ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

1-2
ANUL V
IANUARIE - IUNIE 1954

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

1-2

ANUL V

IANUARIE-IUNIE 1954

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul V, Nr. 1 – 2 anuarie — iunie 1954

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome V, N° 1—2 Janvier—Juin 1954

SOMMAIRE

Page

QUESTIONS DE LEXICOLOGIE

QUESTIONS DE PHONÉTIQUE

QUESTIONS DE GRAMMAIRE

LES QUESTIONS DE LA LANGUE LITTÉRAIRE

QUESTIONS DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том V, No. 1—2 Январь—июнь 1954

СОДЕРЖАНИЕ

ВОПРОСЫ ЛЕКСИКОЛОГИИ

ВОПРОСЫ ФОНЕТИКИ

ВОПРОСЫ ГРАММАТИКИ

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

ВОПРОСЫ ОБЩЕГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1 – 2, 1954

PROBLEME DE LEXICOLOGIE

CONTRIBUŢIE LA STUDIUL FONDULUI PRINCIPAL DE CUVINTE AL LIMBII ROMÎNE

DE

D. MACREA

Pentru studiul ştiinţific al structurii şi evoluţiei oricărei limbi, una din problemele cele mai importante este cunoaşterea vocabularului ei sub aspectul compoziţiei lui istorice şi al măsurii în care sînt folosite cuvintele în limba respectivă.

Fiind direct legată de producţie şi de orice activitate socială, limba oglindeşte în vocabularul ei toate schimbările ce se petrec în viaţa societăţii. « Dezvoltarea continuă a industriei şi a agriculturii, a comerţului şi a transporturilor, a tehnicii şi a ştiinţei — scrie I. V. Stalin — cere limbii completarea vocabularului cu cuvinte şi expresii noi, necesare activităţii lor. Şi limba, reflectînd nemijlocit aceste nevoi, îşi completează vocabularul cu cuvinte noi, îşi perfecţionează structura ei gramaticală [1] ».

Între evoluţia societăţii şi schimbările din cuprinsul vocabularului există deci o strînsă condiţionare, al cărui studiu este indispensabil pentru cunoaşterea istoriei oricărei limbi. « Schimbările aproape neîntrerupte ale vacabularului — scrie acad. V. V. Vinogradov — în care se reflectă legătura directă şi nemijlocită a limbii cu producţia şi cu toate celelalte sfere ale activităţii sociale constau în dispariţia unui număr de cuvinte învechite, în completarea cu un număr mai mare de cuvinte noi, în dezvoltarea unei semnificaţii noi la cuvintele active care se păstrează şi în formarea de noi cuvinte » [2].

Analizînd structura vocabularului, I. V. Stalin a făcut, în interiorul acestuia, delimitarea de mare importanţă teoretică între fondul principal de cuvinte şi restul vocabularului. Fondul principal de cuvinte este miezul vocabularului şi baza formării de noi cuvinte. El cuprinde cuvintele care exprimă noţiunile fundamentale din viaţa şi activitatea de fiecare zi a oamenilor. Fondul principal de cuvinte este partea cea mai stabilă a vocabularului unei limbi, deoarece nimeni nu are interesul să înlocuiască cuvinte ca *apă*, *om*, *a face*,

---

[1] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii. Ed. pentru literatură politică, 1953, p. 10–11.

[2] V. V. Vinogradov, Despre fondul principal de cuvinte şi rolul său de formare a cuvintelor în istoria limbii, în « Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin ». Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 155.

a merge, *munte*, *foc* cu alte cuvinte noi. Împreună cu structura gramaticală, fondul principal de cuvinte constituie baza înţelegerii dintre membrii unei societăţi, asigurînd în acelaşi timp continuitatea istorică a limbii.

Restul vocabularului este foarte mobil, oglindind în mod nemijlocit schimbările care se petrec în producţie şi în toate celelalte domenii ale activităţii sociale.

Vocabularul unei limbi, atît prin fondul principal de cuvinte cît şi prin partea lui mobilă, este o imagine fidelă a istoriei poporului care a creat şi vorbeşte limba respectivă. « În istoria vocabularului — scrie acad. V. V. Vinogradov — se reflectă nemijlocit şi concret dezvoltarea societăţii, istoria poporului »[1].

Dar studiul compoziţiei istorice a vocabularului nu poate fi complet fără a se arăta în acelaşi timp şi măsura în care cuvintele de diferite origini dintr-o limbă servesc funcţiei primordiale a limbii, aceea de comunicare şi înţelegere între oameni. Imaginea reală a structurii istorice a vocabularului, poate fi deci obţinută numai prin stabilirea, alături de etimologia cuvintelor, şi a frecvenţiei sau circulaţiei lor în limbă.

Această problemă a fost discutată în lingvistica noastră şi în trecut. Reluarea ei în studiul de faţă, în afară de importanţa teoretică a problemei, o socotim necesară şi pentru precizările şi completările pe care învăţătura marxistă şi cuceririle lingvisticii sovietice ne ajută astăzi să le aducem unei lucrări pe care am publicat-o cu ani în urmă asupra acestei probleme [2].

Discuţia problemei a fost provocată către sfîrşitul secolului trecut de apariţia cunoscutului « Dictionnaire d'étymologie daco-romane » al lui A. de Cihac [3].

Dicţionarul lui Cihac este cel dintîi dicţionar etimologic ştiinţific al limbii romîne, majoritatea explicaţiilor lui etimologice fiind valabile şi astăzi.

În prefaţa dicţionarului, A. de Cihac arată că elementul latin « constituie fără discuţie substanţa limbii romîne », gramatica ei fiind, « cu excepţia cîtorva particularităţi traco-ilire, esenţial latină » (Prefaţa v. II, p. VIII). El adaugă însă că, în ceea ce priveşte vocabularul, « latin ca fond », acesta cuprinde, ca urmare a împrejurărilor istorice în care a trăit poporul romîn, foarte numeroase elemente slave, maghiare, turceşti, neogreceşti şi albaneze. Făcînd statistica cuvintelor pe care le putuse el înregistra în dicţionar, în număr abia de 5765, Cihac constată că elementele latine reprezintă abia o cincime din vocabularul limbii romîne, cele slave două cincimi, cele turceşti o cincime, iar cele maghiare, neogreceşti şi albaneze laolaltă o altă cincime.

Această statistică dată de Cihac în aceeaşi prefaţă în care subliniase caracterul latin al gramaticii şi al fondului vocabularului limbii romîne a stîrnit o mare nedumerire. Dezvăluirea unei astfel de componenţe numerice a vocabularului romînesc tocmai în epoca în care fosta Academie publicase faimosul dicţionar latinist al lui August Treboniu Laurian şi I. C. Massim [4]

[1] V. V. Vinogradov, O nekotorîh voprosah russkoi istoriceskoi leksikologhii, în « Izvestiia Akademii Nauk S.S.S.R., otdelenie literaturî i iazîka », 1953, t. XII, fasc. 3, p. 186.

[2] D. Macrea, Fizionomia lexicală a limbii romîne, în « Dacoromania », t. X, partea a II-a, p. 362—373. Vezi şi idem Circulaţia cuvintelor în limba romînă, în « Transilvania », anul 73 (1942) nr. 4, p. 268—288.

[3] A. de Cihac, Dictionnaire d'étimologie daco-romane, Francfourt pe Main: I. Eléments latins comparés avec les autres langues romanes, 1870; II. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais, 1879.

[4] A. T. Laurianu şi I. C. Massimu, Dicţionarul limbei romane, t. I A-H; t. II (în colaborare cu Iosefu Hodosiu şi G. Baritiu) I-Z; t. III, Glossariu, care coprinde vorbele din limb'a romana straine prin originea sau form'a loru, cumu şi celle de origine indouiosa. Bucureşti, 1873—1876.

contrazicea prea violent convingerea dominantă a oficialităţii în latinitatea limbii noastre, convingere care, chiar cînd nu era împărtăşită în sens absolut cum făceau latiniştii, era totuşi destul de puternică pentru a nu fi acceptată statistica surprinzătoare a lui Cihac. Coaliţia burghezo-moşierească, care pregătea atunci aderarea Romîniei la Tripla alianţă, se străduia din răsputeri să ascundă legăturile noastre cu popoarele slave şi, în primul rînd, cu poporul rus. De aceea dicţionarul lui Cihac, în care se dezvăluiau aceste legături istorice oglindite în lexicul limbii noastre, a fost primit cu o puternică ostilitate, care nu avea nici o legătură cu fondul lui ştiinţific şi care a făcut să persiste multă vreme la noi părerea că A. de Cihac a fost tendenţios atît în elaborarea dicţionarului său, cît mai ales în ceea ce priveşte statistica amintită mai sus. În realitate, probitatea ştiinţifică a lui Cihac nu poate fi pusă la îndoială. Ceea ce i se poate însă pe drept cuvînt obiecta este numărul prea redus de cuvinte cuprinse în dicţionarul şi statistica sa, fapt explicabil pentru acea vreme cînd nu existau la noi lucrări lexicografice pe care să le fi putut folosi în determinarea numerică a lexicului romînesc.

Primul dintre lingviştii romîni care a discutat în mod ştiinţific statistica lui Cihac a fost Bogdan Petriceicu-Hasdeu, care, pornind de la această statistică, a formulat, pentru întîia oară în lingvistică, celebra lui teorie despre « circulaţia cuvintelor » [1].

Hasdeu arată, pe drept cuvînt, că numărul statistic de cuvinte dintr-un dicţionar nu este elementul care determină caracterul unei limbi, deoarece, într-un dicţionar, un arhaism sau un regionalism contează numeric în mod egal cu un cuvînt de circulaţie frecventă şi generală în limbă.

Ceea ce determină fizionomia lexicală a unei limbi, precizează Hasdeu, este frecvenţa sau circulaţia cuvintelor în limba respectivă. Pentru a ilustra principiul circulaţiei cuvintelor, după care, din două elemente lingvistice de o valoare intrinsecă identică, unul poate avea o valoare înzecită şi chiar însutită faţă de celălalt dacă el circulă de zece sau de o sută de ori mai mult, Hasdeu examinează două poezii populare, o doină şi un bocet, amîndouă din Dobrogea, adică dintr-o regiune pe care o credea el a fi fost mai expusă tocmai acelora dintre influenţele istorice care, după Cihac, erau cele mai puternice din cîte se exercitaseră asupra limbii romîne pînă la data cînd şi-a alcătuit el dicţionarul: slavă şi turcească. Socotind fiecare cuvînt ca un cuvînt nou de cîte ori apare în text, Hasdeu constată că doina respectivă este alcătuită din 30 de cuvinte, toate moştenite din latină, iar bocetul, care constă din 155 de cuvinte, cuprinde: 127 latine, 21 slave, 3 maghiare, 2 greceşti, 1 traco-dacic şi 1 de origine necunoscută [2]. În nici una din cele două poezii nu există nici un cuvînt de origine turcească, deşi în dicţionarul lui Cihac numărul cuvintelor de origine turcească este egal cu al cuvintelor moştenite din latină.

Un calcul serios în lingvistică, încheie Hasdeu, « are în vedere nu unitatea brută, ci valoarea de circulaţie ». Fizionomia unei limbi o alcătuiesc sunetele ei cele mai frecvente, cea mai frecventă accentuare, cele mai frecvente forme

[1] B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrîni, Bucureşti, 1881, v. III, partea I, p. 91—105. Vezi şi idem, Etymologicum Magnum Romaniae, tomul I. Bucureşti 1887 (Introducere, capitolul III: În ce consistă fizionomia unei limbi) p. XLVI—LIX.

[2] Statistica pe care o dă de fapt Hasdeu este următoarea: 126 de cuvinte latine, 18 slave, 3 maghiare, 1 grecesc şi 7 de origine necunoscută. De la Hasdeu încoace s-a stabilit etimologia a 6 dintre cuvintele neidentificate de el, încît la datele iniţiale se adaugă 1 cuvînt latin, 3 slave, 1 grecesc şi 1 autohton, rămînînd un singur cuvînt de origine necunoscută.

gramaticale şi construcţii sintactice, cele mai frecvente cuvinte. Negreşit, adaugă el, slavismele la romîni şi chiar turcismele nu sînt puţine; în circulaţie însă, « în activitatea cea vitală a graiului romînesc, în mişcarea cea organică », ele sînt mai puţin folosite decît cuvintele moştenite din latină, care, fără a avea o majoritate numerică, determină, prin marea lor frecvenţă, fizionomia latină a limbii noastre.

După formularea de către Hasdeu a teoriei circulaţiei cuvintelor, care rămîne pînă astăzi singura teorie originală de lingvistică generală elaborată de un lingvist romîn, problema a fost reluată la noi şi de alţi cercetători, care folosindu-se, ca şi Hasdeu, numai de texte scurte, nu au dus cu nici un pas mai departe analiza ştiinţifică a compoziţiei vocabularului romînesc, scopul urmărit de ei fiind doar verificarea obsesiei lor latinomane.

Faţă de importanţa pe care o prezintă în lingvistica generală teoria lui Hasdeu şi faţă de insuficienta ei ilustrare de însuşi Hasdeu, am întreprins pe o bază largă, analiza vocabularului romînesc, pentru a stabili în mod cît mai exact fizionomia lexicală a limbii romîne. În acest scop am folosit, pentru stabilirea compoziţiei istorice a vocabularului limbii noastre, cel mai bogat dicţionar etimologic apărut pînă acum, şi anume « Dicţionarul limbii romîne din trecut şi de astăzi » (care constituie partea I din Dicţionarul enciclopedic ilustrat « Cartea Romînească », Bucureşti 1931) al lui I. A. Candrea, iar pentru determinarea procesului de circulaţie a cuvintelor am analizat cel mai preţios document al limbii noastre literare: poeziile lui Mihail Eminescu [1].

Dicţionarul lui I. A. Candrea cuprinde 43.269 de cuvinte, deci aproape de opt ori mai multe decît cele cuprinse în dicţionarul lui A. de Cihac.

Aplicînd metoda statistică în determinarea grupelor de cuvinte care compun, după dicţionarul lui Candrea, vocabularul romînesc, am obţinut următoarele rezultate: cele 43.269 de cuvinte înregistrate în acest dicţionar se repartizează, după origine, în 55 de grupe, dintre care însă numai 11 grupe depăşesc 1 %, şi anume grupele cuvintelor latine, slave [2], neogreceşti, maghiare, turceşti latine literare, franceze, germane, onomatopeice, de origine nesigură şi de origine necunoscută. Restul grupelor sînt toate sub 1%, nereprezentînd, toate laolaltă, decît 3,52 % din cuprinsul dicţionarului. Între acestea din urmă se află cuvintele comune cu albaneza, cele de origine italiană, engleză, spaniolă, săsească, romică, tătară, arabă, idiş, esperanto şi altele, cuprinse în rubrica «diverse». Cu excepţia celor comune cu albaneza, care, în majoritatea lor, sînt elemente moştenite din traco-dacică, toate aceste grupe neînsemnate numericeşte sînt fie urmele unor influenţe puţin importante în istoria noastră, fie cuvinte intrate întîmplător în vocabularul romînesc.

Dintre grupele care depăşesc 1%, cuvintele moştenite din latină reprezintă: 20,58%, cele slave: 16, 59%, neogreceşti: 2,35%, maghiare: 3,14%, turceşti: 4,36 %, latine literare: 2,62%, franceze: 29,69%, germane: 1,67%, onomatopeice: 1,96%, de origine nesigură: 3,73% şi de origine necunoscută: 9,79 %. În legătură cu procentajul atît de ridicat al elementelor franceze, trebuie să remarcăm că între cuvintele socotite de Candrea ca atare există un număr important de cuvinte care au intrat în limba romînă prin filieră rusă, la începutul

[1] M. Eminescu, Opere I. Poezii tipărite în timpul vieţii. Ediţie critică îngrijită de Perpessicius. Bucureşti, 1939.

[2] În această grupă am cuprins cuvintele vechi slave, slave bisericeşti, ruseşti, ucrainene, bulgare şi sîrbeşti.

secolului al XIX-lea, ca *administraţie*, *artilerie*, *comisie*, *comitet* şi altele, fapt trecut în general sub tăcere de Candrea în indicarea etimologiilor din dicţionarul său.

Comparînd această statistică cu cea a lui Cihac, constatăm o serie de deosebiri mari între ele, în primul rînd, în ceea ce priveşte numărul de grupe şi, în al doilea rînd, în ceea ce priveşte proporţia pe care o reprezintă aceste grupe în compoziţia vocabularului romînesc. Singura grupă care are acelaşi procentaj în ambele dicţionare este cea a cuvintelor moştenite din latină, reprezentînd şi în dicţionarul lui Candrea 20,58 %, ceea ce, faţă de 79,42% elemente de alte origini, face tocmai cît stabilise Cihac, adică o « cincime », ba încă « cincimea » lui Cihac este cu aproape 3 % mai mare decît cea stabilită de noi după dicţionarul lui Candrea, ea fiind de 23 %. Procentajul asemănător al elementelor latine în cele două dicţionare, cu un număr de cuvinte atît de diferit — 5.765 la Cihac şi 43.269 la Candrea — nu este desigur întîmplător, el avîndu-şi explicaţia în faptul că elementul latin formează partea cea mai stabilă a vocabularului limbii noastre.

Cazul este acelaşi şi în limba franceză. La această constatare am ajuns făcînd şi pentru această limbă statistica etimologică a cuvintelor — este adevărat că numai pentru litera B — după « Dictionnaire étymologique de la langue française » al lui Oscar Bloch, apărut în 1932, deci în acelaşi timp cu dicţionarul lui Candrea. Procentul de cuvinte moştenite din latină reprezintă şi în franceză 20 %, adică tot numai o « cincime ».

Din statistica alcătuită de noi după dicţionarul lui Candrea se impune ca o a doua importantă constatare raportul dintre cuvintele de bază, adică cele moştenite din latină sau împrumutate ca atare dintr-o altă limbă, şi cele formate din acestea pe teren romînesc, prin mijloacele derivative şi de compunere ale limbii romîne. Statistica ne arată că există o proporţie directă între numărul cuvintelor derivate şi vechimea în limbă a grupului cuvintelor de bază. Astfel, faţă de 2.099 de cuvinte moştenite din latină, găsim în dicţionarul lui Candrea 6.806 derivate pe teren romînesc, adică un număr de derivate de trei ori mai mare decît al cuvintelor de bază. Faţă de 2.955 de cuvinte de bază de origine slavă, care sînt cu aproape o mie mai numeroase decît cuvintele de bază moştenite din latină, avem 4.214 derivate pe teren romînesc, adică un număr de derivate aproape de două ori mai mare decît al cuvintelor de bază. În schimb, cu cît un grup de elemente este mai recent intrat în limbă, cu atît numărul de derivate este mai mic sau chiar inexistent. Acesta este, bunăoară, cazul cuvintelor de origine franceză, în număr de 12.854, care, deşi atît de numeroase, în afară de unele calchieri după modele franceze, nu au derivate propriu zise pe teren romînesc. Există însă, în statistica noastră, un grup puţin numeros de cuvinte, cele comune cu albaneza, ale căror derivate întrec proporţional pe toate celelalte, fiind anume de patru ori mai numeroase decît cuvintele de bază: 54 de cuvinte de bază şi 195 de derivate pe teren romînesc. Acest fapt îl considerăm o importantă dovadă că majoritatea acestor cuvinte trebuie considerate ca elemente moştenite din traco-dacică în limba romînă. Amintim, spre exemplu, mulţimea de derivate pe care o are în romîneşte cuvîntul *moş* (alb. *moč* « vîrstă »): *moaşă*, *moşie*, *moşteni*, *moştenire*, *moştenitor*, *moşneag*, *moşnean*, sau derivatele lui *a se bucura* (alb. *bukur*, *bukurë* « frumos, frumoasă »): *bucurie*, *bucuros*, *Bucur*, *Bucura*, *Bucureşti* şi altele.

Capacitatea cuvintelor de a servi ca bază pentru formarea de noi cuvinte este unul dintre criteriile fundamentale pentru stabilirea fondului principal

de cuvinte al unei limbi [1]. Precum ne arată raportul statistic de mai sus, această capacitate este strîns legată de vechimea cuvintelor în limba respectivă, baza firească pentru formarea de noi cuvinte constituind-o cuvintele vechi şi stabile, folosite de întregul popor.

Analizînd pe baza unui bogat material din limba rusă rolul fondului principal de cuvinte în crearea şi formarea grupurilor lexical-semantice ale vocabularului limbii, precum şi schimbările lor istorice, acad. V. V. Vinogradov arată că «între fondul principal de cuvinte şi vocabularul limbii, care-l include pe cel dintîi, se observă o strînsă legătură reciprocă determinată de legile interne ale dezvoltării istorice a limbii. Diferitele sisteme sau categorii lexical-semantice şi de formare a cuvintelor din vocabularul comun se bazează pe cuvintele din fondul principal, care constituie punctele lor de sprijin şi totodată punctele lor de plecare» [2].

O însuşire fundamentală a cuvintelor din fondul principal, pusă recent pe primul plan de lingvista sovietică N. A. Ianko-Trinițkaia [2], este întrebuințarea lor îndelungată de către întregul popor. Acest criteriu îl socotim esențial pentru stabilirea ştiințifică a fondului principal de cuvinte, deoarece el cuprinde toate celelalte criterii aduse pînă în prezent în discuție. Într-adevăr, cuvintele pe care poporul le foloseşte mai des sînt, fireşte, cele care exprimă noțiunile fundamentale ale vieții şi activității omului, acestea fiind cele mai stabile şi cele care dau naştere celor mai multe derivate şi expresii.

Pentru a determina însă în mod concret măsura în care sînt întrebuințate cuvintele într-o limbă, socotim ca indispensabilă stabilirea statistică a circulației sau a frecvenței lor în limba respectivă.

Ca document de bază pentru analiza procesului circulației cuvintelor în limba romînă am folosit toate poeziile lui Eminescu publicate în timpul vieții poetului, cuprinse în volumul I al ediției critice îngrijite de Perpessicius (1939).

Am ales anume această operă clasică a literaturii noastre pentru faptul că limba folosită de Eminescu în poeziile sale este cea mai autentică realizare artistică a limbii naționale a poporului romîn.

Față de cele 5765 de cuvinte ale dicționarului lui Cihac şi față de cele 43.269 ale dicționarului lui Candrea, vocabularul tuturor poeziilor lui Eminescu nu cuprinde decît 3607 cuvinte, care au însă, o circulație totală de 33.846.

În ceea ce priveşte etimologia cuvintelor vocabularului lui Eminescu, ne-am condus exclusiv după dicționarul lui Candrea.

Vocabularul poeziilor lui Eminescu se compune din cuvinte de 34 de origini diferite, dintre care însă numai 10 grupe depăşesc 1 % în vocabular, iar în circulație acest procentaj este depăşit numai de 5 grupe.

---

[1] Vezi V. V. Vahmistrov, Priznaki prinadlejnosti slov k osnovnomu slovarnomu fondu, în « Inostrannîe iazîki v şkole », 1951, nr. 4, p. 7—10. Cf. P. I. Cernîh, I. V. Stalin despre fondul principal de cuvinte, în « Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I.V. Stalin », Ed. Acad. R.P.R., p. 129—154; A. D. Grigorieva, Ucenie tovarişcea Stalina ob osnovnom slovarnom fonde i slovarnom sostave iazîka, în « Russkii iazîk v şkole », 1951, nr. 2, p. 11—27; E. M. Melțer, Ob osnovnom slovarnom fonde i slovarnom sostave iazîka, în « Inostrannîe iazîki v şkole », 1951, nr. 6, p. 22—30.

[2] V. V. Vinogradov, O nekotorîh voprosah russkoi istoriceskoi leksikologhii, în « Izvestiia Akademii Nauk S.S.S.R., otdelenie literaturî i iazîka », 1953, t. XII, fasc. 3, p. 198.

[3] N. A. Ianko-Trinițkaia, O granițah osnovnogo slovarnogo fonda v slovarnom sostave iazîka (Kritiko-N.B. bibliograficeskii obzor), în « Voprosî Iazîkoznaniia », 1953, nr. 6, p. 129.

După origine şi circulaţie, cele 3607 cuvinte ale poeziilor lui Eminescu se repartizează astfel:

latine	48,68 %	în vocabular şi	83 %	în circulaţie
slave	16,81 %	» » »	6,93 %	» »
neogreceşti	1,33 %	» » »	0,29 %	» »
maghiare	1,63 %	» » »	0,84 %	» »
turceşti	1,20 %	» » »	0,28 %	» »
latine literare	3,41 %	» » »	1,13 %	» »
franceze	11,97 %	» » »	2,52 %	» »
nume proprii	4,30 %	» » »	0,73 %	» »
de origine nesigură	1,94 %	» » »	0,64 %	» »
de origine necunoscută	3,46 %	» » »	1,80 %	» »
de origine onomatopeică	1,27 %	» » »	0,37 %	» »
diverse	1,28 %	» » »	0,22 %	» »

Între grupele care nu depăşesc 1 % în vocabular, se află: cuvintele comune cu albaneza (0,88 %), de origine mediogreacă (0,83 %), de origine italiană (0,52 %), de origine germană (0,49 %), reprezentînd toate laolaltă 2,72 %, iar în circulaţie 1,25 %. Restul grupelor neînsemnate numericeşte sînt cuprinse în categoria « diverse ».

Spre a avea şi în această privinţă un termen de comparaţie cu o altă limbă romanică, atît în ceea ce priveşte compoziţia vocabularului folosit într-o operă literară reprezentativă cît şi frecvenţa sau circulaţia cuvintelor, am analizat volumul « Choix de poésies » al lui Paul Verlaine [1], care, fără să aibă în literatura franceză valoarea pe care o are Eminescu în literatura noastră, este, între poeţii francezi contemporani cu Eminescu, unul dintre cei mai reprezentativi pentru măiestria mînuirii limbii franceze. În ceea ce priveşte etimologia cuvintelor franceze, am folosit exclusiv acelaşi « Dictionnaire etymologique de la langue française » al lui Oscar Bloch, după care am întocmit statistica cuvintelor de la litera B.

Lexicul poeziilor lui Verlaine este alcătuit din 3800 de cuvinte, de 35 de origini diferite. Dintre acestea însă numai 8 grupe depăşesc 1 % în vocabular, iar în circulaţie ele se reduc la 5.

După origine şi circulaţie, cele 3800 de cuvinte ale lui Verlaine se repartizează astfel:

latine	49 %	în vocabular şi	83,10 %	în circulaţie
latine literare	28,97 %	» » »	8,38 %	» »
vechi germane	3,94 %	» » »	2,14 %	» »
italiene	5 %	» » »	0,85 %	» »
nume proprii	3 %	» » »	1,78 %	» »
de origine nesigură	2,34 %	» » »	1,25 %	» »
de origine necunoscută	1,95 %	» » »	0,87 %	» »
diverse	2 %	» » »	0,54 %	» »

Între grupele care nu depăşesc 1% în vocabular se află cuvintele de origine celtică (0,35 %), provensală (0,87 %), spaniolă (0,55 %), engleză (0,64 %), greacă veche (0,57 %), onomatopeică (0,80 %), reprezentînd toate laolaltă 3,78 %, iar în circulaţie 1,37 %. Restul grupelor neînsemnate numericeşte sînt cuprinse în categoria « diverse ».

Prima constatare care se impune din analiza comparativă a vocabularului celor doi poeţi, atît de reprezentativi în ambele limbi, este numărul atît de mic

[1] Paul Verlaine, Choix de poésies. Ed. François Coppée, Paris, 1908.

de cuvinte folosit pentru exprimarea marii bogății de idei și de sentimente din operele lor: 3.607 la Eminescu și 3.800 la Verlaine.

A doua constatare este că elementele moștenite din latină, care, în dicționarele generale ale celor două limbi, nu constituie decît o cincime, se urcă în vocabularul celor doi poeți — care reprezintă vocabularul viu al celor două limbi — la 48,68 % la Eminescu în vocabular și 83 % în circulație, iar la Verlaine la 49 % în vocabular și 83,10 % în circulație. Procentajul de circulație atît de ridicat al elementelor latine în cele două limbi se datorește, desigur, în mare parte, și așa numitelor unelte gramaticale — prepoziții, conjuncții — care, în ambele limbi, sînt aproape exclusiv de origine latină.

Elementul slav își menține, în vocabularul lui Eminescu, același procentaj ca în dicționarul general: 16,81%, reprezentînd 6,93 % în circulație. În schimb, elementele franceze, care în dicționarul general reprezintă 29,69 %, scad în vocabularul lui Eminescu la 11, 97 %, iar în circulație ele nu reprezintă decît 2,52 %.

Vocabularul celor doi mari poeți conține incontestabil cea mai mare parte a fondului principal de cuvinte al celor două limbi, adică a cuvintelor folosite de întregul popor pentru a exprima noțiunile fundamentale ale vieții, acestea fiind de fapt elementele la care au recurs ei în mod firesc pentru « a găsi cuvîntul ce exprimă adevărul », cum spune atît de sugestiv Eminescu. Faptul că numărul de cuvinte din operele lor este așa de redus nu trebuie înțeles deci ca o sărăcie de vocabular, ci ca o dovadă că ei folosesc fondul principal de cuvinte al celor două limbi, iar acesta este în general mic numericește în orice limbă. El este latin în ambele limbi, atît ca număr cît și ca circulație, completat în romînă cu elemente slave, iar în franceză cu elemente germanice și latine literare. [1]

O altă constatare importantă se impune în legătură cu raportul dintre cuvintele de bază și derivatele pe teren romînesc și francez. Față de dicționarul lui Candrea, în care numărul derivatelor este pentru elementele latine de trei ori mai mare, iar pentru cele slave aproape de două ori, în vocabularul lui Eminescu, numărul de derivate este mic pentru ambele grupe [2]. Dintre cele 3.607 cuvinte ale lui Eminescu, numărul cuvintelor de bază este de 2.321 cu o circulație totală de 29.094, iar derivatele sînt în număr de 1.296, cu o circulație totală abia de 4.752.

În poeziile lui Paul Verlaine, la o circulație totală de 25.456, cele 2.480 de cuvinte de bază au o circulație de 21.539, iar cele 1.320 de derivate pe teren francez au o circulație totală abia de 3.917.

Folosirea atît de redusă în operele celor doi mari poeți a derivatelor față de cuvintele de bază nu este întîmplătoare. Ea se datorește faptului că derivatele nu fac parte decît într-o foarte mică măsură din fondul principal de cuvinte [3].

Desigur că în poeziile lui Eminescu sau ale lui Paul Verlaine nu se găsește întreg fondul principal de cuvinte al celor două limbi. Credem însă că, pentru

---

[1] Vezi R. A. Budagov, Osnovnoi slovarnîi fond romanskih iazîkov i zadaci ego izuceniia în « Voprosî iazîkoznaniia », 1953, nr. 2, p. 28-46.

[2] Față de 914 cuvinte de bază latine cu o circulație de 24.494, găsim abia 842 de derivate cu o circulație de 3.601. Pentru elementele slave, față de 392 de cuvinte de bază cu o circulație de 2.352, găsim numai 240 de derivate cu o circulație de 604.

[3] Vezi V. V. Vinogradov, Despre fondul principal de cuvinte și rolul său de formare a cuvintelor în istoria limbii, în « Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin », Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 155—188.

a cunoaşte în întregimea lui fondul principal de cuvinte al limbii romîne, folosirea metodei statistice în analiza vocabularului operelor celor mai reprezentative ale literaturii noastre constituie mijlocul cel mai potrivit. Călăuzindu-se după exemplul lingviştilor sovietici, care alcătuiesc în prezent Dicţionarul limbii lui Puşkin în care metoda statistică este larg folosită, stabilindu-se cu ajutorul ei nu numai frecvenţa fiecărui cuvînt, ci şi frecvenţa fiecărui sens în opera marelui poet [1], institutele de lingvistică din Bucureşti şi Cluj, care au ca problemă comună în planurile lor de muncă stabilirea şi studiul fondului principal de cuvinte al limbii romîne, au început cercetarea statistică a vocabularului operei în proză a lui Eminescu, al operei lui Creangă, Caragiale Coşbuc, Sadoveanu şi alţi poeţi şi prozatori contemporani, precum şi al unei serii de lucrări ideologice şi ştiinţifice.

Metoda statistică în lingvistică are o mare importanţă şi prin rezultatele practice la care poate duce folosirea ei. Dacă pentru înţelegerea celor mai mari poeţi ai unei limbi e suficient un număr de circa 3.000 de cuvinte, cu care se înţelege în esenţă întreaga limbă respectivă, rezultă că pentru învăţarea unei limbi e de mare folos să se determine care cuvinte anume sînt întrebuinţate mai des în operele literare şi în vorbirea de toate zilele.

★

A trecut de mult epoca controverselor pasionale asupra originii limbii noastre. Analizînd discuţiile care au avut loc în trecut asupra acestei probleme, acad. V. F. Şişmarev scrie: « Definiţia fundamentală dată de I. V. Stalin specificului limbii şi noţiunii de încrucişare a limbilor uşurează mult rezolvarea acestei probleme complexe şi permite înlăturarea oricăror îndoieli cu privire la tipul romanic al graiurilor romano-balcanice şi al oricărei încercări neştiinţifice de a le atribui un caracter amestecat ».[2]

Obiectivul studiului de faţă a fost stabilirea măsurii în care diferitele influenţe istorice care s-au exercitat asupra vieţii poporului romîn se reflectă în vocabularul limbii noastre, cuprinzînd, în acelaşi timp, cîteva precizări asupra metodei de stabilire a fondului principal de cuvinte [3]. Cercetarea noastră a arătat în mod lămurit că cel mai important element, după cel latin, atît în vocabular cît şi în circulaţie, este cel slav, mărturie a legăturilor istorice ale poporului nostru cu popoarele slave. Influenţele neo-grecească, maghiară şi turcească au lăsat relativ puţine urme durabile în fizionomia lexicală a limbii romîne. O influenţă puternică, de dată recentă în lexicul nostru, este cea franceză. Dicţionarul lui Cihac nici nu o menţionează, deoarece, în epoca în care şi-a alcătuit el dicţionarul, această influenţă era încă prea nouă în limba romînă. Cu 60 de ani mai tîrziu, constatăm, în dicţionarul lui Candrea, că elementele franceze constituie cel mai numeros grup din lexicul romînesc: 29,69 %. Acest fapt este foarte elocvent pentru ilustrarea varia-

---

[1] Vezi Proekt slovarea iazika Puşkina — redactor responsabil acad. V. V. Vinogradov, Ed. Acad. de Ştiinţe din U.R.S.S., 1949, p. 28, 31 şi 102.

[2] V. F. Şişmarev, Romanskie iaziki iujno-vostocinoî Evropî i naţionalnîi iazîk Moldavskoi *SSR*, în « Voprosî iazîkoznaniia », 1952, nr. 1, p. 86—105.

[3] După ce am dat acest studiu la tipar, a apărut lucrarea lui Al. Graur, Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne. Ed. Academiei R.P.R. Bucureşti, 1954. Pentru unele obiecţii asupra metodei folosite de Al. Graur, vezi D. Macrea, Despre originea şi structura limbii romîne, în « Limba Romînă », anul III, nr. 4 p. 11—30.

bilităţii compoziţiei vocabularului unei limbi de la o epocă la alta. De la Cihac pînă la începutul celui de al doilea război mondial, în lexicul romînesc a pătruns o bogată terminologie administrativă, juridică, politică, ştiinţifică şi tehnică aproape exclusiv din limba franceză, fapt explicabil prin aservirea politico-economică şi culturală a ţării noastre de către burghezia franceză.

Analiza noastră a fost făcută pe baza unui dicţionar care a apărut cu mai bine de 20 de ani în urmă. Dacă am face această analiză după un dicţionar de astăzi, situaţia nu ar mai fi desigur exact aceeaşi. De la 23 August 1944 încoace s-au petrecut în viaţa ţării noastre evenimente importante care i-au schimbat fundamental structura economică, socială şi politică. Limba romînă a rămas, fără îndoială, aceeaşi în esenţa ei, adică în fondul ei principal de cuvinte şi în structura ei gramaticală, dar în vocabular ea a suferit schimbări corespunzătoare transformărilor istorice petrecute. Perioada de după 23 August 1944 se aseamănă în istoria ţării noastre cu cea din Uniunea Sovietică de după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. Analizînd în « Marxismul şi problemele lingvisticii » repercusiunile acestui măreţ eveniment istoric asupra limbii ruse, I. V. Stalin scrie: « Ce s-a schimbat în limba rusă în această perioadă? S-a schimbat într-o anumită măsură vocabularul limbii ruse, în sensul că a fost completat cu un însemnat număr de cuvinte şi de expresii noi, ivite în legătură cu apariţia noii producţii socialiste, cu apariţia statului nou, a noii orînduiri socialiste, a noii vieţi sociale, a noii morale, în sfîrşit în legătură cu progresul ştiinţei şi tehnicii; s-a schimbat sensul unei serii de cuvinte şi de expresii, care au căpătat o nouă semnificaţie; au dispărut din vocabular un anumit număr de cuvinte învechite »[1].

Schimbări asemănătoare s-au petrecut şi în vocabularul limbii romîne după 23 August 1944. Au dispărut din el cuvintele legate de vechiul sistem politic, administrativ şi juridic, termenii legaţi de modul de viaţă burghez, şi au pătruns din limba rusă un număr mare de termeni care reprezintă noile noţiuni morale, politice, ştiinţifice şi tehnice legate de construirea socialismului.

Acest proces de transformare a vocabularului nostru, care este în plină acţiune, va fi oglindit într-o bună măsură în « Dicţionarul limbii romîne literare contemporane », în curs de apariţie, fără pretenţia, fireşte, de a-l cuprinde în întregime, deoarece vocabularul unei limbi vii este în continuă mişcare, în continuă împrospătare.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОСНОВНОГО СЛОВАРНОГО ФОНДА РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На основе результатов, изложенных в одном из своих прежних трудов, автор возвращается к вопросу исторического построения словарного состава румынского языка и ставит своей целью освещение вопроса основного словарного фонда. Описание словарного состава румынского языка проводится на основании этимологической статистики

[1] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii, Ed. pentru literatură politică, 1953 p. 6. Pentru analiza amănunţită a schimbărilor petrecute în vocabularul limbii ruse după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, vezi S. I. Ojegov, K voprosu ob izmeneniia slovarnogo sostava russkogo iazika, v sovetskuiu epohu în « Voprosî iazîkoznaniia », 1953, nr. 2,

по словарю И. А. Кандря (1931) и анализа слов, распространенных в стихотворениях Михаила Эминеску; при обоих статистических исследованиях имелось в виду взаимоотношение основных и производных слов.

Данные этих статистических исследований могут служить основой для определения исторического строения основного словарного фонда румынского языка, так как они отражают главные свойства, присущие словам основного словарного фонда; общенародность, распространение слов в языке, и способность к словообразованию, что тесно связано с давностью соответствующих слов.

Статистические данные указывают, что латинские элементы, составляющие лишь 20% общего словарного состава румынского языка, у Эминеску представляют 48,68% словарного состава и 83% слов в обращении. Что же касается соотношения между основными и производными словами, образовавшимися из первых на румынской почве, то оно выражается в следующих цифрах: в словах латинского происхождения — 1:3 (2099 унаследованных слов и 6806 производных, образовавшихся на румынской почве). Это процентное соотношение заметно уменьшается, когда речь идет о словах другого происхождения. Таким образом ясно, что слова латинского происхождения являются господствующим элементом в основном словарном фонде румынского языка.

Положение в румынском языке сравнивается с положением во французском, при помощи этимологической статистики слов, входящих в словарь Оскара Блоха (1932) и начинающихся с латинской буквы *B*, и установления процесса распространения слов в стихотворениях Поля Вэрлена.

Настоящий труд содержит некоторые выводы методологического характера, поскольку он рекомендует использование статистического метода разбора словарного состава текстов, относящихся к самым разнообразным жанрам, считая этот метод самым подходящим приемом для установления основного словарного фонда языка.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DU FONDS LEXICAL ESSENTIEL DU ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

L'auteur reprend la question de la structure historique du vocabulaire roumain, rattachant les résultats exposés dans un ouvrage antérieur à la question du fonds lexical essentiel. La physionomie lexicale de la langue roumaine est déterminée par une statistique etymologique éffectuée à l'aide du dictionnaire de I. A. Candrea (1931) et par l'analyse statistique du processus de la circulation des mots dans les poésies de Mihail Eminescu; les deux statistiques cherchent également à établir un rapport entre les mots radicaux et les dérivés.

Les données de ces statistiques peuvent servir à la détermination de la structure historique du fonds lexical essentiel du roumain, étant donné qu'elles illustrent les propriétés fondamentales des mots du fonds essentiel;

leur emploi par le peuple entier, leur circulation dans la langue et leur capacité de servir de base pour les mots nouveaux, qualité étroitement liée à l'ancienneté des mots respectifs dans la langue.

Les statistiques montrent que les éléments latins qui ne constituent dans le Dictionnaire de Candrea que 20% du vocabulaire général de la langue roumaine, représentent chez Eminescu 48,68% dans le vocabulaire et 83% dans la circulation. Quant au rapport entre les mots hérités et leurs dérivés formés en roumain, les éléments latins se trouvent en proportion de 1: 3 (2099 mots hérités et 6806 dérivés en roumain). Tous ces pourcentages sont sensiblement diminués quand il s'agit de mots d'une autre origine; les mots d'origine latine constituent par conséquent l'élément prédominant dans le fonds essentiel du vocabulaire roumain.

L'état des choses dans la langue roumaine est comparé à celui de la langue française, à l'aide de la statistique étymologique des mots commençant par la lettre B du dictionnaire d'O s c a r B l o c h (1932) et par l'établissement du processus de circulation des mots dans la poésie de Paul Verlaine.

L'ouvrage contient des conclusions d'ordre méthodologique, indiquant l'emploi de la méthode statistique dans l'analyse de la circulation des mots dans des textes de genres différents, comme le moyen le plus indiqué pour établir le fonds lexical essentiel d'une langue.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

PROBLEME DE LEXICOLOGIE

ETIMOLOGIA TOPONIMICELOR DOFTANA, DOFTEANA, DOFTĂNEŢ, DOFTĂNIŢA ŞI A CUVÎNTULUI DOHOT

DE

Acad. E. PETROVICI

De familia toponimicului *Doftana* ţin următoarele nume geografice din Republica Populară Romînă:

1. *Doftana*, numele salinei şi al închisorii în care au fost martirizaţi mulţi luptători vajnici pentru cauza clasei muncitoare din Patria noastră.

La început aşa s-a numit valea cu acest nume din regiunea Ploieşti, raioanele Cîmpina şi Sinaia, apoi rîul care străbate această vale. Mai tîrziu, de la vale, numele a trecut asupra salinei, a închisorii şi asupra muntelui din care izvorăşte rîul *Doftana* (pe fosta graniţă dintre Ardeal şi Ţara Romînească) [1].

2. *Doftana*, numele unui pîrău, afluent de stînga al Tîrlungului, care la rîndul său e un afluent de stînga al Oltului (raionul Oraşului Stalin). Maghiarii din oraşul Săcele numesc acest pîrău *Döjtene*, *Döjtëne* sau *Döjtöne* [2]. Şi această *Doftană* izvorăşte din muntele amintit mai sus, dar curge spre nord, pe cînd *Doftana* din regiunea Ploieşti curge spre sud.

3. *Doftăniţa*, numele unui pîrău în raionul Sinaia, afluent de stînga al rîului Doftana [3].

4. *Dofteana*, numele unei văi şi al pîrăului care curge prin această vale, afluent de dreapta al Trotuşului, în regiunea Bacău, raionul Tîrgu-Ocna [4]. De la vale numele a trecut asupra localităţii numite *Dofteana* sau *Dofteana Mare* (scris greşit şi *Doftana*, *Doftana Mare*).

---

[1] Vezi D. Frunzescu, Dicţionar topografic şi statistic al Romîniei. Bucureşti, 1872, p. 165 şi Marele dicţionar geografic al Romîniei, Bucureşti, 1900, v. III, p. 164.

[2] Vezi J. Árvay, A barcasági Hétfalu helynevei, Cluj, 1943, p. 144. Mai jos vom arăta în ce legătură stă forma romînească *Doftana* cu forma maghiară *Döjtëne*. Despre cele două forme Árvay spune că nu pot fi explicate una dintr-alta.

[3] Vezi Frunzescu, Dicţionar topografic şi statistic, p. 165, şi Marele dicţionar geografic al Romîniei, v. III, p. 165.

[4] În Marele dicţionar geografic al Romîniei, v. III, p. 164, e scris *Doftana* şi *Doftana Mare*. Localnicii rostesc însă *Dofteana*. În Frunzescu, Dicţionar topografic şi statistic, p. 165, aceste toponimice din raionul Tîrgu-Ocna sînt notate *Dofteana-mare*, pîrău, *Dofteana-mică*, pîrău care se varsă în *Dofteana-mare*, *Dofteana-sat* şi *Cucuieţii-Doftenei*, comună.

5. *Doftenița*, numele unui pîrău, afluent de stînga al pîrăului *Dofteana* din raionul Tîrgu-Ocna [1], numit și *Dofteana-mică*.

6. *Doftăneț*, numele unei văi și al pîrăului ce curge prin această vale în regiunea Ploiești, raionul Sinaia. Se varsă în pîrăul Mislea.

După vale și pîrău au fost numite și o pădure precum și satele *Doftănețul Mare* și *Doftănețul Mic* [2].

★

Toponimicul *Doftana* a fost explicat pînă acum de doi cercetători, Gustav Weigand și I. A. Candrea. Amîndoi îl consideră că nu este de origine romînească. După Weigand acest toponimic este slav, mai precis bulgar. Etimologia slavă care o propune i se pare lui însuși îndoielnică, anume bulg. *dohod* «acces, apropiere» + suf. *-eana*. Dintr-un **Dohodeana* s-ar fi ajuns la **Dohteana*, apoi la *Dofteana*, *Doftana* [3]. În explicația lui Weigand nu e însă motivată sincoparea lui *o* (**Dohodeana* > **Dohteana*), asurzirea lui *d* care devine *t* și mai ales derivarea cu sufixul *-eana*.

Nici sensul de «acces, apropiere, sosire» pe care îl dă Weigand toponimicului nu face convingătoare etimologia.

A doua explicație a toponimicului, cea dată de I. A. Candrea, este mai acceptabilă. La baza toponimicului ar sta cuvîntul *dohot* «păcură», care după I. A. Candrea e de origine maghiară [4]. Maghiarii ar fi numit întîi *Dofteana* din regiunea Bacău, unde — după I. A. Candrea — prezența unui toponimic de origine maghiară nu trebuie să ne surprindă, deoarece acolo există și alte așezări de populație maghiară. Numele de *Doftana* ar fi fost adus apoi de «exploatatori» de petrol din regiunea Bacău în regiunea Ploiești [5].

Ideea de a pune în legătură toponimicul *Doftana*, *Dofteana* cu cuvîntul *dohot* «păcură» trebuie considerată ca fiind justă. Într-adevăr văile numite *Doftana*, *Dofteana* sînt cunoscute ca bogate în păcură. Despre valea *Doftenei* din raionul Tîrgu-Ocna, Marele dicționar geografic al Romîniei (vol. III, p. 164) scrie: «Pămîntul abundă în păcură, mai cu seamă în văile *Năneasa* și *Păcuricea*». E semnificativ și numele de *Păcuricea* al unui afluent al *Doftenei*.

Nu înțelegem însă de ce consideră I. A. Candrea acest toponimic de origine maghiară. Chiar dacă cuvîntul romînesc *dohot* ar fi de origine maghiară, ceea ce nu e probabil, și atunci trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva romînii au numit valea respectivă cu acest cuvînt de origine maghiară existent în limba lor. Se știe că cuvîntul *oraș* e de origine maghiară. Aceasta nu ne îndreptățește să considerăm toponimicul *Orașul Stalin* ca fiind de origine maghiară.

I. A. Candrea nu explică nici funcția sufixului *-eana*, *-ana*, care nu există în limba maghiară. Forma derivată **Dohoteana* (*dohot* * suf. *-eana*) nu este de loc maghiară. De asemenea și în cazul lui ** Dohoteana* > ** Dohteana* > *Dofteana* trebuie explicată sincoparea lui *o*, ceea ce nu face I. A. Candrea.

★

---

[1] Vezi Marele dicționar geografic al Romîniei, v. III, p. 165.

[2] Vezi Frunzescu, ibid și Marele dicționar geografic al Romîniei, v. III, p. 165.

[3] Vezi Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, v. XXVI-XXIX, p. 80.

[4] În dicționarul său romîn-german, H. Tiktin consideră într-adevăr cuvîntul *dohot* de origine maghiară.

[5] Vezi I. A. Candrea, Introducere în studiul toponimiei. (Curs litografiat ținut în 1927—1928), p. 24 urm.

Explicarea toponimicului *Dofteana* trebuie să înceapă cu aceea a sufixului *-eana*, cu ajutorul căruia e derivat acest toponimic. Acest sufix este slav. În gramaticile comparate slave e citat sub forma *-ěno-* (masc. *-ěnъ*, fem. *-ěna*, neutru *-ěno*). Cu ajutorul acestui sufix se formează adjectivul care arată materia din care e fabricat un obiect sau materia care abundă într-un loc, precum şi esența de copac sau soiul de plante care caracterizează un loc. Astfel de la cuvîntul v. sl. *drěvo* « lemn » e derivat adjectivul v. sl. *drěvěnъ*, forma feminină *drěvěna*, « de lemn », de la v. sl. *trъnъ* « spin » e derivat adjectivul v. sl. *trъněnъ* « de spini », de la v. sl. *pěsъkъ* « nisip » e derivat adjectivul v. sl. *pěsъčanъ* », (*ě* palatizează pe *k* şi-l schimbă în *č*, devenind el însuşi *a*) « cu nisip, nisipos», forma feminină *pěsъčana*, devenită — după amuțirea ierului (ъ) neintens — *pěsčana*, apoi *pešt'ana* (*sč* > *šč* > *št'*), de unde numele mai multor văi de pe teritoriul țării noastre *Peşteana*, adică «(valea) nisipoasă, nisipoasa» etc. În limbile slave răsăritene acest sufix are forma -ян-, de ex. rus. деревянный « de lemn » песчаный « de nisip, nisipos » etc. [1].

Aşadar toponimicul *Dofteana* a fost la origine un adjectiv slav arătînd o materie, derivat cu sufixul *-ěno-*. La bază fiind cuvîntul slav care înseamnă păcură, adjectivul trebuie tradus « cea cu păcură, cea abundentă în păcură » şi s-a aplicat la începutul văii (sl. *dolina* « vale » e un substantiv feminin).

Cuvîntul slav comun pentru păcură, smoală, catran, păcură de uns roțile carului, extrasă mai de mult mai ales din lemn de mesteacăn, a fost **degъtь*, Forma aceasta a fost reconstituită, cu ajutorul metodei comparativ-istorice, din formele slave actuale, rus. дёготь, genitiv дёгтя, rostit *d'ókt'a*, ucr. дьóготь (gen. дьóгтю), дéготь, дíготь, дóготь[2] (gen. дíгтя)[3], bielorus дзегциць (rostit *dzehțit'*[3]) « a unge cu păcură », ceh *dehet* (gen. *dehte*, forma nouă *dehtu*), pol. *dziegieć* (gen. *dziegciu*) [4].

În ucraineană există dialectal şi adjectivul care arată materia, дігтяний, f. дігтяна, rostit *diht'aná* « de păcură, cu păcură », derivat cu sufixul ucrainean -ян- amintit mai sus, corespunzător slavului comun *-ěno-*. Forma aceasta prezintă trecerea obişnuită a lui *e* sau *o* în silabă închisă la *i* (cf. forma de genitiv дігтя). Şi în rusă a existat un adjectiv asemănător, păstrat în toponimicele ruseşti Дегтяное, Дехтяное [5], Дегтянка [6].

Cu care din formele de mai sus seamănă cel mai mult toponimicele *Dofteana (Doftana)*, *Doftăneț* şi substantivul *dohot* « păcură de uns roțile carului » din Ardeal?

În ce priveşte pe *dohot*, forma cea mai apropiată este cea ucraineană доготь (rostită *dóhot'*). Prin Moldova se aude şi forma *díhot* (de unde derivatul *dihoniță* în loc de *dohotniță* « păcorniță, vas în care se ține păcura de uns roțile carului »), care ne aminteşte forma ucraineană dialectală дíготь (rostită *dihot'*) dată de dicționarele ucrainene. În diferite părți din Ardeal, acest cuvînt are for-

[1] Vezi A. M. Selişcev, Staroslaveanskii iazîk. Moscova 1952, partea a II-a, p. 79; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, Göttingen, 1924, I, p. 529 şi urm. Vondrák numeşte adjectivele formate cu sufixul *-ěno-* « Stoffadjektiva ». F. Miklosich, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen (Manulneudruck), Heidelberg, 1927, p. 211 (95).

[2] Î nucraineană, litera г are valoare de *h*. Cuvîntul доготь se rosteşte prin urmare *dohot'*.

[3] Б. Д. Гринченко, Словарь украинского языка, Kiev, 1909, p. 430; Е. Желехорський, Малоруско-немецкий словар, Львів, 1886, p. 192.

[4] E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908—1913, p. 182.

[5] Miklosich, Die Bild. d. sl. Pers. u. Ortsn., p. 238 (156).

[6] Centru de raion în regiunea Tambov, vezi Большая Советская Энциклопедия v. 13.

mele *dóhot*, *dohót*, *dohód*, *dúhot*, *dúhut*, *duhód*. După cum arată hărțile alăturate, cuvîntul *dohot* cu diferitele lui variante este răspîndit astăzi numai în Ardeal și Bucovina. Prin graiurile moldovenești din Republica Socialistă Sovietică Moldovenească de asemenea se întrebuințează cuvîntul *dohot*. În părțile moldovenești ale Republicii Populare Romîne, cuvîntul mai vechi *dohot* a fost înlocuit cu termenul *păcură*, care a fost răspîndit din regiunile petrolifere de *păcurarii* vînzători de păcură. Avînd în vedere răspîndirea cuvîntului *dohot* în jumătatea nordică a țării (să nu uităm că odinioară și în Moldova se zicea *dohot*), e de presupus că el este de origine ucraineană, nu maghiară [1]. Formele maghiare dialectale ardelene, *dohot*, *dohott*, *dohat*, *dahat*, *dahatt*, care apar în texte începînd cu secolul al XVIII-lea, sînt de asemenea de origine ucraineană, dar au intrat în maghiară probabil prin filieră romînă, așa cum presupune G. Blédy [2].

În ce privește aspectul fonetic al formei *Doft(e)ana*, el amintește pe acela al adjectivului și toponimicelor ruse și al adjectivului ucrainean: rus Дегтяное, Дехтяное, ucr. дiгтяна. Deoarece grupul *-ft-* în multe cuvinte romînești redă grupul mai vechi *-ht-: a pohti* (< sl. *pohъtěti*) > *a pofti*, *a ohta* > *a ofta*, *ohtică* (ngr. ὀχτικας) > *oftică*, e ușor de presupus că forma mai veche a toponimicului a fost **Dohteana*, care seamănă foarte mult cu adjectivul ucrainean дiгтяна (rostit *diht'ana*) sau cu toponimicul rus Дехтяное, din cauza grupului consonantic *-ht-* [3].

Pronunțarea ca fricativă *(h)* a lui *g* din cuvîntul slav comun **degъtь*, precum și asemănarea dintre forma **Dohteana* și adjectivul ucrainean дiгтяна și rus дегтяная (conf. toponimicul rus Дехтяное) ne face să presupunem că forma * *Dohteana* a fost creată de slavii de est. Într-adevăr, în slava de est *h* în loc de *g* apare de prin secolul al XII-lea. [4]

Aici însă trebuie să facem următoarea remarcă: grupul *-ht-* în slava de sud (bulgară), precum și în alte limbi slave, de exemplu rusa, ucraineana, poate să reprezinte disimilarea unui mai vechi *-kt-*, de exemplu *doktor* > bulg. *dohtor* (cf. rom. *dohtor* > *doftor*), rus кто « cine », rostit dialectal *hto*, ucr. кто « cine », din forma mai veche к(ъ)то. Prin urmare la baza lui **Dohteana* a putut sta o formă cu *-kt-*, în care *k* reprezintă un mai vechi *g*, asimilat la *t* următor după amutirea lui ъ. **Deg(ъ)těna*, prin forma **Dektěna*, a putut deveni **Dehteana*, apoi **Dohteana*.

În ce privește pe *o* din prima silabă, explicarea lui prezintă dificultăți. E adevărat că în graiurile teritoriale ucrainene există forma доготь (de unde

---

[1] Cihac explică pe *dohot*, *dihot* din slavă. Printre formele slave el nu dă însă formele ucrainene, pe care nu le-a cunoscut.

[2] Geza Blédy, Influența limbii romîne asupra limbii maghiare, Sibiu, 1942, p. 40. Și forma săsească *dohot* citată de G. Blédy este probabil tot de origine romînească.

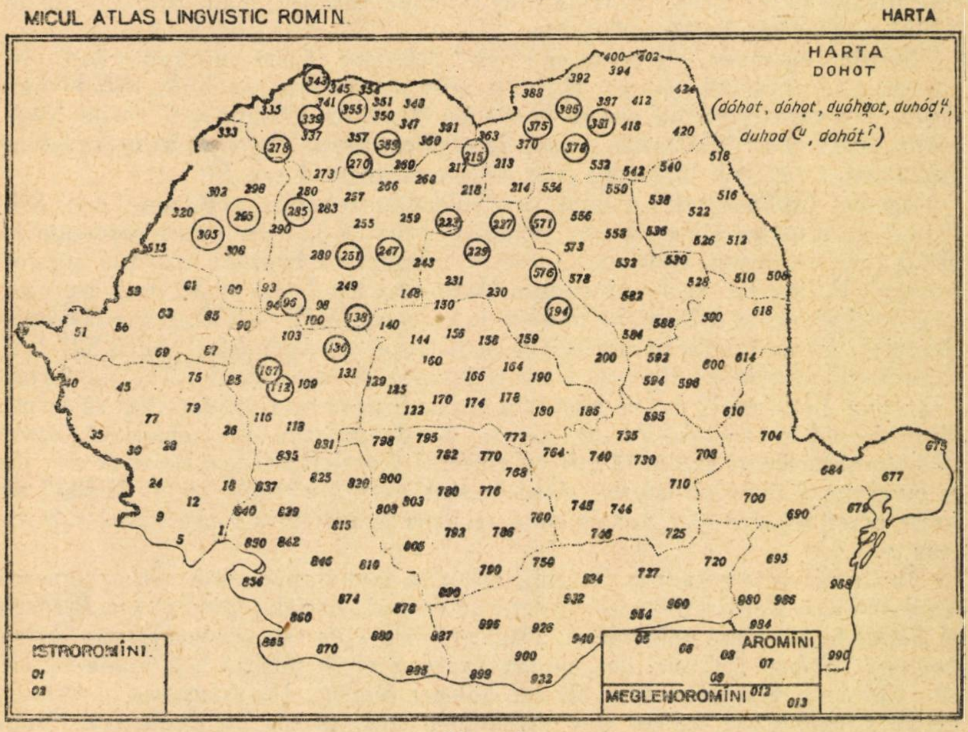
[3] Forma maghiară *Döjtëne*, *Döjtene*, *Döjtöne* are la bază tot o formă cu *-ht-*. Se știe că în limba maghiară *-ht-* a trecut la *-jt-* prin secolul al XIV-lea. Forma maghiară *Döjtene*, al cărei vocalism se datorește armoniei vocalice, a fost așadar împrumutată, probabil din slavă, nu prin filieră romînă, înainte de secolul al XIV-lea. În ce privește trecerea *ht* > *jt*, v. Melich János, Adatok hazánk X-XII századi helyneveink értelmezéséhez, « Magyar nyelv », II, p. 49—58. Melich dă chiar un toponimic maghiar, anume *Dejtár*, care are la bază o formă slavă *Dehtar* notată așa la 1397, care e un derivat din substantivul slovac *dehet* « păcură » cu sufixul *-ar-* și are sensul de « meșter fabricant de păcură, dohotar ».

[4] Vezi A. I. Sobolevskii, Lekții po istorii russkogo iazîka, Moscova, 1907, izd. 4-oe, p. 124 urm.

romînescul și maghiarul *dohot*), dar aceasta se datorește unei analogii recente în locul mai vechiului деготь[1].

Afară de aceasta, în silaba închisă *o* ar fi trebuit să treacă la *i*, ceea ce s-a și întîmplat în adjectivul дiгтяний amintit mai sus și în forma de genitiv дiгтя, sau în adjectivul дiгтярний « de păcură », de asemenea și în toponimicul ucrainean Дiгтянець de care ne vom ocupa mai jos. Prin urmare *o* din prima silabă a toponimicului *Doftana* e în contradicție cu legile fonetice de după secolul al XIV-lea ale limbii ucrainene.

După cum arată forma maghiară *Döjtëne*, care trebuie să fie un împrumut mai vechi decît secolul al XIV-lea, toponimicul *Dofteana*, *Doftana* nici n-ar putea fi un împrumut mai nou, de după secolul al XIV-lea.

Harta I

Formele *Dofteana (Doftana)*, *Doftăneț*, magh. *Döjtëne* trebuie prin urmare explicate independent de forma *dohot* (care e de origine mai nouă ucraineană), anume dintr-o formă slavă care nu prezintă inovații apărute într-o epocă mai nouă (în ucraineană *g* > *h*, *o*, *e* în silabă închisă > *i*, *de-* inițial > *do-* prin ana-

[1] Berneker, Slav. etym. Worterb., p. 182, s.v. *degъtь*. După analogia lui ноготь gen. нiгтя « unghie », mai vechiul деготь, gen. дiгтя (forma normală din punctul de vedere al legilor fonetice ale limbii ucrainene) a devenit доготь—дигтя. Dar trecerea lui *o* și *e* din silaba închisă la *i* (gen. ногтя> нiгтя, gen. дегтя> дiгтя) e relativ recentă (probabil secolul XIV-XV). Prin urmare forma analogică доготь în loc de деготь nu a putut lua naștere înainte de trecerea lui *o*, *e* în silabă închisă la *i*. (E de remarcat că, în limba ucraineană literară contemporană, nominativul mai vechi ноготь a devenit нiготь după analogia celorlalte cazuri care au *i*, de exemplu gen. нiгтя. La fel se explică și forma dialectală „iготь)

logie). Numele slav al văii Doftanei a putut să fie format încă pe vremea cînd slavii așezați la poalele sudice ale Carpaților numeau păcura, pe care au văzut-o țîșnind din pămînt în unele văi din Carpați, **degъtь*. Adjectivul feminin corespunzător era **degъtěna*. Pe atunci, înainte de secolul al X-lea, și strămoșii slavilor de est rosteau la fel acest adjectiv. Prin secolul al X-lea sau al XI-lea, ierul neintens a amuțit, ajungîndu-se la forma **degtěna*, în care *g* s-a asimilat, la *t* surd următor și astfel s-a obținut forma **dektěna*. Grupul *-kt-*, neobișnuit, și nou în slavă, apărut după amuțirea lui ъ, a devenit prin disimilare *-ht-* (cf. bulg. *doktor* > *dohtor*, rus кто > *hto*, ucr. хто). **Dektěna* a devenit **Dehtěna*. Această formă au păstrat-o romînii și maghiarii, formă auzită de la slavii care erau pe cale de a se asimila prin secolul al XII-lea și al XIV-lea. Din **Dehtěna* maghiarii au făcut **Dehtene* prin armonie vocalică, apoi, prin secolul al XIV-lea, *Dëjtëne*, *Döjtëne*, *Döjtöne*.

Romînii au rostit la început ca slavii **Dehteana (ě* slav este redat în limba romînă ca în bulgară prin *ea:* sl. bulg. *věkъ* > rom. *veac*, sl. bulg. *dělъ* > rom. *deal)*. Am văzut însă mai sus că *ht* devine *ft*. Dintr-o formă mai veche **Defteana*, poate chiar **Dăfteana*, e ușor de explicat forma *Dofteana* în urma labializării lui *e (ă)* sub influența consoanei următoare *h* sau *f* [1]

Așadar *Doftana* nu prezintă particularități fonetice ucrainene mai noi. Inovațiile fonetice slave de est, ucrainene, mai noi, n-au putut pătrunde la slavii care au numit Doftana și care se asimilaseră înaintea apariției acestor inovații. Forma mai veche presupusă **Dehteana*, fiind mai veche decît trecerea în ucraineană a lui *e*, în silabă închisă, la *i* (secolul XIV —XV), poate fi considerată și ca formă veche ucraineană de după trecerea lui *g* la *h* (secolul al XII-lea) (adjectivul ucrainean дігтяна a avut, înainte de secolul al XIV-lea, forma *дегтяна [*deht'ana*]), dar ea poate tot așa de bine să fie considerată și ca formă slavă de sud în care *-kt- (< -gt- < -gъt-)* s-a disimilat în *-ht-*. Deoarece forma **Dehteana* poate fi explicată atît cu ajutorul foneticii istorice slave de est, cît și cu ajutorul foneticii istorice slave de sud, pentru a stabili ce fel de slavi au creat acest toponimic e nevoie de a recurge la mărturia toponimicelor învecinate.

În ce privește regiunea Ploiești, celelalte toponimice slave din apropierea Doftanei și a Doftănețului au aspect slav de sud. Astfel toponimicele *Prahova* și *Slănic* nu prezintă polnoglasie. Dacă ar fi slave de est, ar avea forma **Porohova* și **Solonic* (cf. rus, ucr. порох « praf, praf de pușcă » [2], și toponimicele din Moldova de origine slavă de est *Soloneț*, *Solonț*). De asemenea și toponimicul *Cîmpina* are aspect slav meridional, mai precis bulgăresc (cf. bulg. кълина, v. sl. *kǫpina* « mărăciniș »), deoarece are *îm* în locul iusului mare *(ѫ = ǫ)*, care a dat în bulgară întîi *ăn*, *ăm*, apoi, denazalizîndu-se, *ă*, scris ъ. La fel și *Predeal* (cf. v. sl. *prědělъ* « graniță, hotar ») prezintă o trăsătură fonetică bulgărească, anume *ea* în locul lui iat *(ѣ = ě)*.

Tot aici trebuie amintit că, în Regiunea Autonomă Maghiară, cuvîntul maghiar pentru « păcură de uns roțile carului » este *deget*, care nu prezintă trecerea lui *g* la *h*, ci este un împrumut dintr-un grai slav în care se rostea un *g* explosiv (sl. com. **degъtь*). E probabil că acest grai slav era chiar acela al slavilor care au numit văile *Doftana* și *Doftănețul*. Totuși, nu departe spre răsărit

[1] O evoluție fonetică asemănătoare *(ekt >oft)* prezintă cuvîntul grecesc **ek'ika(s)* (din ἐκτικός), devenit **ehtika(s)* apoi *ohtika(s)* în neogreacă ὄχτικας, de unde rom. *oftică*.

[2] În rusă și ucraineană există o formă a acestui cuvînt fără polnoglasie, прах, cu sensul de « rămășițe pămîntești ». Cuvîntul e de origine slavonă bisericească.

de Doftana, există două toponimice cu *h* în loc de *g*, anume *Nehoiu* și *Nehoiașu* din raionul Cislău, regiunea Ploiești (cf. muntele *Negoi* din munții Făgărașului). Fiind însă la baza acestor toponimice numele de persoană *Nehoi* (< *Negoi*), o variantă a lui *Neagoie*, nu putem trage nici o concluzie sigură din ele asupra graiului slavilor din acele părți, deoarece o persoană cu numele *Nehoi*, după care a fost numit locul, a putut să vie din alte părți, să zicem din Moldova, unde sînt obișnuite nume de persoană de origine slavă de est prezentînd trecerea lui *g* la *h*.

Așadar slavii care au numit toponimicile slave din regiunea Ploiești au vorbit un grai slav de sud, mai precis bulgar.

În ce privește toponimicul *Dofteana* din raionul Tîrgu-Ocna, el se află în vecinătatea nemijlocită a unui toponimic fără polnoglasie, anume *Slănic (Slănicul Moldovei)*. Toponimicile cu polnoglasie ocupă nord-estul Republicii Populare Romîne (Moldova și Bucovina). Plecînd din colțul de sud-vest al țării și mergînd spre nord-est, *Slănicul Moldovei* pare a fi ultimul toponimic prezentînd metateza în loc de polnoglasie. Dar toponimicul *Slănic* din Moldova pare a fi avut mai demult o formă cu polnoglasie. Anume ceangăii din satul *Slănicel* (aparținînd comunei Slănic, raionul Tîrgu-Ocna) numesc acest sat în graiul lor maghiar *Szoloncka*, *Szaloncka (Solonțkǫ, Solonțkǫ)*, formă derivată cu sufixul diminutiv *-ka* dintr-o formă **Solonț* sau **Soloneț* care va fi fost numele mai vechi al Slănicului. În Moldova și Delta Dunării există nume de ape și de localități care seamănă cu presupusul nume vechi al *Slănicului*, anume *Solonț*, pîrău afluent al *Tazlăului*, o comună și un sat pe acest pîrău, regiunea Bacău, și *Solonet* (pîrău, afluent al Prutului, sat pe acest pîrău, regiunea Iași, și insulă în Delta Dunării). Numele vechi al *Slănicului*, **Soloneț* poate fi de aceeași origine slavă de est, cu polnoglasie, ca toponimicele *Soloneț* și *Solonț* din alte părți.[1]

De altfel atît *Slănic* cît și **Solon(e)ț* au aproape aceeași etimologie. La baza acestor toponimice stă substantivul slav comun **solь* « sare » sau mai precis adjectivul **solnъ* « sărat », care poate fi substantivat fie cu sufixul *-ikъ (*solnikъ)*, fie cu sufixul *-ьcь (*solnьcь)*, avînd sensul de « săratul » (rîul sau pîrăul sărat)[2]. Grupul *ol* între consoane devine în slava de sud prin metateză *la (*Slanikъ)*, iar în slava de est *olo*, fenomenul numit polnoglasie *(*Solonьcь)*. Formele întrebuințate de ceangăi *Szoloncka*, *Szalonc(ka)* pot reda forma slavă de est **Solonьcь*, dar ele pot avea la bază și o formă cu metateză, * *Slanьcь* — așa cum propune I. Kniezsa[3], mai ales că săcuii numesc acest pîrău *Szalánc*.

Oricare va fi fost numele slav al *Slănicului* din Moldova care stă la baza formelor întrebuințate de săcui și ceangăi, **Slanьcь* sau **Solonьcь*, rămîne de explicat de ce romînii întrebuințează un alt derivat decît maghiarii al aceluiași adjectiv slav care înseamnă «sărat», anume derivatul cu sufixul *-ikъ*. I. Kniezsa[4] e de părere că poate romînii au luat acest nume *(Slănic)* de la slavi în altă parte. E adevărat că pe teritoriul Munteniei toponimicul *Slănic* apare de mai multe ori. Nu e imposibil ca romînii să fi înlocuit forma **Slanьcь*, **Slan(eț)* cu o

---

[1] Un cătun al comunei *Solonț* se numește *Sărata*, probabil după numele unui afluent al pîrăului *Solonț*.

[2] Miklosich, Die Bild, d. sl. Pers. u. Ortsn., p. 208 (92).

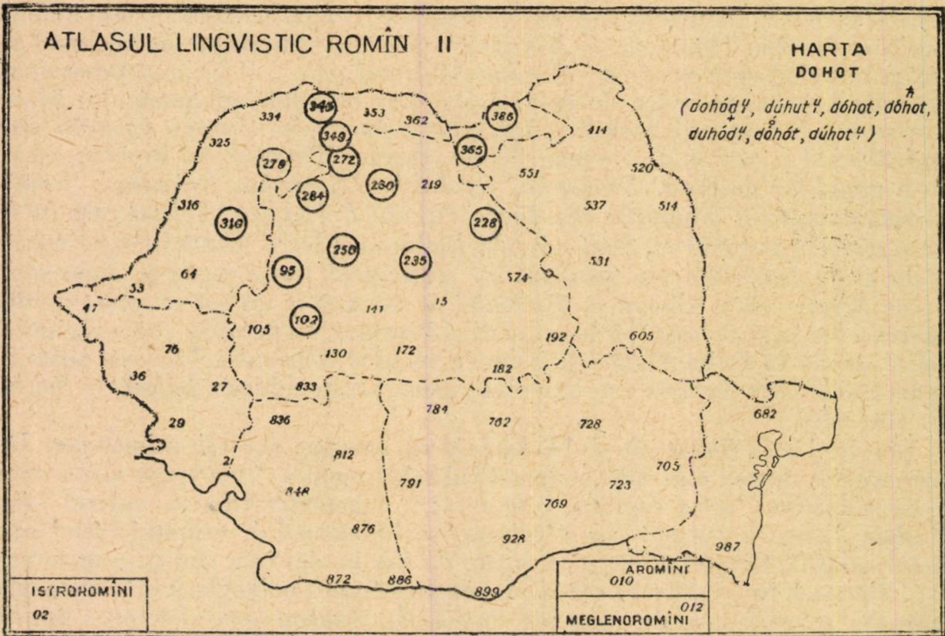
[3] I. Kniezsa, A szláv eredetű víznevek a Székelyföldön, în « Magyar Nyelv », 1948, XLIV, nr. 1, p. 10.

[4] Ibidem.

formă mai obişnuită pentru ei. Lingvistul croat Petar Skok presupune chiar că în limba romînă a existat un apelativ **slănic* cu sensul de « rîu sărat »[1]. În cazul acesta putem presupune că *Slănicul* din Moldova şi-a primit numele acesta de la romîni [2].

În ce priveşte toponimicul *Doftăneț*, el are la bază tot adjectivul, sub forma masculină, **degъtěnъ* « cel cu păcură » (fiind subînțeles substantivul *dolъ* « vale » sau *potokъ* « pîrău », care sînt masculine), la care s-a adăugat sufixul care substantivează adjective *-ьcь* (**degъtěnьcь*). Evoluția fonetică **Degъtěnьcь* > *Doftăneț* e asemănătoare aceleia a lui **Degъtěna* > *Doft(e)ana*.

Un toponimic identic cu *Doftănețul* există pe teritoriul ucrainean, în regiunea Cernăuți, lîngă orăşelul Putila, anume Дітянець (rostit de localnici *Diht'aneț'*.[3]

Harta II

După cum era de aşteptat, forma aceasta prezintă în prima silabă un *i* în locul lui *e* sau *o*, conform legii fonetice ucrainene a trecerii lui *e* sau *o* la *i* în silabă închisă.

În ce priveşte formele *Doftenița*, *Doftănița*, acestea par a fi diminutive romîneşti derivate cu sufixul romînesc de origine slavă *-iță*. E posibil însă ca ele să fi fost formate de slavi (**Degъtěnica*).

Înainte de a încheia trebuie să amintim că pe teritoriul Republicii Populare Romîne există nume de locuri formate de romîni din apelativele

---

[1] Vezi revista « Slavia », VI, p. 761 şi urm.

[2] Un afluent al *Slănicului* din Moldova se numeşte *Pîrăul Sărat*. (Marele dicționar geografic al Romîniei, V, p. 429.) Numele acesta e dintr-o epocă mai nouă, cînd dispăruse din limba romînă apelativul **slănic*.

[3] Forma oficială romînească a fost *Dihteneț* sau *Dihtineț*.

romîneşti *dohotar* şi *dohotărie*, derivate din apelativul de origine ucraineană *dohot* cu ajutorul sufixelor *-ar* şi *-ărie*, anume *Dohotariul* (două pîraie, unul afluent al pîrăului Suha-mică, în raionul Suceava, al doilea afluent al pîrăului Sabasa, în acelaşi raion, şi un deal lîngă comuna Bereşti, regiunea Bacău), *Dohotăria* (două pîrăiaşe, unul afluent al pîrăului Bogdana, al doilea al pîrăului Negreştilor, regiunea Bacău), *Pe Dotărie* (poiană aparţinînd cătunului Slobozia, comuna Bădeni-Ungureni, reg. Piteşti), *Dealul Dotăriei* (la vest de comuna Poienari, reg. Piteşti) [1].

Aceste nume de locuri au la bază cuvintele romîneşti *dohotar*, care însemna « meşter care extrăgea prin distilare *dohot* (păcură, catran) din lemn de mesteacăn sau alţi copaci », şi *dohotărie*, « instalaţie primitivă, o simplă groapă, pentru distilarea dohotului ».

Faptul că în Muscel sînt semnalate două dohotării (dotării), dovedeşte că cuvîntul *dohot*, de origine ucraineană, a fost răspîndit nu numai în Moldova şi Ardeal, ci şi în Muntenia, adus aici de meşteri dohotari din Moldova.

Şi în alte ţări există toponimice care au la bază cuvinte care înseamnă *dohotar*, *dohotărie*. Astfel în ţările slave se întîlnesc toponimice ca Дьогтяри (Ucraina) [2], Дегтяри (Ucraina) [3], *Dechtary*, *Dechtáře* (Cehoslovacia) [4], Дегтярка (Rusia) [5], Дегтярная (Rusia) [6], *Dejtár* < *Dehtar* (Ungaria) [7]. Meşteşugul dohotăriei era foarte răspîndit la slavi, de aceea se întîlnesc adeseori nume de familie care au la bază cuvîntul care înseamnă *dohotar*, de exemplu numele cunoscutului compozitor rus Дегтярёв scris şi Дехтерев.

Prin exploatarea, la început primitivă, prin simple puţuri, a păcurii (ţiţeiului) din regiunile petrolifere, s-a răspîndit, în Muntenia şi Moldova, împreună cu păcura extrasă din pămînt, şi cuvîntul *păcură*, care a scos din uz cuvîntul *dohot*, care s-a păstrat însă în Ardeal, Bucovina şi Republica Moldovenească cu sensul de « păcură de uns roţile carului ».

Răspîndirea cuvîntului *păcură* s-a făcut prin « păcurari », vînzători de păcură originari din regiunile petrolifere. În comuna *Dofteana-Mare*, de pildă, localnicii au extras din puţuri primitive păcura pe care o vindeau la mari depărtări. La fel din comuna *Păcureţi*, regiunea Prahova, sătenii aveau în secolul al XIX-lea peste 30 de puţuri de exploatare a păcurii [8].

Astfel de sate de exploatatori de păcură erau multe în secolele trecute

★

În concluzie, toponimicele *Doft(e)ana*, *Döjtëne*, *Doftăneţ*, cu toate că nu sînt de mult atestate, provin de la populaţia slavă care a locuit odinioară în

---

[1] Marele dicţionar geografic al Romîniei, II, p. 165 şi urm. şi p. 214; Iorgu Iordan, *Nume de locuri romîneşti în Republica Populară Romînă*. Ed. Acad. R.P.R., 1952, I, p. 188. Forma *Dotărie* provine din forma *Dohotărie*. În părţile Muscelului, consoana *h* dispare în multe cazuri.

[2] Miklosich, Die bild. d. sl. Pers. u. Ortsn., p. 238 (156).

[3] Большая Советская Энциклопедия.

[4] Miklosich, ibidem.

[5] Большая Советская Энциклопедия.

[6] Miklosich, ibidem.

[7] Vezi p. 22, nota 3. Toate formele slave prezintă căderea ierului neintens (*-gъt->-gt-*, *-ht-*), ceea ce dovedeşte că formele *Dohotari*, *Dohotăria*, cu *o* (din fostul ier) păstrat, sînt derivate romîneşti cu sufixele *-ar*, *-ărie* de la substantivul *dohot*.

[8] Vezi Enciclopedia Romînă. Sibiu, 1900, v. III, p. 506. Precum se vede, însuşi numele omunei *Păcureţi* indică ocupaţia veche a locuitorilor, adică exploatatori de păcură.

c

număr mare în Carpații sudici și care s-a asimilat la populația de limbă romînească (iar în Regiunea Autonomă Maghiară la populația maghiară). Forma maghiară *Döjtene*, care prezintă trecerea lui *ht* > *jt*, este o dovadă că toponimicul acesta este mai vechi decît secolul al XIV-lea (cînd a avut loc schimbarea fonetică maghiară *ht*>*jt*). Luînd în considerare faptul că, în graiurile maghiarilor din Regiunea Autonomă Maghiară, păcura de uns roțile carului se numește *deget*, din sl. **degъtь*, este mai just de a explica pe *h* al formei mai vechi **Dehteana* a acestui toponimic ca rezultat al disimilării unui *-kt-*, care la rîndul său reprezintă un *-gt-* mai vechi. Acest *h* nu e nevoie așadar să fie explicat ca o inovație slavă de est, ucraineană *(g > h)*, care apare prin secolul al XII-lea. Nici celelalte toponimice slave din preajma toponimicului *Doftana* nu prezintă inovații fonetice slave de est, ca de pildă polnoglasia, ci inovații slave de sud (bulgărești), ca de pildă metateza în locul polnoglasiei (*Prahova*, *Drajna*, *Slănic*, *Predeal*, *Breaza*, cf. rus. ucr. порох [прах e un slavonism în rusă), rus. дорожная, ucr. дорожна, rus, ucr. солон, prefixul rus. ucr. пере- (prefixul пре- este un slavonism), rostirea ca *ea* a lui iat (cf. *Breaza*, *Predeal* dar rus. ucr. береза, rus. предел, передел, ucr. педедiл), sau rostirea ca *în*, *îm* a iusului mare (*Cîmpina*, cf. rus. ucr. купина).

În ce privește însă pe *Dofteana*, afluentul Trotușului, e posibil să fie de origine slavă răsăriteană, avînd în vedere că numele vechi al Slănicului învecinat pare a fi fost **Solonț*, judecînd după forma pe care o are toponimicul în rostirea ceangăilor localnici anume *Szaloncka*, formă care ar putea avea la bază o formă cu polnoglasie.

Dacă toponimicul *Dofteana* din raionul Tîrgu-Ocna a fost creat de slavi de est, atunci în explicarea formei de astăzi trebuie să plecăm de la o formă **Dehteana (*Degъtěna)*, dinaintea trecerii ucrainene a lui *o*, *e* în silaba închisă la *i*.

Toponimicele *Dohotariul*, *Dohotăria*, *Pe Dotărie* sînt creații romînești, derivate cu sufixele *-ar(iu)*, *-ărie* din apelativul romînesc de origine ucraineană *dohot*.

ЭТИМОЛОГИЯ МЕСТНЫХ ИМЕН *Doftana*, *Dofteana*, *Doftăneț*, *Doftănița* И СЛОВА *dohot*

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Местные имена *Doftana* (районы Кымпина, Синая и Город Сталин), *Dofteana* (район Тыргу-Окна), *Doftăneț* (район Синая), *Doftănița* (район Синая), *Doftenița* (район Тыргу-Окна) восходят к славянскому прилагательному, означающему «изобилующий нефтью»: общеслав. **degъtěnъ*, ж. р. **degъtěna*.

В свою очередь общеславянское прилагательное **degъtěnъ* — производное (посредством суффикса *-ěnъ)* от существительного **degъtь*, «деготь, нефть». И действительно, долины эти изобилуют нефтью, которая местами бьет фонтаном из-под земли.

После выпадения слабых ъ и ь в X и XI веках, это прилагательное приняло форму **degtěna*, а после ассимиляции *g* с *t*, приобрело следующий вид: **dektěna*. Группа согласных *-kt-*, не существовавшая в славянском языке эпохи, предшествующей выпадению слабых ъ и ь,

превращалась часто в *-ht-*, в результате чего появилась форма **Dehtěna*. Впрочем, эта последняя форма являлась обычной у известной части восточных славян, у которых замена звука *g* звуком *h* отмечается, начиная с XII века. В современном украинском языке существует соответствующее прилагательное *дiгтяний*, ж. р. *дiгтяна*, русск. *дегтяной*.

Название **Dehtěna* румыны переделали в **Dahteana* (гласный) *ě* произносится восточными болгарами как *ea*), потом в *Dăfteana* (ср. слав. *pochъtětăi* <румынск. *a pohti* > *a pofti* и т. д. и наконец в *Dofteana*.

Это же славянское прилагательное, но уже в мужском роде, с суффиксом -ъсъ-, субстантивизирующим прилагательное, лежит в основе наименования болины *Doftăneț* (общеслав. **Degъtěnьсъ*). фонетическая эволюция *Degъtěnьсъ* > *Doftăneț* аналогична эволюции *Degъtěna* > *Doftana*.

В виду того, что более старые формы этих названий, именно **Dehteana* и **Dehteaneț*, которые находятся в основе румынских форм *Doft(e)ana* и *Doftăneț*, могут быть формами как восточнославянских так и южнославянских языков, нельзя установить восточнославянский или южнославянский характер говоров, на которых некогда говорило население вышеназванных местностей. Для того чтобы выяснить, какого рода славяне обитали в области Прахова и районе Тыргу-Окна, до ассимиляции румынами славянского населения этих местностей, приходится опираться на данные других наименований местностей, расположенных вблизи. В Праховской области местные имена *Prahova*, *Predeal*, *Cîmpina*, *Breaza*, *Drajna*, и т. д. носят южнославянский характер, тогда как в районе Тыргу-Окна и, в особенности в области *Bacău*, местные имена *Solonț* (который, повидимому, является старинным названием Молдавского *Slănic*), *Bacău Putna* и т. д. носят восточнославянский характер.

Местные имена *Dohotariul*, *Dohotăria*, *Dotăria* являются румынскими образованиями с суффиксом *-ar(iu)*, *-ărie*. Они образовались из румынского нарицательного имени более нового украинского происхождения: *dohot* «деготь». Слово *dohot*, употребляемое на севере страны украинского, а не венгерского происхождения; наоборот, слово *dohot*, употребляемое в венгерских наречиях Трансильвании, повидидимому, заимствовано из румынского языка.

LES TOPONYMES *DOFTANA*, *DOFTEANA*, *DOFTĂNEȚ*, *DOFTĂNIȚA* ET L'ÉTYMOLOGIE DU MOT *DOHOT*

(RÉSUMÉ)

Les toponymes *Doftana* (districts de Cîmpina, Sinaia et de la ville de Staline), *Dofteana* (district de Tîrgu-Ocna), *Doftăneț* (district de Sinaia), *Doftănița* (district de Sinaia), *Doftenița* (district de Tîrgu-Ocna) ont à leur base l'adjectif slave qui signifie « abondant en pétrole »: sl. commun **degъtěnъ*, f. **degъtěna*, dérivé avec le suffixe *-ěnъ*, f.*-ěna* du substantif *degъtь* « goudron », « pétrole brut ». En effet, dans ces vallées le pétrole abonde et, dans certains endroits, jaillit spontanément du sol.

Après la disparition des jers faibles qui a eu lieu au cours des X-ème et XI-ème siècles, cet adjectif a pris la forme **degtěna*, et après l'assimilation

du *g* au *t* qui suit: **dektěna.* Le groupe de consonnes *-kt-*, étranger au slave de l'époque d'avant la disparition des jers faibles, s'est dissimilé souvent en *-ht-* et c'est ainsi qu'on est arrivé à la prononciation **Dehtěna.* Du reste, cette dernière forme était aussi en usage chez une partie des Slaves orientaux, chez lesquels l'*h* à la place du *g* est signalé à partir du XII-ème siècle. En ucrainien contemporain il existe un adjectif correspondant, *дігтяний*, f. *дігтяна* (prononcé *diht'aná*) ayant le même sens.

De **Dehtěna*, les roumains ont fait **Dăhteana* (la voyelle *ě* est prononcée par les bulgares de l'est, *ea*), ensuite **Dăfteana* (cf. sl. *pochъtěti* >roum. *a pohti* > *a pofti*, etc.) et finalement *Dofteana.*

Nous avons le même adjectif slave, mais sous la forme masculine, substantivé à l'aide du suffixe *-ьсь-*, à la base du nom de ruisseau *Doftăneț* (affluent de la Mislea) (< sl. *Degъtenьсь).* L'évolution phonétique *Degъtěnьсь* > *Doftăneț* est analogue à celle de **Degъtěna* > *Doftana.*

Etant donné que les formes plus anciennes **Dehteana et* **Dehteaneț*, qui sont à la base des formes roumaines *Doft(e)ana* et *Doftăneț*, peuvent être aussi bien des formes slaves de l'est que slaves du sud, on ne peut établir à partir de ces toponymes si les langues parlées dans les parages des toponymes *Doft(e)ana* relèvent du caractère slave de l'est ou slave du sud. Pour savoir quel genre de Slaves ont habité dans la région de Prahova et dans le district de Tîrgu-Ocna, avant leur assimilation à la population roumaine, il faut nous appuyer sur les témoignages des toponymes voisins. Dans la région de Prahova, les toponymes *Prahova*, *Predeal*, *Cîmpina*, *Breaza*, *Drajna* etc., ont un caractère slave du sud, tandis que dans le district de Tîrgu-Ocna et surtout dans la région de Bacău, les toponymes *Solonț* (qui semble avoir été aussi l'ancien nom de *Slănic* de Moldavie), *Bacău*, *Putna* etc. ont un caractère slave de l'est.

Les toponymes *Dohotariul*, *Dohotăria*, *Pe Dotărie* sont des créations roumaines avec les suffixes *-ar(iu),-ărie (dohotariu* « goudronneur », « qui prépare le goudron », *dohotărie* « goudronnerie ») de l'appelatif roumain d'origine plus récente ucrainienne, *dohot* « goudron pour graisser les roues des chariots ». Le mot *dohot* usité dans le nord du pays est d'origine ucrainienne et non magyare. Par contre, dans les dialectes magyares de la Transylvanie, le mot *dohot* semble être emprunté au roumain.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1 – 2, 1954

PROBLEME DE LEXICOLOGIE

VOCABULARUL ŞTIINŢIFIC ŞI TEHNIC ÎN LIMBA ROMÎNĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

J. BYCK

Comunicarea de faţă este prezentarea pe scurt a unui studiu privitor la unul dintre cele mai neglijate capitole ale istoriei limbii noastre. E vorba de limba secolului al XVIII-lea şi anume de un aspect al ei care ne pune în situaţia de a fixa un moment caracteristic în evoluţia limbii literare romîneşti.

Începuturile istoriei limbii noastre literare cunosc următoarele etape mai importante. Cea dintîi corespunde apariţiei celor mai vechi monumente literare, traduceri de texte religioase; acestea datează din secolul al XVI-lea şi sînt scrise într-un grai care i-a făcut pe filologi să le plaseze originea în regiunea de nord-vest a Ardealului, — unii precizează: Maramureşul. Ele au circulat în copii manuscrise din care foarte puţine s-au păstrat pînă în ziua de astăzi.

Curînd după aceasta a urmat tipărirea de cărţi bisericeşti. Diaconul tipograf Coresi, venit de la Tîrgovişte şi stabilit la Braşov, a folosit traducerile vechi, cărora le-a îndepărtat particularităţile străine de graiul lui şi al ucenicilor săi braşoveni, sau a pus să i se traducă şi alte cărţi noi, scrise, de data asta, în graiul cuvenit. El a tipărit intens: cel puţin 10 cărţi romîneşti în 20 de ani, şi lucrările lui s-au bucurat de o largă răspîndire, atît peste munţi cît şi în Ţara Romînească şi Moldova. Această răspîndire a cărţii tipărite este primul pas spre stabilirea prestigiului graiului din nordul Munteniei şi din sudul Ardealului, punct de plecare al limbii literare romîneşti. Vreme de un secol, poate şi mai bine în unele locuri, tipăriturile coresiene au beneficiat, fără nici o constrîngere, de exclusivitate.

În secolul al XVII-lea istoria limbii noastre literare înregistrează alte două momente de seamă. Unul este în legătură cu apariţia scrierilor originale—cronicile. Rupte de realitatea romînească şi de actualitate, cărţile religioase au limitat vocabularul limbii literare la un foarte mic număr de cuvinte, iar sintaxei i-au împrumutat un tipar străin. Cu apariţia cronicilor romîneşti, limba poporului e readusă la viaţă şi pusă pe făgaşul ei firesc. Celălalt moment oglindeşte frămîntările legate de impunerea unei limbi literare unice, frămîntări uneori mărturisite, de cele mai multe ori ghicite de ochiul iscoditor al filologului. Astfel, mitropolitul Simion Ştefan scria în prefaţa la Noul Testament ce-l tipărise la Bălgrad în 1648, referindu-se la deosebirile dialectale, că « rumînii

nu grăiesc în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip; pentr-aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți ». De aci obligația celui ce scrie de a folosi o limbă de largă circulație: « Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii; că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așia și cuvintele acelea sînt bune carele le înțeleg toți. Noi derept aceea ne-am silit de în cît am putut să izvodim așia cum să înțeleagă toți. »

Nu încape îndoială că și mitropolitul Varlaam compunîndu-și Cazaniile destinate întregului neam romînesc a ținut să dea limbii textului un aspect cît mai apropiat de ceea ce numim astăzi « limbă comună ».

Că în această vreme își făcuse loc în mintea cărturarilor o asemenea noțiune ne-o confirmă și următorul pasaj din Pravila manuscrisă a lui Eustratie logofătul (scrisă înainte de 1632):

« Dup-acea și eu un păcătos și mai neînțelegătoriu de toți, rîvnind urma învățăturii și neagiungînd cu firea, m-am apucat de-am scos această cinstită carte de pre limba grecească, *pre această limbă ce să chiamă acmu rumînească* ».

În ceea ce privește graiul către care tinde unificarea, e pecetluită soarta celui muntenesc. Cărțile religioase muntenești precumpănesc atît ca număr, cît și ca importanță practică.

Secolul al XVIII-lea se caracterizează, pe de o parte, prin desăvîrșirea acestei unificări, pe de alta printr-o masivă pătrundere de cuvinte noi.

Situația graiului muntenesc în raport cu limba literară se consolidează grație acelorași împrejurări, cum ne-o atestă o cronică a vremii: « Poroncit-au [Constantin Mavrocordat] de au adus și cărți pe-nțeles din Țara Romînească, căci în Moldova nu se afla evanghelii, apostoli și leturghii, dînd poroncă mitropolitul acele cărți să le cetească pe-nțeles pe la biserici » (Pseudo-En. Kogălniceanu, ap. Kog. Let.², III, 203).

Se cunosc și împrejurările istorice care au înlesnit îmbogățirea vocabularului.

« Dezvoltarea continuă a industriei și a agriculturii, a comerțului și a transporturilor, a tehnicii și a științei cere limbii completarea vocabularului cu cuvinte și expresii noi, necesare activității lor », — scrie I.V. Stalin [1].

Într-adevăr, în sînul orînduirii feudale începe să-și facă loc modul de producție capitalist. Se dezvoltă și se specializează meșteșugurile, se înmulțesc atelierele și se creează fabrici și, în aceeași măsură, se intensifică schimbul de mărfuri atît în interior cît și cu țările mai apropiate sau mai depărtate. Administrația se amplifică, prin înmulțirea instituțiilor și a preocupărilor. Învățămîntul ia și el proporții nemaiîntîlnite pînă acum. Școli de toate gradele se înființează în mai multe orașe și tîrguri, pe lîngă mănăstiri și biserici, și chiar la țară, școli romînești, slavonești și grecești și cu alte limbi de predare; se încearcă chiar introducerea obligativității și a gratuității învățămîntului —firește, în primul rînd, pentru odraslele clasei dominante.

«Mai socotit-au măria-sa Constantin vodă pentru scoale de învățătură de le-au mai întărit, scoalele cele elinești și cele slovenești », — înregistrează letopisețul lui Neculce (ap. Kog. Let.², II, 419). « Așijdere au mai făcut scoale de învățătură lătinești și arăpești. Și au dat știre tuturor mazililor în toată țara ca să-și aducă copiii la învățătură la scoală, ca să învețe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să se afle oameni învățați și în pămîntul nostru al Moldovei, precum sînt și pintr-alte țări și părți de loc; iară dascalilor li se da plată din visteria domnească».

---

[1] I. V. Stalin, Marxismul și problemele lingvisticii. Ed. pentru literatură politică, 1953, p. 10.

Numărul profesorilor se mărește, și printre aceștia cei mai mulți sînt greci, alții trecuți prin școli grecești, rusești sau apusene. Se scriu multe cărți — chiar dacă cele mai multe nu se tipăresc — cu conținut foarte variat, de la abecedare — *bucoavne*, *bucvare*, *alfavite* — pînă la tratatele de știință mai înaltă. Majoritatea sînt traduceri sau adaptări din limbi mai «savante» decît a noastră.

Ani de zile s-au plîns cărturarii romîni de sărăcia limbii. S-a plîns mitropolitul Simion Ștefan, traducătorul Noului Testament din 1648, s-a plîns logofătul Radu Greceanu în prefața Mineiului din 1698 pe septembrie: «Cu greu iaste a tîlmăci neștine singur, ales despre limba elinească spre cea rumînească; că sînt cuvinte elinești și vorbe dupre locuri, care unele nici la lexicoane nu să află, altele, de să și află și să înțeleg, iară *pentru îngustarea limbii rumînești* nu pot veni la tîlmăcit. Iară eu am iscodit și în tot chipul m-am nevoit a nu lăsa nici un cuvînt ca să nu dea întru înțelegerea limbii noastre cei rumînești.»

Dacă încercatul Radu Greceanu a știut să se descurce, sînt alții care-și mărturisesc neputința, ca traducătorul Liturghiei de la Iași, 1759: «... ci vrînd noi a tocmi într-însele cuvintele tocma deplin după izvodul ellinesc (cum și cel slavenesc urmează), nu s-au putut acele cuvinte nici într-un chip a să tălmăci tocma drept după puterea lor pre limba noastră, *căci este puțină*».

La 1785, Ioan Molnar (Economia stupilor, Viena) se izbește și el de «lipsa și scăderea cuvintelor în limba rumînească», de asemenea Ianache Văcărescul (Observații..., Rîmnic, 1787) se plînge că lipsesc «dîn limba noastră toți termenii științii».

Încetul cu încetul vocabularul științific își face loc și în așa măsură încît la începutul veacului următor cărturarii nu vor mai întîmpina dificultăți.

Am fi nedrepți însă dacă nu am arăta că poarta intrării acestor cuvinte noi a fost deschisă încă din secolul al XVII-lea. Miron Costin, Dosoftei, Antim Ivireanul ne oferă o bogată colecție: 1. *planetă*, *cometă*, *astronom*, *astronomie*, *cozmografie*, *calendar*; *tractat*, *testament*, *țărămonie*; *melanhonia*, *fantastic*, *desenteria*; 2. *teatru* (chiar și în Noul Testament, 1648); *stihuri iamvicești*, *simfònie*, *muzìcă*, *ritorică*, *a ritorìcì*, *ritoricii*, *poetic* (= poet), *verș*; *nacialnic*; *al-său* (glosat: *proprium*), *comes* («adecă un fealiu de hătmănie»), *crudelitate*, *figură*, *providențiia*, *idoloslugași*, *idololatri*, *țărcălam*, *cauză*, *secretariul*, *senàtor senatorcă*, *studii*, *studenți*, *sholiastic*; 3. *poiticos*, *dogmatică*, *dogmaticește*, *gramaticii*, *solichismon*, *purgatoriu*.

În cele ce urmează, vom arăta o mică parte din elementele vocabularului științific și tehnic aflate în textele din secolul al XVIII-lea, dar în așa fel alese și grupate încît să izbutim a scoate în evidență însemnătatea lor în viața limbii noastre literare.

ȘTIINȚA

Noțiunea de «știință», adică aceea de «disciplină științifică», care își face loc acum, e denumită *epistim* sau *epistimie*, cu un cuvînt împrumutat din grecește. Abia către sfîrșitul secolului se vede tendința de înlocuire, mai întîi cu un cuvînt occidental, apoi cu cel romînesc care stăruie pînă astăzi:

Romanii au fost, *pre cum să vede*, *oameni dîn cei ce pot lesne a să muta*, *adică proști și țărani*, *și nu cu știință dă șiență*, — scrie Ianache Văcărescul la 1787, în prefața gramaticii sale [1].

[1] Ianache Văcărescul folosise modele italienești cînd și-a compus gramatica și, o dată cu alți termeni privitori la studiul limbii, l-a împrumutat și pe *scienza*.

Tot acolo vorbeşte el despre *cărţile de şienţă* şi de *ştiutori dă şienţe şi dă filosofie.*

Dar dacă în primul exemplu *ştiinţă* apare cu sensul primitiv legat de *a şti* şi opus lui *neştiinţă*, în altă parte Ianache Văcărescul îl foloseşte cu sensul cărturăresc de astăzi, cînd vorbeşte despre *termenii ştiinţii*, cari lipsesc din limba noastră. (Cf. *cela ce ştie ştiinţa firii*, la Cant. Ist. ier.)

Cu doi ani înainte cuvîntul apare la Dr. Ioan Molnar în lucrarea mai sus amintită, unde se vorbeşte de *ştiinţa tămăduirii ochilor*, de *multe feliuri de ştiinţe* şi de *duhul ştiinţelor*. Şi dacă suretul de pe hrisovul din 1766 al lui Grigore Ghica (publicat de V. A. Urechia, *Ist. şc.* IV, 51) e fidel, atunci avem o mai veche atestare a cuvîntului, alături de corespunzătorul de origine greacă *epistimie* şi *epistim.* Dimitrie Eustathiev, în gramatica sa din 1757 (manuscris), citîndu-l pe Aristotel, zice: « Grammatica iaste *ştiinţă* care învaţă a scrie şi a cunoaşte cele citite ».

GRAMATICA

Una dintre preocupările cele mai de seamă ale vremii e studiul limbilor, mai ales al celor străine şi apoi al celei romîneşti. Din cele cîteva gramatici ale limbii romîne reţinem următoarele cuvinte noi, aparţinînd terminologiei gramaticale:

Mai întîi însuşi cuvîntul *gramatică.* Aflat sporadic în texte din secolul al XVII-lea (Pravila lui Matei Basarab, Viaţa şi petrecerea svinţilor de Dosoftei), el e foarte frecvent în secolul al XVIII-lea. De asemenea derivatul *gramaticesc*;

dialect « limbă » (Eust.): *dialectul rumînesc*; *învăţăturile dialecturilor celor străine*;

idiotizm(ă) « particularitate » (Văc.): *băgări de seamă asupra idiotizimi limbii noastre spre regulile gramaticeşti*; *au rămas idiotizmu sau însuşirea limbii*;

orthografie (Eust., Mac., Văc., Şcol.);

articul « articulaţie » (Cant. Ist. ier.);

slova (Mac., Văc.) « literă; sunet », *glasnice* « vocale » (Văc.): *să numesc glasnice, căci fieşteşcare singură îşi glăsuieşte pronunţia sa*, şi *neglasnice* « consoane »;

difthonghi (Văc.); *slovnirea* (Mac.) şi *slomnirea, ce să zice sylavă* (Văc.);

zicerea sau termenul care se numeşte dă greci lexis (Văc.);

etymologhia, *tehnologhia etymologhiei* (Eust.); *etimologhie* (Şcol.);

părţile cuvîntului (Mac., Văc.);

încheiare (Mac.), *articol adică încheerea* (Văc.);

nume (Eust., Mac.), *nome adică nume* (Văc);

în-loc-de-numele (Eust.), *în-loc-de-numirile* (Mac.), *pronome adică pronume* (Văc.), *loc-de-nume* (Şcol.);

plecări « flexiuni » (Mac.), *înduplecări* (Văc.): unele părţi ale cuvîntului *să înduplecă*, altele *nu să înduplecă* (Văc.);

nome sau numele iaste iarăşi o parte a cuvîntului înduplecătoare prin căderi (« cazuri ») (Văc.);

grai « verb » (Eust., Mac.), *verbu adică graiu* (Văc.): *verbul sau graiul iaste o parte a cuvîntului ce să furmează, care arată vre un lucru cu vreme şi timp* (Văc.); *vorbă* (Şcol.);

împărtăşire (Eust., Şcol.), *partiţipie, adică părtăşire, partiţipiu* (Văc.);

înainte-punere (Eust.) « prepoziţie », *întîia-punere* (Mac.), *propoziţione adică propunere* (Văc.), *prepunire* (Şcol.);

spregrăire (Eust.), *spre-graiu* (Mac.), *adverbiu adică spre-graiu* (Văc.), *avorbii* (Şcol.);

în-mijloc-aruncare (Eust.), *interieţione* (Văc)., *întrare* (Şcol.);

impreunare (Eust.), *legătură* (Mac)., *congiunţione*, *legare*, *şi* (Văc.), *agiungire* (Şcol.);

numile cele numărătoare (Mac.);

neamuri (Mac., Şcol.), *gheneri sau neamuri* (Văc.): *bărbătesc*, *fămeesc*, *neutru sau dăniciunul*, *obştesc* («generic») *cum* slugă, vită, gazdă ..., *confuzu, care cu un glas slujaşte dă a să numi şi partea bărbătească şi partea fămeiască* (vultur, şoarece,...);

nume sostantiv, adică fiinţat şi nume adietiv, adică sprepus (Văc.);

numărul *singurit* şi *înmulţit* (Văc.);

căderea nominativă, ghenitivă, dativă, acuzativă, ablativă (cu *de la*) (Văc.);

pronume personal (perzonal sau primitiv), dobînditoriu sau positiv (= «posesiv»), *arătătoriu sau dimostrativ*; *dă felurime sau dă cvalita* etc. (Văc.).

Verbi, graiuri: *perzonal* şi *fără perzonă*.

modele sînt cinci: *indicativă adică arătătoare sau hotărîtoare*, *imperativă adică poruncitoare*, *otativă sau rîvnitoare*, *congiuntivă sau adăogătoare*, *imfinitivă adică nesăvîrşitoare sau nehotărîtcare* (Văc.) ş.a.m.d.

Sintaxei i se spune cu forma originară *syntaxis*, aşa cum apare şi în secolul al XVII-lea (Îndreptarea legii, 1652): *pildele syntaxisului, împodobitul syntaxis, syntaxisul cel închipuitoriu, tehnologhia syntaxisului* (Eust.); derivatul adjectival *syntacticesc*: *încheeri syntacticeşti* (Eust.);

conglăsuirea unii părţi cu alta (=«acord») (Văc.);

alcătuire sau *construţione sîmplice* şi *înfigurată* (=«proprie şi figurată») (Văc.);

figurile grammaticeşti: *ellypsis*, *pleonazumu* etc. (Văc.);

prosodie, *oxie* sau *acentu*, *apostrofu*, *linea*, *semnul întrebătoriu* (Văc.);

frasis (=«locuţiune»: *bagu-seamă* = *pricepu*, *iau aminte* = *grijăscu*) (Văc.);

etimologhia = «*tîlcuirea a hireşului nume*» (Cant. Ist. ier.);

dialog = «*voroavă care iaste tocmită cu întrebare şi răspundere*» (Cant. Ist. ier.)

POETICĂ. VERSIFICAŢIE. RETORICĂ

Poet, *poetic* (Cant. Ist. ier.), pentru aceeaşi noţiune *stihotvorţ* (Cant. Div.) de origine rusă: *стихотворец* (*un cuvînt a unui stihotvorţ persesc*).

poetica, *poezie*; *stihuri*, *verş*, *viersuri* (Cant.) şi *versuri* (Văc.);

stihuri cu numere de *picioare*, cu număr de *silabe*; *chipurile potrivirii la sfîrşit* sau *potrivire de sylabe la sfîrşit* (Văc.) = «rimă»; *rythm* (Eust.);

fabula (*şi aşia, precum spune fabula*); *comedie* «*figuri, voroave carile scornesc rîsul şi închipuesc istoriile adevărate*»; *tragodie* «*cîntec, verş de jale, hăolitură, bocet*» (Cant. Ist. ier.); *trăgediia* (Cal.); *eleghii* (Cant. Ist. ier.);

stihuri iroiceşti, *stihuri adoniceşti* (Mac.);

retorica; *cu retoricesc meşterşug împodobită* (Cacavela, prefaţa la Cant. Div.); *ritor* «*cela ce ştie meşterşugul a vorovi bine, bun de gură*» (Cant. Ist. ier.); *ritorism* (= «figură retorică») (Văc.);

orator, *oraţiia*, *declamaţiia* (Corbea, 1700);

solichismos «*cuvînt carile nu iaste după canoanele grammaticăi*» (Cant. Ist. ier).

SCRIERIA. TIPARUL. CARTEA

Dicționar (Văc.), față de mai vechiul *lexicon*;
index (Cant. Div.): *a trecutei zile faptele toate, ca printr-un index, adecă scară' întorcîndu-le și a minte aducîndu-le, socotește*;
bucoavnă, *abc*, *alfavit*, *bucvar* (titluri de abecedare apărute în cursul veacului al XVIII-lea);
gazeturi (Axinte Uricariul, 1714-16), *avizii* (=« gazete », ibid.);
a da în stambă, *a ieși din stambă* « a da la tipar », « a ieși de sub tipar » (1765, 1779); *publicălui* (Cal.);
probe « corecturi »: *pentru graba cetirii la probe* (1737); *prin cetirea prubelor de noapte* (1743);
ieroglifia « *chipuri de pasiri, de dobitoace și de alte jigănii și lighioi, cu carile vechii în loc de slove să slujia* » (Cant. Ist. ier.);
capituluri « *zaceale, condeae, capete* « (Cant. Ist. ier.).

FILOZOFIE. PSIHOLOGIE. LOGICĂ

Idea « *chipul a fietecui lucru pre carile mintea plăzmuindu-l ca cum iaste îl înformuiaște* » (Cant. Ist. ier.);
categorii « *sînt zece forme supt carile Aristotel toate ființele lucrurilor cuprinde* » (Cant. Ist. ier.);
substare « substanță, esență » (Cant. Div.);
substanție: *înțelepciunea iaste substanție, adecă postanovanie* (Cant. Div.);
cfidditas « *ceința, singură ființa lucrului, ceia ce iaste* » (Cant. Ist.);
ceință « qualitas » (Cant. Div.);
cîtință « cantitate » (Cant. Div.);
duhnicesc « spiritual »: *substare duhnicească* (Cant. Div.); *într-acesta păhar acea duhnicească adecă sufletească iaste băutură* (ibid.);
ascunsul inimii « conștiință »: *cade-să dară înainte vreo știință a purcede, ca deciia a ascunsului inimii știință să nu lipsască* (Cant. Div.);
macrocozmos, *microcozmos* (Cant. Div.);
țircumstanțiile; *țircumstanțiile adecă împregiur-stările*; *țircumstanțiile sau împregiur-stările*; *împregiurul-stările* (Cant. Div.): *supt-stările*, *asupra-stările*, *împregiur-stările și cele din lontru cuprinse*;
axioma « *dzisă filosofască, carea în loc de canon, de pravilă să ține* » (Cant. Ist. ier.);
argument; *anomalia*; *sofisma* « *știință înșelătoare; știință mincinoasă în locul ceii adevărate vîndută* »; *systima*; *schipticii*, *schipticesc*; *sylloghismos; protasis* « *înainte punere, din trii să face un sylloghis dialecticesc* »; *provlima*; *prognostic*; *propozit; ithica*; *metafyzic*, *metafyzica; desputații*; *sentenție* (Cant.);
melanholia, *melanholic* (Cal., Cant.); *vremea, foarte melanholică*, — scrie Cal. pe 1693;
flegma « sînge rece » (Cal.); *flegmatică* « temperament » (Cal.).

MATEMATICA

Arithmetică și *arithmetichì*, *adecă știința numărării* (Amfilohie);
gheomètriia (chiar la Dosoftei, V. Sf.) și *gheometricesc* (Cant. Hron.);
matematici « matematicieni » (Cant. Ist. ier.);
țifre arăpești (Delaporte); *cifră* (Amfilohie);

cerc (Cal.), *circol* (Amfilohie);
sferă «*glonț; chipul din toate părțile rătund, precum iaste pămîntul, ceriul*» (Cant. Ist. ier., Div.); *sfera cerească*; *sferic* (Amfilohie);
chentru (Cant. Ist ier., Div.), *chendru* (Cant. Div.);
exțentrum «*loc carile iaste dinafară de mijloc*» (Cant. Ist. ier.);
trigon (Cal.); *trigon* «*chipul, figura în trii colțuri, în trii unghiuri*» (Cant. Ist. ier.).
angoli «unghiuri» (Amfilohie);
otuzo (Amfilohie);
triiangolu, pl. *triiangoli* (Amfilohie);
patrangolo (Cal.); *cfădrat* și *cfadrat* (Amfilohie); *paralelogram* (Delaporte);
cfadrant «a patra parte din cerc» (Cal.);
ecfilater, *oblicvă*, *perpendicolare* (Amfilohie).

ASTRONOMIE. COSMOGRAFIE

Astronòmiia (care apare și la Dosoftei, V. Sf.) (N. Costin);
cozmografia (N. Costin);
astronom (Cal.; N. Costin); *astronomii, adecă a stelelor cunoscători* (Cant. Ist. ier.);
astrolog (Cal.);
axon: «*precum două roate într-o osie să liagă, așia acele printr-o mintească osie (carea axon să chiamă) una cu alta să . . . întrulocadză*» (Cant. Div.);
poli «*doao călcăiuri a osiei ceriului nemișcătoare* (Corbea, 1700);
polus (*polos*) *iaste stiaoa căriia îi dzic moldovenii fusul, prin carele ceriul să învîrtește, carea niceodată nu să clătește, numai tot într-un loc să învîrtește, spre carile piatra magnisului trage* (Cant. Div);
constelație, *costelația* (Cal.);
galactea «*drumul carile să vede pe ceriu*» (Cant. Ist. ier.);
planeta (Cal., Cant. Ist. ier.); *planita* (N. Costin);
comita (Cal.), *comitis* și *comită* (Cant.) (cf. Ureche: *într-acestaș an s-au arătat pre ceriu stea cu coadă, ce-i zic unii cometa*);
țircălam «orbită»: *peste țircălamul lumii* (Cant. Hron.);
orizon (Cant. Ist. ier.); *orizont* și *orizon* (Amfilohie); *tropic* (Cant. Ist. ier.);
coniuncțion, adecă împreunare și *coniunție* (Cal.);
eclipsis (Cal.; Cant. Ist. ier.);
canochial «ochian» (Cal.); *tilescopeo, adecă vederea departe* (Amfilohie);
astrolav «*cinie de aramă sau de lemn în carile drumul stelelor să arată*» (Cant. Ist. ier.).

GEOGRAFIE

Gheografia (Cant. Hron.; Amfilohie);
mapă «hartă» (Cant. Hron.); *globul pămîntului* (Amfilohie);
atlanta «atlas» (Gáldi);
ochean (Floarea darurilor, 1700; Cal. ; Cant. Hron, Ist. ier.); *emisfero* (Amfilohie);
grad, *meridan* (Amfilohie); *paralelo* (Cal.), *paralele* (Amfilohie); *ecfatore* (Cal.; Amfilohie), *ecfatoriu* (Amfilohie);
pol, *pol artic*, *pol antartic* (Amfilohie);

polus arcticus şi *polus antarcticus* (Cant. Div.);
nort (Cal.), *nord* (Amfilohie); *sud*, *est*, *ovest* (Amfilohie);
acfilon: *spre acfilon, adecă spre miază-noapte* (Cal.);
catarracte «*praguri în apă pre carile apa să răstoarnă, sau zăstalniţă la mori*» (Cant. Ist. ier);
corfos « golf » (Moreea); *corfos de mare*; *colf*; *colfuri sau boazuri* (Amfilohie);
ostrovu Delta (=delta Nilului), *are acest nume că are făptură ca slova deltii* (Delaporte);
flus şi *reflus* (Delaporte), *flus* (Amfilohie);
volcani, *canal* (Delaporte);
mină (Delaporte); *minieră* « mină »: *cea mai mare minieră de aur* (Amfilohie);
climat (Cant. Hron.), *climă* (Delaporte);
austru «*vîntul despre amiadzăzi*» (Cant. Ist. ier.);
norodos « populat »: *tîrgurile ciale norodoasă* (Cant. Div.).

CHIMIE. ALCHIMIE. FIZICĂ

atom (Cal.): *pînă la atomul cel mai mic*. La Cantemir (Ist. ier.): *lucrul carele într-alt chip sau parte nu să mai poate despărţi, despica, tăia; netăiat* (aceasta din urmă, traducere etimologică);
materie (mai vechi) (Cant. Ist. ier.); şi sensul abstract de « subiect »: *astrologhii*. . . *avînd materie mai multă* (Cal.);
metalon (Cant. Ist. ier.) şi *madem*, de origine turcească (N. Costin; Delaporte);
magnis « magnet »: *spre carile piatra magnisului trage* (Cant. Div.);
duhul vinului (Cant. Ist. ier.), desigur trad. lui *spiritus*;
stihie (mai vechi) (Cant. Ist. ier.), *element*, *elementuri* (Critil şi Andronius, 1794);
cvintă-esenţiia: Darurile şi bunătăţile care le are întru sine untul de rosmarin, adecă valsamul ce s-au numit de doftorii cei ce l-au izvodit cvintă-esenţiia, adecă pempiusiia, a cincea fiinţă, căci numai patru fiinţe sînt în lume, iar acesta pentru darurile şi bunătatea ce are s-au numit a cincea, adecă pempiusiiă. (Ms. 283, din 1792, ap. Bianu);
metamorfosis, adecăte strămutare (Cal.; Cant. Ist. ier.);
energhie «*putinţa a face, făcătorie, lucrare*» (Cant. Ist. ier.);
experienţia (Cant. Ist. ier.);
lembic «*căldare cu carea scot rachiu sau apă de flori*» (Cant. Ist. ier);
alhimista (arăpesc) «*cela ce sileşte a face din aramă aur; cela ce ştie a preface formele materii*» (Cant. Ist. ier.);
fyzic «*cela ce ştie ştiinţa firii*» (Cant. Ist. ier);
fizicesc: *Trepetnic*. . . *tălmăcit din astronomicească i fizicească învăţătură (переведено изъ астрономическихъ и физическихъ наукъ)* (Iaşi, 1791).

MEDICINĂ. ANATOMIE. FARMACIE

Anatomic «*cela ce ştie meşteşiugul mădularelor trupului; despicătoriu de stîrvuri* (= « cel ce face disecţie ») (Cant. Ist. ier.);
hirurg (Cant. Hron.);
articule «*încheetura osului şi a voroavii capete*» (Cant. Ist. ier.);
laringa «*gîtul, gîtlejul, gîtlanul*» (Cant. Ist. ier.);

vasă priimitoare (« aparatul digestiv »): « *stomahul, rînza, mațele și toate mănuntăile în carile întră bucatele* » (Cant. Ist. ier.);
porii (Cant. Ist. ier.);
anthraxi (Cant. Hron.); *boala hronică* (Cant. Ist. ier); *cfartana, frigurile a patra zi* (Cant. Ist. ier.);
podagria; *disenterie* (Cal.);
troahnă « epidemie »: *acmu și troahnă de boală îi întrasă în oameni* (Cant. Hron.);
epidimie (Delaporte);
ypohondriac « *boală carea sminteşte fantazia* » (Cant. Ist. ier.);
melanholie « *boală de voia rea, pătimirea întristării, fiiarea niagră* » (Cant. Ist. ier); *au căzut în boală ce să chiamă melenholiia* (N. Costin);
antidot (=« leac »); *antifarmac* (=« antidot ») (Cant. Ist. ier.);
rețeta « *izvozel de liacuri carile trimăt doftorii la spițeri să facă liacul asupra boalei* » (Cant. Ist.);
aptică (Neculce);
apothecariu (Lemberg, 1794); *spițerie* (Amfilohie);
pilula « *pirulă, gugoașă, bubușlie, carea dau doftorii de înghit pentru liacul* (Cant. Ist. ier.);
hapuri « pilule » (Delaporte).

POLITICĂ. ADMINISTRAȚIE

Politică, *politic*, *politicesc*, *joc politicesc*; *împreunări politicești* (Cal.); *administrație* (Hurez, 1726); *stat*: *sfat de stat* (Cal.);
dimocratie, *monarhie* (Cant. Ist. ier.); *monarhicesc*, *monarșesc* (Cant. Hron.); *monarcu*, *monarh* (Cal.);
sovran « suveran » (Cal.);
tirannie (Cant. Ist. ier.); *tyrănnie* (Hron).;
prințip, *prințipesă* (Cal.);
publică « *politie*, *sfatul a toată cetatea*, *boerimea* » (Cant. Ist. ier.);
publică « republică » (Cant. Hron); *răspublică* (Cant. Hron.; Cal.), *răpublică* (Amfilohie); *planul sau o formă de ocîrmuire republicească*, *aristo-dimocraticească* (Ms. 7, sec. XVIII, ap. Bianu);
thron; *schiptr* « *bețișor scurtucel, carile obiciuiți sint împărații în mînă a-l ținea* (Cant. Ist. ier.);
titul, *coroană*, *stemă*, *tractate*, *privileghii* (Cant. Ist. ier.); *propoziții de pace*, *tractaturi de pace*, *să trăctăluește de pace* (Cal.);
elecție (Cal.; Neculce); *neutral*, *armistiția*, *mediator*;
marșal; *senator*; *referendar*; *gubernator*, *ministru*, *director*, *consiliar*, *audienție*, *săcretar*, *gabinet*, *canțiler*, *răzident*, *rezidenție*, *confederație; țeremonie;*
maestat, *ecțelențiie*, *a tituli*; *ordinanț* (« ordin, ordonanță »); *manifest; report*, *răport*; *memorial;*
rebel, *rebelie* (în diverse locuri).

ARHITECTURĂ. URBANISTICĂ

Arhitectură « construcție » (Delaporte);
palat « *curte domnească*, *împărătească* » (Cant. Ist. ier.);
amfiteatru, *ataj*, *șală*, *turn*, *galerie*, *canal*;

portică, *peristilă*; *coloane*; *triumfalnie-poartă* « arc de triumf » (rus. *трuумфальные ворота*);

piramidă; *lavyrinth* (figurat: *laverint de turburări*, Cal.); *monument*, *ovelischii*, *colossos*; *mavzolele*; *bucăţi de musaichi* (Delaporte); *materiială*, *materialuri*;

[arhitectură] *gothicească*; *orden* (şi *order*) *ionicesc*, *aticesc*, *corinthicesc*, *doricesc*;

prăvăliri, *dărîmare* « ruinę ».

ARTE PLASTICE. MUZICĂ

Statuie; *barelievuri; zugrăveli de mosaichi* şi *zugrăvală mozaicească*.

Muzică, *melodie*, *harmonie*;

chithară, *lira*;

orchestrul, *adecă locul unde cîntă muzicanţii* (Delaporte).

INDUSTRIE. COMERŢ. TRANSPORTURI

Mihani, *mahină* « maşină », *mihanicesc* « mecanic »; *istrument*;

fabrică (1785); *harturghie* (« fabrică de hîrtie », de unde *hardughie*; cf. vechiul *moară de hîrtie* = *Papiermühle*);

comerţiom, *credit* (Dumitr.); *poliţă;*

expedelui, *expediţie* (Cal.);

naftică, *port* (Amfilohie), *convoliu*.

După cum am spus, am dat aici numai o mică parte a vocabularului ştiinţific şi tehnic al secolului al XVIII-lea şi nu am procedat la o analiză mai amănunţită, fiindcă schiţa noastră nu a avut în vedere decît unul din multiplele aspecte ale evoluţiei limbii noastre literare. O examinare a lui ne poate arăta şi căile de pătrundere a cuvintelor. De origine latină sau greacă, rusă sau occidentală, ele au intrat în limba noastră literară fie prin contactul, direct sau indirect, cu şcoala grecească, fie prin noua purtătoare a făcliei ştiinţei care este Rusia secolului al XVIII-lea.

Despre o largă circulaţie a acestui vocabular nu poate fi încă vorba. Deşi numeroase, aceste cuvinte apar doar în scrieri ale cărturarilor şi abia în secolul următor îşi vor face loc în pături tot mai largi. Cei mai exigenţi scriitori vorbesc despre starea înfloritoare a limbii romîne din secolul al XIX-lea. Astfel e cazul lui Grigorie, episcop al Argeşului, care a tradus şi a publicat, în 1826, «Loghica». Fiindcă «unii din dascălii altor limbi, poate de vreo patimă răpindu-se, nu lipsesc a zice că cu neputinţă iaste a să muta filosofia şi în limba rumînească, pentru sărăcia zicerilor şi a numirilor », traducătorul acestei cărţi scrie în « procuvîntare »: « Am pus toată osîrdia de am tălmăcit şi pre cele mai nelesnicioase graiuri şi nume, păzind de aproape pre înţelegerea tălmăcirii, pentru ca să rămîie greşită şi deşartă părerea acelora şi să se arate prin lucru dovedit cum că toate limbile fără osebire sînt îndămînatece la toate ştiinţele. Că mai mult place muselor a vorbi în fieştecare neam cu limba lui, decît cu alta streină, fiindcă numai limba patriei iaste destulă a învita pre cei ce doresc a le şti, spre a le învăţa cu deslușire, şi cum că fără limba patriei nu numai puţin folositoare s-au arătat şcoalele şi cărţile, ci şi fără nici un sporiu. Nu iaste dar îndoială a nu fi aşa. Căci în cîtă vreme neamurile Evropii nu băga în seamă limba sa ceea ce să vorbiia, era musele închise în mănăstiri şi în palaturi, numai la aceia carii

avea vreme și mijloace ca prin limba latinească să le cîștige. Iar după ce au cunoscut paguba care urma la obște din pricina aceasta, au început fieștecare neam a-și împodobi limba sa cea vorbitoare și a să apropiia de filosofie. Deci dintru această urmare s-au făcut acum acolo științele de obște și să fălesc prin tîrguri, prin prăvălii, printre meșteri, prin tabere și prin toate breslele.

«Înceteaze dar de acum înainte sfiala aceea care să pricinuia noaoă, sau de la dascălii altor limbi, carii, precum am mai zis, ne îndărăcnea pentru cîștigul lor, sau de la cei ce învață cîte cinci-șase franțozești sau șapte-opt ellinești, și îndată să umflă, căscînd gurile spre a-și defăima limba sa cea de patrie, fără a socoti că pre orice meșteșug și pre orice știință vremea le crește și le mărește, cînd necurmat să pun în lucrare.»

Într-adevăr, scrierile din secolul al XIX-lea ne îngăduie să vorbim de precizarea aspectului limbii literare romînești, în sensul unificării ei, în sensul alcătuirii unui vocabular potrivit cu nivelul cultural al vremii, în sensul îmbunătățirii structurii gramaticale. Această limbă, după cum ne învață I. V. Stalin, s-a format pe calea unei acumulări treptate și îndelungate, și nu pe calea exploziei. Pe temelia ei se ridică limba romînă de astăzi, care păstrînd vechea structură gramaticală și fondul principal de cuvinte, se îmbogățește cu noi elemente lexicale corespunzătoare noii baze și noii suprastructuri din Republica Populară Romînă.

LISTA IZVOARELOR ȘI ABREVIERILOR

Eust.	Dimitrie Eustathiev Brașoveanul, Grammatica rumînească. Brașov, 1757. Manuscrisul nr. 583 din Biblioteca Academiei R.P.R.
V. A. Urechia, Ist. șc.	V. A. Urechia, Istoria școalelor. București, 1892 ș. u.
Văc.	Iannache Văcărescul, Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor grammaticii rumînești. Ed. I, Rîmnic, 1787; ed. a II-a Vienna, 1787.
Mac.	Arhimandritul Macarie, Grammatică rumînească. Manuscrisul nr. 102 din Biblioteca Academiei R.P.R.
Școl.	Toader Școleriu, Lecțione adecă cuvîntare, scoase de la întîe parte a gramaticii. Iași, 1789.
Cant. Ist. ier.	Dimitrie Cantemir, Istoria ieroglifică. București, 1879.
Cant. Div.	Dimitrie Cantemir, Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul. Iași, 1698.
Cant. Hron.	Dimitrie Cantemir, Hronicul vechimei a ramano-moldo-vlahilor. București, 1901.
Cal.	Calendarele lui Ioan Romanul, 1693-1704, publicate în Emil Vîrtosu, Foletul novel. București, 1942.
Corbea, 1700	Gr. Crețu, Cel mai vechi dicționar latino-romînesc de Teodor Corbea (manuscript de pe la 1700). București, 1905.
Axinte Uricariul, 1714—16	Axinte Uricariul, Letopisețu publicat de Ioan St. Petre, București, 1944
Hurez	Hîrtii din arhiva mănăstirii Hurezului, publicate de N. Iorga. București, 1907.
1737	Antologhion. Rîmnic, 1737.

1743	Penticostar. Rîmnic, 1743.
1765	Simeon, Voroavă de întrebări şi răspunsuri . . . Bucureşti, 1765.
Lemberg, 1794	Nils Nyström, Mijlociri . . . păntru stîngerea focului. Lemberg 1794.
Dosoftei, V. Sf.	Dosoftei, Viaţa şi petrecerea svinţilor, Iaşi, 1682.
Dumitr.	V. A. Urechia, Istoria evenimentelor din Orient . . . scrisă de biv vel stol. Dumitrache, Bucureşti, 1889.
Delaporte	« Le voyageur français » al Abatelui Joseph Delaporte în traducere moldovenească (1785), publicat de N. Iorga. Bucureşti, 1940.
Amfilohie	Amfilohie Hotiniul, De obşte gheografie. Iaşi, 1795; Elementi arithmetice. Iaşi, 1795.
Gáldi,	L. Gáldi, Les mots néogrecques en roumain a l'époque des phanariotes. Budapesta, 1937.
Moreea	Cronica expediţiei turcilor în Moreea, 1715, publicată de N. Iorga. Bucureşti, 1913.
Bianu	I. Bianu şi R. Caracaş, Catalogul manuscriptelor romîneşti. I, Bucureşti, 1907; II, 1913.

НАУЧНЫЙ И ТЕХНИЧЕСКИЙ СЛОВАРНЫЙ СОСТАВ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА В XVIII ВЕКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В истории развития румынского языка можно проследить несколько главных периодов: первый из них совпадает с появлением первых литературных памятников, а именно переводов религиозных текстов, сделанных в XVI столетии на говоре северной и северо-западной области Трансильвании. Затем, в том же веке, Кореси печатает церковные книги, воспользовавшись для этого говором области Тырговиште-Брашов. Книги, напечатанные Кореси, распространялись в большом количестве по всей территории населённой румынами. Таким образом говор северной Валахии и южной Трансильвании явился ядром, из которого впоследствии вырос и развился румынский литературный язык.

В XVII веке, попутно с появлением первых печатных произведений летописей, был призван к жизни и народный язык. В то же время раздаются голоса, указывающие на необходимость создания единого литературного языка. Отмечается численное преобладание и рост практического значения книг на валашском говоре, начинающемся определяться как центр языкового объединения.

В XVIII веке наблюдается, с одной стороны, завершение этово объединения, а, с другой, массивное проникновение в речь новых слов, появление которых объясняется нарождением и развитием в условиях феодального строя капиталистических методов производства. Расцветают ремесла, увеличивается число мастерских, строятся фабрики, растёт товарообмен. Попутно с этим пополняется состав администрации, а с ним и число учреждений, а образование получает все бо́льшее и бо́льшее развитие.

Это положение отражается на научном и техническом словарном составе письменных текстов XVIII века; наиболее характерные элементы его составляют предмет настоящего труда.

LE VOCABULAIRE SCIENTIFIQUE ET TECHNIQUE DE LA LANGUE ROUMAINE DU XVIIIe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

Dans l'évolution de la langue littéraire roumaine, on peut distinguer quelques étapes importantes. La première correspond à l'apparition des monuments littéraires les plus anciens, traductions de textes religieux, écrits, au XVIe siècle, dans un langage de la région du nord et du nord-ouest de la Transylvanie. Suit, au même siècle, l'impression de livres ecclésiastiques par Coressi, qui y employa le parler de la région Tîrgovişte-Braşov. Les livres imprimés par Coressi ont joui d'une large diffusion sur tout le territoire habité par les roumains, de sorte que le langage du nord de la Valachie et du sud de la Transylvanie est devenu le point de départ de la langue littéraire roumaine.

C'est au XVIIe siècle, en même temps qu'apparaissent les premières oeuvres originales — les chroniques — que la langue du peuple prend vie. En même temps, ceux qui écrivent dirigent leur attention vers la possibilité de fixer une langue littéraire unique. Les livres valaques continuant à prédominer aussi bien en nombre qu'en importance pratique, le sort du langage valaque est décidé en ce qui concerne le parler vers lequel tend l'unification.

Le XVIIIe siècle est caractérisé par l'achèvement de cette unification, d'une part, et par une pénétration massive de mots nouveaux, d'autre part, ce qu'on doit expliquer par le fait que, dans le sein du régime féodal, commence à s'infiltrer le mode de production capitaliste. Les métiers se développent, les ateliers deviennent plus nombreux, on crée des fabriques, l'échange des marchandises s'intensifie. Parallèlement à ceci, l'administration s'amplifie, le nombre des institutions et des préoccupations s'accroît et l'enseignement prend des proportions de plus en plus importantes.

Cette situation se reflète dans le vocabulaire scientifique et technique qu'on trouve dans les textes du XVIIIe siècle, vocabulaire dont on a choisi pour ce travail quelques éléments des plus caractéristiques.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

PROBLEME DE FONETICĂ

UNELE PROBLEME REFERITOARE LA CONSOANELE PALATALE DIN LIMBA BULGARĂ LITERARĂ

DE

Prof. STOIKO STOIKOV

Una dintre cele mai importante şi mai interesante probleme ale foneticii limbii bulgare literare este problema consoanelor palatale (moi). Datorită unei serii de cauze legate pe de o parte de anumite teze teoretice generale referitoare la esenţa şi caracterul consoanelor palatale, pe de alta de unele particularităţi specifice ale consoanelor palatale bulgare şi de redarea lor grafică în conformitate cu regulile sistemului ortografic bulgar, cu privire la aceste consoane există divergenţe radicale între diferiţii savanţi care s-au ocupat de sistemul fonetic al limbii bulgare literare.

În primul rînd există divergenţe în ce priveşte n u m ă r u l consoanelor palatale. Unii lingvişti, ca I. Rozwadowski, St. Mladenov, P. Kalkangiev, D. Popov şi alţii afirmă că în limba bulgară literară sînt 20 de consoane palatale (*'p, b', m', f', v', t', d', n', k', g', h', s', z', ş', j', l', r', ţ', č', i'*), adică pentru fiecare consoană, cu excepţia lui *i*, există două varietăţi — dură şi palatală (moale). Alţi lingvişti, ca L. Andreicin, admit existenţa a 18 consoane palatale (*p', b', m', f', v', t', d', n', k', g', h', s', z', r', l', ţ', dz, i̯*). Al treilea grup de lingvişti, ca O. Broch, Ekblom şi alţii, consideră că ele sînt în număr de 17 (*p', b', m', f', v', t', d', n', k', g', h', s', z', r', l', ţ', i̯*). Al patrulea grup, din care face parte şi N. S. Trubetzkoj, enumeră 16 consoane palatale (*p', b', m', t', d', n', k', g', dz', s', z', f', v', l', r', i̯*). Al cincilea grup, L. Beaulieux, I. Lekov, admit că numărul lor este de 12 (*p', b' m', v', t', d', n', s', z', l', r', ţ'*). Lingviştii din al şaselea grup, St. Stoikov, N. Kostov şi alţii admit dintru început foarte puţine consoane palatale — după St. Stoikov numai 8 (*t', d', n', l', r', k', g', i̯*), iar după N. Kostov numai 6 (*t', d', n', k', g', i̯*) — dar mai tîrziu îşi corectează părerile: St. Stoikov le măreşte numărul la 15 (*p', b', m', v', t', d', n', s', z', ţ', l', r', k', g', i̯*), iar N. Kostov la 17, aderînd deci la părerea lui O. Broch şi R. Ekblom că toate consoanele bulgare, cu excepţia lui ş, *j, č* şi *i̯*, au cîte două varietăţi — dură şi moale. Mai există şi un al şaptelea grup de lingvişti, care nu au o părere clară şi definită asupra numărului consoanelor palatale în limba bulgară literară. Astfel, de exemplu, A. Teodorov-Balan, în lucrarea sa « Gramatica bulgară », afirmă într-un pasaj că « oricare dintre consoanele limbii bulgare literare, afară de *i̯*,

poate fi dură sau moale », în alt pasaj spune că « orice consoană, afară de $\underset{\frown}{i}$, *j*, *č*, care sînt prin natura lor palatale, este în limba bulgară modernă nu numai dură, ci şi moale », iar în alt pasaj deosebeşte la consoane ca *t' d*, *l*, *r*, *n*, *s*, *z*, *s*, *z*, *ţ*, *dz* nu numai două varietăţi (dură şi moale), ci trei (dură, muiată şi moale). În sfîrşit, există lingvişti, ca S. B. Bernştein, care neagă în general existenţa unor foneme palatale în limba bulgară literară.

Între lingvişti există divergenţe şi în ce priveşte întrebuinţarea poziţională a consoanelor palatale la sfîrşitul cuvintelor. Astfel A. Teodorov-Balan afirmă că în limba bulgară literară există şi trebuie menţinute 4 consoane palatale în poziţie finală (*t'*, *d'*, *n'*, *l'*,) în cuvinte ca пътъ (« drum »), лакътъ (« coate »), гръдъ (« sîn »), огънъ (« foc »), учителъ (« învăţător ») etc., iar St. Mladenov adaugă şi consoana *r'*, încît se fac 5. Pe de altă parte, N. Kostov, L. Andreicin, St. Stoikov şi alţii neagă categoric orice întrebuinţare literară a consoanelor palatale în poziţie finală.

Între lingvişti există divergenţe şi în ce priveşte influenţa palatalizantă a vocalelor anterioare *e*, *i*, asupra consoanelor precedente. După A. Teodorov-Balan, *e* şi *i* moaie orice consoană precedentă, după N. Kostov ele moaie numai pe *l*, *n*, *k*, *g*, *h*, după L. Andreicin numai pe *k*, *g*, *h*, iar după Ekblom ele nu moaie nici o consoană.

În sfîrşit, între lingvişti există divergenţe în ce priveşte tendinţele de dezvoltare a consoanelor palatale în limba bulgară literară. Unii dintre ei, ca L. Beaulieux şi K. Horálek, afirmă că în limba bulgară literară există o tendinţă clar exprimată de înlăturare a consoanelor palatale prin înlocuirea lor cu consoanele dure corespunzătoare, în timp ce alţii, ca St. Stoikov, nu sînt de acord cu o asemenea părere.

Din cele expuse pînă aici se vede clar cît de mari şi cît de esenţiale sînt divergenţele de păreri în ceea ce priveşte numărul, caracterul, întrebuinţarea şi tendinţele de dezvoltare ale consoanelor palatale în limba bulgară literară.

★

Pentru rezolvarea justă şi completă a tuturor problemelor legate de consoanele palatale bulgare este necesar să se lămurească în prealabil unele probleme de ordin teoretic general referitoare la modul de articulare şi la particularităţile acustice şi fonematice ale acestor consoane. Acest lucru este impus de faptul că tocmai poziţia teoretică deosebită la diferiţii lingvişti citaţi este cauza principală a divergenţelor esenţiale arătate mai sus cu privire la numărul consoanelor palatale în limba bulgară literară.

Consoanele dure şi moi sînt două tipuri de bază ale consoanelor, care diferă între ele din punct de vedere al articulaţiei, din punct de vedere acustic şi fonematic.

Sînt moi (palatale) consoanele la articularea cărora limba atinge palatul tare (lat. palatum durum sau numai palatum), adică consoanele al căror loc principal de articulare (focusul) se află în întregime la palatul tare. Reprezentanta tipică a acestor consoane este consoana $\underset{\frown}{i}$, în toate limbile.

Sînt dure (nepalatale) consoanele la articularea cărora limba nu atinge palatul tare, adică acelea al căror loc principal de articulare (focusul) nu este la palatul tare, ci în alt loc — la palatul moale, la alveole, dinţi sau buze. Astfel de consoane sînt *k*, *g*, *h*, *t*, *d*, *n*, *p*, *b*, *v* şi altele.

Afară de locul de articulare, consoanele dure şi moi se deosebesc între ele şi după forţa de articulare. Consoanele moi sînt articulate cu o forţă mult mai mare şi de aceea atingerea limbii de palatul tare este, comparativ, mai largă, iar unghiul maxilar mai mic. Consoanele dure sînt articulate cu o forţă mai mică şi de aceea atingerea limbii este la ele mai îngustă, iar unghiul maxilar mai mare.

Consoanele dure şi moi se deosebesc între ele şi din punct de vedere auditiv (acustic). Consoanele moi au întotdeauna, în comparaţie cu corespondentele dure, un ton caracteristic mai înalt, care se formează în rezonatorul bucal mai mic. La articularea lor se aude de obicei şi o consonanţă specifică, similară cu *i̯* sau *h*. Consoanele dure au un ton caracteristic mai curat şi mai profund.

Pe lîngă aceste două tipuri fundamentale de consoane (dure şi moi) există, din punct de vedere al articulaţiei, şi un al treilea grup de consoane, numite în mod obişnuit m u i a t e sau î n m u i a t e (palatalizate). Acestea sînt consoanele la articularea cărora palatul tare este numai parţial atins. După particularităţile de articulare consoanele muiate formează două grupuri.

La p r i m u l tip de consoane muiate locul principal de articulare este numai parţial la palatul tare, adică cuprinde numai regiunea de graniţă de lîngă alveole sau de lîngă palatul moale. Astfel de consoane sînt în unele limbi *t'*, *d'*, *n'*, şi *k'*, *g'*, *h'*. Aceste consoane muiate sînt considerate de obicei varietăţi ale consoanelor dure articulate la alveole sau la palatul moale, adică în vecinătate nemijlocită cu palatul tare, pentru că sînt formate prin mutarea locului principal de articulare numai parţial la palatul tare, şi aceasta înainte de orice din cauze de asimilare — influenţa sunetului palatal următor, de exemplu a vocalelor anterioare *e* şi *i*. Tonul caracteristic al acestor consoane este mai profund în comparaţie cu tonul consoanelor palatale corespunzătoare, dar mai înalt decît acela al durelor corespunzătoare.

La al d o i l e a tip de consoane muiate, în atingerea limbii de palatul tare apare un al doilea loc de articulare, suplimentar (focusul al II-lea), întrucît locul principal de articulare (focusul I) în general nu se poate muta la palatul tare. Astfel de consoane sînt *p'*, *b'*, *m'*, *f'*, *v'*, cu locul principal de articulare (focusul I) la buze, şi consoanele *s'*, *z'*, *ţ'*, cu locul principal de articulare (focusul I) la alveole şi dinţi. Tonul caracteristic al acestor consoane este mai înalt decît tonul consoanelor dure corespunzătoare şi în mod obişnuit e asociat cu o consonanţă specială de timbrul *i̯*. Prin cele două locuri de articulare ale lor (două focusuri), aceste consoane muiate creează dificultăţi mari lingviştilor. Unii dintre ei, pornind în primul rînd de la caracterul lor auditiv (de la efectul acustic), le consideră sunete separate, de sine stătătoare, în rînd cu celelalte consoane dure şi moi, în timp ce alţii, pornind de la particularităţile de articulare ale acestor consoane, le consideră îmbinări (combinaţii) de consoane dure cu *i̯* formate din două mişcări articulatorii simultane, dar separate şi independente una de alta: o mişcare a buzelor sau a părţii anterioare a limbii pentru respectiva consoană dură, labială sau alveolară, iar cealaltă mişcare a părţii mediale a limbii spre palatul tare pentru consoana *i̯*.

Trebuie subliniat faptul că între consoanele moi (palatale) şi cele muiate (palatalizate) nu există limite acustice şi de articulare nete şi de aceea uneori este destul de dificil să se definească precis dacă o consoană este moale sau muiată.

Între consoanele dure, moi şi muiate cele mai esenţiale sînt deosebirile fonematice. În orice limbă, din cauza influenţei asimilatoare naturale a sune-

telor vecine, în special a vocalelor anterioare *e*, *i* şi a consoanei palatale *i̯*, multe dintre consoanele dure pot fi mai mult sau mai puţin muiate, adică îşi pot muta locul principal de articulare la palatul tare sau pot primi un al doilea loc de articulare (al II-lea focus), trecînd astfel în categoria consoanelor moi sau a celor muiate. Mai tîrziu, în dependenţă de particularităţile specifice ale dezvoltării istorice a sistemului fonetic al limbii, aceste consoane moi sau muiate îşi pot lărgi întrebuinţarea lor poziţională şi pot forma un grup separat de sunete, care să se deosebească de celelalte sunete prin calitatea lor de înmuiere (caracterul palatal). Problema este însă: care din aceste consoane moi sau muiate au o valoare de diferenţiere semantică de sine stătătoare, şi care nu, deci — care din aceste consoane sînt foneme şi care sînt variante (nuanţe). Importanţa hotărîtoare nu o au aici deosebirile şi particularităţile auditive şi de articulaţie, stabilite în mod obiectiv cel mai bine pe cale experimentală, ci sistemul limbii. Prezenţa într-un grad mai mare sau mai mic a înmuierii la unele consoane nu constituie încă o indicaţie că ele există în sistemul limbii ca sunete palatale separate, de sine stătătoare, ca foneme palatale separate. Deosebirile de articulare dintre diferitele foneme, în special dintre cele apropiate, nu sînt întotdeauna în acelaşi grad. Într-un caz două foneme se pot deosebi între ele după particularităţi auditive şi de articulare minimale, iar în alt caz aceste particularităţi sînt maximale. Unele foneme pot avea mai multe variante, altele mai puţine — toate acestea depind de componenţa istorică a sistemului fonetic al limbii. De aceea problema consoanelor dure, moi şi muiate trebuie rezolvată concret în fiecare limbă. Din punct de vedere fonematic (al diferenţierii semantice) există numai două tipuri de foneme consoane — dure şi moi.

Consoane moi, alături de cele dure, se întîlnesc în multe limbi, dar despre foneme dure şi moi se vorbeşte numai în unele dintre ele, de exemplu în limbile slave, în care există o corelaţie de palatalizare, adică opoziţia cu rol de diferenţiere semantică între caracterul dur şi cel moale. Dacă lipseşte o astfel de opoziţie, chiar dacă există în limbă consoane moi şi dure din punct de vedere auditiv şi al articulaţiei, nu se poate vorbi despre foneme palatale. Astfel e de exemplu situaţia din limba germană, unde unele consoane ca *l*, *p*, *b*, *f*, *v* şi altele înaintea lui *i* sînt întotdeauna muiate, adică în care există sunete moi (mai exact muiate), care însă nu sînt înţelese ca atare şi nu sînt foneme, ci numai variante poziţionale ale respectivelor consoane dure.

Fiecare fonem într-o limbă dată are particularităţile sale tipice auditive şi de articulare, care-l deosebesc de celelalte foneme şi care-l caracterizează ca sunet de sine stătător, cu valoare de diferenţiere semantică. El este simţit de vorbitori în limba lor maternă ca un sunet separat de sine stătător. În vorbirea curentă, fonemul este realizat sub forma unei serii de variante (nuanţe). Una dintre aceste variante este f u n d a m e n t a l ă. Ea se întîlneşte în poziţie tare, adică în condiţiile celei mai slabe acţiuni din partea sunetelor vecine: pentru vocale această poziţie este în silaba accentuată, cînd consoana următoare este o labială dură; pentru consoane — silaba accentuată cînd vocala următoare este *a*. Varianta fundamentală se poate pronunţa în mod obişnuit şi izolat şi de aceea practic ea este egală cu fonemul. Celelalte variante ale fonemului sînt p o z i ţ i o n a l e. Ele sînt varietăţi auditive şi de articulaţie, consecinţe ale interacţiunii fonetice (accent, influenţa sunetelor vecine şi altele). Variantele poziţionale, de obicei, nu sînt simţite, nu sînt remarcate de vorbitori în limba lor maternă ca sunete deosebite şi, prin particularităţile lor auditive şi de articulare, nu se deosebesc de varianta fundamentală, ci se leagă strîns

telor vecine, în special a vocalelor anterioare *e*, *i* şi a consoanei palatale *i̯*, multe dintre consoanele dure pot fi mai mult sau mai puţin muiate, adică îşi pot muta locul principal de articulare la palatul tare sau pot primi un al doilea loc de articulare (al II-lea focus), trecînd astfel în categoria consoanelor moi sau a celor muiate. Mai tîrziu, în dependenţă de particularităţile specifice ale dezvoltării istorice a sistemului fonetic al limbii, aceste consoane moi sau muiate îşi pot lărgi întrebuinţarea lor poziţională şi pot forma un grup separat de sunete, care să se deosebească de celelalte sunete prin calitatea lor de înmuiere (caracterul palatal). Problema este însă: care din aceste consoane moi sau muiate au o valoare de diferenţiere semantică de sine stătătoare, şi care nu, deci — care din aceste consoane sînt foneme şi care sînt variante (nuanţe). Importanţa hotărîtoare nu o au aici deosebirile şi particularităţile auditive şi de articulaţie, stabilite în mod obiectiv cel mai bine pe cale experimentală, ci sistemul limbii. Prezenţa într-un grad mai mare sau mai mic a înmuierii la unele consoane nu constituie încă o indicaţie că ele există în sistemul limbii ca sunete palatale separate, de sine stătătoare, ca foneme palatale separate. Deosebirile de articulare dintre diferitele foneme, în special dintre cele apropiate, nu sînt întotdeauna în acelaşi grad. Într-un caz două foneme se pot deosebi între ele după particularităţi auditive şi de articulare minimale, iar în alt caz aceste particularităţi sînt maximale. Unele foneme pot avea mai multe variante, altele mai puţine — toate acestea depind de componenţa istorică a sistemului fonetic al limbii. De aceea problema consoanelor dure, moi şi muiate trebuie rezolvată concret în fiecare limbă. Din punct de vedere fonematic (al diferenţierii semantice) există numai două tipuri de foneme consoane — dure şi moi.

Consoane moi, alături de cele dure, se întîlnesc în multe limbi, dar despre foneme dure şi moi se vorbeşte numai în unele dintre ele, de exemplu în limbile slave, în care există o corelaţie de palatalizare, adică opoziţia cu rol de diferenţiere semantică între caracterul dur şi cel moale. Dacă lipseşte o astfel de opoziţie, chiar dacă există în limbă consoane moi şi dure din punct de vedere auditiv şi al articulaţiei, nu se poate vorbi despre foneme palatale. Astfel e de exemplu situaţia din limba germană, unde unele consoane ca *l*, *p*, *b*, *f*, *v* şi altele înaintea lui *i* sînt întotdeauna muiate, adică în care există sunete moi (mai exact muiate), care însă nu sînt înţelese ca atare şi nu sînt foneme, ci numai variante poziţionale ale respectivelor consoane dure.

Fiecare fonem într-o limbă dată are particularităţile sale tipice auditive şi de articulare, care-l deosebesc de celelalte foneme şi care-l caracterizează ca sunet de sine stătător, cu valoare de diferenţiere semantică. El este simţit de vorbitori în limba lor maternă ca un sunet separat de sine stătător. În vorbirea curentă, fonemul este realizat sub forma unei serii de variante (nuanţe). Una dintre aceste variante este f u n d a m e n t a l ă. Ea se întîlneşte în poziţie tare, adică în condiţiile celei mai slabe acţiuni din partea sunetelor vecine: pentru vocale această poziţie este în silaba accentuată, cînd consoana următoare este o labială dură; pentru consoane — silaba accentuată cînd vocala următoare este *a*. Varianta fundamentală se poate pronunţa în mod obişnuit şi izolat şi de aceea practic ea este egală cu fonemul. Celelalte variante ale fonemului sînt p o z i ţ i o n a l e. Ele sînt varietăţi auditive şi de articulaţie, consecinţe ale interacţiunii fonetice (accent, influenţa sunetelor vecine şi altele). Variantele poziţionale, de obicei, nu sînt simţite, nu sînt remarcate de vorbitori în limba lor maternă ca sunete deosebite şi, prin particularităţile lor auditive şi de articulare, nu se deosebesc de varianta fundamentală, ci se leagă strîns

de ea. Într-o limbă străină însă, ele sînt uşor remarcate şi sînt considerate ca sunete de sine stătătoare, cu valoare de diferenţiere semantică. Astfel, de exemplu, noi deosebim în limba bulgară literară 6 foneme vocale. R. Ekblom, în lucrarea sa «Zur bulgarischen Aussprache», deosebeşte 15 vocale. În dependenţă de sistemul limbii, fonemele au un număr diferit de variante poziţionale. Cele din urmă însă nu sînt arbitrare şi subiective, ci sînt permanente, stabile şi intră în sistemul fonetic al limbii ca o particularitate caracteristică a lui. Astfel, în limba bulgară literară, vocalele în poziţie neaccentuată sînt pronunţate cu o slabă reducere, adică există unele deosebiri auditive şi de articulare între vocalele în poziţie accentuată şi cele în poziţie neaccentuată, şi aceste deosebiri sînt proprii, tipice pronunţării literare bulgare, dar pe baza lor nu putem afirma că există două tipuri de foneme vocale — accentuate şi neaccentuate. În cuvîntul ба́ба (« bunică ») vocala accentuată *a* din prima silabă se deosebeşte, prin modul de articulare şi prin impresia auditivă, de vocala neaccentuată *a* din a doua silabă, dar nu există două foneme *a*, aşa cum cred unii lingvişti, ci numai unul: o variantă fundamentală sub accent şi o variantă poziţională fără accent. Alt exemplu: în limba bulgară literară *n* înaintea unei consoane velare, în cuvinte ca: сянка (« umbră »), банка (« bancă »), танго (« tango ») etc., este articulat prin atingerea părţii posterioare a limbii lîngă palatul moale, adică este articulat ca un *n* velar. Dar acest *n* velar nu este un fonem separat, ci numai o variantă poziţională a obişnuitului *n* alveolar, condiţionată de acţiunea asimilatoare a consoanei velare următoare. În limba engleză însă acelaşi *n* velar este un fonem. Încă un exemplu: consoanele nazale *n* şi *m* în limba bulgară literară, ca şi în multe alte limbi, în anumite condiţii sînt pronunţate fără o explozie labială, ci numai cu una nazală. Astfel *n* înaintea unei consoane continue, în cuvinte ca онзи (« celălalt »), конски (« de cal »), женски (« feminin ») etc., nu este articulat cu ridicarea părţii anterioare a limbii spre palat, ci numai cu coborîrea palatului moale; el nu este un sunet separat de sine stătător, ci numai o variantă de articulare a lui *n* « normal » şi nici un vorbitor al limbii bulgare nu-l remarcă.

Din exemplele date mai sus se vede clar că articularea şi valoarea fonematică, ca puncte de vedere pentru deosebirea sunetelor, nu coincid pe deplin. Fiecare fonem există real cu particularităţile sale caracteristice auditive şi de articulare. Ele nu sînt însă net determinate, ci se mişcă în anumite limite mai largi sau mai înguste, în dependenţă de componenţa istorică a sistemului fonetic al limbii date. De aceea fonemul se deosebeşte numai prin acele particularităţi (calităţi) auditive şi de articulare care sînt simţite, remarcate de vorbitori, şi nu prin toate calităţile « obiectiv » existente. De aceea este posibil ca două sunete care se deosebesc oarecum între ele prin articulare să constituie într-o limbă o singură unitate fonetică (un singur fonem), iar în altă limbă — două.

În general, în definirea sistemului de foneme al unei limbi, trebuie să pornim de la sistemul limbii, de la legăturile reciproce şi de la relaţiile dintre sunetele separate ca părţi ale unui întreg, şi nu numai de la particularităţile auditive şi de articulare. Trebuie luat în seamă şi faptul că latura auditivă este mai esenţială, mai importantă decît latura articulării. În primul rînd prin particularităţile auditive fonemele devin materialul constructiv al cuvintelor şi ajută limba să-şi îndeplinească rolul ei de « cel mai important mijloc de comunicare între oameni » (V. I. Lenin). De aceea, după cum am arătat, unele sunete ca, de exemplu, *n* pot fi articulate în mod diferit şi totuşi pot forma un singur fonem, dacă sînt destul de apropiate prin impresia auditivă.

Fără a se conforma acestor principii de bază, unele şcoli şi direcţii din lingvistică, care au întrebuinţat totuşi termenul « fonem », au comis greşeli însemnate, considerînd că modul de articulare al sunetelor este determinant şi pornind de la acesta în stabilirea fonemelor şi a variantelor din limba dată. Aşa de exemplu, după concepţiile şcolii fonetice de la Praga, deja depăşite, după cum se vede în ultimele lucrări ale celui mai cunoscut reprezentant al ei de astăzi, prof. B. Hála, nu pot exista ca sunete (foneme) de sine stătătoare consoanele muiate labiale şi alveolare, deoarece locul lor principal de articulare nu se poate muta la palatul tare. Sub influenţa acestei şcoli, în lucrarea mea « Pronunţarea literară bulgară », am negat existenţa independentă a consoanelor palatale labiale şi alveolare în limba bulgară literară, pornind în primul rînd de la particularităţile lor de articulare. Consoanele labiale palatale le-am considerat combinaţii a două sunete separate şi independente — labiala dură *p*, *b*, *m*, *f*, *v* şi moale *i̯* — pentru că la ele există d o u ă m i ş c ă r i a r t i c u l a t o r i i: o mişcare a buzei inferioare şi alta a părţii mediale a limbii, şi d o u ă l o c u r i d e a r t i c u l a r e (două focusuri): unul la buza superioară pentru *p*, *b*, *m* sau la incisivii superiori pentru *f*, *v*, iar celălalt la palatul tare pentru *i*. Consoanele alveolare moi *s'*, *z'*, *ţ'* le consideram drept variante ale consoanelor dure corespunzătoare, pentru că nu se deosebesc mult de ele prin articulare, aşa cum arată clar palatogramele. În realitate însă, două mişcări articulatorii desfăşurate simultan şi dînd un anumit efect acustic pot forma, în dependenţă de sistemul limbii, un singur fonem. Acesta este cazul consoanelor labiale moi din limba bulgară literară, care sînt sunete (foneme) independente, cu toate că au o articulare complexă (combinată). Ele se deosebesc de consoanele corespunzătoare labiale dure numai prin caracterul lor moale, adică prin ridicarea şi atingerea suplimentară a părţii mediale a limbii de laturile palatului tare. Similară este situaţia şi la consoanele alveolare moi. Deosebirile de articulare dintre consoanele alveolare dure şi moi sînt destul de puţine — atingerea părţii mediale a limbii de laturile palatului tare la consoanele moi *s'*, *z'*, *ţ'*, în comparaţie cu atingerea de la consoanele dure corespunzătoare, nu e cu mult mai largă, dar aceste deosebiri sînt suficiente pentru a da alt efect fonetic, caracteristic pentru două foneme separate dur şi moale.

De aceea, în definirea sistemului de foneme al unei limbi, trebuie să pornim în primul rînd de la sistemul ei fonetic, de la principalele opoziţii cu rol de diferenţiere semantică, şi nu numai de la caracterul auditiv şi de articulare. Dar aceasta nu înseamnă că articularea şi latura auditivă (acustică) a sunetelor nu sînt importante, că fiecare fonem n-are particularităţile sale auditive şi de articulare caracteristice, care se pot stabili cel mai bine pe cale experimentală. Dimpotrivă, stabilirea particularităţilor auditive şi de articulare ale oricărui fonem dintr-o limbă dată este extraordinar de importantă pentru caracterizarea lui şi fără ea nu se poate merge mai departe. Funcţiunea de diferenţiere semantică a sunetelor în vorbire nu poate fi separată de particularităţile lor auditive şi de articulare, pentru că ea este condiţionată de acestea. De aceea comit o greşeală fundamentală unii lingvişti, ca fonologiştii şi structuraliştii, care privesc fonemele numai ca opoziţii, ca relaţii, abstractizînd cu totul esenţa lor materială de sunete cu o anumită articulare şi cu o anumită audiţie. Pentru fonologişti fonemul este o unitate funcţională, care poate întruni în sine diferite sunete, dacă ele se întîlnesc în diferitele forme ale unuia şi aceluiaşi cuvînt sau ale unuia şi aceluiaşi morfem. Ocupîndu-se de caracterizarea fonologică

a unei limbi, ei stabilesc în special ce combinaţii de foneme se întîlnesc, şi nu examinează esenţa auditivă şi de articulare a diferitelor foneme, nu le caracterizează ca sunete materiale. Aşa procedează la noi I. Lekov în lucrările sale « Bazele sistemului fonetic şi fonologic al limbii bulgare literare contemporane » şi « Încercare de caracterizare fonologică a limbii bulgare ».

În stabilirea sistemului de foneme al unei limbi trebuie să avem în vedere şi alte particularităţi caracteristice ale fonemelor. În dependenţă de sistemul fonetic al limbii, unele foneme pot fi limitate din punctul de vedere al poziţiei, adică se pot întîlni numai în anumite condiţii în cuvînt — într-un anumit loc sau în combinaţie cu anumite sunete. Aşa, de exemplu, în limba bulgară literară, ca şi în multe alte limbi, consoanele sonore sînt limitate poziţional şi condiţionate fonetic. Ele se întîlnesc numai înaintea unei vocale şi a unei consoane sonore, deci nu se întîlnesc înaintea consoanelor surde şi la sfîrşitul cuvîntului (cf. зъби « dinţi », зъбен « dental », зъбат, зъбна, зъбла dar зъп, зъпче). În limba bulgară literară sînt limitate poziţional şi consoanele moi. Ele se întîlnesc numai înaintea vocalelor, deci nu se întîlnesc înaintea consoanelor şi la sfîrşitul cuvîntului.

Astfel, în fiecare limbă anumite categorii de sunete pot fi limitate poziţional şi condiţionate fonetic. Dar aceasta nu constituie totuşi un indiciu al valorii lor de diferenţiere semantică. Dacă un sunet condiţionat ca poziţie este un fonem sau numai o variantă — hotărăşte în primul rînd conştiinţa lingvistică a indivizilor care vorbesc limba respectivă ca limbă maternă. Trebuie avut în vedere şi faptul că fonemele se separă şi se deosebesc unul de altul mai ales prin particularităţile lor auditive şi de articulare care sînt simţite de vorbitori ca avînd rol de diferenţiere semantică, şi nu numai ca opoziţii în situaţii identice, de tipul lui нам (« nouă ») -н'ам (-ням « mut »), бал (« bal ») -б'ал (-бял « alb ») etc.

Legată de limitarea poziţională a fonemelor este şi altă particularitate a lor. În flexiune şi în formarea cuvintelor fonemele pot alterna unul cu altul în perechi, deosebindu-se numai după o însuşire — sonoritate, înmuiere etc. În limba bulgară literară, de exemplu, se întîlnesc asemenea alternanţe ale fonemelor după s o n o r i t a t e (зъб — зъбче — зъби [зъп — зъпче — зъби], град — градеки — градът — гратски — градът [нож — ножче — ножът], нош — ношче — ножът, după î n m u i e r e (ден — де'ня'), ден — декъ [път — р'ътя, път — п'ътъ'], вървя — вървиш [върв'ъ — вървиш] etc. Prin urmare, în exemplele date există alternanţe ale unor foneme distincte, de ex. *p* — *b*, *t* — *d*, *ş* — *j*, *n* — *n'*, *t* — *t'*, *v'* — *v*, dintre care fiecare este remarcat şi simţit de vorbitorul limbii bulgare şi nu arhifoneme, hiperfoneme sau grupuri de foneme, cum susţin unii lingvişti, ca fonologiştii şi structuraliştii, pornind de la funcţiunea lor identică. În aceste cazuri nu are loc nici un fel de neutralizare a opoziţiilor dintre consoanele sonore şi surde, dure şi moi, ci alternanţe ale unor sunete (foneme) separate independente, alternanţe condiţionate de componenţa istorică a sistemului fonetic al limbii bulgare literare.

Pentru stabilirea sistemului de foneme al unei limbi, trebuie să se pornească de la materialul lingvistic actual, fără a se ţine seama de originea lui. De aceea nu se poate nega prezenţa unor foneme într-o limbă dată numai din cauza faptului că ele se întîlnesc doar în cuvinte de origine străină, deşi aceste

cuvinte au pătruns de mult în vocabularul şi chiar în fondul principal de cuvinte al limbii întregului popor. O asemenea greşeală face la noi, I. Lekov, care neagă existenţa fonemelor *k'* şi *g'* în limba bulgară literară numai din cauză că ele nu se întîlnesc decît în cuvinte străine, mai ales turceşti, de tipul *кьорав* (« chior »), *кюп*, *гюм* etc., fără să ţină seama că aceste cuvinte aparţin de mult limbii bulgare comune întregului popor.

Prezenţa unui fonem nu poate fi negată nici din cauza folosirii lui într-un număr foarte limitat de cuvinte.

În sfîrşit, în definirea sistemului de foneme al unei limbi date, trebuie să se pornească de la sunetele existente în mod real şi nu de la posibilităţile teoretice de formare a lor. Sistemul fonetic al fiecărei limbi este determinat nu de posibilităţile de articulare, care, în general, sînt comune pentru toţi oamenii, ci de sistemul fonetic al limbii istoriceşte format. Astfel, calitatea înmuierii este caracteristică pentru toate limbile slave, dar la fiecare dintre aceste limbi ea se realizează în mod diferit. De aceea, particularităţile caracteristice ale consoanelor palatale din limba bulgară literară nu sînt aceleaşi cu particularităţile consoanelor palatale din limba rusă, polonă, cehă, sîrbo-croată etc.

Afară de aceste principii de ordin teoretic general, care trebuie avute în vedere la stabilirea sistemului de foneme al unei limbi, uneori este necesar să se ţină seama şi de sistemul ortografic. Conform ortografiei bulgare, consoanele moi se redau prin litera vocalei următoare. Se scrie de exemplu *бял* (« alb »), *няма* (« nu este »), *лютo* (« iute ») etc. şi se pronunţă *б'ал*, *н'ама*, *л'уто*. De aceea, dacă judecăm după scriere, aşa cum se întîmplă de obicei, deosebirea dintre cuvinte ca бял — бал, нкм — нам stă în « vocalele » *a* şi *я*, şi nu în consoanele *b'* — *b*, *n'* — *n*, cum este în realitate (б'ал — бал, н'ам — нам). Felul specific de a reda consoanele palatale în limba bulgară literară, împrumutat din sistemul ortografic rus, este în legătură directă cu limitarea lor poziţională — ele se întîlnesc numai înaintea vocalelor posterioare a, ъ, *o*, *u*, redate prin literele я, ю şi grupul de litere ьо. Redarea imperfectă a consoanelor palatale în limba bulgară literară nu dă posibilitatea ca ele să apară clar ca sunete independente şi să se impună ca atare în conştiinţa bulgarilor ştiutori de carte. Aceasta este cauza principală pentru care unii lingvişti, ca I. Rozwadowski, R. Ekblom, L. Beaulieux, N. Kostov şi alţii, sub influenţa scrierii nu consideră consoanele moi ca sunete independente, de sine stătătoare, ci consecinţe ale influenţei asimilatoare palatalizante a « vocalelor » care urmează я,ю, ьо, în trecut şi ѩ, care erau « iotacizate » şi de aceea palatalizau consoanele precedente.

Bazîndu-mă pe aceste consideraţii de ordin general teoretic, am ajuns la concluzia că numărul consoanelor moi din limba bulgară literară este de 16: 5 labiale *(p', b', m', f', v')*, 3 alveolare *(s', z', ţ')*, 5 alveopalatale *(t', d', n', l', r')* şi 3 palatale *(į, k', g')*.

Dintre acestea 8 au un singur focus, adică un singur loc principal de articulare, care se găseşte în întregime sau numai parţial la palatul tare *(į, k', g', t', d', n', l', r')* şi 8 au două focusuri, adică două locuri principale de articulare: unul la buze sau la alveole, iar celălalt la palatul tare *(p', b', m', f', v', s', z', ţ')*. Toate acestea, cu excepţia lui *į*, au şi corespondente dure.

О ПАЛАТАЛЬНЫХ СОГЛАСНЫХ БОЛГАРСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор считает, что главной причиной разногласий, существующих в вопросе о палатальных (мягких) согласных, является разность теоретических положений, принятых различными лингвистами при исследовании ими фонетической системы болгарского литературного языка. Поэтому введение посвящено выяснению некоторых теоретических вопросов общего теоретического характера.

С точки зрения их артикуляции различаются три типа согласных: твердые, мягкие, или палатальные и смягченные, или палатализованные (эти последние делятся на две группы: с одно- или двуместным образованием звука). С фонематической точки зрения существуют лишь два типа согласных фонем — твердые и мягкие.

В связи с этим замечанием возникает вопрос о фонеме и о способе определения системы фонем какого-либо языка. Автор считает, что при установлении подобной системы нужно следовать нижеприведенным принципам общего теоретического характера.

1. Учитывать особенности фонем как артикуляционные, так и акустические.

2. Исходить из фонетической системы данного языка.

3. Считаться с позиционным ограничением фонем и с их фонетической обусловленностью, а также с чередованиями, образованными по известному свойству фонем, в словоизменении и в словообразовании.

4. Изходить из современного языкового материала, независимо от его происхождения, и, следовательно, учитывать как звуки, существующие в словах иностранного происхождения, так и звуки, используемые в ограниченном количестве слов.

5. Начниать со звуков, существующих в действительности, а не с рассуждений о теоретической возможности их образования.

Часто нужно придерживаться не только этих принципов, но и орфографической системы данного языка.

На основании приведенных в введении теоретических соображений автор приходит к заключению, что число мягких согласных в болгарском литературном языке равно 16. За исключением согласного ӣ все они имеют твердые соответствия.

QUELQUES PROBLÈMES AYANT TRAIT AUX CONSONNES PALATALES DANS LA LANGUE LITTÉRAIRE BULGARE

(RÉSUMÉ)

L'Auteur considère que la cause principale des divergences qui existent dans la question des consonnes palatales (molles) réside dans la position théorique différente des différents linguistes qui se sont occupés du système phonétique de la langue bulgare littéraire et c'est pourquoi l'introduction de son travail est consacrée à l'éclaircissement de certains problèmes d'ordre théorique général.

Du point de vue de l'articulation, il existe trois types de consonnes: dures, molles ou palatales, et mouillées ou palatalisées (ces dernières se divisent en deux groupes: celles à un seul lieu d'articulation et celles ayant deux lieux d'articulation). Du point de vue phonologique, par contre, il n'existe que deux types de phonèmes consonnes: les dures-molles.

C'est en rapport avec cette observation que se pose le problème du phonème et celui du mode de détermination du système phonologique d'une langue. L'Auteur considère que, pour déterminer le système des phonèmes d'une langue, il faut tenir compte des principes suivants, d'ordre théorique général:

1. Tenir compte aussi bien des particularités d'articulation des phonèmes, que de celles d'acoustique.
2. Partir du système phonétique de la langue respective.
3. Tenir compte de la limitation positionnelle et du conditionnement phonétique des phonèmes, ainsi que des alternances de flexion et de dérivation constituées d'après une certaine qualité des phonèmes.
4. Partir du matériel linguistique actuel, sans tenir compte de son origine et, par conséquent, prendre en considération tant les sons des mots d'origine étrangère que les sons utilisés dans un certain nombre, limité, de mots.
5. Partir des sons existant réellement et non des possibilités théoriques de les former.

Outre ces principes, il est parfois nécessaire de tenir également compte du système orthographique de la langue respective.

S'appuyant sur les considérations théoriques de l'introduction, l'Auteur aboutit à la conclusion que le nombre des consonnes molles de la langue bulgare littéraire est de 16, toutes ces consonnes ayant également des correspondants durs, à l'exception du *i̯*.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1–2, 1954

PROBLEME DE FONETICĂ

DESPRE FONETICĂ ŞI FONOLOGIE ÎN LUMINA MATERIALISMULUI DIALECTIC

DE

Acad. AL. ROSETTI

Referatul meu cuprinde trei părţi: în prima parte sînt trecute în revistă teoriile care au pregătit constituirea fonologiei în disciplină lingvistică autonomă; în partea a doua, după ce arăt cum s-a constituit fonologia în disciplină lingvistică autonomă, expun concepţiile mele din trecut privitoare la raporturile dintre sunet şi fonem, fonetică şi fonologie, iar în partea a treia arăt care este concepţia mea actuală în această problemă, fundată pe învăţătura lui I. V. Stalin despre limbă, îmbogăţită prin aportul din ultima vreme al lingviştilor sovietici [1].

I

Fonologia, ca disciplină lingvistică autonomă, a fost constituită în anii 1926 — 1928, în împrejurările pe care le voi arăta mai departe; baza noii discipline, şi anume diferenţa dintre *sunet* şi *fonem*, a fost stabilită însă cu cîteva decenii mai devreme.

Părintele fonologiei, acel care a formulat distincţia dintre sunet şi fonem, este lingvistul polon, emigrat în Rusia, Jan Baudouin de Courtenay (1845 — 1929), care a profesat la Universitatea din Kazan şi apoi din Petersburg.

L. R. Zinder, M. I. Matusevici şi S. Bernştein au arătat că Baudouin de Courtenay utilizează noţiunea de fonem încă din primele sale lucrări, care datează din 1868. Teoria fonemului a intrat, însă, în circuitul internaţional în 1895, data

[1] Lucrările lingviştilor sovietici au apărut în « Izvestiia Akademii Nauk SSSR », otdel. lit. i iaz., în anii 1952 şi 1953, vol. XI, fasc. 5 şi 6, vol. XII, fasc. 1 şi 4 şi în « Inostrannîe iazîki v şkole », 1951, nr. 3, p. 21 şi urm. (articolul lui O. H. Ţaher). Iată înşirarea autorilor şi titlului lucrărilor: G. G. Alekberli, Problema fonemului în lumina teoriei marxist-leniniste a cunoaşterii; R. I. Avanesov, Problema fonemului; S. Bernştein, Împotriva idealismului în fonetică; A. N. Gvozdev, Despre fonologia fonemelor mixte; V. I. Lîtkin, De ce fel de unitate de limbă are nevoie fonetica; A. A. Reformaţki, În jurul problemei fonemului şi fonologiei; A. G. Spîrkin, Problema fonemului şi teoria leninistă a reflectării; O. H. Ţaher, Fonetica în lumina învăţăturii lui I. V. Stalin despre limbă; L. R. Zinder şi M. I. Matusevici, Contribuţie la istoria fonemului; S. A. Makaev, N. A. Sliusareva, Gottfried Kircher, I. A. Lukniţki, T. A. Bertagaev, N. V. Panov, Cu privire la discuţia în jurul problemelor fonologiei.

apariției lucrării lui Baudouin de Courtenay asupra « alternanțelor fonetice » (*Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen*, Strasburg, 1895). În această lucrare, B. de Courtenay a dat o definiție greșită fonemului (« echivalentul psihic al sunetului rostit », p. 9), căci se știe că sunetul este echivalentul psihic al vibrațiilor sonore, dar, după cum s-a observat cu dreptate, acest defect de exprimare nu împiedică concepția lui Baudouin de Courtenay despre fonem de a fi justă. În cursul lucrării precitate, Baudouin de Courtenay studiază alternanța fonemelor în polonă și în alte limbi slave și pune în lumină valoarea funcțională — deci semantică — a fonemului. Un elev al său, N. Krușevski, a contribuit în mod util la definirea fonemului, cînd a arătat că fonemul este cea mai mică unitate fonetică a limbii, întrucît el nu poate fi divizată în unități mai mici, și că fonemul se deosebește de sunet, care este o unitate antropofonică [1].

Pornind de la constatarea că limbile posedă o mare varietate de sunete, L. V. Șcerba a arătat, în 1911, că fonemul sau « tipul de sunet » are funcția de a diferenția sensul cuvintelor. Fonemul este o abstracție, o generalizare provocată de scopurile și practica comunicării.

Baza teoretică a fonologiei exista, așadar, în primele decenii ale secolului nostru, dar lipsea încă lucrarea de ansamblu care să strîngă într-un singur mănunchi observațiile răzlețe și să le dezvolte într-o teorie generală.

II

În 1928, la Congresul internațional al lingviștilor, ținut la Haga între 10 și 15 aprilie, lingviștii ruși N. S. Trubezkoj, Roman Jacobson și S. Karțevski au prezentat o schiță a unei discipline noi, *fonologia*, ca răspuns la întrebarea pusă de Comitetul de organizare a Congresului, cu următorul cuprins: « Care sînt metodele cele mai potrivite pentru a da o expunere completă și practică a gramaticii unei limbi ».

La această întrebare, lingviștii precitați au răspuns că « orice descriere științifică a *fonologiei* unei limbi trebuie să cuprindă, în primul rînd, caracteristica repertoriului de care dispune acea limbă pentru a diferenția imaginile acustico-motrice » [2].

După Congresul de la Haga, fonologia a cunoscut o rapidă dezvoltare, atrăgînd pe lingviștii dornici de înnoire. În 1929 apar primele două volume ale « Lucrărilor (Travaux) Cercului lingvistic din Praga », fundat în 1926 și preocupat în mod aproape exclusiv de problemele fonologiei. În 1930 are loc, la Praga, prima Consfătuire internațională a fonologiștilor [3], iar în 1931 s-a ținut, între 25 și 29 august, al doilea Congres internațional al lingviștilor, la Geneva, la care o ședință specială a fost consacrată problemelor de fonologie.

Am început să mă ocup de problemele de fonologie în momentul constituirii acestei noi discipline lingvistice.

Prima mea lucrare de fonologie a apărut în 1933, în volumul I al revistei «Bulletin linguistique»; ea este consacrată *morfonologiei*. În cursul acestei expuneri, susțin că prin *fonem* trebuie să înțelegem sunetul neanalizat, de exemplu

[1] N. Kruszewski, Über die Lautabwechslung, Kazan, 1881, p. 14, n. 1.

[2] Actes du premier Congrès international de linguistes à la Haye, du 10—15 avril 1928, Leiden, 1928, p. 33.

[3] Vezi materialele publicate în vol. 4 din « Travaux », Praga, 1931.

N din *bancă* şi *lună*. Fonetica operează cu *sunete*; ea trebuie deosebită de fonologie sau *fonetică funcţională*; fonologia operează cu *alternanţe fonetice* şi cu *morfeme*.

A doua lucrare (« Fonetică şi fonologie », *Bullet. linguistique*, II) apare în 1934. Analiza *sunetului* ne arată că el constă din reprezentarea unei emisiuni fizice interpretate de ureche, pe cînd *fonemul* este ideea ce ne-o facem despre un sunet. *Fonemul* se caracterizează prin valoarea sa *diferenţială* sau *semantică*. Un sunet e fonem prin felul în care este conceput de vorbitor. Astfel, în ortografia obişnuită a limbii romîne scriem pe *bărbaţi* (pl.) cu *i* final, deşi acest sunet nu se mai pronunţă. Existenţa lui *i* este deci asigurată de ideea pe care vorbitorul şi-o face despre acest sunet.

Asupra definiţiei *fonemului*, am revenit în 1939 (*Bullet. linguistique*, VII), insistînd asupra faptului că ceea ce este esenţial în definirea lui este nu numai caracterul său de *opoziţie*, ci şi ideea pe care ne-o facem despre fonem. Fonemul rezultă din analiza făcută de vorbitor; el face parte dintr-un sistem. Fonemul nu poate fi împărţit în unităţi mai mici. Fonemul aparţine limbii, pe cînd sunetul aparţine vorbirii individuale. În 1944, ocupîndu-mă de definiţia « cuvîntului » (în *Acta linguistica*, IV, p. 51), am insistat asupra constatării că *fonemul* este un fapt de limbă manifestat în vorbirea individuală.

În « Schiţa unei fonologii a limbii romîne », scrisă în colaborare cu Al. Graur şi apărută în 1938 (*Bulletin linguistique*, VI), am dat o descriere a fonemelor limbii romîne, bazată pe concepţia fonologică a şcolii de la Praga. Lucrarea a avut drept bază un « Proiect de chestionar fonologic pentru ţările europene », stabilit după reuniunea « Asociaţiei internaţionale pentru studiile fonologice» ţinută în cursul celui de-al IV-lea Congres internaţional al lingviştilor, la Copenhaga, în 1936.

III

După apariţia, în 1950, a lucrărilor lui I. V. Stalin asupra marxismului în lingvistică, a devenit necesară o revizuire a conceptelor fonologiei.

I. V. Stalin a arătat că « orice gînduri ar lua naştere în capul omului, ele pot să se nască şi să existe numai pe baza materialului limbii . . . Gînduri nude, libere de materialul limbii, libere de « materia naturală » a limbii, nu există. « Limba este realitatea nemijlocită a gîndirii » (Marx). Realitatea gîndirii se manifestă în limbă. Numai idealiştii pot vorbi despre o gîndire nelegată de « materia naturală a limbii, despre gîndire fără limbă » [1].

În privinţa raporturilor dintre limbă şi societate, I. V. Stalin a arătat că « în afara societăţii nu există limbă » [2]. În fine, cu privire la regulile gramaticale ale limbii, I. V. Stalin se exprimă după cum urmează: « gramatica este rezultatul unei îndelungate munci de abstractizare a gîndirii umane, un indice al marilor succese ale gîndirii » [3].

Aceste teze ale lui I. V. Stalin stau la baza operaţiei de revizuire a noţiunilor fundamentale ale foneticii şi fonologiei.

Trecînd la revizuirea concepţiei mele proprii în această problemă, trebuie să spun că, în lucrările citate, am examinat numai unele aspecte ale definiţiei

[1] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii. Ed. pentru literatură politică, Bucureşti, 1953, p. 33.

[2] Ibidem, p. 23.

[3] Ibidem, p. 22.

fonemului. Neținînd seamă de rolul societății, problema era redusă la proporțiile unui fapt individual; de altă parte, mi-a lipsit posibilitatea de a uza de metoda dialectică.

Problema fonemului este complexă; cine o abordă va porni de la tezele următoare, pe care trebuie să le confirme sau să le infirme:

1) fonemul este o abstracție, un tip sonor, o intenție de sunet;

2) fonemul este oglindirea sunetului real în conștiința socială;

3) fonemul este ideea pe care ne-o facem despre un sunet, concepția societății despre fiecare sunet;

4) fonemele unei limbi alcătuiesc un sistem. Societatea impune vorbitorilor acest sistem de sunete — foneme, la care fiecare vorbitor raportă sunetele auzite;

5) cînd scriem, scriem fonemele pe care ne-am învățat să le recunoaștem în limba respectivă.

Dezvoltînd aceste teze, observ, mai întîi, că trebuie să respingem concepția idealistă după care fonemul ar fi o intenție de sunet. Dacă ne plasăm în situația emitentului sau vorbitorului, este evident că nu există un fonem abstract *m*, de exemplu, comun cuvintelor *mare* și *mire*, întrucît atunci cînd vreau să pronunț fiecare din aceste cuvinte, intenția mea este diferită pentru *m* nepalatal (în *mare*) și pentru *m* palatal (urmat de *i*, în *mire*). Așadar, la emitent găsim sunete, nu foneme.

Fonemul apare la auditor, prin procesul reflectării: factorul de care trebuie ținut seama aici este societatea. Sunetul real, auzit, se reflectă în conștiința socială. În acest moment se produce fenomenul de abstractizare. Societatea ne oferă o serie de foneme, vocale și consoane. Astfel, de exemplu, noi cunoaștem — pentru că ne-am deprins astfel de copii — vocala *E*. Acest *E* nu este sunetul *e* pe care îl pronunț în mod real, după cum nu este nici vocala *E* pronunțată în mod real de toți acei care vorbesc romînește, ci o medie a tuturor *E*-urilor, un *e* abstract. Abstract în sens de « general ».

(Am comite însă o greșeală gravă socotind că fonemul nu există la emitent. Căci fiecare din noi este în același timp emitent și auditor și posedă deci foneme realizate în sunete și aude sunete realizate în foneme. În expunerea noastră am făcut diferența între emitent și auditor numai în scopul de a lămuri natura fonemului față de sunet.)

O referire la noțiune ne va lămuri acest proces.

În lumea reală, ne izbim de însușirile materiale ale obiectelor. Astfel, de exemplu, într-o odaie, de o *masă*. Firește, de *masa aceasta*, concretă. Noțiunea de « masă » e însă abstractă: « *masa* » generală. În același raport se află *E* față de sunetul *e* (de fapt, față de nenumăratele varietăți de *e*, pe care însă nu le percepem, după cum nu percepem decît foarte aproximativ sunetele pe care le pronunțăm; deseori ne închipuim că pronunțăm într-un fel anumit unele sunete, pe care, de fapt, le pronunțăm într-altfel, sau ne închipuim că pronunțăm sunete de fapt dispărute).

Vedem din acest exemplu cum individualul se transformă în abstract: *masa aceasta* în « masă », sunetul *e* în tipul sonor sau fonemul *E*.

E cazul aici, pentru a lămuri metoda noastră, de a ne referi la un exemplu dat de Marx în «Capitalul»[1], în care își propune să arate deosebirea dintre munca abstractă (socială) și munca materială: filatorul adaugă valorii materialului pe

---

[1] I, Ed. P.C.R., 1947, p. 204.

care îl filează munca sa, care constituie o valoare concretă, prin durata materială a muncii şi, în acelaşi timp, o valoare generală, prin calitatea abstractă a muncii omeneşti. La fel şi vocala *e*, care de o parte constituie fonemul abstract *E*, şi de alta sunetul material *e*.

Cuvîntul (şi nu fonemul) este oglindirea noţiunii, prin latura lui materială, alcătuită din sunete — foneme.

Fonemul (sau sunetul-fonem) este învelişul material al noţiunii (astfel, noţiunea de *E*, de exemplu).

Însuşirile obiectelor materiale sînt deci învelite în sunete-foneme.

Aici apare rolul *semantic* al fonemului, de diferenţiere a cuvintelor, fonemul căpătînd deci un rol gramatical: *bărbat* exprimă noţiunea de singular, pe cînd *bărbaţi* pe cea de plural, prin variaţia finalei: *t*: *ţ*.

Aşadar, pornind de la tezele lui I. V. Stalin pe care le-am amintit, am constatat că fonemul, ca instrument al limbii servind drept mijloc de comunicare între oameni, trebuie să existe concomitent în conştiinţa oamenilor care alcătuiesc acelaşi grup social.

Din expunerea noastră de mai sus reiese că fonemul şi sunetul alcătuiesc o unitate inseparabilă: fonemul este o abstracţie, un tip sonor ivit în conştiinţa socială şi realizat prin sunet, realitatea lui sonoră. De aceea percepem sunetul, în diversele sale variaţii, ca unic.

Consecinţa acestei constatări este că diferenţa dintre fonetică şi fonologie, aşa cum e stabilită de şcoala de la Praga, sau cum apare în lucrările mele, nu poate fi menţinută, pentru că nu e vorba de două discipline diferite. În această privinţă lingviştii sovietici O. H. Ţaher, A.A. Reformaţki, A. G. Spîrkin, R.I. Avanesov, V.I. Lîtkin şi S. Bernştein au criticat cu dreptate pe fonologiştii « Cercului lingvistic de la Praga », care au rupt sunetele de materia lor naturală, separînd fonologia de fonetică, cea dintîi fiind consacrată în mod exclusiv studiului sensului cuvintelor, iar a doua cercetării proprietăţilor materiale ale cuvintelor. Fonetica nu trebuie separată de fonologie, afirmă cu tărie ştiinţa sovietică, întrucît fonetica trebuie studiată din punct de vedere material şi funcţional (S. Bernştein).

Aceasta nu înseamnă, însă, că în gramatica unei limbi nu trebuie făcută distincţia între sunet şi fonem. În referatul pe care l-am prezentat la discuţiile asupra tratatului de gramatică a limbii romîne al Institutului de lingvistică al Academiei R.P.R. (la 6 februarie 1953), am criticat pe autorii foneticii pentru că au tratat laolaltă sunetele şi fonemele limbii romîne. Spre deplină edificare, voi cita chiar cuvintele mele din amintitul referat: «Această însuşire de a diferenţia sensul cuvintelor — ziceam eu — trebuie tratată separat de descrierea particularităţilor fiziologice şi fizice ale sunetelor. În ,,proiectul'' de gramatică supus discuţiei noastre, perspectiva descriptivă e amestecată cu cea funcţională, de unde rezultă neajunsurile pe care le-am amintit ». Socotesc şi astăzi, cu toate că E. Petrovici a criticat acest punct de vedere în « Limba romînă », 3, 1953, p. 24, — că critica mea este întemeiată.

Iată motivele mele:

În capitolul din « tratatul de gramatică » consacrat foneticii, trebuie descrise sunetele limbii literare şi principalele lor variante din graiurile vorbite, iar în alt capitol trebuie arătat cum limba romînă foloseşte acest sistem de sunete. Mă refer, pentru aceasta, la prezentarea fonemelor limbii romîne, scrisă în colaborare cu Al. Graur, pe care o socotesc şi astăzi valabilă, cu unele corecţiuni de detaliu. Înseamnă oare aceasta a separa fonetica în două discipline

diferite? Nicidecum, ci a proceda sistematic în descrierea sunetelor unei limbi şi a mecanismului întrebuinţării lor. Este oare acest procedeu străin materialismului dialectic? Nicidecum. Căci şi într-un caz, şi în altul, operăm cu materia sunetelor, dar o examinăm de fiecare dată din puncte de vedere diferite. În consecinţă, dacă în tratatul de gramatică a limbii romîne s-a rămas la vechea redactare, socotesc că s-a procedat greşit.

Am văzut mai sus că societatea oferă copilului care învaţă limba maternă, sau străinului care vrea să înveţe limba vorbită de societatea respectivă, *foneme*, adică tipuri sonore. Numărul lor este limitat: cîteva vocale, cîţiva diftongi, un număr de consoane (mă refer la limba romînă). Toate aceste tipuri sonore alcătuiesc un sistem (de exemplu sistemul sonor al limbii romîne). Tipul sonor sau fonemul *E*, de exemplu, este realizat printr-o serie de sunete cu timbrul *e*: unii pronunţă un *e* închis (*é*), alţii un *e* deschis (*è*) etc. Aceasta nu ne împiedică să recunoaştem, în toate variantele emise, fonemul *E*.

Vorbitorul întrebuinţează limba romînă învăţată în familie în convorbirile sale cu alţi oameni, în vorbirea lui *individuală*. El operează cu sistemul de foneme pe care l-a deprins, dar emite *sunete*. (Am văzut mai sus că el nu-şi dă seama de variaţiile acestor sunete).

Ajunşi la acest punct al expunerii noastre, este cazul să ne întrebăm dacă separaţia dintre limbă şi vorbire individuală, stabilită de F. de Saussure [1] şi adoptată de fonologiştii de la Praga, în frunte cu N. Trubeţkoj [2], şi de mine, într-o lucrare consacrată schimbărilor fonetice [3], poate fi menţinută.

Limba, sistemul abstract de semne, a cărui cea mai mică unitate este fonemul, e dată copilului de societate. Latura sonoră a limbii, vorbirea individuală a fiecăruia dintre noi, e alcătuită din sunete. Regăsim, deci, şi aici unitatea dialectică dintre limbă şi vorbire individuală, pe care am stabilit-o între fonem şi sunet: de o parte noţiunea, de altă parte materia. Aceste constatări ne conduc la concluzia că limba, ca sistem abstract, constituie o unitate dialectică cu vorbirea sonoră şi în felul acesta cele două discipline definite de F. de Saussure nu mai pot să rămînă separate, ci ele alcătuiesc un singur tot cu două aspecte, după cum fonologia şi fonetica constituie şi ele două aspecte ale foneticii.

În privinţa valorii *diferenţiale* a fonemului, ne referim la cuvinte ca *mare*, *tare*, *care*, *mire*, *mure* etc. din limba romînă actuală. Este evident că variaţia consoanei iniţiale a acestor cuvinte diferenţiază fiecare cuvînt unul de altul şi aduce în mod inevitabil variaţia de sens a cuvîntului. Unii s-au întrebat dacă sensul cuvîntului poate depinde de variaţia unui singur sunet. Răspunsul este afirmativ. A ne referi, în acest caz, la « silueta » cuvîntului, la « impresia de ansamblu » a lui ne-ar duce la o concepţie impresionistă a realităţii fonetice [4].

Fonologia ne ajută să lămurim problema *notării prin scris* a sunetelor vorbite. În Uniunea Sovietică, principiile fonologiei au fost luate în consideraţie la crearea alfabetelor popoarelor care nu cunoşteau scrisul şi la stabilirea ortografiilor [5]. Am încercat să rezolv problemele puse de fonetica limbii textelor

[1] F. de Saussure, Cours de linguistique générale, ed. I, Lausanne-Paris, 1916, p. 31 şi urm.
[2] N. S. Trubeţkoj, Principes de phonologie, Paris, 1949, p. 1 şi urm.
[3] Al. Rosetti, Les changements phonétiques, Bucureşti, 1948, p. 7 şi urm.
[4] N. S. Trubeţkoj, Principes de phonologie, p. 38.
[5] R. I. Avanesov, op. cit.

romîneşti din secolul al XVI-lea, făcînd apel la fonologie. În lucrările mele, publicate în 1929 şi în 1937, consacrate problemei interpretării *grafiilor duble* în textele scrise (în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, t. 29, şi în *Bulletin linguistique*, V), plecînd de la constatarea că scrisul e numai o aproximaţie, în materie de notaţie a sunetelor vorbite, şi că semnele care ne stau la dispoziţie pentru a nota sunetele unei limbi ne sînt impuse de societate prin şcoală, arăt că semnele grafice se aplică unor tipuri fonice limitate: vocale (*a*, *e*, *ă*, *i*, *o*, *u*, *î*), consoane etc. Rezultă din această observaţie că scrisul nu redă sunete, ci fenome. Aşadar, sunetele pe care le auzim se grupează într-un număr limitat de tipuri sonore sau foneme, pe care ne-am deprins să le recunoaştem ca atare şi pe care le notăm prin scris. Variantele fonemelor, adică sunetele reale, scapă observaţiei noastre, ele nu pot fi, deci, înregistrate de noi. Mă refer, fireşte, la redarea prin scris a sunetelor unei limbi cu ajutorul ortografiei normale a limbii literare respective, nu la notarea făcută de foneticieni sau dialectologi). Grafiile duble pentru acelaşi cuvînt redau, aşadar, fie evoluţia sunetului (în cazul acesta una din grafii noteză sunetul neschimbat şi e impusă prin tradiţie), fie un sunet greu de notat.

Ajunşi la capătul expunerii noastre, constatăm că ne-am îndeplinit programul pe care ni l-am propus, de a examina în mod critic o serie de teze care decurg din lucrările lui I. V. Stalin asupra marxismului în lingvistică.

Concepţia despre sunet, fonem, fonetică şi fonologie pe care am expus-o aci mai sus este fundată pe învăţătura lui I. V. Stalin despre limbă, îmbogăţită prin aportul lingviştilor sovietici într-o serie de lucrări apărute în anul 1951 şi în anii următori. Lingviştii sovietici au arătat, după cum am amintit, că fonetica nu trebuie despărţită de fonologie şi că fonetica şi fonologia reprezintă două aspecte ale unei singure discipline. Fonemul este o abstracţie, un tip sonor care există în realitate, un sunet cu funcţie socială. El serveşte pentru a diferenţia sensul cuvintelor.

Problema definirii fonemului de pe poziţiile filozofiei materialiste şi a lămuririi diferenţei dintre fonetică şi fonologie, limbă şi vorbire individuală, a căpătat astfel o soluţie prin aplicarea tezelor staliniste despre limbă şi gîndire, limbă şi societate, îmbogăţite prin aportul lingviştilor sovietici.

Cercetările ulterioare, prin dezvoltarea neîncetată a tezelor staliniste despre limbă, vor aduce noi preciziuni în această problemă fundamentală a lingvisticii.

ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЯ В СВЕТЕ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Первые две части статьи дают краткий исторический очерк претворения фонологии в новую дисциплину языкознания. Это претворение явилось следствием установления понятия о фонеме, коим мы обязаны Бодуэну де Куртенэ (1895). Начиная с 1933 года, автор высказывает в своих трудах личное свое мнение по вопросу о фонеме и фонологии. Третья часть посвящена пересмотру фонологических понятий вызванному появлением трудов И. В. Сталина о марксизме в языкознании.

Исходным пунктом служит воспринятый слухом звук, отражающийся в общественном сознании. Отвлеченный или общий звук, например *E*, является средним *e* всех *e*, то есть отвлеченным *e*. Фонема *E* находится в таком же взаимоотношении со звуком *E*, как конкретная *масса* с понятием «*масса*». Фонема представляет собой материальную оболочку понятия. Она выполняет грамматическую функцию, как это делает например *ţ*, выражающее понятие о множественном числе в слове «*bărbaţii*», в то время как *t* является выражением понятия единственного числа в слове «*bărbat*». Полного разграничения между фонетикой и фонологией существовать не может, так как обе они представляют собой два вида одной и той же дисциплины. Равным образом, нельзя провести определенной границы между языком и индивидуальной речью, ибо оба эти элемента образуют диалектическое единство.

Фонема различает слова, как например фонемы *m*, *t*, *c* и т. д. в словах *mare*, *tare*, *care* и т. д..

SUR LA PHONÉTIQUE ET LA PHONOLOGIE À LA LUMIÈRE DU MATÉRIALISME DIALECTIQUE

(RÉSUMÉ)

Les deux premières parties contiennent un bref historique de la constitution de la phonologie comme discipline linguistique nouvelle, par suite de la définition du phonème donnée par J. Baudouin de Courtenay (1895). Dans des travaux parus à partir de 1933, l'Auteur a exprimé ses opinions sur le problème du phonème et de la phonologie. La troisième partie de l'étude est consacrée à la révision des concepts phonologiques, par suite de l'apparition des travaux de J. V. Staline sur le marxisme en linguistique. Le son parlé se reflète dans la conscience sociale. Le phonème, par exemple *E*, est une moyenne de tous les *e*, un *e* abstrait; il se trouve dans la même situation, par rapport au son *e*, que la table (roum. *masă*) par rapport à la notion « table ». Le phonème est l'enveloppe matérielle de la notion. Le phonème acquiert un rôle grammatical, par exemple *ţ*, exprimant la notion du pluriel dans le mot *bărbaţi* (hommes), par rapport à *t* qui exprime la notion du singulier dans le mot *bărbat* (homme). La séparation entre phonétique et phonologie ne saurait plus être maintenue, du moment que la phonologie et la phonétique sont deux aspects de la même discipline. On ne peut également pas maintenir la séparation entre langue et parole, puisqu'elles constituent une unité dialectique.

Le phonème marque la distinction entre les mots, ainsi les phonèmes *m*, *t*, *c* etc., dans roum. *mare*, *tare*, *care* etc.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

PROBLEME DE FONETICĂ

DESPRE UN FENOMEN FONETIC ROMÎNESC DIALECTAL: *Ă* PROTONIC > *A*

DE

R. TODORAN

Fenomenul trecerii lui *ă* în poziţie protonică la *a*, care merge împotriva uneia dintre cele mai caracteristice legi fonetice ale limbii romîne — prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă*, lege care e în acţiune pînă astăzi—, a fost remarcat de multă vreme, fie în studiile consacrate textelor noastre vechi, fie în cele dialectale [1]. Abia în timpuri mai apropiate de noi el a preocupat în chip deosebit pe cercetători [2].

Reluarea cercetării trecerii lui *ă* neaccentuat în poziţie protonică la *a*, pe baza unui mai bogat şi mai sigur material documentar, cum este cel pus la îndemînă de hărţile Atlasului lingvistic romîn, ne dă prilejul unor noi consideraţii asupra condiţiilor de apariţie, răspîndirii, frecvenţei şi vechimii acestui fenomen, confirmînd sau infirmînd părerile formulate pînă acum cu privire la explicarea lui.

Geografia lingvistică ne oferă multe date preţioase pentru rezolvarea celor mai importante probleme, printre care se găseşte şi cea a legilor de dezvoltare a limbii, puse în faţa cercetătorilor din domeniul limbii de istorica lucrare a lui I. V. Stalin «Marxismul şi problemele lingvisticii» [3].

Din capul locului trebuie observat că atît *ă* < *a* latin *(bărbat* < lat. *barbatus)*, cît şi *ă* secundar < *e* latin *(păcat* < lat. *peccatum)* sau *ă* rezultat din orice *e*, pe teren romînesc, în vremuri mai recente, devine *a* în poziţie pro-

---

[1] Cf. I. Bogdan, O evanghelie slavonă cu traducere romînă din secolul al XVI-lea, în «Convorbiri literare», XXV (1891), p. 36; I.-A. Candrea, Graiul din Ţara Oaşului, Bucureşti, 1907, p. 10; N. Drăganu, Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian, Bucureşti, 1914, p. 96; O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine, t. II, fasc. I: Le seizième siècle, Paris, 1914, p. 75; Idem, Graiul din Ţara Haţegului, Bucureşti, 1915, p. 23; I.-A. Candrea, Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea traduse din slavoneşte, Bucureşti, 1916, p. XXXVI, XLIX, CXLIII etc.

[2] Cf. «Dacoromania», II, p. 65—68, VII, p. 50—51; I. Iordan, Un fenomen fonetic romînesc dialectal: *ă* neaccentuat > *a*, în «Revista filologică», I, p. 117—154.

[3] Cf. R. I. Avanesov, Lingvisticeskaia gheografiia i istoriia russkogo iazîka, în «Voprosî iazîkoznaniia», 1952, nr. 6, p. 25 (trad. rom.).

tonică: *barbát* (204/385)[1], *batrîn* (201/840), *niavástă* (< *niăvástă* < *niĕvástă*) (270/385), *ńavástă* (< *ńăvástă* < *ńĕvástă*) (270/394, 199/424) etc.

Pentru o mai repede orientare în material, vom împărți mulțimea exemplelor culese din Atlasul lingvistic romîn în mai multe categorii, după felul și condițiile în care *ă* neaccentuat în poziție protonică apare trecut la *a*:

I. *Ă* neaccentuat > *a*, urmat de *á* (accentuat)

1. *a)* Cazurile cele mai frecvente de trecere a lui *ă* neaccentuat la *a* sînt cînd în silaba imediat următoare urmează *á* (accentuat): *barbát* (v. harta 204), *batáie* (v. harta 123), *nanáș* (v. harta 216), *nanáșă* (v. harta 217), *baiát* (v. harta 184), *sarác* (223/3), *varsát* (115/94, 116/381), *vadánă* (v. harta 280), *saláș* (297/381), *obrazári* (296/538 n.), *o fatát* (211/590), *cascái* (86/825), *s-o cascát* (86/388), [î]*ncarcátă* (206/837), *buriianáriu* (211/590), *ŝavá* (98/516) etc.

b) Stadii intermediare, care arată că evoluția lui *ă* la *a* nu e desăvîrșită în toate cazurile: *va/ărsát* (117/542), *vă/arsát* (117/516, 530), *bă/arbát* (204/512, 516, 518), *nă/anáș* (216/305), *bă/atáie* (123/516, 677), *nia/ăpuátî* (172/402), *ńă/avástî* (281/418), *va/ădánă* (280/542), *sa/ăláș* (297/542) etc.

2. *a)* Exemple în care *ă* se găsește în două silabe consecutive urmat de *á* (accentuat) și în amîndouă se preface în *a*: *vatamát* (v. harta 136), *ẑamanári* (210/556) etc.; în unele cazuri unul din cei doi *ă* se păstrează: *liăganát* (239/554, 556, 590) etc.

b) Nici aci nu lipsesc stadiile intermediare: *vă/ată/amát*, *vă/atamát*, *va/ătamát* (v. harta 136) etc.

3. Exemple în care *ă* e urmat de *á* (accentuat) la distanță de o silabă: *nadușálă* (114/375, 385), *stramutát* (78/3 n.), *pacurárịul* (PFS, 116)[2], *sarutát* (PFS, 40) etc.

4. Fenomenul se întîlnește și la anumite părți de vorbire, care de obicei sînt neaccentuate în frază, formînd sintagmă cu cuvîntul următor: *ma cásc*, *mi sa cáscă*, *iau cásc* (v. harta 86), *sa-nsámnă* (278/840), *pa obráz* (74/75), *pa obrázuri* (74/266) etc.

II. *Ă* neaccentuat > *a*, urmat de accent, care e purtat de oricare vocală în afară de *a*

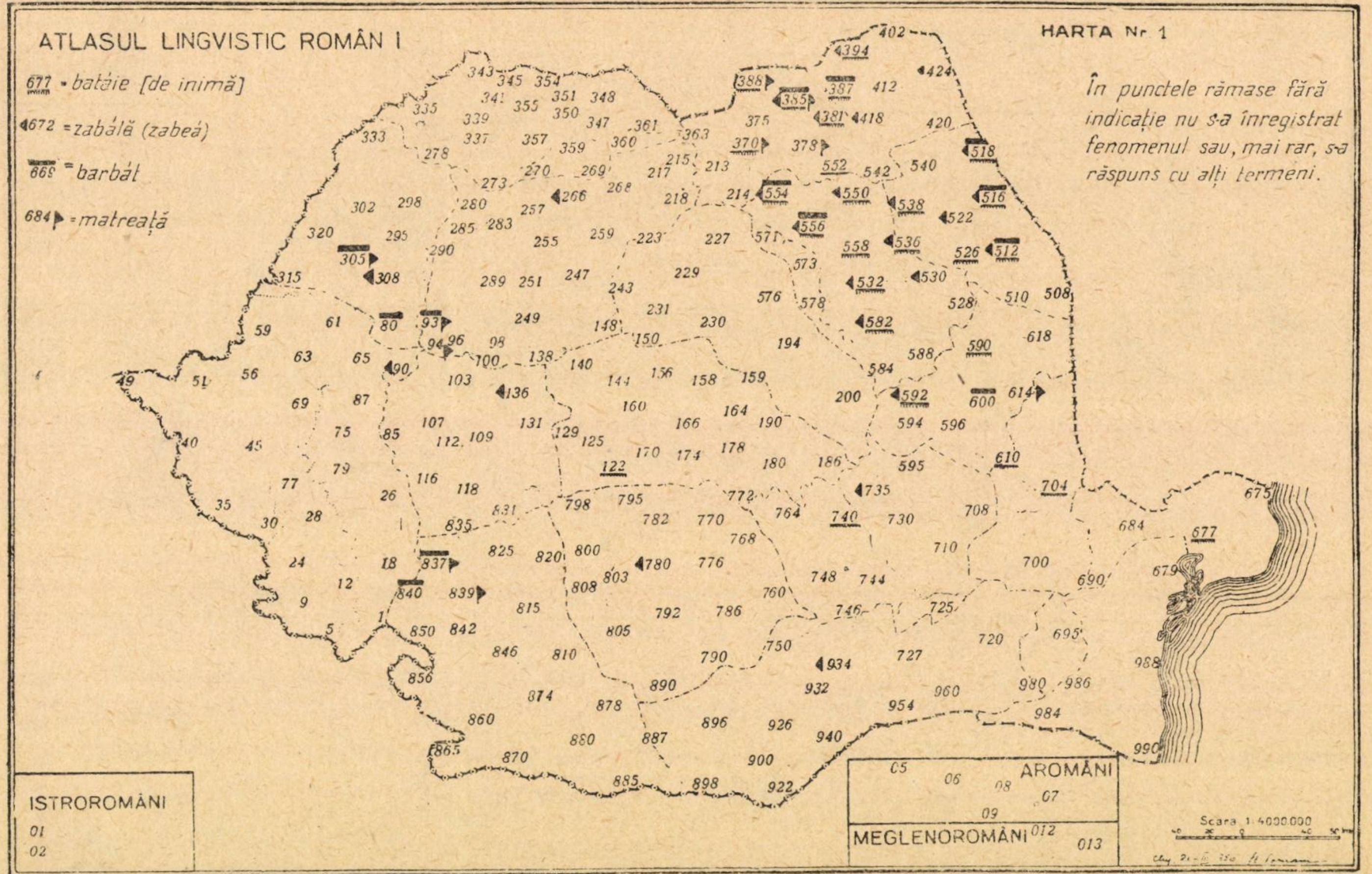
1. *a)* Exemple în care accentul urmează în silaba următoare: *matúșă* (v. hărțile 167, 168), *carúnt* (v. harta 65), *rarúnchi* (v. harta 48), *dragúț* (v. harta 247), *sarút* (v. harta 79), *facút* (181/381), *statút* (275/375), *masúr* (190/93), *calcî́i* (v. ALRM, I. v. 1, harta 36), *pagî́n* (215/266, 378), *ńiapót* (171/385), *vadói* (275/93), *parî́nț* (v. harta 151), *badícă* (v. harta 162), *palit* (18/388 n.), *caméșă* (207/385), *ski'opațiéd* (95/385), *tamă'duie* (137/381) etc.

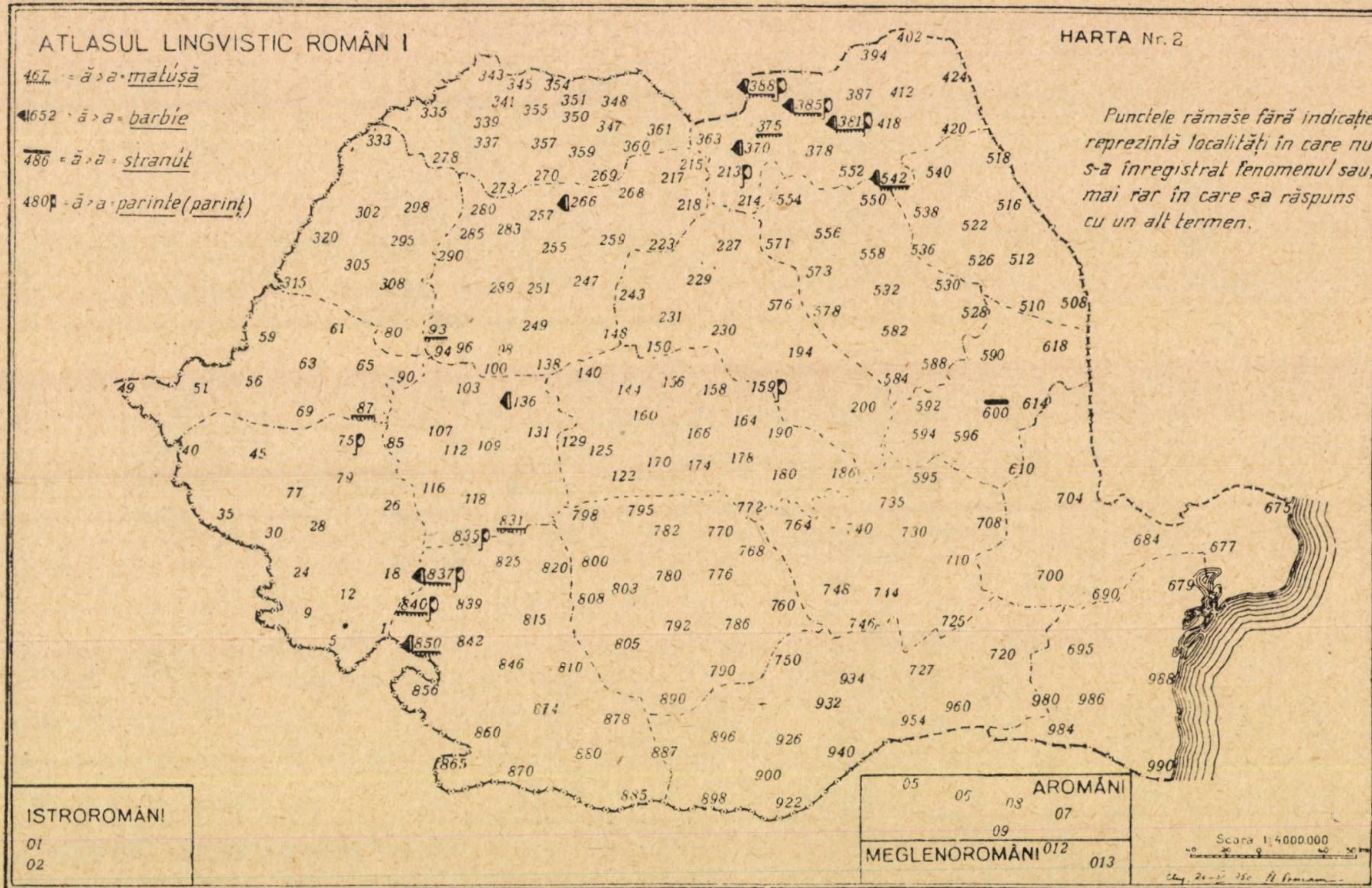
b) Stadii intermediare: *ba/ătrî́n* (201/388), *bă/atrî́nă* (170/542), *pă/agî́n* (215/850), *nă/așî́ți* (217/3), *pa/ărínț* (v. harta 151), *ma/ătúșă* (v. hărțile 167, 168) etc.

---

[1] Cifra din numărător indică numărul hărții din ALR.I, iar cea din numitor, punctul cartografic anchetat. Volumul nu-l mai indicăm; hărțile 1—150 sînt cuprinse în vol. I, iar hărțile 151—302 în vol. II.

[2] PFS = E. Petrovici, Folklor de la Moții din Scărișoara. Extras din « Anuarul Arhivei de Folklor », vol. V, București, 1939.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I
HARTA Nr 1
677 = bataie [de inimă]
672 = zabálă (zabeá)
669 = barbát
684 = matreață
În punctele rămase fără indicație nu s-a înregistrat fenomenul sau, mai rar, s-a răspuns cu alți termeni.
ISTROROMÂNI
01
02
AROMÂNI
05 06 08 07 09
MEGLENOROMÂNI 012 013
Scara 1:4000.000

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I
HARTA Nr. 2
467 = ă > a = mătușă
652 = ă > a = barbie
486 = ă > a = strănut
480 = ă > a = parinte (parint)
Punctele rămase fără indicație reprezintă localități în care nu s-a înregistrat fenomenul sau, mai rar în care s-a răspuns cu un alt termen.
ISTROROMÂNI
01
02
AROMÂNI
05
06
08
07
09
MEGLENOROMÂNI
012
013
Scara 1:4000000

2. *a)* Exemple cu *ă* > *a* în două sau trei silabe consecutive, urmat fiind de accent: *sanatós* (v. harta 132), *manastíre* (v. harta187, ALR. II vol. 1), *s-o nazarít* (98/388), *pasarúică* (PFS, 143), *matragúră* (PFS, 136), *fagadă'u* (PFS, 146) etc. Dar nu în toate silabele *ă* protonic devine *a*: *ńăvastúică* (270/516), *mă tamădésc* (137/305), *sănatós* (132/840) etc.

b) Stadii intermediare: [tu] *îl mă/adă/aréșt'* (236/266), *ma/ăna/ăsítri* (187/833, ALR. II. vol. 1).

3. Exemple în care *ă* protonic > *a* la distanță de o silabă de accent: *matușói* (166/93), *vaduvói* (279/840), *scafîrlíia* (7/370), *starpeză'sc* (90/266), *s-o vaduít* (211/93 n.), *mparățúș* (33/266), *a caruntî* (65/266) etc. Și aici *ă* nu se preface întotdeauna în *a* în amîndouă silabele dinaintea accentului: [tu] *că-nsănatoșă'z* (137/840).

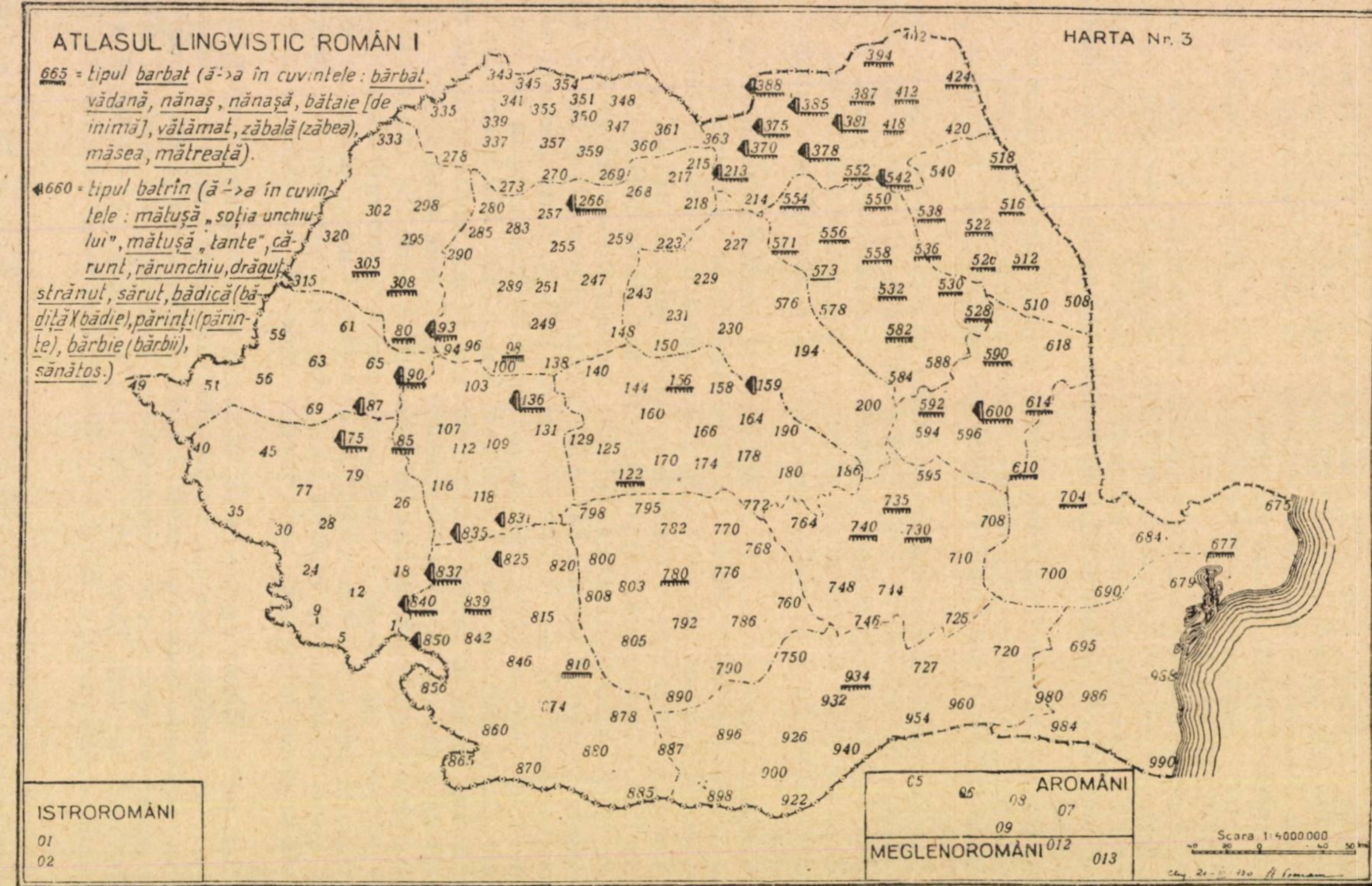
4. Exemple în care fenomenul apare la anumite părți de cuvînt neaccentuate în frază, care formează sintagmă cu cuvîntul următor: *ma spomî'nt* (99/3), *sa iubésc* (249/840), *śal dintî'i* (175/385), *pa grúi* (301/266), *ma sarútă* (PFS, 139) etc.

Din exemplele înșirate mai sus constatăm că *ă* > *a* în tot felul de cazuri, mai obișnuit în cuvintele de două silabe și mai rar în cele de trei, cu o singură condiție însă: să fie în poziție protonică. În cuvintele mai lungi, *ă*, aflat cu două sau chiar cu mai multe silabe înaintea accentului, depune rezistență tendinței de a se preface în *a*, probabil și din cauza accentului secundar.

Fenomenul trecerii lui *ă* la *a*, sub raportul răspîndirii lui, prezintă multiple variații. Mai întîi el nu este la fel de răspîndit în toate cuvintele. Pentru a ne convinge de acest lucru e suficientă o fugară aruncătură de ochi asupra hărților lingvistice: una e răspîndirea fenomenului în BĂTAIE [de inimă] (harta 123), ZĂBALĂ (harta 27) și alta în BĂRBAT (harta 204) sau MĂTREAȚĂ (harta 11) (v. harta alăturată nr. 1)[1]. De asemenea într-un fel se înfățișează fenomenul în MĂTUȘĂ (hărțile 167, 168), BĂRBIE (harta 34) și într-alt fel în STRĂNUT (harta 78) sau în PĂRINTE (harta 151) (v. harta alăturată nr. 2). Și, în sfîrșit, într-un fel se repartizează geografic fenomenul în *mă* din MĂ MĂRIT (harta 250) sau din MĂ SPÎNZUR (harta 288). Mai mult chiar decît atît, același cuvînt în același punct, o dată sau de mai multe ori, apare cu *a*, alteori cu *ă* sau ca un stadiu intermediar între aceste două sunete. Avînd putința de a urmări cuvîntul *băiat* în două hărți — harta 184 (BĂIAT) și harta 185 (BĂIATUL CEL MARE) —, din confruntarea răspunsurilor constatăm că punctele în care *ă* > *a* într-o hartă nu coincid nici măcar parțial cu cele în care apare fenomenul în cealaltă hartă, dar toate punctele din amîndouă hărțile se găsesc în regiunea unde prefacerea de care ne ocupăm este cunoscută.

S-ar putea obiecta însă că exemplul acesta nu e bine ales, fiindcă într-un caz s-a pus întrebarea indirect, iar într-altul direct și prin urmare anchetatorul a putut influența rostirea subiectului vorbitor. Dar avem și alte exemple în care faptul constatat aici se evidențiază tot atît de limpede: cuvîntul *mătușă* se întîlnește în patru hărți: 167 (MĂTUȘĂ «tante»), 168 (MĂTUȘĂ «soția unchiului»), 196 (BABĂ) și 203 (LELE). Confruntînd punctele în care s-a înre-

[1] La întocmirea hărților alăturate, pentru a nu complica lucrurile în dauna clarității, am socotit punctele în care s-au înregistrat stadii intermediare de trecere a lui *ă* la *a* ca puncte în care se întîlnește fenomenul.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I
HARTA Nr. 3
665 = tipul barbat (ă->a în cuvintele: bărbat, vădană, nănaș, nănașă, bătaie [de inimă], vătămat, zăbală (zăbea), măsea, mătreață).
660 = tipul batrîn (ă->a în cuvintele: mătușă „soția unchiului", mătușă „tante", cărunt, rărunchiu, drăguț, strănut, sărut, bădică (bădiță X bădie), părinți (părinte), bărbie (bărbii), sănătos.)
ISTROROMÂNI
01
02
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
Scara 1:4000000

gistrat acelaşi cuvînt la cele patru întrebări deosebite, observăm că trecerea lui *ă* la *a* nu se întîlneşte întotdeauna în aceleaşi comune şi la acelaşi individ vorbitor. Aşa bunăoară s-a răspuns în punctul 840 (Costeşti, fost jud. Mehedinţi) cu *matuşă* în hărţile 167 şi 203, dar *mătuşă* în harta 168; în punctul 831 (Livezeni, fost jud. Hunedoara), *matuşă mă/atuşă* în hărţile 167 şi 203, dar *mătuşă* în harta 168; în punctul 835 (Cîmpu lui Neag, fost jud. Hunedoara) *mă/atuşă* în hărţile 196 şi 203, însă *mătuşă* în harta 168. O situaţie asemănătoare ne înfăţişează şi cuvintele *nănaş* şi *nănaşă*, obţinute prin două întrebări deosebite: NAŞ(Ă) (hărţile 216, 217) şi NUN(Ă) (hărţile 267, 268).

Ţinînd seamă că unele din cuvintele amintite aici au fost culese cu întrebări deosebite, puse una după alta, ne convingem de variaţiile de rostire de la o clipă la alta ale aceluiaşi subiect vorbitor. Înşişi informatorii Atlasului lingvistic, prin răspunsurile lor, dovedesc acest lucru: în punctul 375 (Vatra Moldoviţei, fost jud. Cîmpulung), la întrebarea 473 (harta 167) s-a răspuns *mă/atuşă*, pentru ca la întrebarea 474, imediat următoare (harta 168), acelaşi informator să răspundă *tot mătuşă*. La fel în punctele: 542 (Tătăruşi, fost jud. Baia), *ma/ătuşâ*, *tot mătuşî* (întrebările 473, 474 cf. hărţile 167, 168) şi 840 (Costeşti fost jud. Mehedinţi), *matuşă*, *tot mătuşă* (întrebările 473, 474, cf. hărţile 167, 168).

Inconsecvenţa cu care apare fenomenul trecerii lui *ă* protonic la *a* se poate urmări şi mai departe. Sînt destul de numeroase exemplele cînd în graiul aceluiaşi subiect vorbitor se pot înregistra, în ceea ce priveşte rostirea lui *ă* protonic, diferenţa de la singular la plural şi invers. Vom înşira numai cîteva: sg. *bărbat* — pl. *barbaţ* (269/388), sg. *barbat*—pl. *bărbaţ* (269/3), sg. *mătuşă* — pl. *matuş* (167/75), sg. *bă/atrînă* — pl. *bătrîńe* (170/542), sg. *săcrii̯* — pl. *să/acriịuri* (297/385), sg. *sărac* — pl. *să/araŝ* (223/840), sg. *vadană* — pl. *vădăni* (280/213, 378 etc.), sg. *vădoi̯ŭ* — pl. *vadoi̯* (279/93) etc. Cf. şi hărţile 151 (PĂRINŢI) şi 27 (ZĂBALĂ).

Dacă pentru multe din exemplele citate şovăirea între rostirea cu *ă* şi *a* rămîne nelămurită suficient, pentru altele însă se poate explica mai cu uşurinţă. De ex., pluralul lui *vădană* (> *vadană*, cf. harta 280) este *vădane*, care, cu trecerea lui *ă* protonic la *a*, devine *vadane*; excepţie face un singur punct, în care întîlnim *a* la singular şi *ă* la plural: *vadanî* — *vădani* (280/610). De cîte ori însă pluralul este *vădănĭ*, *ă*, din pricina lui *ă* accentuat următor, se păstrează.

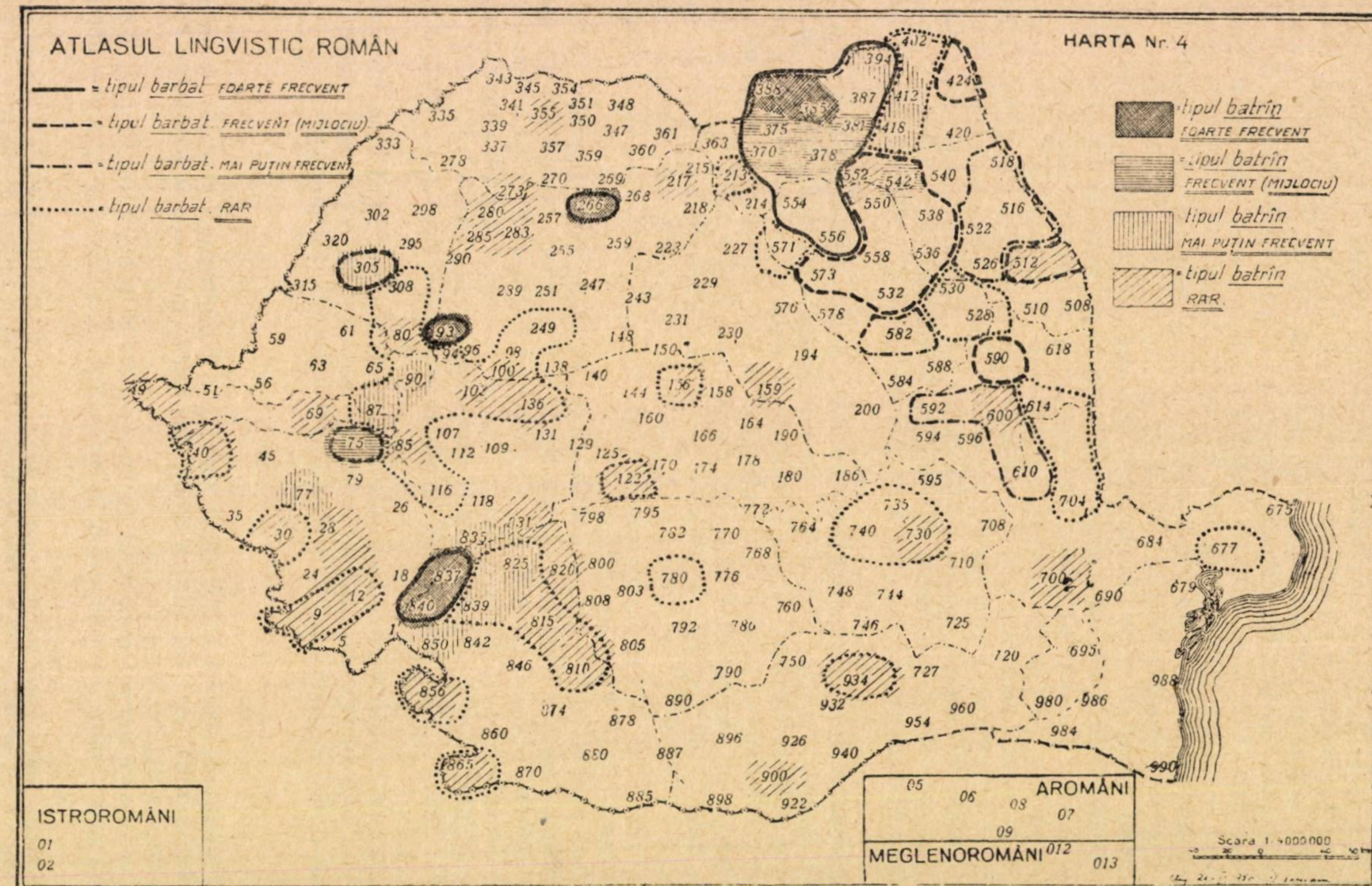
Din cele expuse pînă aci se vede aşadar că trecerea lui *ă* la *a*, în graiul aceluiaşi individ vorbitor, nu se întîlneşte în toate cuvintele, nici măcar în acelaşi cuvînt în toate cazurile şi în toate formele lui morfologice [1].

★

Cunoaşterea exactă a înfăţişării spaţiale a fenomenului este de remarcabilă importanţă, căci ea, ajutată şi de alte fapte, ne poate îndruma pe căile care duc la explicarea acestuia.

Cei ce s-au ocupat incidental cu trecerea lui *ă* la *a* s-au oprit prea puţin asupra acestei laturi a problemei şi, în consecinţă, şi-au făcut asupra ei o părere

[1] Pentru limba moldovenească situaţia este aceeaşi. R. G. Piotrovski, în « Voprosî iazîkoznaniia » 1953, nr. 2, p. 149, ne informează că « în unele şi aceleaşi localităţi se întîlnesc variantele *barbat, bărbat* ».

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN
HARTA Nr. 4
tipul barbat FOARTE FRECVENT
tipul barbat FRECVENT (MIJLOCIU)
tipul barbat MAI PUȚIN FRECVENT
tipul barbat RAR
tipul bătrîn FOARTE FRECVENT
tipul bătrîn FRECVENT (MIJLOCIU)
tipul bătrîn MAI PUȚIN FRECVENT
tipul bătrîn RAR
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
Scara 1:4000000

neexactă sau necorespunzătoare întru totul realităţii. Afirmaţiile că această «lege fonetică» caracterizează «graiurile moldovene din zilele noastre»[1], că «în Moldova formele *masa, calcîi, stajar*... sînt foarte răspîndite, tot astfel în Basarabia şi Bucovina»[2] sau că «provincial fenomenul acesta e foarte lăţit în Moldova, Bucovina şi Basarabia»[3] şi se găseşte sporadic în Muntenia şi Ardeal, plutesc în vag[4].

Acad. I. Iordan este singurul dintre cercetători care s-a trudit să stabilească răspîndirea fenomenului în domeniul dialectului dacoromîn cît mai exact posibil, după numeroasele exemple extrase cu meticulozitate din textele dialectale publicate. Conform cu punctul de vedere pe care îl susţine, d-sa fixează mai întîi întinderea trecerii lui *ă* protonie la *a* în cuvinte de tipul *batrîn* şi apoi răspîndirea aceleiaşi treceri în cuvinte de tipul *barbat*, pentru că, după cum crede dînsul, între acestea nu este nici un raport de cauzalitate.

Înfăţişînd cartografic fenomenul în cuvintele: *bărbat* (harta 204), *văduă* (harta 280), *nănaş* (harta 216), *nănaşă* (harta 217), *bătaie* [de inimă] (harta 123), *vătămat* (harta 136), *zăbală (zăbea)* (harta 27), *măsea* (harta 30) şi *mătreaţă* (harta 11) şi apoi acelaşi fenomen în cuvintele: *mătuşă* «soţia unchiului» (harta 168), *mătuşă* «tante» (harta 167), *cărunt* (harta 65), *rărunchi* (harta 48), *drăguţ* (harta 247), *strănut* (harta 78), *sărut* (harta 79), *bădică (bădiţă, bădie)* (harta 162), *părinţi (părinte)* (harta 151), *bărbie (bărbii)* (harta 34) şi *sănătos* (harta 132), putem urmări întinderea trecerii lui *ă* la *a* cu destulă precizie în dialectul dacoromîn, în cele două tipuri de cuvinte (v. harta alăturată nr. 3).

Pe baza acestei hărţi, începînd din nord, după provincii, constatăm că fenomenul e cunoscut în toată Bucovina, cu excepţia a două puncte: 363 (Cîrlibaba, fost jud. Cîmpulung) şi 214 (Păltiniş, fost jud. Cîmpulung), din vecinătatea imediată a Maramureşului şi a Ardealului. În Moldova e răspîndit cu deosebire în partea de miazănoapte. Aici de asemenea numai în două puncte nu e cunoscută trecerea lui *ă* protonic la *a*: 420 (Todireni-Cerneşti, fost jud. Botoşani) şi 540 (Ceplenița, fost jud. Iaşi). Cu cît mergem spre sud, cu atît încep să se înmulţească punctele în care nu s-a înregistrat fenomenul în discuţie: în fostul jud. Vaslui 510 (Lipovăţu), în Bacău 584 (Rîpile), în Putna de asemenea din trei puncte anchetate în două nu se găseşte nici un exemplu etc.

---

[1] Al. Rosetti, Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle, Paris, 1926, p. 84.

[2] «Dacoromania», II, p. 66.

[3] N. Drăganu, «Dacoromania», t. III, p. 480—481, nota 2.

[4] Fenomenul este considerat mai cu seamă de nespecialişti ca o particularitate specifică graiului moldovenesc, pentru că scriitorii moldoveni l-au întrebuinţat şi-l mai întrebuinţează şi astăzi în operele lor. Numeroase exemple găsim la Neculce (Cronica ... Ed. Scrisul Romînesc, ed. a III-a): *tatar* 20, *camaraş* 40, *îmbracat* 86, *talharii* 100, *malai* 104, *spatame* 127, *parcane* 132, *lacată* 142, *vatav* 180, *pacatul* 178, *ţarani* 202, *arata* 230, *scapasă* 236, *bataia* 236, *cara* 264, *saraci* 320, *jacaşii* 320, *ravaşe* 330, *calaraşii* 342, *catane* 358 etc.; la I. Creangă (Opere complete. Ediţie revăzută de G. T. Kirileanu. Ed. Cartea Romînească, Bucureşti, f. a): *Balan* 172, *malaiul* 197, *Tanasă* 198, *lacata* 199; la Sadoveanu (Nopţile cu sînziene, Bucureşti, 1934): *harmasarii* 45, *vatavii* 78, *vultanas* 140, *cazanaşul* 146; (Măria-Sa puiul pădurii, Bucureşti, f. a.): *lanţuguri* 27 etc.; la I. I. Mironescu (Scrieri alese, Bucureşti, Ed. de stat pentru literatură şi artă, 1953): *saracul* 34, *calare* 89, *lacata* 93, *bataie* 96. Cf. şi «Dacoromania», II, p. 66. Fenomenul se înregistrează, după cum se vede, aproape exclusiv în cuvinte de tipul *barbat*. Moldovenii culţi îl întrebuinţează foarte adesea, alături de alte fenomene dialectale, în vorbirea familiară. Sadoveanu, anchetat în Atlasul lingvistic romîn, partea I, la întrebarea pentru noţiunea «văduvă» răspunde cu forma moldovenească *vadană* (v. harta 280).

Dobrogea prezintă un singur punct: 677 (Beştepe, fost jud. Tulcea). În Muntenia fenomenul apare cu totul sporadic în punctele 934 (Bucureşti-Militari) şi 780 (Valea lui Enache, fost jud. Argeş). Doar într-o mică regiune, formată dintr-o parte a fostului jud. Buzău (punctele 730 şi 735) şi altă parte vecină din Prahova, se pare că există cu adevărat această trecere. În Oltenia este mai răspîndit, mai cu seamă în partea de nord-vest, în fostul judeţ Gorj şi parte din fostul judeţ Mehedinţi.

În Banat fenomenul de care ne ocupăm e înregistrat, după harta alăturată, numai într-un singur punct (75: Răchita, fost jud. Severin). În Crişana se întîlneşte în partea de sud-est a fostului judeţ Bihor, în trei puncte învecinate, şi în sud-estul fostului judeţ Arad. Ardealul îl cunoaşte iarăşi numai sporadic: într-o regiune mai restrînsă în Munţii Apuseni, în fostul judeţ Hunedoara (partea de sud şi de vest) şi apoi în cîteva puncte izolate: 136 (Miceşti, fost jud. Alba), 122 (Boiţa, fost jud. Sibiu), 156 (Daneş, fost jud. Tîrnava-Mare), 159 (Mereşti, fost jud. Odorhei), 571 (Corbu, fost jud. Mureş), în vecinătatea Moldovei, şi 266 (Ciceu-Giurgeşti, fost jud. Someş). Maramureşul este singura provincie, după cum ne arată hărţile Atlasului lingvistic, în care nu se cunoaşte trecerea lui *ă* la *a* [1].

Constatăm de aici că extensiunea fenomenului, după materialul Atlasului lingvistic, nu coincide cu ariile răspîndirii lui stabilite de acad. I. Iordan. Ele pot fi întinse sau micşorate pe alocuri. Sînt regiuni în care fenomenul nu e înregistrat de profesorul de la Bucureşti [2] şi e atestat de hărţile lingvistice, ca bunăoară: partea de mijloc a Moldovei (fost jud. Roman, Vaslui, Tecuci), parte din Bacău şi Tutova — în care, după cum ni se spune, « este cu desăvîrşire necunoscut » [3] —, o regiune restrînsă formată din părţi ale fostelor judeţe Buzău şi Prahova şi o parte din Munţii Apuseni. Există apoi altele, unde fenomenul e atestat de acad. I. Iordan şi nu e înregistrat de Atlasul lingvistic: regiuni din Dobrogea [4], din Muntenia, unde, după acad. I. Iordan, fenomenul, în afară de Ilfov, Teleorman, Olt şi Romanaţi, se atestă pretutindeni; de asemenea se restrînge aria trecerii lui *ă* la *a*, după Atlas, în Oltenia. Pentru Ţara Oaşului, unde exemple de tipul *barbat* « sînt cît se poate de numeroase », după cum ne asigură acad. I. Iordan, şi pentru Maramureş, pentru care se găsesc exemple mai puţine, hărţile Atlasului lingvistic nu atestă nici unul. Nu se poate susţine apoi nici afirmaţia că Ţara Haţegului oferă o recoltă bogată.

În general ariile de răspîndire ale fenomenului, stabilite după hărţile Atlasului lingvistic romîn I, se confirmă şi de Atlasul lingvistic romîn II (cf. cuvintele *mănăstire*, harta 187, şi *bărbatul* [meu], harta 129), precum şi de Atlasul lingvistic al lui G. Weigand (cf. *făină*, nr. 3, 11, 19, 27, 35, 43) [5].

---

[1] Nu este lipsit de interes să amintim faptul că, în parte, fenomenul se întîlneşte şi în graiurile limbii moldoveneşti, în special în Moldova centrală. Cf. R. G. Piotrovski, O moldavskom dialektologiceskom atlase, în « Voprosî iazîkoznaniia », 1953, nr. 2, p. 149 (trad. rom).

[2] Cf. op. cit., p. 137–139.

[3] Ibidem, p. 141.

[4] Ibidem. Şi încă se afirmă că se găsesc « ceva mai multe cazuri ».

[5] Materialul Atlasului lingvistic romîn II nu a putut fi utilizat în măsura în care a fost pus la contribuţie cel cuprins în Atlasul lingvistic romîn I, pentru că, în general, Atlasul lingvistic romîn II cuprinde noţiuni « speciale ». Diversitatea termenilor pentru aceeaşi noţiune ne împiedică să urmărim extensiunea fenomenului la aceleaşi cuvinte.

Un fapt ce trebuie relevat aici, pe care a pus atîta temei acad. I. Iordan, este că, după cum se vede şi din harta alăturată nr. 3, nu în toate cuvintele trecerea lui *ă* protonic la *a* este la fel de răspîndită. În cuvintele de tipul *batrîn* fenomenul este mai restrîns față de răspîndirea lui în cuvintele de tipul *barbat*. Dar aria celui dintîi se cuprinde, putem spune, în întregime în aria celui de al doilea [1]. Vom vedea mai jos ce concluzii se pot trage de aci.

Un alt fapt de care trebuie să se țină seamă cînd e vorba de răspîndirea trecerii lui *ă* protonic la *a*, nesocotit pînă acum, este frecvența cu care apare în diferite regiuni. Am văzut mai sus cît de inconsecvent apare fenomenul care ne preocupă chiar în graiul aceluiaşi individ vorbitor. Dintre punctele anchetate în Atlasul lingvistic romîn I, în care s-au înregistrat exemple cu *ă* protonic trecut la *a*, nu am găsit nici unul singur unde fenomenul să apară consecvent în toate cuvintele [2].

Luînd în considerare exemplele cu *ă* protonic trecut la *a* din cele două volume ale Atlasului lingvistic romîn I, publicate pînă acum, constatăm că există anumite regiuni în care această trecere e mai intensă, cuprinzînd un număr mai mare de cuvinte, față de altele în care mărturia ei e făcută doar de un exemplu, două (v. harta alăturată nr. 4). În aceste regiuni *ă* protonic devine *a* indiferent de sunetul din silaba următoare, purtător de accent, pe cînd în ariile sau în punctele izolate, în care fenomenul e mai puțin generalizat, *ă* protonic > *a* aproape exclusiv cînd e urmat de *a* accentuat. Iată aceste regiuni, oarecum şi centre de iradiere a fenomenului: în primul rînd trebuie amintită Bucovina, unde, după cît se pare, trecerea lui *ă* la *a* atinge cel mai înalt grad de frecvență, cu deosebire în punctele 385, 388; aproape în aceeaşi măsură apare şi în punctele învecinate: 370, 375, 378, 381, 387, 394. Cu o frecvență mai scăzută fenomenul se întîlneşte şi peste granițele Bucovinei, în ținuturile limitrofe din Moldova. O altă regiune de intensă frecvență a fenomenului este nord-vestul Olteniei, în punctele 840 şi 837, apoi în nordul Transilvaniei, în punctul 266 [3] şi, în sfîrşit, în Munții Apuseni, într-un singur punct — 93, Arieşeni, fost jud. Turda [4].

Frecvența intensă a fenomenului în discuție în aceste regiuni credem că ne poate da dreptul să presupunem că aici, în aceste zone, a apărut mai întîi, sau cel puțin aici s-a generalizat într-o mai mare sau mai mică măsură, la mai

---

[1] Cele şase puncte (87, 825, 831, 835, 850 şi 159) în care s-a înregistrat trecerea lui *ă* protonic la *a* în cuvinte de tipul *batrîn* din afara ariei tipului *barbat* nu pot infirma constatările noastre. Cinci se găsesc în imediata vecinătate a regiunilor în care se atestă o intensă apariție a fenomenului în discuție. Ancheta dialectală efectuată în vara acestui an de către Institutul de lingvistică din Cluj, în colaborare cu Institutul de lingvistică din Bucureşti, în Valea Jiului, în regiunea punctelor 831 şi 835, arată că şi aici se atestă fenomenul nu numai în cuvinte de tipul *batrîn*, ci şi în cuvinte de tipul *barbat*. Cît priveşte punctul 159, trebuie reținut faptul că aici a fost anchetat un maghiar, în graiul căruia doar într-un singur cuvînt *ă* protonic > *a*: *parinte* (harta 151).

[2] Cf. însă cele spuse de I. Iordan, op. cit., p. 125: « În acest grai [din Margina], care în unele privinți cred că poate fi socotit drept reprezentant al dialectului bucovinean în general, toate, dar absolut t o a t e cuvintele cu *ă* neaccentuat l-au prefăcut în *a* ».

[3] În această regiune, şi G. Istrate, în Graiul satului Nepos (fost jud. Năsăud), publicat în « Bul. Inst. de Fil. rom. », IV, p. 51, constată « o puternică tendință de prefacere a lui *ă* neaccentuat în *a*, în tot felul de cuvinte: *barbat*, *batrîn* . . . etc. ».

[4] În această regiune din Munții Apuseni trecerea lui *ă* protonic la *a* este mai răspîndită. Ea apare, cu aceeaşi frecvență, şi în punctul 95 (Scărişoara, fost jud. Turda). Cf. E. Petrovici, Folklor de la Moții din Scărişoara. Extras din « Anuarul Arhivei de Folklor », V, Bucureşti, 1939, p. 122.

multe sau la mai puține cuvinte. Cu cît ne depărtăm de aceste centre, cu atît întîlnim trecerea lui *ă* protonic la *a* mai puțin frecventă și aproape exclusiv numai în cuvinte în care *ă* este urmat în silaba următoare de un *a* accentuat. De obicei în aceste regiuni periferice se întîlnesc mai adeseori și stadiile intermediare de trecere a lui *ă* la *a* (*ă/a* și *a/ă*). Lipsa sau apariția mai rară a fenomenului în forma stadiilor intermediare în regiunile cu o intensă frecvență ne face să presupunem că tendința de prefacere a lui *ă* protonic în *a*, fiind mai slabă, în zonele periferice nu a ajuns să se desăvîrșească [1].

★

Trecera lui *ă* protonic la *a* nu e cunoscută numai dialectului dacoromîn; fenomenul se găsește și în dialectele transdanubiene.

În istroromînă fenomenul de care este vorba e socotit «ca una dintre cele mai caracteristice legi fonologice» [2]. Exemplele citate în monografia consacrată acestui dialect se pot spori cu altele culese din cele două puncte (01 și 02) anchetate în Atlasul lingvistic romîn I: *calcuáń* (ALRM. I, vol. I, 191/01), *nascút* (181/01, 191/01), *basę́rica* (253/01 n.), *marita* (257/01), *me marítu* (250/01), *facút* (16/02 n.), *saráta* (82/02 n.), *cascuá* (86/02), *lasá* (139/02) etc. În toate exemplele cuprinse în hărțile lingvistice, indiferent dacă *ă* protonic este urmat de *a* accentuat sau de alte vocale accentuate, evoluția fenomenului apare desăvîrșită. N-am găsit nici măcar un singur exemplu de stadiu intermediar (*a/ă* sau *ă/a*), deși cel care a notat textele istroromîne pentru cunoscuta monografie a acestui dialect avea îndoială dacă informatorul rostea cu *a* sau *ă*: *facut* sau *făcut*? [3]. Materialul înfățișat de Atlasul lingvistic este însă prea puțin pentru a putea privi fenomenul în acest dialect sub toate aspectele lui. Pentru că nu se găsesc decît rar cuvinte cu *ă* protonic păstrat — citez la întîmplare unul: *bărfuľeț* «coș» (25/01) — ni se pare îndreptățită constatarea că «transformarea aceasta a lui *ă* . . . este aproape generalizată la istroromîni» [4].

Cei ce s-au ocupat cu trecerea lui *ă* protonic la *a* s-au oprit aici cu considerațiile lor asupra răspîndirii ei în domeniul limbii romîne. Vom vedea însă că indicații demne de luat în seamă marchează apariția fenomenului și în celelalte dialecte transdanubiene.

Th. Capidan, în studiul său consacrat dialectului aromîn, aduce exemple suficiente pentru a ne convinge că fenomenul prefacerii lui *ă* în *a* se găsește și în acest dialect [5]. Lucrarea mai veche a scriitorilor englezi Wace și Thomson, «The Nomads», îl atestă în cîteva cuvinte ca acestea: *capitińu* pentru *căpitińu*, *cašari* «stînă» pentru *căšari*, *maratŭ* «biet» pentru *mărat*, *maseauă* pentru *măseauă*, *valice* «vîlcea» pentru *vălice*, *rugaciune* pentru *rugăciune* etc. Din textele aromîne publicate, Th. Capidan citează și altele: *calar* și *ncalar* alături

[1] În privința generalizării, foarte capricioasă de altfel, e interesant cum se înfățișează fenomenul în comuna Scărișoara, fostul județ Turda (punctul 95 din ALR. II). Din textele adunate din această localitate de acad. E. Petrovici (cf. op. cit., p. 136—168, și Texte dialectale, Sibiu, 1943, p. 48 ș. u.) se constată că nu în toate «cringurile» *ă* protonic devine *a*, ci numai în cele de către Iarba Rea și Arieșeni — comuna Arieșeni e anchetată în ALR. I, punctul cartografic 93, și formează o zonă de mare frecvență a fenomenului, deși aparțin aceleiași comune administrative.

[2] Studii istroromîne, II, p. 72.

[3] Cf. ibidem, p. 73.

[4] «Dacoromania», II, p. 66.

[5] Cf. Th. Capidan, Aromînii. Dialectul aromîn, București, 1932, p. 218.

de *călar* şi *ncălar*, *nauntru* alături de *nuntru* şi *năuntru*, *nafoară* alături de *năfoară*, *nal'urea* « aiurea », mai cu seamă în expresia *bate nal'urea* « bate cîmpii » etc. În unele cuvinte *î* > *a*, după ce mai înainte se transformase probabil în *ă*: *ahandá* alături de *ahîndá*, *adancá*, mai rar, alături de *adîncá* etc. [1]. Cîteva exemple am găsit şi în hărţile Atlasului lingvistic, care sînt cu atît mai sigure cu cît sînt notate de dialectologi încercaţi: *barbat-ńu* (ALR. II, vol. I, 129/010), *maseáua* (ALR. II, vol. I, 41/010), apoi *mamiie* (212/07) alături de *mămiii* (212/08), cf. şi *čacîr* (68/09) alături de *čăcîr* (68/08).

O idee precisă de chipul cum se prezintă fenomenul în dialectul aromîn nu ne putem face atîta vreme cît ne lipseşte un material documentar mai bogat, adunat cu cele mai moderne metode, şi cartografiat ca să putem stabili răspîndirea lui în diferite cuvinte. Căci, pentru a explica fenomenul, de o deosebită însemnătate e să ştim dacă forme ca *rugaciune*, *valice* se găsesc în aceeaşi regiune cu *marat*, *cašari* etc. şi să cunoaştem frecvenţa lui. Pe cît se pare, exemplele din acest dialect sînt izolate, mai mult întîmplătoare.

Cît priveşte dialectul meglenoromîn, trebuie să remarcăm că în monografia consacrată acestui dialect [2] nu ni se dă nici un exemplu cu *ă* protonic trecut la *a*. Atlasul lingvistic atestă fenomenul, adevărat că numai într-un cuvînt: *maseauă* (30/012), care singur este în măsură a ne arăta că spontan şi aici poate să apară această prefacere, fireşte, în acest exemplu, cauzată de asimilare.

Vedem deci din cele menţionate pînă aici că prefacerea lui *ă* protonic în *a* are rădăcini mai mult sau mai puţin profunde în toate dialectele limbii romîne. Ea ne apare ca o inovaţie spontană, în locuri diverse, născută din aceleaşi tendinţe generale ale limbii [3].

★

În legătură cu răspîndirea fenomenului ce ne preocupă e locul să aducem aci în discuţie chestiunea vitalităţii lui. E trecerea lui *ă* protonic la *a* în progres sau în regres, cu alte cuvinte, sub raport spaţial, e în creştere sau în descreştere? Răspunsul la această întrebare nu poate fi decît aproximativ şi valabil numai pentru dialectul dacoromîn.

Atestat de către cercetători serioşi, demni de toată încrederea, în texte dialectale culese din regiuni în care Atlasul lingvistic ni-l arată ca inexistent, sîntem îndreptăţiţi, în parte, a presupune că fenomenul nu se mai lăţeşte, dimpotrivă, pe cît se pare, îşi micşorează chiar aria de răspîndire. Aceste constatări ale noastre sînt confirmate de textele adunate de I.-A. Candrea din Ţara Oaşului [4]. Printre comunele cercetate de dialectologul bucureştean este şi Cămărzana, fostul judeţ Satu-Mare, care a fost anchetată şi în Atlasul lingvistic romîn I (punctul cartografic 343). Cîtă vreme materialul lui Candrea ne înfăţişează destul de numeroase cuvinte cu *ă* protonic trecut la *a̩* (stadiu

---

[1] În afară de aceste exemple găsim *ă* pentru *a* mult mai des în cuvinte de origine străină, în special greceşti şi turceşti, împrumuturi mai recente, ca bunăoară în *catrani* pentru *cătrane*, *paratsi* pentru *păratsi* « parale », *zanate* pentru *zănate* (*zînate*) etc. (Th. Capidan, op. cit., p. 218). Prezenţa lui *ă* pentru *a* în acestea se poate explica uşor: cuvintele împrumutate, neadaptîndu-se încă legilor fonetice romîneşti, şi-au păstrat sunetele originare. În acest caz nu putem vorbi aci de o *prefacere* a lui *ă* în *a*.

[2] Cf. Th. Capidan, Meglenoromînii, I, Bucureşti, 1925,

[3] Cf. « Dacoromania », II, p. 65.

[4] Cf. I.-A. Candrea, Graiul din Ţara Oaşului, Extras, Bucureşti, 1907.

intermediar) în toate cazurile cînd acesta era urmat de *a* accentuat (*catanele* III/1, III/4, VIII/8 [1], *ǧumatate* IV/4, *căpata* VIII/13 etc. [2]), cel din hărțile lingvistice, din aceeași comună, nu prezintă nici măcar un singur exemplu. Tot așa atestă Candrea fenomenul și în alte părți din Țara Oașului, fără ca Atlasul lingvistic să ne dea o urmă cît de vagă despre existența lui în aceste părți ale țării. O situație asemănătoare ne prezintă și Maramureșul [3], unde de asemenea după hărțile Atlasului lingvistic trecerea lui *ă* protonic la *a* este necunoscută. La aceeași concluzie ne duce și observația lui O. Densusianu că în Țara Hațegului urme de trecere a lui *ă* protonic la *a* se găsesc cu deosebire la bătrîni [4]. O informație similară pentru Țara Moților ne-a dat prof. Șt. Pașca [5].

Tendința de unificare a graiurilor populare în procesul de dezvoltare și desăvîrșire a limbii naționale, atît de puternic afirmată în ultimele decenii și mai cu seamă după 23 August 1944, prin condițiile noi de viață ale poporului romîn, înainte de toate intensa culturalizare a maselor din timpul regimului nostru de democrație populară, precum și înrîurirea graiurilor învecinate care nu cunosc prefacerea lui *ă* protonic în *a*, zăgăzuiește, credem, expansiunea fenomenului în dialectul dacoromîn, făcîndu-l, cu vremea, să-și micșoreze frecvența și aria lui de răspîndire, dacă nu chiar să dispară [6].

★

Din exemplele înșirate și din cele discutate în legătură cu răspîndirea acestui fenomen, constatăm că cele mai frecvente cazuri cînd *ă* protonic devine *a* sînt acelea în care în silaba următoare urmează un *a* accentuat. Credem, împreună cu ceilalți cercetători care s-au ocupat de acest fenomen [7], că în asemenea cuvinte, de tipul *barbat*, *ă* protonic > *a* datorită asimilării. În sprijinul acestei opinii se pot cita și cîteva cuvinte în care *ă* protonic > *a* prin asimilare în mod cu totul sporadic. Aceste cuvinte se află în regiunile unde fenomenul de care ne ocupăm se poate considera ca necunoscut: *nanaș* 216/156), *nanașă* (217/98), *bă/ataie* (123/677), *bataie* (123/740), *ză/abală* (27/780), *zabală* (27/735).

Asimilarea lui *ă* la *a* se poate întîmpla și în sens progresiv, cînd *ă* se găsește în poziție posttonică: [doi copii] *dă ǧámană* (210/45), *lịágan* (238/782), *lẹágane* (238/780, 874, 846, 595 n., 980 n., 988), *madzare* (*Cuvente den bătrîni*, I, 209, 417).

---

[1] Cifra romană de la numărător indică textul, iar cea arabă de la numitor, rîndul.

[2] Cf. și I. Iordan, op. cit., p. 136-137.

[3] Cf. ibidem, p. 120, 128.

[4] În Graiul din Țara Hațegului, București, 1915, p. 23.

[5] Cf. I. Iordan, op. cit., p. 126, nota 1.

[6] În privința influenței graiurilor vecine, semnalăm aici un exemplu interesant: năsăudenii, care nu au această particularitate în graiul lor, rîd de cei din satul Căian, raionul Beclean (regiunea Cluj), în graiul cărora fenomenul e foarte obișnuit, adresîndu-le, în batjocură, versurile:

Pă la noi pă la Caian
I (= îi) malaiu ca padurea
Și sa taie cu sacurea.
(Com. I. Boca, student)

[7] Cf. « Dacoromania », II, p. 67; I. Iordan, op. cit., p. 137, 141; I.-A. Candrea, Graiul din Țara Oașului . . ., p. 10; O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine, II, fasc. 1, p. 103.

Că asimilarea este cauza prefacerii lui *ă* neaccentuat în *a*, cînd în silaba următoare urmează un *a* accentuat, ne arată şi cuvîntul *vădană* (v. harta 280), despre care a mai fost vorba în rîndurile de mai sus. *Vădánă* > *vadánă* în multe părţi din Bucovina, Moldova şi Republica Moldovenească, unde este cunoscut cuvîntul, înregistrîndu-se acelaşi fenomen, provocat evident de asimilare, şi în forma pluralului *vadáne*. Cînd însă *vadană* face pluralul nu *vadane*, ci *vădăni*, în această formă *ă* protonic nu se mai preface în *a*, pentru că nu mai există posibilitatea de a se asimila.

Dacă, în cuvintele de tipul *barbat*, *ă* devine *a* din cauza lui *a* accentuat următor, mai greu e de explicat fenomenul în cuvintele de tipul *batrîn*, în care, în silaba următoare, lui *ă* nu-i urmează un *a* accentuat, ci o altă vocală accentuată.

Spre deosebire de opiniile mai vechi ale unor cercetători pentru care tipul *batrîn* este în dependenţă cauzală de tipul *barbat*, acad. I. Iordan, făcînd o distincţie netă între cele două categorii de cuvinte, pentru explicarea trecerii lui *ă* la *a* admite asimilarea în primul caz şi consideră aceeaşi transformare fonetică datorită influenţelor străine, în al doilea caz[1]. Această părere, oricît a căutat autorul ei să o susţină cu «numeroase şi variate argumente», nu rezistă, credem, în faţa obiecţiilor ce i se pot aduce.

Care sînt argumentele acad. I. Iordan?

D-sa crede mai întîi că această transformare fonetică este de origine străină, pentru că merge împotriva unei legi atît de caracteristice limbii romîne ca prefacerea oricărui *a* neaccentuat în *ă*. «Numai în vorbirea unor oameni lipsiţi de ceea ce se cheamă simţul limbii — spune d-sa — a fost posibil să se ivească o transformare fonetică de felul acesta, care intră în conflict cu una dintre cele mai esenţiale «legi fonetice» romîneşti»[2]. Dacă fenomenul s-ar datora unei influenţe străine, rămîne neexplicabil de ce această pronunţare «se găseşte tocmai şi numai în silaba neaccentuată»[3]. Ar trebui atunci ca orice *ă*, chiar şi cel final, cu funcţia morfologică, să se prefacă în *a*[4]. Nu numai atît. Ne-am mai aştepta ca în aceste regiuni să avem exemple în care *î*, cealaltă vocală specifică limbii romîne, ce face atîta dificultate străinilor în pronunţare, să fie substituită cu *i*, *u* sau chiar cu *a*. Pentru că este greu a crede că străinii au schimbat pe *ă* în *a* şi au rostit pe *î*, ştiut fiind faptul că acest din urmă sunet este mult mai neobişnuit în limbile vecine[5]. Şi apoi dacă admitem influenţa străină în prefacerea lui *ă* în *a* în cuvinte de tipul *batrîn*, nu ştim de ce mai e nevoie a pune pe seama asimilării prefacerea lui *ă* neaccentuat în *a* în cuvintele de tipul *barbat*, care şi aici merge împotriva trecerii oricărui *a* neaccentuat în *ă*, una dintre cele mai vechi şi mai caracteristice legi fonetice ale limbii romîne. Străinii, «lipsiţi de ceea ce se cheamă simţul limbii», neavînd acest sunet în limba lor, nu l-au putut rosti nici într-un caz, nici într-altul. Cel mult s-ar putea spune atunci că asimilarea a promovat răspîndirea fenomenului în cuvinte în care *ă* era urmat în silaba următoare de *a* accentuat.

---

[1] Ca o influenţă străină este considerat fenomenul, fără să fie privit în ansamblul înfăţişării lui, şi de G.Weigand, în «Jahresbericht», III, 232, N. Drăganu, în «Dacoromania», III, 480-471, şi C. Lacea, în «Dacoromania», III, 464.

[2] I. Iordan, op. cit., p. 145.

[3] Dacoromania, VII, p. 51, n.

[4] Cf. mai jos cele spuse despre dialectul istroromîn.

[5] Cf. *kine* «cîne», *mune* «mîne» în pronunţarea maghiarilor care nu cunosc bine limba romînă.

Repartizarea geografică a fenomenului ar fi, după părerea acad. I. Iordan, iarăşi un argument în favoarea punctului de vedere pe care îl susţine. « Din expunerea deja făcută — afirmă d-sa — se vede *cît se poate de lămurit*[1] că ne găsim în faţa unui fenomen răspîndit la periferia teritoriului lingvistic dacoromîn, adică acolo unde influenţele străine sînt, din cauza amestecului de populaţie, puternice »[2]. Acest argument nu e convingător, mai întîi pentru că răspîndirea fenomenului nu corespunde cu regiunile în care există de fapt un amestec de populaţie. În afară de regiunile amintite de acad. I. Iordan (Bucovina, Nordul Moldovei, apoi Serbia, Banat, Crişana, Someş-Tisa şi Maramureş[3], unde, eventual, s-ar putea presupune că romînii au suferit influenţe mai serioase, trecerea lui *ă* protonic la *a* se întîlneşte şi în nord-vestul Moldovei şi al Olteniei, în nordul Transilvaniei şi, mai ales, în Munţii Apuseni, şi încă, cum am văzut, cu o frecvenţă mai mare, regiuni în care cu greu se poate presupune un contact mai îndelungat cu minorităţi naţionale. În al doilea rînd, sînt regiuni — Regiunea Autonomă Maghiară sau regiunea de pe graniţa de nord-vest a ţării (Satu-Mare, Carei, Oradea), de exemplu — în care ştim cu siguranţă că s-a exercitat o puternică influenţă din partea populaţiei maghiare şi cu toate acestea în acele regiuni nu se întîlneşte fenomenul de care ne ocupăm. În alte părţi, cum este Crişana de pildă, de asemenea influenţa maghiară e mare, iar trecerea lui *ă* protonic la *a* nu apare decît sporadic. Apoi acest fenomen fonetic nu se găseşte în regiunile cu populaţie săsească, unde în mai mare sau în mai mică măsură limba romînă e influenţată de limba saşilor, cu toate că chiar pe seama acestora a fost pusă trecerea lui *ă* protonic la *a*[4].

Un alt argument, pe care acad. I. Iordan îl aduce în sprijinul părerii d-sale, e că dintre toate dialectele limbii romîne numai dialectul istroromîn cunoaşte fenomenul într-o măsură mai mare, adică tocmai dialectul care a suferit mai puternice influenţe străine. Fără îndoială că, o dată fenomenul apărut, generalizarea lui, cel puţin în dialectul istroromîn, a putut să fie promovată de influenţele străine, copleşitoare în acest dialect, care, datorită bilingvismului, i-au atacat cu eficacitate sistemul fonetic. Chiar în ce priveşte trecerea lui *ă* la *a*, spre deosebire de celelalte dialecte sau graiuri romîneşti, se observă rezultatul acestor influenţe. Din exemplele: [merg în] *basęrica*... (253/01 n.), [*γustu cu limba se-i*] *saráta* (82/02 n.), *o fę'ta se marita* (257/01),... *de frica* (233/01), *o ję'nsca ştirca* (225 01), *ura neputa* (172/01), [*mul'âra ća mai*] *mica* (194/02), *o jinsca betă'ra* (196/01) constatăm că $ă > a$ nu numai înainte de accent, ci şi după accent, în poziţie finală, cînd ar trebui să avem *-ă* sau *-ę*, făcîndu-se în felul acesta distincţie între forma nearticulată şi cea articulată. La fel ne-am aştepta să fie şi în dialectul dacoromîn, dacă fenomenul acesta, în cuvinte de tipul *batrîn*, s-ar datora exclusiv influenţelor străine.

Preîntîmpinarea acad. I. Iordan la obiecţia ce s-ar putea aduce cu privire la ceilalţi romîni transdanubieni — aromîni şi meglenoromîni — care au primit şi ei numeroase influenţe străine şi totuşi nu cunosc trecerea lui *ă* la *a*, ni se

---

[1] Sublinierea este a noastră.

[2] I. Iordan, op. cit., 145.

[3] « Insulele mici » sînt explicate fiecare în parte, fie printr-o influenţă directă de la minorităţile naţionale conlocuitoare, fie prin înrîurirea graiurilor vecine, care cunosc această prefacere a lui *ă* la *a*.

[4] Cf. N. Drăganu, loc cit., şi C. Lacea, loc. cit.

pare puțin întemeiată. Faptul că « dialectul macedo- și meglenoromîn nu sînt supuse, cu o putere așa de copleșitoare ca cel istroromîn, influențelor din partea popoarelor străine înconjurătoare »[1], nu justifică lipsa lui în aceste dialecte[2]. Pentru că același fenomen apare și în dialectul dacoromîn, care, fără îndoială, n-a suferit nici o influență străină așa de puternică cum este, bunăoară, cea grecească în aromînă.

În sfîrșit, acad. I. Iordan se întemeiază, în susținerea afirmațiilor d-sale, și pe faptul că fenomenul trecerii lui *ă* protonic la *a* se găsește în Psaltirea Scheiană, la copistul C (în exemple ca: *amariră*, *bogațiia*, *împărațiia*, *încalecași* etc.), care, după toate probabilitățile, a fost străin. Dar fenomenul în discuție nu se găsește numai în Psaltirea Scheiană, la copistul C, despre care, luînd în considerare și alte particularități de limbă, putem presupune că a fost străin, ci și în alte texte romînești din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, despre copiștii sau autorii cărora nu avem nici un indiciu că ar fi fost străini, dimpotrivă pe unii îi știm chiar de origine romînească. Citîm cîteva exemple: *bunratati*, *carrarile*, *hrani-mă*, *nastăvi-vă vrajmașulu* din Psaltirea Hurmuzachi[3], *împarația*, *pașăște*, *masură*, *tatăne-miu* (alături însă de *frăține-miu)*, *cazură*, *bunatate* etc. din Evangheliarul din Petersburg, text slavon cu traducere romînească din secolul al XVI-lea[4], *manastire*, *sacure*, *jumatate*, *fanină* etc. din Cuvente den bătrîni[5], *sacară*, *macar* din Cazania lui Varlaam[6]. Dacă am admite că acești copiști sau traducători au fost străini, trebuie să presupunem că, neposedînd îndeajuns limba romînă, ar fi prefăcut orice *ă* în *a*, inclusiv pe cel final, întrucît simțul limbii nu le-ar fi pus nici o piedică. Deoarece în nici un text, în care sîntem siguri de apariția fenomenului, nu se găsesc exemple numai de tipul *batrîn*, credem că nu se poate nega faptul că între trecerea lui *ă* protonic la *a* în cuvinte de tipul *batrîn* și aceeași trecere în cuvinte de tipul *barbat* este o relație.

Numeroase sînt și exemplele cu *ă* pentru *a* culese din documentele slave scrise în Țările romînești înainte de secolul al XVI-lea: *Matasă* (p. 17), *Dragotescul* (p. 17), *Barbos* (p. 17), *Paunul* (p. 17), *Fagarașanul* (p. 16), *Cernatescul* (p. 18), *Turbatești* (p. 22), *Bărbatești* (p. 22), *Crainicești* (p. 22), *Stanești* (p. 20), *Malureni* (p. 21) etc., alături de care apar unele cu *e* pentru *ă*: *Jumetate* (p. 25), *Bălešoae* (p. 18) și chiar cu *a* posttonic în loc de *ă*: *Negrila* (p. 17)[7]. Toate aceste exemple dovedesc în mod evident neîndemînarea copistului sau scriitorului străin de a transcrie cuvintele romînești cu ale căror sunete nu era îndeajuns de familiarizat. De aici însă și pînă la apariția fenomenului ce ne preocupă în graiurile populare ale diferitelor regiuni romînești este o distanță greu de străbătut pe calea indicată de acad. I. Iordan.

---

[1] I. Iordan, op. cit., p. 152.

[2] Am văzut mai sus că, după cît se pare, fenomenul în discuție se atestă, ce-i drept într-o fază incipientă, și în aceste dialecte.

[3] Cf. I.-A. Candrea, Psaltirea Scheiană, I, p. XLIX.

[4] Cf. I. Bogdan, O evanghelie slavonă cu traducere romînă din secolul al XVI-lea, în « Conv. lit. », 1891, XXV, p. 36.

[5] Cf. Al. Rosetti, Recherches . . . , p. 83.

[6] Cf. « Dacoromania », II, p. 66. Pentru alte exemple din textele vechi, cf. Al. Rosetti, Ist. limbii rom., VI, p. 113—114.

[7] Damian P. Bogdan, Caracterul limbii textelor slavo-romîne, București, 1946. Cf. și « Arhiva », XXVIII, p. 209; Damian P. Bogdan, Glosarul cuvintelor romînești din documentele slavo-romîne, București, 1946, unde dăm de exemple ca: *camară* (p. 36), *vacariul* (p. 116), *vrajmașie* (p. 119), *bracinari* (p. 32); Al. Rosetti, Ist. limbii rom., VI, p. 51-52.

Pornind de la deosebirea netă pe care o face între cele două tipuri de cuvinte: *barbat* şi *batrîn*, acad. I. Iordan, în căutarea unei explicaţii a fenomenului, neagă orice interdependenţă între ele, pentru că ariile acestor două categorii de exemple « *nu coincid decît în anumite regiuni ale Dacoromaniei* » [1]. Materialul Atlasului lingvistic însă, cum se poate vedea şi din hărţile alăturate 3 şi 4, ne arată că aria tipului *batrîn* se cuprinde, cu foarte puţine excepţii, în aria tipului *barbat*, acoperind-o pe aceasta parţial, ceea ce înseamnează că tipul *batrîn* nu se găseşte decît acolo unde se află şi tipul *barbat*. Constatarea aceasta, căreia i se adaugă consideraţiile de mai sus, precum şi faptul, dovedit cu prisosinţă de frecvenţa fenomenului, că acesta apare mai intens în cuvintele de tipul *barbat* în regiunile în care se întîlneşte tipul *batrîn*, ne face să credem, împreună cu alţi cercetători [2], că prefacerea lui *ă* protonic în *a* a început mai întîi la cuvintele de tipul *barbat*, prin asimilare, de unde apoi s-a generalizat şi acolo unde *ă* era urmat de alte vocale accentuate, la cuvintele de tipul *batrîn*, accentul devenind cauza aparentă a fenomenului. « Dacă această părere ar corespunde realităţii — spune acad. I. Iordan — ar trebui să nu întîlnim tipul *batrîn* decît în regiunile în care ne întîmpină *barbat*, şi tot aşa ar urma ca pretutindeni unde este răspîndit acesta din urmă să găsim şi pe cel dintîi » [3]. Din cele spuse mai sus vedem deci că întîiul argument contra dependenţei celor două tipuri de cuvinte cade de la sine în faţa materialului, mai bogat şi mai precis, pe care îl aduc hărţile lingvistice. Cît priveşte al doilea, de a cărui putere probantă se îndoieşte însuşi acad. I. Iordan [4], tipul *batrîn*, fiind condiţionat de tipul *barbat*, nu este imperios necesar ca pretutindeni unde se găseşte al doilea să se găsească şi primul. Falsa interpretare de către subiecţii vorbitori a trecerii lui *ă* protonic la *a*, cînd era urmat în silaba următoare de *a* accentuat, s-a putut generaliza şi s-a generalizat numai în anumite regiuni; ea, ca şi schimbările fonetice, nu are un caracter obligatoriu. Dacă examinăm hărţile alăturate 3 şi 4 şi ţinem seamă de frecvenţa fenomenului, observăm că tipul *batrîn* se găseşte mai ales în regiunile în care am constatat o mai viguroasă prefacere a lui *ă* protonic în *a* în cuvintele de tipul *barbat*.

Dacă fenomenul în discuţie s-ar datora unor influenţe străine, ar rămînea inexplicabile stadiile intermediare, atestate atît de anchetatorii Atlasului lingvistic romîn, cît şi de alţi cercetători. Pentru că un străin nu schimbă treptat timbrul lui *ă* pînă să ajungă la *a*, oprindu-se la *a*/*ă* sau la *ă*/*a*, ci pe *ă* îl substituie pur şi simplu cu un alt sunet asemănător, pe care îl are în sistemul lui fonetic. Stadiile intermediare denotă o tendinţă nedesăvîrşită.

E apoi demn de remarcat faptul că străinii care nu au în limba lor un sunet de timbrul romînescului *ă* substituie acest sunet nu numai cu *a*, cum crede acad. I. Iordan, ci şi cu *e*, chiar mai degrabă cu *e*, cu care are cele mai multe particularităţi fonetice comune. Iată cîteva exemple: la istoricul triestin Ireneo della Croce găsim istrorom. *berbaz* « bărbaţi », iar la Feretić, formele *lessam*, *lessaj* [5]; în textele vechi: *creştinetăţiei*, *lumia toate*, *iate*, *începure* etc. [6]; în cuvintele romîneşti intrate în limba maghiară: *bukeláја* « bucălaie », *kecel* « căţel », *ketrán* « cătran », *neteró* «nătărău », *nerávás* « nărăvaş », *hercág* « hărţag »

---

[1] I. Iordan, op. cit., p. 139 (sublinierea este a noastră).
[2] Cf. « Dacoromania », II, p. 65-68, VII, p. 50-51.
[3] I. Iordan, op. cit., p. 139-140.
[4] Op. cit., p. 140, nota 1.
[5] Studii istroromîne, II, p. 73, 78.
[6] Cf. « Dacoromania », III, p. 475.

etc. [1]; în cuvintele romîneşti intrate în dialectul săsesc: *propedin* > *prăpădim*, *belaur* > *bălaur*, *keltsun* > *călțun* etc. [2]. Uneori, mai ales după consoane labiale, *ă* e înlocuit cu *o*: numele maghiar de persoană *Borbáth* < rom. *bărbat*; apoi în cuvinte romîneşti rostite de saşi: *pomunt* « pămînt », *vălou* « vălău », *gouri* « găuri » etc. [3]. Ar trebui atunci ca în cuprinsul regiunilor în care se cunoaşte fenomenul în discuție să întîlnim şi, sau mai degrabă, cuvinte de tipul *batrîn* cu *e* sau *o* pentru *ă* protonic. Nu trebuie să uităm că sistemul fonetic al unei limbi face parte din acele elemente ale limbii care se caracterizează printr-un mare grad de stabilitate şi rezistență la influențele limbilor străine [4]. Dacă *ă* protonic devine *a* în cuvintele de tipul *batrîn* sub impulsul unei limbi străine, ne-am aştepta ca în regiunile în care se găseşte acest tip să întîlnim şi alte influențe fonetice străine, iar cele lexicale să fie copleşitoare, pătrunzînd de-a binelea şi în fondul principal de cuvinte.

Şi iarăşi, dacă părerea acad. I. Iordan ar fi justă, ne-am aştepta ca trecerea lui *ă* protonic la *a* să se întîlnească, în regiunile menționate, mai omogen, în arii compacte. În afară de faptul că fenomenul nu are loc decît în poziție protonică, este greu de lămurit de ce apare în unele cuvinte şi în unele cazuri şi nu apare în altele.

Numai cauzat de asimilare, fenomen fonetic — « accident general » — care se poate produce oriunde şi oricînd, în orice regiune şi în orice perioadă istorică din dezvoltarea limbii, această trecere se înfățişează aşa de curios ca răspîndire geografică şi ca frecvență, cu inconsecvențe şi variații de rostire în aceleaşi cuvinte, în aceleaşi regiuni şi chiar la aceiaşi indivizi vorbitori [5].

---

[1] Cf. G. Blédy, Influența limbii romîne asupra limbii maghiare, Sibiu, 1941, p. 12

[2] Cf. « Dacoromania », III, p. 480, nota 1 şi 2.

[3] Cf. M. Zdrenghea, Limba romînă vorbită de saşii din Cîlnic, Extras din « Studii şi cercetări ştiințifice », Filiala Acad. R.P.R. Cluj, II, nr. 1-2, p. 7-8.

[4] Cf. E. Petrovici, Învățătura lui I. V. Stalin cu privire la ştiința şi sarcinile lingviştilor din Republica Populară Romînă, în « Problemele ştiințelor sociale în dezbaterea Academiei R.P.R. », (21-25 martie 1951), Bucureşti, 1951, p. 95.

[5] Din citatele: « La copistul C găsim numeroase exemple cu *a* aton *netrecut* la *ă* (I.-A. Candrea, Psaltirea Scheiană, I, p. XXXVI), apoi « *a* aton apare adesea *netrecut* la *ă* » (ibidem, p. XLIX) şi « s-a păstrat chiar şi *a* neintonat în *fapturile* » (N. Drăganu, Două manuscripte vechi . . . , p. 96), cf. şi « Arhiva » XXXVI, p. 39) se pare că atît I.-A. Candrea cît şi N. Drăganu s-au gîndit la păstrarea lui *a* originar.

În « Studii istroromîne », II, p. 74, s-a arătat că *a* în loc de *ă* « nu prezintă stadiul primitiv latin ». Acest lucru se vede din cuvinte ca *tirar* < *tirăr* < *tenerus*, *arata* < *arăta* < **arrectare*, *damaręțę* < *dămăręțę* < *demăneață* < *demane*, al cărui *a* nu derivă din *ă*, ci din *e* latin, devenit *ă* în timpuri străvechi. Dacă lui *maritare* îi corespunde la istroromîni *marită*, forma aceasta nu s-a păstrat printr-o continuitate, neîntreruptă din vremuri străvechi, ci s-a dezvoltat din forma *mărita*, comună tuturor dialectelor limbii romîne, precum moldovenescul *barbat* nu continuă pe lat. *barbatus*, ci s-a dezvoltat din stadiul *bărbat*, deodată cu *pacat* < *păcat* < lat. *peccatum*.

Admițînd că s-a păstrat *a* latin, e greu să ne explicăm generalizarea fenomenului, în anumite regiuni, la aproape toate cuvintele cu *ă* protonic, indiferent dacă acesta derivă din *a* sau *e*, indiferent că e în cuvinte moştenite sau de obîrşie străină, indiferent dacă e în cuvinte vechi sau recent intrate în limbă, oricît am ține seamă de intervenția asimilării, a formelor cu tulpina accentuată etc. Aceasta cu atît mai mult cu cît cuvintele romîneşti de origine latină cu *ă* > *a* sînt relativ puține. Întrucît între *a* neaccentuat > *ă* şi între *e* neaccentuat >, *o* neaccentuat > *u* există paralelism, dacă admitem că s-a păstrat *a* generalizîndu-se datorită asimilării influenței formelor cu tulpina accentuată etc., ne întrebăm de ce n-au favorizat aceşti factori şi păstrarea lui *e* şi *o* în poziție neaccentuată. Aria unor asemenea forme ar trebui măcar parțial să corespundă cu aceea a lui *ă* protonic > *a*. Apariția fenomenului de care ne ocupăm în regiuni independente şi atît de ciudată de asemenea ne opreşte de a împărtăşi această părere.

Cf. I. Iordan, op. cit., p. 139, n. 2; N. Drăganu, în Două manuscripte vechi . . . , p. 96, explică, cu probabilitate, formele *fapturile* şi *împarțit-au* prin analogie cu *fapt* şi *parte*. Cf. şi *varişoară* (= verişoară) (174/107) prin influența lui *vară*.

Fenomenul a putut fi promovat în răspîndirea şi tendinţa lui de generalizare de cîţiva factori, pe care îi vom aminti aici. În primul rînd este influenţa analogică a formelor primitive cu *a* accentuat în tulpină: *tatucă* (152/375) — *tată*, *tatuț* (152/93)—*tată*, *fatuţî* (191/93) —*fată*, *badică*, *badiță*, *badie* (v. harta 162) — *bade*, *obrazari* (296/538) — *obraz*, *facut* (181/381) —*fac*, *taiat* (293/865) — *tai*, *sarit* (233/385), — *sar*, [î]*nțarcat* (229/9) — *înțarc* etc. [1]. În al doilea rînd este disimilarea, în cuvinte ca: *fliacău* (252/388), *tamăduie* (137/381), *bată̆i* (PFS, 160) *parău* (PFS, 140) etc. Desigur numai disimilării se datoreşte răspîndirea mai mare a trecerii lui *ă* la *a* în forma pronominală *ma* din MĂ MĂRIT (harta 250) decît în MĂ SPÎNZUR (harta 288).

Dacă disimilarea a avut un rol mai redus în prefacerea lui *ă* în *a*, după cît se pare, numărul cuvintelor în care s-ar fi putut întîmpla fiind foarte mic, analogia formelor cu un *a* accentuat în tulpină credem că a acţionat cu un efect mai simţitor în răspîndirea fenomenului. Acest lucru se poate vedea din alte cazuri, invers celor de mai sus. Bunăoară în majoritatea punctelor din Bucovina, unde această trecere e cunoscută într-o mai mare măsură, şi în cîteva puncte din Moldova, *vărsat* (v. harta 117) nu devine *varsat*, deşi cuvîntul cuprinde poziţia cea mai favorabilă schimbării lui *ă* în *a*, desigur din cauza analogiei cu *vărs*.

Şi influenţele străine şi-au avut aici rolul lor. Am văzut cum acestea au intensificat fenomenul în dialectul istroromîn. În graiurile dacoromîne importanţa acestui factor, cel puţin cît priveşte trecerea lui *ă* proton la *a* în vorbirea populară, este, dacă nu chiar nulă, în tot cazul extrem de redusă, neînsemnată.

★

S-a afirmat că « avem de-a face, după toate indiciile, cu un fenomen vechi, al cărui început trebuie datat după ruperea romînilor de sud, dar înainte de despărţirea dacoromînilor de istroromîni » [1], fiindcă la aromîni şi megleniţi nu s-a găsit « pînă acum [1922] nici o urmă de o astfel de rostire » [2] şi deoarece este o particularitate comună dialectului dacoromîn şi istroromîn. Trecerea lui *ă* protonic la *a* este deci considerată ca un fenomen aparţinător limbii romîne comune.

Unele din textele noastre vechi atestă fenomenul în discuţie într-o mai mică sau mai mare măsură [3]. Nici unul însă nu-l cunoaşte generalizat la toate cuvintele şi în toate cazurile, cum nu se cunoaşte de altfel nicăieri. Dimpotrivă ni se înfăţişează puţin extins, cazurile cele mai numeroase fiind, după cît se pare, cele în care urmează în silaba următoare un *a* accentuat. Textele vechi, prin urmare, nu ne fac să întrevedem o vechime considerabilă a fenomenului, dimpotrivă ni-l arată a fi într-un stadiu aproape de început. Dacă pentru dialectul dacoromîn nu avem atestări sigure mai vechi decît cele dintîi monumente de limbă, pentru dialectul istroromîn, în care această trecere e

[1] « Dacoromania », II, p. 67-68; cf. « Studii istroromîne », II, p. 73.
[2] Ibidem, p. 67.
[3] Pentru situaţia fenomenului în textele vechi, cf. O. Densusianu, Hist. de la langue roumaine, II, fasc. I, p. 75, şi Al. Rosetti, Ist. l. rom., VI, p. 113. Vezi şi cele discutate mai sus.

aproape generalizată, avînd caracter de « lege fonetică », atestările sînt şi ma apropiate de timpurile noastre. La Ireneo della Croce (1627—1713) găsim forma *berbaz*, care putea reda rostirea *bărbat* »[1]. În secolul al XVII-lea, deci, în istroromînă « pare a se pronunţa cu *ă* »[2]. Exemple asemănătoare se găsesc şi la cercetătorii de mai tîrziu. Astfel la Feretić (începutul secolului al XIX-lea) *ă* e redat prin *e* în forme ca *lessam*, *lessaj*[3]. În sfîrşit, cuvinte cu *ă* protonic netrecut la *a* găsim destul de numeroase la cercetătorii romîni din pragul zilelor noastre, care s-au ocupat de istroromîni şi de limba lor: Maiorescu, Popovici, Nanu etc. Prin faptul că primele atestări ale dialectului istroromîn ne fac dovada unei rostiri cu *ă* şi avînd în vedere că exemplele cu *a* apar mai tîrziu şi destul de rar, credem că şi în acest dialect fenomenul nu are o vechime care să coboare pînă în epoca limbii romîne comune[4].

În dialectul aromîn şi meglenoromîn trecerea lui *ă* la *a* este, fără îndoială, de dată recentă.

Considerînd faptele constatate mai sus, credem că, deşi fenomenul apare în toate dialectele, după cît se pare, nu trebuie să-i acordăm o vîrstă aşa de înaintată, cum au făcut unii cercetători. Dacă admitem că la baza fenomenului stă asimilarea — precum am încercat să dovedim — « accident general » ce poate să apară oriunde şi oricînd, nimic nu ne împiedică să presupunem că această transformare fonetică s-a ivit în vremuri mai apropiate de noi, independent în fiecare dialect. Lipsa de continuitate între regiunile în care se găseşte şi frecvenţa cu care apare ne dau dreptul să credem că fenomenul a apărut independent şi, desigur, la date diferite în diferite părţi din domeniul aceluiaşi dialect, cum e cazul cu dialectul dacoromîn[5]. Neexistînd deci o legătură a fenomenului din cele patru dialecte ale limbii romîne, nu-i mai putem plasa originile în epoca limbii romîne comune, adică înainte de despărţirea dialectelor. Dacă fenomenul ar fi străromîn, ar rămîne pentru noi neexplicabil cum de are o răspîndire şi o frecvenţă atît de ciudată în întreg domeniul limbii romîne şi cu deosebire în dialectul dacoromîn. Determinată de asimilare şi avînd o dată mai recentă, « legea fonetică » despre care vorbesc unii cercetători nu s-a cristalizat încă.

Ultima lucrare a lui I. V. Stalin, « Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S. », a arătat lingviştilor că legile de dezvoltare a limbii, fie că este vorba de legile interne generale, fie că e vorba de legile particulare, specifice unor anumite limbi, au, ca şi legile economice, o putere de acţiune limitată în timp, durata lor nefiind egală[6]. « Istoria oricărei limbi ne arată de fapt că, în afara legilor cu o mare stabilitate, limba are anumite legi într-o anu-

---

[1] « Studii istroromîne », II, p. 73.

[2] Ibidem.

[3] Ibidem, cf. şi p. 78.

[4] În privinţa vechimii fenomenului la istroromîni, în «Studii istroromîne», II, găsim o contrazicere: la p. 73 se afirmă că în secolul al XVII-lea « pare a se fi pronunţat cu *ă* » şi totuşi, la p. 72, se susţine că e o trecere « de origine străromînă ». Cf. I. Iordan, op. cit., p. 151, nota 1.

[5] Cf. şi I. Iordan, op. cit., p. 141.

[6] Cf. V. V. Vinogradov, Probleme de lingvistică în lumina lucrării lui I. V. Stalin « Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S. » şi a hotărîrii Congresului al XIX-lea al P.C.U.S., în « Voprosî iazîkoznaniia », 1953, nr. 1, p. 3 (trad. rom.).

mită perioadă a dezvoltării ei, care cu timpul îşi pierd valabilitatea, fiind înlocuite treptat cu legi noi, purtătoare a elementelor noii calităţi »[1]. Se pare că o asemenea lege mai puţin stabilă, nefixată îndeajuns şi negeneralizată este şi fenomenul fonetic dialectal de care ne-am ocupat.

ОБ ОДНОМ ДИАЛЕКТАЛЬНОМ РУМЫНСКОМ ФОНЕТИЧЕСКОМ ЯВЛЕНИИ – О ПЕРЕХОДЕ ПРЕДУДАРНОГО *Ă* В *A*

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Пользуясь материалом румынского лингвистического атласа, автор вносит несколько новых уточнений и взглядов в вопрос об условиях возникновения, распространения, частоты и давности встречающегося в румынских наречиях перехода предударного *ă* в *a*.

В различных разобщенных между собою местностях предударное *a>a*, как это наблюдается в словах типа *bărbat* и в словах типа *bătrîn*. Это явление носит характер непоследовательности и непостоянства; оно наблюдается не во всех словах, употребляемых одним и тем же говорящим лицом, и даже в одном и том же слове не во всех падежах и не во всех морфологических формах. Что касается распространенности явления, то последнее встречается более часто в словах типа *bărbat*; область слов типа *bărbat* входит в область слов типа *bătrîn*. В некоторых местностях (например в Буковине, северо-западной части Малой Валахии, западные Карпаты и т. д.) переход *ă* в *a* наблюдается чаще, чем в других. Их можно рассматривать как центр изучения интересующего нас явления.

Последнее замечается и в истро-румынском диалекте, и, повидимому, начинает проявляться в диалектах арумынском и меглено-румынском.

Что касается его объяснения, то автор, опираясь на новые аргументы, утверждает, наравне с другими исследователями, что в слове типа *bărbat* предударное *ă>a* вследствие ассимиляции, а в словах типа *bătrîn* вследствие обобщения, причем ударение рассматривается как причина явления; теория академика И. Иордана, утверждающего, что в словах типа *bătrîn* переход *a* в *a* объясняется иностранным влиянием, опровергается многочисленными аргументами.

Переходя к вопросу о давности интересующего нас явления можно сказать что оно относится к эпохе появления общенародного румынского языка. Приняв за основание ассимиляцию, «общий случай,» могущий возникнуть независимо от места и времени (в любой местности и в любой исторический период языкового развития), следует признать, что это явление могло появиться самостоятельно в различных местностях, в различное время и в различных областях того же диалекта, что мы видим на примере дако-румынского наречия.

---

[1] D. Macrea, Importanţa lucrării lui I. V. Stalin Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S. pentru studiile lingvistice, în «Contemporanul», 1953, nr. 15/340, p. 1. Cf. Id., Lucrarea lui I. V. Stalin «Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.» şi sarcinile lingviştilor din Republica Populară Romînă, în « Limba romînă », II, 1953, nr. 3, p. 8.

UN PHÉNOMÈNE PHONÉTIQUE ROUMAIN DIALECTAL: *Ă* PROTONIQUE > *A*

(RÉSUMÉ)

Basé sur le matériel de l'Atlas linguistique roumain, l'auteur apporte certaines précisions et des vues nouvelles sur les conditions qui président à l'apparition, la diffusion, la fréquence et l'ancienneté du phénomène de la mutation de *ă* protonique > *a*, dans les différents parlers roumains.

Dans différentes régions, sans continuité entre elles, *ă* protonique > *a* tant dans les mots du type ***barbat*** que dans ceux du type ***batrîn***. Le phénomène apparaît d'une manière inconséquente et est dépourvu de stabilité: dans le langage d'un même sujet il n'apparaît pas dans tous les mots, ni même à tout les cas et à toutes les formes du même mot. En ce qui concerne la diffusion, le phénomène est plus fréquent pour les mots du type ***barbat***; mais l'aire du type ***batrîn*** est incluse dans l'aire du type ***barbat***. Dans différentes régions (telles la Bucovine, le nord-ouest de l'Olténie, les Monts Apuseni etc.) la mutation de *ă* à *a* est plus fréquente que dans d'autres. Ces régions peuvent être considérées comme des centres de rayonnement du phénomène.

Ce phénomène existe également dans le dialecte istroroumain et il y a des indices qu'il est attesté — à une phase de début — dans les dialectes aroumain et méglénoroumain.

Pour l'explication de ce phénomène, l'auteur croit — ainsi que d'autres linguistes — que la mutation *ă* protonique > *a* est due à l'assimilation, dans les mots du type ***barbat*** et à la généralisation dans les mots du type ***batrîn***. Il considère l'accent final comme cause du phénomène. Il réfute par de nombreux arguments l'affirmation de l'académicien I. Iordan qui considère que dans les mots du type ***batrîn*** la mutation de *ă* > *a* est due à certaines influences étrangères.

Quant à l'ancienneté du phénomène, on ne saurait affirmer qu'il date de l'époque du roumain commun. Ayant l'assimilation à la base, « accident général » qui peut se produire n'importe où et n'importe quand (dans toute région et dans toute période historique du développement d'une langue) le phénomène a pu apparaître à des dates différentes, de manière indépendante dans chaque dialecte et dans plusieurs régions du même dialecte, ainsi qu'il arrive pour le dialecte dacoroumain.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

PROBLEME DE FONETICĂ

O MUTAŢIE ANALOGICĂ: *u* > *o* SUB ACCENT

DE

EM. VASILIU

În limba latină exista o categorie de verbe formate cu sufixul *-ŭl-*. Vocala sufixului fiind scurtă, nu putea primi accentul, care, în aceste condiţii, trecea pe silaba antepenultimă. Verbele din această categorie care s-au păstrat în limba romînă prezintă un mod de accentuare asemănător: *-ur* (< lat. *-ŭl-*) este neaccentuat, fapt care provoacă paroxitonia persoanelor 1° şi 2° şi proparoxitonia persoanelor 3° şi 6°.

tremur < lat. *trĕmŭlo* (RDW, cf. REW 8879)
tulbur < lat. *tŭrbŭlo* (RDW, cf. REW 8997)
ustur < lat. *ūstŭlo* (RDW, cf. REW 9097)
vîntur < lat. *uentŭlo*, în loc de *uentĭlo* (RDW; REW 9207, dă numai corespondenţii lui *uentĭlo*) [1].

Categoria de teme verbale caracterizată în romînă prin *-ur* (< lat. *-ŭl-*) conţine deci forme paroxitone la persoanele 1° şi 2°, ceea ce s-ar putea reprezenta astfel: *-ur*: *-'ur*.

În această categorie de accentuare intră majoritatea verbelor cu tema în *-ur*: *asi'gur*, *bu'cur*, *cutre'mur*, *desfă'şur*, *despă'tur*, *flu'ştur*, *flu'tur*, *gu'dur*, *hu'hur*, *îmbo'ur*, *îmbu'cur*, *împă'tur*, *înlă'tur*, *mă'tur*, *mu'rmur*, *pi'cur*, *pi'scur*, *sa'tur*, *scu'tur*, *smi'cur*, *spî'nzur*, *su'sur*, *ţu'rţur* [2].

Între *-ur* şi accent se stabileşte aşadar, în limba romînă, următoarea relaţie:

-ur → *-'ur* (1)

sau, în alţi termeni, elementul *-ur* provoacă paroxitonia, de unde rezultă că, în cazul acesta, paroxitonia reprezintă elementul determinat.

Există însă şi cazuri de oxitonie a temelor în *-ur*: *cunju'r*, *împreju'r*, *împresu'r*, *încondu'r*, **măsu'r* (< lat. *mensūro*, DE, 1069, cf. RDW, cf. REW, 5503), deci cu accentul pe *u*; *-ur* mai poate fi accentuat în monosilabe: *jur* şi în compusele cu prefix ale verbelor monosilabe: *abju'r*, *adju'r*, *încu'r*, *înju'r* [3].

---

[1] Pentru întreaga categorie, v. *W. Meyer-Lübke*, Grammaire des langues romanes, v. II, Paris 1890, p. 661 şi urm.

[2] Lista dată a fost alcătuită după CADE.

[3] În categoria verbelor cu *-ur* accentuat intră şi *îndu'r*: pînă acum n-am putut găsi o explicaţie a menţinerii accentului pe *u* în acest caz.

Oxitonia acestor forme reprezintă un caz de rezistență la sistemul de accentuare descris mai sus. Rezolvarea contradicției ivite se face în două direcții care vom vedea că sînt corelative:

a) prin deplasarea accentului;

b) prin modificarea vocalismului.

Pentru a înțelege modul de adaptare a acestor verbe la sistemul de accentuare al limbii, este necesar să ne oprim în prealabil asupra raportului dintre accent și alternanța vocalică *o/u*.

În limba romînă alternanța *o/u*, în raport cu accentul, are loc după următoarea normă: orice *o* accentuat devine *u* cînd nu mai este sub accent *(port-purtăm)*; niciodată, însă, *u* accentuat nu devine *o*, în mod normal.

Deci *o* este în mod normal accentuat, iar *u* poate fi accentuat sau nu. De aici putem stabili deocamdată următoarea relație:

$$(2)\ \text{accent} < \begin{matrix} \rightarrow + o \\ \rightarrow \mp u \end{matrix}$$

sau, în alți termeni, accentul determină vocalismul *o* în sens pozitiv (+), adică menține vocalismul *o*, iar vocalismul *u* în sens negativ sau pozitiv (∓) adică poate implica absența lui *u* sau poate admite prezența lui *u* și reciproc:

$$(2\ \text{bis})\ \begin{matrix} o \rightarrow \textit{accent} + \\ u \rightarrow \textit{accent} \mp \end{matrix}$$

sau, cu alte cuvinte, *o* implică accentul, adică îl determină în sens pozitiv, iar *u* implică uneori absența accentului, alteori, nu.

Urmează, așadar, că relația dintre *o* și accent este reciprocă (accentul determină vocalismul *o*, iar acesta implică accentul), dar relația dintre *u* și accent este indiferentă (absența accentului poate determina vocalismul *u*, iar vocalismul *u* nu implică absența accentului).

Prin urmare, formula definitivă a relației dintre accent și alternanța *o/u* ar fi aceasta:

$$(3)\ \textit{accent} \begin{matrix} \swarrow\!\!\nearrow + o \\ \searrow \mp u \end{matrix}$$

Urmează deci că paroxitonia persoanelor 1⁰ și 2⁰ ale verbelor în *-ur* este determinată de întregul complex sonor, *-ur*, și nu numai de *-u-*, întrucît vocalismul *u* nu condiționează accentul. Aceasta se va vedea din faptele pe care le vom expune mai jos. Deoarece *-ur* este un element care determină un anumit mod de accentuare, caracterizînd deci o categorie accentologică, îl vom numi c a r a c t e r i s t i c ă.

Cele expuse pînă aici ne ușurează înțelegerea mutației fonetice *u* > *o* sub accent, sub influența sistemului de accentuare a categoriei temelor în *-ur*.

Vom lua în discuție următoarele verbe cu vocalismul etimologic *u*:

cunjur (v. și *înconjur*, *înconjor)* < lat. *congyro* (DE 925, cf. RDW)

încondur (v. și *încondor)* < *în* + *condur* (DA)

împrejur (v. și *împrejor)* < *împrejur* (RDW)

împresur < * *pressūro* (RDW)

măsur (v. și *măsor)* < lat. **mensūro* (DE 1069, cf. RDW, cf. REW 5503).

Aceste verbe prezintă în limba romînă alternanța *o/u*:

cunjura: *a)* vocalismul *u*: PS. SCH. 56^1, 56_{18-19}, 105_{17}, 93^8, 113^{8-9}, ALECSANDRI, P. I 10, id. P. II 265, CREANGĂ, P. 278, EMINESCU, N. 9., SBIERA, P. 276, RETEGANUL, P. I 25, GOROVEI, C. 250, id. CR. 1386,

b) vocalismul *o*: I. VĂCĂRESCU, P. 371, BOLINTINEANU, P. I 8, EMINESCU, O. I 152, DOINE, 93, 148.

împrejura: *a)* vocalismul *u*: C. NEGRUZZI, I 315, SEVASTOS, N. 219, ȘEZ, I 192. *b)* vocalismul *o*: considerat de DA ca regional (Banat).

împresura: *a)* vocalismul *u*: DOSOFTEI, V. S. 87; formele cu *-u-* sînt considerate de DA rare. *b)* vocalismul *o*: LET, I 158 [1], URICARIUL, X 174 [4] XVI 127, BELDIMAN, N. P. 180, DRĂGHICI, R. 87, ECONOMIA, 65, BARAC, A. 29, PISCUPESCU, O. 66, KONAKI, P. 132, ALECSANDRI, P. I 190, ALEXANDRESCU, M. 13, ODOBESCU, III 293, TEODORESCU, P. P. 175.

încondura: *a)* vocalismul *u*: DELAVRANCEA, V. V. 161. *b)* vocalismul *o*: în texte literare, nu l-am găsit atestat; formele cu *o* se întîlnesc în unele graiuri, cf. Al. Graur, *Glosar din comuna Reviga*, BF. V (1938) p. 166.

măsura: *a)* vocalismul *u*: PS. SCH. 114^{12}, 233^{18}, CORESI, EV. 46, PSALT., 114, 233, BIBLIA (1688), 755, M. COSTIN, LET. 16 (în mss. 103, Acad. R.P.R.: vocalismul *o*), ALECSANDRI, P. I 202, CREANGĂ, P. 151, EMINESCU, O. I 132, CATANĂ, B. 37. *b)* vocalismul *o*: KONAKI, P. 275, ALECSANDRI, T. 915, id. P. III 433, EMINESCU, O. I 60, 83, ODOBESCU, III 42, SEVASTOS, C. 315, TEODORESCU, P. P. 299, 317, 435.

În cazurile citate, vocalismul *u* este etimologic; pe lîngă aceasta, *u* a fost la origine sub accent, întrucît *încondur* < *în+condur*, cu *u* accentuat, *cunjur* și *împrejur* sînt formate cu prefix de la *gyro*, *împresura* < lat *pressūra*, cu *ū*, iar *măsur* < lat. **mensūro* < *mensūra*, cu *ū*.

Conform relației (3) stabilite între accent și alternanța *o/u*, prezența accentului implică prezența lui *o* și, în același timp, este indiferentă pentru *u*.

În cazul formelor oxitone în *-ur*, conform relației dintre caracteristică și locul accentului (1), relația dintre *u* și accent (2 bis) se modifică, în sensul că *u* implică absența accentului și reciproc, prezența accentului implică absența lui *u*, ceea ce se poate reprezenta astfel:

(a) $u \rightarrow -$ *accent*
(b) *accent* $\rightarrow - u$

În această situație, contradicția ce rezolvă după cum am văzut fie prin deplasarea accentului [1] (a), fie prin înlocuirea lui *u* (care, în cazul de față, nu poate fi accentuat) prin vocala alternantă, *o*, care poate sta sub accent și chiar îl atrage (b).

Mutația se datorește acțiunii sistemului de accentuare, care caută să transforme caracteristica *-ur* a formelor paroxitone de persoana 1° și 2° într-un element necaracteristic pentru această categorie; de aici, *-ur* > *-or*.

Din realizarea acestor două posibilități rezultă forme alternante din punctul de vedere al vocalismului și al accentului, alternanță de tipul *-or/-ur*:

conjo'r — *co'njur*
împrejo'r — *împre'jur*
împreso'r — *împre'sur*
încondo'r — *înco'ndur*
măso'r — *mă'sur*

Formele alternante diferă amîndouă atît de vocalismul originar, cît și de modul de accentuare originar.

---

[1] Versul din EMINESCU, O. I 132 este probant în ce privește locul accentului: *muști de-o zi pe-o lume mică de se* **măsură** *cu cotul*.

Explicația dată de unii lingviști [1] formelor cu vocalismul *o* ni se pare insuficientă. Spunînd că formele *mă'sur* — *măso'r* sînt analogice, conform proporției

purtăm — *port*
măsurăm — *x* (x = *măsor*)

nu spunem nimic cu privire la condițiile în care are loc mutația. Nu înțelegem de ce nu apar și forme ca *mă'tur* — **măto'r*, *vî'ntur* — **vînto'r* etc. Rezultă deci că explicarea vocalismului *o*, în locul vocalismului *u* accentuat, prin influența sistemului de accentuare, este mai completă. Același lucru se poate spune și cu privire la explicația dată deplasării accentului.

Sub influența formelor alternante *-o'r*/*'-ur*, unele verbe formate cu sufixul verbal *-ur* prezintă și ele aceeași alternanță vocalică și de accent, cu toate că *-ur* nu este sub accent și deci nu prezintă rezistență la sistemul de accentuare.

E cazul unor verbe ca *desfășur*, *înfășur* formate probabil de la *fașă* cu prefixele *des-* sau *în-* și sufixul verbal *-ur* [2]. În aceeași categorie poate fi inclus și verbul *a strecura* a cărui etimologie este încă discutabilă [3].

Includerea acestor verbe *(desfășur*, *înfășur*, *strecur)* în categoria celor cu forme alternante se face conform proporției:

măsurăm — *mă'sur*, *măso'r*
înfășurăm — *x* (x = *înfă'șur*, *înfășo'r*, în loc de *înfăș)*.

Atragerea acestor verbe în categoria verbelor cu forme alternante a putut să se producă deoarece, spre deosebire de verbele în *-ur* moștenite din latină cu locul accentului bine fixat, verbele *desfășur*, *înfășur* și, probabil, *strecur* au fost formate în romînește, astfel că au putut fi influențate de acțiunea analogiei.

Înainte de a încheia, trebuie să menționăm cazurile în care sistemul de accentuare a temelor în *-ur* nu determină mutația *u* > *o* sub accent și anume:

a) în monosilabe care conțin pe *-ur*, deoarece *-ur* nu mai poate fi simțit caracteristică, întrucît vocala caracteristică se identifică în acest caz cu vocala radicală. Este cazul lui *jur* (< lat. *iurare*, DE 927, cf. REW. 4630).

Apariția formelor cu vocalismul *o (jor*, *jori*, *joară)* în limba populară (cf. SEVASTOS, N. 294, GOROVEI, CR. 2575, MÎNDRESCU, L. P. 81, HODOȘ, C. 37, DOINE, 157) este de natură analogică: *jor*, *jurăm*, ca și *măsor* *măsurăm*. Substituirea lui *u* prin *o* în acest caz diferă de cele precedente prin aceea că aici substituirea nu are loc în vederea acomodării temei respective la sistemul de accentuare discutat mai sus.

b) În cuvintele compuse dintr-un prefix și o temă monosilabică conținînd pe *-ur*: *abju'r*, *adju'r*, *conju'r*, *încu'r*, *înju'r*. [4] Aceste cazuri nu diferă de prima categorie, întrucît vorbitorii au conștiința existenței unui prefix. Așadar, și în acest caz, vocala caracteristicii se identifică cu vocala

[1] Cf. *A. Graur*, Mélanges linguistiques, I, Paris-București, 1936, p. 67 și urm. *S. Pușcariu*, ZRPh. XXVII 1903, p. 741 și urm. explică diferențele de accentuare prin confuzia sufixului accentuat *-ur* (< lat.*-urus*) cu cel neaccentuat *-ur* (< lat. *ŭl* -): cf. și *Alf Lombard*, BL XIV p. 57 și urm.

[2] Cf. *A. Graur*, op. cit., p. 67 și urm., cf. *G. Pascu*, Sufixele romînești, p. 178.

[3] Cf. *A. Graur*, op. cit., p. 67 și urm.

[4] Am omis din discuție pe *îndu'r* căruia nu-i putem da încă explicație (cf. p. 87 nota 3).

radicală. Pe lîngă aceasta, accentul nu se poate deplasa, deoarece prefixul nu poate fi accentuat[1].

Cele expuse pînă aici conduc la formularea următoarei legi: *în limba romînă, în temele verbale polisilabice (exceptînd temele formate din* prefix+radical monosilabic) *terminate în -r, orice* -u- *accentuat este înlocuit prin* -o- *înainte de* -r.

Trebuie să subliniem că aici avem a face cu o mutaţie şi nu cu o evoluţie fonetică.

ПЕРЕХОД *u>o* ПО АНАЛОГИИ; ПОД УДАРЕНИЕМ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В румынском языке глаголы, основа которых оканчивается на — *ur* являются парокситонными в 1 и 2-м и пропарокситонными в 3-м 6-м лице: *asi'gur, bu'cur, tul'bur, us'tur, vî'ntur.*

Существуют однако глаголы не подчиняющиеся вышеуказанной системе ударений; это — глаголы с основой, оканчивающейся на — *ur* где этимологическое ударение падает на *u*: *conj'ur* <лат. *con-gyro*, *încondu'r*<*condu'r*, *impresu'r* <лат. **pressūro*, *măsu'r*, <лат **mensūro*. Это портиворечие разрешается двумя путями: *а)* переносом ударения на предпоследний слог *înco'njur împre'jur*, *mă'sur* и т. д., *в)* заменой *-u-* звуком *-o-*, с сохранением ударения на том же месте: *înconjo'r împreso'r măso'r* и т. д.

Переход *u* в *o* возможен благодаря тому, что гласная *o* является в зависимости от ударения, чередующейся с *u*: *po'rt—purtă'm.* Под влиянием системы расстановки ударений, — *ur*, элемент, характерный для парокситонных форм 1-го и 2-го лица, превращается в нехарактерный элемент — *or*.

Вышеизложенное позволяет сформировать следующее правило: *в многослоговых глагольных основах румынского языка, за исключением основ, образовавшихся из приставки и однослогового корня, заканчивающегося на — ur, ударное -u- всегда переходит в -o- перед —r.*

UNE MUTATION ANALOGIQUE: *u > o* SOUS L'ACCENT

(RÉSUMÉ)

En roumain, les verbes en — *ur* sont paroxytones à la 1e et à la 2e personne et proparoxytones à la 3e et à la 6e personne: *asi'gur, bu'cur, tul'bur, u'stur, vî'ntur.*

Certains verbes opposent une résistance à ce système d'accentuation; il s'agit des thèmes verbaux en *-ur*, qui ont un *u* étymologique accentué : *conju'r* (< lat. *con-gyro)*, *încondu'r* (< *condu'r)*, *împresu'r* (< lat.* *pressūro)*,

[1] Situaţia este asemănătoare cu aceea a temelor în *-ec* care conţin şi ele forme paroxitone: *lu'nec,* dar *tre'c*; în *între'c* accentul nu poate trece pe prefix:* *î'ntrec. Cf. S. PUŞCARIU* Etudes de linguistique roumaine, 1937, p. 237.

măsu'r (< lat. **mensūro*). Cette contradiction se résout par deux voies: *a)* par le déplacement de l'accent sur l'avant-dernière syllabe: *înco'njur*, *împre'jur mă'sur*, etc., *b)* par le remplacement de l'*-u-* par *-o-*, la place de l'accent étant maintenue: *înconjo'r*, *împreso'r*, *măso'r* etc.

La mutation *u* > *o* est possible grâce au fait que *o* est la voyelle alternante de *u* en fonction de l'accent: *po'rt* — *purtă'm*. Par l'action du système d'accentuation, *-ur*, élément caractéristique pour les formes paroxytones de la 1e et 2e personne, est transformé en un élément non caractéristique, — *or*.

Les faits exposés ci-dessus permettent de formuler la loi suivante: *en roumain, dans les thèmes verbaux polysyllabiques terminés en -r (à l'exception des thèmes formés par un préfixe et un radical monosyllabique) tout -u- accentué est remplacé avant l'-r par un -o-.*

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1–2, 1954

PROBLEME DE GRAMATICĂ

OBSERVAŢII ASUPRA VALORILOR AFECTIVE ALE ARTICOLELOR NEHOTĂRÎTE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

FL. DIMITRESCU

Gramaticile şi dicţionarele noastre nu au studiat în toată complexitatea lor diferitele funcţii ale articolelor nehotărîte. În special nu sînt analizate valorile legate de afectivitate, deşi indicaţii în acest sens apar uneori. În articolul de faţă nu vom examina mai de aproape diversele funcţii ale articolului nehotărît, ci ne vom limita la cîteva observaţii asupra valorilor afective pe care le comportă.

Articolele nehotărîte *un* (m.) şi *o* (f.) nu au forme de plural. Corespunzător acestora apare în limba romînă adjectivul nehotărît *nişte*, atît la masculin cît şi la feminin. De exemplu: *Omul poate să doarmă mai liniştit cînd se ştie păzit de* **nişte** *cîini buni.* (SLAVICI, Nuvele, II, 56, Cartea Romînească, ed. a III-a); *Umbla îmbrăcat într-o căciulă roşcată şi bortelită şi cu* **nişte** *opinci nerase de porc* (SADOVEANU, Crîşma lui Moş Precu, 13, Alcalay, ed. a III-a).

Limba romînă, ne referim în special la aspectul ei vorbit, ne furnizează un bogat material pentru a demonstra caracterul afectiv al întrebuinţării acestor articole nehotărîte; ele ajută la exprimarea unor stări afective ale vorbitorului privind calitatea unui obiect, fie în sens bun, cu un sentiment de admiraţie, fie în sens rău, cu un sentiment de dezgust, de dispreţ.

Iată, extrase din opere literare care folosesc din plin limba vorbită, cîteva exemple în care articolele nehotărîte au fie *a)* valoare admirativă, fie *b)* valoare peiorativă.

I. Art. nehot. masc. sg. *un: a)* (admirativ) *Ce frumos erau împodobite sfeşnicele, de la cele de aur pînă la cele de pacfon, cu zambile în feluri de feţe... şi* **un miros**... (CARAGIALE, O. II, 183 ed. Zarifopol). *Şi-n toată casa* **o disciplină, o tăcere** (VLAHUŢĂ DAN, 136. ed. Graeve, Bucureşti, 1894). *Petroiu e* **un talent** (ibidem 139). *Mă duc! Şi tu să ştii că eşti* **un urît** (CEZAR PETRESCU Rom. lui Eminescu, I, 257). *Un socru ca dumneata,* **un artist**, *este pentru mine o mare cinste* (CĂLINESCU, E. O. I 102).

b) (peiorativ) *Căci drept vorbind şi moş Vasile era* **un cărpănos** *şi* **un pui de zgîrie brînză** *ca şi mătuşa Mărioara.* (CREANGĂ, A. 60). *Sînt* **un nemernic** *— îşi zise el* (SOFRON) *întorcîndu-se de la Socodar,* (SLAVICI, P. 137). *Mă rog, d-ta eşti d. Mihail Constantinescu, directorul pamfletului care se intitulează «Lumina»?—Eu! răspunde amicul nostru,— Eşti* **un mişel** (strigă individul cu

un ton şi mai provocător (CARAGIALE, O. II, 125). *Ne-a trădat, zice Costică, amicul d-tale este* **un laş** (ibidem 215). *Cred că sînt* **un îngîmfat, un vanitos** . . . (SEBASTIAN, T. I. 100).

II. Art. nehot. fem. sg. *o: a)* (admirativ). *Domnişoara Otilia cîntă minunat, e* **o artistă** (CĂLINESCU, E. O. I 51).

b) (peiorativ) *Mama era* **o cochetă** *rea şi neînduplecată care chinuia pe tata şi-i făcea zile negre pentru orice lucru* (VLAHUŢĂ, O. A. 149). *Marina e* **o farfara,** *dacă ne vede, umple lumea cu poveşti* (CĂLINESCU, E. O. I. 165).

III. Art. nehot. pl. *nişte: a)* (admirativ). *Un strand demn de* **nişte adevăraţi constructori** (Ştiinţă şi Tehnică, Nr. 27 aug. 1951, 16). *Aşternutul era de* **nişte pînză** *albă ca zăpada* (ISPIRESCU, 280).

b) (peiorativ) (Popa Duhu:) *Pe semne păcatele mele cele mari şi grele m-au aruncat şi aici să învăţ* **nişte ţopîrlani** *sălbatici* (CREANGĂ, A. 90). *Voi sînteţi urmaşii Romei?* **Nişte răi** *şi* **nişte fameni** (EMINESCU, P., ed. ESPLA, 138). *Iacă* **nişte papugii, nişte scîrţa, scîrţa** *pe hîrtie! Îi ştim noi.* (CARAGIALE, O. Ed. Iosifescu, 7). *Mi-a spus George . . . s-a luat cu* **nişte derbedei** (CEZAR PETRESCU, Calea Victoriei, 228).

Din exemplele de mai sus se observă că articolele nehotărîte cu valoare afectivă stau de obicei pe lîngă substantive care comportă în sensul lor ideea de calitate *(artist, papugiu, derbedeu)*. Atunci cînd în substantivul respectiv această idee lipseşte, ea este suplinită printr-un adjectiv *(adevăraţi constructori)* sau prin alte procedee *(pînză albă ca zăpada)*, adjective devenite substantive *(nişte răi)* sau locuţiuni *(un pui de zgîrie brînză)*. În aceste cazuri este limpede că purtătorul sensului apreciativ sau depreciativ este substantivul (propriu-zis sau provenit dintr-un adjectiv), iar articolul nehotărît nu face decît să adauge o nuanţă afectivă noţiunii exprimate de substantiv.

Adjectivele însoţite de articol ajung să nu mai exprime o calitate, mai mult sau mai puţin importantă a unui obiect, ci îl identifică cu o altă noţiune. Să se compare, de exemplu «eşti *bătăuş*», în care sensul peiorativ este dat numai de accepţia lexicală a adjectivului cu « eşti *un bătăuş* »; aici sensul peiorativ este mult amplificat prin prezenţa articolului nehotărît *un* care transformă adjectivul în substantiv. Articolul are însuşirea de a concretiza o calitate, de a transforma un adjectiv care arată o calitate, într-un substantiv care denumeşte pe purtătorul acelei calităţi.

Situaţia se prezintă altfel atunci cînd articolul nehotărît însoţeşte un substantiv. De exemplu în: X. este *zugrav*, substantivul nearticulat *zugrav* ne indică meseria persoanei respective. Dacă adăugăm acestui substantiv un articol nehotărît şi vom spune (accentuînd pe articolul nehotărît): X. este *un zugrav*, sensul se schimbă, întreaga construcţie exprimînd o ironie la adresa unui pictor fără talent. Substantivul în discuţie îşi păstrează sensul iniţial (exprimînd meseria) dacă îi adăugăm un adjectiv: X. este *un zugrav conştiincios*.

În unele cazuri, aceeaşi propoziţie, în care apare un articol nehotărît, poate fi interpretată fie în sens admirativ, fie în sens peiorativ. Cum au ajuns articolele nehotărîte să aibă valori diferite, contrarii? Cauza trebuie căutată în însăşi calitatea lor de a fi nehotărîte şi astfel de a putea fi interpretate diferit, uneori mai aproape de sensul admirativ, alteori mai aproape de sensul peiorativ; aceasta stă în directă legătură cu starea psihică a vorbitorului sau a scriitorului. Un mare rol joacă în asemenea cazuri, ca întotdeauna de altfel cînd vrem să dăm expresie unei stări afective, intonaţia. Cînd spunem de exemplu *aceştia sînt* **nişte artişti** . . . suspensia şi accentul pe substantivul

artişti suplinesc determinativul « mari », « eminenţi », « foarte cunoscuţi » etc., deci sensul general al propoziţiei este admirativ. Înţelesul propoziţiei devine însă peiorativ, ironic, depreciativ, dacă accentuăm pe articolul nehotărît *nişte*. Într-un exemplu ca: *Ne-a trădat, zice Costică, amicul dumitale este* **un** *laş* (CARAGIALE, O. II, 215), *laş* ar fi avut un sens peiorativ, dar mai puţin marcat. Prezenţa articolului nehotărît asupra căruia insistăm prin intonaţie adaugă o nuanţă afectivă care accentuează valoarea peiorativă a substantivului.

Uneori substantivul care ar trebui să însoţească articolul nehotărît nu se rosteşte; sensul apare însă evident pentru că articolul acumulează în sine întreaga afectivitate. De exemplu în: *Nu mă mărit! Nici să nu vă gîndiţi că am să-mi leg viaţa de* **un**... (REBREANU, ION I, 106) prezenţa articolului nehotărît, pe lîngă sensul general al frazei, ne face să înţelegem că e vorba de valoarea negativă a celui despre care se vorbeşte. Articolul nehotărît nu cuprinde însă numai valoarea peiorativă ci şi sensul admirativ. Astfel ideea din: *Ţi-am adus un doctor fain, eminent, prieten intim al meu* (CĂLINESCU, E. O. I 145) poate fi exprimată prin *Ţi-am adus* **un doctor**... suspensia şi tonul suplinind aici calificativele *fain, eminent*. În limba vorbită suspensia, lungirea ultimelor silabe, intonaţia însoţită eventual de gesturi, mimică, sînt frecvent folosite pentru a exprima valorile afective. Uneori, ca şi în cazul valorii peiorative se poate merge şi mai departe. Se spune, de exemplu: *Actorul acesta a interpretat minunat rolul lui Othelo! Este* **un**... Emoţia, admiraţia ne face să nu găsim cuvîntul potrivit de elogiere (geniu, maestru, mare artist etc.) şi atunci insistăm asupra pronunţării articolului nehotărît. Prin urmare, articolul nehotărît se foloseşte singur în limbajul afectiv în două situaţii: pe de o parte cînd ne jenăm să pronunţăm un anumit cuvînt şi, pe de altă parte, cînd nu găsim un cuvînt adecvat pentru a ne exprima starea psihică de admiraţie, simpatie etc.

Rolul articolului nehotărît de a indica sensul peiorativ sau admirativ apare deci clar cu ajutorul intonaţiei şi al suspensiei.

Examinînd diferenţele de ton în exemple ca cele amintite se pot distinge două tipuri deosebite:

Primul tip cunoaşte o modulare ascendentă a intonaţiei:

savant	stofă	elevi
un	o	nişte

În acest caz sensul este admirativ şi dintre cele două cuvinte cel mai important este substantivul.

Al doilea tip prezintă o modulare descendentă a tonului:

Un	o	nişte	nişte
ticălos	salată	actori	mobilă

Sensul, în astfel de cazuri, este peiorativ, defavorabil; accentul cade pe articol deoarece el este purtătorul valorii afective.

Aceste două tipuri de intonare sînt folosite de vorbirea afectivă.

În afară de ele mai există o situaţie, cea obişnuită de altfel în limbajul comun, în care tonul apare egal, monoton, fără variaţie în înălţime.

un elev	nişte artişti

Acesta este tonul unei constatări, al unui enunţ.

O problemă legată de valorile afective ale articolului nehotărît este aceea a echivalenței dintre propozițiile exclamative și propozițiile în care apare un substantiv sau un adjectiv precedat de articolele nehotărîte *un*, *o*, *nişte*. De ex. în: ... *Unde-ţi aveam* **nişte plete** *negre ca pana corbului*... *Unde-ţi aveam* **nişte ochi** *de vulturaş, care-mproşcau în tus-patru părţi a lumii*... *Unde-ţi aveam* **o mustaţă** *răsucită şi ascuţită*... (ALECSANDRI, T. 1256, ed. Socec, 1875), de fiecare dată trebuie înţeles: Ce plete negre aveam! Ce ochi! Ce mustață! Sensul, peste tot este admirativ. Situaţia se prezintă la fel în: — *Cum l-am văzut, cumătră, cum mi-a fost drag de el*... *Flăcău chipeş, mîndru îmbrăcat, ş-***un glas**, *şi* **nişte ochi**. (SADOVEANU, O. 354). Echivalenţa construcţiei cu articol nehotărît şi propoziţiile exclamative poate fi surprinsă şi în cazul invers: o propoziţie exclamativă îşi păstrează valoarea dacă este transpusă într-o construcţie cu articol nehotărît. De ex.: — *Eu, domnule părinte, spun drept, îs mare păcătos*... *maare!* (REBREANU, ION, I 29). Această propoziție exclamativă poate fi redată, fără să i se ştirbească înţelesul prin: ... **îs un mare păcătos**, ceea ce dovedeşte că sensul de superlativ al expresiei prime cu adj. *maare* este preluat de construcţia cu substantiv articulat cu articol nehotărît. De asemenea construcţiile exclamative: *A! ce afacere!* ... *ce caldă recomandaţie! ce amic! ce amic! ce bun amic!* (CARAGIALE, O. II 132) pot fi exprimate prin: *A!* **o afacere!** ... **o recomandaţie! un amic!**

În concluzie, examinînd valorile afective ale articolului nehotărît se poate constata că:

1. Articolele *un*, *o*, *nişte* au sensuri afective opuse după intenţia autorului (v. în special exemplul « un urît » p. 93) şi după substantivul sau adjectivul pe care îl însoţesc.

2. Intonaţia diferă după cum sensul este peiorativ sau admirativ şi anume accentul cade pe articol atunci cînd înţelesul este peiorativ şi pe substantiv sau adjectiv cînd înţelesul este admirativ[1].

3. În toate cazurile citate *nişte* este un articol nehotărît propriu-zis, echivalent al lui *un*, *o* de la singular. Deşi *nişte* nu corespunde din punctul de vedere al temei lui *un*, *o*, el trebuie considerat în împrejurări ca cele de mai sus ca articol nehotărît.

4. Articolul nehotărît poate strînge în el atîta afectivitate încît apare, în cazuri determinate, singur, neînsoţit de substantiv.

Aceste constatări duc la o concluzie generală în legătură cu uneltele gramaticale. Se ştie că atît morfologia pentru crearea formelor, cît şi sintaxa pentru a îmbina cuvintele în propoziţii şi propoziţiile în fraze, utilizează o serie de unelte gramaticale (prepoziţii, conjuncţii etc.).

În afară de acestea, vorbirea afectivă uzează de o gamă foarte variată de procedee pentru a exprima cît mai aproape de realitate diverse stări psihice. Astfel, ea foloseşte tot ca unelte gramaticale o serie de adverbe pentru a forma superlativul: *Micuţa mea mi se părea foarte frumoasă*, **neînchipuit de frumoasă** (HASDEU, Duduca Mamuca); *Era o lună* **nemaipomenit de frumoasă** (DELAVRANCEA, Trubadurul) unele prepoziţii ca de exemplu *la* pentru a exprima o cantitate mare: *Înghite* **la ouă** *proaspete* (CARAGIALE, III, 81) elemente de vocabular în figuri de stil: *Eram* **din cale afară de obosit** (GALACTION, O. I 38); *Şi era un hain* **lucru mare** (SADOVEANU, O. II 128), procedee fone-

[1] Concluziile acestea ar putea fi verificate prin înregistrarea la fonograf.

tice ca lungirea vocalelor sau geminarea consoanelor (e *buun*, eşti *rrrău)*, intonaţia care diferenţiază construcţiile sintactice etc.

Aceste unelte gramaticale se deosebesc de primele prin faptul că vorbitorul le foloseşte cu anumite intenţii afective, ele sînt unelte gramaticale afective.

Printre uneltele gramaticale ale exprimării afective se numără, după cum s-a putut vedea, şi articolul nehotărît.

ОБ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОГО ЧЛЕНА В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В настоящей статье разбираются эмоциональные значения (уничижительные и восхищения) неопределенных членов.

Из примеров типа: *Un socru ca dumneata*, *un artist*, *este pentru mine o mare onoare* (Căl. E. O. I 102); *Voi sînteţi urmaşii Romei? Nişte răi şi nişte fameni*. (Em. P. 138) явствует, что носитель одобряющего и порицающего значений является существительным, а неопределенный член служит лишь для придания эмоциональной оценки понятию, выраженному существительным.

Один и тот же неопределенный член может служить для выражения разных, противуположных чувств. Причину этому следует искать в самом свойстве члена быть неопределенным и сле, довательно, быть истолкованным различным образом и принимать то одобрительный оттенок, то характер порицания; это находится в прямой связи с психическим состоянием говорящего или пишущего. Боьлшую роль при этом играет прерывание речи, тон голоса.

Неопределенный член может быть настолько эмоциональным, что фигурирует иногда самостоятельно, не сопутствуемый существительным: *Actorul acesta a interpetat minunat rolul lui Othelo! Este un*... Волнение, восхищение препятствует говорящему подыскать подходящие для выражения восторга слова, и он останавливается на неопределенном члене, вкладывая в его произношение воодушевляющие его чувства.

В свете вышеизложенного можно вывести общее заключение в связи с грамматическими средствами.

Кроме грамматических средств морфологического и синтаксического характера, выражающая чувства речь пользуется очень обширной гаммой приемов для наиболее близкого и верного отображения различных психических состояний (например наречие, применяемое для выражения превосходной степени, предлог *la* для выражения большого количества и т. д.). Эти грамматические средства отличаются от первых тем, что говорящий пользуется ими с намерением выразить определенные чувства и они являются реальными грамматическими средствами. Неопределенный член можно включить в число грамматических средств, служащих для выражения чувств.

OBSERVATIONS SUR LES VALEURS AFFECTIVES DES ARTICLES INDÉFINIS DE LA LANGUE ROUMAINE

(RÉSUMÉ)

Dans le présent article, on examine les valeurs affectives (admiratives et péjoratives) des articles indéfinis.

Des exemples du type: *un socru ca dumneata,* un artist, *este pentru mine o mare cinste* (Căl. E. O. I 102); *Voi sînteţi urmaşii Romei? Nişte răi şi nişte fameni* (Em. P. 138) il ressort que le porteur du sens appréciatif ou dépréciatif est le substantif tandis que l'article indéfini ne fait qu'ajouter une nuance affective à la notion exprimée par le substantif.

Le même article indéfini peut exprimer des sens différents, contraires. On doit en chercher la cause dans la qualité même des articles d'être indéfinis et de pouvoir ainsi être interprétés de différentes manières, parfois plus près du sens admiratif, d'autres fois plus près du sens péjoratif; ceci est en rapport direct avec l'état psychique de la personne qui parle ou qui écrit. Dans ce cas-ci, outre la suspension, c'est l'intonation qui joue un grand rôle.

L'article indéfini peut contenir tellement d'affectivité que, dans certains cas determinés, il apparaît seul, non accompagné par le substantif: *Actorul acesta a interpretat minunat rolul lui Othelo! Este* un . . . L'émotion, l'admiration nous empêchent de trouver le juste terme d'éloge et alors nous mettons l'accent sur l'article indéfini.

A la lumière des observations faites dans cet article, on peut tirer une conclusion générale relativement aux instruments grammaticaux.

Outre les instruments grammaticaux employés par la morphologie et la syntaxe, le langage affectif se sert d'une gamme très variée de procédés pour exprimer, de la manière la plus proche de la réalité, divers états psychiques (par ex. des adverbes employés pour exprimer le superlatif, la préposition *la* pour exprimer une grande quantité etc.).

Ces instruments grammaticaux diffèrent des premiers du fait que la personne qui parle les emploie avec certaines intentions affectives; ce sont des instruments grammaticaux affectifs. L'article indéfini peut compter parmi les instruments grammaticaux de l'expression affective.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

PROBLEME DE GRAMATICĂ

ATRIBUTUL SUBSTANTIVAL ÎN LIMBA ROMÎNĂ *

DE

M. GRIGORESCU

Una din lipsurile principale ale studiilor noastre de lingvistică o constituie desconsiderarea problemelor de gramatică în general şi a celor de sintaxă în special. În raportul său la Sesiunea lărgită din 2—4 iulie 1951 a Secţiei a VI-a a Academiei R.P.R., acad. E. Petrovici arăta că: « Dacă în trecut lingvistica, în ansamblul ei, a fost puţin luată în serios, despre gramatică putem să spunem că a fost categoric tratată cu dispreţ »[1]. Afirmaţia acad. E . Petrovici e susţinută de constatarea pe care o face în acelaşi raport: « În momentul de faţă nu avem o gramatică a limbii noastre. În special în materie de sintaxă stăm foarte rău: în mare parte ne lipsesc lucrările pregătitoare; unele pe care le avem au fost făcute de străini care nu cunoşteau destul limba noastră şi nu au fost în stare să înţeleagă bine nuanţele »[2].

Constatarea aceasta o poate face, din păcate, oricine vrea să afle ceva în legătură cu cea mai elementară problemă de sintaxă, cînd vede că parcurgerea gramaticilor existente nu-i serveşte la nimic. Şi tot astfel, oricine ia în mînă aceste gramatici nu se poate să nu fie izbit de disproporţia — pe care o semnalează tov. prof. Macrea[3] — dintre spaţiul acordat morfologiei şi numărul redus de pagini consacrate sintaxei.

În şcoală se puteau acumula unele cunoştinţe de sintaxă în cadrul studierii limbilor străine. Cunoştinţele acestea aveau însă neajunsul de a lăsa să se creadă că în limba noastră nu există probleme asemănătoare, ceea ce pe de o parte însemna un argument în favoarea superiorităţii limbii străine, iar pe de alta îngreuia însuşirea acesteia, întrucît elevii nu aveau o bază de comparare între funcţiunile aceleiaşi categorii gramaticale în limba romînă şi în cea învăţată.

În această împrejurare se poate spune că-şi are originea încercarea de faţă. Am învăţat în liceu la gramatica latină nenumărate funcţiuni ale atributului genitival, am aflat apoi de la orele de limba rusă şi mai ales din gramaticile sovietice funcţiunile atributului genitival în limba rusă, dar despre funcţiunile aceleiaşi categorii în limba romînă, nimic. Traducerea exemplelor res-

* Lucrarea de faţă a servit ca bază pentru redactarea capitolului « Atributul substantival » din volumul al II-lea al Gramaticii limbii romîne.

[1] Cum vorbim, 1951, nr. 7—8, p. 13—14.

[2] Ibidem, p. 15.

[3] Limba romînă, 1953, nr. 2, p. 7.

pective arăta că multe funcțiuni concordă, unele însă, nu: raporturi care în limba rusă se exprimă, de pildă, printr-un atribut substantival în genitiv, la noi trebuie exprimate printr-un atribut substantival prepozițional, dar elevii sînt ispitiți să le exprime și în romînește cu ajutorul genitivului, deoarece nu cunosc decît funcțiunile acestuia în limba rusă, iar, dacă nu greșesc, schimbarea construcției se face numai empiric, pe baza simțului limbii materne pe care-l are fiecare într-o măsură mai mare sau mai mică, și nu pe o bază științifică.

Lipsa aceasta nu este numai a manualelor școlare. Consultarea gramaticii acad. Iorgu Iordan [1] și a acad. Rosetti și Byck [2] arată sărăcia totală de probleme, fie și numai prin spațiul acordat atributului substantival: 8 rînduri la acad. Iordan (p. 222), 7 rînduri la Rosetti-Byck (p. 178).

Singura gramatică în care sintaxa este mai adînc studiată, într-o proporție mai justă față de morfologie, și în care tratarea atributului substantival nu are numai o întindere concretă de 7 pagini, ci și o serie întreagă de probleme, este Gramatica romînă a lui H. Tiktin [3] (p. 177—183). Deși Gramatica lui Tiktin este atît de veche (1889), deși autorul ei învățase relativ tîrziu limba romînă, observațiile făcute de el asupra atributului substantival sînt în mare parte valabile și astăzi și în orice caz sînt pînă astăzi cele mai complete. De ce n-a fost valorificată moștenirea lui Tiktin sau de ce n-a fost măcar folosită în lucrările ulterioare, cunoscută în școli — e încă un semn de întrebare pentru lingvistica noastră.

Numărul tratatelor de gramatică în circulație se reduce la acestea trei. Lipsesc însă și studiile de amănunt asupra problemelor de sintaxă, în special asupra sintaxei părților de propoziție.

Lingviștii danezi Kr. Sandfeld și H. Olsen, în lucrarea « Syntaxe roumaine »[4] se limitează la sintaxa părților de vorbire flexibile, încît nu oferă material decît pentru atributul substantival în genitiv prin capitolul consacrat sintaxei genitivului (p. 62—76, dar în mod special § 53 de la p. 63—64 și §§ 60, 61 62 de la p. 72—75).

Singurul lingvist care are meritul de a se fi ocupat de sectorul lingvistic al sintaxei părților de propoziție este N. Drăganu, de la care avem lucrarea din păcate neterminată « Elemente de sintaxă a limbii romîne » [5]. Bineînțeles că într-un asemenea studiu, în care nu se oprește decît asupra sintaxei, autorul poate dezvolta elementele studiate mai mult decît un tratat complet de gramatică. Atributului substantival i se consacră aici 12 pagini (54—65), diferitele categorii și afirmații sînt susținute cu numeroase exemple din scriitori, se ridică unele probleme noi. În general nu se poate vorbi de o prea mare adîncire a problemelor față de Tiktin, totuși lucrarea constituie o contribuție pozitivă pentru studiul gramaticii noastre, confirmînd justețea soluției pe care o găsește acad. E. Petrovici în vederea lichidării situației existente în gramatică: « înainte de a putea face o prezentare de ansamblu este nevoie de o studiere amănunțită a faptelor » [6].

---

[1] Iorgu Iordan, Gramatica limbii romîne, București, 1937.
[2] Al. Rosetti și J. Byck, Gramatica limbii romîne, București, 1945, ed. a II-a.
[3] H. Tiktin, Gramatica romînă, București, 1945, ed. a III-a.
[4] Kr. Sandfeld și H. Olsen, Syntaxe roumaine, I Emploi des mots à flexion, Paris, 1936.
[5] N. Drăganu, Elemente de sintaxă a limbii romîne. București, 1945.
[6] Cum vorbim, 1951, nr. 7—8, p. 15.

Am încercat să fac o asemenea cercetare « amănunțită » a atributului substantival, din care manualul sau tratatul cu o prezentare de ansamblu să-și poată extrage eventual punctele necesare.

★

Gramatica acad. Iordan și cea a acad. Rosetti și J. Byck vorbesc de trei feluri de atribute substantivale: în genitiv, cu prepoziție și apoziție. E drept că acestea sînt categoriile mai importante și productive în limba contemporană, dar pe lîngă ele mai există și atributul substantival exprimat prin dativ. Tiktin amintește de existența acestuia într-un paragraf din cadrul atributului genitival (p. 179), iar Drăganu îi consacră un paragraf special, deși îl consideră atribut genitival cu formă de dativ.

După mijloacele de exprimare, atributul substantival este deci de patru feluri:

A. atribut substantival în genitiv;
B. atribut substantival în dativ;
C. atribut substantival cu prepoziție;
D. apoziție.

Dintre aceste patru feluri de atribute substantivale, categoria atributului substantival în dativ este neproductivă în limba contemporană.

Capitolul despre atributul substantival se încheie aici în majoritatea gramaticilor noastre (atît în manuale, cît și la acad. Iordan și Rosetti-Byck). Stabilirea mijloacelor de exprimare a atributului substantival nu spune însă nimic atîta timp cît nu se urmărește ce exprimă aceste feluri de atribute, prin ce se aseamănă și prin ce se deosebesc unele de altele. Tiktin și Drăganu au mers în această direcție, dar s-au limitat la raporturile exprimate de atributul genitival și de cel prepozițional, neglijînd cu totul apoziția, și chiar în cadrul atributului prepozițional nu s-au oprit decît la raporturile exprimate cu ajutorul prepoziției *de*; în privința raporturilor dintre diferitele feluri de atribute ei nu semnalează decît asemănările dintre funcțiunile atributului genitival și cele ale atributului substantival cu prepoziția *de*, fără a vedea deosebirea de nuanță dintre ele.

Diferitele feluri de atribute substantivale pot exprima raporturi variate, care depind atît de sensul substantivului cu funcțiune de atribut, cît și de acela al substantivului determinat.

Există o serie de funcțiuni comune atributului în genitiv și atributului prepozițional (cu genitivul merge, în unele cazuri, și atributul în dativ). Cele mai importante raporturi exprimate de aceste atribute sînt:

1. Posesiunea — posesorul obiectului denumit de substantivul determinat sau obiectul posedat de ființa denumită de substantivul determinat.

2. Dependența — legătura de filiație, înrudire, prietenie, vecinătate sau relațiile sociale cu ființa sau cu colectivitatea denumită de substantivul determinat. Dependența de acest fel este reciprocă, dar, din punct de vedere gramatical, caracterul reciproc al dependenței nu reiese decît atunci cînd substantivele respective denumesc însăși relația. De pildă, în *copilul* ***mamei*** se vede că și *copilul* e al mamei, și *mama* e a copilului; dar într-un exemplu ca *Dinuț, copilul* ***Filofteei***, *era acasă* (Galaction, o. I 112), nu se mai poate spune că și *Filofteea* e a copilului, deși în realitate raportul e același.

3. A p a r t e n e n ț a la obiectul denumit de substantivul determinat din care face parte obiectul denumit de atribut, î n t r e g u l din care se consideră numai partea exprimată de substantivul, pronumele sau numeralul determinat.

4. S u b i e c t u l acțiunii exprimate de substantivul determinat (care are origine verbală, sens verbal sau face parte din locuțiuni verbale).

Atributul subiectiv corespunde unei construcții în care substantivul determinat ar fi verb, iar substantivul cu funcțiune de atribut—subiect.

Și prin vuietul *de valuri*
Prin mişcarea naltei *ierbi*
Eu te fac s-auzi în taină
Mersul *cîrdului* de cerbi. (EMINESCU, O. I 110) = *valurile* vuiesc, *iarba* se mişcă, *cîrdul* de cerbi merge.

În cazul operelor literare, ştiințifice sau artistice, al scrisorilor etc., subiectul este a u t o r u l lor.

5. O b i e c t u l acțiunii exprimate de substantivul determinat (care are origine verbală, sens verbal sau face parte din locuțiuni verbale).

Atributul obiectiv corespunde unei construcții în care substantivul determinat ar fi verb, iar substantivul cu funcțiune de atribut—complement direct sau indirect.

a) atribut obiectiv cu funcțiune de complement direct

Te urmăreşte săptămîni
Un pas făcut alene,
O dulce strîngere *de mîni*. (EMINESCU, O. I 189) = faptul că şi-au strîns *mîinile*.

b) atribut obiectiv cu funcțiune de complement indirect

[Alecsandri] deşteaptă-n sînul nostru dorul *țării* cei străbune. (EMINESCU, O. I 35) = ne e dor *de țara* străbună.

6. M a t e r i a: a) materia propriu-zisă, concretă, din care este făcut obiectul denumit de substantivul determinat sau b) elementele constitutive ale colectivului denumit de substantivul determinat.

7. A p o z i t i v u l — denumirea substantivului comun determinat, prin nume proprii topice sau nume de luni.

8. S u b s t i t u t a l s u p e r l a t i v u l u i, exprimat prin repetarea în genitiv (de obicei plural) sau cu prepoziție a substantivului determinat.

9. C o n ț i n u t u l obiectului denumit de substantivul determinat.

10. C a l i t a t e a, felul obiectului denumit de substantivul determinat.

11. O r i g i n e a — proveniența obiectului denumit de substantivul determinat.

12. L o c u l unde se găseşte sau cu care are legătură obiectul denumit de substantivul determinat.

13. T i m p u l — perioada, momentul cărora le este proprie noțiunea exprimată de substantivul determinat.

14. S c o p u l — destinația obiectului denumit de substantivul determinat.

Între atributul genitival şi cel prepozițional mai există două raporturi comune de tip special. Amîndouă pot exprima a) t e r m e n u l c a l i f i c a t de substantivul determinat sau b) t e r m e n u l c o m p a r a t cu acesta.

a) termenul calificat

Nemărginirea *firii* pătrundea adînc în sufletul învăţătorului. REBREANU, I. II 8.
Ce codană *de femeie*, gîndea Răcoare, şi calul fugea, la umblet, ca o nălucă. SADOVEANU, O. I 472.

b) termenul comparat

De-acum eu nu te voi vedea
Cum joci *al coamei* galben rîu. COŞBUC, B. I. 100—101.

Chiar el venise ... purtîndu-şi butia *de pîntece*. DUMITRIU, V. L. 46.

În construcţiile de acest tip avem a face cu o inversare a situaţiei reale. Substantivul în genitiv sau precedat de prepoziţie nu este decît formal atribut, pentru că de fapt pe el îl determină calificativul sau termenul de comparaţie respectiv: *firea* este nemărginită, *femeia* este codană, *coama* este ca un rîu galben, *pîntecele* este ca o butie.

Atributul genitival mai poate fi şi e x p l i c a t i v, arătînd denumirea specifică a noţiunii exprimate de substantivul determinat. Atributul prepoziţional mai poate exprima şi r e l a ţ i a, m ă s u r a şi t e r m e n u l d e c o m p a r a ţ i e al obiectului denumit de substantivul determinat.

Marea majoritate a raporturilor exprimate de atributul genitival şi de cel prepoziţional corespund deci prin etichetă. O analiză mai atentă poate scoate însă în evidenţă diferenţa dintre acestea. Atît mulţimea de valori ale atributului genitival cît şi cele ale atributului prepoziţional sînt subordonate în ambele cazuri unui raport fundamental care diferă dela unul la altul. În timp ce la atributul genitival raportul fundamental este p o s e s i u n e a (întrebarea *a cui*?), la atributul prepoziţional raportul fundamental este f e l u l (întrebarea *care*?, *ce fel de*?). F e l u l unui obiect poate fi exprimat printr-o serie întreagă de indicii referitoare la posesor, subiect, obiect, conţinut, materie, destinaţie, timp etc. şi tocmai acestea constituie variatele raporturi ale atributului prepoziţional. Orice raport exprimat de atributul prepoziţional cuprinde în sine ideea de f e l, căreia îi este subordonat. La atributul genitival, raportul fundamental este acela de p o s e s i u n e şi chiar nuanţele cele mai îndepărtate în aparenţă sînt subordonate de fapt acestui raport. Genitivul temporal sau local, de pildă, exprimă mai mult lexical circumstanţa respectivă, prezentînd gramatical noţiunea denumită de substantivul determinat ca proprie circumstanţei exprimate de substantivul în genitiv.

Pentru demonstrarea deosebirii dintre atributul genitival şi cel prepoziţional în privinţa raportului lor fundamental este concludentă punerea faţă în faţă a două exemple care ilustrează acelaşi raport, de filiaţie, de pildă:

a) genitivul filiaţiei

Şi fiul *craiului* ... se întoarnă ruşinat înapoi la tatu-său. CREANGĂ, P. 185—186.

b) prepoziţionalul filiaţiei

Sînt fiu *de crai*. Cărarea mea
Pe-aici va fi ... Ne vom vedea. COŞBUC, F.T. 157.

Funcţiunile apoziţiei sînt de altă natură şi anume: d e t e r m i n a r e a e x p l i c a r e a, d e f i n i r e a, c a l i f i c a r e a şi r e s t r î n g e r e a. Ele nu vin în atingere cu celelalte feluri de atribute substantivale decît prin categoria atributului genitival a p o z i t i v, echivalentă cu funcţiunea de denumire a apoziţiei determinative, şi prin apoziţiile de tip popular rezultate din elipsa prepoziţiei *cu* într-un atribut prepoziţional cu funcţiune de calificare sau caracterizare. Unele funcţiuni ale apoziţiei corespund însă cu funcţiunile

atributului adjectival calificativ sau ale unor construcții gerunziale ori propoziții subordonate.

Distincția între determinare și explicare — esențială la apoziție — se poate face și la celelalte atribute, însă într-o măsură mult mai mică. În general atributul genitival și cel prepozițional sînt determinative și de aceea în scris nu se despart prin virgulă de substantivul la care se referă. Uneori însă pot fi și ele explicative.

a) atribut genitival explicativ

Această concepție, *a burgheziei*, ..

b) atribut prepozițional explicativ

S-a urcat iar în căruță, înconjurată de legături cu ouă și gîște, *pentru neamurile* cele sărace și cărturărești de la oraș. CEZAR PETRESCU, S.R. 93.

Aveam o piele-n pod, *de miel*,
Doar nu veți fi vîndut-o? COȘBUC, P. 377.

A. *Atributul substantival genitival*

Atributul substantival genitival se exprimă prin:

1. genitivul substantivului

Noaptea *stelelor, a lunii, a oglinzilor* de rîu
Nu-i ca noaptea cea pustie și mocnită din sicriu.* EMINESCU, O. I 82.

De ce glasul meu n-are *a lui Orfeu* putere? GR. ALEXANDRESCU, P. 25.

Ochii unui *înger* scump
Au albastrul de cicoare. COȘBUC, B. I. 11.

Nopțile acelei *toamne* erau senine și line. SADOVEANU, N. P. 271.

În limba vorbită, substantivele care denumesc grade de rudenie sau relații de dependență socială formează o unitate cu adjectivul posesiv următor (dovadă faptul că la substantivele feminine desinența genitivului este aplicată adjectivului posesiv) și de aceea trebuie considerate împreună ca reprezentînd o singură parte de propoziție, în cazul nostru un atribut în genitiv.

Bătea în geam la cocioaba *bunică-sii.* CARAGIALE, O. I 135.

Regional, aceste substantive urmate de adjectiv rămîn invariabile, încît apar în funcțiune de atribut cu forma de nominativ-acuzativ; datorită funcțiunii îndeplinite, ele trebuie considerate totuși drept atribute în genitiv.

Bade, nu te supăra
Că, zău, nu e vina mea,
Ci-i vina *măicuță-mea.* JARNÍK-BÎRSEANU, D. 18.

Ți-aduci aminte, cucoane Iancule, de epistatul *tată-meu* de la Secara? GHICA, S. 225.

2. (în anumite împrejurări sintactice) construcția cu valoare de genitiv alcătuită din prepoziția *a* și forma de acuzativ a substantivului

Miroase florile-argintii
Și cad, o dulce ploaie,
Pe creștetele-*a doi copii*
Cu plete lungi, bălaie. EMINESCU, O. I 179.

Intrai apoi ... printre străvechii fagi, peste care tremuraseră mîinile *a o sută de ierni.* SADOVEANU, L. N. 190.

Tratatul de la Adrianopoli aduse țărilor recîștigare *a parte* din drepturile pierdute de atîta vreme. NEGRUZZI, I 202.

Valorificarea *a noi și noi resurse* locale ... să fie o mîndrie pentru fiecare sfat popular. SCÎNTEIA, 1951, Nr. 1995.

3. (regional) construcţia cu valoare de genitiv alcătuită din prepoziţia *la* şi forma de acuzativ a substantivului

Craiul apoi porunci de legară pe ţiganca de coadele *la două iepe* sirepe. RETEGANUL, P. I 50.
Casa *la un om* sărac. JAHRESBERICHT, V 175.

Între construcţiile regionale cu valoare de genitiv, Drăganu citează construcţia cu *la* şi cu *de la*. Sînt de acord cu această calificare numai pentru construcţia cu *la*, foarte răspîndită în Ardeal şi avînd într-adevăr această valoare pe lîngă diferite substantive. Construcţia cu *de la* însă, pe care Drăganu o ilustrează printr-un singur exemplu

Că mila *de la străin* (a străinului)
E ca umbra *de la spin* (JARNÍK-BÎRSEANU)

nu mi se pare că reprezintă un tip închegat cu valoare genitivală, ci e în funcţie de anumite substantive determinate cu sens verbal (*mila*, *ajutorul* etc.) care primesc un atribut substantival cu prepoziţia caracteristică complementului pe care l-ar fi avut ca verbe ori locuţiuni verbale sau depinde de un substantiv pe lîngă care se subînţelege un verb: *umbra care vine* (vezi mai jos atributul prepoziţional p. 114).

Tiktin şi Drăganu mai adaugă, ca mijloc de exprimare a atributului genitival, şi construcţia alcătuită din prepoziţia *de* şi forma de acuzativ a substantivului (*o piele de oaie*, *mijloc de masă* şi *colţ de ţară*, *zori de zi*, *seara de sîn Vasile*.) Părerea mea este că aceste construcţii nu pot fi încadrate la atributul genitival, ci la cel prepoziţional. Valoarea lor corespunde cu valoarea unui genitiv în limitele corespondenţei generale dintre raporturile exprimate de cele două feluri de atribute, dar, în aceeaşi măsură, există între ele deosebirea esenţială marcată de raportul fundamental diferit. Dovada acestei afirmaţii este imposibilitatea de a înlocui construcţia cu *de* printr-un genitiv fără a schimba sensul exprimării. Tiktin glosează *o piele de oaie* prin *pielea unei oi* (p. 179), dar se simte clar că este altceva. Drăganu recunoaşte existenţa unei deosebiri, însă crede că ea provine din lipsa de articol a substantivului determinat: ,,Atributul în genitivul format de prepoziţiunea *de* şi acuzativul substantivului se întrebuinţează mai ales cînd cuvîntul la care se referă atributul rămîne nearticulat, deci exprimă ceva general, nedeterminat. Să se compare deosebirea dintre *La mijloc de codru des* şi *La mijlocul codrului des*. *La mijloc de codru des* înseamnă «la un mijloc oarecare al unui codru des oarecare», iar *la mijlocul codrului des* înseamnă «la mijlocul ştiut al codrului des ştiut»'' (p. 60). De aceea el nu poate să-şi explice cazurile de întrebuinţare a acestui fel de atribut după substantive articulate: *în seara de sîn Vasile*. După teoria lui Drăganu ar urma ca acest exemplu să fie perfect echivalent cu *seara sfîntului Vasile* şi totuşi nu e aşa. De dificultatea aceasta s-a lovit însuşi Drăganu, neputînd trata împreună valorile atributului genitival propriu-zis şi ale «atributului genitival» cu *de*.

Alta este situaţia construcţiei alcătuite din prepoziţia *a* şi forma de acuzativ a substantivului. Această construcţie trebuie considerată atribut genitival, întrucît are exact aceleaşi valori ca şi genitivul, fiind de altfel singurul mijloc morfologic de exprimare a genitivului unui substantiv precedat de numeral nedeclinabil, după cum, regional, construcţia cu *la* este şi ea perfect echivalentă cu genitivul.

Locul atributului genitival este în urma substantivului determinat. În poezie însă, mai ales la scriitorii secolului al XIX-lea, atributul genitival

apare şi înaintea substantivului determinat, care rămîne, în acest caz, nearticulat.

Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate:
....
Ş-*ale valurilor* mîndre generaţii spumegate
Zidul vechi al monastirei în cadenţă îl izbesc. GR. ALEXANDRESCU, M. 13.
Reia-mi *al nemuririi* nimb
Şi focul din privire. EMINESCU, O. I 177.
În vise, cînd de Muze
Sînt dus pe altă lume,
A două fragezi buze
Simt dulcile parfume. MACEDONSKI, O. I XC.

În alte cazuri decît în poezie, limba literară contemporană nu admite plasarea atributului genitival înaintea substantivului determinat. Nici pentru poezie ordinea aceasta nu e prea recomandabilă astăzi, dar sînt cazuri în care necesităţi tehnice şi chiar stilistice o impun.

În proză, atributul genitival apare cu totul excepţional înaintea substantivului determinat în povestiri istorice, cu vădită intenţie stilistică arhaizantă, ca la Sadoveanu, de pildă:

Eu aş putea spune cu dreptate că *a lui Ion-Vodă* sabie a tăiat mai mulţi boieri decît a bătrînului. SADOVEANU, N.P. 7.

De asemenea în limbajul afectiv atributul genitival apare înaintea substantivului determinat în construcţii exclamative în care atributul genitival se apropie ca valoare de un atribut adjectival [1]:

A dracului babă! SADOVEANU, O. II 17.

În alte situaţii «prozaice» ordinea aceasta este însă inadmisibilă, deşi se pare că unii o socotesc literară. Astfel, un manual venit la Institutul de lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R. pentru aviz ştiinţific conţinea următoarea afirmaţie: «atributul genitival poate sta atît înaintea, cît şi în urma substantivului determinat», afirmaţia fiind susţinută de următorul exemplu:

«*A chinezilor* viaţă de mizerie s-a sfîrşit» !

Tot astfel, Sandfeld şi Olsen arată că această ordine, învechită în limba curentă, este întrebuinţată pentru «raţiuni particulare ale stilului», susţinînd că ea produce «un anumit efect poetic» într-un exemplu ca:

Culesul holdelor şi dijmuitul vor vorbi de vrednicia plugarului şi *de-a gliei* bogată dărnicie (M. LUNGIANU).
Era ruşine ca fata lui, nepoata lui Cimbru, *a lui Cimbru* nepoată, să steie slugă (SLAVICI, Vatra părăsită).

De fapt, toate exemplele date de ei, ca şi cel din manualul pomenit mai sus, atestează caracterul artificial al acestei plasări a atributului în alte condiţii decît cele arătate mai sus.

În poezie, atributul genitival pus înaintea substantivului determinat stă uneori între adjectivul care determină acelaşi substantiv şi substantivul însuşi:

Cînd cu gene ostenite sara suflu-n lumînare
Doar ceasornicul urmează lunga *timpului* cărare. EMINESCU, O. I 130.

---

[1] Vezi Sandfeld-Olsen, Sintaxe roumaine, I, p. 63 şi I. Iordan, Stilistica limbii romîne, Bucureşti, 1944, p. 235.

În limbajul afectiv există şi în proză situaţii asemănătoare, ca

Dragii *mamei* copilaşi. CREANGĂ, P. 19 [1],

în care plasarea atributului genitival în acest fel se datoreşte legăturii făcute de vorbitor între substantivul în genitiv şi adjectivul referitor la substantivul determinat: *copilaşi dragi mamei* (ar putea fi vorba de un genitiv apropiat ca valoare de dativul pe care îl cere adjectivul respectiv).

Atributul genitival poate determina un substantiv în cazul genitiv care este la rîndul lui atributul genitival al altui substantiv. Într-o asemenea succesiune de substantive în genitiv (nedespărţite între ele prin virgulă sau conjuncţie) fiecare este atributul genitival al substantivului imediat precedent.

El s-ar lăsa bucuros la o dulce reverie, dacă pocnetele *biciuştii postilionului*-.. nu l-ar turbura. NEGRUZZI, I 191 (*biciuştii* este atribut pe lîngă substantivul *pocnete*, iar *postilionului* pe lîngă substantivul în genitiv *biciuştii* [biciuşca postilionului]).

E bine totuşi să se evite înşirarea de prea multe substantive în genitiv, întrucît fac greoaie exprimarea. Iată un exemplu în care îngrămădirea de atribute genitivale supără:

Marea demonstraţie a poporului maghiar cu prilejul *aniversării eliberării patriei lui.* VIAŢA SINDICALĂ, 1952, Nr. 1938, 4.

Cazurile de acest fel au fost ridiculizate adesea de Caragiale:

Nu-ţi permit, zic, să te atingi, mă-nţelegi, de onoarea *femeii amicului meu!* CARAGIALE, O. I 228.

Atributul substantival în genitiv exprimă diferite raporturi care depind atît de sensul substantivului determinant (atributul în genitiv), cît şi de acela al substantivului determinat. Cele mai importante dintre aceste raporturi pot fi grupate în următoarele categorii:

1. Genitivul posesiv

a) posesorul

O răzeşie destul de mare, casa bătrînească ... o vie cu livadă frumoasă, vite şi multe păsări alcătuiau gospodăria *babei*. CREANGĂ, P. 3.

Hanul *lui Haramin* se afla aşezat la o răspîntene de drumuri. SADOVEANU, N. P. 6.

Nu uita că-n lacrimi este taina *ochilor* albaştri. EMINESCU, O. I 82.

b) obiectul posedat

Lună tu, stăpîna *mării*, pe a lumii boltă luneci. EMINESCU, O. I 130.

2. Genitivul dependenţei

Părinţii *fetei*... au de bucurie că le-a picat un om aşa de bun. CREANGĂ, P. 168.

Atunci femeia *lui Ipate* şi cu argatul *tătîne-său* tăbîrcesc sacul. CREANGĂ, P. 176.

Cucu-ntreabă: « Unde-i sora
Viselor noastre de vară? » EMINESCU, O. I 121.

S-a întrunit comitetul *uzinei* şi greva a fost declarată. SAHIA, N. 35.

3. Genitivul apartenenţei

Mi se părea că şi ei trebuiau să rămîie o părticică neclintită *a naturii*. SADOVEANU, L. N. 43.

Vă rog să îndrumaţi căruţa dumilorvoastre după mine pe un drumeag care ocoleşte prin ţarină, pe la capetele *ogoarelor*. SADOVEANU, N.P. 36.

Fiecare moment *al dramei* cinegetice avea cîntecul său consacrat. ODOBESCU, III 161.

Bogăţia apelor *unei cataracte*. GALACTION, O. I 37.

4. Genitivul subiectiv

Ornicul lui Caraiman, din straiţa pe care o avea el atîrnată pe umăr, a dat de asemenea mărturie de trecerea *timpului* şi împuţinarea *vieţii* noastre. SADOVEANU, N.P. 61.

---

[1] Sandfeld-Olsen în Sintaxe roumaine, I, p. 63, interpretează locul atributului genitival în exemplul citat ca datorîndu-se caracterului hipocoristic al expresiei.

Clopoţelul... clasa... zgomotul zvăpăiat *al externilor*... veneau una peste alta. DELAVRANCEA, H. T. 169.

Nu afară, în mine sînt urmele *copilăriei*. BENIUC, V. 25.

— Genitivul autorului

Natalia... este muzicantă din cap pînă în picioare. Sonatele *lui Beethoven*, fantaziile *lui Haydn*, caprițurile *lui Paganini* pentru ea sînt o jucărie. NEGRUZZI, I 75.

Apoi o telegramă *a tatei* m-a chemat... în străinătate, CEZAR PETRESCU, S.R. 121.

5. Genitivul obiectiv

a) în funcţiune de complement direct

De-abia scăpasem de întrebările păzitorului *graniţei*. GHICA, S. 210.

Nimeni dintre ceilalţi tovarăşi ai lui Potcoavă nu întrebuinţa doftoria lui moş Petrea pentru alinarea *năcazului* şi adormirea *gîndului*. SADOVEANU, N.P. 27.

Iată deci cum legea *asigurării* celor ce cad jertfă muncii este o simplă minciună, ca şi toate legile burgheziei. SAHIA, N. 36.

b) în funcţiune de complement indirect

Boierii, cîţi i-au mai lăsat vii, numai frica *morţii* îi mai ţine. NEGRUZZI, I 138.

Avea de mic dragostea *cîmpului* şi o groază nemaipomenită de şcoală şi de oraş. VLAHUŢĂ, N. 128.

Visez la basmul vechi *al zînei* Dochii. EMINESCU, O. I 119.

6. Genitivul materiei

a) materia propriu-zisă

Stăpînul... ţinuse cu zgîrcenie să nu piardă nici un ungher din fîşia *pămîntului* îngust. CEZAR PETRESCU, S.R. 7.

b) elementele constitutive

Ai vedea în ea crăiasa lumii *gîndurilor* tale. EMINESCU, O. I 160.

Dar dintr-*al prinţilor* şirag
Cîţi au trecut al casei prag,
De bunăseamă cel mai drag
A fost ales. COŞBUC, B. I. 17.

7. Genitivul explicativ

Mă prietene Mitreo, mi se pare că boala ta se cheamă boala *nerăbdării*. SADOVEANU, M.C. 124.

De la acest soţ al său a deprins presvitera Olimbiada meşteşugul *scrisorii* şi *al cititului* în cărţi. SADOVEANU, N.P. 33.

Pe Bistriţa a început campania *plutăritului*. SCÎNTEIA, 1951, Nr. 2016.

Călugării şi popii ce erau de faţă numai crăpau de ciudă şi de demonul *zavistiei* care-i muncea. SADOVEANU, N. P. 62.

8. Genitivul apozitiv

Comentariile editorului n-au cuprins încă porţiunea în care se află figurată provincia *Daciei*. ODOBESCU, IST. ARH. 293.

Mare-i apa *Bistriţii*. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 91.

Luna *lui iulie* era caldă şi veselă. DELAVRANCEA, T. 114.

9. Genitivul substitut al superlativului

Lumea toată de pre lume
Ne-a şi pus urîte nume:
. . . .
Mie floarea *florilor*
. . . .
Ţie răul *răilor*. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 66.

10. Genitivul conţinutului

Ş-apoi fost-au fost poftiţi la nuntă Crăiasa furnicilor şi Crăiasa zînelor, minunea minunilor din ostrovul *florilor*. CREANGĂ, P. 279.

Am spart butoiul *bucuriei*. BENIUC, V. 148.

11. Genitivul originii

Ei aduc... pînea frămîntată cu sudoare, vinul *viilor* — pentru burdăhanele stăpînilor. CAMILAR, N. I 370.

Cad popii îngroziți și se apleacă
Cu fruntea în pămînt
Și murmură: zloții *vînzării*. BENIUC, V. 164.

La a treia închinare, cu picăturile de vin i s-au prelins și lacrimile *aducerii* aminte. SADOVEANU, N.P. 6.

12. Genitivul local

Lung e drumul *Clujului*. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 92.

Bătrînele, pășia-pășia, țineau drumul *casei*. DELAVRANCEA, S. 15.

Dar stelele *bolții* albastre
Văd toate și ele-au văzut. COȘBUC, B.I. 58.

Pe Horea, pe Cloșca mi-i tăiară
În cetate la Bălgrad
Și carnea le-au aruncat
Păsărilor *cerului*
Și fiarelor *codrului*
Viermilor *pămîntului*. BENIUC, V. 162.

13. Genitivul temporal

Cînd veneau căldurile nesuferite *ale verii*, patronii de la « Timpul » plecau toți pe la băi. VLAHUȚĂ, O. 237.

Își scutura în boarea vîntului de asfințit frunzele pălite de seceta acelei *primăveri*. SADOVEANU, N. P. 8.

Locul... era înverzit c-o buruiană lucie cu frunză grasă ce nu pierea de frigul *iernii*. SADOVEANU, N.P. 319.

14. Genitivul final

Tudorel ce mi-și făcea?
Iarba *fiarelor* c-avea,
degetul
cheie punea,
lacătul
că-mi deschidea, TEODORESCU, P.P. 673.

Nu e hrană mai distrugătoare pentru mintea crudă a școlarului, ca această literatură delirantă pe care el își dă cu poftă gologanul *alviței* și ceasul *lecției* sau *al recreației*. VLAHUȚĂ, O. 329.

15. Genitivul calității

Cu-a tale umbre azi în van mă-mpresuri,
O ceas *al tainei*, asfințit de sară! EMINESCU, O. I 201.

Oamenii din popasul lui Haramin au rămas un răstimp tăcuți, ascultînd parcă din fundul ființei lor un vechi cîntec *al întristării*. SADOVEANU, N. P. 13.

Am chemat de grabă un doctor. Omul *științei* n-a găsit nimic alt grav decît starea ochiului. CARAGIALE, O. I 238.

16. Genitivul termenului calificat

Boarea amiezii lungi mîna apa galbenă a grîielor pînă sub cenușiul *pădurilor*. CAMILAR, N. I 255.

A dorului tărie
Cuvinte dă duioaselor mistere. EMINESCU, O. I 200.
Obrajii ei rumeni ca zmeura sînt,
Obrajii și rumenul *gurii*. COȘBUC, P. I 333.

17. Genitivul termenului comparat

Și, în haosul *uitării*, oricum orele alerge,
Ea din ce în ce mai dragă ți-ar cădea pe zi ce merge. EMINESCU, O. I 160.

A zîmbit cu blîndeţe oamenilor din jurul său, frecîndu-şi cu palmele negre şi arse ariciul *bărbii*. SADOVEANU, N. P. 8.

Tu n-ai apucat să deprinzi altă şcoală
Decît slugăreala pe la uşa bogatului,
Mătrăguna *ocărilor* şi pelinul *oftatului*. DEŞLIU, G. 53.

Din toate aceste categorii la Tiktin se găsesc numai patru (genitivul posesiv, subiectiv, obiectiv şi apozitiv), la Sandfeld-Olsen cinci (genitivul posesiv, al dependenţei — de înrudire — , substitut al superlativului, obiectiv şi explicativ, numit de ei definitiv), iar la Drăganu şapte (cele de la Tiktin şi în plus genitivul dependenţei, al apartenenţei — numit de el partitiv — şi genitivul substitut al superlativului). Acad. Iordan vorbeşte în Gramatică de trei raporturi: posesiunea, originea (de fapt dependenţa, legătura de înrudire) şi autorul sau subiectul, dar în « Limba romînă actuală » [1], se ocupă şi de genitivul obiectiv. Gramatica lui Rosetti şi Byck, care la atribut nu se ocupă de loc de această problemă, se pare că recunoaşte la sintaxa genitivului existenţa mai multor funcţiuni, însă într-un mod caracteristic lingvisticii burgheze: « Distingem mai multe funcţiuni ale genitivului, dintre care unele pot fi grupate în categoria genitivului posesiv, explicativ, subiectiv, obiectiv, partitiv. » După această introducere urmează 15 exemple simple şi 3 cu valori multiple, toate fără nici o etichetă, cititorul trebuind să ghicească din ce categorie fac parte fiecare, şi, dacă operaţia aceasta e relativ uşoară pentru categoriile numite în fraza citată, ea este imposibilă în cazul exemplelor pentru funcţiunile cuprinse în *etc.* Exemplu: « *iarba fiarelor* = iarba destinată să rupă fiarele ». O situaţie asemănătoare se găseşte la Sandfeld-Olsen, care grupează o serie de exemple de genitiv local fără titlu sub această introducere: « Alte *întrebuinţări remarcabile* ale genitivului posesiv sînt arătate de următoarele exemple... » (p. 73).

Dar chiar în legătură cu funcţiunile recunoscute în lucrările citate se impun cîteva observaţii.

La genitivul posesiv Tiktin, Drăganu şi Sandfeld-Olsen vorbesc numai de posesor, incluzînd şi dependenţa şi termenul calificat, iar Tiktin şi apartenenţa. Tot astfel, sînt grupate împreună exemplele de genitiv apozitiv şi explicativ.

În ceea ce priveşte genitivul obiectiv, toate lucrările lasă să se înţeleagă că are numai funcţiunea de complement direct, Sandfeld-Olsen spunînd clar că exprimă « regimul direct » al substantivului determinat.

Multiplele funcţiuni ale atributului genitival nu stau însă pe acelaşi plan. Funcţiunile principale, prezente în orice stil al limbii, sînt cele cuprinse în categoria genitivului posesiv, al dependenţei, al apartenenţei, subiectiv, al materiei, obiectiv şi explicativ (v. p. 107—108). Despre aceste categorii de atribute genitivale s-ar putea spune că sînt neutre din punct de vedere stilistic. Dimpotrivă, celelalte funcţiuni ale genitivului, de care am vorbit sub punctele 8—17 (p. 108—109), au o coloratură stilistică evidentă, de provenienţă diferită.

Genitivul apozitiv, de pildă, este întrebuinţat în scopuri stilistice datorită caracterului popular şi arhaic al construcţiei. În limba veche numirea unei luni a anului printr-un genitiv nu avea nimic deosebit. În limba contemporană ea se exprimă printr-o apoziţie, şi atunci cînd Eminescu recurge la genitiv, *Ci tu rămîi în floare ca luna **lui april*** (O. I 128), în loc de construcţia banală

---

[1] Iorgu Iordan, Limba romînă actuală — O gramatică a « greşelilor ». Bucureşti, 1947, ed. a II-a.

şi ştearsă *luna aprilie*, se simte cu uşurinţă valoarea poetică a atributului genitival — sugerarea unei personificări.

Acelaşi este cazul atributului genitival folosit ca substitut al superlativului. Construcţia este veche (*cîntarea cîntărilor*, *în vecii vecilor*) şi populară (*frumoasa frumoaselor*, *floarea florilor*); se întrebuinţează de asemenea în limba vorbită cu valoare afectivă, de obicei în legătură cu epitete (*mincinosul mincinoşilor*, *deşteptul deştepţilor*). Toate aceste domenii de întrebuinţare contribuie la culoarea stilistică pe care o capătă construcţia la Vlahuţă, de pildă, în alt stil şi cu altfel de cuvinte (neologisme):

Aceasta numea el iluzia *iluziilor* lui stinse. VLAHUŢĂ, 0,106.

Genitivul conţinutului, al originii, al locului, al timpului, al scopului şi al calităţii au valoare stilistică prin faptul că raporturile respective sînt învăluite de ideea de posesie, noţiunea exprimată prin cuvîntul în genitiv apărînd drept posesoare a obiectului sau a caracteristicii exprimate de substantivul determinat. În *ostrovul florilor* avem a face cu un atribut care exprimă conţinutul (=ostrovul cu flori), dar, genitivul avînd ca funcţiune fundamentală exprimarea posesiunii, se sugerează prin această construcţie că *florile* ar fi posesoarele, săpînitoarele ostrovului respectiv.

În sfîrşit, la ultimele două funcţiuni ale atributului genitival de care am amintit — atributul termenului calificat şi al termenului comparat — valoarea stilistică este şi mai puternic marcată. Provenienţa ei este diferită, întrucît nu este vorba nici de extinderea sferei de întrebuinţare a unei construcţii, nici de învăluirea unei valori date de sensul lexical al cuvîntului în alta datorită sensului gramatical al formei. În introducerea lucrării (p. 103) am arătat că în construcţia acestor atribute, al termenului calificat şi al termenului comparat (exprimate prin genitiv sau printr-un substantiv cu *de*), avem a face cu inversarea situaţiei reale în ceea ce priveşte raportul dintre noţiunile exprimate de cei doi termeni: termenul care în realitate este determinat devine din punct de vedere gramatical determinant, iar adevăratul determinant poate deveni termen determinat prin ascunderea comparaţiei. Tocmai în această împrejurare îşi are originea valoarea stilistică a acestor atribute — false în realitate. Inversarea raportului real se face cu intenţie şi ea este cu atît mai vizibilă la atributul genitival, cu cît, spre deosebire de construcţia corespunzătoare din cadrul atributului prepoziţional, ea nu este obişnuită în vorbirea populară şi familiară. În literatura cultă însă, mai ales în poezie, dar şi în proza descriptivă, aceste atribute genitivale abundă.

B. *Atributul substantival în dativ*

Atributul exprimat printr-un substantiv în cazul dativ determină substantive nearticulate care denumesc de obicei grade de rudenie sau atribuţii sociale:

[Alexandru cel Bun] tocmit-au şi boieriile mari în sfat. . .: . . . Vornic mare în ţara de gios . . . şi Vornic *Bîrladului*. Vornic mare de ţara de sus . . . şi Vornic *Dorohoiului*. G. URECHE, în LET. I 104.

Aşijderea şi de aice Lupul fecior *lui Gavriliţă* Vornicul şi alţii . . . au alergat la Constantin Vodă. NECULCE, CR. 146.

Acest fel de atribut constituie o categorie neproductivă astăzi. Este o construcţie specifică limbii vechi, folosită în limba literară contemporană cu valoare stilistică:

[Mureşan] zmulge munţilor durerea, brazilor destinul spune
Şi bogat în sărăcia-i ca un astru el apune,
Preot *deşteptării* noastre, *semnelor* vremii profet. EMINESCU, O. I 32.

Locul atributului în dativ este în urma substantivului determinat. Ca şi atributul genitival însă, în poezie atributul în dativ apare şi înaintea substantivului determinat:

> Cu braţe libere nălţăm un imn lui Stalin,
> *Lumii* noi conducător şi-nvăţător. MIHU DRAGOMIR, S.P. 50.

Dat fiind sensul substantivului determinat, atributul substantival în dativ exprimă îndeosebi legătura reciprocă de filiaţie, înrudire, prietenie, duşmănie, vecinătate sau dependenţă socială (vezi primele două exemple de la p.111). El poate exprima însă şi alte raporturi apărînd de pildă în funcţiunea de complement (dativ obiectiv):

> Se bate miezul nopţii în clopotul de-aramă,
> Şi somnul, vameş *vieţii*, nu vrea să-mi ieie vamă. EMINESCU, O.I 203,

(vezi şi citatul din Mihu Dragomir, S.P. 50) sau exprimînd destinaţia (dativ final) ca în citatul din Eminescu, O. I 32 dat la p. 111: *preot deşteptării noastre*.

Toate aceste raporturi se pot exprima şi printr-un atribut substantival în genitiv, dar, spre deosebire de acesta, dativul atributiv determină numai substantive nearticulate şi trimite astfel spre un predicat nominal faţă de care substantivul în dativ ar avea funcţiunea de complement indirect.

Valoarea stilistică a atributului în dativ nu vine numai de la caracterul arhaic al construcţiei. Ea se datoreşte în primul rînd faptului că funcţiunea fundamentală a dativului nu este aceea de atribut, ci de complement indirect, încît raportul atributiv apare învăluit în această funcţiune inerentă dativului. Altfel spus, în loc ca atribuirea să fie prezentată drept un rezultat, ea e înfăţişată ca un proces.

C. *Atributul substantival prepoziţional*

Atributul substantival prepoziţional se exprimă printr-un substantiv precedat de o prepoziţie, de o locuţiune prepoziţională sau de un adverb de comparaţie cu valoare de prepoziţie.

Mai încolo, Ilinca a rupt o crenguţă *cu trei flori de răsură* şi s-a suit în cerdacul *de la casa mare*. SADOVEANU, N.P. 74.

Partidul nostru . . . înarmează masele cu ştiinţa bolşevică a luptei *de clasă împotriva duşmanului*. GHEORGHIU-DEJ, ART. CUV. 400.

Văd poeţi ce-au scris o limbă *ca un fagure de miere*. EMINESCU, O. I 31.

Nici o gramatică nu vorbeşte de atributul substantival introdus printr-un adverb de comparaţie (*ca* sau *cît*). Întrucît valoarea acestor adverbe este foarte apropiată de prepoziţie (dovadă şi regimul morfologic: ca şi prepoziţiile, adverbele *ca* şi *cît* cer cazul acuzativ), atributul substantival format cu ajutorul lor se încadrează în atributul prepoziţional.

E curios felul în care tratează Drăganu atributul prepoziţional. În introducerea la atributul substantival (p. 54) el spune că acesta poate fi apoziţie, în genitiv sau prepoziţional, dar nu tratează apoi decît apoziţia, atributul genitival (în care include şi atributul cu *de*) şi atributul în dativ, de care nici nu pomenise în introducere. Atributul substantival precedat de prepoziţie este considerat de Drăganu fără nici o justificare o specie de atribut adverbial (p. 72), care se exprimă după el:

a) printr-un adverb: bani *gata*;

b) printr-un adverb precedat de prepoziţie, mai ales de prepoziţia *de*: ţara *de jos*;

c) printr-un substantiv precedat de prepoziţie: gropana *cu cinci ulmi*, cinci fraţi *de la o mumă*, satul *fără cîini*.

Care a fost criteriul care l-a dus pe Drăganu la această clasificare nu se vede, deoarece nici măcar exemplele de la punctul c nu concordă ca valoare cu adevăratele atribute adverbiale de la punctul a şi b. Multe din atributele prepoziţionale citate de el ar putea fi calificate mai degrabă drept atribute adjectivale, dar în nici un caz adverbiale, cu care nu au nimic comun.

Atitudinea aceasta de nejustificare a unei teze noi este şi ea caracteristică pentru felul de lucru al lingvisticii burgheze. Deşi rupe dintr-o dată cu clasificarea curentă în toate gramaticile de pînă la el, autorul nu se simte dator să-şi susţină poziţia cu nici un argument.

În privinţa prepoziţiilor folosite trebuie distinse trei categorii de atribute prepoziţionale: atributul prepoziţional propriu-zis, atributul prepoziţional care înlocuieşte o propoziţie atributivă şi atributul prepoziţional al substantivelor care exprimă o noţiune verbală sau cer să se subînţeleagă pe lîngă ele un verb.

1) Atributul prepoziţional propriu-zis se construieşte cu prepoziţia *de* — cea mai frecventă prepoziţie a atributului —, *către*, *cu*, *fără (de)*, *în*, *pentru* şi cu adverbele de comparaţie *ca* şi *cît*.

Ne-om duce şi noi, eu şi cu baba Cireaşa, unde se duc toate... unde se duc ş-aceste frunze *de frasin* zburate de vînt. SADOVEANU, N.P. 8.

Cînd l-aude, numai dînsul îşi ştia inima lui,
Căci copilul *cu bobocii* era chiar copilul lui. EMINESCU, O. I 84.

Spui şoapte *fără de-nţeles*
Şi ochii tăi stau ţîntă. COŞBUC, F. T. 6.

Şi aceiaşi pomi *în floare*
Crengi întind peste zaplaz. EMINESCU, O. I 112.

Arde-n candel-o lumină *cît un sîmbure de mac*. EMINESCU, O. I 84.

2) Atributul prepoziţional care înlocuieşte o propoziţie atributivă se construieşte cu prepoziţii sau locuţiuni prepoziţionale compuse cu *de*. Deosebirea dintre acest atribut şi celelalte atribute prepoziţionale este că la dezvoltarea atributului în propoziţie complementul rezultat nu-l mai are pe *de*.

Se uita o clipă la copilul *de pe lîngă cai*. DUMITRIU, V.L. 7

[= copilul care era pe lîngă cai].

Tu n-ai avut de gînd să arăţi poeţilor *din viitorime* poteca cea bună. ODOBESCU, I 103

[= poeţilor care vor trăi în viitorime].

3) Substantivele care exprimă o noţiune verbală (nume de acţiune ori de agent) sau cele pe lîngă care se subînţelege un verb primesc un atribut corespunzător complementului indirect sau circumstanţial pe care l-ar avea verbul respectiv. Acest fel de atribut prepoziţional se construieşte cu prepoziţia sau locuţiunea prepoziţională cu care s-ar fi construit complementul corespunzător.

a) Substantivul determinat exprimă o noţiune verbală

Clasa noastră muncitoare... are tradiţii glorioase de luptă *împotriva fascismului* german şi *a imperialismului* american. SCÎNTEIA, 1951, Nr. 2002 [= clasa muncitoare luptă împotriva imperialismului — complement indirect].

Strecurările flăcăului, *prin întuneric* de la marginea iazului *pînă la casa nevestei*, nu fură băgate în seamă. SADOVEANU, O. II 99 [= se strecura prin întuneric de la marginea iazului pînă la casa nevestei — circumstanţiale de loc).

O baltă sclipea la cotitura *spre moară*. CAMILAR, N. I 28 [= drumul coteşte spre moară — circumstanţial de loc].

Trecătorii *pe şleah* păreau văzuţi printr-o pînză fumurie. SADOVEANU, O. II 196 [= cei care treceau pe şleah păreau văzuţi printr-o pînză fumurie — circumstanţial de loc].

b) pe lîngă substantivul determinat se subînţelege un verb (de obicei un participiu)

> Cînta cu glas de-abia învolt
> O doină ce-au adus-o-n sat
> Flăcăi *de peste Olt*. COŞBUC, F. T. 109 [= flăcăi veniţi de peste Olt — circumstanţial de loc].

Singurul lingvist care a văzut o deosebire înăuntrul atributului prepoziţional în ceea ce priveşte prepoziţiile folosite este Tiktin. Distincţia făcută de el este cam confuză, întrucît nu delimitează precis prima grupă, ci porneşte numai de la prepoziţia *de*. Cu toate acestea, particularitatea celei de a doua grupe reiese destul de clar: « Prepoziţia *de* se pune înaintea atributelor formate cu alte prepoziţii acolo unde în locul lui *de* s-ar putea zice *care este*, *care se află* » (p. 180–181, § 415).

Situaţia specifică a atributelor prepoziţionale ale substantivelor de origine sau sens verbal a fost văzută just atît de Tiktin (p. 181 –182), cît şi de Drăganu (p. 73), deşi acesta din urmă le consideră atribute adverbiale. Amîndoi limitează însă această categorie la determinarea unor nume de acţiuni (la Tiktin aceasta reiese numai din exemple, Drăganu însă vorbeşte clar de *abstracte* verbale). De fapt, după cum arată exemplul din Sadoveanu, O. II 196 citat mai sus, trebuie avute în vedere şi atributele numelor de agent: *trecătorii* ***pe şleah***.

Atributul prepoziţional stă în urma substantivului determinat. Cu totul excepţionale sînt cazurile cînd apare, în poezie, înaintea acestuia:

> Mi-oi desface *de-aur* părul
> Să-ţi astup cu dînsul gura. EMINESCU, O. I 65.
> Sau visînd o umbră dulce cu *de-argint* aripe albe,
> . . . .
> El îi pune pe-a ei frunte mîndru diadem de stele. EMINESCU, O. I 32.

În limbajul afectiv, atributul prepoziţional apare înaintea substantivului determinat în construcţii exclamative în care are valoarea unui atribut adjectival. [1]

În ceea ce priveşte funcţiunile atributului prepoziţional, singurii autori care spun ceva sînt Tiktin şi Drăganu, dar nici ei nu se ocupă decît de valorile atributului cu *de* (fără a le găsi nici aici pe toate). Într-adevăr prepoziţia *de* este cea mai importantă, cea mai des întrebuinţată şi cu cele mai multe valori, dar a limita funcţiunile atributului prepoziţional la valorile prepoziţiei *de* înseamnă a trece cu vederea raporturi specifice atributului prepoziţional care nu se pot exprima cu *de* (comparaţia de pildă) şi a confunda studiul atributului cu sintaxa prepoziţiei *de*.

Prin intermediul prepoziţiei atributul prepoziţional poate exprima cele mai variate raporturi, care depind însă şi de sensul substantivului determinat şi de acela al substantivului determinant (care constituie împreună cu prepoziţia

---

[1] Vezi I. Iordan, Stilistica limbii romîne, p. 235.

atributul prepozițional). După cum am arătat în introducerea lucrării (p. 101), raportul fundamental exprimat de un atribut substantival cu prepoziție este f e l u l, dar felul unui obiect poate fi exprimat printr-o serie întreagă de indicii şi tocmai acestea constituie nenumăratele raporturi ale atributului prepozițional, dintre care cele mai importante pot fi grupate în următoarele categorii:

1. Prepoziționalul posesiv

a) posesorul

Glumă e să mă arză o dată cu o avere *de om*... CARAGIALE, O. I 200.

b) obiectul posedat

Era dascăl în Butucani, bun sat şi mare, oameni *cu stare*. SLAVICI, O. 43.
Sărăcenii erau un sat *fără popă*. SLAVICI, O. 47.

2. Prepoziționalul dependenței

Venise fata *de-mpărat*
Cu alte fete pe-nserat
S-aducă apă din izvor. COŞBUC, F. T. 156.

Văru-meu... juca numai lîngă fata vornicului, soră *cu crîşmărița* cea frumoasă din Fălticeni. CREANGĂ, A. 105.
Optsprezece plăieşi trimişi de ispravnicul *de Neamțu*. NEGRUZZI, I 169.

3. Prepoziționalul apartenenței

Şi pe margini *de caiete* scriam versuri dulci, de pildă
Către vreo trandafirie şi sălbatică Clotildă. EMINESCU, O. I 140.
Şi i-au îmbiat bătrînii cu o chişcătură *de pîne*. CAMILAR, N. I 70.

Şi ascult cum învelişul
De la cărți ei mi le rod. EMINESCU, O. I 105.

4. Prepoziționalul subiectiv

Domnul... cuprins fiind de mustrare *de cuget*... BĂLCESCU, în MAG. IST. I 191.

[Balta] în adîncu-i se pătrunde
. . . .
Şi de zbor *de rîndunele*
Şi de chipul dragei mele. EMINESCU, O. I 215.

Scîrțîirea *de condeie* dădea farmec astei linişti. EMINESCU, O. I 141.
Monumentele deveneau prada duşmăniilor *dintre clase* sau *dintre familii*. ODOBESCU, IST. ARH. 205.

— Prepoziționalul autorului

Poezii *de Eminescu*.

5. Prepoziționalul obiectiv

a) în funcțiune de complement direct

N-avem oşti, dară iubirea *de moşie* e un zid
Care nu se-nfiorează de-a ta spaimă, Baiazid. EMINESCU, O. I 147.

Trădare... strigă Vartic... Trădare *de țară*. CAMILAR, N. I 120.

b) în funcțiune de complement indirect

Amintirile *despre părinții* ei i-au rămas copilei adînc săpate. SADOVEANU, O. II 118.
Spre a-şi arăta şi mai mult disprețul către această *aristocrație* coruptă şi egoistă, el adună într-o zi pe toți boierii... BĂLCESCU, în MAG. IST. I 190.
O frumoasă disertație *asupra* boalelor ce se încuibă în cap. NEGRUZZI, I 230.

6. Prepoziționalul relației

Se uită la tovarăşii *de compartiment*. REBREANU, R. I 11.
Măria-sa răposatul a lăsat-o [visteria] în mîinile fratelui său *după mamă*. SADOVEANU, N. P. 46.

7. Prepoziționalul materiei

a) materia propriu-zisă

Și-adînc din bubuitul frînt
Al bulgărilor *de pămînt*
Vorbea un glas, un cîntec sfînt
Și nălțător. COȘBUC, P. 238.

Jupîn gazda ne-a da pită, ș-a binevoi să poruncească slujitorului său... să frigă la grătar o halcă *de slănină*. SADOVEANU, N.P. 395.

b) elementele constitutive

A, nu mă mir că ți se dete
O zodie atît de tristă
....
Și că potop de negre *gînduri*
Se strîng și ți se bat sub frunte. VLAHUȚĂ, P. 58.
Și ca la mîndre nunți de crai
Ieșit-a-n cale ales alai
De sfetnici mulți și mult popor. COȘBUC, P. 146.

8. Prepozițonalul calității

De-un moșneag, da, împărate, căci moșneagul ce privești
Nu e om *de rînd*, el este Domnul Țării Romînești. EMINESCU, O. I 147.

Din cînd în cînd fetița își ridica genele, lunecîndu-și căutătura ei *de-o* dulce și nevinovată *sfială*, cînd pe chipul liniștit al stariței, cînd pe șiragul de mătănii. VLAHUȚĂ, N. 89.
O fetiță... desculță, bălaie, *cu ochii* albaștri, trecu peste lăptoc. SADOVEANU, O. II 56.

Uneori calitatea este indicată prin locul de origine al unor obiecte care astăzi se produc și în alte părți:

Mirosul foilor de dafin, acum galbene ca tutunul *de Havana*, se răspîndi puternic și plăcut. GALACTION, O. I 120.
Mai multe ulcioare pîntecoase, pline de vin *de Odobești* și *de Cotnar*. NEGRUZZI, I 151.

9. Prepozițonalul conținutului

Dă-mi un pahar *de rachiu* și unul *de rom*... o sticlă *de vin*. GHICA, C.E. 251.
Și-a luat.. dăsagii *cu aur* și s-a dus. GR. S. III 119.

10. Prepozițonalul măsurii

Mavrogheni era arap negru cu buze *d-o palmă*. GHICA, S. 390.
Era cale *de o oră*. GALACTION, O. I 39.
Clipea din ochi și-ntindea... o gură *pînă la urechi*. SADOVEANU, O. II 102.

11. Prepozițonalul apozitiv

Ziua *de joi* dă o viață neînchipuită acestui tîrg mort. CAMILAR, N. II 126.

12. Prepozițonalul substitut al superlativului

Ar voi în a lui brațe să o țină-n veci *de veci*. EMINESCU, O. I 162.
N-am mers să-i cer — aveam, n-aveam —
Și n-o să-mi meargă neam *de neam*. COȘBUC, B. I. 126.

13. Prepozițonalul originii

Calul *de dar* nu se caută în gură.

14. Prepozițonalul final

Mărfuri fine *de vînzare*. GHICA, S. 319.

Atributul prepozițonal poate arăta destinația obiectului denumit de substantivul determinat și sub formă «negativă», indicînd răul la combaterea căruia a folosit acesta:

Mîine îți voi da un leac *de frică*. NEGRUZZI, I 147.
Ăl mai bun leac *pentru frig*. DUMITRIU, V. L. 7.

15. Prepozițonalul temporal

Însuratul *de tînăr* și mîncarea *de dimineață* n-au greș. NEGRUZZI, I 251.
Tu, vînt *de seară*-n calea ta

Nu l-ai văzut venind cumva? COȘBUC, F. T. 159.
Îi trezea amintiri... *de la alte arături*. DUMITRIU, V. L. 6.

16. Prepoziționalul local

Iară copii n-avea dascălul Pintilie decît doi: o fată pe care a măritat-o după Petrea Țapului și pe Trandafir... popa *din Săraceni*. SLAVICI, O. 43.
Priveam florile *de la piept* și priveam omătul *de pe culmi*. GALACTION, O. I 344.
În țarinile *de pe față* oamenii arau și semănau. SLAVICI, O. 57.
Ilinca se gîndi la greutățile școlii, la necazurile *de prin străini*. VLAHUȚĂ, N. 11.

17. Prepoziționalul comparației

Un balaur *cît un munte*
Vine-nviforat ca vîntul. COȘBUC, P. 182.
Dar ce zgomot se aude? Bîzîit *ca de albine*? EMINESCU, O. I 87.
Bem apă de la izvor de sub coastă, apă *ca gheața*. SADOVEANU, L.N. 14.

18. Prepoziționalul termenului calificat

O vedea suind Halmul pe la moară, ca să ducă de mîncare hoțomanului *de bărbat*. SADOVEANU, O. II 66.
Bre, ce tărie *de flăcău*! GALACTION, O. I 54.
Dacă sărăcia ta *de cal* are forme... îl putem primi la infirmerie. CAMILAR, N. II 455.

19. Prepoziționalul termenului comparat

La Viena șarpele *de împărat*
A visat un vis nemaivisat. BENIUC, V. 160.
Olio, tu leică,
Ce mai drac frumos *de noră*! COȘBUC, B. I. 80.
Măi! stîngeți felinarele... Pentru-o mîță *de cal*! CAMILAR, N. II 458.

Atributul prepozițional este mult întrebuințat în limba romînă. Mulțimea valorilor și a prepozițiilor cu care poate fi construit constituie o dovadă în această privință.

Studierea istorică a problemei arată că întrebuințarea atributului prepozițional s-a extins mult în romînă față de situația din latină. Încă din primele noastre texte se constată că atributul prepozițional exprimă adesea raporturi care în latină erau redate printr-un atribut adjectival.

Și voi înșivă sînteți oameni cu inimă *de țărînă*. CORESI, CAZANIA [2], 6 [lat. cor *luteum, terreum*].

Acesta este cazul atributelor prepoziționale propriu-zise și îndeosebi al celor construite cu prepoziția *de*, *cu*, *fără (de)*, *în*, pentru care mai există uneori pînă astăzi un adjectiv paralel:

vreme de primăvară — vreme primăvăratică
om cu arme — om înarmat
pomi în floare — pomi înfloriți

Atributele prepoziționale din a doua grupă (construite cu compuse ale prepoziției *de*) sînt mult întrebuințate întrucît reprezintă un mijloc de înlocuire a unei propoziții atributive în care substantivul respectiv cu prepoziția de bază formează un complement:

florile de la piept — florile care erau la piept
omătul de pe culmi — omătul care e pe culmi.

În sfîrșit, atributele prepoziționale din a treia grupă (vezi p. 113, punct. 3) sînt întrebuințate mult la contragerea oricărei propoziții subordonate prin înlocuirea verbului predicativ cu un substantiv verbal.

D. *Apoziția*

Dacă în general atributul substantival e foarte superficial prezentat în gramaticile noastre, rîndurile consacrate apoziției nu păcătuiesc numai printr-o tratare sumară, ci prin imaginea falsă pe care o dau asupra acestui fel de atribut.

Iată, de pildă, definiția dată apoziției în manualul unic pentru clasa a VIII—XI-a medie editat de M.I.P. în 1952 [1]: « Substantivul care însoțește alt substantiv din propoziție pentru a-i explica înțelesul și stă în același caz cu el, se numește apoziție » (p. 134). Definiția aceasta, repetată într-un fel sau în altul în mai toate gramaticile de pînă acum, este greșită în mai multe privințe:

1°. Nu se poate defini apoziția prin s u b s t a n t i v u l care..., deoarece apoziția este o categorie sintactică și genul ei proxim este atributul substantival.

2°. Apoziția nu determină numai un s u b s t a n t i v din propoziție, ci orice echivalent al acestuia: pronume, numeral și construcții cu valoare substantivală.

3°. Funcțiunea apoziției nu este numai aceea de a e x p l i c a înțelesul termenului determinat.

4°. În sfîrșit, apoziția nu stă numai în a c e l a ș i c a z cu termenul determinat.

Ne oprim pentru început la această problemă a cazului apoziției întrucît ea constituie diferența specifică a apoziției față de celelalte atribute substantivale (în genitiv, în dativ sau în acuzativ cu prepoziție) și deci pe ea trebuie să se bazeze definiția.

Definiția de circulație aproape generală (vezi Iordan, Rosetti-Byck) « atributul exprimat printr-un substantiv în același caz cu substantivul determinat » cuprinde inexactitatea subliniată mai sus sub 4° și pe care manualul și M.I.P. încearcă să o acopere printr-o observație destul de confuză că apoziția apare și la forma de nominativ. Faptul acesta a mai fost sezisat și de H. Tiktin și N. Drăganu, dar nici unul nici altul nu i-au dat importanța cuvenită, lăsînd pe primul plan tot definiția curentă.

Astfel, Tiktin spune la p. 183 a Gramaticii sale: « Apoziția se acordă în caz cu vorba determinată printr-însa. Totuși la genitiv și dativ, apoziția ia de ordinar forma cazului drept ». Se vede aici că Tiktin a surprins nepotrivirea dintre definiția curentă și faptele din limbă, dar nu pomenește de acestea decît ca o concesie făcută realității după afirmarea categorică a unei situații care n-a fost niciodată exclusivă în limba noastră [2].

Singura lucrare în care problema cazului apoziției este just rezolvată este « Elemente de sintaxă a limbii romîne » de N. Drăganu. În definiția dată de Drăganu apoziției — « atributul substantival pus în același caz cu substantivul determinat, ori în cazul nominativ, fără de vreo legătură afară de pauză (notată prin virgulă) și acord » (p. 54) — sînt cuprinse într-adevăr cele două posibilități existente în limbă, dar atît faptul că se începe tot cu posibilitatea acordului în caz, cît și reducerea problemei la această definiție și la o serie

---

[1] Ministerul Învățămîntului Public, Gramatica limbii romîne, manual pentru clasa VIII-XI, 1952.

[2] Tiktin încearcă într-o notă la paragraful amintit să descopere regulile de « aplicare a cazului oblic » și împrejurările cînd apoziția « nu se declină ». Concluziile la care ajunge nu sînt însă valabile pentru noi, pentru că punctul de plecare a fost greșit.

de exemple pentru amîndouă situațiile, pot da altă impresie greșită, și anume aceea că cele două situații stau pe același plan.

Într-adevăr în limba noastră apoziția poate sta atît în același caz cu termenul determinat, cît și în nominativ indiferent de cazul determinatului și aceste două posibilități coexistă și în limba veche și în limba contemporană.

Limba veche:

Scriem... lui Budaki Gașpar, *birăului* de Bistriță. ROSETTI, B. 27 (1592).
Scriem... domnului Budaki Ianășu..., *birăul* de cetatea Bistriței. ROSETTI, B. 36 (1595).

Limba contemporană:

Cucoanii *Smadovicenchii* zi-i să plece. DUMITRIU, B.F. 50.
Acolo era conacul stăpînei satului, *Smadoviceanca*. DUMITRIU, B.F. 28.

Situația însă nu este absolut aceeași astăzi ca în secolul al XVI-lea. În limba veche predomină acordul apoziției cu termenul determinat, care reprezintă continuarea felului de exprimare a apoziției în latină, și această construcție continuă să existe la scriitorii secolului al XIX-lea și chiar la unii scriitori actuali, ca element arhaic.

Genitiv:

Duca Voevod cu armata turcească se trăgea dinaintea mîntuitorului Vienei, *regelui* Sobieski. BĂLCESCU, în MAG. IST. I 140.

Dativ:

Alexandru Vodă, credincios făgăduinței ce dase Doamnei *Ruxandei*, nu mai tăiese nici un boier. NEGRUZZI, I 158.

Acuzativ:

Pus-au și pe frații lor... *pe Scarlatachi* și *pe Lascarachi* și *pe Mihalachi* să fie capichihăi la Poartă. NECULCE, CR. 125.

Apoziția în nominativ era în secolul al XVI-lea o inovație față de latină, dar acestui tip nou i-a aparținut viitorul, dezvoltîndu-se din ce în ce mai mult. În limba contemporană — îndeosebi în limba vorbită — apoziția se pune aproape totdeauna în nominativ.

Genitiv:

Doi căluți... trăgeau cu încordare, îndemnați din cînd în cînd de glasul stăpînului lor, *un romîn* nalt și uscat, negricios la obraz. SADOVEANU, O. V 76.

Dativ:

Poporului nostru i-au fost cruțate suferințele și batjocura la care condamnă capitalismul pe oamenii muncii din Apus. Aceasta o datorește Uniunii Sovietice, *eliberatoarea* noastră. GHEORGHIU-DEJ, ART. CUV. 352.

Avînd în vedere această situație din limba contemporană, definiția apoziției trebuie să pornească de la punerea ei în nominativ și abia în al doilea rînd să cuprindă și cealaltă posibilitate cu o sferă de întrebuințare mult mai redusă. Definiția apoziției trebuie dată deci în felul următor:

Apoziția este atributul substantival pus în cazul nominativ indiferent de cazul termenului determinat sau acordat în caz cu acesta.

Exemplificarea definiției trebuie făcută apoi cu citate în care termenul determinat de apoziție să fie într-un caz oblic, deoarece atunci cînd apoziția stă în nominativ lîngă un nominativ nu se poate spune dacă aceasta se datorește acordului sau nu.

Bat la ușa amicului meu Piscupescu, *profesor* la cursul secundar — predă istoria în clasele inferioare de liceu. CARAGIALE, O. I 283.

Împărat slăvit e codrul,
Neamuri mii îi cresc sub poale,
Toate înflorind din mila
Codrului, *Măriei-Sale*. EMINESCU, O. I 100.

În completarea modului de exprimare a apoziției trebuie arătat că legătura dintre apoziție și termenul determinat este făcută uneori, mai ales în limba veche și în cea populară, cu ajutorul unor adverbe explicative ca *anume*, *adică*.

Dar și mirla din pădure
Are pe unul, *anume*
Pe cucul, cu pene sure. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 206.

Laudele lui Traian nu poate altul să le ție și să le poarte, fără numai altul ca Traian, *adecăte Theodosie*. CANTEMIR, HR. 17.

Folosirea unui asemenea adverb înaintea apoziției este necesară îndeosebi atunci cînd între termenul determinat și apoziție sînt intercalate alte părți de prepoziție.

Trecut-au atunce un sol moschicesc mare de la Țarigrad viind prin Ieși, mergînd la țara lui la Mosc, *anume Cneazul Dimitrie Galiciu*. NECULCE, CR. 202.

În anii domniei lui Mihnea-Vodă se căsători și fiul său Mircea și luă de soție pe fata lui Rareș Vodă de la Moldova, *anume Domnița Chiajna*. ODOBESCU, I 86.

În definiția apoziției am vorbit de raportul ei față de termenul determinat (și nu de substantivul determinat), deoarece, spre deosebire de majoritatea celorlalte atribute, apoziția nu determină numai un substantiv, ci și orice echivalent al acestuia:

1. un substantiv

Lăpușneanul se puse în capul mesei, avînd în dreapta pe logofătul *Trotușan* și în stînga pe vornicul *Moțoc*. NEGRUZZI, I 150-151.

Vitruviu *arhitectul*, Vitruviu *scriitorul* practic, Vitruviu *latinul* ne-a împins... către aceste considerațiuni. ODOBESCU, IST. ARH. 75.

2. un pronume [1]

Eu, *un soldat*,
Vin să vă spun. BANUȘ, B. 50.

Celălalt, *deputatul*, făcuse cîndva cîteva glume, CAMIL PETRESCU, U.N. 24.

3. un numeral

Al doilea, *un moșneag*, *baciul*, rămase liniștit la locul lui. SADOVEANU, O. II 219.

Și mai puțini, *mai ales muierile și babele*, se risipiseră pe drumurile lungi. DUMITRIU, B. F. 10.

4. construcție care echivalează cu un substantiv

Cei ce au scăpat, *turcii*, au fugit cum au putut. RADU POPESCU, în MAG. IST. IV 46.

Tiktin și Drăganu vorbesc și ei de existența apozițiilor pe lîngă pronume, dar în definiția apoziției nu se referă decît la substantive: celelalte gramatici, inclusiv manualul M.I.P.citat mai sus, nu spun nimic despre acest fapt care trebuie avut în vedere chiar la definiția generală a atributului.

Unul și același termen poate avea o serie întreagă de apoziții juxtapuse sau coordonate între ele.

El, *Sobiețki*, *fala Leșilor*, *eroul creștinătății*, *mîntuitorul Vienei*, să fie nevoit pentru a doua oară a da pas turcilor. NEGRUZZI, I 168.

---

[1] Pronumele personal determinat de apoziție poate lipsi, persoana respectivă fiind exprimată numai prin desinența personală a verbului:

Ei mi-au fost credința-n toi de luptă.
Fiul lor, azi poate le sînt tatăl. BENIUC, V. 10.

Ostaşul sovietic
Tovarăş şi *frate*
Luptă pentru noi,
Căzu pentru noi. BANUŞ, B. 59.

Fiecare apoziţie dintr-o asemenea serie aduce o notă nouă, care se referă numai la termenul determinat iniţial sau la acesta considerat împreună cu apoziţia ori apoziţiile precedente. În această privinţă se pot compara următoarele două citate din Sadoveanu:

Deodată răsare ca o nălucă el, *nenorocitul, ocnaşul, mortul.* SADOVEANU, O. II 261.
Tată-său, *Hasanache, tovarăşul lui cu cobza,* rămăsese tot prost, SADOVEANU, O. II 62.

Apoziţia este de două feluri: simplă şi dezvoltată.

1. Apoziţia simplă se exprimă printr-un substantiv comun sau propriu ori printr-un adjectiv substantivat:

Ion, *vizitiul,* îşi încearcă biciul pe spinarea noastră. CEZAR PETRESCU, S.R. 19.
Uncheşul *Petrea Gînj* [1] îşi întindea mustăţile albe spre ureche, cînd de-o parte, cînd de alta. SADOVEANU, N.P. 23.
Nicoară, oblicind că Irimia *vînzătorul* ar fi fiind la Iaşi, n-a mai pregetat. SADOVEANU, O. I 18.

2. Apoziţia dezvoltată se exprimă printr-o sintagmă alcătuită dintr-un substantiv determinat de alte atribute:

Eu n-am uitat nici pe răposatul Caraiman, *veselul şi priceputul staroste al vînătorilor tămădăieni.* ODOBESCU, I 105.

Uneori, în apoziţia dezvoltată se cuprind chiar propoziţii atributive care determină substantivele din interiorul acestei apoziţii.

În vremea asta Cătălin,
Viclean copil de casă
Ce împle cupele cu vin
Mesenilor la masă,
Un paj ce poartă pas cu pas
A-mpărătesii rochii,
Băiat din flori şi de pripas
Dar îndrăzneţ cu ochii,
. . . .
Se furişează pînditor
Privind la Cătălina. EMINESCU, O. I 173.

[Casa părintească] era un mormînt în care putrezisem de tot, de mult, eu *fugarul neastîmpărat al rîpelor şi dealurilor cu dumbrăvi, soiul cel rău, care alerga desculţ pe şesurile abia cosite şi dormea-n toiul fierbinţelii pe palele mirositoare de fîn, dimonul cu obrajii arşi de soare şi cu tălpile sparte de spini şi de ţăpuşi, pe care nu-l încăpea lungul văilor — de nebun şi umblăreţ ce era.* VLAHUŢĂ, N. 80.

Locul apoziţiei este în general după termenul determinat.

Tatăl lor, *Tudor Fierăscu,* pierduse pe Vasilikia, *mama lui Badea,* cînd acesta era abia de un an. GALACTION, O. I 110.

În grupul de cuvinte *tatăl lor, Tudor Fierăscu* accentul cade pe *tatăl lor*, parte principală de propoziţie scoasă pe primul plan: acesta este subiectul propoziţiei, iar numele *Tudor Fierăscu* este dat doar ca o explicaţie, pentru a se preciza despre ce persoană este vorba anume. *Tudor Fierăscu* este deci în frază apoziţie explicativă. În al doilea grup, *Vasilikia*, *mama lui Badea*, accentul cade

---

[1] În legătură cu aceasta este necesară observaţia că numele proprii alcătuite din doi sau mai mulţi termeni trebuie considerate ca un întreg şi nu ca reprezentînd un termen determinat şi o apoziţie, aşa cum analizează Tiktin şi Drăganu nume ca *Dimitrie Cantemir*, *Ienache Văcărescu* (*Dimitrie* — termen determinat, *Cantemir* — apoziţie).

pe *Vasilikia* şi acest nume este determinat de apoziţia explicativă următoare, *mama lui Badea.*

Acelaşi cuvînt poate avea aşadar, după locul ocupat în propoziţie, funcţiuni sintactice deosebite — termen determinat, cînd ocupă locul I, sau apoziţie cînd are locul al II-lea — fără nici o modificare formală şi fără a aduce vreo schimbare în înţelesul fundamental al frazei. Astfel, dacă în citatul din Galaction dat mai sus am schimba între ele locurile apoziţiilor şi ale termenilor determinaţi, înţelesul fundamental al frazei ar rămîne acelaşi:

Tudor Fierăscu, tatăl lor, pierduse pe mama lui Badea, Vasilikia, cînd acesta era abia de un an.

Schimbarea aceasta nu este însă indiferentă pentru vorbitor: în cazul întîi el scoate pe primul plan o anumită caracteristică a persoanei respective, calitatea de tată, faţă de care numele apare ca ceva secundar, pe cînd în al doilea accentul cade tocmai invers. În felul acesta, deşi conţinutul frazei este acelaşi, se schimbă valoarea pe care o dă vorbitorul diferitelor cuvinte.

Din cele spuse nu înseamnă că apoziţia se recunoaşte numai după faptul că ocupă locul al doilea faţă de termenul juxtapus, ci există şi situaţii în care apoziţia stă înaintea termenului determinat. Aceasta se întîmplă îndeosebi atunci cînd apoziţia este echivalentă cu o construcţie gerunzială sau cu o propoziţie subordonată circumstanţială ori atributivă (vezi mai jos, p. 124 punct. c) şi în această situaţie substantivul cu funcţiune de apoziţie este nearticulat:

> *Preot rămas din a vechimii zile,*
> San Marc sinistru miezul nopţii bate. EMINESCU, O. I 202.

Cititor pasionat, el [= Eminescu] era unul din cei mai adînci cunoscători ai limbii şi literaturii noastre din cele mai întunecate vremuri. VLAHUŢĂ, O. 238.

Popor minunat, popor constructor al vieţii noi, poporul romîn are tot dreptul să privească cu mîndrie patriotică la noua Constituţie. GHEORGHIU-DEJ, ART. CUV. 710.

Apoziţia nu se găseşte întotdeauna în imediata apropiere a termenului determinat; între acesta şi apoziţie pot fi intercalate părţi de propoziţie (vezi şi p. 120):

În după-amiaza zilei următoare patru oameni umblau repede pe cîmp, apropiindu-se de Vladomira: *Rizea, Marinică, Uracu şi cu fiu-său Alisandru.* DUMITRIU, B. F. 133.

Lipsa principală a capitolului despre apoziţie din toate gramaticile noastre este totala neglijare a conţinutului, a funcţiunilor ei. Chiar Drăganu, care se ocupă mai pe larg de apoziţie şi care la atributul genitival şi prepoziţional distinge o serie de funcţiuni, la apoziţie nu discută deloc problema aceasta, lăsînd impresia că în apoziţie poate sta absolut orice.

În realitate apoziţia are funcţiunile ei bine delimitate, care depind pe de o parte de sensul lexical al celor doi termeni — cuvîntul la care se referă apoziţia şi substantivul prin care este exprimată ea [1] —, iar pe de alta de natura legăturii făcute de vorbitor între apoziţie şi termenul determinat.

Problema rolului apoziţiei nu este atinsă decît cu totul fugitiv în Gramatica lui Tiktin şi în manualul M.I.P., dar aceste lucrări se deosebesc între ele în privinţa funcţiunii găsite. Tiktin vorbeşte de determinare în definiţia apoziţiei: apoziţia este « un substantiv care se alătură lîngă un alt substantiv spre a-l determina, fără însă a atîrna de dînsul » (p. 182).Manualul M.I.P. consideră, tot în definiţie, că funcţiunea apoziţiei este de a «explica înţelesul» substantivului pe care-l însoţeşte. Amîndouă gramaticile greşesc însă reducînd funcţiunile apo-

[1] La apoziţia dezvoltată au importanţă şi determinativele substantivului de bază.

ziției la una singură. De fapt apoziția are amîndouă aceste funcțiuni și încă altele trei.

Cele mai însemnate funcțiuni ale apoziției pe lîngă termenul la care se referă sînt d e t e r m i n a r e a, e x p l i c a r e a, d e f i n i r e a, c a l i f i c a r e a și r e s t r î n g e r e a. Trebuie făcută însă precizarea că apoziția nu poate avea toate aceste funcțiuni decît atunci cînd se referă la un substantiv. Pe lîngă un pronume, un numeral sau o construcție cu valoare substantivală apoziția nu poate fi decît explicativă sau restrictivă (vezi exemplele de la p. 120 punctele 2, 3 și 4); rar, ea poate îndeplini în aceste situații și funcțiunea de definire a termenului determinat, dar determinativă și calificativă nu poate fi niciodată.

1) D e t e r m i n a r e a se face prin denumire sau prin indicarea atribuției ori a altei caracteristici care are o legătură organică, imediată, cu substantivul la care se referă.

a) denumire

Măcar o mîngîiere să am, înainte de a ieși din găoace găina pe care are să mi-o deie peste groapă cumătra *Zamfira*. SADOVEANU, L.N. 5.

Moș Savu a privit cu mîhnire pe fratele său *copacul*. SADOVEANU, N.P. 8.

Într-o seară a lunii noiembrie 1824... la poarta monastirei *Neamțu* ajunge un june om. NEGRUZZI, I 219.

Cerșetorul... se desprindea din colțul hotelului « *Traian* »... se oprea la o fereastră a restaurantului « *Luther* ». CAMILAR, N. II 135.

Marele Censor al Moldovei... găsise că titlul « *Propășirea* » era un cuvînt revoluționar. GHICA, S. 257.

b) indicarea atribuției sau a altei caracteristici

Alexandru-*Voevod*... a făcut o pravilă. BĂLCESCU, în MAG. IST. I 6.

Ascultă, Bogdănuț, îmi zise rîzînd uncheșul meu *Pîrcălabul*. SADOVEANU, N.D. 40.

Ilarion *țiganul* a adăpat caii. SADOVEANU, N.D. 17.

Gheorghelaș mi se ducea
....
la pășunea
Radului,
Radului
mocanului,
Radului
pîndarului. TEODORESCU, P.P. 595.

Uneori determinarea se face printr-o apoziție care cuprinde și denumirea și indicarea atribuției.

Deci mă rog domniilor voastre... să... nevoiți să dați știre părintelui miu *Mogîldei vornicului* că eu zac. ROSETTI, B. 52 (1600).

2) E x p l i c a r e a se face și ea prin denumire și prin indicarea atribuției sau a altei însușiri, dar și prin menționarea unei caracteristici care explică și restul propoziției, prin precizarea termenului determinat cu ajutorul reluării acestuia cu amănunte suplimentare și prin analiză.Spre deosebire de apoziția determinativă, apoziția explicativă are un caracter incidental, aduce un alt nume, o precizare, pentru termenul la care se referă, dar nu e indispensabilă în frază.

a) denumire [1]

---

[1] În această categorie de apoziții poate fi înglobată orice parte de vorbire folosită cu valoare substantivală ca nume special al obiectului desemnat printr-o noțiune generală. Iată un exemplu de apoziție exprimată printr-o interjecție cu valoare de substantiv:

Adiau fluierăturile mierlelor și sunetele joase ale pupăzelor: *pu-pu-pu, pu-pu-pu*. SADOVEANU, O. II 27.

Mezinul, *Alexandru*,... îşi contenise de multă vreme pornirile mînioase. SADOVEANU, O. I 11.

Moş-Alisandre, am nevoie de un ţăpoi de cele lungi pentru vîrfuri, *un vîrfar*, Moş-Alisandre. SADOVEANU, L.N. 209.

Şi iar începură a-şi răsfira patima lor: *vînatul*. SADOVEANU, O. I 45.

Şi Narcis văzîndu-şi faţa în oglinda sa, *izvorul*,
Singur fuse îndrăgitul, singur el îndrăgitorul. EMINESCU, O. I 79.

Prefectul era o veche cunoştinţă — *procuroraşul de odinioară*. CARAGIALE, O. I 44.

Întorcîndu-vă, aţi avut ceva, *vreo încăierare*? SADOVEANU, O. I 167.

b) indicarea atribuţiei sau a altei însuşiri

Ia plicul de pe mescioară... şi să pleci îndată la Focşani să-l dai în mîna nepotu-meu Tache, *ispravnicul*, fără să te simtă nici pasărea măiastră. GHICA, S. 48.

Atîta a fost în stare să te înveţe răposatul serdar Năstase, *tatu-tău*, dar încolo ce ştii? SADOVEANU, N.D. 41.

Niciodată n-o să iasă
Luna — *palida crăiasă*
Să te-nvăluie cu raze. BENIUC, V. 18.

Dar şi ea, *copila vorbareţă şi nebunatică de totdeauna*, deveni gînditoare şi spăsită. VLAHUŢĂ, N. 67.

Ţiganul cel bătrîn, *orbul*, nu s-a dat ieşit din cort. CAMILAR, N. II 149.

c) menţionarea unei caracteristici a termenului determinat care explică şi restul propoziţiei [1]

Paracliserul, *un drac şi jumătate*, îi arătă jos... o firfirică. DELAVRANCEA, H.T. 12.

De fete mari e lunca plină —
Şi vîntul, *răsfăţat copil*,
S-apropie tiptil, tiptil. COŞBUC, B. I. 64.

Doamna Chiajna, *muiere capeşă şi dăunoasă*... ştiu să doboare cu armele împotrivirea romînilor. ODOBESCU, I 59.

De, coniţă, noi am cheltuit şi-am venit atîta cale c-am socotit că d-voastră, *inimă bună*, o să vă fie milă de noi. REBREANU, R. I 248.

Iar morarul, *meşter bun*,
Zărea moara prin cătun. TEODORESCU, P.P. 146.

d) precizarea termenului determinat prin reluarea acestuia cu amănunte suplimentare.

Pe munţii de piatră,
De piatră crăpată,
O droaie de ciute
Pasc şi mi s-adapă. TEODORESCU, P.P. 60.

De cînd codrul, *dragul codru*, troienindu-şi frunza toată,
Îşi deschide-a lui adîncuri faţa lunii să le bată,
Tristă-i firea. EMINESCU, O. I 83.

I s-a izbîndit visul, *singurul vis pe lume*. DELAVRANCEA, H. T. 21.

Şi cînd ajungem la poarta casei mari, *la poarta de ostreţe groase, pe care se caţără, dînd din coadă, cîinii care ne cunosc*, — ne iese şi bunicul Manole înainte. SADOVEANU, L.N. 8.

N-ai fost tu, o-ntrerupse d. Lefter... la madam'Popescu, *madam'Lefter Popescu*...? CARAGIALE, O. I 153.

... Să vie Cătălin, *locotenentul Cătălin care stă-n drum*. CAMILAR, N. II 476.

e) analiză

Pe la 1830... toţi feciorii de boieri *Filipeşti, Grădişteni, Bălăceni, Ghici, Rosetti, Budişteni, Goleşti* părăseau dascălii greci şi alergau la şcoala franţuzească. GHICA, S. 356.

Răduţu sui întîi pe tovarăşii lui: *pe popi, pe notar... şi pe baba Maranda*. SADOVEANU, O. II 104.

---

[1] În această funcţiune apoziţia echivalează cu o construcţie gerunzială sau cu o propoziţie subordonată circumstanţială ori atributivă.

Şi apoi le luă toate [bijuteriile]: *cercei, mahmudele, coliere.* DUMITRIU, B.F. 96.
Pe trotuarul cafenelii pe scaune şi-n picioare stau notabilii oraşului — *reprezentanţii judeţului în vacanţă parlamentară, membrii tribunalului, funcţionari de la prefectură, primărie, casierie, ofiţeri.* CARAGIALE, O. I 29.

3) D e f i n i r e a termenului determinat poate indica atribuţia, felul de a fi ori situaţia faţă de cineva sau ceva. Apoziţia cu această funcţiune dă impresia unei propoziţii atributive contrase. Din punctul de vedere al legăturii cu termenul determinat funcţiunea de definire se găseşte aproximativ între determinare şi explicare.

O, sabie săbioară,
Prea dulcea mea surioară,
Ieşi amu din teac-afară. TEODORESCU, P.P. 117.

Sîmbătă seara ajungeam la Urziceni, *capitala judeţului Ialomiţa.* GHICA, S. 115.
În spate aveam culmea întinsă a Penteleului, *starostele munţilor din Buzău.* ODOBESCU, III 174.
Unde era Lăbuş, *cîinele meu?* DELAVRANCEA, H. T. 165.
Revăd liceul din Bîrlad de-acum douăzeci de ani, *un şir de odăi văruite, o clădire veche c-un vechi şi primitiv mobilier de şcoală.* VLAHUŢĂ, N. 234.
În antreu se găseau numai două lăzi cu cărţi, *biblioteca doctorului Vasile Popescu.* REBREANU, R.I 26.
Actul de la 23 August 1944 a fost pregătit şi înfăptuit de către Partidul Comunist Romîn, *conducătorul încercat al clasei muncitoare şi al forţelor patriotice ilegale.* GHEORGHIU-DEJ, ART. CUV. 346.

4) C a l i f i c a r e a termenului determinat se face prin epitet sau metaforă [1].

Mă gîndeam eu că-s frumoasă!
Dar cum nu! Şi mama-mi coasă
Şorţ cu flori *minune mare.* COŞBUC, P. 204.

Pusese ochii pe una Măriuca . . . *foc la lucru şi la horele mari.* CAMILAR, N. I 21.

Zugrăvit-au c-un cărbune copilaşul cel isteţ
Purceluşi cu coada *sfredel,* şi cu beţe-n loc de labă. EMINESCU, O. I 84 [2].

[Hagi-Tudose] adormi pe vecie cu ochii deschişi şi *ţintă* asupra Leanii. DELAVRANCEA, H.T. 42.
Leana . . . îl găsi. . . în cămaşa sa *petec de petec.* DELAVRANCEA, H.T. 41.
Nu trecu mult şi o băbătie mititică şi scorogită. . . cu pielea *coajă de nucă încreţită* — sui scările casei. SADOVEANU, O. I 45.
Cîteva sute de metri de tranşee—*jucării* erau menite să ilustreze principiile tactice. CAMIL PETRESCU, U.N. 6 [3].

5) R e s t r î n g e r e a sferei pe care o are noţiunea exprimată de termenul determinat.

Mergeau Muscalii, *o ceată,* să ducă pe turcii ce-i găsiseră în ţară. RĂDULESCU-CODIN, L. 78.
Orice Romîn, *vînător,* dacă ar avea pene s-ar umfla straşnic în ele. SADOVEANU, L. N. 120.
În ţările capitaliste tinerii, *fii de muncitori şi ţărani,* chiar dacă ajung pe băncile şcolii, nu ştiu ce vor mai face după terminarea ei. GHEORGHIU-DEJ, ART. CUV. 394.

Strîns legată de funcţiunile apoziţiei este problema punctuaţiei folosite pentru acest fel de atribut. Interesează aici în primul rînd deosebirea

---

[1] În această funcţiune calificativă apoziţia echivalează cu un atribut adjectival calificativ sau cu o construcţie comparativă. Echivalenţa de conţinut cu atributul adjectival calificativ merge uneori paralel cu identitatea formală dintre unele adjective şi substantive nume de agent sau de posesori ai unor însuşiri:

Venere, marmură caldă, ochi de piatră ce scînteie,
Braţ molatic ca gîndirea unui împărat *poet.* EMINESCU, O. I 30.

[2] Exemplul este dat şi de Drăganu, singurul care consideră apoziţii construcţiile de acest tip.

[3] Numeroase apoziţii de acest fel se găsesc în construcţii devenite substantive compuse.

dintre apoziția determinativă și cea explicativă, opuse net între ele prin natura legăturii făcute de vorbitor cu termenul la care se referă una și cealaltă.

Apoziția determinativă nu se desparte prin nici un semn de punctuație de substantivul pe care îl determină, deoarece între acesta și ea există o legătură organică. Apoziția explicativă are un caracter incidental și de aceea în vorbire ea este despărțită de termenul pe care îl explică și de cuvintele următoare printr-o pauză, iar în scris prin virgulă, linie de pauză sau două puncte (vezi exemplele de la punctul 2, p. 123—125).

a) apoziție determinativă

Și cînd ajungem la poarta casei mari... ne iese și bunicul *Manole* înainte. SADOVEANU, L. N. 8.

b) apoziție explicativă

Bunicul, *Manole Crețu,* la noi în Viișoara văzuse lumina lumii aceștia. SADOVEANU, L. N. 5.

Apoziția cu funcțiune de definire și cea restrictivă se despart și ele de termenul determinat prin virgulă sau linie de pauză.

Apoziția calificativă nu e despărțită de obicei prin nimic de substantivul la care se referă, întrucît, ca și la apoziția determinativă, există o legătură organică între apoziția calificativă și substantivul determinat. Uneori totuși se pune virgulă înaintea apoziției calificative, îndeosebi în cazul calificării prin metaforă:

A luat în urmă cusătura ei
Cea cu flori — cămașă, *soare* de frumoasă—
Și s-a dus în pragul tindei ca să coasă. COȘBUC, F.T. 97.

Problema punctuației este legată în același timp și de locul apoziției. Apoziția care stă înaintea termenului determinat se desparte în general prin virgulă de acesta:

Fiu mijlociu al Serdăresei Zinca Petreasca Bălcescu,.. Nicu Bălcescu... era arestat și dat în judecata unui consiliu de război. GHICA, S. 494.

Liră de argint, Sihleanu, Donici cuib de-nțelepciune. EMINESCU, O. I 31.

Problema punctuației apoziției se poate rezolva în felul acesta în mod științific, spre deosebire de felul cum tratează problema Drăganu, care susține (p. 59) că apoziția simplă « de obicei nu se desparte de cuvîntul determinat prin nici un semn de punctuație », în timp ce apoziția dezvoltată « se închide între virgule ». Pe această poziție greșită stă și manualul M.I.P. care arată că « apoziția dezvoltată se scrie între virgule », fără să spună însă nimic de cea simplă.

Tiktin face o distincție mai apropiată de cea justă, arătînd (§ 420) că « apoziția se pune de regulă între virgule », dar că virgulele nu se pun cînd « amîndouă, apoziția și vorba determinată, sînt contopite într-o singură noțiune » (p. 183).

Spre deosebire de celelalte atribute substantivale, apoziția nu este subordonată termenului determinat, ci stă, din punct de vedere logic, pe același plan cu acesta: expresia lingvistică a acestei realități este juxtapunerea apoziției. În ce privește situația față de termenul determinat apoziția se apropie de numele predicativ exprimat printr-un substantiv în nominativ, întrucît, ca și la acesta, noțiunea exprimată prin apoziție acoperă noțiunea exprimată de termenul determinat. Altfel spus, apoziția presupune o identitate între noțiunea pe care o exprimă ea și noțiunea exprimată de termenul determinat.

Acum iată că din codru şi Călin *mirele* iese. EMINESCU, O. I 85.

(Călin este mirele.)

Cuvinte dulci, — *rugi de mamă, sfîşietoare şi dulci,* — umpleau odaia. SADOVEANU, O. I 27.

(Cuvintele dulci erau rugi de mamă sfîşietoare şi dulci.)

Faptul acesta a fost observat numai de Tiktin, care arată chiar în definiţia apoziţiei (p. 182) că ea « se alătură lîngă un alt substantiv, *fără însă a atîrna de la dînsul* » şi adaugă într-o notă observaţia că « vorba determinată şi apoziţiunea sînt două denumiri pentru acelaşi lucru. Cînd zicem *Feciorul său, popa,* feciorul şi popa sînt una şi aceeaşi persoană ».

Este necesară însă precizarea că raportul de identitate nu este întotdeauna cel existent în realitate: identificarea noţiunilor exprimate de cei doi termeni este făcută de vorbitor după cum vede el lucrurile într-o anumită împrejurare. Astfel, chiar atunci cînd este vorba de comparaţii, raportul stabilit de vorbitor este tot acela de identitate şi, de aceea, la analiza unei apoziţii calificative de felul celei din Coşbuc, B.I. 117:

Avea Ileana ochi de soare
Şi galben păr, *un lan de grîu,*

trebuie să ne referim la identitatea stabilită de poet între părul galben al Ilenei şi lanul de grîu.

O categorie oarecum aparte o constituie tipul de apoziţii specific poeziei populare rezultat din elipsa prepoziţiei *cu* într-un atribut prepoziţional cu funcţiune de calificare:

Codrule, *frunză rotundă,*
De mi-ai da puţină umbră;
Codrule cu frunza lată
. . . .
Bruma cază, nu te bată. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 199.
Măi bădiţă, *chică creaţă,*
Mînă boii pe fînaţă. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 48.
Măi bădiţă, *buze moi,*
Ia seama cînd vii la noi. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 406.
Moş Radule, *barbă sură,*
Eu nu cred pe cei ce jură. TEODORESCU, P.P. 592.
Calea că mi-ţi ţine
. . . .
Ianoş bătrînul,
Barba cît brîul. TEODORESCU, P. P. 492.
Acolo dac-ăi sosi,
Pe Neculcea l-ei găsi,
Fecioraş de sîrb bogat,
Mare ves'e-n Ţarigrad. TEODORESCU, P.P. 543.
Badiul, *pălărie neagră,*
Şade-n portiţă, mă-ntreabă,
Fostu-i-am vreodată dragă? GR. S. I 121.

În aceste cazuri noţiunea exprimată de apoziţie nu se suprapune exact termenului determinat. Apoziţia este însă alcătuită aici tocmai din cuvinte care indică o trăsătură esenţială a fiinţei denumite de termenul determinat, scoasă de vorbitor pe primul plan şi deci identificată totuşi, mai mult sau mai puţin, cu termenul determinat. Afirmaţia se verifică îndeosebi într-un exemplu ca:

Bade, *inimă de piatră,*
Ce nu vii la noi vreodată? JARNÍK-BÎRSEANU, D. 143,

unde putem stabili uşor raportul de identitate (Badea este inimă de piatră),

dar şi în celelalte exemple citate se poate presupune o anumită identificare a noţiunii exprimate de apoziţie cu termenul determinat, mai ales dacă ţinem seama de valoarea stilistică a expresiei.

Acest tip popular de apoziţii stă la baza formării unor porecle, devenite apoi nume, ca *Manole* ***Păr-Negru*** (SADOVEANU, F.J.I 8).

Procedeul este folosit şi de scriitori:

> Văd poeţi ce-au scris o limbă ca un fagure de miere:
> Cichindeal *gură de aur*, Mumulean *glas cu durere*. EMINESCU, O. I 31.

> Logofeteasa Maria s-a strecurat furiş lîngă el şi l-a sărutat pe tîmplă, fără a se ruşina. — Asta-i de la o răzăşiţă din Dăvideni, a rîs ea, pentru vestea bună ce ne dai, Radule *vorbă-dulce*. SADOVEANU, N. P. 56.

Pe lîngă apoziţiile rezultate din elipsa prepoziţiei *cu* într-un atribut prepoziţional, există, mai rar, şi exemple în care construcţia originară, exprimînd tot calitatea, a avut altă prepoziţie:

> Iaca, bine trăim noi cu aceşti ciangăi de lege şi limbă străină. Şi ei plugari, şi noi plugari, sîntem ca fraţii. Dar boierul, *limbă* şi *lege* cu noi, e duşman norodului şi Domniei. SADOVEANU, N.P. 41.

Cu totul străine de aceste tipuri, deşi la prima vedere s-ar putea crede că seamănă, întrucît au la bază tot o elipsă, apar construcţii ca:

> Ajutorul, un înotător de forţă — *premiul întîi la băi de mare la Constanţa* — zise cu aer grav . . . BRĂESCU, V. A. 21.

> Mingea îmi zboară din mînă ceaşca, opărindu-mă cu cafeaua, care se varsă pe pantalonii mei de vizită, *culoarea oului de raţă*. CARAGIALE, O. I 276.

> Mîne veţi primi la şcoala ce cu onoare o dirijaţi 5 (cinci) care de lemne cer curat, *prima calitate*. CARAGIALE, O. I 207.

În asemenea cazuri orice identificare între apoziţie şi termenul determinat este imposibilă.

Nu există nici o legătură între tipul popular examinat mai sus (p. 127) şi exemplele citate aici. În acestea din urmă avem a face cu construcţii imitate după limbi străine [1], în a căror structură gramaticală modelele corespunzătoare sînt fireşti. În limba romînă acest fel de apoziţii este absolut nerecomandabil, deoarece nu se conformează structurii gramaticale a limbii noastre: nu respectă tocmai normele referitoare la conţinutul apoziţiei — funcţiunile pe care le poate avea ea şi mai ales necesitatea unei echivalenţe între noţiunile exprimate de cei doi termeni (termenul determinat şi apoziţia).

Nerespectarea acestor norme poate duce la crearea de false apoziţii şi atunci cînd nu intervine nici un model străin. În vorbirea neîngrijită graba de a comunica un amănunt important, de obicei foarte concret, provoacă uneori înlocuirea construcţiei normale prin juxtapunerea cuvintelor respective, care apar în calitatea formală de apoziţie fără a avea nici o legătură de conţinut cu ceea ce reprezintă această parte de propoziţie. Caragiale a speculat adesea efectele comice care rezultă din întrebuinţarea unor asemenea false apoziţii:

> N-ai fost tu, o-ntrerupse d. Lefter . . . la madam'Lefter Popescu, o damă înaltă, subţirică, frumoasă, oacheşă, *casele ale verzi cu geamlîc*, care are o aluniţă cu păr d-asupra sprîncenii din stînga şi se poartă legată la cap cu roşu? CARAGIALE, O. I 153.
> — Noi sîntem din Bucureşti . . Dacă cunoşti dumneata pe domnu-Cristache.
> — Nu, zic, n-am onoare . . .
> — Domnul Cristache Vasilescu, *casele ale frumoase din Popa Chiţu* . . . tata. CARAGIALE, O. I 295.

---

[1] Vezi I. Iordan, Limba romînă actuală — O gramatică a « greşelilor », Bucureşti, 1947, ed. a II-a, p. 280.

★

Observațiile făcute nu epuizează nici pe departe problema atributului substantival. Ele pot arăta însă bogăția de probleme pe care o ridică orice element al structurii gramaticale a limbii noastre, atît de neglijate în trecut, constituind în același timp un exemplu ilustrativ pentru felul general de lucru al lingvisticii noastre.

Astfel, definiția apoziției la acad. I. Iordan și la acad. Rosetti și Byck arată cum se aplicau mecanic la limba noastră definiții curente în gramaticile altor limbi — ca latina sau germana — în care ele corespund realității (în aceste limbi apoziția, de pildă, este într-adevăr întotdeauna acordată în caz cu termenul determinat); la noi această definiție înseamnă neglijarea specificului național al limbii romîne.

Gramaticile limbii noastre contemporane nu arată deci că apoziția poate fi neacordată cu termenul determinat, stînd în nominativ indiferent de cazul acestuia — situație care este aproape generală în limba actuală. Pe de altă parte lucrările privitoare la limba veche (vezi Densusianu, Histoire de la langue roumaine, II, p. 378—379, și chiar Rosetti, Istoria limbii romîne, VI, p. 223) semnalează această situație pentru secolul al XVI-lea, ceea ce constituie o dovadă concretă a faptului că fazele mai vechi ale limbii noastre au fost studiate mai mult decît limba contemporană [1].

Densusianu și Rosetti au cunoscut deci coexistența celor două posibilități de exprimare a apoziției în textele din secolul al XVI-lea, Tiktin și Drăganu o observă în limba contemporană, dar nici unii nici alții nu fac nici o legătură între ce a fost mai înainte și ce se va întîmpla mai tîrziu, nu încearcă să stabilească în timp raportul dintre cele două posibilități. Situația aceasta demonstrează influența teoriilor saussurianiste și structuraliste în lingvistica noastră din trecut: faptele de limbă erau studiate în mod static, antiistoric, pe epoci complet rupte una de alta. Se confirmă astfel justețea afirmației făcute în ziarul Scînteia nr. 2100 [2] că studiul istoriei limbii a fost considerat « ca avînd valoare în sine și nu ca fiind necesar cunoașterii limbii actuale din punct de vedere al dezvoltării ei istorice ».

În această privință, a studierii într-adevăr istorice a atributului substantival în limba romînă, desigur că mai sînt multe de spus, problema rămînînd să fie studiată abia de acum înainte. Scopul lucrării nici nu a fost decît înfățișarea situației din limba contemporană, încît observații istorice n-am făcut decît acolo unde erau absolut necesare pentru înțelegerea acestei situații.

Cercetarea unui element concret, de amănunt, ca acela al atributului substantival, ridică și problema valorificării moștenirii lingvistice a trecutului. Articolul din ziarul Scînteia nr. 2100, despre care am vorbit mai sus, arată că în trecutul nostru cultural au existat lingviști ale căror lucrări « constituie, cu toate lipsurile și greșelile lor, contribuții însemnate la studiul științific, materialist al limbii poporului nostru, dar această moștenire progresistă a trecutului a fost dinadins dată uitării sau falsificată în perioada dictaturii burghezo-moșierești, cînd a pătruns și s-a întins otrava cosmopolitismului ». Lucrarea de față confirmă existența bogatei moșteniri lăsate de Tiktin, de pildă, a cărui gramatică, dată uitării, trebuie valorificată astăzi în mod critic, așa cum cere și

[1] Scînteia, 1951, nr. 2100: « Pentru înflorirea lingvisticii în țara noastră ».
[2] Ibidem.

ziarul Scînteia: « lingviştii au datoria să restituie poporului ceea ce i-a fost ascuns sub regimul burghezo-moşieresc ».

În primul rînd însă o asemenea cercetare arată necesitatea de a se studia în amănunt problemele structurii gramaticale, care, alături de fondul principal de cuvinte, constituie « temelia limbii, esenţa specificului ei »[1]. Pentru aceasta lingvistica sovietică oferă un minunat exemplu şi în acelaşi timp un nepreţuit ajutor prin gramaticile elaborate pe baza învăţăturii staliniste începînd din anul 1950 şi din care am folosit multe sugestii şi pentru lucrarea de faţă (« Russkii iazîk » de Zemskii, Kriucikov, Svetlaev, « Sovremennîi russkii literaturnîi iazîk » de Finkel şi Bajenov şi mai ales «Grammatika russkogo iazîka » a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. de sub redacţia acad. V.V. Vinogradov şi a membrilor corespondenţi ai Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.: E. Istrina şi S.G. Barhudarov).

СУБСТАНТИВНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

При изучении субстантивных определений в румынском языке возникает ряд вопросов об их построении, разграничении различных категорий, топике и знаках препинания и, в частности, вопросов, касающихся состава различных категорий и их стилистического содержания.

Из четырех родов субстантивных определений, 1. в родительном падеже, 2. в дательном падеже, 3. с предлогом и 4. приложений, категория дательного падежа является в наши дни малопродуктивной: она представляет собой специфическое построение старой речи, используемой в современном литературном языке как стилистический элемент. Стилистическое значение этого определения выражается не только в архаическом характере его построения; оно вытекает прежде всего из того обстоятельства, что основная роль дательного падежа вовсе не есть роль определения, а роль косвенного дополнения, и что свойственный определению характер оказывается облеченным здесь в эту, присущую дательному падежу, функцию.

Характерной чертой субстантивного определения является многочисленность и многообразие отношений, которые могут быть выражены, причем эти отношения зависят как от смыслового значения существительного, играющего роль определения, так и от смыслового значения члена предложения, к которому относится определение. При изучении приложения важно установить характер связи между ним и определяемым членом предложения, связи, которую говорящее лицо имеет в виду.

Определение в родительном падеже (могущее, в некоторых случаях, быть замененным определением в дательном падеже) и предложное определение имеют много общих функций. Разница в их содержании вытекает из того обстоятельства, что многочисленные значения обоих родов определения подчиняются, каждое, одной из двух основных значений, различающих оба эти рода: притяжательное у определения в

[1] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii. Editura pentru literatură politică, 1954, p. 33.

родительном падеже и относительное у предложного определения. Функции приложения проникают в область остальных родов субстантивного определения лишь тогда, когда речь идет об определениях в родительном падеже и предложных определениях, выражающих название, а также о некоторых приложениях народного типа, образовавшихся от выпадения предлога (обычно *cu*) предложного определения, служащего для выражения качества и характеристики. Некоторые функции приложения совпадают с функциями определения, выраженного качественным прилагательным, или с функциями деепричастного построения, или подчиненного предложения.

В отличие от других субстантивных определений приложение не подчинено определяемому члену предложения, а стоит, с логической точки зрения, в одной с ним плоскости: языковым выражением такого положения является присоединение приложения. Занимаемое им по отношению к определяемой части речи место приближает таким образом приложение к именному элементу составного сказуемого, выраженному именем существительным, так как понятие, выраженное приложением, охватывает понятие, выраженное определяемым членом предложения. Равноценность этих двух понятий разрешает вопросы, связанные с отводимым приложению местом.

Более обстоятельные стилистические наблюдения, приедпринятые автором, связаны с многообразными функциями субстантивного определения. Изучение этих функций показывает, что они не находятся в одной и той же плоскости. Лишь некоторая часть функций, присущих определению в родительном падеже, встречается в любом языковом стиле, нося — в стилистическом отношении — нейтральный характер. Другие функции родительного падежа носят, наоборот, явную стилистическую окраску, придаваемую им либо архаическим, либо народным характером какого-либо вида или расширением их применения, благодаря переходу определенного построения с одного стиля речи на другой, приданием лексическому значению слова другого оттенка, от грамматического значения его формы, либо, наконец, намеренным изменением действительного положения, относительно связи между понятиями, выраженными определяющим и определяемым членами.

Вопрос о разграничении построений, укладывающихся в рамки субстантивного определения, возникает главным образом в связи с определением, выраженным родительным падежом, так как при известных условиях, он также может принять вид предложной конструкции, имеющей значение родительного падежа (построение с предлогом *a*, а также, в говорах, с предлогом *la*), что порождает смешение его с предложным определением. Приемы для различения этих двух родов определений могут быть прежде всего синтаксическими (тождественность значений), а затем морфологическими, ибо грамматическое построение с предлогом *a* является единственным способом выразить родительный падеж существительного, которому предшествует несклоняемое числительное. Затем, в связи с предложным опрелелением, подвергается обсуждению также вопрос о включении в этот род определений также и определения, построенного с наречием сравнения *ca* «как» и *cît* «как», а равно и различных категорий предложных определений, согласно используемому предлогу.

Что касается приложения, то автор устанавливает, что в румынском языке приложение может стоять или в том же падеже, что и определяемый член предложения, или в именительном падеже, независимо от того, в каком падеже стоит определяемый член. Автор доказывает при этом, что оба эти построения сосуществуют в старинной и современной формах румынской речи, различаясь, однако, во времени: тогда как в старинном языке преобладает прием согласования приложения с падежом определяемого члена (как в латинском языке), в современном языке — особенно в разговорной речи — приложение стоит почти всегда в именительном падеже. Настоящее исследование подвергает разбору именно обычное определение приложения.

Выяснение исполняемой приложением роли служит подспорьем в разрешении вопроса о расстановке знаков препинания, применяемых при подобной форме определения, и относится больше к сущности связи, устанавливаемой говорящим лицом между приложением и определемым членом предложения; вопрос о знаках препинания связан в то же время с местом, которое занимает приложение.

LE COMPLÉMENT DU NOM ET L'APPOSITION EN ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

On a réuni dans le même travail les deux questions mentionnées dans le titre parce que la grammaire traditionnelle roumaine groupe ces problèmes dans une même catégorie, sous le terme d'*atribut substantival.* Pour faciliter l'exposé, on emploie dans ce résumé la terminologie roumaine. Pour le même motif, et pour éviter des confusions possibles, on s'est servi du terme *nom prédicatif* pour désigner l'attribut.

L'étude de l'attribut substantival en roumain soulève de nombreux problèmes concernant la construction, la délimitation des différentes catégories, la topique et la ponctuation, et surtout des problèmes ayant trait au contenu des catégories respectives et à leur valeur stylistique.

Des quatre espèces d'attributs substantivaux — 1) au génitif, 2) au datif, 3) avec préposition et 4) l'apposition — la catégorie de l'attribut substantival au datif est improductive aujourd'hui: c'est une construction spécifique de l'ancienne langue, usitée dans la langue littéraire contemporaine exclusivement dans des buts stylistiques. La valeur stylistique de cet attribut n'est pas donnée uniquement par le caractère archaïque de la construction; elle est due, en premier lieu, au fait que la fonction fondamentale du datif n'est pas celle d'attribut, mais de complément indirect, de sorte que le rapport attributif apparaît dans cette fonction inhérente au datif.

Une caractéristique de l'attribut substantival est le grand nombre et la variété des rapports pouvant être exprimés par les différentes espèces d'attributs substantivaux; ces rapports dépendent aussi bien du sens du substantif ayant la fonction d'attribut, que de celui du terme déterminé. Quant à l'apposition, ce qui est essentiel, c'est la nature de la liaison établie par le sujet parlant entre l'apposition et le terme déterminé.

Une série de fonctions sont communes à l'attribut au génitif et à l'attribut prépositionnel (les fonctions de l'attribut au datif se retrouvent dans les fonctions de l'attribut génitival). La différence de contenu entre ces deux catégories est due au fait que les nombreuses valeurs de l'attribut génitival et de l'attribut prépositionnel sont subordonnées chacune à un rapport fondamental qui diffère de l'un à l'autre: la possession pour l'atribut génitival, la qualité pour l'attribut prépositionnel. Les fonctions de l'apposition n'ont de commun avec les autres espèces d'attributs substantivaux que la dénomination, qui peut être exprimée par l'attribut génitival et prépositionnel appositif et certaines appositions de type populaire, issues de l'ellipse d'une préposition (surtout de la préposition *cu* —avec) dans un attribut prépositionnel ayant fonction de qualification ou de caractérisation. Certaines fonctions de l'apposition correspondent toutefois aux fonctions de l'attribut adjectival qualificatif ou à celles de certaines constructions gérondivales ou propositions subordonnées.

A l'encontre des autres attributs substantivaux, l'apposition n'est pas subordonnée au terme déterminé, mais se situé, du point de vue logique, sur le même plan que celui-ci: l'expression linguistique de cette réalité est la juxtaposition de l'apposition. Par sa situation par rapport au terme déterminé, l'apposition se rapproche ainsi du *nom prédicatif* exprimé par un substantif, étant donné que, tout comme pour celui-ci, la notion exprimée par l'apposition couvre la notion exprimée par le terme déterminé. Cette équivalence entre les notions exprimées par le terme déterminé et par l'apposition explique les problèmes soulevés par la place de l'apposition.

On fait des observations stylistiques plus amples relativement aux multiples fonctions de l'attribut substantival dont l'étude démontre qu'elles ne sont pas situées sur le même plan.

Une partie seulement des fonctions de l'attribut génitival sont présentes dans n'importe quel style de la langue, ayant un caractère neutre du point de vue stylistique. Par contre, d'autres fonctions du génitif ont une couleur stylistique évidente, qui provient soit du caractère archaïque et populaire d'une espèce, soit de l'extension de la sphère d'emploi d'une construction de certains styles à un autre, du travestissement d'une valeur donnée par le sens lexique du mot dans une autre, due au sens gramatical de la forme soit, finalement, par une inversion intentionnée de la situation réelle en ce qui concerne le rapport entre les notions exprimées par le terme déterminé et par le terme déterminant.

C'est l'attribut génitival surtout qui pose des problèmes de délimitation des constructions qui rentrent dans le cadre des différents attributs substantivaux, vu que, dans certaines circonstances, il peut également être exprimé par des constructions prépositionnelles ayant la valeur de génitif (la construction avec *a* et, dans certaines régions, avec *la*) ce qui crée des confusions avec l'attribut prépositionnel. Les critériums de distinction entre les deux espèces d'atributs sont en premier lieu syntactiques (identité de valeur), mais aussi morphologiques, la construction avec *a* étant le seul moyen d'expression du génitif d'un substantif précédé par un nom de nombre non déclinable. Relativement à l'attribut prépositionnel, on discute également la possibilité de faire rentrer dans le cadre de cette espèce d'attribut l'attribut construit à l'aide des adverbes comparatifs *ca* et *cît* aussi que les différentes catégories d'attributs prépositionnels, suivant les prépositions utilisées.

En ce qui concerne l'apposition, on constate qu'en roumain elle peut être au même cas que le terme déterminé, aussi bien qu'au nominatif, indifféremment du cas du terme déterminé, et que ces deux possibilités coexistent dans la langue ancienne aussi bien que dans la langue contemporaine. Le rapport entre ces possibilités d'expression de l'apposition diffère cependant, au cours des diverses étapes de l'evolution du roumain: dans la langue ancienne, c'est l'accord de l'apposition avec le cas du terme déterminé qui domine (continuant la situation de la langue latine), tandis que dans la langue contemporaine — surtout dans le langage parlé — l'apposition est presque toujours au nominatif. Cette observation entraîne une discussion au sujet de la définition courante de l'apposition.

L'établissement des fonctions de l'apposition contribue à résoudre le problème de la ponctuation employée pour cette sorte d'attribut. C'est la nature des rapports établis par le sujet parlant entre l'apposition et le terme déterminé qui en est le facteur principal; le problème de la ponctuation dépend en même temps de la place de l'apposition.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

PROBLEME DE GRAMATICĂ

VERBE «REFLEXIVE» CONSTRUITE CU DATIVUL

DE

SORIN STATI

Sînt de obicei denumite « reflexive » nu numai verbele construite cu pronumele-obiect în cazul acuzativ (de felul *a se duce*, *a se spăla* etc.) ci şi cele cu pronumele-obiect în cazul dativ (de felul *a-şi aminti*, *a-şi rîde* etc.). Această denumire e justificată, pentru ambele categorii, numai în parte, verbele nefiind reflexive în adevăratul înţeles al cuvîntului (« subiectul face acţiunea şi tot el o suferă »). De pildă, termenul « reflexiv » nu e potrivit pentru un verb ca *a socoti*, în citatul: . . . *Frumoasă cît eu nici nu pot O mai frumoasă să-mi socot Cu mintea mea* (COŞBUC, Poezii, I, 57) [1], la fel cum nici verbele *a se cuveni*, *a se întrista*, *a se ruga* n-au nimic reflexiv în ele.

Reflexivul e una din formele pe care le pot lua verbele (mai ales cele tranzitive) pentru a exprima raporturile dintre subiect şi complement, şi anume este forma verbală care marchează identitatea dintre subiect şi complement. Aceste «forme » ale verbelor sînt numite de obicei — impropriu — conjugări, genuri, voci sau — cu un termen care cîştigă tot mai mult teren la noi — *diateze*.

În limba romînă, împărţirea tradiţională a « conjugărilor », în activă, pasivă şi reflexivă, ridică dificultăţi însemnate. Pentru reflexiv, situaţia este deosebit de complexă şi neclară din patru considerente principale şi anume:

— Denumirea de « reflexiv » e adesea improprie. (Vezi exemplul de mai sus din Coşbuc.)

— În loc de o formă reflexivă, există de fapt două, după cum pronumele-obiect este la dativ sau la acuzativ.

— Caracteristica formală a verbelor considerate reflexive (morfemul care se adaugă unui verb activ, pentru a-l face reflexiv) este pronumele reflexiv (pentru persoana a treia) şi pronumele personal (pentru persoana întîi şi a doua): *se teme*, *îşi aminteşte*, *mă tem*, *vă amintiţi* etc. Acest pronume poate fi adesea considerat ca de sine stătător, păstrîndu-şi înţelesul propriu. În asemenea cazuri, pronumele are în propoziţie rolul de complement direct sau indirect, iar verbul rămîne la diateza activă (de pildă, în următorul exemplu, pronumele reflexiv este desigur complement indirect: *Femeia vorbea încet, greu — vorbea aşa parcă-şi şoptea sieşi durerea adîncă.* (SADOVEANU, O. VII,

[1] Dăm citatele după ediţia ESPLA, 1953.

354). La fel, în *mă spăl*, *mă* este complement direct, iar *spăl* este la diateza activă.

— În construcțiile cu dativul, sensul poate fi precizat de multe ori numai în context și nu întotdeauna ușor. Cf. citatul *Zile lungi mi le-am pierdut, Să mă-mprietenesc cu tine.* (COȘBUC, Poezii I, 51), unde *mi* poate fi pronume personal cu valoare posesivă (*zilele mele*) sau un dativ al interesului.

Considerăm diateza ca forma verbului care marchează raporturile dintre subiect, care face acțiunea, și complement, obiectul asupra căruia sau în favoarea căruia se exercită această acțiune [1].

În gramaticile romînești se grupează la diateza reflexivă toate verbele care pot fi construite cu un pronume reflexiv (în cazul dativ sau acuzativ), nețiindu-se seama dacă toate aceste verbe arată sau nu un singur fel de raport între subiect și complement.

Gramaticile romînești existente amintesc de construcțiile pronominale cu dativul fără a cerceta sensul acestei forme. Această lipsă e cu atît mai flagrantă, cu cît definiția obișnuită a reflexivului (« subiectul face acțiunea și tot el o suferă ») nu acoperă aproape de loc construcțiile cu dativul. Gramatica Academiei R.P.R. se ocupă pe larg de diateze, dar consacră doar cîteva rînduri problemei care ne interesează, arătînd că: « Există și verbe reflexive cu pronume în dativ: *a-și bate joc*, *a-și face griji*, *a-și cere voie* etc.

Aceste forme au mai puține întrebuințări decît cele cu pronume în acuzativ». Gramatica distinge apoi trei categorii: « *Obiectiv*, bineînțeles pronumele servind de complement indirect: *a-și spăla rufele; dinamic: a-și uita* (paralel cu *a uita*) și *reciproc: a-și da bunăziua cu cineva* » [2]. Pe lîngă faptul că neglijează celelalte categorii, Gramatica nu face nici o distincție între verbele « reflexive » cu pronume în dativ și verbele active cu regimul în dativ, adică nu stabilește cînd se poate vorbi de o diateză și cînd nu. Încercînd să rezolvăm această problemă, vom analiza în cele ce urmează toate posibilitățile de construire a verbelor cu un pronume la cazul dativ.

1. O serie de verbe tranzitive au, în afară de complementul direct, un complement indirect, care indică persoana asupra căreia se exercită în mod indirect acțiunea: *a zice ceva cuiva*, *a face ceva cuiva*, *a acorda ceva cuiva* etc. Dacă această persoană este chiar subiectul acțiunii, verbul capătă formă reflexivă, de pildă: **Pune-ți** *mari podoabe, frumoasa mea mireasă.* (ALECSANDRI, Teatru II, 69). *Cîte țărmuri înflorite, ce palate și cetăți, Străbătute de-al tău farmec ție singură-***ți arăți.** (EMINESCU, Poezii, 110) [3]. — *Cum? Ce să nu sudui?...* — *Și-***și trase** *un pumn grozav în piept* (SADOVEANU, Opere VII, 318). Prin analogie cu verbe de felul *a se îndrepta*, *a se ridica*, *a se spăla*, denumite *refle-*

---

[1] Lingvistul sovietic V. V. Vinogradov definește diateza (în rusește *zalog*) astfel: Diateza e exprimarea în forma verbului a raportului dintre acțiune, subiect și obiect (luînd în considerare și posibilitatea lipsei obiectului). (V. V. Vinogradov, Russkii Iazîk, Moscova, 1947). A. Marguliés, care a studiat diateza reflexivă în limbile slave, e de părere că diateza indică relația dintre acțiunea verbului și subiectul care o produce și în același timp relația acestor doi factori cu un obiect asupra căruia se exercită acțiunea subiectului. (Definiția lui cuprinde și clasificarea verbelor în tranzitive și intranzitive.) (A. Marguliés, Die verba reflexiva in den slavischen Sprachen, Heidelberg, 1924). Gramatica Academiei R.P.R. propune definiția: « Diatezele marchează raporturile dintre subiect și complement, exprimate prin forme verbale » (Vezi capitolul « Diatezele » publicat într-o formă provizorie în revista « Limba romînă » nr. 3, 1953, p. 26).

[2] Vezi capitolul « Diatezele » publicat în revista « Limba romînă » nr. 3, 1953, p. 28.

[3] Dăm citatele după ediția ESPLA, 1950.

xive obiective, propunem aceeaşi denumire pentru categoria de verbe menţionate mai sus. Pentru a le deosebi unele de altele, le putem numi pe cele dintîi *reflexive obiective directe*, iar pe cele cu dativul — *reflexive obiective indirecte*.

Se poate uşor observa că, în exemplele date, e vorba de verbe active cu regimul în dativ, pronumele avînd rolul de complement indirect. Comparînd situaţia din romîneşte cu situaţia din celelalte limbi romanice, observăm o construcţie identică. Propoziţia romînească *Războinicii unor anumite triburi sălbatice* **îşi puneau** *măşti* se traduce în limba franceză *Les guerriers de certaines tribus sauvages se mettaient des masques* şi, în limba italiană, *I guerrieri di certe tribù selvatiche si mettevano delle maschere* [1]. Dacă punctul nostru de vedere este just, înseamnă că şi verbele de felul *a se spăla* etc., adică verbele reflexive propriu-zise, sînt de fapt la diateza activă, cu regimul în acuzativ (în *eu mă spăl*, *mă* e pur şi simplu complement direct şi nu morfem al reflexivului). E adevărat că verbele reflexive propriu-zise (obiective) arată un raport de identitate între subiect şi complement, adică altceva decît diateza activă. Dar ele marchează acest raport nu prin forma lor (care este activă), ci cu ajutorul pronumelui care îşi păstrează deplina independenţă. Schimbînd persoana la care se află pronumele, adică transformînd verbul reflexiv în activ (*eu îl spăl*, *tu îi faci un rău* etc.), se observă imediat că forma verbului nu se schimbă, iar pronumele are mai departe rolul de complement direct sau indirect. Concluzia care se impune este că reflexivele obiective, fie în acuzativ fie în dativ, nu constituie o diateză aparte şi că limba romînă nu are, deci, o diateză reflexivă. Continuînd limba latină, romîna se aseamănă în această privinţă întru totul cu celelalte limbi romanice.

În limba franceză, deocamdată numai cu caracter popular, se observă extinderea pronumelui reflexiv *se* şi la alte persoane. De pildă, se spune *Vous s'moquez de moi* « vă bateţi joc de mine ». Această extindere indică tendinţa de a transforma pronumele *se* într-un morfem al reflexivului. Un fenomen analog se întîmplă în cantonul elveţian Graubünden, unde se spune *jan se fida*, *ti se fidast* etc. (« eu mă încred », « tu te încrezi » etc.). *Se* la persoana întîi plural se aude în toată Italia, mai ales în nord (Cf. *se damo = ci diamo* « ne dăm »). În aceste graiuri, la verbele reflexive « Conceptul de persoană trebuie să fi slăbit aşa de mult, încît s-a considerat suficientă indicarea reflexivului numai prin *se* » [2].

Faptul că în limba italiană se scrie *dirsi* « a-şi zice », *dicendosi* « zicîndu-şi » etc., adică cu pronumele şi verbul contopite, nu ne poate ajuta să afirmăm existenţa unei diateze reflexive în această limbă. În adevăr, ortografia italiană stabileşte că orice formă pronominală atonă se scrie legată de verb, de ex.: *può dirsi* « poate să-şi spună », dar şi *può dirmi* « poate să-mi spună » sau forme mai complexe ca: *dandoglielo* « dîndu-i-l », *dandocela* « dîndu-ne-o », *cu două pronume contopite*. Pentru existenţa unui început de diateză reflexivă în limbile romanice occidentale ar putea pleda, eventual, faptul că verbele reflexive se construiesc la timpurile compuse cu verbul auxiliar « a fi » în loc de « a avea ». Cf. fr. *Je me suis dit* « mi-am spus », faţă de *je lui ai dit* « i-am spus ».

Pentru a înţelege mai bine lucrurile, socotim utilă compararea cu situaţia din limba rusă. Limba rusă are o flexiune aparte pentru reflexive, adăugînd

---

[1] Comparaţia se poate extinde şi la limbi indo-europene din alte familii, cu acelaşi rezultat.
[2] Meyer-Lübke, Grammatik der romanischen Sprachen III. Leipzig, 1893, p. 402—3.

la forma activă particula *sia* (sau *s'*), care e la origine pronumele reflexiv la cazul acuzativ. Contopirea aceasta dintre verb şi complementul direct arată că în conştiinţa vorbitorilor pronumele şi-a pierdut individualitatea şi e clar că avem de-a face cu o diateză. Alături de diateza reflexivă, limba rusă mai cunoaşte o construcţie cu acelaşi sens, formată din verbul activ şi pronumele reflexiv cu forma lungă *sebia* şi *sebe*. De pildă *bereci sebia* înseamnă acelaşi lucru ca şi *berecisia* « a se păzi ». Tot aşa *zastrelit sebia* şi *zastrelitsia* « a se sinucide » etc. Unii lingvişti au fost tentaţi să considere forma analitică o diateză. A. Marguliés afirma că *on sam sebe zaşcişcial* e o întărire a diatezei reflexive *on zaşcişcialsia* « el s-a apărat ». Combătînd acest punct de vedere, acad. V. V. Vinogradov demonstrează că cele două exprimări gramaticale diferite, chiar dacă au acelaşi conţinut, nu trebuie confundate [1]. Construcţia cu *sebe* nu poate fi deci tot diateză reflexivă, întrucît conştiinţa vorbitorului nu o simte ca pe o unitate. Simpla alăturare a unui verb cu un pronume reflexiv nu înseamnă o diateză, cîtă vreme cele două cuvinte îşi păstrează individualitatea. Acest lucru este, fără îndoială, valabil şi pentru limbile romanice.

2. O altă categorie de verbe tranzitive au un complement indirect în cazul dativ, care indică persoana în favoarea sau în defavoarea căreia se face acţiunea. Dacă această persoană este chiar subiectul acţiunii, verbul devine reflexiv. De pildă: *Durduind soseau călării ca un zid înalt de suliţi, Printre cetele păgîne trec* **rupîndu-şi** *large uliţi* (EMINESCU, Poezii, 122). **Şi-a croit** *cărare prin grădini pînă la o vădană* (SADOVEANU, Opere VI, 146). Şi în aceste cazuri pronumele îşi păstrează individualitatea, caracterul de complement indirect în cazul dativ (dativul interesului). Ca dovadă, el poate fi trecut la o altă persoană (*ţi*-am făcut, *i*-am făcut etc.), fără ca valoarea lui de dativ al interesului să se schimbe: *mi-am făcut* « am făcut pentru mine », *ţi-am făcut* « am făcut pentru tine ».

Comparaţia cu limbile romanice occidentale ne duce la acelaşi rezultat: *Profesiunea pe care* **şi-a ales-o** se spune în limba franceză *La profession qu'il s'est choisie* şi în limba italiană *La professione che si è scelta.* La fel de bine se poate spune *La profession qu'il nous a choisie* etc., adică schimbînd persoana pronumelui. Construcţia e moştenită din limba latină. Cf. *Quom ego illum unum mi exoptaui* (PLAUT, Cist. 77) « Fiindcă mi l-am dorit numai pe el ». Despre posibilitatea confuziei dintre aceste verbe şi reflexivele posesive vom avea prilejul să vorbim în capitolul următor.

Nu putem afirma că nici o construcţie pronominală cu pronume reflexiv în cazul dativ (dativul interesului) nu constituie o diateză. Uneori persoana pronumelui nu poate fi schimbată, deşi dativul îşi păstrează destul de bine valoarea de dativ al interesului. Vezi expresiile *nu-şi găseşte astîmpăr*, *şi-a luat angajamentul*, şi următoarele exemple literare: *Aprins de dor* **Îşi face joc** *în părul lor* (COŞBUC, Poezii I, 88) sau **Şi-a pus** *flăcăul gînd de însurătoare* (SADOVEANU, Opere VII, 303). Vezi de asemenea verbele *a-şi apropria*, *a-şi aroga*, *a-şi însuşi*. Pronumele are tendinţa să formeze corp comun cu verbul, chiar dacă acest lucru nu apare grafic. E vizibil că persoana pronumelui nu poate fi schimbată: *îmi însuşesc* « însuşesc pentru mine », dar nu se poate spune *îţi însuşesc* sau *îi însuşesc*. O propoziţie ca: *îşi afişa o ţinută de luptător* (JAR,

[1] V. V. Vinogradov, op. cit. p. 631.

Marea pregătire, 89), deşi nefirească, greşită, arată că începe să fie viu procedeul de formare a unei diateze medii în limba romînă [1].

În celelalte limbi romanice găsim situaţii similare. Cf. următoarea exprimare populară din limba franceză: *Pour s'avoir une robe neuve ce jour-là* « pentru a avea (literal « a-şi avea ») o rochie nouă în acea zi » [2] şi verbele *s'arroger* « a-şi aroga », *s'enquerir* « a pune stăpînire ». Pentru limba italiană cf. *Lei sola* . . . **si prende** *tutti i raggi del sole* « Ea singură ia pentru sine (literal « îşi ia ») toate razele soarelui ». O serie de expresii arată că dativul interesului însoţind verbe reflexive are o extindere mai mare în limba italiană decît în franceză. Cf. *Non sapendo che altro consiglio* **pigliarsi** se traduce în limba franceză *Ne sachant quel autre parti* **prendre** « neştiind ce hotărîre să ia » sau *prendersi pensiero* se traduce **penser** « a se gîndi », **pigliarsi** *sopra di se* = **prendre** *sur soi* « a lua asupră-şi ».

Diateza medie este forma verbală care arată că « subiectul face acţiunea cu o deosebită intensitate, cu deosebit interes; acţiunea pe care o face acesta este în interesul lui » [3]. În exemplele pe care le-am dat mai sus e clar că nu se poate vorbi încă de o diateză medie. În conştiinţa vorbitorilor, forma verbului este încă analizabilă, totuşi pronumele la dativ arată că subiectul participă afectiv la acţiunea pe care o face, el face această acţiune în interesul său. Nu trebuie să se tragă de aci concluzia că diateza medie e legată de cazul dativ [4]. Faptul că mediul poate fi redat chiar în romîneşte prin acuzativ (*mă rog, mă tem* etc.) şi că, în alte limbi, pronumele e înlocuit prin desinenţe verbale (vezi limba elină şi limba sanscrită) arată că eventual diateza medie ar putea fi socotită ca nedepinzînd de nici un caz [5]. Exemple categorice de mediu vom avea ocazia să întîlnim mai departe.

În concluzie, verbele de care ne-am ocupat în acest capitol sînt, parte active cu regimul în dativ, parte « aproape » medii. Numim aceste verbe *reflexive participative*, precizînd că nu e vorba de o categorie omogenă şi nici într-un caz de o diateză reflexivă sau medie.

3. Cea mai frecventă folosire a pronumelor reflexive în cazul dativ are rolul de a arăta că subiectul e posesorul obiectului sau are însuşirea asupra căreia se răsfrînge acţiunea. De ex.: *Jos în ulicioară* **Punîndu-şi** *sacul, iacă Nu-l poate ridica* (COŞBUC, Poezii I, 63). *Bunicul* **îşi dădu** *pălăria pe ceafă şi se întoarse* (SADOVEANU, Opere VII, 297). *Cu aceasta* **îşi susţine** *totdeauna*

[1] Limba rusă poate exprima în unele cazuri faptul că subiectul face lucrarea în interesul său prin diateza reflexivă. De ex.: *postroitsia* « a-şi construi », *zapastis* « a-şi face provizii » etc.

[2] J. Damourette şi Ed. Pichon, Essai de grammaire de la langue française, vol. V. Paris, 1936, p. 742.

[3] Vezi capitolul Diatezele, publicat în revista « Limba romînă » nr. 3, 1953, p. 27.

[4] În limbile slave, care exprimă şi ele ideea de « participare » cu ajutorul pronumelui reflexiv în dativ, pronumele nu se contopeşte niciodată cu verbul. În aceste limbi nu există verbe reflexive construite numai cu pronumele în dativ. Cînd întîlnim construcţii pronominale cu dativul, e vorba numai de verbe active care *pot arăta* (dar nu arată întotdeauna şi cu necesitate) ideea de « participare ». Pentru această problemă cf. Marguliés, op. cit., p. 221—2.

[5] Cf. totuşi interesanta observaţie a lui Marguliés: « Mi se pare că la baza diatezei medii se află latent, în conştiinţa vorbitorului, un anumit raport de dativ (« ein bestimmtes dativisches Verhaeltniss »). Dovada o văd în faptul că, schimbînd forma — caracterizată doar prin procedee morfologice — a verbelor reflexive (cf. formele eline de infinitiv ἀποκρύπτεσθαι « a se ascunde », παρασκευάσθαι (τι) « a-şi pregăti » (ceva) — n.n.), apare firesc şi automat, în primul caz, pronumele reflexiv în acuzativ (ἀποκρύπτειν ἑαυτόν—n.n.), iar în celălalt dativul (παρασκευάζειν ἑαυτῷ (τι) (n.n.)— Marguliés, op. cit., p. 248.

prestigiul un om reputat îndrăzneț — cu liniștea. (CARAGIALE, Opere, II 19). Adesea complementul direct al verbului indică o parte a corpului persoanei care face acțiunea. De ex.: **Șterge-ți** *ochii, nu mai plînge* (EMINESCU, Poezii 17). *Începu* **a-și repezi** *mîna dreaptă înainte, parcă voia să și-o smulgă din umăr.* (SADOVEANU, Opere, VII, 318). În multe cazuri de acest fel, în care complementul direct e un fel de acuzativ de relație [1], reflexivul cu dativ poate fi înlocuit prin reflexivul cu acuzativ, această din urmă exprimare fiind mai firească și mai populară. De pildă, se spune *a-și spăla mîinile*, dar mai corect *a se spăla pe mîini*. Tot așa *a-și freca ochii* față de *a se freca la ochi*, *a-și încălța ghetele* față de *a se încălța cu ghetele*. E de observat totuși că *a-și șterge ochii* (v. citatul de mai sus din Eminescu) nu înseamnă același lucru cu *a se șterge la ochi* (în primul caz e vorba de lacrimi, în al doilea de o necurățenie, o scamă etc.). În limba literară contemporană și în special în traduceri se abuzează uneori de construcțiile cu dativul [2].

Destul de curentă este întrebuințarea pronumelui în dativ împreună cu verbul « a avea », deși în aceste cazuri e indispensabil un pronume posesiv. De ex.: *Așa-i tinerețea,* **își are** *și ea valurile ei.* (SADOVEANU, Opere VII, 303) sau *Intermediarii* **își aveau** *și ei cățeii lor* (JAR, Marea pregătire, 137).

O problemă serioasă e ridicată de faptul că, în foarte multe cazuri, nu se poate hotărî dacă pronumele reflexiv are valoare posesivă, indică participarea subiectului la acțiune sau arată că subiectul suferă acțiunea. Se face deci confuzia între reflexivele posesive, participative și obiective. Iată un exemplu în care reflexivul ar putea fi considerat obiectiv sau posesiv: *Nici acum nu poate* **să-și ierte** *asemenea greșeală* (SADOVEANU, Opere VII, 296). Iată și un exemplu de participativ sau posesiv: **Își închidea** *mocnit în piept veninul și aștepta* (Ibidem, 307) sau *N-avea destule grajduri, unde* **să-și adăpostească** *atîta sumedenie de vite* (ISPIRESCU, Poveștile unchiașului sfătos, 41). Se vede ușor că verbele reflexive din aceste exemple pot fi interpretate în două feluri.

Alăturarea unui verb reflexiv posesiv cu unul participativ ne face uneori să le credem pe amîndouă participative, ceea ce poate că n-ar fi greșit și arată încă o dată cît de ușor se pot face confuziile. De ex.: *Măi Dumitrel tată,* **tuflește-ți**, *măi, cușma pe o ureche,* **pune-ți** *floare-n stînga și să nu-ți pese* (SADOVEANU, Opere, VII, 295). Trecerea aproape nesimțită de la un sens la altul se poate demonstra și prin faptul că simpla articulare a complementului direct dă verbului un caracter posesiv: *Își caută haine* e participativ, *își caută hainele* e posesiv. La fel *își aprinde o țigară* față de *își aprinde țigara.*

Confuzia dintre participativ și posesiv nu e proprie numai verbelor reflexive. Într-un exemplu ca: *Unde mi-ai pus cartea?* se vede că *mi* poate fi explicat atît ca dativ al interesului cît și ca posesiv. Duplicitatea sensului unor construcții pronominale cu dativul se explică, deci, prin varietatea sensurilor cazului dativ în genere.

---

[1] E discutabil dacă e vorba într-adevăr de un acuzativ de relație, așa cum crede, cel puțin pentru limba romînă, și Al. Graur (în « Les verbes „réflechis" en roumain », BL VI, p. 53). Un argument împotriva acestei afirmații se poate găsi în gramatica lui Damourette, citată mai sus, la p. 747: Dacă într-o propoziție de felul *Elle s'est peint les cheveux* « și-a vopsit părul » schimbăm subiectul, vom spune *On lui a peint les cheveux* « I s-a vopsit părul » și nu *On l'a peint les cheveux*. Complementul pare, deci, un complement direct obișnuit. Pe de altă parte *Il s'est piqué le doigt* (literal « și-a înțepat degetul ») nu e chiar tot una cu *il s'est piqué au doigt*.

[2] Pentru alte lămuriri și exemple, vezi capitolul « Diatezele » din Gramatica Academiei, publicat în revista « Limba Romînă » nr. 3, 1953, p. 31.

În celelalte limbi romanice, în general, nu se întîlnesc construcții pronominale cu valoare posesivă. Atunci cînd acțiunea exprimată de verb nu poate fi făcută decît de subiectul propoziției respective și nu de altă persoană, aceste limbi folosesc diateza activă și complementul cu articol: fr. *Je hausse les épaules*, ital. *alzo le spalle* « dau din umeri ». În limba franceză nu se poate spune *Il se penche la tête*, pe cînd în romînește *Își înclină capul* e foarte corect.
Pentru a exprima posesiunea, pronumele reflexiv e întrebuințat în limbile romanice occidentale doar atunci cînd acțiunea poate avea și alt autor decît subiectul. Se spune fr. *Je m'essuie les larmes*, ital. *mi asciugo le lacrime* « îmi șterg lacrimile » pentru că se poate spune și *je lui essuie les larmes*, *gli asciugo le lacrime* « îi șterg lacrimile ». Acest fapt arată, pe de o parte, că astfel de construcții pronominale nu constituie o diateză (persoana pronumelui poate fi schimbată) și, pe de altă parte, că limba romînă a extins considerabil folosirea dativului posesiv, mai mult decît celelalte limbi romanice. De altfel, în analiza unei fraze în limbile franceză sau italiană, de cele mai multe ori nu putem decide dacă e vorba de un reflexiv posesiv sau obiectiv. (Numai provensala poate face distincția între reflexivele posesive și cele obiective, prin folosirea verbului auxiliar « a avea » sau « a fi ». Cf. *M'èi perdut moun amigo* « Mi-am pierdut prietenul » față de *m'èri dit* « îmi spusese ». DAMOURETTE, op. cit.) Cf. ital. *In tale lavoro egli perseverò ininterrottamente per sette anni, rovinandosi la salute per sempre* « el perseveră șapte ani neîntrerupt în această muncă ruinîndu-și sănătatea pentru totdeauna » [1] sau *Allora si cavò il berretto* « atunci își scoase șapca ».
Pronumele reflexiv cu valoare posesivă se pretează la confuzia cu dativul pronumelui personal la forma atonă, cînd acesta are valoare posesivă: fenomenul se observă în limbajul poetic, și numai la persoana întîi și a doua singular. De pildă, în *Brațele-mi încrucișez*, *-mi* poate echivala cu *mele* sau poate avea valoare de pronume reflexiv. Cf. *Prin moartea unui dușman eu țara mi-o împac* (ALECSANDRI, Teatru II, 89), unde *țara mi-o împac* ar putea fi scris și *țara-mi o împac*. (Citatul arată foarte bine și confuzia cu sensul participativ.)
Explicația folosirii pronumelor personale *-mi*, *-ți*, *-i*, *-le* cu valoare posesivă nu-i încă bine lămurită. În ceea ce ne privește, credem că dativul pronumelui personal, fiind foarte des folosit pe lîngă verbe cu scopul de a arăta ideea de posesiune, a început să fie simțit ca un pronume posesiv și să fie întrebuințat și pe lîngă substantive (de altfel, funcția posesivă e una dintre cele mai importante funcții ale dativului). Citatul pe care l-am dat din Alecsandri credem că poate explica această evoluție. Cînd substantivul precede verbul, pronumele în dativ se pune adesea imediat după substantiv: *Părul mi se ridică*, *Sufletul mi-era greu* etc. De aici nu e decît un pas pînă la folosirea pronumelui pe lîngă un substantiv, fără ca să urmeze un verb, adică funcționînd ca pronume posesiv: *Păru-mi*, *Sufletu-mi* etc. [2].
Am arătat pînă acum că pronumele reflexiv poate avea sens posesiv, însă că acest sens e ușor de confundat cu cel obiectiv sau participativ și că poate fi întărit cu ajutorul unui pronume posesiv propriu-zis. Trebuie să precizăm totuși că pronumele reflexiv nu poate fi aproape niciodată înlocuit de pronumele posesiv, fără a schimba sensul comunicării. Cf. *Pune-ți pălăria pe cap* și *Pune pălăria ta pe cap*; *Îmi șterg ochii* și *Șterg ochii mei*. Se poate da chiar o

---

[1] G. Leopardi, Poesie. Firenze, 1933, p. 5 (Introducere).
[2] Sandfeld-Olsen, Syntaxe roumaine, p. 117.

regulă: Atunci cînd posesorul e în acelaşi timp subiectul acţiunii (şi nu se urmăreşte să se insiste asupra faptului că *subiectul* e posesorul şi nu altcineva), se foloseşte pronumele reflexiv în locul celui posesiv.

Cînd complementul verbului reflexiv e un nume de rudenie sau o parte a corpului, pronumele (reflexiv sau posesiv) poate lipsi. Cf. *O văzu pe mama* faţă de *îşi văzu mama* (care e mai puţin corect). *Deschise ochii* faţă de *îşi deschise ochii*. Cf. şi *De însuşi Ştefan Vodă Moldova e deprinsă, Să ţie mai sus capul cu cît e mai învinsă.* (ALECSANDRI, Teatru II, 74) sau *Speriat, acesta desfăcu brusc braţele încrucişate pe piept* (JAR, Marea pregătire, 60).

În concluzie, rămîne să ne întrebăm dacă reflexivul posesiv este o diateză. Răspunsul e categoric negativ. Verbul este la diateza activă, iar pronumele folosit este cel reflexiv, pentru a arăta că subiectul şi posesorul sînt una şi aceeaşi persoană.

4. Un număr redus de verbe se construiesc cu dativul pronumelui reflexiv pentru a reda ideea de reciprocitate: o persoană (sau mai multe) exercită o acţiune asupra alteia (sau altora) şi suferă din partea acesteia (sau acestora) o acţiune similară. Din cauză că există cel puţin două subiecte, asemenea construcţii sînt posibile numai la plural. Pentru aceste verbe numele de *reflexive reciproce* se impune de la sine. De exemplu: *Ei îşi împărtăşesc bucuriile. Noi ne strîngem mîinile. Ne-am dat bineţe* etc. *Prietenul îl cunoştea din copilărie, îşi ziceau tu* (VLAHUŢĂ, La gura sobei, ed. a III-a, p. 218). Construcţia cu pronumele reflexiv nu e singura posibilă. Se poate spune, tot aşa de bine: *Ei ne împărtăşesc bucuriile, Voi ne strîngeţi mîinile, Ne-am dat bineţe* etc., cu pronumele personal în loc de cel reflexiv. Singura schimbare care se observă este că verbul reflexiv reciproc devine activ.

Nu putem vorbi, deci, de o diateză reciprocă, aşa cum nu vorbim de o diateză reflexivă. Nuanţa reciprocă reiese adesea numai din context, altfel confuziile sînt inevitabile. Cf. *Oameni vopsiţi tot ieşeau* [din baraca circului], *urîţi prăpădenia pămîntului, urlau,* **îşi trăgeau** *palme.* (SADOVEANU, Opere VII, 329). În asemenea situaţii, pentru a preciza că e vorba de reciproc şi nu de obiectiv, se poate adăuga *unul altuia,* adică *Îşi trăgeau palme unul altuia.* Cf. *Ca doi copii care îşi arată unul altuia toată comoara lor de nimicuri.* (VLAHUŢĂ, La gura sobei, 35). Pentru a reda ideea de reciprocitate, limbile romanice occidentale se dispensează destul de greu de precizări de felul *unul altuia, reciproc* etc. În limba franceză, de pildă, se folosesc: *l'un l'autre, entre eux, ensemble, réciproquement, mutuellement* [1]. Cf. totuşi proverbul *Corbeaux avec corbeaux ne se crèvent jamais les yeux*; *Corvi con corvi non si cavan gli occhi* « Corb la corb nu-şi scoate ochii ». Vezi şi construcţia franceză neliterară *A s'envoie des cartes postales avec B* « A şi B îşi trimit cărţi poştale » [2].

Ideea de reciprocitate a acţiunii se poate reda şi prin reflexivul cu acuzativ, de exemplu *a se bate* (cu cineva), *a se certa* (cu cineva) şi e de observat că această construcţie e mai frecventă în romîneşte decît construcţia cu dativul. Limba romînă are, deci, reflexive reciproce directe şi indirecte. În privinţa celorlalte limbi romanice, nu se poate hotărî dacă predomină acuzativul sau dativul, întrucît ele au confundat formele latine de dativ şi acuzativ ale pro-

[1] Pentru exemple din limba franceză cf. Sandfeld, Syntaxe du français contemporain I, Paris, 1928, p. 128.

[2] Damourette, op. cit., p. 697.

numelui reflexiv (lat. *sibi* (dativ) şi *se* (acuzativ) dau fr. *se*, ital. *si*, sp. şi port. *se*).

5. Ultima categorie de verbe «reflexive» cu dativul este şi cea mai interesantă. E vorba de verbe tranzitive şi intranzitive (la diateza activă) care, fiind folosite împreună cu un pronume reflexiv, arată participarea afectivă a subiectului la acţiunea pe care o săvîrşeşte, arată că această acţiune e săvîrşită cu o deosebită intensitate. În acest ultim capitol, urmează deci să ne ocupăm de reflexivele cu valoare medială (sau dinamică).

Am arătat şi mai înainte, la capitolul despre reflexivele participative, că în unele construcţii pronominale persoana pronumelui nu poate fi schimbată, deşi dativul îşi păstrează destul de bine valoarea de dativ al interesului. Dădeam ca exemplu expresiile *A nu-şi găsi astîmpăr*, *A-şi lua angajamentul* şi verbele *A-şi apropria*, *A-şi însuşi*. Consideram acest lucru ca un început de diateză medie.

Există foarte numeroase expresii în care persoana pronumelui nu poate fi schimbată (adică reflexivul nu poate fi transformat în activ) şi pentru care e destul de greu de stabilit care a fost la origine valoarea pronumelui în dativ. În orice caz, pentru vorbitor expresiile nu mai sînt analizabile, pronumele fiind luat împreună cu verbul: *A-şi bate joc*, *A-şi da drumul*, *A-şi da aere*, *A-şi face de cap*, *A-şi lua zborul* etc. E clar că în aceste expresii pronumele întăreşte nuanţa afectivă (subliniind că acţiunea îl priveşte direct pe autorul ei) şi este deci morfem al diatezei medii.

Mai există cîteva exemple care arată că unele verbe au la forma activă un sens şi la forma reflexivă altul: *A-şi închipui*, *A-şi reveni*. Rolul pronumelui în dativ este acelaşi indicat mai sus.

În sfîrşit, cea mai interesantă categorie o formează cîteva verbe care se întrebuinţează şi la activ şi la reflexiv cu acelaşi sens. Valoarea medială a reflexivului se vede bine comparînd între ele cele două forme. De pildă, *a aduce* faţă de *a-şi aduce* (cu sensul de «a semăna»), *a bănui* faţă de *a-şi bănui*, *a pleca* şi *a-şi pleca*, *a rîde* şi *a-şi rîde*, *a uita* şi *a-şi uita*, *a umbla* şi *a-şi umbla*, *a veni* şi *a-şi veni*. Pronumele în dativ nu are nici rolul de a stabili identitatea de persoană dintre subiect şi complementul indirect, nici de a arăta că subiectul e posesorul obiectului asupra căruia se exercită acţiunea, întrucît un asemenea obiect nu există (verbele sînt aproape toate intranzitive). Caracterul intranzitiv al verbelor discutate e un argument foarte puternic pentru a demonstra că ele sînt medii.

Din simpla înşirare a verbelor se vede că, afară de *a-şi rîde* şi *a-şi uita*, celelalte sînt populare şi cu totul neobişnuite în limba literară. Cf. *O ghirlandă de frunze ce* **îşi aducea** *cu ale măslinului* (GORJAN, H. II, 85). *Tudorel că mi*-**şi pleca** (TEODORESCU, P. P. 678).

Ne putem, desigur, întreba de ce serveşte pronumele în dativ (cel în acuzativ nu ne interesează aici) ca morfem pentru reflexivele mediale (dinamice)? Fără a recurge deocamdată la argumente din afara limbii romîne, putem explica această construcţie pronominală prin construcţii romîneşti analoage. Ne referim la reflexivele participative, unde uneori dativul interesului poate indica nuanţa medială (*A nu-şi găsi astîmpăr*, *A-şi însuşi* etc.). Folosirea construcţiei pronominale în dativ pentru a marca diateza medie nu înseamnă de fapt decît extinderea folosirii dativului de interes de la verbele tranzitive la cele intranzitive.

Depăşind cadrul limbii romîne, ne dăm seama că mediul este moştenit din limba latină şi că are corespondenţe precise în limbile înrudite. În latina literară, mediul era exprimat prin diateza pasivă (prin aşa-numitele verbe deponente) sau chiar prin diateza activă. Unui *partire* « a împărţi » i se opunea *partiri* « a-şi împărţi », *cingitur arma* însemna « îşi încinge armele » (şi o astfel de construcţie nu era rară). În latina tîrzie şi în latina populară, forma sintetică e înlocuită cu o formă analitică (*sibi*+diateza activă). *Sibi* apare mai întîi acolo unde o exprimare deponenţială nu exista, apoi înlocuieşte orice mediu exprimat pînă atunci deponenţial. Se găsesc frecvent exemple ca: *uade tibi* « du-te », *ambulauimus nobis* « am umblat », *credo mihi* « cred », *fugiet sibi* « va fugi » etc. În aceste construcţii, pronumele a devenit pur şi simplu morfem medial (dinamic).

Forma medială corespunzătoare lui *sperare* « a spera » este *se sperare*, a lui *putare* « a socoti » este *se putare* [1], ceea ce arată că mediul putea fi redat şi prin reflexivul cu acuzativ (cum se întîmplă şi în limba romînă). Această situaţie face ca acuzativul şi dativul să se concureze în latina populară şi exemple ca: *sibi sanare*, care circulă paralel cu *se sanare* « a se însănătoşi », se întîlnesc adesea [2].

Această confuzie e continuată de limbile romanice occidentale şi în cele mai multe cazuri nu se poate decide dacă pronumele e la dativ sau la acuzativ. În limba franceză modernă, găsim numeroase exemple de aşa-zise verbe reflexive, în care rolul pronumelui e greu de precizat. În *se refugier* « a se refugia », *se rire* « a-şi rîde », *s'écrouler* « a se prăbuşi » etc., se vede clar că pronumele nu desemnează obiectul care suferă acţiunea. În texte vechi, găsim exemple încă mai numeroase (*s'apparaître* « a apărea », *se cesser* « a înceta », *se consentir* « a consimţi» etc.), aşa de numeroase încît se poate spune că forma pronominală tindea să cuprindă toate verbele intranzitive [3]. Limba a reacţionat şi astăzi exemple clare de mediu nu mai sînt multe. (*Se saisir de* « a apuca », *s'écrier* « a striga », *se rire* « a-şi rîde », *se mourir* « a muri » etc.). Unele verbe reflexive în limba veche ca: *soi remanoir*, *soi vivre*, *soi dormir* mai au încă formă pronominală în limba italiană.

Se citează din G. Flaubert o serie de verbe refle. ive care în limba literară sînt active şi se arată că autorul le-a folosit pentru a scoate în evidenţă o nuanţă medială (*se finir*, *s'alterner*, *se jouer*, *se diminuer* etc.).

În limba spaniolă, se întîlnesc de asemenea reflexive medii: *venirse* « a veni », *dormirse* « a dormi », *saberse* « a şti » şi tot aşa în limba portugheză.

Limba italiană a dezvoltat mult tendinţa existentă încă în limba latină de a construi verbe intranzitive cu un pronume reflexiv. În limba literară există formele *andarsi* « a pleca », *sbagliarsi* « a greşi », *dimenticarsi* « a uita », *ridersi* (şi sinonimele *beffarsi*, *burlarsi* etc.) « a-şi rîde » etc. Cf. şi *Una storia così bella dovesse rimanersi tuttavia sconosciuta* « o poveste aşa de frumoasă ar fi trebuit să mai rămînă încă necunoscută » (MANZONI, I Promessi sposi, ediţie îngrijită de Paolo Bellezza, Milano, 1930, p. 4) şi *Coloro non sapevan cosa si pensare* « Ei nu ştiau ce să gîndească » (Ibidem, p. 438).

Sînt foarte frecvente în vorbirea obişnuită construcţii ca: *Egli si è taciuto* « el a tăcut », *me ne sono venuto* « am venit », *non sai quello che ti dici* « nu ştii

---

[1] Löfstedt, Syntactica II, 396.

[2] În limba romînă, asemenea situaţii sînt rare. Cf. totuşi *A-şi căşuna* şi *A se căşuna*, *A-şi închipui* şi *A se închipui* (ambele exemple citate de Al. Graur, op. cit., p. 76), *A se răzbuna* şi *A-şi răzbuna (Încaltea să-şi răzbune, şi pe urmă ce-a fi a fi.* (Sadoveanu, Opere VII, 361)

[3] F. Brunot, Précis de grammaire historique de la langue française. Paris, 1899, p. 447–8.

ce zici». Între *non sanno che si fare* şi *non sanno cosa fare*, care înseamnă acelaşi lucru («ei nu ştiu ce să facă»), se simte totuşi deosebirea de intensitate. În primul caz, verbul e la diateza medie. Deşi gramaticile le citează, alte verbe reflexive ca *fuggirsi*, *morirsi*, *starsi*, *giacersi* etc. sînt astăzi simţite ca învechite. Se citează de pildă din Boccaccio: «*Del palagio s'usci e fuggissi a casa sua*» «ieşi din palat şi fugi la el acasă» (Decameron, II, 8) şi din Foscolo: *Stavami al focolare* «stăteam în faţa căminului»[1].

Exemplele romîneşti de reflexiv mediu concordă cu exemplele din limbile romanice occidentale sau din latină: *A-şi pleca* (fr. *s'en aller*, ital. *partirsi*), *A-şi rîde* (fr. *se rire*, ital. *ridersi*), *A-şi umbla* (lat. *sibi ambulare*), *A-şi uita* (ital. *scordarsi*, *dimenticarsi*) şi *A-şi răzbuna* (fr. *se venger*, ital. *vendicarsi*). Dacă ţinem seama şi de faptul că reflexivul cu dativ are valoare dinamică şi în alte limbi decît în cele romanice, de pildă în limba rusă (*molcite sebe* «tăceţi», *idiot sebe* «el merge» etc.), diateza medie din limba romînă este foarte explicabilă. Trebuie să atragem însă încă o dată atenţia asupra faptului că exemplele romîneşti sînt puţine şi că, deşi există o diateză medie construită cu dativul, ea e slab reprezentată. Dacă vorbim nu de diateză medie, ci de construcţii pronominale cu valoare medială, numărul exemplelor creşte foarte mult. (Cf. toate reflexivele participative. Verbele de la forma medie din limba elină se traduc, pe cît posibil, prin reflexive participative.

Concluziile care se desprind din analiza verbelor «reflexive» cu pronumele-obiect în dativ sînt următoarele:

1. După sens, aceste construcţii pronominale pot fi:

a) *reflexive obiective: Îmi zic, Îţi arăţi etc*;

b) *reflexive participative: Îşi alege, Ne însuşim* etc.;

c) *reflexive posesive: Îmi iau* (lucrurile), *Îţi aprinzi* (ţigara) etc.;

d) *reflexive reciproce: Ei îşi împărtăşesc* (bucuriile), *Noi ne strîngem* (mîinile) etc.;

e) *reflexive medii: Îmi rîd* (de cineva), *Îţi uiţi* etc.

2. Denumirea de «verbe reflexive» se aplică acestor construcţii pronominale numai dacă ne bazăm pe criterii formale (adică pe faptul că alături de verb apare un pronume reflexiv). *Sens* reflexiv nu au decît reflexivele obiective şi, în parte, cele reciproce; dar acest sens nu e dat de forma verbului (care-i activă), ci de pronumele reflexiv. De aceea, în loc de «verbe reflexive», aceste verbe ar putea fi grupate la un loc sub denumirea de *verbe pronominale*, aşa cum se face uneori în gramaticile limbilor romanice occidentale. Această grupare sub o singură denumire a unor construcţii cu sensuri atît de diferite nu ni se pare totuşi indicată.

3. Limba romînă nu are o diateză reflexivă, întrucît în construcţiile pronominale cu dativul (sau acuzativul) cu valoare de reflexive obiective, pronumele are rolul de complement indirect (sau direct), el nu e morfem al reflexivului. Între *mă spăl* şi *îl spăl* nu e nici o deosebire în forma verbului, deşi prima construcţie e reflexivă şi a doua activă. Nu are nici un rost să vorbim despre o diateză reflexivă în gramatica romînească, aplicînd în limba noastră o categorie gramaticală a cărei existenţă e justificată în alte limbi.

4. Renunţînd la categoria de «verbe reflexive cu dativul», construcţiile pronominale pe care această categorie le cuprindea se pot studia în gramatică astfel:

[1] G. Rohlfs, Historische Grammatik der italienischen Sprache, Berna 1949. Cf. în special vol. II, p. 226–7.

a) reflexivele obiective şi reciproce — la diateza activă, precizîndu-se numai rolul pronumelui reflexiv (acela de a marca identitatea dintre subiect şi obiectul acţiunii);

b) reflexivele posesive şi participative — o dată cu studiul valorilor cazului dativ în genere. *Îmi aleg* trebuie studiat împreună cu *Îţi aleg* şi *Mi-am pierdut* (lucrurile) alături de *I-am pierdut* (lucrurile), atît construcţia activă cît şi cea reflexivă putînd avea valoare participativă şi posesivă;

c) reflexivele medii, împreună cu reflexivele medii cu pronumele în acuzativ — la *diateza medie.* Împărţirea tradiţională a diatezelor în activă, pasivă şi reflexivă ar trebui, deci, înlocuită cu o altă împărţire, în activă, pasivă şi medie.

Introducerea termenului de diateză în gramatica noastră a prilejuit deci o examinare mai riguroasă a materialului lingvistic grupat pînă acum sub denumirile improprii de « conjugare », « formă », « gen » sau « voce », înlăturînd diateza reflexivă şi scoţînd totodată în evidenţă existenţa unei diateze medii [1].

«ВОЗВРАТНЫЕ» ГЛАГОЛЫ С ДАТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

«Возвратные» глаголы, построенные с дательным падежом возвратного местоимения (играющего роль дополнения), не могут быть объединены в одногодное семейство. Настоящая статья, с одной стороны, имеет в виду классифицировать эти глаголы по смыслу и показать, что название «возвратный» может быть отнесено лишь к некоторым из них, с другой стороны, ставит себе целью подвергнуть обсуждению традиционное подразделение залога румынского языка на действительный, страдательный и возвратный.

Глаголы, могущие быть построенными с дательным падежом возвратного местоимения, разделяются, по смыслу, следующим образом.

1. *Глаголы объективные*, в коих возвратное местоимение играет роль косвенного дополнения, указывающего на лицо, которое подвергается косвенному действию; такими глаголами являются: *a-şi zice* «сказать себе», *a-şi arăta* «показать себе», *a-şi pune* «надеть на себя» (например в следующей фразе: *Războinicii unor anumite triburi sălbatice îşi puneau măşti* «Воины некоторых диких племен надевали на себя маски») и т. д. Подобные построения встречаются и в западных романских языках. Хотя смысл этих глаголов и является возвратным, все же они не представляют возвратного залога: чтобы представлять залог, они должны отвечать следующим двум условиям.

а) Указывать на соотношение между сказуемым и дополнением, независимо от соотношения, выявляемого другими залогами.

б) Отмечать это соотношение характерной *формой* при помощи морфемы.

Выполнение первого условия обеспечивается тем, что возвратный характер дополнения указывает на тождественность его и подлежащего;

[1] Poate că, fiind mai sugestiv, termenul « dinamic » e mai potrivit. « Mediu » — deşi e mai mult utilizat (în afară de gramatica limbilor slave, unde se utilizează de obicei termenul « dinamic ») — nu spune absolut nimic.

что касается однако *формы* глагола, то она одинакова в обоих случаях, как действительном, так и возвратном: ср. *eu îi zic* «говорю ему» (действит.) и *eu îmi zic* «говорю себе» (возврат.). Возвратный смысл придается не формой глагола, а возвратным местоимением, играющим роль косвенного дополнения, сливающегося в сознании говорящего с глаголом и не являющегося поэтому морфемой «возвратного залога». Возвратного залога не существует ни в румынском языке, ни в других языках романского происхождения.

2. *Глаголы причастные*, в коих возвратное местоимение указывает на лицо в пользу или ущерб коего совершается действие *a-şi alege* = *a alege pentru sine* «выбирать себе» *a-şi face* «делать себе», *a-şi aduce* «приносить себе». Возвратное местоимение играет в этих случаях роль косвенного дополнения; оно может быть заменено личным местоимением без вреда для смысла построения *îmi aleg* = *aleg pentru mine* «выбираю себе», *îi aleg*=*aleg pentru el* «выбираю ему». Существует однако известная категория глаголов, не могущих быть построенными без возвратного местоимения, стремящегося при этом слиться с ними: *a-şi însuşi* «присвоить себе», *a-şi apropria* «присвоить себе», *a-şi aroga* «позволить себе». Эти глаголы являются зачатками среднего залога.

3. *Глаголы притяжательные*, в коих возвратное местоимение указывает на собственника известного предмета или же обладает свойством, на которое распросняется действие. Например: *a-şi lua lucrurile* «забирать (свои вещи)», *a-şi susţine drepturile* «поддерживать (свои права)». Из-за многообразных значений, присущих дательному падежу, трудно зачастую уточнить на примере, идет ли речь об притяжательном объективном причастно или возвратном глаголе. В западных романских языках смешение между объективными и притяжательными возвратными глаголами почти неизбежно.

4. *Глаголы взаимные*: *ei îşi împărtăşesc* (impresile) «они обмениваются (впечатлениями)», *noi ne strîngem* (mîinile) «мы пожимаем себе (руки)»; здесь местоимение является косвенным дополнением. В виду того, что понятие взаимности не всегда вытекает из контекста, оно может быть подчеркнуто с помощью слов: *unul altuia* «друг другу», *reciproc* «взаимно», точно так же как и в других языках романского происхождения.

5. *Глаголы средние*: *a-şi aduce* «находить», *a-şi bănui* «подозревать», *a-şi pleca* «уходить», *a-şi rîde* «смеяться», *a-şi uita* «забыть», *a-şi umbla* «ходить», *a-şi veni* «приходить». Эти глаголы, за исключением *a-şi rîde* и *a-şi uita* присущи народному говору и совершенно необычны в литературном языке. Местоимения потеряли начальное свое значение и служат лишь морфемой среднего залога. Это ясно вырисовывается на фоне сравнения активного и среднего залога: *eu rîd* (de cineva) «я смеюсь (над кем-нибудь)» и *eu îmi rîd* (de cineva) «я подсмеиваюсь (над кем-нибудь)». Наличие среднего залога, остававшегося до сих пор необнаруженным, указывает на существование в румынском языке трех залогов: действительного, страдательного и среднего.

LES VERBES « RÉFLÉCHIS » GOUVERNANT LE DATIF

(RÉSUMÉ)

Les verbes « réfléchis » construits avec le pronom-objet au datif ne forment pas une catégorie homogène. On se propose de faire dans cet article une classification de ces verbes d'après leur sens et de démontrer que la dénomination de « réfléchis » n'est appliquable qu'à certains d'entre eux. En second lieu, le but de cet article est de discuter la validité pour le roumain de la classification traditionnelle des voix (active, passive et réfléchie).

D'après le sens, il y a plusieures catégories de verbes qui peuvent avoir un pronom réfléchi au datif:

1. *Objectifs* — lorsque le pronom réfléchi joue le rôle d'un complément indirect et désigne la personne sur laquelle l'action s'exerce indirectement. Tels sont: *a-şi zice*, *a-şi arăta*, *a-şi pune* — comme par exemple dans: *războinicii unor anumite triburi sălbatice îşi puneau măşti* (les guerriers de certaines tribus sauvages *se mettaient* des masques) — etc. On rencontre des constructions similaires dans les langues romanes occidentales. Bien que leur sens soit réfléchi, ces verbes ne constituent cependant pas une voix réfléchie. Pour en constituer une, les verbes devraient remplir les deux conditions suivantes:

a) Indiquer un rapport entre le sujet et le complément, différent du rapport désigné par les autres voix.

b) Marquer ce rapport par une *forme* caractéristique, par un morphème. La première condition est accomplie (les verbes réfléchis objectifs montrent l'identité entre le sujet et le complément) néanmoins en ce qui concerne la *forme*, elle est la même pour les verbes actifs et pour les verbes réfléchis: *eu îi zic* (je lui dis, actif) et *eu îmi zic* (je me dis, réfléchi). Dans ces exemples, le pronom réfléchi ne fait que remplir son rôle de complément indirect: pour les sujets parlants, il ne fait pas corps avec le verbe, il n'est donc pas un morphème de la voix « réfléchie ». Ni le roumain, ni les autres langues romanes n'ont une voix réfléchie.

2. *Participatifs* — lorsque le pronom réfléchi indique la personne en faveur ou en défaveur de laquelle s'exerce l'action: *a-şi alege* = a alege pentru sine (se choisir = choisir pour soi), de même *a-şi face* (se faire), *a-şi aduce* (apporter pour soi.) Dans ces cas également le pronom réfléchi a le rôle du complément indirect et peut être remplacé par le pronom personnel sans changer le sens de la construction (*îmi aleg* = aleg pentru mine, *îi aleg* = aleg pentru el). Cependant il existe des verbes de cette catégorie qu'on ne peut employer qu'avec le pronom réfléchi et ce pronom a une tendance à faire corps avec le verbe: *a-şi însuşi* (s'approprier), *a-şi aroga* (s'arroger), *a-şi apropria* (s'approper). Ces verbes constituent un commencement de voix moyenne.

3. *Possessifs* — lorsque le rôle du pronom réfléchi est de montrer que le sujet est le possesseur de l'objet. Par exemple: *a-şi lua* (lucrurile) (prendre ses effets), *a-şi susţine* (drepturile) (défendre ses droits) etc. Il est souvent malaisé de préciser dans les exemples s'il s'agit de verbes réfléchis possessifs, participatifs ou objectifs, (étant donné les multiples valeurs du datif). Dans les langues romanes occidentales, la confusion entre les verbes réfléchis, possessifs et objectifs est presque inévitable.

4. *Réciproques* — *ei îşi împărtăşesc* (impresiile) (ils se communiquent leurs impressions), *noi ne strîngem* (mîinile) (nous nous serrons les mains) etc. où le pronom est complément indirect. Etant donné que le sens réciproque ne

ressort pas toujours du contexte, il peut être souligné à l'aide des mots: *unul altuia*, *reciproc* etc. tout comme dans les autres langues romanes.

5. *Moyens: a-şi aduce* (ressembler), *a-şi bănui* (soupçonner), *a-şi pleca* (partir), *a-şi rîde* (rire de), *a-şi umbla* (parcourir), *a-şi veni* (arriver). Ces verbes, hormis *a-şi rîde* et *a-şi uita*, ont un caractère populaire et sont tout à fait inaccoutumés dans la langue littéraire. Le pronom a perdu sa valeur primitive et ne sert que de morphème de la voix moyenne. Ceci est très visible si l'on compare la voix active à la voix moyenne: *eu rîd* (de cineva) (je ris de quelqu'un) par comparaison à *eu îmi rîd* (de cineva) (je me ris de quelqu'un). Compte tenu de l'existence de la voix moyenne, ignorée jusqu'à présent, il ressort qu'en roumain il existe trois voix: *active*, *passive* et *moyenne*.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1–2, 1954

PROBLEMELE LIMBII LITERARE

DESPRE «LIMBA LITERARĂ»

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Clasica lucrare a lui I. V. Stalin « Marxismul şi problemele lingvisticii », de la apariţia căreia se împlinesc patru ani, a însemnat, cum au recunoscut şi continuă să recunoască toţi lingviştii vrednici de acest nume, o adevărată revoluţie în ştiinţa limbii. Caracterul ei revoluţionar se manifestă sub un dublu aspect, la fel cu toate acţiunile similare din domeniul vieţii sociale: prin distrugerea situaţiei vechi, care nu mai poate dura, fiindcă nu corespunde gradului de dezvoltare a cunoştinţelor şi concepţiei oamenilor înaintaţi din momentul respectiv, şi prin crearea unei situaţii noi, care să satisfacă cerinţele progresului impus de mersul firesc al istoriei şi să ajute astfel la dezvoltarea nestingherită a societăţii în drumul ei spre perfecţionare.

Învăţătura stalinistă despre limbă a dat o lovitură de moarte pe de o parte marrismului pseudo-marxist, simplificator şi vulgarizator al marxismului adevărat, pe de alta, lingvisticii idealiste burgheze, care izolează limba de societatea omenească, creatorul şi purtătorul ei, şi, prin aceasta, suprimă cu totul caracterul ştiinţific al disciplinei aici în dscuţie.

Datorită epocalei lucrări a lui I.V. Stalin, nimeni nu mai crede că limba este suprastructură şi că are un caracter de clasă, nici că la baza tuturor limbilor pămîntului se găseşte un proces glotogonic unic, reprezentat prin cele patru elemente constitutive, nici că metoda istorico-comparativă este idealistă şi rasistă sau că studiul gramaticii înseamnă formalism. Toate aceste idei şi multe altele asemănătoare,care alcătuiau temelia aşa zisei «noi teorii a limbii», au fost trecute la hala de vechituri a istoriei lingvisticii în urma demascării de către I.V. Stalin a caracterului lor profund antiştiinţific. Preocupările lingviştilor adevăraţi, în frunte cu cei sovietici, merg acum spre rezolvarea problemelor lingvisticii marxiste formulate de marele dascăl al omenirii progresiste: legătura dintre limbă şi gîndire, dezvoltarea limbii în funcţie de dezvoltarea societăţii, legile interne de dezvoltare ale limbii, al căror studiu constituie sarcina principală a lingviştilor, perfecţionarea metodei istorico-comparative şi aplicarea ei în special la cercetarea grupurilor de limbi înrudite, cunoaşterea cît mai adîncă a temeliilor limbii, care sînt fondul principal de cuvinte şi gramatica etc.

Printre alte efecte binefăcătoare ale intervenției lui I. V. Stalin în discuțiile duse acum patru ani de către lingviștii sovietici în coloanele ziarului « Pravda», trebuie amintită înlăturarea regimului aracceevist pe care îl introduseseră adepții « noii teorii a limbii » în diversele organe consacrate cercetărilor lingvistice. « Cea mai neînsemnată critică a stării de lucruri din lingvistica sovietică, scrie I.V.Stalin[1], chiar și cele mai timide încercări de a critica așa numita « noua teorie » în lingvistică au fost persecutate și gîtuite de cercurile conducătoare din domeniul lingvisticii. Pentru o atitudine critică față de moștenirea lui N. I. Marr, pentru cea mai neînsemnată dezaprobare a învățăturii lui N. I. Marr, erau scoși din posturi sau retrogradați prețioși colaboratori și cercetători pe tărîmul lingvisticii. Cercetătorii pe tărîmul lingvisticii erau promovați în posturi de răspundere nu după criteriul valorii profesionale, ci după criteriul recunoașterii necondiționate a învățăturii lui N. I. Marr. Este îndeobște recunoscut că nici o știință nu se poate dezvolta și nu poate prospera fără luptă de opinii, fără libertatea criticii. Dar acest principiu îndeobște cunoscut era ignorat și călcat în picioare fără nici o jenă. S-a creat un grup închis de conducători infailibili, care, punîndu-se la adăpost de orice eventuală critică, au început să se dedea la acte abuzive și samavolnice ».

Principiul libertății criticii, formulat așa de lapidar de către I. V. Stalin, a devenit o adevărată lozincă, pe care și-au însușit-o, din primul moment, oamenii de știință sovietici și cei din țările de democrație populară. Și instituția noastră și-a făcut din acest principiu o călăuză în activitatea ei științifică, cum dovedește, între altele, faptul că atît în diversele institute ale Academiei R.P.R., cît și cu prilejul unor dezbateri mai largi, apar ca un îndemn stăruitor cuvintele: « Nici o știință nu se poate dezvolta și nu poate prospera fără luptă de opinii, fără libertatea criticii », pe care, din respect pentru profundul adevăr exprimat în ele și din respect pentru memoria nemuritorului lor autor, n-ar trebui să le uităm în nici un moment al muncii noastre științifice.

★

Printre problemele mai de amănunt, dar nu mai puțin interesante, care au devenit sau au redevenit actuale, în urma apariției clasicei lucrări a lui I. V. Stalin « Marxismul și problemele lingvisticii », este și aceea a « limbii literare ». Ea se leagă strîns de problema, mai largă, a « măiestriei artistice », căreia i se acordă o atenție deosebită, cum dovedesc discuțiile, îndelungate și rodnice, duse în Uniunea Sovietică, cu privire la bogatele și variatele ei aspecte și la care au participat deopotrivă scriitori, lingviști, istorici și critici literari, filozofi etc. Și la noi s-a vorbit și se vorbește încă, mai mult ca un ecou, destul de slab, al dezbaterilor din țara socialismului, despre « măiestria artistică » și, implicit, despre « limba literară », dar neorganizat și de aceea fără rezultate concrete[2].

Această problemă, care interesează în aceeași măsură pe creatorii de opere literare, ca și pe cercetătorii mijloacelor de exprimare a conținutului acestor opere, n-a fost, în țara noastră, serios abordată (și cu atît mai puțin tratată) nici de către criticii literari, nici de către lingviști, ca să nu mai amintesc pe scriitori,

---

[1] I. V. Stalin, op. cit., ed. din 1953, p. 28.

[2] Cf. « Însemnări cu privire la aplicarea învățăturii lui I.V. Stalin despre lingvistică la studiul limbii literare » și « Gîndirea stalinistă, deschizătoare de nelimitate perspective creației literare», în « Flacăra» (21 iunie 1951); «Limba literară și măiestria artistică», în «Contemporanul» (22 iunie 1951).

care aşteaptă, desigur, în parte pe drept cuvînt, ajutorul cercetătorilor specialişti ai creaţiei lor literare [1].

Din această cauză, la noi există încă şovăiri în ce priveşte conţinutul noţiunii de « limbă literară », cum s-a putut constata cu prilejul discuţiei publice asupra primei părţi a « Gramaticii limbii romîne », lucrată de Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R., şi cum rezultă din faptul că reprezentanţii diverselor discipline al căror obiect de studiu în învăţămîntul universitar îl constituie limba romînă dau expresiei « limbă literară » definiţii destul de deosebite, uneori chiar foarte deosebite de la unul la altul [2].

De aceea am crezut util să fac în una din şedinţele actualei sesiuni generale a Academiei R.P.R. o comunicare despre conţinutul şi sfera acestei noţiuni care interesează, cum sper să rezulte din cele ce urmează, un cerc de oameni cu mult mai larg decît categoriile amintite aici mai sus. Trebuie să previn pe ascultători că intenţia mea este nu să tratez în sens strict şi cu atât mai puţin să rezolv, ci numai să pun problema limbii literare [3], cu speranţa, dacă nu cu siguranţa, că voi trezi interesul concret al unora dintre tovarăşii pe care îi preocupă, nu se poate să nu-i preocupe această problemă.

Mai întîi, o lămurire asupra termenului « limbă » din formula noastră. Se vorbeşte curent nu numai de « limbă literară », ci şi de « limbă populară » (opusă, din cauza lipsei de instrucţiune suficientă a maselor largi, «limbii culte »), de « limbă familiară » (sau « de conversaţie »), care s-ar opune « limbii academice» folosită în operele ştiinţifice etc. Este evident că în asemenea cazuri « limbă » are alt înţeles decît în formule ca « limbă romînă », « limbă rusă » etc., care ne trimit la individualităţi lingvstice concrete, creaţii ale unor popoare de-a lungul existenţei lor multiseculare, sau ca «originea limbii», unde acest cuvînt însemnează « limbaj », adică facultatea proprie speciei umane de a comunica prin cuvinte, alcătuite din sunete articulate, şi prin grupuri de cuvinte, legate între ele pe baza unor raporturi logice, ideile şi gîndirile formate pe baza reflectării în mintea omului a realităţii înconjurătoare.

Folosirea termenului « limbă » împreună cu determinativele « literară », «populară», «familiară» ş.a. poate da loc la confuzii şi, drept urmare, la erori grave, în sensul că ar exista la unul şi acelaşi popor mai multe limbi, după împrejurările în care se găsesc vorbitorii, după categoria sau clasa socială căreia aparţin aceştia, după pregătirea lor intelectuală etc. I.V. Stalin, combătînd ideea profund greşită a lui N. I. Marr şi a « elevilor » lui despre caracterul de clasă al limbii, insistă mult, pe baza a numeroase fapte istorice, asupra însuşirii de căpetenie a limbii, aceea de a fi unică pentru una şi aceeaşi societate nu numai de-a lungul întregii existenţe a acesteia, indiferent de orînduirea social-economică din epoca respectivă, ci şi în oricare dintre momentele existenţei ei, iarăşi indiferent dacă colectivitatea umană în discuţie este sau nu împărţită în clase. « Tocmai pentru asta şi există limba, afirmă I. V. Stalin, tocmai pentru asta a şi fost creată, ca să servească societăţii, luate în întregime, ca mijloc de comunicare

---

[1] Am urmărit cu destulă atenţie, aşa cum a fost prezentată în «Contemporanul» de la 3 şi 10 aprilie 1953, dezbaterea organizată de Uniunea Scriitorilor din R.P.R. (24—27 martie 1953), sub titlul « Unele probleme ale creaţiei literare din R.P.R. în lumina tezelor asupra literaturii şi artei expuse de tovarăşul G. M. Malenkov în Raportul ţinut la Congresul al XIX-lea al P.C.U.S.» şi nu greşesc, cred, afirmînd că problema « măiestriei artistice » a fost de-abia atinsă.

[2] Vezi « Studii şi Cercetări lingvistice », III, 1952, p. 190.

[3] Aşa se explică formularea « prudentă » a titlului.

între oameni, ca să fie comună membrilor societății și unică pentru societate, servind în egală măsură pe membrii societății, indiferent de poziția lor de clasă. E suficient ca limba să părăsească această poziție de limbă a întregului popor, e suficient ca limba să treacă pe poziția favorizării și sprijinirii unui grup social oarecare, în dauna celorlalte grupuri sociale ale societății, pentru ca ea să-și piardă calitatea, pentru ca să înceteze de a mai fi un mijloc de comunicare între oameni în cadrul societății, pentru ca să se transforme în jargonul unui grup social, să se degradeze și să se condamne la dispariție »[1].

Deși termenul « limbă » poate fi echivoc în sensul arătat aici, și toată lumea recunoaște lipsa lui de proprietate, cînd îi alăturăm determinative ca « literară », « populară » etc., lingviștii și, după ei, ceilalți oameni care discută astfel de probleme continuă să-l folosească, mulțumindu-se să constate că este impropriu și să atragă atenția asupra echivocității lui. Trebuie să arăt că situația se prezintă la fel pretutindeni, iar în rusește, de pildă, ea se complică prin faptul că *iazîk* însemnează « limbă » în toate cele trei accepții amintite mai sus, deci și în aceea pentru care noi putem recurge la termenul « limbaj » (« originea limbajului »).

Să vedem acum ce se înțelege și ce trebuie să înțelegem prin formula « limbă literară ». Sensul cel mai vechi și destul de răspîndit chiar astăzi se bazează pe etimologia adjectivului « literar », care este derivat de la substantivul « literă » (lat. *littera*). Așadar « limbă literară » însemnează « limbă scrisă » și se opune « limbii vorbite ». Această interpretare nu corespunde realității lingvistice, așa cum o cunoaștem astăzi, și trebuie, deci, respinsă. În primul rînd, nu tot ce se scrie capătă prin însuși acest fapt caracter literar, adică formă literară, indiferent de conținutul celor ce intenționăm a comunica pe calea scrisului. Să ne gîndim, de pildă, la felul cum scrie un om simplu, care a urmat cine știe cînd și în ce condiții numai cursurile unei școli elementare, iar după aceea a pierdut orice contact sau a păstrat unul foarte slab cu « cartea » reprezentată prin toate formele ei posibile (cartea propriu-zisă, revista, ziarul etc). Între felul cum scrie și felul cum vorbește un asemenea om nu există absolut nici o deosebire, iar vorbirea lui știm că prezintă numeroase deficiențe, mai ales de ordin gramatical, care prin fixarea în scris a celor ce are de spus nu dispar, ci, dimpotrivă, se agravează, datorită faptului că intervin dificultăți în legătură cu ortografia, pe care, din cauza insuficientei lui instrucțiuni, nu le poate înlătura.

Identificarea « limbii literare » cu « limba scrisă », făcînd abstracție de aspectul lexical și gramatical al acesteia, dă naștere și la alte anomalii, ba chiar la absurdități. Formula « a vorbi literar », care circulă mult și exprimă, cum vom vedea mai încolo, un conținut just, corespunzător realității, devine un nonsens în ipoteza că « literar » însemnează « scris »: cum poate vorbi cineva « literar », din moment ce recurge la aspectul oral al limbii (deci la formularea ideilor cu ajutorul materialului ei sonor, nu cu ajutorul literelor, care sînt numai expresia grafică a acestui material)? De asemenea ajungem la absurd, acceptînd această interpretare dată « limbii literare », atunci cînd o producție poetică populară, de pildă, este culeasă și apoi transcrisă sau tipărită de un folclorist: sub acest aspect, limba ei ar urma să fie considerată ca literară, pe cînd în forma, prin nimic deosebită, pe care o are în viu grai nu poate fi vorba de caracterul literar al limbii ei.

---

[1] I. V. Stalin, op. cit., p. 8.

Aceeaşi situaţie, nelogică, se iveşte în ipoteza că un vorbitor ar folosi în scris graiul său local, fără nici o modificare: putem afirma în acest caz că aspectul dialectal al vorbirii respective a devenit « literar » prin simplul fapt al fixării lui, întîmplătoare şi provizorii, în scris ?[1].

Singurul lucru just în această interpretare a formulei « limbă literară » este, cum se va arăta mai departe, acela că, în mod obişnuit, aspectul scris al oricărei comunicări lingvistice, indiferent de conţinut, se apropie de ceea ce trebuie să înţelegem prin « limbă literară » într-o măsură mai mare decît aspectul ei vorbit.

După altă concepţie, răspîndită mai cu seamă printre scriitori şi printre cercetătorii literaturii propriu-zise, « limbă literară » înseamnează limba operelor literare cu conţinut artistic (sau beletristic). Ca şi în cazul discutat pînă aici, intervine şi de astă dată un fel de etimologie, limitată însă la simpla apropiere formală a două omonime. Deoarece prin « opere literare » s-au înţeles şi se înţeleg, de obicei, numai scrierile poetice în sens foarte larg (poezie, roman, dramă etc.), scriitorii şi criticii literari burghezi, stăpîniţi puternic de spiritul individualist atît de specific pentru formaţia lor idealistă, trebuiau să ajungă la ideea că « limba literară » este identică cu limba operelor literare. Potrivit acestei păreri, scrierile cu conţinut ştiinţific, filozofic, politic ş.a. folosesc o limbă căreia ar urma să-i spunem « neliterară », pentru că ele conţin un material « neliterar », adică nepoetic sau neartistic.

Este evident că o astfel de interpretare trebuie respinsă ca profund greşită. La baza ei stă concepţia idealistă, conform căreia operele literare diferă fundamental de cele ştiinţifice, filozofice etc.: cele dintîi ar avea un conţinut exclusiv emoţional, spre deosebire de celelalte, care ar cuprinde numai idei.

Marxism-leninismul ne învaţă însă că o operă literară lipsită de idei este un simplu joc al minţii, fără nici o valoare şi, deci, nevrednic de a fi numit literatură. Scriitorii adevăraţi, aceia care contează în istoria culturii omeneşti, sînt mari tocmai prin faptul că opera lor, indiferent de locul unde sau de timpul cînd a luat naştere, este bogată în idei, în idei progresiste, care satisfac năzuinţele spre mai bine ale maselor în lupta lor pentru înlăturarea asupririi şi exploatării.

Deosebirea dintre operele literare şi cele ştiinţifice constă nu în absenţa, respectiv în prezenţa ideilor, ci în felul cum « vede » şi cum prezintă ideile, adică realitatea obiectivă, oglindită în mintea lor, scriitorul şi omul de ştiinţă. Acesta din urmă operează cu uneltele pe care i le pune la dispoziţie intelectul (raţionamentul, în primul rînd), celălalt prelucrează materialul de idei cu ajutorul emoţiei şi al imaginaţiei creatoare. Omul de ştiinţă comunică direct, prin intermediul inteligenţei, rezultatul observaţiilor şi constatărilor făcute asupra fenomenelor din lumea înconjurătoare, scriitorul le trece prin filtrul afectivităţii personale, pentru a le face să trăiască, cu aceeaşi forţă emotivă, şi în cititorii operei sale.

Astfel, ca să dau un exemplu, de altfel inutil, un om de ştiinţă sau un tehnician priveşte noţiuni ca « uzină », « stradă » etc. din punctul de vedere al construcţiei obiectelor respective, al folosirii sau al productivităţii lor etc., pe

[1] Acest punct de vedere poate fi acceptat, deşi cu rezerve, numai pentru epoca anterioară formării limbii naţionale, cînd existau dialecte mai mult ori mai puţin deosebite de la o provincie la alta. Cf. « Buletinul Institutului de Filologie Romînă « Alexandru Philippide », XI–XII, 1944–1945, unde se vorbeşte (p. 80 şi urm.) de « dialectele literare romîneşti ».

cînd scriitorul urmăreşte, înainte de toate, activitatea muncitorilor din uzină, stăpîniţi de dorinţa de a lucra, cît mai mult şi mai bine, pentru ţara lor dragă, animaţia şi sentimentele oamenilor care participă la o demonstraţie de stradă etc.

Pentru a comunica altora, într-un mod sau altul, ceea ce văd în realitatea obiectivă, atît scriitorul, cît şi omul de ştiinţă (în sens larg) se servesc de acelaşi mijloc, care e limba. I. V. Stalin nu face absolut nici o deosebire în această privinţă, nu numai între scriitor, şi omul de ştiinţă, dar nici între ei de o parte şi toţi ceilalţi membri ai societăţii de altă parte. Şi se înţelege de ce. «Limba, se spune în «Marxismul şi problemele lingvisticii», p. 20—21, este un mijloc, un instrument cu ajutorul căruia oamenii comunică între ei, f a c s c h i m b d e i d e i[1] şi se înţeleg reciproc. Fiind nemijlocit legată de gîndire, limba înregistrează şi fixează în cuvinte şi în combinaţii de cuvinte, în propoziţii, rezultatele activităţii gîndirii, succesele omului în munca lui de cunoaştere şi face posibil, în acest fel, schimbul de idei în societatea omenească».

O ultimă interpretare dată noţiunii de «limbă literară» este aceea pe care o întîlnim la lingviştii şi criticii sovietici şi care s-a răspîndit în aşa măsură, încît a pătruns chiar în dicţionarele curente ale limbii ruse. Iată ce citim în «Slovarь russkogo iazîka» al lui S. I. Ojegov, ed. a II-a, 1952, p. 256-7, s.v. *literaturnîĭ* (= rom. *literar*): «1. privitor la literatura artistică, la operele literare: *cercuri literare*; *producţie literară*; *operă literară*; *onorar literar*; 2. care corespunde normelor limbii literare: *stil literar*; *a vorbi perfect literar*; *expresie literară*; *limbă literară* (rus. *literaturnîĭ iazîk*) formă prelucrată a limbii naţionale, care se conformează regulilor fixate prin scris: *Puşkin este creatorul limbii ruse literare contemporane*». Observăm că autorul (mai exact spus, autorii) dicţionarului citat separă sensurile adjectivului *literaturnîĭ* (= rom. *literar*), după cum se referă la diverse noţiuni strîns legate de «literatură» considerată din punctul de vedere al conţinutului, sau la «limbă». În prima ipoteză, acest cuvînt îşi păstrează înţelesul lui vechi, transmis prin tradiţie, pe cînd ca determinativ al substantivului *iazîk* (= rom. *limbă*), el înseamnă «conform cu regulile limbii naţionale, aşa cum sînt ele fixate prin scris». Cu alte cuvinte, «limba literară» este un aspect al limbii unice a întregului popor, şi anume aspectul care se conformează în cea mai mare măsură regulilor acesteia, fixate de-a lungul timpului prin activitatea celor ce au folosit-o în operele lor scrise. Urmează, deci, că oricare ar fi conţinutul unei scrieri (literar, ştiinţific, filozofic, politic etc.), limba ei este, trebuie să fie literară în acest sens, conformă, adică, în cel mai înalt grad cu regulile limbii naţionale, şi totodată că cei ce o întrebuinţează trebuie, pentru a aplica just aceste reguli, să se conducă după operele scrise ale înaintaşilor şi contemporanilor care pot servi drept exemplu din punctul de vedere al corectitudinii lingvistice.

Este necesar să ne oprim puţin asupra părţii finale a definiţiei date de Dicţionarul lui Ojegov. Faptul că se invoacă «regulile fixate prin scris» ale limbii naţionale nu înseamnă că aspectul ei vorbit ar avea alte reguli decît aspectul scris. Regulile unei limbi sînt aceleaşi, indiferent de forma exterioară pe care i-o dau vorbitorii, cînd o folosesc pentru a face schimb de idei între dînşii. Deosebirea dintre aspectul scris şi aspectul vorbit al unei limbi constă în faptul că cel dintîi se conformează cu mai mare stricteţe regulilor limbii, şi aceasta se datoreşte condiţiilor obiective speciale în care se găseşte vorbitorul: cînd

[1] Subliniat de mine.

scrie, el are posibilitatea să mediteze asupra formelor şi construcţiilor gramaticale care-i pot provoca dificultăţi şi să evite astfel eventuale greşeli sau uzuri neconforme cu regulile limbii.

Numai în acest sens noţiunea de «limbă literară» se opune «limbii vorbite», care poate fi, şi chiar este adesea, tot aşa de corectă ca cea scrisă, după cum aceasta poate să fie, şi de multe ori este, mai puţin corectă decît «limba vorbită». Corectitudinea atîrnă nu de forma exterioară (scrisă sau vorbită) a limbii, ci de cel care o mînuieşte, adică de mulţimea şi calitatea cunoştinţelor lui privitoare la structura gramaticală, vocabularul şi fonetica limbii respective. Forma exterioară a comunicării ideilor noastre intervine, în sensul care ne interesează aici, numai atunci cînd avem a face cu unul şi acelaşi vorbitor: datorită situaţiei favorabile, amintite mai sus, în legătură cu folosirea limbii în scris, el se poate conforma regulilor ei mai bine decît în expunerea orală a ideilor sale, care nu-i permite, datorită tot unor condiţii obiective speciale, să stea şi să se gîndească ori de cîte ori întîmpină greutăţi de ordin gramatical, lexical sau fonetic.

Ideea că «limba literară» reprezintă un model de corectitudine în toate privinţele şi că aceasta este caracteristica ei esenţială apare în toate discuţiile de ordin lingvistic sau estetic care se duc în Uniunea Sovietică cu privire la această problemă. «Limba literară» este un aspect al limbii naţionale, aspectul ei cel mai corect, produs al unei prelucrări continui din partea scriitorilor, oamenilor de ştiinţă, publiciştilor etc., sinteză a posibilităţilor de exprimare pe care le are limba întregului popor. Ea este limba ştiinţei, literaturii, ideologiei, politicii, presei, teatrului, administraţiei. Această concepţie, singura justă, pentru că corespunde realităţii, trebuie să ne-o însuşim şi s-o folosim atît în studiile noastre teoretice, cît şi în ostenelile pe care trebuie să ni le dăm cu toţii pentru îmbunătăţirea şi perfecţionarea «limbii literare» romîneşti, pentru cultivarea ei.

Deşi, în calitate de aspect (desăvîrşit) al limbii naţionale, «limba literară» este creaţia întregului popor, ea are sau poate avea elemente de suprastructură. Să ne amintim felul cum scriau atîţia reprezentanţi al culturii burghezo-moşiereşti de la noi, care, sub influenţa cosmopolitismului şi din dispreţ şi ură faţă de masele populare, dădeau la iveală aşa zise opere (literare, filozofice, ştiinţifice etc.) absolut ilizibile pentru neiniţiaţi (şi aceştia erau marea majoritate), tocmai din cauza împestriţării voite a limbii cu cuvinte, expresii şi chiar construcţii străine. Căci, dacă «limba ca mijloc de comunicare între oameni în societate serveşte în egală măsură toate clasele societăţii şi manifestă din acest punct de vedere un fel de indiferenţă faţă de clase», «oamenii, diferitele grupuri sociale, clasele sînt departe de a fi indiferente faţă de limbă. Ele se străduiesc să folosească limba în interesul lor, să-i impună vocabularul lor specific, termenii lor specifici, expresiile lor specifice. În această privinţă se disting mai ales păturile de sus ale claselor avute, care s-au rupt de popor şi care îl urăsc: aristocraţia nobiliară, păturile superioare ale burgheziei» (I. V. Stalin, op. cit., p. 12).

Din fericire, adevăraţii oameni de ştiinţă, adevăraţii scriitori etc. s-au conformat regulilor limbii naţionale, pe care s-au silit, cum se silesc şi astăzi, să le îmbunătăţească, să le perfecţioneze şi să le fixeze în operele lor, pentru ca ele să servească drept călăuză masei mari a vorbitorilor în folosirea acestui «instrument de luptă şi de dezvoltare a societăţii» care este limba. Atitudinea lor se datoreşte împrejurării că au păstrat legătura cu poporul: după cum n-au rămas nesimţitori la suferinţele şi năzuinţele acestuia, ci, dimpotrivă, şi le-au însuşit şi au

căutat să le dea expresie în lucrările lor de tot felul, tot aşa ei au recurs în mod firesc, potrivit unităţii dintre conţinut şi formă, la limba poporului, creatorul şi purtătorul ei, respectîndu-i cu stricteţe regulile consacrate prin activitatea de veacuri a generaţiilor trecute.

Din discuţia de pînă aici rezultă, între altele, că « limba literară » este una şi aceeaşi, indiferent de conţinutul exprimat cu ajutorul ei. Nici nu s-ar putea să fie altfel, pentru că şi limba naţională, al cărei unul dintre aspecte este « limba literară », prezintă acelaşi caracter unitar la toţi vorbitorii şi în toate împrejurările. Pentru a înţelege just situaţia, trebuie să ne amintim iarăşi învăţătura stalinistă despre limbă. Ştim că, după I. V. Stalin, dintre elementele constitutive ale limbii, esenţiale sînt fondul principal de cuvinte şi structura gramaticală: « Astfel structura gramaticală a limbii şi fondul ei principal de cuvinte alcătuiesc temelia limbii, esenţa specificului ei »[1]. Şi aceasta, pentru că fondul principal de cuvinte, « în care intră ca nucleu toate rădăcinile ei », deşi « cu mult mai puţin cuprinzător decît vocabularul », « trăieşte multă vreme, de-a lungul veacurilor, şi dă limbii o bază pentru formarea de noi cuvinte »[2], iar structura gramaticală, « elaborată în decursul epocilor şi intrată în carnea şi sîngele limbii», « se schimbă şi mai încet decît fondul principal de cuvinte »[3]. Limba este aceeaşi în toate împrejurările, la toţi vorbitorii şi în toate epocile, datorită acestei mari stabilităţi a elementelor ei esenţiale, care sînt structura gramaticală şi fondul principal de cuvinte. În ce priveşte vocabularul, el se schimbă necontenit, fiind legat direct de producţie, care suferă şi ea schimbări neîntrerupte. Şi tot aşa se modifică de-a lungul timpului, deşi mult mai încet şi din altfel de cauze, aspectul fonetic al cuvintelor.

Revenind acum la problema «limbii literare», care ne interesează direct aici, şi aplicînd învăţătura stalinistă privitoare la elementele esenţiale ale limbii, ne aşteptăm ca vocabularul să varieze mai mult ori mai puţin după domeniul de activitate al oamenilor şi atunci cînd este vorba de aspectul literar al limbii întregului popor. Unitatea de care am amintit mai sus se referă la structura gramaticală şi la fondul principal de cuvinte. Acestea sînt indentice pentru toţi membrii societăţii şi în orice împrejurare. Vocabularul diferă într-o măsură mai mare sau mai mică de la un grai local la altul, de la un grup social la altul, de la un conţinut la altul etc. Omul de ştiinţă, scriitorul, ideologul ş. a. întrebuinţează în operele lor o limbă literară identică în ce priveşte structura gramaticală şi fondul principal de cuvinte, dar deosebită, adesea mult, de la unul la altul în privinţa vocabularului. Şi aceasta, ca o consecinţă logică a legăturii indisolubile dintre conţinut şi formă: ideile ştiinţifice sînt altele sau altfel concepute decît cele literare, ideologice, politice etc., după cum şi acestea diferă între ele, ceea ce duce în mod inevitabil la folosirea unui vocabular în largă măsură deosebit de la un domeniu de activitate intelectuală la altul.

Aici, sau şi aici, trebuie căutat izvorul neînţelegerilor privitoare la noţiunea de « limbă literară » pe care le-am înregistrat mai sus. La prima vedere, o operă ştiinţifică face impresia că este scrisă în « altă limbă » decît un roman sau o poezie, şi tot aşa ni se pare că se prezintă lucrurile cînd comparăm o lucrare ideologică cu una administrativă sau politică etc. Mai mult decît atît: o scriere

[1] I.V. Stalin, op. cit., p. 23.
[2] Ibid., p. 21.
[3] Ibid., p. 23.

medicală se deosebeşte prin vocabularul ei specific de una geologică, să zicem, în aceeaşi măsură aproape ca de una filozofică. Aşa s-a putut naşte ideea greşită, fireşte, că «limba literară» este numai limba operelor literare propriu-zise, cu conţinut artistic, pe cînd lucrările ştiinţifice ar avea o «limbă ştiinţifică», cele politice «o limbă politică» etc. În realitate, intervine numai o terminologie specifică pentru fiecare ramură de activitate ştiinţifică, datorită împrejurării că noţiunile cu care operează fiecare diferă de la una la alta.

Să nu vorbim, deci, de «limbă ştiinţifică», «limbă literară (artistică)», «limbă politică» etc., luîndu-ne după conţinutul operelor respective, fiindcă, pe lîngă confuzia gravă pe care o pot provoca aceste formule eronate, în sensul că ar exista mai multe limbi pentru o singură societate omenească, ele dau naştere unei confuzii la fel de gravă şi, poate, mai greu de înlăturat, aceea, anume, că se atribuie formei particularităţile caracteristice ale conţinutului.

Termenul cel mai potrivit pentru a defini diversele variante ale «limbii literare» mi se pare a fi acela de «stil», care prezintă, în comparaţie cu «limbă», de pildă, avantajul că e mai cuprinzător, întrucît implică existenţa atît a unui vocabular specific, cît şi, dacă mă pot exprima aşa, a unei atmosfere sau ambianţe lingvistice generale, mai mult ori mai puţin diferită de la un domeniu de activitate intelectuală la altul.

Căci «stil» înseamnă nu numai felul personal al fiecărui om de a-şi exprima ideile, adică felul personal de a folosi, la exprimarea ideilor, limba maternă, una şi aceeaşi pentru toţi conaţionalii săi, ci şi totalitatea particularităţilor pe care le prezintă «limba» unui grup social, a unei categorii profesionale, a unui gen literar sau ştiinţific. Astfel, oricît s-ar deosebi (şi se deosebeşte, de fapt), în felul de a scrie sau a vorbi, un naturalist de un chimist, un fizician de un lingvist (cînd intră în joc specialitatea fiecăruia), «stilul» unuia (mai exact spus, «stilul» unei discipline) diferă, în fond, prea puţin de al celuilalt (adică de al celeilalte), fiindcă la toţi aceşti specialişti avem a face cu un «stil ştiinţific», deosebit numai de «stilul literar» (artistic), nu şi de la o disciplină la alta, cu excepţia, fireşte, a terminologiei tehnice specifice fiecăreia, care nu înseamnă totuşi mare lucru nici cantitativ, nici calitativ vorbind. Tot aşa nu diferă prea mult «stilul» unei poezii de al unui roman, deşi în cazul literaturii artistice deosebirile sînt mai mari de la un gen la altul şi, bineînţeles, de la un scriitor la altul, datorită intervenţiei factorului afectiv, de sensibilitate şi viziune personală, fatal diferite de la individ la individ.

«Stiluri», adică varietăţi stilistice în sensul arătat aici, are nu numai limba scrisă, şi nici numai aspectul ei artistic, cum sîntem deprinşi să credem (dat fiind că, în mod obişnuit se discută despre «stil» în legătură cu operele literare), ci şi limba vorbită.

Între aceste două aspecte generale ale uneia şi aceleiaşi limbi nu există nici o deosebire esenţială, şi, prin urmare, avem pentru fiecare din cele două feluri de «stil» (ştiinţific şi literar-artistic) cîte două variante: una scrisă, alta vorbită. În ce priveşte literatura, faptul este recunoscut şi admis, cel puţin indirect, întrucît criticii literari folosesc expresia «stil vorbit» (mai rar «stil oral») în legătură cu opera unor scriitori realişti ca Creangă şi Caragiale, care recurg foarte des la mijloace de expresie aşa zise vorbite nu numai în dialogul personajelor, ci şi (mai ales cel dintîi) în povestirea directă.

Evident că varianta scrisă a unui «stil» oarecare diferă într-o anumită măsură, de varianta lui orală. Un fizician, de pildă, care face o comunicare la Academia R.P.R. sau la o societate ştiinţifică de specialitate, se foloseşte de aceeaşi

« limbă », are acelaşi « stil », ca şi atunci cînd, presupunînd că e profesor, vorbeşte în faţa studenţilor. Cu toate acestea, « stilul » comunicării este mai îngrijit, mai « căutat » (în accepţia favorabilă a cuvîntului) decît al lecţiei, chiar dacă aceasta este redactată de mai înainte, întocmai ca şi comunicare. Deosebirea se explică prin împrejurările obiective în care au loc cele două manifesfări: comunicarea se ţine în prezenţa unor oameni oarecum străini, chiar dacă mulţi îi sînt cunoscuţi, poate chiar prieteni, autorului, şi într-un cadru solemn, pe cînd lecţia se ţine în faţa studenţilor, cu care profesorul are un contact permanent şi relaţii tovărăşeşti. « Stilul » comunicării corespunde stilului « scris » în sens strict, aşa cum apare în lucrările ştiinţifice tipărite, acela al lecţiei, fără să difere prin nimic esenţial, corespunde « stilului vorbit ».

O distincţie asemănătoare, în linii mari, se poate face şi cu privire la « stilul literar ». Aici apropierea de aspectul vorbit al limbii întregului popor este foarte mare, pentru motivul că nu intervin termenii tehnici ai « stilului ştiinţific » [1].

Cu toate acestea, nu-i greu de observat că stilul aşa zis oral din opera scriitorilor noştri realişti nu este (nici nu poate şi nici nu trebuie să fie) identic cu felul de a vorbi al oamenilor din viaţa reală care au servit drept « modele » pentru crearea personajelor respective. Ţăranii lui Creangă întrebuinţează un material lingvistic « ţărănesc », luat de autor din limba ţăranilor nemţeni de acum un veac, pe care au vorbit-o părinţii şi consătenii lui, oamenii din satele învecinate şi el însuşi. Totuşi Moş Nichifor Coţcarul se deosebeşte prin « stilul » său de harabagiul concret de la care a pornit Creangă în redarea acestui tip nemuritor. Şi aceasta, datorită, între altele, faptului că în cazul povestirii avem a face cu o situaţie oarecum solemnă, pe care o impune natura însăşi a operei literare, operă scrisă, rod al unei elaborări şi al unei intenţii artistice. Moş Nichifor Coţcarul are o vorbire ţărănească « stilizată », aşa cum sînt stilizate melodiile populare prelucrate de un compozitor muzical [2].

Limba este purtătoarea culturii poporului care a creat-o. Cu ajutorul ei capătă formă concretă produsele activităţii desfăşurate de către poporul respectiv în domeniul culturii materiale şi spirituale. Fără limbă, cultura este imposibilă, după cum este imposibilă viaţa socială însăşi. Atîtea popoare vechi, dispărute cu vremea (datorită amestecurilor etnice), deşi vor fi avut o anumită cultură, sînt ca şi inexistente pentru istoria propriu-zisă a omenirii, tocmai din cauză că limbile vorbite de ele nu ni s-au transmis prin opere literare, ştiinţifice etc. De aici rezultă că purtătoarea în sens strict a culturii este mai cu seamă « limba literară » sub aspectul ei scris, pentru motivul că prin intermediul ei cultura unui popor devine cunoscută dincolo de hotarele existenţei lui în spaţiu şi în timp. Numai prin opere scrise cultura se transmite peste veacuri şi peste

[1] Aceşti termeni sînt destul de rari (şi se înţelege de ce), chiar atunci cînd opera literară tratează o temă în legătură cu producţia. În schimb, pot apărea, după împrejurări, cuvinte arhaice, regionale etc., necesare, dacă folosirea lor nu depăşeşte anumite limite, pentru exprimarea justă a realităţii. De aceea limba operelor literare artistice are o sferă mai largă decît « limba literară » în sens strict. Să se compare, de exemplu, povestirile de toate felurile ale lui Mihail Sadoveanu.

[2] Aş îndrăzni, cu riscul, poate, de a greşi, să invoc aici teoria « tipicului » enunţată de G. M. Malenkov la Congresul al XIX-lea al P.C.U.S.: după cum în creaţia de conţinut a operei literare « tipic » nu este produsul unei medii statistice, ci chintesenţa trăsăturilor caracteristice ale tipului pe care trebuie să-l realizeze scriitorul, tot aşa, în materie de « stil » literar, felul de a vorbi al unui erou nu trebuie să se confunde cu acela al indivizilor corespunzători din lumea reală, ci să întrunească toate particularităţile esenţiale de vorbire ale membrilor categoriei sociale respective.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1 — 2, 1954

PROBLEMELE LIMBII LITERARE

EPITETUL EMINESCIAN

DE

TUDOR VIANU

A. ÎNSEMNĂTATEA EPITETULUI

Printre feluritele mijloace stilistice ale unei opere literare, epitetul este unul din cele mai potrivite pentru a pune în lumină puterea de observaţie şi de reprezentare a scriitorului, direcţia gîndirii şi a imaginaţiei lui, sentimentele şi impulsiile care îl stăpînesc mai cu dinadinsul şi care precizează atitudinea lui faţă de lume şi societate. Autorul unei opere literare obţine, prin epitetele sale, relieful obiectelor pe care doreşte să le evoce în fantezia cititorului şi prin alegerea unora anumite din cîte ar fi fost posibile, exprimă care anume din trăsăturile realităţii au vorbit mai puternic închipuirii şi sensibilităţii lui. Studiul epitetelor folosite de un scriitor este deci una din căile cele mai indicate pentru cunoaşterea lui.

Începem, aşa dar, seria studiilor consacrate stilului lui M. Eminescu, prin acela al epitetelor sale. Materialul ni-l va da grupul poeziilor tipărite în timpul vieţii poetului, adăogit pe alocuri, pentru comparaţie, cu acel al postumelor [1].

B. DEFINIŢIA EPITETULUI

Vechile tratate de retorică ne asigurau că epitetul este totdeauna un adjectiv în funcţiune de atribut. Definiţia aceasta este însă incompletă şi prea strîmtă. Dacă atributul adjectival are, fără îndoială, puterea de a exprima unul din aspectele caracteristice ale obiectelor, ca şi sentimentele cu care le întîmpinăm pe acestea, nu este mai puţin adevărat că limba stăpîneşte mijlocul de a înfăţişa şi caracteristicile acţiunilor, împreună cu sentimentele pe care acestea ni le provoacă. Epitetele pot determina un substantiv, dar şi un verb. Din rîndul epitetelor fac deci parte nu numai adjectivele, dar şi toate acele părţi de cuvînt sau de frază care determină substantivele şi verbele prin însuşiri înregistrate de fantezia şi de sensibilitatea cititorului, adică prin însuşiri estetice. Nu sînt, prin urmare, epitete, determinările lipsite de valoare estetică. În versul lui Eminescu: *Calu-i alb, un bun tovarăş, înşeuat aşteapt-afară* (Povestea teiului), *înşeuat* nu este un epitet, pentru că el exprimă numai o

[1] M. Eminescu, *Opere*, ediţie critică îngrijită de Perpessicius, v. I 1939 şi IV 1953.

determinare necesară pentru înțelegerea împrejurărilor narate de poet, dar adjectivul *alb* are valoarea unui epitet, deoarece adaugă o precizare de care înțelegerea faptelor se poate dispensa, dar pe care închipuirea și-o reprezintă. Există deci un mijloc de a distinge, printre feluritele determinări ale unui substantiv sau verb, pe acele care au o valoare epitetică, întrebîndu-ne de fiecare dată dacă ele comunică numai o stare de fapt sau dacă ele adaugă o trăsătură capabilă să vorbească fanteziei și sensibilității noastre. Impresia estetică decide asupra însușirii de epitet a unora dintre determinările unui substantiv sau ale unui verb.

O limitare este încă necesară. Nu sînt epitete determinările care întocmesc, împreună cu determinatele lor, unități indisolubile, ca în exemplele: *cușme frigiene*, *salcie plîngătoare*, *covor persan*, *pînză de păianjen*, *repaos de veci*, *înger de pază* etc. Îndepărtarea oricăreia dintre determinările care însoțesc aceste substantive, împuținează sau chiar modifică noțiunea exprimată prin acestea din urmă. O *cușmă* este ceva mai general decît o *cușmă frigiană* și o *pînză* este altceva decît o *pînză de păianjen*. Nu putem considera deci drept epitete determinările care constituiesc o unitate împreună cu termenii însoțiți de ele.

De asemenea nu sînt epitete acele determinări asupra cărora cade accentul semnificației, așa încît nu pot fi înlăturate fără ca înțelesul întregului să nu sufere, ca în următoarele exemple spicuite în Eminescu: *picături de smoală* (Înger și demon), *bulgăr de granit* (Memento mori), *zidiri de țintirim* (O, mamă...), *diademă de stele* (Venere și Madonă), etc. Legătura dintre substantiv și atributul lui este mai slabă aici, decît în cazurile citate mai înainte. O *pînză* este altceva decît o *pînză de păianjen*, dar o *picătură de smoală* este tot o *picătură*. Determinările *de smoală*, *de granit*, *de țintirim*, *de stele* completează substantivele lor mai mult pentru înțelegerea decît pentru închipuirea și sensibilitatea noastră și, din această pricină, nu li se poate recunoaște însușirea unor epitete.

Ținînd seama de toate aceste limitări se poate spune că epitetul este acea parte de cuvînt sau de frază care determină, în lucrurile sau acțiunile exprimate printr-un substantiv sau verb, însușirile lor estetice, adică acele care pun în lumină felul în care le vede sau le simte scriitorul și care au un răsunet în fantezia și sensibilitatea cititorului.

Am spus că pot împlini funcțiunea de epitet părți felurite de vorbire sau de frază. Este necesar deci să stabilim categoriile gramaticale ale epitetului. Dar pentru că epitetele scot în evidență particularitățile închipuirii și sensibilității poetului, este de trebuință să distingem și categoriile lui estetice. Prin aceste din urmă însușiri ale lui, epitetele au valori felurite, se apropie de alte figuri de stil și întrețin anumite legături între ele. Se cuvine a sistematiza epitetele și din aceste ultime puncte de vedere. O vom face folosind materialul poeziilor lui Eminescu și obținînd astfel o primă orientare în modul în care ele folosesc mijlocul stilistic din unghiul căruia înțelegem a studia aici creația eminesciană.

C. CATEGORIILE EPITETULUI IN POEZIA LUI EMINESCU

I. Categoriile gramaticale

Pentru a determina un substantiv sau un verb, epitetele folosesc mijloace felurite. Vom analiza mai întîi categoriile gramaticale ale epitetului care însoțește un substantiv, apoi pe ale aceluia care însoțește un verb, în fine epitetele în raport cu părțile frazei.

1. *Epitetele substantivelor*

a) Atributul adjectival este unul dintre cele mai răspîndite printre epitetele substantivului. Adjectivele lui Eminescu sînt cele ale limbii comune, cu puține deosebiri față de aceasta. Ca unii din poeții epocii de după 1848, în primul rînd ca D. Bolintineanu, Eminescu foloseşte, mai ales în grupa poeziilor din 1866 — 1869, adjectivul gerunzial provenit din influența franceză: *rîuri resăltînde* (La Bucovina), *apele lucinde* (ib.), *turbarea lui* [a leului] *fugindă* (Amorul unei marmore), *rîzîndul tău delir* (ib.), *vibrînda jale* (La mormîntul lui Aron Pumnul), *cînturi răsunînde* (ib.), *lira vibrîndă* (La Heliade), *notele murinde* (La o artistă), *umbra suspinîndă* (Misterele nopții), *silfe şopotinde* (ib.), *fața mea pălindă* (Noaptea), *rîzîndele zori* (Ondina) [1]. După 1869, epitetele din această categorie dispar, ca unele care sînt nepotrivite cu legile structurii limbii noastre, atunci cînd aceste epitete se acordă în gen şi număr cu substantivele lor, adică atunci cînd sînt folosite ca adjective (nu ca adverbe). Altă particularitate vrednică de semnalat, mai ales în prima perioadă de creație a poetului, este întrebuințarea unui substantiv ca adjectiv. Astfel se formează adjectivul *copil, -ă* din substantivul respectiv, prin analogie de formă şi înțeles cu *june, -ă,* sau *virgin, -ă,* ca în exemplele: *copila-mi murmurare* (Din străinătate), *fruntea-i copilă* [a pruncului] (Speranța), *basmele copile* (Memento mori) [2]. Într-un rînd încearcă compunerea cu un prefix, puțin întrebuințată, *mîna însceptrată* (Egipetul). În prima perioadă apar şi adjectivele atributive precedate de pronumele demonstrativ, foarte obişnuite în poezia epocii: *cununa cea de laur* (La Heliade), *lacul cel verde* (Frumoasă-i), *norii cei albi* (ib.), *dumbrava cea verde* (ib.) etc. Procedeul, menit să pună epitetul într-o lumină mai vie, şi uneori cerut de necesități metrice se păstrează şi în perioadele ulterioare ale poetului: *zidirea cea antică* (Egipetul), *flamingo cel roşu* (ib.), *bolta cea senină* (Floare albastră), *mîna cea veche* (Epigonii), *firea cea întoarsă* (ib.), *fața cea pală* (Mortua est), *ochii lui cei negri* (Înger şi Demon), *fruntea mea cea tristă* (Noapte) etc. Deşi procedeul devine ceva mai rar după 1874, îl vom mai întîlni pînă în poeziile ultimei perioade, ca în frumosul vers din « S-a dus amorul . . . »: *mîna ei* [a uitării] *cea rece*, ba chiar cu pronumele demonstrativ la genitiv în formă scurtă: *lumii cei antice* (Scrisoarea V, cp. *dorul țării cei străbune* (Epigonii), formă provenind de asemenea din epoca literară anterioară. O altă particularitate a epitetelor adjectivale din prima perioadă a poetului este antepunerea lor, în formă nearticulată, față de substantiv: *trist mormîntul tău* (La mormîntul lui A. P.), *dulce chipul său* (Care-o fi în lume . . .), *lungi genele-ți plînse* (Cînd...), *apostat-inima mea* (Venere şi Madonă) etc. Cîteva adjective neologistice, părăsite mai în urmă, sînt *ebenin: păr ebenin* (O călătorie în zori); *A murilor marmuri lucind ebenine,* (Povestea magului călător în stele), cp. D. Bolintineanu: *părul de ebin,* (Esmé în « Florile Bosforului »); *gentil: flutur uşor şi gentil* (Frumoasă-i), şi, mai tîrziu, ironic: *petrecere gentilă* [a ploşnițelor], (Cugetările sărmanului Dionis); *tremîndul: tremîndul picior* (Speranța) etc., alături de

---

[1] Pentru influența lui Bolintineanu, cp. epitetele gerunziale în poeziile acestuia: *vise surîzînde* (Nu mai voi consolațiune, în « Reverii »), *viața fugindă* (Timpul, ib.) *rîzînda cunună* [a lumii] (La un amic sărac, ib.), *Cînd vesele, uitînde, în unde tăcute, Fecioarele se joc* (La băile Cleopatrei, ib.), *arzîndu-i sîn* (Esmé, în « Florile Bosforului »), *flori rîzînde* (Mehrube, ib.), *arzînda ei cătare* (Fata de la Candili, ib.), [Sclava] *cea mai rîzîndă* (Sclavele în vînzare, ib.) etc.

[2] Cp. şi mai tîrziu: *Tot ce a fost în cîntu-mi mai pur şi mai copil* (Povestea magului călător în stele).

forma populară *sînt* pentru *sfînt: icoane sînte* (Care-o fi în lume . . .), [femeie] *sîntă și frumoasă* (ib.), *focul sînt*, (Odin și poetul) etc., toate dispărute după 1870. Se menține mai mult forma italienizată și eliadistă a adjectivelor plurale feminine și neutre terminate în *i*: *tainci oftări* (O călătorie în zori), *dulci și timizi șoapte* (Înger și Demon), *gîndiri arhitectonici* (Egipetul), *pasuri melancolici* (Cugetările sărmanului Dionis), *gigantici piramide* (Împărat și proletar), dar și formele arhaice: *mese lunge* (ib.) *salele pustie* (Strigoii), *adînce cînturi* (ib.), *umbre străvezie* (ib.), *picioarele lui vechie* (ib.), *pustie gînduri* (Făt-Frumos din tei), *pînze argintie* (Melancolie), *large uliți* (Scrisoarea III), *mîneci lunge* (ib.), *temniți large* (ib.).

b) Altă categorie gramaticală a epitetului este aceea a epitetului substantiv în cazul prepozițional. *Ochi de lumină* echivalează cu *ochi luminoși*, cu deosebirea că în cea dintîi din aceste expresii, epitetul se apropie de tipul stilistic al metaforei. Introducerea substantivului-epitet se poate face prin prepozițiile *în*, *cu*, *de*. Procedeul acesta poate fi semnalat în toată opera lui Eminescu, dar apare mai frecvent în primele ei perioade. Exemplele epitetului introdus prin *în* sînt ceva mai rare: *munții în lumină* (La Bucovina), *rîuri în soare* (Floare albastră), *biserica-n ruină* (Melancolie), *ochi-n lacrimi* (Călin). Mai dese sînt epitetele introduse prin *cu*: *Și plînge-l cu jale și plînge-l cu dor* (Care-o fi în lume), *flori cu miros* (Frumoasă-i), *demon cu ochi mari* (Venere și Madonă), *înger palid cu priviri curate* (Epigonii), *înger cu fața cea pală* (Mortua est), *păreți cu colb* (Cugetările sărmanului Dionis), *cărări cu cotituri* (Lasă-ți lumea...) etc. Cele mai numeroase dintre epitetele acestei categorii sînt cele introduse prin *de*: *boltă de azur* (Frumoasă-i), *sînu-i de crin* (Speranța), *ochi de dulce lumină* (Ondina), *țara mea de glorii*, *țara mea de dor* (Ce-ți doresc eu ție, dulce Romînie), *înger de dulce amor* (Care-o fi în lume . . .), *candelă de aur* (Epigonii), *oglinda lui* [a Nilului] *de aur* (Egipetul), *haina-i de granit* (Împărat și proletar), *prispa cea de brazde* (Dorința), *păr de aur* (Călin), *pădurea de argint* (ib.), *brațe de zăpadă* (Strigoii), *oceanul cel de ghiață* (De cîte ori iubito...) *zidiri de țintirim* (O, mamă . . .), *fruntea ta de fier* (Scrisoarea III), *luceferii de foc*, (Iar cînd voi fi pămînt). Deși epitetele-substantiv în cazul prepozițional se pot culege din toată opera lui Eminescu, ele par mai rare în perioada lui finală. În « Luceafărul » întîmpinăm numai *mort frumos cu ochii vii*, unde atît substantivul determinat cît și epitetul lui primesc un alt epitet adjectival, așa cum am văzut și în cîteva exemple anterioare. În general, în perioada din jurul lui 1880, Eminescu întrebuințează cu mare economie epitetele din această categorie, preferînd forma mai simplă a epitetului adjectival.

c) Epitetul poate fi exprimat și printr-un substantiv în cazul genitiv. Întrucît exprimă ideea posesiunii, genitivul substantivelor poate determina alt substantiv, deoarece punînd în lumină într-un obiect legătura lui de apartenență cu altul sau existența lui în sfera altuia, îl determină în același fel ca prin mijlocirea unui adjectiv. Împrejurarea devine limpede atunci cînd constatăm că genitivele posesiunii pot fi transformate în adjective. Așa, de pildă, la Eminescu: *a răsăritului averi* (În căutarea Șeherazadei), poate fi înlocuit prin *averi răsăritene*. Tot astfel în *batalioane a plebei* [proletare] (Împărat și proletar), substantivul în genitiv poate fi înlocuit cu un adjectiv: *batalioane plebeiene*. Dar tocmai întrucît exprimă ideea posesiunii, genitivele oferă terenul favorabil ivirii unei alte figuri de stil, ca în următoarele exemple, în care deter-

minarea substantivelor se prelungeşte într-o personificare sau o metaforă: *a-ntristării neagră aripă* (La moartea prinţului Ştirbey), *a iubirii primăvră* (Epigonii), *ale vieţii valuri* (Melancolie), *al nopţii palid domn* (Strigoii), *oceanele infinirii* (Memento mori) etc. În toate exemplele citate, genitivele exprimă o idee în vederea determinării substantivelor pe care le însoţesc şi pot fi considerate, ca atare, drept nişte epitete. Ele sînt însă mai mult decît atît, prin faptul că între termenul determinat şi determinantul lui, genitivul stabileşte o legătură deopotrivă cu aceea dintre un subiect animat şi posesiunile lui. În *a răsăritului averi*, *răsăritul* ne apare nu numai ca locul, dar şi ca stăpînitorul însufleţit al averilor. Epitetele substantivale în cazul genitiv se găsesc deci la limita domeniului întreg. Eminescu nu le dă o folosinţă foarte întinsă.

2. *Epitetul verbului: adverbul şi locuţiunile adverbiale*

Epitetele adverbiale sînt foarte numeroase în toată opera poetică a lui Eminescu: *se-ncovoaie tainic* (O călătorie în zori), [Îngerii] *intoană tainic* (La mormîntul lui A. P.), *silfele vin jalnic* (La Heliade), *dezmiardă doios* (Ondina), *cîntînd vesel şi uşor* (De-aş avea . . .), [Horia] *falnic stă călare* (Horia), *şi plînge-l cu jale şi plînge-l cu dor* (Care o fi în lume), *clopote de-alarmă răsună răguşit* (Împărat şi proletar), *priveşte trist* (Scrisoarea III), *se-ntinde falnic armia romînă* (ib.), [virtuoşii] *aplaudă frenetic* (ib.), *şi cît de viu s-aprinde el* [Luceafărul] (Luceafărul), *o urmă adînc în vis* [pe Cătălina] (ib.), *el* [luceafărul] *vine trist şi gînditor* (ib.), *ochii . . . lucesc himeric* (ib.), *să ne privim nesăţios şi dulce* (ib.), *răsare luna liniştit şi tremurînd din ape* (ib.). Mult folosite sînt şi locuţiunile adverbiale, prin care stilul vorbit dobîndeşte un loc atît de mare în poezia lui Eminescu: *caut cu dispreţ* (Venere şi Madonă), *se mişcară rîuri-rîuri* (Scrisoarea II), *în genunchi cădeau pedeştrii* (ib.), [Cătălina] *oftînd din greu suspină* (Luceafărul), [Luceafărul] *se stînse cu durere* (ib.), *vorbeşti pe înţeles* (ib.), *stai cu binişorul* (ib.) etc. Uneori apare substantivul ca adverb: *un vînăt giulgiu se-ncheie nod* (ib.), sau derivarea adverbului din substantiv prin adăogirea unui sufix: *visul . . . se-întinde vultureşte* (Scrisoarea III). Aceste două din urmă procedee sînt însă mai rar întrebuinţate. Epitetul adverbial îndeplineşte funcţiunea sintactică a complementului de mod.

3. *Epitetul în frază*

a) Eminescu simte adeseori nevoia să determine substantivele sale, folosind apoziţiile. Aceste elemente ale frazei trebuie şi ele considerate ca nişte epitete, atunci cînd îndeplinesc condiţiile estetice cerute. Se cuvine a arăta însă că, în apoziţiile lui Eminescu, substantivul este totdeauna determinat la rîndu-i de un adjectiv şi că, de cele mai multe ori, apoziţiile astfel construite dobîndesc valoarea unor metafore. Cîteva exemple: *Se mişc în line pasuri Monahi, cunoscătorii vieţii pămîntene* (Strigoii), *Ochii, stele negre, întunecaţi sclipeau* (Povestea magului călător în stele), *O stea din cer coboară, O stea, vultur de aur* (ib.), *luna, o cloşcă rotundă şi grasă, Merge pe-a cerului aer moale...* (Mitologicale), *Sare-un greer, crainic sprinten* (Călin), *Calul alb, un bun tovarăş, înşeuat aşteapt-afară* (Povestea teiului), *luna iese-ntreagă . . . ea, copila cea de aur, visul negurei eterne* (Scrisoarea IV), *O găină-nbătrînită, venerabilă matroană... îi spune ale ei taine* (Antropomorfism), *S-a dus amorul, un amic supus amîndurora . . .* (S-a dus amorul . . .) etc. Apoziţia fiind un procedeu intelectual şi

retoric, apare mai mult în poemele de mare compoziție ale lui Eminescu și mai rar în cîntecele lui de dragoste, unde nici măsura mai restrînsă a versului nu favoriza adaosul ei explicativ. Mai trebuie spus că apoziția eminesciană determină de obicei substantivul-subiect și, mai rar, substantivul în alte funcțiuni sintactice, ca d.p. în *Cînd aștepți pe amant, scriitor la subprefectură* (Mitologicale), *Codrul pare tot mai mare, pînă vine mai aproape Dimpreună cu al lunei disc, stăpînitor de ape* (Scrisoarea IV).

b) Predicatul nominal poate avea de asemenea valoare de epitet. În adevăr, numele predicativ nu exprimă acțiunea subiectului, iar verbul copulativ n-are decît rostul de a mijloci legătura dintre el și acesta din urmă. Există chiar limbi, ca rusa sau maghiara, în care copula dispare, astfel încît succesiunea subiect — nume predicativ nu se deosebește întru nimic de aceea dintre subiect și atributul lui. Pentru *floarea este parfumată*, rusa și maghiara întrebuințează legătura de cuvinte: *floarea parfumată*. În limbile care folosesc verbul copulativ, cum este a noastră, situația rămîne în esență aceeași, numele predicativ fiind simțit tot ca un atribut al subiectului și, în anumite condiții, ca un epitet al lui. Cînd numele predicativ este un adjectiv, acesta oferă o caracterizare a subiectului, întocmai ca orice adjectiv care l-ar însoți nemijlocit pe acesta: *Spusa voastră era sîntă și frumoasă* (Epigonii), *Nici o scînteie într-însul nu-i candidă și plină* (Împărat și proletar), *De e sens într-asta, e-ntors și ateu* (Mortua est), *A lui scări de stînci înalte sînt crăpate și cărunte* (Memento mori), *Atît de albă fața-i ș-atît de nemișcată* (Strigoii), *Vom fi cuminți, vom fi voioși și teferi* (Luceafărul), *zilele îmi sînt pustii* (ib.). Cînd însă numele predicativ este tot un substantiv, ca și subiectul, copula exprimă identitatea dintre cei doi termeni principali ai frazei, adică apar condițiile necesare identificării metaforice. Așa se explică faptul că multe dintre metaforele lui Eminescu sînt predicate nominale: *Puternica lui ură era secol de urgie* (Memento mori), *O, moartea-i un chaos. . . viața e o baltă de vise rebele . . . moartea-i un secol cu sori înflorit . . . viața-i un basmu pustiu și urît* (Mortua est), *Ea un înger este* (Înger și demon), *Punctu-acela . . . e stăpînul fără margini peste marginile lumii* (Scrisoarea I), *e vis al neființei universul cel himeric* (ib.), *Tufele cele de roze sînt dumbrave-ntunecoase* (Memento mori) etc.

c) Epitetul poate apărea în legătură cu orice parte a frazei. În primele lui poezii, Eminescu a folosit din plin această posibilitate. Există în strofele primei perioade eminesciene, construcții sintactice în care un epitet se anină de aproape fiecare dintre elementele lor. Iată strofa de început a poeziei « O călărire în zori »: *A nopții gigantică umbră ușoară purtată de vînt Se-nconvoaie tainic, se leagănă, zboară Din aripi bătînd.* Subiectul acestei fraze posedă patru determinări atributive, iar dintre predicatele ei numai *se leagănă* este lipsit de determinări, în timp ce celelalte două sînt asociate cu cîte un complement de mod cu valoare de epitet. La fel se întîmplă cu primele patru versuri din poezia postumă « Frumoasă-i »: *În lacul cel verde și lin Resfrînge-se cerul senin, Cu norii cei albi de argint, Cu soarele nori sfîșiind.* Epitetele însoțesc aici deopotrivă subiectul și complementul frazei. Observăm, în fine, în aceeași frază elemente determinative care primesc la rîndu-le determinări. Procedeul poate fi destul de deseori întîlnit.

Dar mai este un aspect asupra căruia trebuie să ne oprim. Asociația epitetică de cuvinte *nori sfîșiind* înlocuiește, prin gerunziul ei, o propoziție atri-

butiv-relativă. Tehnica poetică a vremii folosea din plin construcțiile gerunziale, apreciate desigur pentru concizia lor. Adjectivele gerunziale cu valoare de epitet, despre care a fost vorba mai sus (C I 1, a), înlocuiau ele însele o construcție relativă (introdusă prin *ce* sau *care*). Eminescu însă, ca mulți dintre poeții vremii [1], folosește construcția gerunzială și cînd este vorba de a evita o propoziție secundară atributivă. În grupul poeziilor din 1866 — 1869, întîlnim construcții gerunziale la fiecare pas: *De-aș avea o floricică... Cîntînd vesel și ușor, Șoptind șoapte de amor* (De-aşi avea...), *A nopții... umbră... Din aripi bătînd* (O călărire în zori), *Aș fi frunză aș fi floare, Aș zburare Pe-al tău sîn gemînd de dor* (ib.), *Precum călătorul, prin munți rătăcind* (Speranța), *Așa marinarii pe mare îmblînd* (ib.), *Așa virtuoșii murind nu desper* (ib.), *Spada ta de sînge dușman fumegînd* (Ce-ți doresc eu ție, dulce Romînie), *Visul tău de glorii falnic triumfînd* (ib.), *Marte...cînd cu lampa-i zboară lumea luminînd* (ib.), *Tu cîntare întrupată! De-al aplauzelor flor dispărînd divinizată Răpiși sufletu-mi de dor* (La o artistă), *națiunea cea romînă Care are-n mii de inimi sufletul ei tremurînd* (La moartea principelui Stirbey). Mai tîrziu, cînd poetul renunță la construcțiile gerunziale, ca și la adjectivele derivate din gerunziu, pune în locu-i propoziția atributiv-relativă cu valoare de epitet: *Privirea ce citește în suflete-omenești* (Împărat și proletar), *Pe frunți ce grămădise a anilor ninsoare* (Povestea magului călător în stele), *Clădire înaltă de stînci ce grămadă stau una pe altă* (Diamantul Nordului), *părul... ce-mi ajunge la călcîie* (Făt-frumos din tei), *Ale rîurilor ape, ce sclipesc fugind în ropot* (Călin), *Stelele ce vecinic pe ceruri colindează* (Strigoii), *Un vis deșert și fără noimă ce merit-un surîs* (Icoană și privaz), *Cărți cu file unse ce roase sînt de molii* (ib.), *Mii de fire viorie ce cu raza încetează* (Scrisoarea I), *Astfel, într-a vecinicei noapte pururea adîncă, Avem clipa, avem raza, care tot mai ține încă* (ib.), *gînduri Ce-au cuprins tot universul* (ib.), *Oboseala, slăbiciunea, toate relele ce sînt Într-un mod fatal legate de o mînă de pămînt* (ib.), *arbori ce se scutură de floare* (ib.), *Și pe toți ce-n astă lume sînt supuși puterii sorții, Deopotrivă-i stăpînește raza ta și geniul morții* (ib.), *Acel soi ciudat de barzi Care-ncearcă prin poeme să devie cumularzi* (Scrisoarea II), *dragostea? un lanț ce se-mparte cu frăție între doi și trei amanți* (ib.), *La cel cor ce-n operetă e condus de Menelaos* (ib.), *Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo limbă, Ce cu-a turmelor pășune a ei patrie și-o schimbă* (Scrisoarea III), *un copac... Care crește într-o clipă ca în veacuri* (ib.). Exemplele sînt nenumărate. Pînă acum întîmpinasem numai epitete exprimate printr-un singur cuvînt. Iată însă că epitetul poate fi format și dintr-o propoziție întreagă. Se poate pune însă întrebarea: ce l-a făcut pe Eminescu să înlocuiască cu timpul construcțiile gerunziale prin propoziții atributiv-relative. Răspunsul este că punînd în locul formei concise, dar cam strîmte, a gerunziului, construcțiile relative mai întinse, poetul obținea un spațiu larg, care putea fi umplut printr-o nouă dez-

[1] Cîteva exemple numai din *Mărgăritărele* de V. Alecsandri: [Fericit acel care] *vede-n a lui țară libertatea reînviind* (Deșteptarea Romîniei), [Satan... vede] *flăcăi cu negre plete, coborînd cu lungă oaste Pe-ale dealurilor coaste, Răzbătînd codrii pustii, Trecînd peste ape vii, Șerpuind prin văi adînci, Sărind peste nalte stînci* etc. (Biserica risipită), *Omul trist privind la ele* [la stele], *vars-o lacrimă de dor* (Păsărică mică), *Iar o păsărică vine Prevestind țărmuri vecine* (ib.), *Trece hoțul hăulind, Pe cărare coborînd, Din frunziș mereu pocnind* (Hoțul și domnița), *Pe o noapte-nseninată și-nstelată, Eram singur, admirînd Peste malurile dalbe Raze albe Din luceferi lunecînd* (O noapte la Alhambra), *Iară umbrele ușoare zîmbitoare, Privind floarea ce cădea... Se pleca, se oglindea* (ib), *Ard nuielele trosnind, Crește para scînteind* (Visul lui Petru Rareș), *Tu blondă radioasă... primblînd asupra lumei un ochi frumos și lin* (Eunoni) etc. etc.

voltare a gîndirii şi imaginaţiei. Astfel, în loc de a scrie, cum ar fi făcut' înainte de 1870, *apele sclipinde*, Eminescu dezvoltă acum epitetul, în forma propoziţiei relative, şi în noul spaţiu obţinut pe această cale, are prilejul să introducă notaţia plastică atît de precis văzută: *ape ce sclipesc fugind în ropot* Apelul mai puţin insistent la construcţiile gerunziale, în perioadele mai noi ale creaţiei eminescine, era deci un rezultat al dezvoltării cugetării şi fanteziei poetului, care îşi găseşte noi şi potrivite cadre gramaticale.

Am încercat o sistematizare a categoriilor gramaticale ale epitetului, pentru a găsi mijlocul de a-l recunoaşte ori de cîte ori îl vom întîlni în opera poetică a lui Eminescu. Ilustrînd acele categorii prin exemple pe care poezia lui Eminescu ni le pune la dispoziţie, s-au degajat şi cîteva concluzii, pe care dorim a le strînge laolaltă: Eminescu foloseşte toate categoriile formal-gramaticale ale epitetului. Totuşi, în dezvoltarea poeziei lui, se poate observa o renunţare la unele forme, ca de exemplu la aceea a epitetului gerunzial: formă de epocă, învechită cu timpul. Pe de altă parte, cum s-a văzut din ultimele consideraţii, înlocuind construcţiile gerunziale prin propoziţii atributiv-relative, Eminescu îşi crea un cadru propriu creşterii puterilor lui poetice. Epitetele-apoziţii apar la Eminescu, cum e şi firesc, mai cu seamă în poemele de largă compoziţie, cu caracter filozofic sau retoric. În fine, epitetul eminescian sparge adeseori cadrele lui, dezvoltîndu-se în alte figuri de stil, cum ar fi personificarea şi metafora: ceea ce se întîmplă în special cu epitetul substantival în cazul genitiv şi cu epitetul-predicat nominal. Studiul gramatical al epitetului eminescian ne arată astfel că limba poetului este plastică şi vie, capabilă să răspundă tuturor nevoilor gîndirii şi închipuirii sale şi să le urmeze necontenit în dezvoltarea lor.

II. Categoriile estetice ale epitetului

Este necesar să grupăm epitetele nu numai după forma lor gramaticală, dar şi după obiectul, sfera şi frecvenţa lor, după relaţiile dintre ele, adică după felul în care se sprijină cînd apar mai multe împreună şi după raportul lor cu alte figuri de stil. Este necesar adică să stabilim categoriile estetice ale epitetului. Vom dobîndi astfel criteriile pentru o mai bună cunoaştere a creaţiei eminsciene şi a dezvoltării ei în timp.

1. *Obiectul epitetului*

Am spus (B) că epitetul « determină în lucrurile sau acţiunile, exprimate printr-un substantiv sau verb, însuşirile lor estetice, adică acele care pun în lumină felul în care le vede sau le simte scriitorul ». Epitetul exprimă deci felul viziunii sau al sensibilităţii scriitorului, trăsăturile senzoriale care îl izbesc mai puternic în obiectele realităţii sau reacţiunea sentimentului sau voinţii sale faţă de ele, adică felul în care poetul apreciază realitatea. Există deci epitete *evocative* şi *apreciative*. Cînd poetul doreşte să evoce un aspect oarecare al realităţii externe sau interne, el o poate face legînd un epitet moral de un cuvînt care exprimă o realitate morală, un epitet moral de cuvîntul corespunzător unei realităţi fizice, un epitet fizic de o noţiune morală şi de cuvîntul care-l reprezintă, un epitet fizic de un cuvînt care oglindeşte o noţiune fizică. Cu acestea avem, grupate după obiectul lor, categoriile estetice ale epitetului, pe care le vom urmări acum la Eminescu.

a) Epitetul apreciativ

Epitetul apreciativ este produsul unei judecăţi de valoare, adică al acelui fel de judecată prin care se leagă de subiect o noţiune predicativă oglindind valoarea subiectului, adică faptul de a-l dori sau respinge, de a-l socoti folositor sau dăunător, într-un acord oarecare cu sentimentele şi aspiraţiile noastre sau dimpotrivă. Asociaţii epitetice de cuvinte, ca de exemplu *un om bun, rău, josnic*; *o cugetare înaltă, plată, banală*; *o acţiune folositoare, primejdioasă*; *o marfă de bună calitate, inferioară, proastă* etc., exprimă în chip limpede aprecierea noastră faţă de valoarea subiectului cu care epitetul respectiv se leagă· Am arătat însă (A) că orice epitet înfăţişează sentimentele şi impulsiile, atitudinea faţă de lume şi societate a aceluia care îl întrebuinţează. În orice epitet există în chip latent atitudinea apreciativă a subiectului vorbitor. Cînd vorbim de *o zi senină* exprimăm nu numai calitatea obiectivă a zilei, dar, în împrejurări normale, şi valoarea ei pozitivă, plăcerea cu care o considerăm. Dar dacă toate epitetele sînt într-un anumit fel apreciative, noi vom rezerva această denumire numai acelora care exprimă în chip direct aprecierea vorbitorului. Chiar cu această precizare, epitetele apreciative sînt însă destul de greu de distins. Noţiunile apreciative sînt noţiuni morale, exprimă reacţiuni ale sentimentului sau voinţii noastre şi, din această pricină, epitetele apreciative pot fi uşor confundate cu epitetele morale, despre care vom vorbi mai jos. Cînd Eminescu scrie *tristă lăcrimare* (La moartea lui A.P.), epitetul *tristă* exprimă deopotrivă starea celui care lăcrimează, dar şi atitudinea sentimentală a celui care-l priveşte. Limita dintre epitetele apreciative şi morale este atît de curgătoare, încît cercetarea trebuie să procedeze cu cea mai mare precauţie, reţinînd numai acele epitete în care accentul aprecierii precumpăneşte în chip hotărît asupra acelui evocativ.

Epitetele apreciative sînt foarte numeroase la Eminescu. În grupa poeziilor din 1866—1869 şi 1870—1874 le întîlnim în mare cantitate: *frumoasă Bucovină* (La moartea lui A.P.), *umbra măreaţă* (ib.), *floare mîndră, răpitoare* (De-aş avea), *balsamu-i divin* (O călărire în nori), *june frumos* (ib.), *visuri fericite* (Din străinătate), *cumplita mea durere* (Amorul unei marmore), *nebunul meu amor* (ib.), [Femeie] *sîntă şi frumoasă, vergină curată* (ib.), *glasul plăcerii iubit* (Philosophia copilei), *blîndă magie* (Ondina), *liră gingaşă* (ib.), *inimi bătrîne, urîte* (Epigonii), *inimi mari, tinere* (ib.), *vis searbăd* (Mortua est), *ţări ferice* (Egipetul), *semnele rele* (ib.), *faptele bune* (ib.), *aer bolnav* (Înger şi demon) etc. După 1874 numărul epitetelor apreciative scade în cîntecele de dragoste şi în pasteluri, dar se înmulţeşte în forma aprecierii drastice în « Scrisori »: *notă prizărită sub o pagină neroadă* (Scrisoarea I), *postatecele nări* (ib.), *urîciunea fără suflet, fără cuget... lacom, un izvor de şiretlicuri* [la tovarăşii lui] *spune veninoasele nimicuri* (Scrisoarea III), *monedă calpă* (ib.), [tot ce e] *smintit şi stîrpitură ... perfid şi lacom ... smintitele lor guri* (ib.), *ridicula-ţi simţire* (ScrisoareaIV), *pătimaş şi îndărătnic* [s-o iubeşti] (ib.), *ea-i rece şi cochetă* (ib.), *sărmana noastră viaţă* (ib.), *capul arde pustiit* (ib.). Faptul că în cîntecele de dragoste şi în pastelurile perioadelor mai noi de creaţie ale poetului, epitetele apreciative se răresc, nu arată o slăbire a atitudinii sentimentale şi apreciative a poetului faţă de realitate. Schimbînd însă tehnica lui, poetul nu mai exprimă acum aprecierile sale în chip direct, ci le face să rezulte din evocarea stărilor morale şi a înfăţişărilor naturii. Asupra acestei transformări a mijloacelor poetice eminesciene vom mai reveni.

b) Epitetul evocativ

α. Epitetul moral al unui substantiv sau verb care exprimă o realitate morală are rolul s-o caracterizeze pe aceasta din urmă, scoţînd cu energie în evidenţă una din trăsăturile ei. Din această pricină epitetul moral al unor cuvinte cu înţeles moral se cuvine a fi trecut în grupa epitetelor evocative. Epitetul moral de care ne ocupăm aici apare deseori în poeziile lui Eminescu şi în toate perioadele lui de creaţie, după cum arată exemplele: *visări misterioase* (Din străinătate), *poetice simţiri* (ib.), *dorul tainic* (La Bucovina), *suflet voios* (Frumoasă-i), *blestemul mizantropic* (Junii corupţi), *gînduri uimite* (Care-o fi în lume), *privea uimit* (Memento mori), *uimita omenire* (ib.), *posomorîtul basm* (ib.), *mintea beată* (Cînd priveşti oglinda mării), *gîndiri rebele* (Andrei Mureşanu), *veselul Alecsandri* (Epigonii), *basme mistice* (ib.), *sfînte firi vizionare* (ib.), *regilor pătaţi de crime* (Egipetul), *ginte efeminate* (ib.), *preoţime desfrînată* (ib.), *viaţa-i inocentă* (Înger şi demon), *idei reci*, *îndrăzneţe* (ib.), *amoroasă spaimă* (ib.), *mulţumire ... ne mai simţită* (ib.), *copii ... sceptici ai plebei proletare* (Împărat şi proletar), *Cezarul trece ... în gînduri adîncit* (ib.), *Privirea-i* [a Cezarului] *ce citeşte în sufletele omeneşti* (ib.), *suflet tînăr*, *vesel* (Făt-frumos din tei), *cuvinte ne-nţelese însă pline de-nţeles* (Călin), *mistica religie* (Strigoii), *plăcerile şirete* (Povestea magului călător în stele), *viaţa-mi lipsită de noroc* (Departe sînt de tine ...), *firul duioaselor poveşti* (ib.), [Cupidon e] *darnic şi sgîrcit* (Pajul Cupidon), *gînduri ne-nţelese* (ib.), [Cupidon] *în destul e de hain* (ib.), *ura cea mai crudă* (Rugăciunea unui dac), *viaţă de durere* (Sonet II), *tainică simţire* (Scrisoarea II), *tăinuitele dureri* (Scrisoarea III), *El* [Luceafărul] *vine trist şi gînditor* (Luceafărul), *Ea-l asculta pe copilaş uimită şi distrasă* (ib.), [Cătălin] *e guraliv şi de nimic* (ib.), *vom fi cuminţi* (ib.), *vis misterios* (S-a dus amorul), [Ochii tăi] *se uită ... galeşi* (Cînd amintirile ...), *lumea-i veselă şi tristă* (Glossa), *nepăsare tristă* (Oda), *duioasele dureri* (Din valurile vremii), *duiosul vis* (Nu mă înţelegi) etc. După cum arată exemplele, Eminescu a ataşat adeseori cîte un epitet moral cuvintelor care exprimă o realitate morală, fie persoane individuale şi colective (Alecsandri, Cezarul, rege, preoţime, ginte, lume, omenire etc), fie manifestări ale omului (a se ruga, blestem), fie produse spirituale (cuvînt, poveşti, basme, religie), dar mai cu seamă stări, acte şi facultăţi psihice (ură, durere, nepăsare, gînd, minte, spaimă, mulţumire, vis, iubire, idei, dor, simţire, suflet). Prin epitetele aparţinînd acestui sector Eminescu ni se arată ca un observator al vieţii sufleteşti, atent la multele ei reacţii şi înfăţişări.

β. Eminescu întrebuinţează şi procedeul epitetelor fizice pentru termeni morali: *Adînc*, *amar*, *dulce*, *rece*, *crud*, *copt*, *fin*, *obscur*, *candid*, *plin*, *lin*, *greu*, *molatec*, *încremenit*, *stins*, *curat* etc., sînt, în sensul lor propriu, adjective-adverbe care denumesc însuşiri ale lumii fizice. Stabilind o comparaţie între ele şi unele calităţi ale fenomenelor sufleteşti, şi găsind asemănări între unele şi altele, limba leagă adeseori de numele fenomenelor sufleteşti epitete care, la origine, se dădeau numai fenomenelor şi lucrurilor fizice. Eminescu foloseşte pretutindeni astfel de asociaţii epitetice, vorbind despre: *dulce liniştire* (O călătorie în zori), *plînge amar* (Speranţa), *amara mîngîiere* (Amorul unei marmore), *nici-o scînteie-ntrînsul* [în om] *nu-i candidă şi plină* (Împărat şi proletar), *simţirea crudă* (Despărţire), *basme ... adînce* (Epigonii), *mulţumire adîncă* (Înger şi demon), *evlavie adîncă* (Scrisoarea II), [ochii]

lucesc adînci himerici (Luceafărul)[1], *un gînd fin şi obscur* (Melancolie), *vîrsta crudă* şi *necoaptă* (Pajul Cupidon), *simţirea crudă* (Despărţire), *fioros de dulce de pe buza ta cuvîntu-i* (Scrisoarea IV), *mă simt nemuritor şi rece* (Luceafărul), [ochii tăi] *se uită dulci şi galeşi* (Cînd amintirile...), *a mea iubire e-atîta de curată* (Nu mă-nţelegi) etc. Din asociaţia îndelungă a termenilor morali cu epitetele lor fizice, s-a produs o contaminare care ne face să ne reprezentăm, atunci cînd le găsim pe acestea din urmă într-un context, numai nuanţa lor morală. Îţi trebuie un moment de reflecţie pentru a înţelege atunci cînd întîmpini legătura de cuvinte *vîrsta crudă* sau *plîns amar*, că epitetul lor este împrumutat lumii fizice. De asemenea, unele dintre aceste epitete fizice conţin în ele şi o nuanţă de apreciere, încît este destul de greu să le deosebeşti de epitetele apreciative. Procedeul asocierii unor epitete fizice cu termeni morali este atît de obişnuit în limbă, încît Eminescu simte nevoia să-l învie, sprijinind epitetul fizic prin alt epitet, ca atunci cînd vorbeşte despre un *gînd fin şi obscur*, *ochi dulci şi galeşi*, *basme mistice*, *adînce* etc.

γ. Procedeul invers celui descris mai înainte, adică asocierea unui epitet moral cu un termen care exprimă o realitate fizică, este unul dintre cele mai frecvente şi mai fericit întrebuinţate de Eminescu. Îl găsim pretutindeni în creaţia eminesciană. Evident, cînd dorim să identificăm acest tip de asociaţie epitetică, nu putem să înregistrăm şi epitetele morale ale aspectelor figurii omeneşti, căci ceea ce numim *expresie* într-o figură este totdeauna desemnat prin epitete morale (*ochii trişti*, *veseli*, *privire crudă*, *frunte gînditoare* etc.). Nu vom trece deci în categoria epitetelor de care ne ocupăm aici, pe acelea care caracterizează expresia figurii, oricît de fericite ar fi ele, precum: *ochii cuvioşi* (Făt frumos din tei), *un zîmbet inocent*, *fermecător* (ib.), *ochii plini de eres* (Călin), *un zîmbet trist şi sfînt* (Strigoii), *flămînzii* [ochi] (Strigoii), *frunte plină de gînduri* (Scrisoarea I), *gene ostenite* (ib.), *zîmbetul făţarnic* (Kamadeva). În schimb, alegem din mulţimea epitetelor morale ale unor termeni fizici, legături de cuvinte precum: *poetic murmur* (O călărire în zori), *poetic labirint* [al codrului] (Din străinătate), *pasuri melancolici* [ai curcanilor] (Cugetările sărmanului Dionis), *murmur duios de ape* (Făt-frumos din tei), [Cornul începu să sune] *fermecat şi dureros* (ib.), *conture triste* [ale unei ruini] (Melancolie), *singuratice izvoare* (Dorinţa), *blînda batere de vînt* (ib.), *armonia codrului bătut de gînduri* (ib.), *castelul singuratic* (Călin), *tristă-i firea* (ib.), *vîntul sperios* (ib.), *apa sună somnoroasă* (Freamăt de codru), *cornul plin de jale* (ib.), *Îi răspunde codrul verde, fermecat şi dureros* (Lasă-ţi lumea ta...), *tînguiosul bucium* (ib.), *istovit şi trist izvor* (Te duci...) Valoarea poeziei eminesciene stă în mare măsură în întrebuinţarea acestui procedeu. Graţie lui, natura dobîndeşte o viaţă interioară, sunetele şi priveliştile se însufleţesc, tot ce este văzut şi auzit se îmbogăţeşte cu o expresie, cum n-o mai realizase nici unul dintre poeţii romîni mai vechi sau contemporani. Epitetul astfel ales este însă şi o personificare. Simţim că pentru a lega un epitet moral de înfăţişările lumii fizice, poetul a dat o personalitate acestora din urmă şi a constrîns şi pe cititorul său să facă la fel. Dar asupra legăturii dintre epitet şi personificare vom reveni cînd vom studia raportul dintre figurile de stil.

---

[1] Asupra epitetului *adînc*, vd. şi mai jos D III.

δ. Epitetele fizice ale unor cuvinte care exprimă realităţi fizice, adică acele epitete care notează sunetul şi culoarea acestor realităţi, efectele lor de lumină, calităţile lor de gust, de miros, de temperatură şi tactile, formele, dimensiunile, şi mişcarea lor, alcătuiesc cea din urmă categorie a epitetelor considerate după obiectul lor. Epitetele fizice ale unor termeni fizici sînt cele care manifestă mai bine puterea de observaţie şi de reprezentare senzorială a poetului. Dacă în împrejurarea tuturor celorlalte categorii estetice de epitete, poetul ne apărea mai degrabă cufundat în sine, atent la propriile lui fenomene sufleteşti, în care găsea putinţa de a le înţelege pe ale altora sau pe care le atribuia priveliştilor naturii, de data aceasta el iese din sine însuşi şi înregistrează ceea ce se arată şi se petrece în afară de el. Eminescu a realizat unele dintre cele mai de seamă efecte poetice ale sale prin întrebuinţarea epitetului fizic al unor termeni fizici. Împrejurarea ne apare limpede mai ales atunci cînd comparăm între ele epitetele primei sale perioade de creaţie cu acelea ale perioadelor ulterioare. În cele dintîi poezii ale sale, epitetul nu face altceva decît să exprime o calitate pe care o cuprinde în sine noţiunea cu care se leagă, de exemplu *voal subţire* (O călărire în zori), sau însuşiri pe care le vede oricine: *cipru verde* (La moartea lui A.P.), *narcisele albe* (O călărire în zori), *capul tău cel blond* (De ce să mori tu ?), *buclele-ţi de aur* (Locul aripelor) sau nuanţe ale aparenţei de mult şi adeseori observate: *apele lucinde* (La Bucovina), *steluţe tremurătoare* (Nu e steluţă). Cu timpul însă aspectele lumii sensibile, notate de poet prin epitetele sale, se diferenţiază, adică ajung la acele trăsături care dau măsura întregii lui puteri de observaţie şi reprezentare, precum: *oglinda-i* [a Nilului] *galben clară* (Egipetul), *nisipuri argintoase* (ib.), *fum vînăt de tămîie* (Făt-frumos din tei), *bogată-n întinderi stă lumea-n promoroacă* (Melancolie), *răguşit, tomnatec vrăjeşte trist un greer* (ib.), *Neguri albe, strălucite Naşte luna argintie* (Crăiasa din poveşti), *izvorul care tremură pe prund* (Dorinţa), *mocnitul întunerec* (Călin), *miroase-adormitoare văzduhul îl îngreun* (Scrisoarea IV) etc. Uneori poetul întrebuinţează cîte un epitet care aparţine altei regiuni decît aceea a obiectului cu care se asociază. Procedeul este izbitor mai ales atunci cînd regiunea senzorială a obiectului caracterizat şi aceea a epitetului său nu sînt prea apropiate. Astfel, gustul şi mirosul stau într-o strînsă legătură, senzaţiile gustative şi olfactice se prezintă mai totdeauna în unităţi greu de analizat, încît *mirosul dulce* (Mitologicale) şi *mireasmă piperată* (Călin) întruneşte expresia a două senzaţii destul de apropiate şi efectul asocierii lor nu este prea surprinzător. Luna este însă un obiect văzut şi poetul ne surprinde prin adevărul neaşteptat al notaţiei sale, atunci cînd îi ataşează un epitet tactil, vorbind despre *luna moale* (Călin). La fel se întîmplă cu *molatice valuri* (Diamantul nordului), *briliante umezi* (Rime alegorice), *miros răcoros* (ib.), *o lumină aromată* (Miradoniz), *uscat foşni mătasea* (Scrisoarea IV), cp. *uscata foşnire A poalelor lungi de mătase subţire*, (Diamantul Nordului), *umbra umedă* (Scrisoarea V). Prin toate aceste mijloace ajunge Eminescu să înfăţişeze realitatea în toată bogăţia şi variaţia ei

2. *Sfera şi frecvenţa epitetului*

Epitetul caracterizează un obiect prin reacţiile apreciative pe care le trezeşte sau prin una din însuşirile lui morale sau fizice. Dar caracterele obiectelor notate de epitet pot aparţine clasei întregi a acelor obiecte (genului, speţei) sau numai unora anumite dintre ele. Vorbim în primul caz de epitetul *ornant* şi, în cel de-al doilea, de epitetul *individual*. Uneori epitetul ornant se impune

prin tradiție literară. Întîmpinăm atunci epitetul *stereotip*. Dimpotrivă, alteori epitetul n-a apărut niciodată împreună cu termenul pe care-l determină și asociația lor este foarte rară. Avem de-a face atunci cu epitetul *rar*. Raritatea provine din faptul că epitetul și cuvîntul pe care el îl determină provin din regiuni deosebite și mai mult sau mai puțin îndepărtate ale realității. Cînd aceste regiuni sînt nu numai îndepărtate, dar și opuse, întîlnim epitetul *antitetic*, căruia vechile tratate de retorică îi dădeau numele de *oxymoron*. Toate aceste specii de epitete pot fi apreciative sau evocative (morale sau fizice). Să le urmărim la Eminescu.

a) Epitetul ornant a fost unul din cele mai folosite de clasici. Progresele realismului în literatură au eliminat însă în mare măsură epitetul ornant, noua tehnică literară cerînd mai de grabă caracteristica obiectelor individuale asupra cărora observația scriitorilor s-a îndreptat din ce în ce mai insistent, decît caracterizarea genului sau a speciei lor. Scriitorii începători, a căror putere de observație și reprezentare nu este pe deplin formată, se achită adeseori prin simplul epitet ornant. În primele poezii ale lui Eminescu îl întîlnim adeseori: *umbră măreață* (La mormîntul lui A. P.), *frumoasă Bucovină* (ib.), *visuri fericite* (Din străinătate), *fiii mîndri* (ib.), *falnică cunună* (La Heliade), *icoane sînte* (Care-o fi în lume), *marea turbată* (Cînd marea . . .), *Cîmpii rîzători* (Din străinătate), *umedul val* (Frumoasă-i), *ale mării unde reci* (Cine-i), *o frunte albă* (Philosophia Copilei) etc. Epitetul ornant s-a menținut și în perioadele mai noi ale creației eminesciene, ba chiar și în cea din urmă dintre ele, dar cu altă funcțiune stilistică. Ori de cîte ori poetul a dorit să mențină expunerea lirică la nivelul înalt al generalizării filozofice sau cînd a exprimat chiar simțirile sale cele mai intime, considerîndu-le însă dintr-un punct superior de vedere, adică tot ca un filozof dominînd prin cugetare încercările vieții, epitetul ornant a reapărut și multe din poeziile lui își datoresc frumusețea lor înaltă și pură tocmai întrebuințării epitetului ornant. Iată, de pildă, poezia « Glossă », alcătuită dintr-o serie de maxime filozofice. Poezia conține puține epitete și toate au un caracter generalizator ornant: *zgomote deșarte* [ale lumii], *recea cumpăn-a gîndirii, lumea-i veselă și tristă*. În Scrisoarea II, unde poetul ne apare în atitudinea superiorității față de micimi și josnicii, epitetul se menține de asemenea la nivelul generalizator: *limbă veche și-nțeleaptă, tainică simțire, cărările vieții fiind grele și înguste, evlavie adîncă* ,au următoarele patru versuri în care nimic nu exprimă o imagine individuală și concretă, ci totul este redat prin substantive și epitete abstracte, generalizatoare și ornante: *Atunci lumea cea gîndită pentru noi avea ființă, Și, din contra, cea aevea ne părea cu neputință. Azi abia vedem ce stearpă și ce aspră cale este Cea ce poate să convie unei inime oneste.* De asemenea, în elegia filozofică « Cu mîne zilele-ți adaogi », puținele epitete au toate un caracter ornant: *dulcea dimineață, veciantreagă, Priveliștile sclipitoare . . . Repaosă nestrămutate, Sub raza gîndului etern.* Iată și poezia de lirică intimă « Nu mă înțelegi ». Epitetele ei sînt mai numeroase, dar nici unul nu evocă un aspect particular, ci toate se mențin în regiunea abstracțiunii: *cugetări senine, pieritorul sunet* [al cuvintelor], *duiosul vis, umbra-i* [a visului] *dulce, ochiul tău cel mîndru,* [a mea iubire] e *atîta de curată, setea cea eternă* [a luminei de-ntuneric], *dorul meu e atîta de adînc și-atît de sfînt.* Prin astfel de epitete se afirmă atitudinea de superioritate filosofică a poetului față de femeia care nu l-a înțeles. Elegia « Mai am un singur dor », una din cele mai perfecte realizări literare ale limbii noastre, nu folo-

seşte decît epitetele generalizatoare şi ornante: *somnul lin, cer senin, frunzişul veşted, teiul sfînt,* [Aduceri aminte] *m-or troieni cu drag, al mării aspru cînt.* Seninătatea înaltă şi resemnată a acestei elegii se datoreşte, în mare măsură, felului epitetelor sale. Dînd această funcţiune stilistică epitetului ornant, Eminescu a atins simplitatea sublimă a clasicismului. Se înţelege atunci că şi în poeziile care folosesc simboluri sau forme ale clasicismului, ca « Oda în metru antic » sau « Diana », epitetele nu coboară niciodată sub nivelul generalizării celei mai înalte: [poetul e] *pururi tînăr,* [el arde] *jalnic,* [dar va reînvia] *luminos* [ca pasărea Phoenix], [deci] *piară ochii turburători din cale,* [poetul aspiră către] *nepăsarea tristă* etc. (Odă). În « Diana », o poezie de dragoste cu elemente de pastel, toate epitetele sînt generalizatoare şi ornante: *glas ciripitor* [al păsărilor], *oglindă mişcătoare* [a izvorului], *apă vecinic călătoare, glasul tainic de izvor, verdele covor, ochii mari, umeri goi, un trup înalt şi mlădiet, ea trece mîndră la vînat.* Imaginea femeii, pe care o aseamănă cu Diana, are simplitatea şi graţia marmorelor antice, care joacă de altfel un rol atît de însemnat în comparaţiile şi metaforele poetului. Clasicismul lui Eminescu în perioada finală a creaţiei sale se datoreşte în mare parte sferei generale a epitetului folosit.

b) În cele dintîi poezii ale sale, Eminescu a folosit un număr relativ mic de epitete, care reveneau cu mare frecvenţă şi care proveneau din tradiţia literară. Întîmpinăm deci destul de des, în prima perioadă a creaţiei eminesciene, epitetele stereotipe. Vom înşira mai jos cîteva din ele, comparîndu-le cu locuri paralele din unii poeţi înaintaşi, ca Alecsandri şi Bolintineanu. Interesant va fi a vedea ce devine uneori epitetul stereotip la Eminescu, ce valori noi îi dă, mai ales în perioadele ulterioare ale creaţiei sale:

alb (dalb): *dalbă stea* (La mormîntul lui A. P.), *narcisele albe* (O călărire în zori), *norii cei albi de argint* (Frumoasă-i), *o frunte albă* (Phil. Copilei), *albe zîne* (Ondina) etc. Locuri paralele la Alecsandri: *albă lună* (Noaptea Sf. Andrei, în « Mărgăritărele »), *urme albe pe omătul alb* (Întoarcerea în ţară, în « Suvenire »), *năframă albă* (Crai nou, în «Doine»), *cal alb* (Andrii Popa, în « Doine », Groza, (ib.) Strigoii, (ib.) *albe lăcrămioare* (Ceasul rău) (ib.), *a zilei albă rază* (Visul lui Petru Rareş (ib.) etc. Comparînd epitetul *alb* la Eminescu şi la înaintaşul său, observăm îndată că pe cînd Alecsandri îl întrebuinţa ca epitet fizic al unor termeni fizici, la Eminescu el apare şi ca epitet fizic al unui termen moral: *albă veselie,* apoi ca epitet fizic al unui termen fizic dintr-o regiune senzorială deosebită: *dalbe cîntări.* Eminescu acordă deci acestui epitet o valoare nouă. *Alb* va apărea şi mai tîrziu la Eminescu, dar cu o putere de evocare superioară: *neguri albe, strălucite* (Crăiasa din poveşti), *cercuri albe* [ale lacului] (Lacul), *albele izvoare* (Povestea codrului);

blînd: *lumină blîndă* (O călărire în zori), *şoapta-mi blîndă de amor* (ibid.), *notele murinde blînd . . . zbor* (La o artistă), *blîndă magie* (Ondina) etc. Locuri paralele la Alecsandri: *Ca o şoaptă blîndă, ca un blînd suspin* (Visul, în « Suvenire »), *în blîndul luceafăr am un înger blînd* (Întoarcerea în ţară ib.), *o fiinţă blîndă* (Umbrei lui Nicu Ghica, ib.), *sufletelor blînde cerul e deschis* (ib.), *blînde glasuri* (Bosforul ib.), *blînde şoapte* (Crai nou, « Doine », 8 mart, în « Lăcrămioare »), *Blînzi erau ochii, blîndă era faţa, blînd era glasul celui străin* (Crai nou), *Era blînda oră. . .* (8 mart). *Blînd* este un epitet moral, dar ambii poeţi îl asociază

şi cu termeni fizici: *oră blîndă* (Alecsandri), *lumină blîndă* (Eminescu). Pe această linie, Eminescu va găsi, mai tîrziu, versul cu mare putere evocativă: *S-aud cum blînde cad izvoarele într-una* (Iar cînd voi fi pămînt...) sau *blînda batere de vînt* (Dorinţa);

dulce apare de nenumărate ori la Eminescu, Alecsandri şi Bolintineanu. Este unul dintre epitetele de care epoca nu numai a uzat, dar a şi abuzat. Am putea transcrie pagini întregi reproducînd locurile în care apare la Eminescu: *înger de dulce amor* (Care-o fi în lume...), *floare mîndră, dulce, răpitoare* (De-aşi avea), *Să-ţi cînt dulce, dulce tainic* (O călărire în zori), *dulci plaiuri* (Din străinătate), *dulce liniştire* (ib.), *dulce Bucovină* (La Bucovina), [Speranţa] *mîngîie dulce* (Speranţa), *dulce Romînie* (Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Romînie), *o flamă dulce* (Amicului F.I.), *geamătul dulce* (Frumoasă-i) etc. La Alecsandri: *taină dulce* (Visul, « Suvenire »), *Cînd iubirea dulce inima-mpresoară* (ib.), *glasul dulce* (ib.), *dulci poeţi* (Odă la Bahlui, ib.), *dulce-i glasul tău* (Frumoasă copiliţă, ib.), *suvenirul dulce* (Pe-un album, ib.), *în ţara mea dulce* (Întoarcerea în ţară, ib.), *dulcele lumini* (La moartea lui P. Cazimir), *dulci sărutări* (Dridri, ib.), *dulce veselie* (ib.), *dulcele amor* (ib.) etc. etc. La Bolintineanu: *soarele dulce* (Cîntec din exil, în « Reverii »), *imaginea ta dulce* (ib.), *dulci şoapte* (Îngerii la rugăciune ib.), *speranţă dulce* (ib.), *parfumul dulce* (ib.), *o cugetare dulce* (O cugetare, ib.), *dulcea ei cătare* (Mireasa mormîntului, ib.), *dulci vederi* (Robie, în « Florile Bosforului ») etc. etc. Faţă de o întrebuinţare atît de insistentă, s-ar fi părut că epitetul este compromis, dar Eminescu îl introduce în asociaţii noi, cu intensă putere evocativă: *dulce vecinicie* [a ochilor] (Călin), *Dulce noaptea lor se stinge* [a ochilor] (ib.), *ochi-ţi ucigători de dulci* (Strigoii), *dulci evlavii* (Sonet III), *durerea mea cea dulce* (Scrisoarea III), *dulce şi fermecătoare jale* (Scrisoarea V), *Culmea dulcii muzice de sfere* (ib.), *dureros de dulce* (Odă);

jalnic (de jale), tînguios (tînguitor). *Jalnic*, la Alecsandri, apare mai ales în legătură cu moartea. *Ai tăi vechi şi dragi tovarăşi... La lăcaşul tău de moarte te duc jalnic suspinînd* (Maiorului Iancu Bran, în « Suvenire »), *Vom şopti jalnic dragul tău nume* (La mormîntul lui Gr. Romalo), *Umbra-i e-ngînată jalnic, lin, uşor, De-al codrului freamăt şi de-al nostru dor* (Umbra lui Nicu Ghica, ib.), *Cu durere jalnic geme* (Strigoiul), dar şi în alte împrejurări lugubre: [Călătorul] *aude un glas jalnic* (Baba cloanţa, « Doine »), *ţipăt jalnic* (Crai nou). Eminescu va lega acest epitet de expresia unor situaţii sau aspecte care n-au nimic funebru sau lugubru, în prima perioadă sau în cele următoare: *Silfele vin jalnic prin lilii să se culce* (La Heliade), *Cîntul jalnic* (O călărire în zori), *buciumul sună cu jale* (Seara pe deal), [el îi] *grăi cu grai de jale* etc. *Jalnic* devine astfel epitetul melancoliei. Cu aceeaşi accepţiune apare şi *tînguitor, tînguios: cîntări tînguitoare* (Despărţire), *ar vorbi tînguitor* (Scrisoarea V), *tînguiosul bucium* (Lasă-ţi lumea) *tînguiosul glas de clopot* (Călin);

lin este deseori întrebuinţat de Eminescu: *lacul... lin* (Frumoasă-i), [apa ce] *tremură lin* (ib.), *o flamă lină* (Amicului F. I.), *glas... lin* (La o artistă), *visul ce-se-mbină.* . *lin* (ib.) etc. ca şi de Alecsandri: *Sau nu curge lină apa la pîrîu* (Păsărica, în « Suvenire »), *Apa-i lină, frate, Frunza lin se bate* (ib.), *Plutind în valuri line* (Adio Moldovei, ib.), [pasărea] *adoarme lin* (Crai nou, « Doine »), *O, dragă, lină stea* (Steluţa, în « Lăcrămioare »), *viaţa curge lin* (O noapte la ţară, ib.), *văpaie lină* (ib.), *luciul lin al mării* (Veneţia, ib.). La Bolintineanu: *traiul lin* (O, fată tînără, în « Reverii »), *zile line* (Cîntec din exil, ib.), *ascunzîndu-ţi faţa lină* (La... ib.), *Luat-ai zborul lin către cer* (La o nălucire iubită, ib.), *umbră*

lină (Ghiaura, « Florile Bosforului »), *Linul Bosfor* (ib.), *horă lină* (Leile, ib.). Epitetul trece şi în poeziile de mai tîrziu ale lui Eminescu, fără o deosebită împrospătare a lui: [luna] *lin pătuns-a prin fereşti* (Scrisoarea IV), *apa-ntunecoasă lin se scutură de vînt* (Scrisoarea I), *Somnul lin* (Mai am un singur dor) etc.;

uşor apare destul de des în poeziile de tinereţe ale lui Eminescu. [Speranţa] *alină uşor* (Speranţa), *umbră uşoară* (O călărire în zori,) *fiinţe uşoare* (ib.), *Cîntînd vesel şi uşor* (De-aş avea...), *flutur uşor* (Frumoasă-i) etc. Epitetul făcea parte din vocabularul poetic al vremii. Îl întrebuinţează Alecsandri: *În veselă horă uşoară sălta* (Visul, « Suvenire »), *Unde curg, şoptesc uşor* (Adio Moldovei, ib.), *vis uşor* (La mormîntul lui Gr. Romalo, ib.), *Pe muchii de prăpăstii lunecînd uşor* (ib.), *pasărea uşoară* (Maghiara, « Doine »), *lebede uşoare* (Strofe, « Suvenire ») etc. şi Bolintineanu: *umbrele uşoare* (Călătorul şi sufletul, « Reverii »), *caii uşori* (La Piramide, ib.), *o umbră uşoară* (Leili, « Florile Bosforului », Ioana, « Macedonele »), *păşeşte uşor* (Peştera Muştelor, « Basme ») etc. Mai tîrziu, epitetul acesta, cu funcţiune ornantă, apare mai rar la Eminescu, totuşi: *Uşor păşeşte ca pe prag Pe marginea ferestii* (Luceafărul). Interesant este cum îl înlocuieşte printr-o notaţie mai expresivă în « Diana »: *Ea trece mîndră la vînat Şi peste frunze fără număr Abia o urmă a lăsat*;

tainic (în taină) exprimă calitatea a ceea ce este misterios, ascuns, secret. Eminescu l-a întrebuinţat de nenumărate ori începînd din primele lui poezii: [îngerii] *întoană tainic* (La mormîntul lui A. P.), [umbra] *se-ncovoaie tainic* (O călărire în zori), [Ale sorţii plîngeri] *îngînate tainic* (La Bucovina), *doru-mi tainic*, *glas tainic* (La o artistă), *o flamă tainică* (Amicului F. I.). Epitetul acesta este deseori folosit de Alecsandri: *luna .. tainică* (Bosforul, « Suvenire »), *Era la ceasul tainic* (ib.), *tainicul ei zbor* [al gîndirii] (Strofe, ib.), *doruri tainici* (Crai nou, « Doina »), *un pîrîu ce curge tainic* (Maghiara, ib.), *Mii de flăcări albastrele se văd tainic fluturînd* (Strigoiul, « Doine»), *tainică lumină* (Steluţa, « Lăcrămioare »), *tainice plăceri* (8 Mart, ib.), *tainica uimire* (De crezi în poezie, ib.). *Tainic* revine adesea şi în perioadele de mai tîrziu ale lui Eminescu, dar deodată se produce întrebuinţarea lui cu o mare putere evocatoare: [vorbeşte Cătălina] *Şi tainic genele le plec Căci mi le împle plînsul Cînd ale apei valuri trec Călătorind spre dînsul* (Luceafărul);

verde e culoarea naturii, la Eminescu ca şi la mulţi dintre contemporanii şi înaintaşii lui. Eminescu scrie: *iarbă verde* (De-aş avea), *lacul cel verde* (Frumoasă-i), *dumbrava cea verde* (ib.), *verde covor* (metaforic) (ib.), *ţărmuri verzi* (Cînd priveşti oglinda mării), *noianul mării verde* (ib.), *verzi dumbrăvi* (Epigonii) etc. Alecsandri scrie: *a Asiei verzi maluri* (Bosforul, « Suvenire »), *culme verde* (Ceasul rău, « Doine »), *verzi maluri* (Ce gîndeşti, o Mărgărită, (« Mărgăritărele ») etc. Stereotipismul acestui epitet provine din poezia populară. Eminescu l-a întrebuinţat şi mai tîrziu, dar o dată într-o asociaţie mai neobişnuită: [luna] *pătează umbra verde cu misterioase dungi* (Scrisoarea V). Epitetul nu mai pare aici ornant, ci el picteazā un aspect particular al naturii.

Exemplele s-ar putea înmulţi, dar ele n-ar arăta altceva decît că primind adeseori epitetele stereotipe impuse prin tradiţie şi convenţie literară, Eminescu ajunge în multe cazuri să le dea înţelesuri şi valori noi.

c) Epitetul individual nu evocă o trăsătură caracteristică pentru întreaga clasă a obiectului, adică pentru genul sau specia lui, aşa cum face epitetul ornant, ci o trăsătură proprie şi individuală a obiectului însuşi. În faţa mîinii unui bătrîn,

poetul care se mulțumește cu epitetul ornant sau îl folosește pentru scopuri determinate va vorbi despre *bătrîna mînă*, despre *mîna vlăguită*, sau, cum face Eminescu însuși, alegînd epitetul cel mai general, despre *mîna cea veche a-nvățaților mireni* (Epigonii). Dar cînd poetul a văzut această mînă și ajunge să și-o reprezinte limpede, el va nota: mîna lui [a împăratului bătrîn] *zbîrcită, uscată însă tare*, (Diamantul Nordului). La baza epitetelor individuale stă un act autentic de observație. Prin epitetele individuale pătrunde realismul, ca tehnică literară, în poezia lui Eminescu. Multe dintre imaginile cele mai evocatoare ale poetului sînt obținute prin notarea unui epitet individual, o operație care dă naștere uneori și altei figuri de stil. Epitetele individuale apar mai ales în poezia de maturitate a lui Eminescu. Dăm cîteva exemple: *colțuroasa coroană* (Mitologicale, Memento mori, Diamantul Nordului: *coroană în colțuri*), [Lebedele pe o apă] *Cu aripi întinse o scutur și-o taie în cercuri murinde și brazde bălaie* (Diamantul Nordului), *vînătă umbră a serei* (ib.), *Subțirele neguri păreau pînzărie De brum-argintoasă, lucind viorie* (ib.), *o lampă-ntinde limb-avară și subțire Sfîrîind în aer bolnav* (Înger și demon), *părul ce-mi ajunge la călcîie* (Făt-frumos din teiu), [pînza de păianjen] *tremurînd ea licurește* (Călin), *ușoara-nvinețire a subțirilor mătăsuri* (ib.), *tîmpla bate liniștită ca o umbră viorie* (ib.), *ale ei buze... vinete și supte* (ib.), *mișcarea creață* [apei] (ib.), *Hîrîită, noduroasă stă în colb rîșnița veche* (ib.), *coșcovii păreți* (ib.), [o fereastră prin care trece] *o dungă mohorîtă și gălbuie* (ib.), *Flori albastre, ude În văzduhul tămîiet* (ib.), *lacul care-n tremur somnoros și lin se bate* (ib.), [monahi] *cu ochi stinși sub gene*, [preoți bătrîni] *cu gîngavele glasuri* (Strigoii), *cucoșul răgușit* (ib.), [șoareci] *Cu ușor măruntul mers* (Singurătate), *mîini subțiri și reci* (Departe sînt de tine, Sonet I), *îmbrățișări de brațe reci* (Atît de fragedă...), *ochii tăi fierbinți* (ib.), *grele picuri* [de ploaie] (Sonet I), *roase plicuri* (ib.), *un moale pas abia atins de scînduri* (ib.), *ochii mari și mînă rece* (Sonet II), *privirea-mpăroșată și la fălci umflat și buget* (Scrisoarea III), *cercuri tremurînde* [ale apei] (Scrisoarea IV), *ochii mari, bătînd închiși* (Luceafărul), *Răsare luna liniștit Și tremurînd din apă, Peste arbori răsfirați* [răsare luna] (Cînd amintirile...), *un cuvînt șoptit pe jumătate* (Ce e amorul ?), *un pas făcut alene* (ib.), *cărări cu cotituri* (Lasă-ți lumea . .), *mînă friguroasă* (Din valurile vremii...) etc. Prin epitetele ei individuale, poezia lui Eminescu evocă cu o forță, pe care n-o mai atinsese nici unul dintre poeții înaintași, lumea înregistrată prin simțuri. Toate organele senzoriale ale poetului sînt treze: urechea aude *mersul ușor* și *mărunt al șoarecilor*, cum sună cuvîntul *rostit pe jumătate* al cuiva sufocat de emoție, *pasul moale*, *abia atins de scînduri* al iubitei care se apropie în taină, picurii *grei* ai ploii de toamnă; simțul temperaturii înregistrează mîna *rece*, *friguroasă* a femeii iubite, îmbrățișările ei de *brațe reci ;* mirosul percepe văzduhul *tămîiet*; dar mai cu seamă simțul vederii are o acuitate neobișnuită în perceperea formelor, a culorilor, a mișcărilor naturii, nuanțele cele mai fine și mai greu de înregistrat ale expresiei omenești: *ochii care bat închiși*, *umbra viorie a tîmplei care bate liniștită.* Poetul se dovedește prin întrebuințarea atît de fericită a epitetului individual un puternic tip senzorial, dar mai cu seamă vizual. Desigur, toate înfățișările notate de el sînt expresive; ele nu sînt simple modificări ale suprafeței aparente a lucrurilor și ființelor, ci manifestări ale unei vieți lăuntrice care ne vorbește cu forță și căldură.

d) Epitetele individuale leagă de numele unor ființe, ale unor lucruri sau acțiuni, expresia unor însușiri rare ori notate, grație unei facultăți deosebite a observației și reprezentării. Din acest punct de vedere toate epitetele individuale

sînt şi epitete *rare*; ele stîrnesc în mintea cititorului efectul unei surprize care întregeşte interesul şi plăcerea cu care străbatem paginile unui scriitor de seamă. Cînd întîlnim la Eminescu legătura de cuvinte *zăpada viorie* [a obrajilor], ne bucurăm nu numai de adevărul, dar şi de noutatea acestei împerecheri, deoarece *zăpada* adeseori asociată cu adjectivele *albă, curată, afînată* etc. nu fusese niciodată legată cu *viorie*. De asemenea *înaltă* în versul *Zgomotul creştea ca marea turburată şi înaltă* (Scrisoarea III), vrea să indice o mare atît de agitată încît valurile ei furtunoase ating puncte foarte înalte: o situaţie pentru care poetul foloseşte un epitet niciodată pus lîngă *mare*. Pentru unităţile prozodice: *iambi* şi *dactili*, se găsesc epitetele *iambii suitori*, *săltăreţele dactile* (Scrisoarea II), indicînd atît de fericit chipul în care se succed înăuntrul lor silabele neaccentuate şi cele accentuate şi producînd o alăturare inedită. *Mucuri* [de lumînare] *ostenite* înseamnă « care abia mai ard, care sînt gata să se stingă »; nimeni nu mai pusese aceste cuvinte unul lîngă altul. M. Sadoveanu a observat odată, în legătură cu Eminescu, « vorbele care, despărţite şi izolate de la începutul limbii, dintr-o dată se cunosc şi se logodesc într-o tainică bucurie »[1]. Dar pentru a putea vorbi de epitete rare, în înţelesul special şi mai restrîns pe care îl dăm acestei expresii, determinantul unui substantiv sau verb trebuie să prezinte o noutate nu numai prin conţinutul, dar şi prin forma lui, trebuie adică să prezinte însuşirea noutăţii sau a rarităţii lexicale. Astfel resimţim ca un epitet rar pe *prostatec* în *prostatecele nări*, care, la prima vedere, nu înseamnă altveva decît *nările unui prost*. *Prostatec* este un derivat dela *prost* cu sufixul-*atec*, obţinut prin analogie cu *îndemînatec* şi păstrînd ceva din răsunetul acestei anologii. Cînd deci Eminescu scrie: *Şi prostatecele nări şi le umflă orişicine* [ca un semn că se simte măgulit] *în savante adunări Cînd de tine se vorbeşte* (Scrisoarea I), ni se sugerează ideea că, ascultînd biografia coborîtoare a poetului şi aprobînd-o, speculantul de mai tîrziu al gloriei poetului îşi închipuie că dovedeşte o îndemînare, o abilitate specială în acţiunea de a se scuza pe sine însuşi. *În prostatecele nări* poetul satiric izbuteşte deci să exprime nuanţa diferenţială a indignării sale, şi o face printr-un cuvînt puţin obişnuit şi care ne reţine [2]. Tot astfel, împerecherea de cuvinte *privirea împăroşată* ne opreşte prin raritatea epitetului. Această raritate provine nu numai din adevărul lui (pentru un om cu sprincene prea stufoase, animalice), dar şi din frecvenţa cu totul rară a cuvîntului, format prin compunerea cu prefixul *în-* de la *păros*. Acest din urmă cuvînt, derivat el însuşi cu sufixul *—os*, de la *păr*, nu produce o altă derivaţie, în afară de acest *împăroşat* care ne reţine în poezia lui Eminescu. Alt epitet rar ne izbeşte în *pasuri melancolici* [ai curcanilor] (Cugetările sărmanului Dionis), unde *melancolici* redă mişcarea gravă şi înceată a paşilor acestor păsări de curte, stăpînite parcă de o tristeţe dulce, dar care aplicat aici obţine un voit efect umoristic. *Microscopice popoare* (Scrisoarea I), sînt nu numai nişte popoare *mici*, dar unele atît de mici încît nu le poţi vedea decît cu instrumente speciale de mărire, cu microscoape, dacă le priveşti din unghiul filozofic al originilor şi scopurilor finale ale lumii. Alegînd acest epitet, Eminescu exprimă compătimirea sa umană într-o formă amar-ironică. În unele împrejurări însă epitetele rare sînt puţin expresive, calitatea lor provenind fie din faptul că sînt formaţii personale sau de epocă, de exemplu *neguri mormîntare* (Ondina, Cîntecul lăutarului),

---

[1] M. Sadoveanu, în *Prefaţa* la M. Eminescu, *Poezii* (Biblioteca pentru toţi).

[2] Totuşi epitetul nu mai este simţit ca rar în *amoru-i prostatec* (Diamantul Nordului), unde lipseşte intenţia evocatoare din Scrisoarea I.

format prin analogie cu *funerare*, sau *auros*, *auree*, (datorite lui Bolintineanu)[1], în *Cînd din stele auroase Noaptea vine-încetișor* (Misterele nopții), *stele auroase* (Povestea magului călător în stele), *părul de auree mătase* (Memento mori), fie că sînt neologisme cu unele derivații formate în limba noastră, ca de exemplu *lumini opalici* (Rime alegorice), *ape oceanice* (Memento mori), *cîrduri beduine* (ib.), *oglindă diamantină* (ib.), *zîmbiri aeriene*, (adică ușoare ca aerul, În căutarea Șeherezadei), *ființa-i aeriană* (Înger și demon), *Ileana Cosînzeana*... *ușoară, aeriană*, (Cînd Crivățul cu iarna), *odorante roade*, (Dacă treci cîmpiile azure) uneori neologisme care n-au rămas în limbă: *inima maratră* (Mureșanu, fragment 1869), *ochiul vil* (Împărat și proletar) sau latinismele *audace* (de la audax), *alumn* (de la *alumnus* = copil în epoca de formație, elev, școlar) în versurile: *caicele audace* (Memento mori), *ochii lui audaci* (ib.), *Diac tomnatec și alumn* (adică și bătrîn și tînăr, cf. Umbra lui Istrate Dabija-Vodă). Eminescu n-a abuzat însă de raritatea pur lexicală a epitetului, preferînd întotdeauna, dar mai ales în epoca maturității sale, o limbă simplă și firească.

e) Uneori însușirea pe care poetul o adăugă unui nume nu este numai puțin observată, ea nu este numai căutată și găsită într-o sferă de reprezentări rare ori asociată cu acel nume, dar însușirea poate părea de-a dreptul opusă calităților pe care i le acordăm în genere. Avem în acest caz, *epitetul antitetic* (oxymoron). Un bulgăr, de pildă, este o bucată de pămînt cu formă neregulată, așa cum se desprinde cînd ari pămîntul cu plugul sau îl răscolești cu sapa. Bulgărul este o bucată de materie solidă, cp. *bulgăr de granit* (Împărat și proletar), dar poetul leagă de acest cuvînt un epitet antitetic, cînd vorbește de *bulgări fluizi* [ai izvoarelor] (Călin). Tot astfel noțiunea de *farmec* se leagă în deobște cu reprezentarea unor sentimente plăcute; poetul îi atribuie însă un epitet antitetic, atunci cînd vorbește de *farmec dureros* (Povestea teiului). Eminescu n-a folosit prea des epitetul antitetic, așa cum fac scriitorii care cultivă paradoxul. Dar pentru exprimarea sentimentului iubirii sau a sunetelor care par s-o manifeste (sunetul cornului, o temă deseori reluată de romantici), Eminescu a revenit necontenit la asocierea dintre expresia durerii și a voluptății, fie că asocierea aceasta se produce între un nume și determinantul lui, fie că antiteza există între cele două epitete ale unui al treilea termen: *amoroasă-dulce jale* (Strigoii), *dulce jale* (Călin), *A privirei ei tiranică dulceață* (Rime alegorice), *Suferință tu, dureros de dulce* (Odă), *Ochi-ți ucizători de dulci* (Strigoii), *dulce și fermecătoare jale* (Scrisoarea V), *Îi răspunde codrul verde, Fermecat și dureros* (Lasă-ți lumea ...), [Cornul începu să sune] *fermecat și dureros* (Făt-frumos din teiu), *ucigătoare visuri de plăcere* (Iubind în taină ...). Frecvența destul de mare a epitetului antitetic în exprimarea sentimentului iubirii, pune în lumină una din emoțiile tipice ale poetului.

---

[1] Cf. Bolintineanu (« Reverii »): *aurele zori* (Călătorul și sufletul), *aripi auroase* [ale fluturilor] (La Patrie), *aurele-i bucle* (Fecioara), *Palatul acesta d-aure cîntări* (Cîntece și sărutări), *genele lungi aurele* (Ioana, în « Macedonele ») etc. Nu trebuie confundat acest adjectiv cu subst. *aurea* (pl. *aurele)*, care, la Bolintineanu, pare să însemne vînt ușor, adiere: *Aurele line* (Leili, Florile Bosforului), *aureea adie* (Călătorul și sufletul, « Reverii »), *Nalțe-se o melodie P-aure ce-n noapte zbor* (Îngerii la rugăciune), *D-aurele legănată În eterul înflorit* (La o rîndunică, ib.) *Cosița-i voluptoasă, în aure, scînteie* (Cleopatra, ib.).

3. *Relațiile dintre epitete*

Epitetele eminesciene apar singure sau în grupuri de două, trei sau mai multe, adică perechi sau în lanț. Între epitetele astfel înșirate există relații de juxtapunere, coordonare sau subordonare. Ne vom opri un moment în fața acestor construcții:

a) Epitetele perechi sînt juxtapuse sau coordonate, adică nelegate sau legate printr-o conjuncție. Nelegate: *zînă tristă, rece* (Lidia), *Lumină blîndă, lină* (O călătorie în zori), *ochiul ei* [al lunei] *mîndru, triumfal* (Împărat și proletar), *basme mistice, adînce* (Epigonii), *noaptea-i clară, luminoasă* (Egipetul), *ochii ei cei mari, albaștri* (Înger și demon), *surîsul blînd, vergin* (Venere și Madonă) *un zîmbet înnecat, fermecător* (Făt-frumos din teiu), [amintirile] *cad grele, mîngîioase* (Singurătate) etc. Legate: *cîntînd vesel și ușor* (De-aș avea . . .), [femeia] *dulce și iubită* (Care-o fi în lume . . .), *amoru-mi trist și rece* (Venere și Madonă), *visări dulci și senine* (ib.), *Daniil cel trist și mic* (Epigonii), *haină de umbre și raze* (Înger și demon), *păr bogat și negru* (Împărat și proletar), *orînduiala cea crudă și nedreaptă* (ib.), *ochi adînci și desperați* (ib.), *teiul vechi și sfînt* (Povestea teiului), *sînuri albe și rotunde* (Pajul Cupidon). Deși juxtapunerea sau coordonarea perechilor de epitete este adeseori determinată de necesitățile măsurii versului și ale ritmului, se poate observa pe-a locuri și o intenție stilistică în folosirea uneia sau alteia dintre aceste două forme ale construcției. În *noaptea-i clară, luminoasă* cele două epitete au aceeași încărcătură afectivă, pentru că ele notează de fapt același aspect al nopții sau, în tot cazul, aspecte foarte asemănătoare. În *ochii mari, albaștri* sînt notate două însușiri, între care poetul nu poate stabili nici o gradație. Succesiunea epitetelor are deci, în aceste exemple, caracterul unei enumerări care întregește caracterizarea unui obiect. Uneori însă al doilea epitet explică pe cel dintîi: *basme mistice, adînce,* unde cel dintîi este fizic și al doilea moral, adică acesta din urmă aduce concluzia morală și oarecum apreciativă a poetului la fel: [zîmbetul e] *înnecat, fermecător,* [amintirile] *cad grele, mîngîioase.* În epitetele coordonate din *teiul vechi și sfînt, ochii adînci și desperați* este apoi limpede că al doilea epitet e mai puternic decît cel dintîi, e subliniat de un sentiment mai energic al poetului. Formele construcțiilor de relație vădesc deci din cînd în cînd cîte o semnificație stilistică.

b) O categorie specială a perechilor de epitete, reprezentată mai ales în postume, este aceea în care primul epitet apare ca determinativ adverbial (fără flexiune după număr, gen și caz) al celui de-al doilea. Exemple: *fața noastră sceptic-rece* (Scrisoarea III), *palid dulce soare* (Memento mori), *cer . . . adînc albastru* (ib.) *fete... nalt-mlădioase* (ib.), *aspru arcate boltiri de fereastră* (Diamantul Nordului), *zilele alb stinse* (Povestea magului călător în stele), *țapăn mort eram și fără vrere* (Rime alegorice), [un glas de corn] *melancolic blînd* (ib.), *unda* [unui rîu] *cea visătoare bolnavă* (Stam în fereastra susă) etc. Astfel de construcții îngăduie poetului să nuanțeze caracterizările sale în forma cea mai concisă cu putință. Dar determinarea adverbială a unui adjectiv este un procedeu al limbii germane (*hässlich-grün* = urît-verde, *anmutig schön* = grațios frumos, *gewisslich wahr* = sigur adevărat, *freundlich ernst* = prietenos sever etc.) și reprezintă la Eminescu o înrîurire provenind din această limbă. Poetul a renunțat cu timpul la aceste forme, pe care le-a judecat, desigur, nepotrivite cu spiritul limbii noastre.

c) Lanțurile de epitete apar în poeziile de început și tinerețe ale lui Eminescu ca și în postumele lui: *o flamă dulce, tainică, lină* (Amicului F. I.), *femee stearpă, fără suflet, fără foc,* (Venere și Madonă), *glas blînd, duios, încet* (Epigonii), *brațe albe, moi, rotunde, parfumate* (Noapte), [flori] *albe, nalte, fragezi* (Egipetul), *tufele ce cresc verzi, adînce, dese* (ib.), *zîmbirea lui deșteaptă, adîncă și tăcută* (Împărat și proletar), *Cer frumos, adînc-albastru, străveziu, nemărginit* (Memento mori), *fața slabă, tristă, adîncită* (Rime alegorice), *perdele albastre, înfoiate și cu stele* (ib.), *O vecinicie de-amor, de viață și de nebunie* (ib.), *lebezi mari, albe, unduioase* (Povestea magului călător în stele), *pasuri modeste, line, rare* (ib.) etc. sau acest lanț, poate cel mai lung: *o viață-obscură, demonic-dulce, amonioasă, spasmodică, febrilă* (Gazel). Numai rareori lanțurile de epitete manifestă un sens ascendent. Ele au mai mult un caracter enumerativ sau sînt un procedeu al limbii vorbite, al acelui mod de a te exprima care încearcă mai multe cuvinte pînă nimerește pe cel just. În poeziile de maturitate, lanțul de epitete apare mai rar.

4. *Epitetul, personificarea și metafora*

Am arătat în mai multe locuri ale paginilor de față cum epitetele pot avea și o altă funcțiune stilistică. Astfel, substantivul în genitiv (*a răsăritului averi*) și substantivul în cazul prepozițional (*ochi de lumină*), deși sînt niște epitete, deoarece aduc o determinare stilistică a numelui cu care se însoțesc, pot fi socotite și ca alte figuri de stil, ca niște metafore. În fine, epitetele morale ale unor termeni fizici (*istovit și trist izvor*) sînt produsul unor personificări. Observam deci că limita dintre epitete și alte figuri de stil este curgătoare și că, în multe cazuri, trebuie să recunoaștem determinărilor estetice ale numelor, o funcțiune estetică multiplă. Revenim acum asupra acestei probleme pentru a aduce cîteva noi precizări în problema relațiilor dintre epitet și celelalte figuri de stil.

Spuneam că epitetele personificatoare sînt printre cele mai caracteristice în poezia lui Eminescu. Poetul n-a ajuns din primul moment la ele. În poeziile tinereții, personificarea naturii se face prin mijlocirea simbolurilor mitologice. În loc de a anima direct natura, prin epitetul personificator, poetul o populează cu *genii, silfi, ondine, Eol, Eros, Chloris* etc. În «Misterele nopții», un peisaj de noapte este redat prin intermediul unor ființe mitice: *Cînd din stele auroase Noaptea vine-ncetișor Cu-a ei umbre suspinînde, Cu-a ei silfe șoptinde, Cu-a ei vise de amor* etc. Epitetele nu sînt deci legate direct de obiectele peisajului nocturn, ci de geniile mitice pe care poetul le folosește ca pe niște personificări intermediare ale naturii. Nu noaptea este *suspinîndă* sau *șopotindă*, ci *umbrele* și *silfii* ei. Numai cu timpul apare epitetul personificator și produce unele din accentele cele mai caracteristice ale poeziei eminesciene: *lumina blîndei lune* (Lacul), *Iar în păr înfiorate Or să-ți cadă flori de teiu* (Dorința), *Adormind de armonia Codrului bătut de gînduri* (ib.), *tînguiosul glas de clopot* (Călin), *luna moale, sfiicioasă și smerită* (ib.), *Tristă-i firea, iară vîntul sperios v-o creangă farmă* (ib.), *Ele* [izvoarele] *trec cu harnici unde* (ib.), *Apa sună somnoroasă* (Freamăt de codru), *văile pline de somn* (Memento mori), *noaptea bătrînă, ursuză, voinică* (Povestea magului călător în stele) etc.

Am avut prilejul să indicăm mai multe epitete cu valoare metaforică. Nu putem dezvolta aici teoria generală a metaforei, dar reținînd esențialul ei, se poate spune că metafora este figura de stil care identifică două obiecte, în scopul

de a mijloci reprezentarea şi simţirea mai vie a unuia din ele. La baza metaforei stă deci comparaţia dintre cele două obiecte a căror sinteză o obţine metafora. S-a spus, cu drept cuvînt, că o metaforă este o comparaţie din care lipseşte elementul gramatical care mijloceşte apropierea dintre cei doi termeni ai ei: *ca, precum, întocmai ca, asemeni cu* etc. Dacă însă metafora apropie expresia a două obiecte diferite, se înţelege atunci că unul dintre ele poate apărea ca atributul celuilalt şi că, prin urmare, limita dintre metaforă şi epitet este uneori destul de imprecisă. Aceasta nu înseamnă însă că toate metaforele sînt şi epitete, deoarece există metafore care se realizează, după cum ne propunem s-o arătăm altă dată, prin alte mijloace gramaticale decît acele ale complinirii atributive sau modale. Există metafore care sînt fraze întregi şi nu numai compliniri într-o frază.

Dacă însă metaforele presupun comparaţia, nu se cuvine oare a trece în rîndul lor şi epitetele personificatoare ? Personificarea presupune de asemenea o comparaţie în procesul mental al celui care o formează. Cine spune *istovit şi trist izvor* sau *vîntul sperios* a stabilit o comparaţie între *izvor* (sau *vînt*) şi o fiinţă animată, capabilă de emoţii şi sentimente, apoi le-a atribuit pe acestea din urmă vîntului sau izvorului. Menţinem cu toate acestea deosebirea dintre epitete-personificatoare şi epitete-metafore, deoarece în primul caz atribuim obiectelor fizice o calitate morală, pe cînd în cel de al doilea stabilim identitatea dintre două obiecte (dintre care unul poate fi fizic şi celălalt moral). Din această pricină, epitetele-metafore sînt substantive ca şi numele pe care îl determină: *cugetările regine* (Epigonii), *stelele proroace* (Scrisoarea IV), *flori virgine* (Memento mori), *zile copile* (ib.), *lumina* [lunei] *fecioară* (Scrisoarea I) etc. Se întîmplă însă ca substantivul determinant să treacă în locul numelui determinat şi acesta să ia locul atributului, aşa de exemplu în *popoare de gînduri* (Memento mori). Poetul a vrut să spună că mulţimea gîndurilor e atît de mare, încît ele ar putea fi asemănate cu un popor întreg. *Popoare* a fost deci, la început, un atribut, dar trecînd acest cuvînt în locul substantivului, poetul a suprimat urma acţiunii iniţiale de atribuire şi a creat o unitate sintetică nouă, adică nu ne-a dat un epitet metaforă, ci o metaforă propriu-zisă sau plină. Căci există o deosebire între aceste două categorii: în epitetul-metaforă simţim actul atribuirii unei calităţi la un obiect, în metafora plină atribuirea şi semnul ei gramatical dispar, poetul punîndu-ne în faţă un obiect sintetic nou, produsul fanteziei sale. Legătura dintre determinant şi numele său e mai slabă în epitetul-metaforă, mai puternică în metafora plină. Epitetul-metaforă stabileşte o relaţie între două realităţi, metafora plină produce identificarea lor. Eminescu a utilizat foarte deseori şi aceste din urmă mijloace, dar studiul lor necesită o expunere specială.

D. EMINESCU IN TIMP

Stabilirea categoriilor gramaticale şi estetice ale epitetului eminescian ne-a scos de mai multe ori în faţă unele deosebiri dintre creaţiile de început şi de tinereţe şi cele de maturitate ale poetului. Este necesar să considerăm din nou aceste deosebiri, să le completăm şi să le precizăm, stabilind sensul dezvoltării poetului: Eminescu în timp.

I. Scuturarea podoabelor

Am arătat (C I 3 c) că, în cele dintîi poezii ale sale, Eminescu anină cîte un epitet de aproape fiecare element al frazei. În prima sa perioadă întîmpinăm adică ceea ce s-ar putea numi *epitetul obligatoriu*. Mai tîrziu, poetul renunță la prea mare abundență a epitetelor și, uneori, le înlătură aproape cu totul. Constatarea poate fi precizată. Am ales, în acest scop, cinci poezii ale începuturilor: « Misterele nopții », « Frumoasă-i », « Din străinătate », « Ce-ți doresc eu ție, dulce Romînie », « Horia ». Iată începutul « Misterelor nopții »: *Cînd din stele auroase Noaptea vine-ncetișor Cu-a ei umbre suspinînde, Cu-a ei silfe șopotinde, Cu-a ei vise de amor*; *Cîte inimi în plăcere Îi resaltă ușurel? Dar pe cîte dureroase Cîntu-i mistic le apasă, Cîntu-i blînd încetinel*, etc. Iată și începutul poeziei « Frumoasă-i »: *In lacul cel verde și lin Resfrînge-se cerul senin, Cu norii cei albi de argint, Cu soarele nori sfîșiind. Dumbrava cea verde pe mal S-oglindă în umedul val, O stîncă stîrpită de ger Înalț-a ei frunte spre cer. Pe stînca sfărmată mă sui, Gîndirilor aripi le pui*: *De-acolo cu ochiul uimit Eu caut colo-n răsărit Și caut cu sufletul dus La cerul pierdut în apus* etc. După cum se vede, aproape fiecare din cuvintele determinabile ale acestor strofe este însoțit de cîte un determinant estetic, adică de cîte un epitet. În « Misterele nopții » am numărat 35 de substantive și verbe determinate (prin atribute sau complemente epitetice) și 7 cuvinte nominale nedeterminate. Procentul cuvintelor care primesc un epitet este deci de 83 % din numărul cuvintelor determinabile (35 +7). În « Frumoasă-i » găsim 35 de cuvinte determinate estetic și 11 nedeterminate, adică 76% cuvinte însoțite de un epitet. În « Din străinătate » 46 de cuvinte cu epitet și 19 fără, deci 70,7 % determinate estetic. În « Ce-ți doresc eu ție, dulce Romînie » din 65 de cuvinte determinabile, 37 au epitete, adică un procent de 53 %. În ,,Horia" din 48 cuvinte determinabile, 24 au epitete, deci 50%. Procentul epitetelor variază, prin urmare, în poeziile cercetate, între 83 % și 50 %. Numărul epitetelor rămîne destul de mare în toată această grupă de poezii. Pe măsură ce Eminescu înaintează în timp, epitetele sale devin mai rare. Desigur, atunci cînd întîmpinăm invectiva satirică (de exemplu în « Scrisoarea III ») sau un pastel (ca într-o parte a poemului « Călin »), epitetele se înmulțesc, în acord cu genul abordat. Dar printre poeziile maturității, în special în acele ulterioare « Luceafărului », există poezii cu caracter erotic sau descriptiv, deci analoage celor mai încărcate cu epitete din epoca începuturilor, care folosesc cu mare economie epitetul sau îl înlătură aproape cu totul. În « Cînd amintirile . . . » poetul intervine numai de patru ori cu epitetele sale: *drumul lung și cunoscut*, *arbori răsfirați*, *blînda lună*, *ochii dulci și galeși*; de trei ori în «Ce e amorul ?»: *un cuvînt șoptit pe jumătate*, *o dulce strîngere de mîini*, *un pas făcut alene*; o singură dată în «Și dacă . . .»: *încet să te apropii*; două epitete, ca nume predicative, în «De-ar trece ani »: *al ei glas e armonie*, [În taina farmecelor sale] *E-un « nu știu ce » ș-un « nu știu cum »*; o intervenție epitetică, în lanț, în doina « Ce te legeni . . . »: *Trec în stoluri rîndunele Și mă lasă pustiit, Veștejit și amorțit Și cu doru-mi singurel*; un singur epitet generalizator, în « La mijloc de codru des . . .»: *trestia înaltă*. În loc ca poetul să lege cîte un epitet de aproape fiecare din cuvintele determinabile, așa cum ar fi făcut la începuturile sale, Eminescu intervine cu caracterizările epitetului numai din cînd în cînd, dar cu atît mai multă eficiență poetică. Strofe întregi cu puternic cuprins emoțional, situații sentimentale și evocări de natură, vorbesc prin ele însele, fără intervenția caracterizatoare a poetului prin epitet: *Putut-au oare-*

atîta dor În noapte să se stîngă, Cînd valurile de izvor N-au încetat să plîngă? (Cînd amintirile..), *Şi dacă luna bate-n lunci Şi tremură pe lacuri, Totuşi îmi pare că de-atunci sînt veacuri* (Adio), *Şi dacă stele bat în lac Adîncu-i luminîndu-l E ca durerea mea s-o-mpac Înseninîndu-mi gîndul* (Şi dacă...) etc. Dar cînd în aceste evocări pline de sobrietate apare epitetul, el răsună cu un prelung ecou. Relativa lor raritate în poeziile maturităţii acordă epitetelor eminesciene o valoare şi o greutate deosebită. E caracteristic faptul că în grupa acestor poezii, epitetul apare, foarte deseori, la sfîrşitul strofelor sau al poeziei, ca şi cum în el s-ar concentra esenţa şi oarecum concluzia dezvoltării lirice anterioare. În locul epitetului obligator întîmpinăm astfel *epitetul necesar*: *Şi poate că nici este loc Pe-o lume de mizerii, Pentru-n atît de sfînt noroc, Străbătător durerii* (S-a dus amorul...), *Putut-au oare atîta dor În noapte să se stîngă, Cînd valurile... Cînd luna.. Cînd ochii tăi, tot încă mari, Se uită dulci şi galeşi?* (Cînd amintirile...), *Căci astăzi dacă mai ascult Nimicurile aceste, Îmi pare-o veche, de demult Poveste* (Adio), *Căci azi le semeni tuturor La umblet şi la port, Şi te privesc nepăsător, C-un rece ochi de mort* (Pe lîngă plopii fără soţ...) *Luceferi de foc Privi-vor din cetini Mormînt făr-de noroc Şi fără prieteni* (Iar cînd vor fi pămînt).

Într-o lungă epocă a trecutului ei poezia a întrebuinţat epitetul ca pe o podoabă. Expunerea poetică a fost pentru lunga tradiţie retorică a clasicismului vorbire ornată, bogată în epitete. Eminescu ajunge să scuture podoabele. Rezerva maturităţile lui în folosirea epitetului aminteşte vorba lui Goethe: *după cum ştie să se limiteze se cunoaşte meşterul*[1].

II. **Deschiderea către lume**

Am amintit mai sus (C II 1 a) faptul că, înaintînd în timp, Eminescu renunţă în mare măsură la epitetul apreciativ. Primele lui poezii folosesc adeseori imprecaţia şi apostrofa şi, o dată cu acestea, epitetele apreciative: *geniul nalt şi mare*, *umbra măreaţă*, *falnica zburare* (La mormîntul lui A.P.), *zile fără nori*, *dulce liniştire*, *visuri fericite* (Din străinătate), *dulce Bucovină*, *dulci cuvinte*, *geniile rele*, *soartă mîndră*, *fantasii mîndre* (La Bucovina), *femeie stearpă*, *fără suflet*, *fără foc*, *bolnavă beţie*, *ochirile-ţi murdare*, *învinuirea a fost crudă şi nedreaptă* (Venere şi Madonă) etc. Desigur poetul nu foloseşte acum numai epitetul apreciativ. Dar cînd doreşte să evoce un aspect exterior, el îi ataşează mai ales un epitet moral. Dăm numai cîteva exemple: *intoană tainic*, *lacrimă duioasă*, *cînturi tînguioase* (La mormîntul lui A.P.), *poetic labirint*, (colibele) *cu un aer de pace*, *poetice şoptiri*, *zilele-mi copile şi albe* (Din străinătate), [plîngeri îngînate] *tainic*, *arpă blîndă răsunătoare*, [a nopţii] *mistică cîntare* (La Bucovina), *cîntu-i mistic*, *cîntu-i blînd* (Misterele nopţii) etc. Există în această grupă de poezii şi epitete fizice, dar cu o slabă putere de evocare şi aparţinînd fondului de epitete stereotipe ale epocii: *suspine armonioase* (La mormîntul lui A.P.), cp. Alecsandri: *armonioase şoapte*, (O noapte la ţară, în « Lăcrămioare »), *pîrîul de argint* (Din străinătate, cp. Bolintineanu; *rîuri argintii*, La ţară, în « Reverii »), *melodica şoptire* (ib. cp. Alecsandri: *cîntec melodios*, Barcarola veneţiană, ib.) *noaptea vine-ncetişor* (Misterele nopţii, cp. Alecsandri: *adormind încetişor*, Dulce înger, ib.), *stele aurie* (ib. cp. Alecsandri: *rază aurită*, O noapte la Alhambra în « Mărgăritărele » şi Bolintineanu:

[1] « In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister » (Natur und Kunst).

orază dulce aurită, Fecioarele dimineții, ib.), *sînu-i de crin* (ib., cp. Alecsandri: *piciorul ei de crin*, Dulce înger, în « Lăcrămioare »), *zori de rubin* (ib., cp. Bolintineanu: *Soarele se culcă în aburi de rubin*. Peștera muștelor, în « Basme »), *buza-ți purpurie* (Amorul unei marmore, cp. Bolintineanu: *chip purpurat* Fata din dafin, ib.) etc.

După 1870 începe procesul de constituire al epitetului tipic eminescian. Epitetele stereotipe dobîndesc valori noi (cp. C II 20). Numărul epitetelor apreciative scade, deși nu dispare niciodată cu totul. În epoca de maturitate a poetului, el lipsește dintr-o lungă serie de poezii. Nu-l mai întîmpinăm nici în « Lacul », nici în « Povestea Codrului », nici în « Singurătate », nici în: « O rămîi », « Pe aceeași ulicioară », « De cîte ori, iubito », « Sonet I », « Freamăt de codru ». Abia dacă aflăm un epitet al aprecierii în « Dorința » *(vis ferice)* și în « Departe sînt de tine » *(viața-mi lipsită de noroc)*. Dacă studiem epitetele acestor bucăți găsim mai ales speța lor evocatoare și varietatea fizică și individuală a acestuia (cf. C II 2 c): *lacul cel albastru încărcat cu flori de nufăr* (Lacul), *izvorul ce răsare sub un teiu*, *albele izvoare*, *cerbi cu coarne rămuroase* (Povestea Codrului), *umblă șoarecii furiș* (prin cărțile în vrafuri), *șoarecii cu ușor măruntul mers* (Singurătate), *Ah, subțire și gingașe Tu pășeai încet, încet* (Pe aceeași ulicioară...), *grele picuri*, *roase plicuri*, *un moale pas abia atins de scînduri*, *mîni subțiri și reci* (Sonet I), [Apa se azvîrle] *în valuri sperioase* etc. Acest epitet din urmă are un caracter moral-personificator, ca și *singuratice izvoare*, *blînda batere de vînt* din « Dorința », unde însă *izvorul care tremură pe prund*, ca și *Fruntea albă-n părul galben Pe-al meu braț încet să-l culci* conțin epitete fizice și individuale, deopotrivă cu toate celelalte pe care le-am notat mai înainte. Viziunea lumii exterioare obține în « Călin » cele mai multe succese ale ei. De-atunc încolo, oricare ar fi revenirea la celelalte spețe ale epitetului, varietatea lor fizică și cu putere de caracterizare individuală va fi mereu prezentă în poezia ui Eminescu, dovedind necontenit atenția și agerimea simțurilor, deschiderea lor către lume.

Interesant este de urmărit în ce chip e redată aceeași impresie de natură în poeziile tinereții și mai tîrziu. Astfel, pentru un efect de lună poetul găsește în « Misterele nopții » versul *Cînd pe bolta brună tremură Selene*, în timp ce n « Luceafărul » efectul va fi evocat prin *Răsare luna liniștit și tremurînd din apă*. Pentru sunetele apei se poate compara *melodica șoptire a rîului* (Din străinătate) cu *Apa sună somnoroasă* (Freamăt de codru), pentru lucirea apei *cristalul pârîului de argint* (Din străinătate) cu *izvoare zdrumicate peste pietre licurind* (Călin), o adiere produce mai întîi *zefiri cu aripi de fiori* (Frumoasă-i), apoi *vîntul sperios vr-o creangă farmă* (Călin). Individualizarea viziunii ca și rolul pe care îl joacă în general epitetul evocator și varietatea lui fizică, apar limpede din astfel de alcătuiri. Aceeași concluzie se impune aceluia ce urmărește munca de atelier a lui Eminescu, așa cum rezultă din variantele stabilite de Perpessicius în ediția lui critică. Astfel, într-o variantă a baladei lirice « Făt-frumos din teiu », anterioară formei definitive, există strofa: [Luna] *zugrăvește umbre negre Pe cîmp alb ca de zăpadă Și mereu ea le lungește Și suind în cer le mută Parcă fața-i cuvioasă e cu ceară învăscută.* Varianta definitivă păstrează imaginile din primele versuri, susținute de epitetul fizic, dar renunță la versurile care cuprind epitetul moral și apreciativ din *fața cuvioasă*. Tot astfel, în « Melancolie », forma mai veche a poemului conținea distihul: *Și*

prin ferestre sparte ca printre ochi de nori, Trece-o suflare sfîntă cu aripe recori[1]. *Suflare sfîntă* dispare din « Melancolia » pe care o citim azi. În prima redacție a « Dorinței », există, în evocarea pădurii, amănuntul *cuvioase viorele*, eliminat mai tîrziu. De asemenea, tot acolo, *Capul tău bălai și tînăr* devine *Fruntea-albă-n părul galben*. În « Strigoii » poetul înlătură multe dintre aprecierile și caracterizările morale ale primelor versuri. Astfel, n-au mai rămas versurile *Acum o melodie de-amor și voluptate, Acuma la ureche-i un cîntec vechi străbate, Cuvinte neînțelese și jale de mormînt*. Din cele două versuri: *Arald, ce însemnează pe tine negrul port Arald, de ce îți place, ce altora li-i chin*, poetul suprimă pe cel din urmă, desigur din pricina caracterului său abstract-moral. În a treia parte a « Strigoilor », strofa a șasea, care începe cu versul evocator: *Miroase adormitoare văzduhul îl îngreun* lipsește din prima variantă, dar apare în cea de-a doua, cu deosebirea că versul *Prin frunze el* [vîntul] *șoptește cîntări aeriene* devine în varianta ultimă și definitivă *Prin vînturi aiurează șoptirile-i alene*: o schimbare obținută, nu numai prin înlocuirea verbului, dar și prin a legăturii de cuvinte *cîntări aeriene* cu *șoptirile-i alene*, unde epitetul este mai precis și mai concret. Studiul complet al variantelor eminesciene, care așteaptă încă a fi întreprins, ar putea da rezultatele cele mai instructive în legătură cu tendințele estetice ale poetului. Alăturarea variantelor ar înfățișa în fiecare moment lupta dintre vechea și noua lui tehnică poetică, dintre aceea care îi pune la îndemînă prima și cea mai lesnicioasă soluție și aceea care îl constrînge să caute valori poetice noi. Dialectica creației eminesciene ar apărea cu multă claritate din comparația variantelor. Din puținele exemple pe care le-am spicuit din munca de atelier a lui Eminescu, ca și din tot ce precede, se impune o încheiere: Deschiderea către lume, atenția pentru realitatea fizică și materială, pentru toate nuanțele lumii percepute prin simțuri, exprimă una din tendințele dezvoltării în timp a liricii eminesciene.

III. Epitete frecvente și caracteristice

Expunerea de față a înfățișat multe dintre epitetele poeziei eminesciene, sistematizîndu-le după categoriile lor gramaticale și estetice și după fazele acestei poezii. Am arătat (CII 2 b și CII) că unele dintre aceste epitete proveneau din tradiția literară; ele se găsesc în lirica înaintașilor, dar poetul le-a îmbogățit cu valori noi. Am amintit numai cîteva dintre aceste epitete ale epocii: cele coloristice: *alb* și *verde*, apoi epitetele morale sau cu întrebuințare metaforică morală: *blînd*, *dulce*, *jalnic*, *lin*, *ușor*, *tainic*. În afară de faptul că poetul înnoiește aceste epitete stereotipe, mai trebuie amintită împrejurarea că marea lor frecvență contribuie să creeze atmosfera particulară a poeziei eminesciene. Cînd încercăm să ne reprezentăm această atmosferă, reprezentarea noastră nu se poate exprima altfel decît recurgînd la epitetele mai sus amintite. Dar pe lîngă acestea, se pot semnala, în poezia lui Eminescu, o serie de alte epitete, a căror frecvență completează atmosfera și impresia generală care se desprinde din această poezie, precum: **amar**, *amara mîngîiere*[2] (Amorul unei marmure), *plînge amar*, (Speranța), *glas . . . amar* (La o artistă), *lira mea*

---

[1] Pentru *răcori* ca adjectiv, vd. și *Si în urmă din izvoare timpi răcori și clari răsar* (Memento mori), *Cînd valuri lovesc țărmii cu spumele răcori* (Povestea magului).

[2] Exemplele care urmează aici, ca și în diferitele paragrafe anterioare, au o simplă valoare ilustrativă, și nu aceea a unei statistici complete.

amară (Cînd privești oglinda mării), *Un plîns amar mă-nneacă* (Strigoii), *Vîntul geme prin codri cu amar* (ib.) etc, **duios**, *lacrimă duioasă* (La mormîntul lui A. P.), *dezmiardă duios* (Ondina), *murmur duios de ape* (Făt-frumos din teiu), *Ochi mari... duioşi plutind* (ib.), *viers duios de foc* (Călin), *piept duios de mire* (ib.), *glas duios și slab* (Strigoii), *firul duioaselor povești* (Departe sînt de tine...), *duioasele mistere* (Iubind în taină), *umbra duioaselor dureri* (Din valurile vremii...), *duiosu-i vers* (Rugăciunea unui dac), *duiosu-i vis*, (Nu mă înțelegi) etc., **falnic**, *falnica zburare* [a umbrei lui Aron Pumnul] (La mormîntul lui A. P.), *falnică cunună* (La Heliade), [Horia] *falnic stă călare* (Horia), *în urma lor* [a dușmanilor] *se-ntinde falnic armia romînă* (Scrisoarea III), *umbra arborelui falnic* (ib.), *umbra falnicelor bolți* (Luceafărul) etc., **fantastic**, **feeric**, **himeric**, **misterios**, **cu magie**, *fantastic purpur* (O călărire în zori), *visări misterioase* (Din străinătate), *un murmur feeric* (Ondina), *raze.. ce-nconjoară cu magie* (Venere și Madonă), *Fantastic pare-a crește* [bătrînul] (Strigoii), *poveștile feerici* (Melancolie), *universul cel himeric* (Scrisoarea I), *fantasticile dungi* [ale umbrei] (Scrisoarea V), *misterioase dungi* (ib.), *vis misterios* (S-a dus amorul...) etc., **fermecat**, **de farmec**, **fermecător**, *izvorul fermecat* (Făt-frumos din teiu), *un zîmbet înecat*, *fermecător* (ib.), [Cornu începu să sune] *fermecat și dureros* (ib.), *Să plutim cuprinși de farmec* (Lacul), *unda fermecată* (Crăiasa din povești), *sărutul fermecat* (Călin) [Codrul răspunde] *fermecat și dureros* (Lasă-ți lumea) etc. **încet**, *Netezești încet și leneș fruntea mea cea liniștită* (Noaptea), *glas blînd, duios, încet* (Epigonii), *Încet, adînc răsună cîntările de clerici* (Strigoii), [Cornul sună] *mai încet, tot mai încet* (Peste vîrfuri), *Și-ncet să te apropii* (Și dacă ramuri...) etc, **luciu**, **lucind**, **lucitor**, *apele lucitoare* (La Bucovina), *lucii picături de smoală* (Înger și demon), *arme lucitoare* (Împărat și proletar), *un luciu văl* (Melancolie), *zale lucii* (Scrisoarea III), *coifuri lucitoare* (ib.), *lucii geamuri* (Scrisoarea IV), **mîndru**, *floare mîndră* (La mormîntul lui A. P.), *fiii mîndri* (Ce-ți doresc eu ție, dulce Romînie), *mîndru diadem de stele* (Epigonii), *ochiul ei* [al lunei] *mîndru, triumfal* (Împărat și Proletar), *mîndra coamă* [a calului] (Făt-frumos din teiu), *mauzoleul mîndru* (Melancolie), *mîndru idol* (Călin), *mîndrul întuneric* (ib.), *mîndrul soare* (ib.), *mîndre nopți de lună* (Strigoii), *anii mîndri* (Despărțire), *umbre mîndre din povești* (Scrisoarea V), *visu-i mîndru* (ib.), *Mîndră-n toate cele* (Luceafărul), *un mîndru tînăr* (ib.), *un mîndru chip* (ib.), *Să răsai* [Cătălina] *mai mîndră decît ele* [stelele] (ib.), *Dar ce frumoasă se făcu și mîndră* (ib.), *mîndra lună* (Somnoroase păsărele), *Ea trece mîndră la vînat* (Diana), *ochiul tău cel mîndru* (Nu mă înțelegi) etc., **rece**, *Ale mării unde reci* (Cine-i), *luna rece* (Prin nopți tăcute), *ceața... rece* (Ondina), *zîna tristă, rece* (Lida), *zîmbetu-vă rece* [al mulțimilor] (Împărat și Proletar), *îmbrățișări de brațe reci* (Atît de fragedă...), *mîini subțiri și reci* (Departe sînt de tine, Sonet I, Sonet II, S-a dus amorul...), *neguri reci* (Sonet III), *zidurile reci* (Despărțire), *fața voastră sceptic-rece* (Scrisoarea III), *luceferii ce tremur-așa reci prin negre cetini* (Scrisoarea IV), *ea-i rece și cu toane* (Scrisoarea IV), *rece și cochetă* (ib.), *Aspru, rece, sună cîntul* (ib.), *raza ochilor ei reci* (Scrisoarea V), *recile scîntei* [ale Luceafărului] (Luceafărul), *farmecul luminii reci* (ib.), *în lumea mea mă simt Nemuritor și rece* (ib.), *brațe reci* (Pe lîngă plopii), *un rece ochi de mort* (ib.), *recea cumpăn-a gîndirii* (Glossă) etc., **senin**, *pleiada senină* (La mormîntul lui A. P.), *lumea senină* (Cînd privești oglinda mării), *tăcere senină* (Ondina), *ochiul tău senin* (ib.), *cerul senin*, (Frumoasă-i), *fața ta senină* (Amorul unei marmure), *aripi senine* [ale unui înger] (Care-o fi în lume...), *visări dulci și senine* (Epigonii), *bolta cea senină* (Floare albastră), *razele senine* [ale luceafă-

rului] (Luceafărul), *raza ochiului senin* (ib.), *ochiul tău senin* (Mai am un singur dor) etc., **sfînt**, *Mînăstirea cu icoane sînte* (Care-o fi în lume...), *femeia sfîntă și frumoasă* (ib.), *sfinte firi vizionare* (Epigonii), *un zîmbet trist și sfînt* (Strigoii), *chip frumos și sfînt* [al crăiesei] (ib.), *ceasul sfînt în care ne-ntîlnirăm* (Sonet II), *Sfîntul mormînt* (O mamă...), *teiul sfînt și dulce* (ib.), *farmec sfînt* (Luceafărul, Pe lîngă plopii), *sfînt noroc al iubirii* (S-a dus amorul), *teiul sfînt* (Mai am un singur dor), [Luna trece] *sfîntă și clară* (Sara pe deal), *Doru meu e-atîta de sfînt* (Nu mă înțelegi) etc., **tînăr, june, copil**, *copila-mi murmurare* (Din străinătate), *jocurile-mi june* (ib.), *fruntea-i copilă* [a pruncului] (Speranța), *tinere flori* (Frumoasă-i), [Altădată erau] *inimi mari, tinere* (Epigonii), *trandafiri aruncă tineri* (Crăiasa din povești), *suflet tînăr* (Călin), *ochii tineri* (ib.), (Scrisoarea V), *tinere ramuri* (Mai am un singur dor) etc., **trist**, *tristă lăcrimare* (La mormîntul lui A. P.), *trist mormîntul tău* (ib.), *zîna tristă* (Lida), *inima mea tristă* (Din străinătate), *fruntea mea cea tristă* (Noaptea, Înger și demon), *conture triste* [ale unei ruini] (Melancolie), *triștii ochi* (Călin), *tristă-i firea* (ib.), *privește trist* (ib.), *Pătrunde trist cu raze reci*, (Luceafărul) *vine trist și gînditor* (Luceafărul), *nepăsare tristă* (Odă), *triste zidiri de țintirim* (O, mamă...), *ochi-mi triști* (Te duci), *un istovit și trist izvor* (ib.) etc. Cromatica eminesciană, pentru care am amintit atunci cînd a fost vorba de epitetele stereotipe doar pe *alb* și *verde*, mai prezintă cu mare frecvență și pe **albastru** *fluturi albaștri* (Frumoasă-i), *flori... albastre* (Egipetul), *ochii ei cei mari, albaștri* (Înger și demon, Crăiasa din povești) *Se-nalță în sus albastră o flacără* (Strigoii), *fluturi mici albaștri* (Călin), *flori albastre* (Călin), *noaptea lor albastră* (ib.), *seninul cer albastru* (ib.), *mormînt albastru* (Melancolie), *lacul codrilor albaștri* (Lacul), *lacul cel albastru* (ib.), *izvoarele albastre* (Scrisoarea IV), *înălțimile albastre* (Lasă-ți lumea), *depărtări albastre* (La steaua) etc., **argintiu, argintos, de argint**, *norii cei albi de argint* (Frumoasă-i), *umbra de argint strălucită* (Mortua est), *păduri de argint* (Călin), *nisipuri argintoase* (Egipetul), *pînze argintie* (Melancolie), *luna argintie* (Crăiasa din povești), *pulbere-argintoasă* (Scrisoarea IV), *florile-argintii* (Luceafărul) etc., **galben, gălbui, îngălbenit**, *galbena ei față* [a lunii] (Horia), [Mînăstirea] *cu icoane... îngălbenite* (Care-o fi în lume), *maluri gălbii* (Egipetul), *oglinda-i* [a Nilului] *galben-clară* (ib.), *lumini îngălbenite* (Înger și demon), *galbenele file* (Scrisoarea I, Scrisoarea II), *păru-i galben* (Crăiasa din povești, Dorința), *nuferi galbeni* (Lacul) etc., **de marmoră, marmoreu**[1], *marmoreele brațe* (Luceafărul), *cu brațele de marmur* (Din valurile vremii, Apari să dai lumină), *Pe murii albi marmorei, s-urc pilastre* (În căutarea Șeherezadei), *Cu marmura cea albă să nu te mai asemeni* (Nu mă înțelegi), etc., **negru**, *talazurile negre* (La Heliade), *ochi negri* (Venere și Madonă), *păr bogat și negru* (Împărat și proletar), *oglinzi de marmuri negre* (Strigoii), *zid de marmur negru* (ib.), *dom de marmur negru* (ib.), *negrul port* (ib.), *cal negru* (Făt frumos din teiu), *umbre negre* (ib.), *plete negre* (Călin), *negrele corăbii* (Scrisoarea I, Luceafărul), *munții negri* (Scrisoarea III), *fața negrului pămînt* (Scrisoarea III), *codri negri* (Scrisoarea III, Somnoroase păsărele), *negrul castel* (Luceafărul), *negru giulgiu* (ib.), *negre, vechi zidiri* (Singurătate), *neagră umbră* (Despărțire), *cripta neagră* (O, mamă...) etc., **sur**, *piatra sură* (Înger și demn), *cenușă sură* (Strigoii), *pietre sure* (Călin), *apa sură* (ib.), *sure văi de chaos* (Scrisoa-

[1] Am reținut epitetul de *marmoră, marmoreu*, numai atunci cînd pare a indica coloarea. Epitetul acesta joacă un rol important în comparațiile și metaforele eminesciene.

rea I) etc., **vînăt, învinețit, viorii,** *buza învinețită* (Venere și Madonă), *buzele-i lipite, ce vinete îi sînt* (Strigoii, Călin), *fum vînăt de tămîie* (Făt-frumos din tei), *zăpada viorie din obrajii tăi subțiri* (Călin), *un vînăt giulgiu* (Luceafărul), *vioriul glob al lampei* (Scrisoarea IV) etc. În lunga listă a epitetelor eminesciene cu mare frecvență, există epitete apreciative și evocatoare, morale și fizice. Toate se leagă între ele și întregesc atmosfera proprie a liricii eminesciene. Printre aceste epitete, poezia și graiul popular dau pe « mîndru », cu înțelesul de « frumos », « arătos », « atrăgător ». Influența basmului popular și viziunea feerică a realității impun pe « fantastic », « feeric », « himeric », « misterios », « tainic ». Admirația pentru ceea ce este eroic provoacă pe « falnic ». Poetul e sensibil la sentimentele și emoțiile iubirii, pentru tot ce cucerește sufletul său prin calități ca « blînd », « duios », « dulce », « sfînt », « senin ». Marea lui sensibilitate îl deschide emoțiilor depresive, provocate de ceea ce este « jalnic », « amar », « rece », « trist ». În viziunea realității feerice, selectează mai cu seamă impresiile care se opun materialității greoaie, ceea ce este grațios și pur, adică ceea ce este « ușor », « lin », « luciu », « încet », « tînăr ». « Albul » și « negrul » introduc un contrast puternic. Dar între ele, preferă culorile reci sau stinse, « verde », « albastru », « argintiu », « sur », « vînăt ». « Galbenul » el însuși este mai mult ceea ce e « îngălbenit ». Realitatea văzută și simțită de Eminescu se constituie din toate aceste însușiri. Poetul a dat epitetelor sale o putere de sugestie și caracterizare atît de mare, încît ele continuă a suna « eminescian » atunci cînd le întîmpinăm la unii dintre urmașii săi.

Printre epitetele frecvente ale poeziei lui Eminescu, amintite mai sus, am omis trei epitete de o importanță deosebită și anume **adînc, etern, vechi.** Iportanța lor provine din mai multe motive: 1. pentru că apar printre cele mai dese, 2. pentru că aparțin mai cu seamă epocii de maturitate a poetului, 3. pentru că prezintă o anumită asemănare de înțeles între ele, 4. pentru că exprimă un aspect de seamă din concepția de viață a poetului și precizează locul lui în dezvoltarea mai nouă a societății romînești.

Adînc, profund (adîncit) este la Eminescu un epitet care caracterizează fie 1. dimensiunile fizice ale naturii, fie 2. expresia figurii omenești sau ale altor manifestări expresive ale omului, de pildă glasul lui, fie 3. o anumită calitate a sentimentelor umane. Iată exemplele: 1. *adîncile ape* (De-oi adormi), *adînca mare* (Adînca mare), *genunea cea adîncă* (Scrisoarea IV), *adîncul mormînt* (Auzi prin frunze uscate), *undele. . .profunde* (Cînd crivățul cu iarna), *Rîul în adînc suspină* (Memento mori), *adîncile dumbrave* (ib.), [ale] *codrului adînci cîntări* (ib.), *codri adînci întunecoși* (ib.), [vulcani] *reped adînc în cer* [lava] (ib.); 2. *zîmbirea lui* [a Împăratului] *deșteaptă, adîncă și tăcută* (Împărat și proletar), *Cezarul trece palid în gînduri adîncit* (ib.), *adîncii ochi* (Călin), *ochii lucesc himeric* (Luceafărul), *noaptea lui adîncă* [a ochiului] (ib.), *Te asamăn unui prinț Ce se uit-adînc în ape* (O rămîi), *raza lor adîncă* (Memento mori), *chipuri mohorîte cu-adînci și slabe fețe* (Tat twam asi), (metaforic=-) *cu glas adînc* (Veneția), *adîncul glas de aramă*, (Strigoii), *glasul de tunet adînc* (Povestea magului călător în stele), *Al despărțirii ceas Adînc vibră* (Eu număr, ah plîngînd); 3. *mulțumire adîncă* (Înger și demon), *Jalea mea adîncă* (S-a dus amorul . . .), *Dorul meu e-atît de adînc* (Nu mă înțelegi), *Nu știi a ta apropiere Cum inima adînc o liniștește* (Sonet II), [Inima] *tresare-adînc la întristarea ta* (Iubitei), *Ca să fii domn, se cade să-i iei adînc pe oameni* (Gemenii) etc.

Vechi, (învechit, antic) este ceea ce e bătrîn, ce are o vîrstă mare, ce datează din timpuri imemoriale, din străbuni.Eminescu aplică acest epitet oamenilor şi manifestărilor lor, naturii şi lucrurilor: *antică fruntea ta* (La mormîntul lui A.P.), *zidirile antice* (Egipetul), *antica lor trufie* [a zidirilor] (ib.), *mîna cea veche a-nvăţaţilor mireni* (Epigonii), *piramidele-nvechite* (Floare albastră), *corăbii învechite* (Împărat şi proletar), *turnul înalt şi vechiu* (Făt-frumos din tei), *străvechii codri* (Călin), *Sub bolta cea înaltă a unei vechi biserici* (Strigoii), *codri vechi de brad* (ib.), *sfetnici vechi de zile* (ib.), *picioarele lui vechie... cîrja lui cea vechie* [a împăratului bătrîn] (ib.), *vechii ei uşori* [ai porţii] (ib.), *vechii munţi* (ib.), *vechiul salcîm* (Sara pe deal), *clopotul vechiu* (ib.), *streaşine vechi* (ib.), *glasul vechilor păduri* (Lasă-ţi lumea...), *limba veche şi-nţeleaptă* (Scrisoarea II), *cîntec vechi* (Scrisoarea IV), *ochiul lumii cei antice* (Scrisoarea V), *basmul vechi al zînei Dochii* (Sonet I), *timpurile vechi* (Pe lîngă plopii), *o cîntare veche* (ib.), *cartea cea veche* [a magului] (Povestea magului călător în stele), *antica mare, ... antica navă* (ib.), *teiul natal şi vechi* (Zboar-al nopţii negru flutur) etc.

Etern (vecinic), de veci este ceea ce n-are limită în timp, ce n-are început şi sfîrşit, ce datează de totdeauna, de cînd lumea, ce nu se sfîrşeşte niciodată. Eminescu aplică acest epitet fiinţelor, înfăţişărilor naturii, unor concepte abstracte: *O mag, de zile vecinic* (Strigoii), *setea cea eternă* [ce-o au după olaltă lumina de-ntuneric şi marmura de daltă], (Nu mă înţelegi), *noaptea vecinicei uitări,* (Din noaptea...), *O apă vecinic călătoare* (Diana), *Stelele ce vecinic pe ceruri colindează* (Strigoii), *codrii vecinici,* (ib.), *Să-ngăduie intrarea-mi în vecinicul repaos* (Rugăciunea unui dac), *Şi-n stingerea eternă dispar fără de urmă* (ib.), *Pierdută vecinic pentru mine* [iubita] (Atît de fragedă), *raza gîndului etern* (Cu mîne zilele-ţi adaogi), *linişte de veci* (Luceafărul), *sînul vecinicului ieri* (ib.), *negura eternă,* (Scrisoarea I), *eterna pace* (Scrisoarea I), *cîntul cel etern neisprăvit* (Scrisoarea IV), *setea liniştei eterne* (ib.), *vecinic este numai rîul* (ib.), *visul negurii eterne* (ib.), *piedica eternă ce-o punem la adevăr* (Scrisoarea V), *Să uit pe veci norocul ce-o clipă l-am avut* (Departe sînt de tine), *zarea eternei dimineţi* (De cîte ori iubito ...), *Sîntem copii etern-neliniştiţi* (Demonism), *codrii vecinici* (Povestea magului călător în stele), *vecinica pădure* (În căutarea Şeherezadei), *eterna lavă* [a vulcanului] (ib.), *amar etern şi visuri peritoare* (Gîndind la tine), *eterna neodihnă* [a mării] (Sarmis) etc.

« Adînc », « vechiu », « etern » sînt epitete caracteristic eminesciene. Poeţii înaintaşi nu le-au întrebuinţat, în tot cazul nu cu aceeaşi frecvenţă şi semnificaţie. Aceste epitete nu apar apoi în poeziile lui Eminescu de tinereţe, ci mai tîrziu, cînd concepţia de viaţă a poetului se cristalizează. Între aceste epitete există o apropiere de sens, care nu poate scăpa nimănui. « Adînc » este, în adevăr, un epitet care desemnează vastitatea, depărtarea mare în spaţiu şi, prin întrebuinţare metaforică, expresiile şi sentimentele care se opun superficialităţii, care urcă din temeliile fiinţei omeneşti, care îl angajează total pe om, care sînt hotărîtoare. Dacă « adînc » desemnează depărtarea în spaţiu, « vechi » indică depărtarea în timp, ceea ce durează de mult. « Etern » (sau « vecinic ») este, pînă la un punct, creşterea pînă la nelimitat a ceea ce este vechi şi, de fapt, Eminescu dă uneori acestui epitet accepţiunea de « foarte vechi »: *vecinica pădure, eterna lavă.* Dar « etern » are şi înţelesul de ceea ce aparţine legilor care domină fenomenele naturii, *stelele ce vecinic colindează, eterna neodihnă a mării* etc. Prin folosirea acestor epitete şi prin ideile sau

reprezentările fanteziei legate de ele, Eminescu a dat poeziei româneşti dimensiuni care îi lipseau mai înainte. Lumea în care ne introduce Eminescu este o lume de o mare vastitate în spaţiu şi timp şi în care privirea cugetătorului pătrunde pînă la punctele cele mai tăinuite ale sufletului omenesc şi pînă la concepţiile cele mai înalte ale raţiunii.

Prin aceste caractere ale poeziei sale, aşa cum le luminează epitetele ei cele mai caracteristice, Eminescu este unul din reprezentanţii cei mai străluciţi ai epocii deschise o dată cu anul 1848, printre ai cărui scriitori el a recunoscut, în « Epigonii », pe înaintaşii săi. O dată cu revoluţia din 1848, societatea romînească a voit să se smulgă de sub opresiunea străină şi din lanţurile feudalismului şi să se angajeze pe drumurile libertăţii. Poporul romîn scuturînd cătuşele robiei seculare, a găsit condiţiile unei dezvoltări necunoscute pînă atunci a simţirii şi a gîndirii. Lumea se extinde, se adînceşte şi se înalţă pentru spiritele care se bucură de primele roade ale mişcării de eliberare naţională şi socială a generaţiei revoluţionare. Strămutînd departe limitele lumii sale, poporul romîn ia mai întîi o cunoştinţă mai limpede despre vechimea trecutului său. Bălcescu şi Kogălniceanu sînt interpreţii istoriei sale. Negruzzi, Gr. Alexandrescu, Alecsandri, Bolintineanu şi alţii devin poeţii trecutului, în care descoperă vrednicia pilduitoare a prezentului. Eminescu li se alătură în generaţia următoare, nu numai prin poetizarea trecutului generos, a basmelor, legendelor şi tradiţiilor populare, dar şi prin acea sensibilitate pentru vechimea înfăţişărilor din jurul său, despre care ne vorbeşte unul dintre epitetele sale cele mai caracteristice. Gîndirea eliberată vrea să pătrundă pînă în adîncimea sufletului omenesc, să sondeze misterele naturii şi să se ridice pînă la concepţiile cele mai generale ale inteligenţei, pînă la cunoaşterea legilor eterne ale naturii. Epitetele caracteristice ale poeziei eminesciene, « adînc », « vechi », « etern », exprimă aceste atitudini.

Studiul epitetului eminescian a pus în lumină laturi importante ale imaginaţiei şi sensibilităţii poetului, ca şi a mijloacelor lui artistice considerate în dezvoltarea lor, pînă cînd poetul ajunge la simplitate prin scuturarea îmbelşugatelor podoabe stilistice ale tinereţii, pînă cînd se deschide către lume, sporind puterea lui evocatoare şi pînă cînd se întregeşte concepţia lui de viaţă. Cunoaşterea lui Eminescu cere însă şi studiul celorlalte mijloace artistice ale lui şi, în primul rînd, ale acelora care s-au încrucişat din cînd în cînd cu studiul epitetului.

ЭПИТЕТ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЭМИНЕСКУ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Изучать эпитеты в произведениях поэта — это выявлять данный ему природой дар наблюдения и изображения, освещать руководящие им чувства и побуждения, выяснять его отношения к окружающему миру и обществу. Вот почему, изучая эпитеты в произведениях Эминеску, мы сможем ближе познать этого поэта. Автор настоящей статьи и взял на себя этот труд, пользуясь поэтическим материалом, опубликованным как при жизни Эминеску, так и после его смерти.

В начале указывается на необходимость дать эпитету более точное, чем прежнее, внушенное реторическим учением определение. Эпитет

может служить эстетическим определением не только существительного но и глагола. Он может быть облечен в форму не только прилагательного, но и других грамматических частей речи, например существительного в предложном или родительном падежах, наречия простого или составного, именного сказуемого, приложения, определительно-относительного предлогжения. При изучении прежде всего грамматических категорий, к коим принадлежат поэтические эпитеты Эминеску, невольно напрашиваются некоторые выводы, касающиеся характеристики его поэзии и направления ее развития во времени. Так, например, замена эпитета-деепричастия (Эминеску, подобно его предшественникам, пользуется им в своих ранних произведениях) эпитетом-относительным предложением, открывает поэту большой простор для его фантазии и для его поэтической выразительности.

Затем следует изучение эстетических категорий эпитетов Эминеску. В зависимости от объекта эпитет может быть оценивающим, или образным; моральный эпитет может прилагаться к моральному определению, физический эпитет к моральному определению, моральный эпитет к физическому определению, физический эпитет к физическому определению. Все эти эстетические эпитеты поэзии Эминеску подвергаются разбору, выявляющему между прочим частое использование моральных эпитетов, прилагаемых к физическим определениям (то есть эпитета олицетворения), и использование эпитета, принадлежащего к другим чувствительным областям чем та, в которую входит охарактеризованный им предмет (ароматный цвет, мягкая луна, влажные бриллианты и т. п.). С точки зрения сферы действия и частоты, эпитеты разделяются на украшающие и обобщающие, обособляющие, стереотипные, редкие и противопостовляющие. Несмотря на то что развитие поэзии Эминеску шло по пути более широкого использования обособляющих эпитетов, эпитеты украшающие и обобщающие сохранились в произведениях поэта вплоть до конечного периода его творчества, появляясь каждый раз, как он старался сохранить лирическое изложение на уровне философского созерцания или когда он прибегал к символам или формам классицизма, стремясь создать классическую атмосферу. После этого изучаются способы присоединения, упорядочения, и подчинения эпитетов, попарной и последовательной их группировки с указанием на артистический эффект, достигаемый этими приемами.

Эминеску прибегал в большей мере к эпитетам его эпохи (*белый*, *кроткий*, *сладостный*, *горестный*, *плавный*, *легкий*, *зеленый*, *нежный* *горделивый*, *фантастический*, *прекрасный* и т. д.). При разборе некоторых из них сопостовляются приемы использования их прежними поэтами и указывается на новые смысловые значения, приданные им Эминеску. Совокупность его эпитетов является в большой мере решающим фактором в определении духа его поэзии. Следя за развитием последней, в связи с применяемыми эпитетами, можно установить в ней две тенденции: желание *сбросить с себя прикрасы* и стремление к *свободному общению с миром*. В то время как в первых стихотворениях Эминеску эпитеты появляются в пропорции 83%, по сравнению с количеством слов, подверженных определению, в средний и в особенности в конечный период его творчества число эпитетов уменьшается, иногда совершенно исчезая. Затем, тогда как в первых стихотворениях мы

очень часто встречаемся с эпитетами моральными и оценивающими, позднейшие периоды характеризуются более широким использованием эпитетов физических и обособляющих. Благодаря этой двойной тенденции поэзии, Эминеску следует по пути простоты и правдивости. Напоследок начинают появляться самые характерные для поэта эпитеты: старый, глубокий, вечный, коими его предшественники не пользовались. Появление этих эпитетов и связанный с ними полет фантазии Эминеску вывели румынскую поэзию на невиданный ею до сих пор простор. Поэтическое царство, куда нас вводит поэт, является миром обширным в пространстве и во времени, где мысль проникает в сокровеннейшие тайники человеческой души и приобщается к высшему разумению. Изучение эпитетов Эминеску обрисовывает нам поэта как представителя эпохи, берущей начало в 1848 году, когда румынский народ старался сбросить с себя чужеземное иго, разорвать цепи феодализма и вступить на путь свободы. Мир раздается в ширь, в высь и в глубь для тех, которые умеют радоваться достижениями освободительного национального и социального движения революционного поколения. Изучение эпитетов Эминеску обрисовывает нам именно этот момент.

Эпитеты Эминеску приобретают порой метафорный характер и завершение настоящего труда ставит перед нами новое задание: исследование метафоры в эпитетах этого поэта.

L'ÉPITHÈTE DANS LA POÉSIE D'EMINESCU

(RÉSUMÉ)

L'étude de l'épithète dans l'œuvre d'un poète permet de mettre en lumière l'étendue de son esprit d'observation et la puissance de son imagination, les sentiments et les impulsions qui le dominent, son attitude à l'égard du monde et de la société. On peut donc espérer que la connaissance de la poésie d'Eminescu fera quelques progrès par l'étude des épithètes qu'elle emploie. L'auteur entreprend cette étude en utilisant le matériel des poèmes publiés du vivant du poète aussi bien que celui de ses œuvres posthumes.

Une définition de l'épithète plus complète que celle des anciens traités de rhétorique était nécessaire. L'épithète n'est pas seulement le déterminant esthétique d'un substantif mais encore celui d'un verbe. Elle ne prend pas uniquement la forme de l'attribut adjectival, mais d'autres formes grammaticales encore: celle du substantif au cas prépositionnel et au cas génitif, celle de l'adverbe et des locutions adverbiales, du verbe nominal, de l'apposition, des propositions attributives-relatives. En étudiant en premier lieu les catégories grammaticales de l'épithète dans la poésie d'Eminescu, certaines conclusions s'imposent en ce qui concerne les caractéristiques de cette poésie et l'orientation de son développement dans le temps. Tel, par exemple, l'emploi de l'épithète-proposition relative au lieu de l'épithète gérondivale qu'Eminescu utilise à ses débuts tout comme d'autres poètes qui

l'ont précédé, offre au poète un plus large espace pour l'essor de son imagination et de son expression.

Suit l étude des catégories esthétiques de l'épithète d'Eminescu. Selon son objet, l'épithète peut être appréciative ou évocative: l'épithète morale des termes moraux, l épithète physique des termes moraux, l épithète morale des termes physiques et l'épithète physique des termes physiques.

Toutes ces catégories esthétiques sont étudiées dans la poésie d'Eminescu, tout en mettant en lumière, entre autres, la fréquence de l'épithète morale de certains termes physiques (c'est-à-dire l'èpithète personnification) ou bien de l épithète appartenant à des régions sensorielles autres que celle du terme auquel elle est associé (*lumière embaumée*, *lune molle*, *brillants humides*, etc.). Au point de vue de la sphère et de la fréquence de l'épithète on distingue l'épithète ornante généralisatrice, individuelle, stéréotype, rare et antithétique. Bien que la poésie d'Eminescu ait évolué vers l'utilisation plus ample de l'épithète-individuelle, l'usage des épithètes ornantes-généralisatrices s'est maintenu jusqu'aux périodes finales de son activité créatrice, chaque fois que le poète a désiré maintenir l'exposition lyrique au niveau de la méditation philosophique ou bien lorsqu'il a utilisé des symboles ou des formes du classicisme et qu'il a souhaité obtenir une atmosphère classique. L'auteur étudie ensuite les procédés de juxtaposition, coordination et subordination des épithètes, leur groupement en couples ou en chaîne, en faisant ressortir les effets artistiques obtenus de cette manière.

Eminescu a largement utilisé les épithètes de l'époque (*blanc*, *doux*, *calme*, *léger*, *mystérieux*, *vert*, *amer*, *tendre*, *imposant*, *fantastique*, *fier*, etc.). Certaines de ces épithètes sont étudiées en comparaison de la manière dont elles ont été utilisées par les autres poètes, prédécesseurs d'Eminescu, en mettant en lumière les valeurs nouvelles, avec lesquelles Eminescu les associe. L'ensemble des épithètes d'Eminescu constitue en grande partie le facteur déterminant de l'atmosphère de sa poésie. Etudiée dans son développement et par rapport à l'emploi des épithètes, la poésie d'Eminescu manifeste deux tendances: celle de se dégager des ornements et celle de s'ouvrir au monde. Alors que dans ses premiers poèmes, l'épithète se trouve parfois en proportion de 83% par rapport au nombre des mots déterminables, dans la période moyenne, et surtout dans la période finale, le nombre des épithètes diminue, dans certains cas, jusqu'à complète disparition. En outre, alors que dans les premiers poèmes on remarque une grande fréquence des épithètes appréciatives et morales, les périodes ultérieures accusent un emploi plus ample des épithètes physiques et individuelles. Grâce à cette double tendance, la poésie d'Eminescu évolue vers la simplicité et la vérité. Enfin, peu à peu, apparaissent les épithètes le plus caractéristiques d'Eminescu: *ancien*, *profond*, *eternel*, que ses prédécesseurs n'ont pas employées. Par l'utilisation de ces épithètes et par les représentations de la fantaisie qu'elles expriment, Eminescu a donné à la poésie roumaine des dimensions qui lui manquaient auparavant. Le monde dans lequel Eminescu nous introduit est un monde à vastes proportions dans l'espace et dans le temps, un monde dans lequel le regard du penseur pénètre jusque dans les recoins les plus secrets de l'âme humaine et jusqu'aux conceptions les plus élevées de la raison. L'étude de l'éphithète d'Eminescu le caractérise comme un représentant de l'époque qui commence en l'an 1848, lorsque le peuple roumain a voulu s'arracher à l'oppression étrangère et aux chaînes du féodalisme et s'engager dans la voie de la liberté. Le monde s'étend, s'appro-

fondit et s'élève pour les esprits qui jouissent des premiers fruits du mouvement de libération nationale et sociale de la génération révolutionnaire. L'étude de l'épithète dans la langue d'Eminescu met en lumière une des conséquences de ce moment.

Les épithètes d'Eminescu ont souvent une fonction métaphorique et leur étude s'achève par la préconisation d'un thème nouveau: la méthaphore dans la poésie d'Eminescu.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

PROBLEME DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

PRINCIPIUL ADAPTĂRII LA CONTEXT

DE

T. CAZACU

1. Definirea limbajului ca fenomen social e impusă de însăşi natura sa, precum şi de funcţiunea lui fundamentală — « comunicarea ». Aceasta presupune existenţa unei conexiuni, a unei relaţii între cel puţin două persoane, dintre care una exprimă intenţionat şi transmite un conţinut psihic — o idee, un ordin, o stare afectivă etc. — celeilalte. Limbajul, ca fapt social, serveşte unui scop social şi suferă influenţa societăţii: finalitate şi determinare socială din care decurg caracteristicile acestui fenomen complex.

2. Limbajul joacă rolul unei « pîrghii sociale »; aşa după cum pîrghia fizică este folosită pentru a opera pe cale mijlocită o modificare în starea unui obiect, la fel limbajul constituie pentru vorbitor un mijloc de a acţiona indirect, prin semnale, asupra celorlalte persoane.

Capetele acestei pîrghii le constituie « emiterea » şi « receptarea »: de aici aspectul bipolar al limbajului, caracteristică trecută de obicei cu vederea, deşi ea este cauza tuturor fenomenelor mai importante care pot fi observate în orice act de comunicare prin limbaj.

Emiterea o alcătuiesc fenomenele legate de exprimare — în special prin vorbire —, iar receptarea este procesul general care cuprinde, în ultimă instanţă, înţelegerea celor exprimate. Aceste două aspecte sînt corelate, se întrepătrund şi se influenţează reciproc, făcînd din limbaj un fenomen unitar, condus de aceleaşi legi în oricare dintre ipostazele sale.

Problema exprimării şi a înţelegerii poate fi urmărită din două puncte de vedere: un prim aspect este acela al relaţiei dintre persoana care vorbeşte şi aceea care ascultă, ceea ce creează raportul vorbitor-auditor; cel de-al doilea aspect îl constituie posibilitatea uneia şi aceleiaşi persoane de a se exprima şi totodată de a înţelege ceea ce exprimă un alt vorbitor.

Existenţa acestei duble atitudini — exprimare şi înţelegere —, născută dintr-o necesitate socială, este inerentă oricărui fapt de limbaj. Chiar în cazul cînd unul dintre interlocutori, şi anume auditorul, lipseşte — fie pentru că nu are o atitudine adecvată de receptare, fie pentru că e vorba de limbajul monolog sau de forma de limbaj interior —, totuşi el este presupus de vorbitor, el există deci, cel puţin fictiv, în toate formele limbajului.

Chiar limbajul interior, care îndeplineşte de obicei funcţiunea secundară de instrument indispensabil al gîndirii proprii — pe care o ajută să se for-

meze delimitînd-o, precizînd-o, fixînd-o — este croit după tiparul comunicării exterioare [1]. El este de fapt o discuție lăuntrică, un « monolog dialogat », în care omul, obişnuit să se manifeste întotdeauna față de cineva şi să privească totdeauna spre altul, gîndeşte față de sine însuşi. De aici complexitatea faptului de limbaj, caracterizat, ca nici un alt proces psihic, prin aspectul său bipolar.

Funcțiunea principală — originară şi propulsivă — a limbajului, comunicarea în vederea cooperării sociale, este realizată prin însăşi finalitatea celor două aspecte ale sale [2]. Momentul « emitere », pe de o parte, înseamnă o exprimare care nu numai că nu este gratuită, dar are un scop precis şi anume acela de a transforma un conținut psihic în fapt obiectiv, pentru a-l transmite altuia; iar « receptarea », pe de altă parte, se manifestă printr-o atitudine activă, de interes față de expresia vorbitorului, de valorificare comprehensivă a exteriorizării acestuia. Finalitatea limbajului se concretizează deci în caracteristica lui de pîrghie care serveşte la comunicarea între două părți — între vorbitor şi auditor —, scopul amîndorura constituindu-l necesitatea de înțelegere mutuală pentru colaborarea în viața socială. Ambilor parteneri li se pune, ca atare, problema adaptării la mediul social, la nevoile comunicării, adică realizarea unui echilibru final, prin acordul sau înțelegerea dintre vorbitori şi auditori.

Pentru a servi cu adevărat la comunicare, limbajul trebuie să se supună necesităților sociale. Nu este destul să exprimi ceva, ci trebuie ca exprimarea ta să fie eficace, să poată fi înțeleasă; după cum nu e suficient să-ți îndrepți atenția către vorbirea cuiva, fără a ține seama şi de o serie de împrejurări, care sînt singurele capabile să-ți contureze cu adevărat sensul exact al conținutului exprimat. Caracterul bipolar al limbajului impune de fapt — prin determinarea lui socială —, o exprimare inteligibilă pentru ceilalți şi o înțelegere adaptată la exprimarea vorbitorului.

3. Mijlocul prin care se realizează acordul dintre vorbitor şi ascultător este utilizarea unui instrument comun, a unui « mijloc de comunicare » [1], şi anume a unei limbi cunoscute ambilor parteneri. Limbajul, noțiune cu care de obicei operează psihologii, şi limba (structura gramaticală, lexicul, sistemul fonetic specific, cu aspectele deosebite pe care le iau în spațiu şi în dezvoltarea istorică — etc.), ca obiect de studiu în special al lingvisticii, sînt fenomene atît de intim împletite şi se confundă în aşa măsură în momentul concret al comunicării, încît găsirea unui criteriu de discriminare între ele prezintă dificultăți. Limba şi limbajul sînt, de fapt, două aspecte diferite, dar nicidecum opuse, ale aceluiaşi fenomen, al comunicării în societatea umană, ca funcțiune a celui de-al doilea sistem de semnalizare (considerat în interacțiunea lui cu primul sistem). Limbajul este un ansamblu complex de procese, rezultat al unei anumite activități psihice, al activității nervoase superioare umane, profund determinate de viața socială; el asigură însuşirea şi utilizarea corectă

---

[1] Vezi, în privința limbajului interior, şi precizările lui P. S. Popov, Învățătura lui I. V. Stalin despre unitatea limbii şi a gîndirii şi problemele logicii, în « Vestnik Moskovskogo Universiteta », seriia obşcestvennîh nauk », nr. 9, 1951, pp. 50—52.

[2] Vezi, cu privire la rolul fundamental al funcției de comunicare — care are în vedere atît pe vorbitor, cît şi pe auditor —, sublinierile lui A. S. Cikobava, Învățătura lui I. V. Stalin despre limbă ca fenomen social, în Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1953, pp. 83, 87, 91, 92.

[3] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii, Ed. P. M. R., Bucureşti 1951, pp. 29, 48.

(şi normală: vezi cazurile patologice, de afazie etc.) a unei anumite limbi (de ex. a structurii gramaticale adecvate etc.); totodată însă, limbajul însuşi nu există şi nu se dezvoltă decît prin utilizarea şi învăţarea limbii, care creează şi modifică conţinutul legăturilor temporare din cel de-al doilea sistem de semnalizare, considerat în interacţiunea lui cu primul sistem. Limbajul şi limba — utilizată ca etalon comun într-o anumită colectivitate — s-au născut din necesitatea de comunicare în procesul muncii şi se bazează pe posibilitatea, specific umană, de a înţelege caracterul semnificativ al expresiilor. Limba, creaţie dar totodată fundament al limbajului — care nu ar putea funcţiona fără ea —, instrument şi totodată rezultat al activităţii de comunicare, este un dat obiectiv şi exterior persoanei care îşi însuşeşte o anumită limbă, operă a întregii societăţi. Cuprinsă însă în activitatea limbajului în momentul vorbirii, limba devine un fapt concret, care capătă toate nuanţele sau caracteristicele particulare ale diverselor împrejurări în care e folosită [1].

4. Ce înseamnă utilizarea limbii, ce anume determină folosirea cuvintelor şi a formelor gramaticale în procesul limbajului? Cauza folosirii limbii stă tocmai în necesitatea de a ne exprima pentru alţii, deci şi de a fi înţeleşi de ei. În intenţia vorbitorului, exprimarea e menită să fie un semn pentru auditori, să fie ,,semnificativă“ pentru aceştia. Pe de altă parte, ascultătorii îşi manifestă atitudinea adecvată limbajului, tocmai prin faptul că atribuie o valoare semnificativă manifestării semenilor şi că încearcă să-i pătrundă sensul. Scopul ţintit şi efectul realizat al atitudinii de comunicare prin limbaj sînt, aşadar, desprinderea unui sens, care devine punctul de întîlnire al interlocutorilor. Cuvîntul cristalizează astfel, în aspecte sensibile, forme de reflectare, stări psihice, care nu ar fi altfel percepute clar; iar folosirea lui este dovada orientării, în exprimarea prin limbaj, către celelalte persoane.

Apariţia unui sens presupune deci pe de o parte intenţia de comunicare, dar pe de alta dorinţa şi putinţa de a o realiza şi de a atribui realizării ei o anumită valoare. Ca atare, subsecventă finalităţii de comunicare, apare şi o intenţie de semnificare, în lipsa căreia limbajul nu şi-ar putea îndeplini funcţiunea sa fundamentală. Condiţia eficacităţii folosirii acestor semne este depăşirea aspectului concret al exprimării şi recunoaşterea valorii ei semnificative.

Analiza unui cuvînt pune în lumină două aspecte: a) forma concretă, sensorială sau motorie, receptată de organele de simţ şi emisă printr-o mişcare (articulatorie verbală ori, în cazul scrisului, a mîinii), şi b) conţinutul ei semnificativ. Cuvîntul reprezintă unitatea dintre aspectul sonor şi conţinut [2]. Forma — sonoră, scrisă, articulatorie — nu poate juca rol singură, nu interesează în limbaj

[1] Deosebirea dintre limbă şi limbaj nu trebuie axată însă pe criteriile care au dus la distincţia dintre речь şi язык, făcută de D. A. Biriukov, Învăţătura lui I. P. Pavlov despre interacţiunea dintre primul şi al doilea sistem de semnalizare în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin asupra problemelor lingvisticii, în « Fiziologhiceskii jurnal SSSR », nr. 1, 1951; v. critica tezei sale şi dezbaterea mai pe larg a acestei probleme de către I. I. Novinski, Despre lipsurile şi interpretarea unor probleme de biologie, în « Voprosî Filosofii », nr. 6, 1951, pp. 167—170.

[2] Cf. şi E .V. Şorohova, Învăţătura lui I. P. Pavlov despre sistemele de semnalizare în lumina teoriei leniniste a reflectării, în « Voprosî Filosofii », nr. 2, 1952, trad. în « Anal. Rom.-Sov. », seria Medicină generală, nr. 1, 1953, p. 15.

ca atare, prin ea însăşi, ea avînd numai funcţia de a concretiza şi de a transmite o semnificaţie [1].

5. Un cuvînt receptat numai ca un complex sonor ar fi asemănător — referindu-ne la terminologia pavloviană — oricărui « semnal » concret, oricărui sunet care poate fi asociat cu orice obiect, pentru ca, în virtutea unui reflex condiţionat, să declanşeze — în lipsa obiectului — reacţia respectivă (de pildă sunetul soneriei care, asociat cu trecerea curentului electric printr-un buton de contact, provoacă apoi ridicarea mîinii chiar şi în lipsa curentului electric, este un semnal). Un asemenea simplu semnal nu « desemnează », ci are un rol funcţional fiziologic, de a indica, de a anunţa [2]. Importantă pentru limbaj, pentru această funcţiune a celui de-al doilea sistem de semnalizare, este în primul rînd valoarea semnificativă abstractă şi deprinsă în cadrul societăţii, a sunetelor sau, în genere, a formei concrete a cuvintelor.

Cuvîntul nu acţionează ca orice excitant, ci el are o valoare numai întrucît e receptat ca semnal al altor semnale. « Cuvîntul a fost acela — scrie Pavlov — care a constituit al doilea sistem de semnalizare a realităţii, propriu nouă, oamenilor, fiind un semnal al semnalelor » [3].

Caracteristica « semnalului semnalelor » este că el nu funcţionează direct — ca de pildă apariţia automobilului care, fiind pe punctul de a te lovi, te face să te opreşti —, ci acţionează indirect, prin raportarea la o anumită formă — sonoră, de exemplu — a unei valori semnificative speciale, care e înţeleasă ca atare, adecvat. Numai în virtutea acestei raportări la obiectele sau la relaţiile desemnate de ele, cuvintele « Automobilul ! » sau « Primejdie ! » pot juca rol de semnale, pot declanşa la ascultători acţiunea scontată. Acest fapt este confirmat pe cale experimentală şi de cercetătorul L. A. Schwartz, care a dovedit — în cursul unor experienţe consacrate studiului funcţiilor ochiului — că *la om*, în folosirea cuvintelor ca excitanţi condiţionaţi, rolul principal îl joacă nu atît imaginea lor auditivă ca atare, cît înţelesul lor. Prezentînd, în calitate de excitanţi condiţionaţi, cuvinte sinonime (dintre care numai unul fusese rostit concomitent cu excitantul necondiţionat), acestea, deşi diferă auditiv între ele, influenţează totuşi vederea la fel, în virtutea asemănării lor din punctul de vedere al semnificaţiei [4]. De pildă, reacţia reflex-condiţionată formată pentru cuvîntul « cărare » (rus. дорожка) se extindea şi asupra sinonimului « drumuşor » (rus. тропинка) sau chiar asupra unui cuvînt dintr-o altă limbă, dar avînd aceeaşi semnificaţie [5].

Utilizarea cuvintelor se bazează pe posibilitatea de simbolizare, pe putinţa de a « semnaliza » ceva în mod voit şi de a înţelege « semnalul » acesta complex

---

[1] Vezi şi E. V. Şorohova, loc. cit.: cuvîntul acţionează nu atît prin latura sa acustică sau grafică, cît prin conţinutul său. Aceste două aspecte nu trebuie să fie însă izolate şi nici să se desconsidere importanţa substratului material al semnificaţiei — sunetele, fonemele care alcătuiesc cuvîntul respectiv —, deoarece fără aspectul sonor (sau grafic) nu poate exista nici semnificaţia, nici excitantul însuşi ca atare. Cf. şi I. B. Lehtman, Pentru restructurarea psihologiei pe baza învăţăturii lui I.P. Pavlov, în «Voprosî Filosofii », nr. 2, 1953, pp. 219-224.

[2] A. G. Spirkin, Învăţătura lui I. P. Pavlov despre cele două sisteme de semnalizare, baza biologică a învăţăturii staliniste despre limbă, « Izvestiia Akademii Nauk SSSR », seriia istorii i filosofii, vol. VIII, nr. 3, 1951, trad. în Anal. Rom.-Sov., seria Pedagogie-Psihologie, nr. 5, 1952, p. 55.

[3] I. P. Pavlov, Opere alese, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1951, vol. II, p. 230.

[4] S. V. Kravkov, Teoria lui I. P. Pavlov asupra reflexelor condiţionate şi oftalmologia, în « Revista Ştiinţelor Medicale », februarie, 1951, p. 53.

[5] A. G. Spirkin, op. cit. p. 56.

care este cuvîntul, drept locțiitor al unui fenomen sau al unui obiect căruia i se substituie pe plan abstract prin semnificație, iar pe plan concret prin învelișul material, prin forma externă, care constituie «semnul»[1].

Capacitatea de simbolizare a cuvîntului nu trebuie înțeleasă greșit, în sensul unei «substituiri arbitrare» a excitanților reali prin simbolurile lor[2]. Prin semnificația pe care o conține, cuvîntul reflectă realitatea: «Dacă vrei să folosești cuvinte — spunea Pavlov în cunoscutele «Miercuri Pavloviene» —, atunci în fiecare minut cuvintele tale proprii să reprezinte realitatea»[3]. Considerînd cuvîntul din punctul de vedere al noțiunii pe care o cuprinde — notează Galkina-Fedoruk —, el este imaginea, reflectarea realității, realizată în formă sonoră; pe de altă parte, cuvîntul e un semn (знак), adică e formularea sonoră a semnificației, e forma în care poate apărea și exista noțiunea[4].

Așadar, cuvîntul, departe de a fi un excitant direct de reflexe —fie chiar și condiționate ca în cazul animalelor —, este un intermediar intelectual care necesită putința unor continue salturi între concret (forma lui) și abstract (semnificația), pentru a le lega de faptul particular semnificat, de realitatea reflectată în semnificație și «îmbrăcată în forma sonoră»[5]. Folosirea cuvintelor mărturisește posibilitatea omului, în opoziție cu animalul, de a se desprinde din prezentul concret și de a acționa în cadrul unei perspective abstracte, în care orice expresie este dedublată de o semnificație general valabilă, utilă pentru a desemna orice obiect din aceeași categorie. Semnificația este comună pentru toți cîți utilizează aceeași limbă și, în virtutea acestui fapt, ea e înțeleasă de toți cei ce și-au însușit același sistem de semnificații, în care s-a cristalizat o experiență socială comună. «Astfel, din punct de vedere psihologic — arată A. N. Leontiev —, semnificația este reflectarea generalizată a realității elaborate de omenire și fixată sub forma semnificației lingvistice a noțiunii, a cunoștințelor sau chiar în aceea a unei capacități fixate, ca «mod generalizat de acțiune», ca normă tehnică etc.»[6]. «Semnalul semnalelor — mai subliniază Pavlov — reprezintă o abstractizare a realității, permițînd generalizări, fapt care constituie gîndirea noastră superioară specific umană»[7]. Se înțelege, așadar, de ce «orice cuvînt este o generalizare», cum spunea Lenin.

6. Cum se poate realiza însă o exprimare mereu adaptată la împrejurări noi, prin numărul limitat de cuvinte ale unei limbi, cum se pot transmite pînă și elemente emoționale de pildă[8], personale și variabile, care nu sînt întot-

---

[1] Vezi E. M. Galkina-Fedoruk, Cuvîntul și noțiunea în lumina învățăturii clasicilor marxism-leninismului, în «Vestnik Moskovskogo Universiteta», cit., p. 113.

[2] Vezi și E. V. Șorohova, loc. cit. și D. P. Gorski, Despre rolul limbii în cunoaștere, în «Voprosî Filosofii», nr. 2, 1953, p. 84.

[3] Citat de E. V. Șorohova, loc. cit.

[4] E. M. Galkina-Fedoruk, Caracterul de semn în limbă din punctul de vedere al lingvisticii marxiste, în «Inostrannîie iazîki v școle», nr. 2, 1952, p. 11.

[5] L. O. Reznikov, Împotriva agnosticismului în filologie (Critica teoriei hieroglifice a limbii), în «Izvestiia Akademii Nauk SSSR», secția de literatură și limbă, vol. VII, fascicula 5. 1948, tradus fragmentar în «Analele Romîno-Sovietice», nr. 15, ianuarie-februarie, 1949, pp. 436 și urm.

[6] A. N. Leontiev, Probleme psihologice ale atitudinii conștiente în învățare, în Probleme de psihologia înțelegerii, sub redacția lui A. A. Smirnov. București, Ed. de Stat, 1951, p. 37.

[7] I. P. Pavlov, op. cit. pp. 174—175. Vezi I. Boiko, Cîteva probleme ale restructurării psihologiei pe baza învățăturii lui I. P. Pavlov, în «Voprosî Filosofii», nr. 1, 1952, și E. V. Șorohova, op., cit. p. 16.

[8] Vezi V. E. Sîrkina, Înțelegerea de către elevi a expresivității limbajului, în Probleme de psihologia înțelegerii, ed. cit., pp. 112 urm.; cf. și celelalte articole din aceeași culegere.

deauna cuprinse în semnificaţia de dicţionar a cuvintelor; şi cum reuşeşte ascultătorul să înţeleagă ce e variabil în fiece situaţie, deşi se recurge tot la acest număr limitat de cuvinte şi forme gramaticale fixe şi general valabile? Din punct de vedere social, interesează numai putinţa de cunoaştere reciprocă reală: auditorul e interesat să afle intenţiile interlocutorului şi se împotriveşte cînd nu poate sezisa valoarea exactă şi reală a expresiilor, din pricină că nu transpare din ele specificul situaţiei despre care vrea să ia cunoştinţă. În definitiv, orice obiect şi orice fapt sînt necontenit altele şi mereu nouă pentru noi; iar relaţiile care se creează între realitatea externă, în continua ei schimbare dialectică, şi om sînt în fiecare moment, dintr-un anumit punct de vedere, inedite. Oricît de bogată ar fi o limbă, ea nu oferă totuşi destule forme pentru a cuprinde realitatea dinamică şi, prin aceasta, variabilă. Dar, pe de altă parte, nici nu s-ar putea rămîne la forme de exprimare rigide, în decalaj cu nuanţele realităţii, nu s-ar putea recurge la cuvinte care ar impune limite, cînd împrejurările se modifică în fiece moment. « În fapt—observa Marx —, *societate*, *asociaţie*, sînt denumiri care se pot da tuturor societăţilor, societăţii feudale ca şi societăţii burgheze, care este asociaţia bazată pe concurenţă. Cum pot deci să existe socialişti care numai prin cuvîntul *asociere* cred că pot respinge concurenţa? Şi cum poate dl. Proudhon să încerce să apere concurenţa împotriva socialismului, desemnînd concurenţa doar prin numele de *asociere*? »[1]

Natura, în necontenită creaţie sau transformare, şi mai ales neîncetata acţiune a societăţii asupra ei, ca şi variaţia mediului social şi de aci a manifestărilor psihice, ar impune fie plăsmuirea unor noi expresii — pentru fenomene sau corpuri nou apărute ori descoperite — fie, mai ales, schimbarea acelora existente. Pentru a reda exact conţinutul variabil, pentru a reflecta exact prin limbă mişcarea dialectică a realităţii, cuvintele, odată utilizate în limbă, sînt făcute să varieze, în ciuda faptului că limba nu se schimbă totuşi dintr-un moment în altul, nici după capriciile personale, nici de la o clasă socială la alta şi, în genere, nici chiar după etapele istorice ale societăţii.

7. Care e însă latura cu adevărat variabilă a cuvintelor? Ceea ce interesează în exprimarea prin limbaj nu poate fi, de sigur, forma cuvintelor — învelişul lor sonor sau scris — considerată izolat; dar nici semnificaţia, pe de altă parte, nu poate apărea fără un suport concret. Aceste două aspecte ale cuvîntului sînt de nedespărţit, iar baza comunicării o constitue asocierea dintre ele, creată nu de faptul că o formă, sonoră de pildă, ar sugera în mod natural, onomatopeic sau descriptiv, ceva din caracteristicele obiectului, ci de consacrarea socială a acestei relaţii obiective, care se deprinde în procesul comunicării şi se însuşeşte, se «învaţă» ca orice asociere care are la bază fenomenul legăturilor temporare.

Caracteristic pentru limbaj este însă faptul că aceste legături (suport concret — conţinut) nu sînt totuşi univoce, fixate pentru o singură posibilitate semnificativă: în anumite limite, forma rămînînd aceeaşi, conţinutul poate varia; sau, dimpotrivă, în ciuda modificării formei, este posibil ca semnificaţia să nu se schimbe. Forma fonetică a cuvîntului poate varia, pînă la anumite limite, fără ca acest fapt să atragă după sine modificări semnificative. Cînd un « semnal » oarecare îşi păstrează aceeaşi valoare biologică, diferenţierile dintre diversele lui forme sînt inoperante, reacţia la diversele lui variaţii rămînînd aceeaşi (de ex. în primele faze din fixarea unui reflex condiţionat, în faza iradierii, sau înainte de a se fi «întărit» numai un anumit număr de vibraţii cu prezen-

[1] K. Marx, Mizeria filozofiei, Bucureşti, Ed. P.C.R., 1947, p. 129.

tarea bucății de carne – pentru a se ajunge astfel la o diferențiere a valorii excitanților –, orice sunet al unei viori, fie *do*, fie *la* etc., poate produce în egală măsură reacția salivară, deoarece semnalizează deopotrivă hrana, iar micile deosebiri nu joacă deocamdată vreun rol). Tot astfel și în cazul cînd cuvîntul e pronunțat cu variante regionale sau arhaice: el își păstrează aproape întotdeauna neschimbată semnificația, dacă nu intervin alți factori care să o modifice. *Iremă* sau *inemă* nu au altă semnificație decît *inimă*; de asemenea, nici *ǵoc* față de *joc* sau *dzîc* față de *zic*. Dimpotrivă însă — și acest fapt ne interesează în mod special —, același cuvînt, invariabil aproape ca formă (tot *inimă*, de pildă), poate avea semnificații deosebite, după împrejurări.

Nu forma este deci aceea care impune valoarea semnificativă; ceva mai mult, nu există nici chiar legături univoce și stabile între suportul concret al cuvîntului și conținutul lui semantic. În realitatea concretă, în procesul vorbirii, odată intrate într-un păienjeniș de legături particulare, cuvintele nu mai au un înțeles absolut identic la vorbitori diferiți și în momente deosebite, adică, în definitiv, în împrejurări diverse. Astfel, rămînînd aceleași, cuvintele pot avea totuși — în anumite limite, cum se va vedea — o valoare variabilă.

8. Cazul o m o n i m e l o r este bine cunoscut. Chiar dacă, din punct de vedere lingvistic, formele omonime pot fi considerate, în parte, drept cuvinte deosebite — din pricina etimologiei lor diferite —, în practica limbajului, pentru vorbitori și ascultători, ele joacă rolul unor forme identice, care primesc însă semnificații variate. Considerate izolat, formele omonime sînt simțite ca unul și același cuvînt, indiferent de căile prin care au apărut ele în limbă: omonime născute din etimonuri diferite, în urma evoluției fonetice a cuvintelor: *păr* « pom fructifer etc. » (din lat. *pirus*) și *păr* « fir subțire care crește pe pielea capului și pe diferite alte părți ale trupului » (din lat. *pilus*), sau *cer* pers. 1 ind. prez. de la « a cere » (din lat. *quaero*) și *cer* (din lat. *caelum*); omonime rezultate în urma unei evoluții morfologice, din aceeași tulpină: *albinărie* « apicultură », din *albinar* « cel care se îndeletnicește cu creșterea albinelor » (derivat din *albină* cu sufixul nume de agent *-ar*), față de *albinărie* « mulțime de albine » (din *albină* cu sufixul colectiv *-(ă)rie)*; omonime datorite apariției în limbă, la un moment dat, a unui cuvînt nou, cu o structură fonetică identică cu a unui cuvînt din vechiul fond al limbii: *păcurar* « cioban » (din lat. *pecorarius*) și *păcurar* « om care scoate, vinde păcură » (din *păcură* cu sufixul nume de agent *-ar*); uneori, cuvîntul nou e un împrumut din altă limbă: *masă* « mulțime » (din fr. *masse*) față de *masă* « mobilă » (din lat. *mensa*). De asemenea (din punctul de vedere al sentimentului vorbitorilor), ar putea fi considerate omonime și diferitele înțelesuri ale aceluiași cuvînt, a căror legătură de sens s-a pierdut sau nu mai este atît de evidentă: *ordonanță* « decizie, ordin » și « soldat », « vistavoi » (din fr. *ordonnance*); (fenomenul poate fi constatat mai ales la unele creații metaforice: *broască* « încuietoare la ușă » și *broască* « animal din ordinul batracienelor »).

Diversele semnificații nu constituie o piedică pentru comunicare, deoarece există suficiente mijloace spre a a se realiza o înțelegere precisă din partea ascultătorului, fie că omonimele se referă la obiecte sau fenomene asemănătoare (în acest caz înțelegerea fiind înlesnită de legăturile metaforice), fie că ele desemnează lucruri complet deosebite, între care nu există nicio relație[1]. În acest din urmă caz, în pofida semni-

[1] Vezi, în acest sens, și E. M. Galkina-Fedoruk, op. cit. p. 112.

ficaţiilor foarte disparate uneori, nimeni nu protestează de obicei la utilizarea unor nume identice pentru obiecte complet diferite. Motivul acestei supuneri la variabilitatea conţinutului semnificativ nu se datoreşte numai învăţării limbii, care i-a făcut cunoscute fiecărei persoane aproape toate semnificaţiile cuvintelor — deci şi pe acelea ale formelor omonime —, ci mai ales obişnuinţei de a atribui aceloraşi cuvinte semnificaţii diverse şi de a le înţelege în raport cu împrejurările. Chiar dacă nu cunoaşte cineva semnificaţia « cioban » a cuvîntului *păcurar*, auzind cîntecul «Păcurar la oi m-am dus » nu va refuza să-i înţeleagă sensul pentru că ar observa o inadvertenţă, ci va căuta să seziseze înţelesul ansamblului, pentru ca, pe baza lui, să desprindă noua semnificaţie, pe care nu o ştia. Cazuri ca acelea al căror ridicol a fost deseori subliniat de Caragiale, în care interlocutorii să nu se înţeleagă din pricina utilizării omonimelor, sînt rare. Cînd Ipingescu citeşte, accentuînd greşit, *sufragíu universale*, el dovedeşte de la început că face o confuzie între *sufrágiu* (vot) şi *sufragíu* (reducînd aceste două cuvinte deosebite la unul singur). Aceasta nu este o consecinţă numai a ignorării semnificaţiilor celor doi termeni amintiţi, ci mai ales a faptului că, necunoscînd bine majoritatea celorlalte cuvinte citite şi neînţelegînd nici ideile (exprimate de altfel confuz de text), Ipingescu crea un context total greşit, la care raporta apoi restul cuvintelor: « *A! înţeleg: bate în ciocoi, unde mănîncă sudoarea poporului suveran . . . ştii: masă . . . sufragiu . . .* »[1].

O dată cu însuşirea limbii în practica actului de comunicare, odată cu creşterea numărului de legături temporare în cursul experienţei fiecărei persoane, se desprinde empiric — desigur nu prea explicit —, principiul-cheie care îngăduie folosirea eficace a cuvintelor: şi anume, de a putea utiliza aceeaşi formă, acelaşi suport sonor, pentru nuanţe, şi uneori chiar pentru noţiuni, diferite. De aceea, din punctul de vedere al persoanelor care întrebuinţează practic limba, pentru comunicare, între omonimele propriu-zise (de tipul *păr* « pirus » şi *păr* « pilus ») — care, deşi simţite drept acelaşi cuvînt au însă conţinuturi diverse — şi cuvintele obişnuite, cu aceeaşi etimologie — care pot căpăta, cum vom vedea, valori variate în împrejurări deosebite —, nu e de fapt decît o trecere de grad; în cadrul ei, diferenţierea semnificaţiilor devine doar mai puţin intensă şi mai puţin consacrată şi fixată. Orice cuvînt avînd posibilitatea de a căpăta nenumărate înţelesuri, în el e cuprinsă virtual o multiplicitate de omonime; de aici şi necesitatea de a socoti omonime « propriu zise » doar cuvintele care derivă din forme deosebite (ex. *păr*^{1} şi *păr*^{2}), care deci sînt într-adevăr alte cuvinte din punct de vedere lingvistic, şi a căror semnificaţie deosebită a fost moştenită ca atare din etimonurile respective.

Într-adevăr, pentru vorbitorul şi ascultătorul care nu ştiu nimic despre originea diferită a lui *păr*^{1} şi *păr*^{2}, care nu ştiu poate nimic nici despre omonimie, formele acestea au rolul unor cuvinte identice; practica i-a învăţat pe interlocutori că le pot da accepţiuni deosebite. Dar pentru ei, în aceeaşi situaţie se află şi cuvîntul *capră* de pildă, care — de data aceasta fiind şi din punct de vedere etimologic unul şi acelaşi cuvînt — înseamnă atît « animalul rumegător etc. », cît şi « suportul pentru tăiat lemne ori pentru susţinerea unei schele », « scaunul trăsurii pe care stă vizitiul » sau « un joc de copii în care se sare peste spatele celorlalţi » etc. Iar dacă între *capră* « suport » şi *capră* « animal » se mai poate vedea o asemănare — legătura metaforică, în cadrul aceleiaşi acţiuni, fiind mai evidentă —, între *capra* « compasul dogarului » sau « parte a vîrtel-

[1] I. L. Caragiale, O noapte furtunoasă, act. I, scena V.

niței de depănat », ori « horn » etc. și *capra* « animal » (cf. D.A.), este, din punctul de vedere al vorbitorilor și al ascultătorilor, distanța dintre [Casierul s-a dus cu banii la] *bancă* și [Elevul s-a așezat în] *bancă*.

9. Argoul este o sursă bogată de asemenea exemple de folosire a unei forme din limba comună a întregului popor, cu o semnificație schimbată, care de multe ori, trece apoi chiar în limba comună (de ex. *a copia*, cu înțelesul peiorativ, luat din limbajul elevilor, de « a înșela pe examinator, consultînd cărți, notițe etc., în timpul lucrării scrise »).

Pe lîngă cazurile de amfibologie pe care se bazează în mare parte argoul, și care nu ar putea justifica totuși formularea unui principiu general valabil, pot fi citate nenumărate altele, din limba națională unică, în care abundă exemplele mai mult sau mai puțin evidente, de polisemie a termenilor. Dicționarele chiar, deși desprind cuvintele de contingențele care contribuie să le modifice necontenit înțelesul, oglindesc variația de noțiuni — fără a mai vorbi despre bogăția de nuanțe semnificative — cuprinse în același cuvînt. De la semnificația lui *înalt*, de « ridicat ca înălțime, care se întinde mult în sus », s-a trecut — ca și pentru lat. *altus* —, prin diverse faze pe care numai lingvistul le reperează uneori, la semnificația « adînc », « profund, greu de înțeles » (D.A.s.v.), care se întîlnește chiar la unul și același autor. Cuvîntul *a arunca* este același, și totuși deosebit, în « aruncă-ți ochii », « aruncă-ți haina pe umeri » sau « aruncă firimiturile la gunoi ». Cîtă deosebire între « mi-e *tare* teamă », « *tare* și mare », « bancă *tare* », « nervi *tari* »; sau între « *are* loc o serbare », « *are* milă de cineva », « *are* doi lei în buzunar ». Iar cuvîntul *a înălța* variază astfel (cf. D.A.): de la « a (se) ridica », « a (se) sui», la « a se ridica sufletește » sau « în rang », « a se sumeți », « a se făli », « a face să progreseze ». Pentru ca, integrat în ansambluri, să se diferențieze și mai mult, prin aplicarea la cazurile particulare: « Șoimul de pe stîncă se înalță » (Alecsandri, în D.A.), « în scări de aur s-a-nălțat » (Teodorescu, Poezii populare, ib.), « În urma lor se înalță un munte de piatră » (Ispirescu, ib.). În special cuvintele din stratul cel mai vechi al fondului principal de cuvinte, notează A.D. Grigorieva, au mai multe semnificații, cu care s-au îmbogățit în cursul existenței lor mai îndelungate: cuvîntul rus *idti* de pildă (« a merge ») are patruzeci de semnificații [1]. Fără a se putea vorbi despre o « limbă de clasă », totuși clasele sociale folosesc limba pentru interesele lor: « ... oamenii, diferitele grupuri sociale, clasele sînt departe de a fi indiferente față de limbă. Ele se străduiesc să folosească limba în interesul lor, să-i impună vocabularul lor specific, termenii lor specifici, expresiile lor specifice [2]. De aceea, observă P. I. Cernîh, « cunoaștem suficiente cazuri, cînd cuvintele capătă o semnificație diferită, în funcție de întrebuințarea lor de clasă » [3]. De pildă, cuvinte ca *libertate*, *egalitate*, *dreptate*, *putere* etc. sînt înțelese în mod diferit de către clasele antagoniste. În Rusia veche prerevoluționară, notează tot P. I. Cernîh (loc. cit.), cuvîntul rusesc *narod* (« popor ») a primit în limba de toate zilele a claselor avute care s-au rupt de masele populare, semnificația de « prostime ».

---

[1] A. D. Grigorieva, Învățătura tovarășului Stalin despre fondul principal de cuvinte și despre componența lexicală a limbii, în « Ruskii iazîk v șkole », nr. 2, 1951, p. 18; cf., în rom., numeroasele semnificații ale unor cuvinte ca *a face*, *a bate* etc., consemnate în D.A.

[2] I. V. Stalin, Marxismul și problemele lingvisticii, ed. cit, p. 29.

[3] P. I. Cernîh, I. V. Stalin despre fondul principal de cuvinte, în Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin, Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 146.

Cu cît dicţionarul încearcă să ofere o cunoaştere mai completă a limbii respective, cu atît el este nevoit să noteze semnificaţii şi subsemnificaţii mai variate — corespunzătoare unor nuanţe sau chiar unor noţiuni deosebite —, consacrînd prin aceasta de fapt, polisemia tuturor termenilor, care devine o lege de bază « a dezvoltării lexicului oricărei limbi »[1]. Posibilitatea de a avea, la un moment dat, mai multe semnificaţii pentru acelaşi cuvînt, este rezultatul unei evoluţii îndelungate, în cursul căreia diversele sensuri au apărut şi s-au cristalizat în limbă în mod treptat; chiar dacă în momentul concret al vorbirii polisemia apare ca un fapt sincronic, ea este în realitate un fenomen istoric, prin care se manifestă în continuu dezvoltarea limbii.[2]

Totuşi, chiar atunci cînd se pare că au fost încadrate toate semnificaţiile şi nuanţele semnificative ale unui cuvînt, simpla parcurgere a frazelor din care au fost extrase cuvintele arată, de la un context la altul, fluctuaţii de sens; iar dacă ne-am duce la textele însăşi, din care au fost scoase fragmentele, am observa cum se adaugă în mod necesar alte detalii semnificative deosebite. Consemnarea oficială, în dicţionare, a bogăţiei semnificative a cuvintelor nu e suficientă pentru a cuprinde toate valorile lor polisemice ilustrate în practica limbajului, adică în situaţii diverse şi folosite de persoane deosebite. Pentru Dante, *la terra* « pămîntul » se oprea la « coloanele lui Hercule », la Gibraltar, pe cînd contemporanii lui Columb puteau cuprinde în *terra* şi viziunea unui pămînt dincolo de Gibraltar; iar Galileo Galilei n-ar fi fost persecutat, dacă nu ar fi încercat să alăture atributul de « mişcare » rigidei « terra », scoţînd-o totodată din centrul universului. Iată deci cum cuvintelor li se schimbă conţinutul după împrejurări, în cazul de faţă după concepţia generală a cuiva, care face să se transforme însăşi noţiunea cuprinsă în cuvînt.

10. Pentru a înţelege mai complet acest fenomen, pentru a-i urmări implicaţiile şi pentru a conchide pe baza unui material de fapte concrete, mi-am propus să cercetez şi dintr-un alt punct de vedere, faptul acesta, al variabilităţii semnificative a cuvintelor. Adică să urmăresc atît atitudinea vorbitorilor şi a ascultătorilor — în condiţiile fireşti de manifestare a limbajului — faţă de variaţia sensurilor, cît şi modul în care se schimbă cuvintele, în funcţie de ce anume şi în ce limite, îndată ce sînt integrate într-un fapt de limbaj concret.

Procedeul adoptat a fost acela al unor experimente, realizate în anii 1946–1948 şi, o parte, în 1950; unele dintre aceste experimente au fost continuate şi în ultimii trei ani. La cele 15 serii de experimente au luat parte 102 persoane, dintre care 85 de studenţi de la specialităţile Psihologie, Filologie şi Fizico-Matematici, şi 15 persoane din diferite profesiuni. Experimentele le-am executat mai ales în împrejurări naturale, în mediul obişnuit al fiecărei persoane, utilizînd procedee destul de simple, pentru a evita artificializarea fenomenelor observate. Nu voi aminti decît acele experimente — şi, dintre acestea, numai unele cazuri — indispensabile spre a putea ilustra concluziile utilizate în studiul de faţă.

A. a) Unul dintre aceste experimente a arătat că u n c u v î n t b i n e c u n o s c u t — a cărui semnificaţie era stabilită la începutul probei — putea c ă p ă t a, fără rezistenţă din partea persoanelor de experimentare, cu totul

[1] R. A. Budagov, Despre problema elementelor stabile şi mobile din lexic, în « Izvestiia Akademii Nauk SSSR », secţia de literatură şi limbă, vol. X, fascicula 2, martie-aprilie 1951, p. 112.

[2] E. M. Galkina-Fedoruk, op. cit., p. 122.

altă semnificație cînd cuvîntul era integrat într-un text în care noua semnificație se impunea în mod necesar. Date la început izolat, cuvintele *a hăcui*, *bolțuri*, *plasture*, *hăbăuc*, au fost, în cea mai mare parte, recunoscute ca însemnînd: « a tăia în bucățele », « șuruburi », « bucată mică de pînză care se lipește pe o rană », « tîmpit » (pentru *hăbăuc*, persoanele care cunoșteau cuvîntul au indicat numai această semnificație, neștiind că el mai înseamnă și « zăpăcit »). În faza următoare a experimentului, cuvintele au fost prezentate în mici texte — unele chiar fragmente compuse dintr-o frază sau două —, cărora li se indica autorul chiar dacă nu apăreau în forma originală. De exemplu : a) « Păsări-Lăți-Lungilă hăcuia pasărea cu pene cu tot dintr-o singură înghițitură, întreagă, fără s-o mai mestece ... » (Ion Creangă, Harap-Alb); b) « La intrarea mea, vestibulul era luminat numai de flacăra cîtorva bolțuri ce ardeau voios în largul cămin (Matei Caragiale, Craii de Curtea-Veche) »; c) « Jderul cel mititel scurmă cu degetul arătător al mînei stîngi în chimir, scoase trei plasturi și-i trecu în ghiocul babei, rîzînd la ea și așteptîndu-și soarta », (M. Sadoveanu, Ucenicia lui Ionuț). De data aceasta, semnificațiile s-au schimbat: *a hăcui* a devenit « a înghiți (dintr-o dată) », *bolțuri* a însemnat « butuci, bușteni », *plasturi* a trecut drept « bani », iar *hăbăuc*, înglobat în două texte deosebite, a însemnat în primul « dezordonat, zăpăcit », iar în al doilea « bun și prost ». Aproape toate persoanele de experimentare au acceptat schimbările de semnificație fără mirare; cîteva numai, au ezitat, mai ales la schimbarea semnificației cuvîntului *plasture*. Persoanei S. S. i s-a părut « ciudată » împrejurarea în care apărea cuvîntul *a hăcui*. Cuvîntul *hăbăuc* nu a fost înțeles izolat decît de două-trei persoane, deci ar fi putut face parte din seria cuvintelor complet necunoscute. Cum însă din lectura primului text persoanele de experimentare desprindeau semnificația de « dezordonat, zăpăcit, neglijent », toate abordau cel de-al doilea fragment cu o idee preconcepută; ele acceptau totuși schimbarea (« bun la suflet și prost »), deși abia cu cîteva minute mai înainte utilizaseră altă semnificație, și cu toate că al doilea text, mai puțin conturat, nu reliefa pregnant sensul.

Iată un experiment asemănător, dar variind prin faptul că — dîndu-se de tradus locuțiuni necunoscute, din limba franceză — ansamblul în care apăreau cuvintele cunoscute pe de o parte le crea semnificații noi, iar pe de alta nu era suficient de amplu pentru a da indicații contextuale bogate asupra noilor valori semnificative. 17 persoane, majoritatea studenți de la specialitățile Psihologie și Limba romînă, care nu cunoșteau prin studii speciale limba franceză, au avut de tradus locuțiunile următoare: « Battre froid à quelqu'un » și « Il prend facilement la mouche ». Rezultatul a fost că nimeni nu a putut da traducerea corectă: « a arăta răceală față de cineva, a tăia curajul cuiva » și « este arțăgos (din fire) ». Modul de comportare al persoanelor de experimentare — aproape identic la toate — prezintă interes pentru problema pe care o discutăm: după ce citeau frazele și afirmau că le erau cunoscute toate cuvintele, ezitau, exprimau verbal sau mimic nedumerirea (de ex.: « Nu are sens! ») și fie refuzau să traducă, fie făceau încercări de a traduce cuvînt cu cuvînt — totuși evident nemulțumiți de rezultat —; fie își mărturiseau bănuiala că, devreme ce nu ar avea sens o atare traducere, ar putea fi vorba de un înțeles figurat (la întrebarea pusă unei persoane: « De ce nu traduceți cuvînt cu cuvînt? » — aceasta răspunde: « Pentrucă nu are înțeles așa ... Poate e alt sens »).

b) Alte experimente au arătat cum un cuvînt bine cunoscut își poate pierde semnificația uneori, atunci cînd e înglobat într-un an-

samblu fără sens. De exemplu, cerînd să se sublinieze « cuvintele cu sens, » ca *pod doc, mic, vrea, cor etc.* — integrate în şiruri de grupe de litere fără sens —, un mare număr de cuvinte erau trecute cu vederea (deşi luam anumite măsuri pentru a nu se putea atribui omiterile unei eventuale lipse de atenţie a persoanelor de experimentare). Simplul stimul sonor sau vizual al formei unui cuvînt nu e suficient pentru a atrage după sine semnificaţia, atunci cînd persoana e conştientă că ansamblul nu e semnificativ, că restul cuvintelor sînt simple forme goale de conţinut, care nu servesc la comunicare.

c) În sfîrşit, printr-un alt experiment mă apropiam de cazul înţelegerii textelor străine de către cineva care nu cunoaşte bine limba respectivă, cu toate cuvintele şi nuanţele ei. Toate cuvintele n e c u n o s c u t e izolat — iar pentru a fi absolut sigură de acest fapt am prezentat şi cuvinte inexistente, create de mine —, o dată încadrate în fragmente din care se putea contura un sens, c ă p ă t a u s e m n i f i c a ţ i a ţintită de textul respectiv, dorită de autor. De pildă cuvîntul *palici*, necunoscut, de sigur, izolat, deoarece era un cuvînt creat, a fost înţeles « corect », ca însemnînd « bani ». (În textul: « Nicoară scoase punga de la brîu, luă din ea trei palici, şi, ţinîndu-i cu vîrful degetelor, îi întinse dispreţuitor lui Ionuţ); *A se iznodi*, inclus într-un text din Cronica lui Ureche, căpăta semnificaţia de « a pleca ». Iar *philorier* a fost explicat ca « pom, curmal cu flori mari » (în textul — după Flaubert — : « Les lueurs vacillantes du pétrole qui brulaient dans des vases de porphyre effrayèrent, au haut des philoriers en fleurs, les singes consacrés à la lune »). Chiar persoane care « presupuneau », cînd li se prezentau cuvintele izolate, altele semnificaţii, nu şovăiau de loc, cînd citeau textele, să le schimbe cu acelea « juste », adică impuse de ansamblu: de exemplu *vlajnic*, despre care s-a crezut întîi că înseamnă « (om) voinic », a fost explicat în text, aşa cum scontasem, « (om) blînd, blajin ».

Toate aceste experienţe, şi celelalte asemănătoare, arată variaţia semnificaţiei cuvintelor îndată ce ele intră în anumite legături cu altele, care le modifică înţelesul.

B) Dar, lucru care se observă mai puţin în lingvistică — unde se notează în special faptele legate de contextul strict lingvistic, iar din acesta, mai ales de fraza în care apare cuvîntul —, semnificaţia, o dată modificată de legăturile dintre cuvinte, poate varia mai departe, în funcţie şi de împrejurări (de loc, de moment etc.). Fraza însăşi, ba chiar paragrafe şi în definitiv ansambluri complete, pot fi modificate nu numai de restul ansamblului lingvistic, dar şi de întreaga situaţie extra-lingvistică. « Îţi voi fi recunoscător toată viaţa mea! » poate avea, în funcţie nu numai de intonaţie, şi sensul unei mărturisiri sincere, dar şi unul ironic sau indiferent. Pare o enunţare completă fraza « Este o zi frumoasă »: dar despre ce zi este vorba ? cui îi pare astfel ? ce e « frumos » pentru acela care face această constatare ? Atîtea întrebări şi completări, care arată că în practică fraza va căpăta înţelesuri variate. Discursul lui Nae Caţavencu era apreciat de prietenii lui, dar pentru noi el dobîndeşte alt sens; iar declaraţia lui Rică Venturiano, care ne provoacă rîsul, putea fi luată în serios de Ziţele epocii şi ale ambianţei care l-au inspirat pe Caragiale.

Pentru a observa rolul întregii situaţii, pentru a se cerceta modificarea valorii semnificative a legăturilor dintre cuvinte după împrejurări, am urmărit şi cuvinte lipsite de alte determinări decît acelea, neexplicite, ale ambianţei; adică am notat valoarea luată de cuvinte izolate, dar care, spre deosebire de felul impersonal în care apar în dicţionare, erau utilizate în situaţii de limbaj concrete şi variate.

a) Într-unul dintre aceste experimente se cerea să se arate, pe scurt, fără a se da o definiție, « ce înseamnă » cuvinte ca: *particulă*, *energie*, *forță*, *a integra* etc. Ceea ce varia în diversele situații, erau cunoștințele persoanelor de experimentare, profesiunea, deci experiența lor, formată din legături temporare diverse, și mai ales *locul* unde se petrecea experimentul (acesta din urmă uneori nici nu căpăta aspect de provocare, artificială oarecum, experimentală). Despre cuvîntul *particulă*, în biblioteca seminarului de limba romînă, în 1948, majoritatea studenților au răspuns că înseamnă « o parte de cuvînt »; studenții de la Facultatea de Fizică, în ambianța respectivă, au căutat să dea, îndată, definiția din fizică; iar aceia de la Psihologie au oscilat între folosirea comună a cuvîntului — « parte mai mică, părticică » — și sensuri provocate de influențe filosofice sau științifice — de exemplu « subdiviziune a materiei » — etc. La *a integra* de pildă, atunci cînd întrebarea a fost pusă unui profesor de la o facultate de științe, de către o persoană din afara mediului fizico-matematic, dar în cadrul unei discuții științifice, s-a răspuns îndată, fără ezitare, prin definirea matematică a cuvîntului, în opoziție cu « derivarea ». Așadar, deși toate persoanele cunoșteau, cel puțin vag, toate semnificațiile termenilor respectivi, deși nu s-a dat nici o sugestie, deși nu se cerea o definiție, mai greu de formulat — ci se așteptau chiar exemple concrete, care să indice direcția semnificației acordate —, nimeni nu a cerut vreo lămurire, ci toți au răspuns spontan, așa cum le impunea ambianța în care se aflau și care determina, prin alegere, semnificația socotită adecvată.

De altfel, sub un alt aspect, același lucru îl arată și împrejurări din viața practică: de cîte ori nu folosim cuvinte izolate, chiar omonime, care sînt totuși înțelese just, datorită situației în funcție de care se alege semnificația? Cînd, aflîndu-se la o masă, în restaurant, cineva spune: « Cotnar! », nimeni nu se înșeală asupra sensului și nu se gîndește că ar putea fi vorba despre localitatea respectivă, iar nu despre sticla de vin pe care persoana respectivă o cere.

b) O altă experiență ne-a dovedit și ea rolul întregii situații — mergînd pînă la determinări mai largi — pentru schimbarea semnificației cuvintelor. De data aceasta, schimbarea semnificației a fost dovedită indirect, prin restul cuvintelor care însoțesc latent orice cuvînt exprimat sau receptat: în fiece moment ambianța de cuvinte însoțitoare poate varia, cuvîntul fiind în legături mai strînse cu unele sau cu altele, după semnificația pe care o capătă, în raport cu funcția dată de situație. Experimentul acesta reeditează, din punct de vedere tehnic, vechile experiențe cu asocieri dirijate — făcute în cadrul psihologiei idealiste a asociaționismului, între alții, de Thumb și Marbe [1] — și care constau din prezentarea unui cuvînt «inductor», la care fiecare persoană urmează să răspundă « cu primul cuvînt venit în minte ». Concluziile mele au fost complet deosebite de ale acestor autori care, din cauza rigidității experimentelor, a formalismului și aspectului mecanic al înregistrării rezultatelor (niciodată interpretate prin legarea lor de persoanele de la care veneau răspunsurile, sau de împrejurări), treceau cu vederea tocmai faptul esențial care se ascunde sub diversele moduri de reacție, descrise de acești psihologi ca și cum ar fi fost ale unor mecanisme identice, rigide (deosebirile fiind prezentate drept niște excepții, drept anomalii nesemnificative).

---

[1] A. Thumb și K. Marbe, Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung, Leipzig, 1901.

În experimentul pe care l-am făcut, persoanele de experimentare erau anunțate maî întîi că vor trebui să răspundă cu primul cuvînt care li se va părea că se găsește fie în raport de asemănare cu un cuvînt ce le va fi indicat, fie opus acestuia. Cuvintele care funcționau ca semnale, ca «inductoare», au fost *pîine* și *ploaie*, prezentate acelorași persoane, dar la intervale de timp diferite, cînd împrejurările exterioare se schimbaseră. La *pîine*, într-o epocă de lipsuri din cauza unei secete (în 1947), răspunsurile s-au grupat mai ales în jurul cuvintelor «mămăligă», «mălai»; pe cînd în anul următor, cînd pîinea se găsea în mod normal, răspunsurile au variat, la aceleași persoane, de la «hrană» la «cozonac» și «unt», adică după preferințele fiecăruia (după cum au dovedit motivările date de fiecare persoană). La cuvîntul *ploaie* — tot în epoca de secetă (sfîrșitul lunii mai 1947), cinci persoane indică drept cuvînt «opus» s e c e t ă , trei persoane s o a r e , două z ă p a d ă ; în schimb, în timpul unei ierni senine (în februarie 1948), răspunsurile celor șapte participanți la experiment au fost variate: u s c a t , s e n i n , c a l d, s o a r e , și doar un răspuns s e c e t ă; în mai 1950, 34 de studenți dela Psihologie, răspunzînd la cuvîntul *pîine* (printr-un cuvînt «asemănător») au dat diverse răspunsuri — mai ales m a s ă, c u ț i t , m î n c a r e , f ă i n ă — semnificativ motivate, în legătură fie cu împrejurarea generală (îndeosebi ora mesei, abundența de pîine, sub diverse forme etc.), fie cu motive personale (obișnuința de a mînca *pîine* cu b r î n z ă , cu c a r n e etc., sau faptul că puțin mai înainte persoana respectivă măturase f i r i m i t u r i de pîine de pe bancă etc.). In orice caz, reacțiile au fost cu totul deosebite de primele răspunsuri, din epoca secetei: numai o persoană răspunde prin m ă l a i.

Ansamblul legăturilor temporare ale fiecăruia, ca și situația generală în care se află fiecare persoană par să impună o direcție semnificativă, care «atrage» o reacție determinată, echivalentă cu un cuvînt specific, motivat, iar nici decum indiferent; abia în interiorul acestei situații generale, apar apoi determinări speciale pentru fiecare persoană.

Recent, L.B. Gakkel [1] a publicat rezultatele unui experiment asemănător, aplicat la cazuri patologice — la isterici și psihastenici. Pornind de la utilizarea de către I.P. Pavlov și apoi de A.G. Ivanov — Smolenski — în cadrul experimentelor cu reflexe condiționate — a metodei «reacțiilor verbale dirijate», autorul a urmărit — prin diverse variații experimentale — cum s-a răspuns la cuvintele izolate prezentate ca stimuli. Rezultatele acestui experiment sînt și ele concludente pentru cele ce afirmam mai înainte, ele denotînd că răspunsurile nu vin la întîmplare, indiferent de persoane și de situația lor: la cuvinte ca *vișină unt*, *liliac*, *baltă* etc. istericii răspund, respectiv, prin g u s t o a s ă , g r a s , p a r f u m a t , m u r d a r ă , iar psihastenicii prin f r u c t e , a l i m e n t e , f l o a r e , a p ă . În vreme ce primii răspund deci prin cuvinte care denotă predominarea primului sistem de semnalizare (a reprezentărilor senzoriale, privitoare la calitățile concrete ale obiectelor), ceilalți reacționează prin cuvinte ce reprezintă noțiunile în care se integrează fiecare dintre obiectele indicate [2]. Iar cercetătorul notează că la persoanele normale, de asemenea, diferențele în

[1] L. B. Gakkel, Metodica cercetărilor reacțiilor verbale dirijate, în «Fiziologhiceski jurnal S.S.S.R.», nr. 55, 1951. După redactarea acestui articol am luat cunoștință de efectuarea multor alte cercetări, în cadrul școlii lui A. G. Ivanov-Smolenski îndeosebi, în care s-au folosit asemenea «experiențe asociative» mai ales în cazuri patologice.

[2] L. B. Gakkel, op. cit., p. 551.

răspunsuri sînt determinate de deosebirile dintre tipurile de sistem nervos cărora le aparțin.

În sfîrşit, într-o altă « experiență asociativă », a fiziologului A.G. Ivanov-Smolenski, cuvîntul *sonerie*, întrebuințat ca semnal, în situații normale da naştere la diverse asociații, pe cînd într-o împrejurare specială (de « stingere » a unui reflex motor legat de acest semnal) nu mai provoca nici o reacție [1].

În concluzie, reacțiile, departe de a fi uniforme şi întîmplătoare, sînt determinate de diverşi factori care, odată reperați, pun în lumină legile precise care conduc modificarea valorii semnificative a cuvintelor, şi anume în raport cu experiența persoanelor şi cu schimbarea împrejurării în care ele sînt integrate.

Toate aceste observații şi experimente, care arată ce devin cuvintele în realitatea concretă a limbajului, întăresc convigerea că, departe de avea conținuturi semnificative univoce, fixate odată pentru totdeauna şi deci valabile pentru o unică întrebuințare, cuvintele sînt variabile, devenind, tocmai prin aceasta, apte să oglindească realitatea dinamică schimbătoare.

★

11. Pot varia însă cuvintele la infinit sau există o limită în fața căreia se opreşte de obicei capacitatea lor de variație? În cursul experiențelor, am făcut şi următoarea încercare, pentru a observa tocmai limita de rezistență a cuvintelor la modificarea semnificației lor, impusă de ansamblurile în care erau integrate, şi deci gradul de coerciţiune a limbii. Un cuvînt — ca *palici* — a cărui semnificație nu era cunoscută dinainte, primea cu uşurință determinarea dorită de mine, din partea ansamblului; ba chiar, cuvinte cunoscute, ca *hăbăuc*, *plasture*, *bolţuri* etc., îşi puteau schimba semnificația, în funcție de noua ambianță în care apăreau. Am încercat însă, să împing mai departe această ultimă încercare, prezentînd cuvinte care, pe de o parte, erau dintre cele mai uzuale —deci mult folosite cu aceleaşi semnificații — şi care, pe de altă parte, prin semnificațiile lor cunoscute inițial erau în netă opoziție cu ansamblul care tindea să impună un alt înțeles.

Pornind de la acceptarea cuvîntului *plasture* în loc « bani », în experimentul amintit mai sus, am încercat de astă dată înlocuirea cuvîntului « bani » prin *butoaie*, în acelaşi text (v. mai sus, textul c) de la p. 211), care nu justifica prin vreun adaus special tendința de transformare netă a semnificației uzuale. De astă dată, persoanele de experimentare au rezistat: nimeni nu a acceptat uşor (deşi majoritatea persoanelor au afirmat că *butoaie* are, poate, în cazul acesta, înțelesul de « bani » sau că « poate e o expresie »), nu atît siluirea semnificației cuvîntului *butoaie*, cît discrepanța dintre semnificația lui — sugerînd o mărime considerabilă — şi sensul frazei. Una dintre persoane a răspuns că primul cuvînt, *plasture*, trezea imaginea unui « obiect mic, care poate fi pus în buzunar »; pe cînd *butoi* nu numai că sugera « ceva mare », care se opunea sensului general al textului, dar nici nu era cunoscut ca avînd omonime care să semnifice « un obiect mic », care să fi putut sta în chimir. Încercarea de a face acceptat cuvîntul *pui* a fost primită cu mai puține împotriviri; persoanele

[1] A. G. Ivanov-Smolenski, Despre studierea activităţii comune a primului şi a celui de-al doilea sistem de semnalizare al scoarţei cerebrale, în « Jurnal vîsşei nervnoi deiatelnosti », nr. 1, 1951, trad. în Anal. Rom.-Sov., seria Pedagogie-Psihologie, nr. 3, iulie-septembrie 1951, p. 94.

de experimentare se arătau totuşi nedumerite de nepotrivirea dintre semnificaţia impusă de frază şi aceea cunoscută din viaţa zilnică. În sfîrşit, prezentîndu-se aceeaşi frază cu o lacună în locul cuvenit cuvîntului « bani » şi cerîndu-se să fie ales unul dintre cuvintele propuse — *butoaie*, *pui*, *delci* — toate persoanele (studenţi la Limba Romînă) au ales ultimul cuvînt, creat de mine. În general, s-a motivat alegerea astfel: era singurul cuvînt al cărui înţeles nu era cunoscut dinainte, pe cînd celelalte aveau o semnificaţie care li se impunea, în virtutea experienţei lor trecute, dar care diferea de sensul conturat de către frază.

Aşadar, pe cînd cuvinte ca *vlajnic* sau *hăbăuc*, ca şi *delci*, au fost uşor acceptate şi definite prin ansamblu — pentru că, fiind cuvinte *necunoscute*, care nu conţineau nici o sarcină tradiţională, socială, nu aduceau cu ele o « încărcătură » proprie —, pe cînd *plasture*, cuvînt puţin cunoscut şi necontravenind sensului ansamblului, era acceptat şi transformat de întregul text, care juca rol de catalizator, cuvîntul *butoaie* a fost refuzat: în primul rînd pentrucă, fiind un cuvînt atît de uzual, persoanele de experimentare aveau impresia că-i cunosc toate semnificaţiile posibile, iar acestea se opuneau sensului textului (deşi tot textul făcea să apară şi îndoiala că poate, totuşi, chiar cuvîntul acesta mai are şi înţelesuri care le scăpau).

Motivarea aceasta are însă o cauză mult mai adîncă, singura care ne poate explica de ce joacă rol « cunoaşterea » sau« necunoaşterea » unui cuvînt. Există în fiecare cuvînt, aşa cum e luat din limbă, ceva care îi imprimă o anumită constanţă şi care împiedică folosirea lui arbitrară. Aceasta este n u c l e u l s e m n i f i c a t i v de bază, deprins în cadrul experienţei sociale, bazat pe nenumărate legături temporare anterioare, care formează experienţa fiecăruia: este « sîmburele » oricărui cuvînt, care cuprinde noţiunea generală la care se poate aplica acesta. În cuvîntul *înalt* de pildă, este cuprinsă ideea de « sus, ridicat, mare în înălţime », care imprimă o direcţie semnificativă unică atît derivatelor lui, cît şi diverselor semnificaţii colaterale, de la care pot porni apoi alte nuanţe, înţelesuri figurate sau chiar semnificaţii diametral opuse faţă de « nucleu », dar justificate prin legăturile lor indirecte (ca de pildă, tot pentru *înalt*, semnificaţia de «superior», care îngăduie apoi ideea de « adînc ca înţeles, profund »). Sîmburele acesta, existent în fiecare cuvînt, joacă rolul de promotor şi totodată de călăuză în limbaj. În virtutea lui cuvintele sînt alese pentru a juca un rol în exprimare, pe baza lui se creează constelaţiile de semnificaţii şi datorită lui derivatele, de pildă, sînt înţelese chiar cînd apar izolat (de exemplu *a înălţa*, *înălţător*, *înălţare* etc., prin raportarea la nucleul de bază al cuvîntului *înalt*). El creează germenul de « generalizare selectivă » sau « iradiere electivă »[1], care alege, discriminează semnalele şi îngăduie o reacţie identică, sau asemănătoare, numai la semnalele cărora li s-a fixat, prin legături temporare şi prin extinderea lor în cursul experienţei individuale, semnificaţii asemănătoare.

Orice cuvînt, cu toată gama lui multiplă de variaţii semnificative, poate fi totuşi redus la acest ultim nucleu, care alcătuieşte însăşi baza de grupare semantică, « unitatea în varietate », şi care asigură stabilitatea relativă a lexicului

[1] Vezi experienţele lui A. G. Ivanov-Smolenski în articolul citat şi în Despre interacţiunea primului şi a celui de-al doilea sistem de semnalizare în anumite condiţii fiziologice şi patologice, «în Fiziologhiceski jurnal SSSR,» nr. 5, 1949, trad. în « Neurologie », Bibl. Anal. Rom.-Sov., seria Medicină, 1950, pp. 24—38.

limbii, dînd în definitiv posibilitatea de înțelegere mutuală prin ea. Fără acest sîmbure, care funcționează ca un etalon, limba ar risca să devină un haos de semnificații mereu noi. Nucleul reprezintă latura constantă a limbii — deoarece se referă la caracterele esențiale, care se schimbă foarte rar, în genere —, şi totodată unul dintre mijloacele prin care ea manifestă o putere coercitivă, izvorîtă din nevoile comunicării. La baza semnificației cuvîntului se află noțiunea cuprinsă în el, care oglindeşte obiectele sau fenomenele realității[1]. Nimeni nu poate da cuvintelor sensuri proprii, după bunul plac, aşa cum afirmă filozofii şi lingviştii idealişti[2]. Semnificația cuvintelor se impune cu stringență, ea este strict determinată de nucleul noțional cuprins în fiecare cuvînt, iar pe de altă parte de factorii contextuali despre care se va vorbi mai departe. Cuvîntul oferă o bază comună de înțelegere pentru toți membrii unei anumite comunități, deoarece între conținutul acesta noțional şi suportul fonic se stabileşte, în procesul activității, o legătură care este necontenit verificată practic, prin constatarea eficacității ei în cadrul comunicării. Ceva mai mult: comunicarea este posibilă chiar între oameni care vorbesc limbi diferite, notează R. Ghinzburg, pentru că în semnificațiile cuvintelor din diferite limbi sînt fixate şi oglindite noțiunile corespunzătoare, comune tuturor oamenilor[3].

Nucleul — constituit de fapt dintr-o noțiune « integrativă », cu legături temporare destul de largi — devine astfel elementul fundamental şi totodată cel mai stabil al cuvîntului. « În fiecare cuvînt cu sensuri multiple — arată R.A. Budagov — există de obicei un sens fundamental, în jurul căruia se grupează parcă sensurile suplimentare. Aceste sensuri suplimentare, adesea numeroase, foarte schimbătoare şi mobile, ar fi de neconceput fără sensul central şi stabil al cuvîntului, căruia — cu toate că s-au desprins de la el, totuşi îi datorează viața lor »[4]. Diferitele semnificații mobile şi schimbătoare — de pildă acelea figurate ale cuvîntului *scînteie* — se dezvoltă pe baza semnificației centrale şi fundamentale, care e stabilă şi cimentează astfel celelalte semnificații secundare ale cuvîntului. Aceste nuanțe suplimentare, periferice şi mobile, care gravitează în jurul celei centrale, pot fi recunoscute « ca nuanțe ale cuvîntului dat, iar nu ale altuia », tocmai datorită caracterului stabil al semnificației centrale, care de obicei face parte din fondul principal al lexicului unei limbi. De aceea, continuă Budagov, cînd studiem diferitele semnificații ale unui cuvînt trebuie deosebită semnificația lui fundamentală sau centrală, care e mai stabilă, pentru a putea înțelege apoi uşor diferitele înțelesuri particulare şi contextuale ale acestui cuvînt[5].

Stabilitatea nucleilor din limbă este corelată cu puterea lor de constrîngere, pe care o exercită prin impunerea unei semnificații de bază. Un anumit nucleu

---

[1] R. Ghinzburg, Problema semnificației cuvîntului în lumina învățăturii staliniste despre limbă, în « Inostranniîe iazîki v şkole », nr. 4, 1952, p. 41; mai precis, subliniază Ghinzburg, la baza semnificației e noțiunea cea mai generalizată şi abstractizată a activității în general.

[2] N. Antonov, Despre legătura indestructibilă dintre gîndire şi limbă, în « Bolşevic », nr. 15, 1952; vezi şi critica lingvisticii idealiste a semanticilor, în M. M. Guhman, Împotriva idealismului şi a reacțiunii în lingvistica americană contemporană, în « Izvestia Akad. Nauk SSSR », Secția de literatură şi limbă, vol. XI, nr. 4, 1952, pp.281-294 şi în articolul Sarcinile lingvisticii sovietice în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin şi revista « Voprosî iazîkoznaniia », în « Voprosî iazîkoznaniia » (trad. rom.) nr. 1, 1952, p. 9.

[3] R. Ghinzburg, loc. cit.

[4] R. A. Budagov, op. cit., p. 108;

[5] R. A. Budagov, op. cit., p. 109.

se impune cu atît mai impetuos, cu cît cuvîntul e mai bine cunoscut ori mai familiar, sau cu cît a apărut în ambianțe mai pregnante; în special nucleii cuvintelor din fondul principal sînt, desigur, mai « tari », ei aducînd în orice ansamblu concret o experiență mai bogată și mai bine fixată prin nenumăratele întrebuințări. Totuși, în unele împrejurări, o semnificație poate să fie și complet transformată, pînă la a veni în conflict cu nucleul central. Cuvintele beneficiază de o anumită elasticitate care le dă putința cîteodată de a accepta în conținutul lor și noțiuni disparate (fie că s-a schimbat însuși conținutul vechii noțiuni, fie că noile semnificații se leagă de alte variante ale nucleului — ca de pildă *înalt* « adînc » —, fie că vin pe căi diverse — ca împrumuturi din limbi diferite —, fie că au evoluat într-atîta încît nu mai transpare legătura lor inițială etc.). De aici conștiința vorbitorilor și a ascultătorilor, în fața unor semnificații contradictorii, că totuși ele pot fi justificate, dar că nu le-au cunoscut ei mai dinainte, ori că nu le văd deocamdată legătura. Rezistența redusă pe care persoanele o opun în fața unor astfel de împrejurări este o consecință atît a încrederii în limbă, care cuprinde multiple posibilități de exprimare, cît și a recunoașterii tacite, ca principiu fundamental, a variabilității semnificative din diversele forme.

Limba oferă pe de o parte pentru comunicare — cuprinse în relativ puținele ei suporturi concrete — multiple semnificații pentru aceeași formă (consemnate în dicționare în cadrul aceluiași cuvînt sau, cînd etimologia e diferită, despărțite oficial lingvistic în cuvinte separate); iar pe de altă parte, oferă o largă posibilitate de a se crea mai departe, pentru același cuvînt, noi semnificații, principiul polisemiei incluzînd și o capacitate potențială de variații.

În lexicul unei limbi nu sînt cuprinse așadar cuvinte — titluri de dicționar, glosate univoc. Chiar dacă fondul principal, care cuprinde cuvintele de necesitate vitală pentru comunicare, nu admite semnificații « duble » (figurate etc., care să redea exact același sens)[1], vocabularul în schimb — în special substantivele, adjectivele și verbele[2] — abundă în « elemente nestabile, mobile și schimbătoare, care nu constituie temelia limbii, dar care arată creșterea și dezvoltarea ei »[3].

Se cuvine să precizăm că semnificația cuvîntului nu trebuie identificată cu noțiunea, cu care ea se află totuși într-o legătură indisolubilă, așa după cum limba nu poate fi despărțită de gîndire. Discutînd raporturile dintre semnificație și noțiune, R. Ghinzburg arată că sferele lor nu se suprapun, că nu sînt identice, în primul rînd, deoarece ele reprezintă categorii deosebite în esența lor: una este un aspect al limbii, cealaltă e o formă a gîndirii. O altă deosebire importantă este, notează Ghinzburg, faptul că semnificația cuprinde note în plus față de noțiune, ea reflectînd de pildă afecte, care imprimă nuanțe expresiv —emoționale[4]. Ca atare, semnificația se caracterizează printr-un grad mai mare de variabilitate, de legătură cu « particularul », decît noțiunea care-i stă la bază.

Limba oferă deci, în clipa exprimării, cuvîntul ca formă cu semnificații multiple, corespunzătoare: *a)* fie unor noțiuni complet deosebite sau legate între ele, metaforic de pildă, *b)* fie unor nuanțe particulare ale acelorași noțiuni;

[1] A. D. Grigorieva, op. cit., p. 19.
[2] E. M. Galkina-Fedoruk, op. cit., p. 123.
[3] R. Budagov, op. cit., p. 115.
[4] R. Ghinzburg, op. cit., p. 31.

în orice caz, diverse ipostaze ale cuvîntului, între care nu e o identitate, ci cel mult o asemănare. În momentul de limbaj concret, persoanele vorbitoare — respectiv auditoare — au de selectat dintre aceste virtualităţi (noţiuni şi uneori cîteva reprezentări concrete care sînt legate de aceste noţiuni într-un anumit mediu social) înţelesul care exprimă mai bine situaţia actuală.

Odată ce intră în circuitul concret şi viu al faptului de limbaj, cuvintele nu mai reprezintă însă nici chiar una dintre semnificaţiile variate ale limbii prezentate de marile dicţionare, care se referă totuşi la noţiuni generale,cuprinzătoare de diferite posibilităţi: în momentul vorbirii sau al înţelegerii ca procese concrete, cuvintele se aplică la un obiect particular, care e integrat într-un moment determinat, implicat în relaţii specifice şi faţă de care persoanele vorbitoare se află în anumite rapoturi ce trezesc anumite interese, afecte, idei etc.

Semnificaţia aleasă este atunci pe de o parte individualizată, adaptată, prin actualizarea ei, la obiectul particular, concret, despre care se vorbeşte în cursul comunicării; iar cu privire la acesta — fiind vorba, după împrejurare, numai de anumite particularităţi dintre multiplele caracteristice ale oricărui obiect din realitate —, se aplică doar o parte dintre trăsăturile pe care le presupunea semnificaţia. Pe de altă parte, semnificaţia este completată, amplificată chiar, tocmai prin aplicarea la un anumit moment concret, care lucrează asupra ei prin diferite determinări particulare: note caracteristice unui singur obiect, atitudinea emoţională a vorbitorului faţă de el, determinări ale situaţiei generale etc.

Dacă de cele mai multe ori semnificaţia iniţială e modificată doar pînă la limitele nucleului de bază, în unele cazuri, însă, se întîmplă ca ansamblul nou în care e încadrat cuvîntul să schimbe cu totul semnificaţia primară, creînd un înţeles nou, care, chiar dacă se abate de la nucleul de bază, este acceptat pentrucă e cerut de împrejurare. De obicei, notele particulare, cazuale, se sting după întrebuinţarea concretă de fiecare moment şi nu ating semnificaţia generală din limbă; dar în cazul cînd înţelesul nou corespunde unui fenomen mai general, adică unei necesităţi mai largi de exprimare, el poate să-şi facă loc în vocabular, iar pînă la urmă, dacă devine esenţial pentru toţi, reuşeşte uneori să pătrundă chiar în fondul principal. Multe sensuri noi, create de diverşi autori (pe cale metaforică de obicei), devin dintr-o dată sau cu încetul, un bun comun. De pildă, accepţiunea figurată a cuvîntului *ruginit*, aplicat unei persoane « cu idei învechite, din alte vremuri, retrograde »[1], « care nu ţine pas cu progresul, care a rămas în urmă faţă de evoluţia celor din jur » [2], apare pentru prima dată într-un text scris la Beldiman, în « Jalnica tragodie » [3]: « Din cei de pe la ţară ruginiţi boierănaşi ». Textul următor în care este semnalat cuvîntul face parte din « Cum am învăţat romîneşte », de C. Negruzzi, apărut în 1836: « Cîţiva boieri ruginiţi în romînism. . . ». Chiar dacă acest înţeles nou metaforic nu a fost creat de Beldiman, el a apărut, şi mai ales s-a răspîndit, probabil în acea epocă a încercărilor de prefacere şi de ironizare a « oamenilor vechi »; corespunzînd unei necesităţi generale, sensul a pătruns în limbă, iar azi e folosit curent. Tot astfel expresia *(a învăţa o carte) din scoarţă-n scoarţă* — chiar dacă e poate un calc dintr-o altă limbă — este pusă în cir-

[1] Candrea-Adamescu, Dicţ. enciclop., s. v.
[2] Cf. ms. DA.
[3] Cf. ms. DA.

culaţie în primul rînd de C. Negruzzi (în acelaşi loc): « Să mă puie pe mine, care nu mai eram copil,... să învăţ *a b c !* pe mine, care înţelegeam pe Erodian din scoarţă-n scoarţă! ». Iar în limba actuală, sînt nenumărate exemple de sensuri noi, introduse prin ziare în primul rînd, sau prin lucrări traduse: *a sparge norma*, *întreceri* (în muncă), (atitudine) *codistă* (recent, întrebuinţat de pildă şi pentru atitudinea unui profesor faţă de elevi), (a fi în) *cîmpul muncii*, *responsabil* (sindical), *principial* « în conformitate cu principiile marxist-leniniste », *a prelucra* (o rezoluţie, o temă). Se pot menţiona, în sfîrşit, sensuri care pătrund sub ochii noştri, acceptate dintr-o dată în limbajul tehnic, de pildă în acela al fiziologilor şi al psihologilor, datorită răspîndirii lucrărilor pavloviste: *semnalizare*, *întărire* (a reflexului condiţionat), *comutare* — care a dobîndit, în urma unui articol al fiziologului Asratian (vezi, mai jos, pp. 239, 238) — înţelesul de « modificare a unei reacţii la o schimbare a ambianţei, deşi excitantul rămîne acelaşi » etc.

Sensurile trecătoare pot deveni deci, cu timpul, o dată cu modificarea noţiunilor însele, semnificaţii consacrate, contribuind astfel uneori la schimbarea semnificaţiei fundamentale: pentru că şi semnificaţia fundamentală a cuvîntului este o categorie istorică — subliniază Budagov — care, deşi e mai constantă, mai stabilă, evoluează totuşi, încet dar neîntrerupt[1]. Sensurile noi se desprind din elementele stabile, pentru a influenţa apoi aceleaşi elemente vechi şi stabile[2]: prin această necontenită osmoză dintre stabil şi instabil se realizează pe de o parte dezvoltarea limbii, iar pe de alta însăşi comunicarea concretă din fiecare moment.

12. În procesul comunicării — înţeleasă fie ca fenomen practic al vieţii zilnice, fie ca exprimare literară a unui scriitor —, semnificaţia devine, prin folosirea ei de către o anumită persoană într-un moment concret, un s e n s, cu tot ce are acesta variabil, flotant, particular. Într-o lucrare în care se precizează şi raportul dintre « semnificaţie » şi « sens » în accepţiunea lor mai largă, pe plan psihologic, psihologul A. N. Leontiev arată că, dacă semnificaţia « reprezintă reflectarea realităţii independent de atitudinea faţă de ea a omului ca individ » şi e găsită în « sistemul de semnificaţii gata format din punct de vedere istoric[3], sensul « este creat de atitudinea obiectivă [a omului]... faţă de faptul care-l determină să acţioneze », este « acea parte a conştiinţei individului care este determinată de propriile lui atitudini în viaţă »[4]. Aplicînd aceste precizări la cazul special al limbii, se poate spune că în momentul exprimării şi al înţelegerii faptului de limbaj — adică într-o situaţie determinată de viaţa concretă —, sensul cuvintelor e creat de legătura dintre o anumită semnificaţie din limba utilizată ca bun comun, şi obiectele concrete, raporturile persoanelor faţă de obiectele şi fenomenele respective, experienţa personală a fiecăruia, atitudinea faţă de interlocutor în acea împrejurare şi diverse alte determinante.

Limba cuprinde în lexicul ei, ca bază a cuvintelor, semnificaţii şi, pătrunzînd în adîncime în conţinutul lor, noţiuni, cu tot ce au ele general şi absolut, nuclei care aparţin tuturora virtual şi care cuprind doar latenţe pentru fiecare caz particular: dar în limbaj, în mecanismul concret de comunicare, în cuvinte, mai e implicat şi altceva decît noţiunea şi chiar decît semnificaţia. Aceasta

---

[1] R. A. Budagov, op. cit., p. 109.
[2] Ibidem, p. 114.
[3] A. N. Leontiev, op. cit., p. 37.
[4] Ibidem, pp. 38 şi 44.

din urmă se individualizează, se precizează, prin indicarea «cazului» special, se îmbogăţeşte, se completează — devine s e n s u l căpătat de un cuvînt pentru o anumită persoană, într-o situaţie anumită, şi care se amplifică, în plus, prin diverse elemente emoţionale: «Limbajul omenesc viu — scrie V.E. Sîrchina[1] — exprimă mult mai mult decît un sistem abstract de semnificaţii şi noţiuni, mult mai mult decît sensul direct, nemijlocit, al cuvintelor care-l compun... Noi vom denumi mai tîrziu reflectarea acestei atitudini [saturat — emoţionale şi active] în limbaj, «subtext emoţional».

Sensul este deci realitatea care apare în practica limbajului, ca fapt complex şi variabil — instabil chiar — şi în care semnificaţia intră doar ca o parte — necesară desigur, dar nu unică; el e deosebit de semnificaţia primară, din care totuşi derivă. «Sensul individual al cuvîntului — se subliniază în aceeaşi culegere de studii — este, după natura sa, schimbător, curgător; el se găseşte într-o anumită dependenţă atît faţă de sensul general — verbal al cuvîntului, cît şi faţă de aspectele personalităţii. La un moment dat, cuvîntul poate avea pentru mine un anumit sens, în alt moment, un sens cu totul altul»[2].

Cuvîntul, în limbaj, este reprezentantul realităţii actuale, din momentul vorbirii; ca atare, el nu mai este reprezentantul unei «noţiuni» doar, ci conţine în acelaşi timp un germene noţional — principiul de constanţă a semnificaţiei —, dar şi o variabilă — cel puţin tot aşa de însemnată —, dată de faptul că el denumeşte un obiect real, specific, încrustat într-o ţesătură de raporturi reale, actuale (ţesătură reprezentată de situaţia concretă şi unică în care apare faptul de limbaj). Cuvintele exprimă realitatea tocmai pentru că îşi pot mula sau completa semnificaţia după situaţie: realitatea fiind dinamică, limbajul, care trebuie să o exprime, nu poate fi static, utilizînd numai cuvinte cu valori imuabile. În acest chip, limba poate răspunde necesităţilor de exprimare a realităţii în mişcare, a împrejurărilor asemănătoare, dar şi deosebite, prin mijloace variabile, dar şi statornice: prin faptul că menirea cuvintelor se realizează nu numai pe baza semnificaţiei lor generale, ci o dată cu f u n c ţ i a pe care o capătă în fiecare împrejurare. De aceea, înţeleasă astfel, funcţional, limba, rămînînd aceeaşi pe mari perioade, poate totuşi varia în momentele concrete ale utilizării ei. Variabilitatea cuvintelor se bazează pe capacitatea lor de a avea multiple posibilităţi latente; iar actul de limbaj concret, lucrînd asupra semnificaţiilor «consacrate» prin cristalizarea lor în limbă, le modifică o dată cu utilizarea lor în diverse situaţii specifice. Caracterul «atotcuprinzător» al cuvîntului, pe care-l sublinia Pavlov[3], constă, pe de o parte, din faptul că în el sînt surprinse semnificaţii ce au la bază noţiuni, sinteze de experienţe ale întregii societăţi. Pe de altă parte, în cuvîntul utilizat în momentul de limbaj se adaugă experienţa fiecărei persoane: experienţa cristalizată în cunoştinţele

---

[1] V. E. Sîrchina, Înţelegerea de către elevi a expresivităţii limbajului, în Probleme de psihologia înţelegerii, ed. cit., p. 115.

[2] O. I. Nikiforova, Rolul reprezentărilor în perceperea cuvîntului, a frazei şi a descrierii artistice, în Probleme de psihologia înţelegerii, ed. cit., p. 180, Subliniem însă precizarea lui L. A. Bulahovski (Introducere în lingvistică, Moscova, 1953, partea a II-a, p. 37), că semnificaţia obiectivă a cuvîntului predomină faţă de cea subiectivă, personală şi că, datorită acestui fapt, actul de limbaj îşi manifestă natura lui socială, iar limba rămîne un instrument de comunicare.

[3] Vezi D. N. Bogoiavlenski, Învăţătura lui I. P. Pavlov — baza ştiinţifică a psihologiei înţelegerii, în «Sovetskaia Pedagoghika», nr. 12, 1951,trad. în Anal. Rom.-Sov., seria Pedagogie-Psihologie, nr. 6, 1952, p. 83.

pe care le poate lega de cuvînt, sau experiența căpătată în practica socială a comunicării și fixată într-o bogăție de legături temporare, de asociații cu nenumăratele împrejurări în care a fost folosit și care fac să crească încrederea în aplicabilitatea lui variată, la mai multe și diverse împrejurări noi. În sfîrșit, se adaugă la toate acestea posibilitatea ca, prin stabilirea legăturii între experiența anterioară și situația concretă nouă, să se adauge cuvîntului nota specifică, momentană, cea mai variabilă și mai instabilă, dar și cea mai exactă, prin adecvarea ei la realitatea prezentă.

Fundamentul procesului de limbaj este constituit de jocul dintre abstract (noțiune) și concret, dintre elementele permanente ale nucleului de bază și acelea mobile, ale contigențelor speciale care creează sensul, dintre depărtarea de generalizarea sumară pusă la dispoziție de limbă, și apropierea de ea, pentru siguranța acordului comun. Acest acord final, realizat prin adaptarea cuvintelor la împrejurări și prin înțelegerea lor în funcție de acestea, se cristalizează în faptul desprinderii sensului total al exprimării, ca rezultantă a acțiunii ansamblului în care se află integrate cuvintele și, de fapt, vorbitorii și ascultătorii. Ansamblul acesta, « situația comună », în care semnificațiile se întîlnesc cu cazurile particulare, transformîndu-se în « sensuri », este c o n t e x t u l.

13. Ce rol îndeplinește contextul în diversele fenomene de limbaj? Discutînd problema polisemiei, E. M. Galkina-Fedoruk observă că, odată ce este considerat ca unitate concretă a vorbirii (*речь*), cuvîntul își dezvăluie cu plenitudine înțelesul numai în context[1]. Multiplele posibilități semnificative, cuprinse în cuvînt, cristalizate în diversele lui semnificații, îi dau acestuia un caracter de generalitate și de polivalență, din care derivă o anumită neprecizie cînd e privit izolat chiar în cadrul limbii (pentru a determina semnificația cuvîntului *înalt*, de exemplu, ar trebui să specificăm la care semnificație — 1*, 2*, 3* etc. din dicționar — ne referim). Cu atît mai mult este necesar ca, în realitatea vie, a limbajului, cuvîntul să fie încadrat într-un ansamblu, pentru a-l fixa într-o ipostază vremelnică și particulară, dar care să-l precizeze astfel și să-i comunice viață. Iar pe de altă parte, deoarece prin el însuși cuvîntul ar reprezenta mai mult dar și mai puțin decît reiese din rolul care îi e acordat într-o împrejurare, apare nevoia — în ceea ce-l privește pe ascultător — de a-l raporta la acest ansamblu, în actul receptiv, pentru a-l înțelege just. « Ceea ce apare aici [în cazul citirii, în context] este diferit calitativ de reprezentările provocate de aceleași cuvinte luate în afara contextului frazei »[2].

Contextul are deci, în primul rînd I) rolul de a a l e g e un anumit cuvînt (ex. *înalt*), dar și de a-i p r e c i z a apoi sensul (mai ales pentru substantive verbe, adjective, care sînt, în general, polisemice), indicînd mai întîi direcția către care trebuie să se orienteze înțelegerea, adică « atrăgînd » u n a d i n t r e s e m n i f i c a ț i i l e lui consacrate și a l e g î n d, în cadrul ei, n u a n ț a respectivă (*înalt:* ,,(om) lung în înălțime''). II) În al doilea rînd, contextul i n d i v i d u a l i z e a z ă sensul, alegînd acea notă particulară din generalitatea noțiunii, care se potrivește cu obiectul concret, aplicînd deci semnificația generală la obiectul sau fenomenul particular implicat în situație și contribuind astfel încă mai mult la precizarea sensului. Acest proces se petrece în cazul tuturor cuvintelor, chiar al acelora care pot fi considerate

[1] E. M. Galkina-Fedoruk, op. cit., p. 121.
[2] O. I. Nikiforova, op. cit., p. 190.

mai degrabă monosemice, ca numeralele şi unele pronume[1], sau al prepoziţiilor şi conjuncţiilor, care, exprimînd doar raporturile din realitate, îşi capătă determinarea semnificativă numai în context. III) În sfîrşit, tot contextul c o m p l e t e a z ă sensul, prin diversele nuanţe creeate de aplicarea particulară la un anumit lucru, situat într-un cadru specific. Fraza din care face parte cuvîntul, lucrarea întreagă, obiceiurile societăţii respective, ca şi ale autorului însuşi, în sfîrşit totul contribuie la nuanţarea fiecărui cuvînt şi la conturarea precisă a înţelesului.

IV) Ceva mai mult, deseori contextul poate şi să d e a el însuşi semnificaţia, în cazurile cînd e s i n g u r u l m i j l o c d e a î n ţ e l e g e j u s t, sau de a exprima ceva printr-o economie de mijloace: *a*) fie că e vorba de o expresie rar folosită în limbă; *b*) sau de un cuvînt compus necunoscut, ori de o locuţiune; *c*) sau chiar de un termen cu înţelesul complet transformat de intenţia vorbitorului; *d*) fie că prin context se suplinesc lacune ale exprimării sau *e*) că aceasta este corectată astfel. De pildă, (referindu-ne la cazul *d*) în cursul unor experimente am constatat că texte « mutilate », prezentînd lacune, nu numai că sînt înţelese complet, dar contextul poate chiar să « atragă » cuvîntul care lipseşte; *e*) iar texte greşite au fost corectate, fără chiar ca persoanele de experimentare să-şi dea seama de greşeală. De pildă, 21 de persoane din 23 au citit fraza « Quand vous connaîtrez *bine* ma mère », drept « Quand vous connaîtrez *bien* ma mère » (iar întrebate, după aceea, dacă au observat vreo greşeală în text, toate persoanele au răspuns negativ, unele dintre ele mirîndu-se chiar cînd li s-a arătat cuvîntul scris greşit). Contextul poate — prin faptul că amintirea lui devine zestrea semnificativă a unui cuvînt pentru o persoană — să transforme o semnificaţie sau chiar să orienteze spre o semnificaţie greşită, care să pătrundă apoi chiar în limbă. Desigur însă, că importanţa contextului variază, în raport cu valoarea diverselor cuvinte pentru persoana care le foloseşte. Cuvintele mai mult întrebuinţate de pildă — pentru care s-au consolidat legături semnificative, bazate pe o îndelungată « bătătorire » a aceloraşi « căi » —, depind într-o mai mică măsură de context decît cuvintele mai puţin uzuale, pentru care este nevoie ca sensul exact să fie indicat de context[2].

Dacă, aşadar, cuvîntul are latenţe semnificative diverse, şi uneori chiar contradictorii, numai contextul — cu virtuţile sale de potenţare, de nuanţare şi chiar de creaţie — delimitează semnificaţiile, actualizînd una dintre ele, pe care o completează apoi, dîndu-i, prin funcţia desemnată, valoarea specifică actuală.

★

Deşi contextul joacă un rol esenţial în tehnica limbajului, el nu este însă atotputernic în dirijarea exprimării şi a înţelegerii. Capacitatea lui de acţiune se încadrează în primul rînd între limitele posibilităţii de variaţie a semnificaţiilor, adică se opreşte în faţa barierii diferenţiale impuse de nucleul de bază. Iar în al doilea rînd, importanţa lui depinde de pregnanţa pe care o are felul în care este organizată expresia — textura de cuvinte şi fraze —, de valoarea semnificativă a ambianţei generale atît pentru vorbitor cît şi pentru auditor, de cunoştinţele lor şi chiar de obişnuinţa sau de voinţa lor de a se lăsa călăuziţi numai de cîteva semnificaţii univoce, pe care le cunosc mai bine, sau de « clişee »

[1] Cf. E. M. Galkina-Fedoruk, op. cit., p. 123.
[2] Vezi şi L. A. Bulahovski, op. cit., p. 30.

etc. În aceste cazuri, încercarea de a impune sensuri noi, sau cel puțin nuanțe deosebite, se izbește de tăria unor sistematizări vechi, mai mult sau mai puțin conturate, care pot juca uneori rolul « stereotipelor dinamice » pavloviene (al înlănțuirilor fixe de reacții, bazate pe o succedare în aceeași ordine a excitanților externi), care rezistă la încercarea de a fi « sparte » și înlocuite cu altele noi.

14. Dacă sublinierea importanței contextului pentru faptele de limbaj este necesară, nu mai puțin este nevoie și de o precizare a ceea ce trebuie să se înțeleagă prin « context ». Un context este constituit în primul rînd de totalitatea frazei, de țesătura cuvintelor grupate prin anumite legături gramaticale, la care se raportează fiecare cuvînt pentru a i se fixa sensul. De obicei, în lingvistică, prin « context » se înțelege și întregul text care înconjură un cuvînt sau o frază, al căror sens este precizat prin relațiile lor cu celelalte fraze. Semnificația acestui termen trebuie lărgită însă mai mult, nu din motive arbitrare, ci drept consecință a observării realității concrete a faptelor de limbaj. Desigur, la prima vedere contextul explicit — verbal și auxiliar (gesturi etc.) —, adică expresia propriu-zisă, pare să aibă importanța cea mai mare. Iar în cadrul acestuia, ambianța lingvistică — celelalte cuvinte însoțitoare — a fost semnalată de obicei ca factor principal în înțelegerea unui fapt de limbaj. Dar, în definitiv, însuși contextul d i s c u r s i v sau l i n g v i s t i c (ori contextul v e r b a l) cuprinde diverse grade de explicit, acesta nefiind deplin realizat mai niciodată: de la formele lexicale propriu-zise — schemele oferite de dicționarul unei limbi —, la schimbările pe plan morfologic și sintactic impuse de organizarea contextuală gramaticală, la fragilele, delicatele nuanțe melodice date de intonație, și pînă la o pauză semnificativă sau la o elipsă menită să fie suplinită. Iar contextul a u x i l i a r, uneori extralingvistic, al vorbirii, conține și el treceri treptate către « implicit ». Gesturile care suplinesc sau nuanțează cuvintele, mimica expresivă, indicațiile către lucrurile din jur care nu mai sînt numite, și, în sfîrșit, orice mijloc situațional la care se recurge pentru a lămuri sensul expresiei propriu-zise, constituie o invitație din partea vorbitorului, către auditor, ca acesta să țină seama și de alte date în afara expresiei explicite și actuale, pe care să le lege de ea. Aluzia la un anumit loc de unde pornește mișcarea *(aici, acolo, încoace etc.)*, fără a face apel la alte cuvinte, nu împiedică totuși înțelegerea, deoarece ascultătorul se poate referi în permanență, în lipsa contextului verbal, la ansamblul situației în care are loc actul de vorbire respectiv. De pildă, corelatele situaționale (a te folosi, de exemplu, de faptul că se știe unde ești, sau despre ce situație e vorba, pentru a nu mai complini restul termenilor, astfel încît obiectele și locul în care te afli să devină, prin aceasta, factori contextuali): *Ieși* [afară din această casă]! *Scoală-te* [de pe scaun]! *Vino* [la mine să-ți spun ceva]! [Dă-te] *jos* [din copac]! *Dă drumul* [motorului]! Același rol îl joacă substitutele anaforice și indicațiile deictice, de exemplu *care, ce* (relativele care trebuie să se refere neapărat la ceva exprimat anterior), *acesta, acela* (adică « despre care a mai fost vorba în text » ori « obiectul sau persoana care sînt de față ») sau apelul la experiențe comune (de pildă, cineva vorbește despre *Ion*, fără a mai fi nevoit să adauge « fratele meu »).

Apelarea la situație — în înțeles de mediu concret înconjurător sau de ambianță generală, comună vorbitorului și auditorilor — nu este nicidecum o dovadă de inferioritate pentru orice formă de comunicare: nu numai că limbajul evoluat face necontenit apel la ambianța în care se află auditorii, dar, ceva mai mult, nici n-ar putea fi concepută înțelegerea lui fără această

continuă raportare la împrejurarea actuală în care se află partenerii. Nu numai un semn extralingvistic — de exemplu « cap de mort » desenat pe un stîlp prin care trece curent electric — are nevoie de referirea la situaţia în care apare pentru a fi interpretat, ci şi cuvîntul care i-ar corespunde — *primejdie*, de pildă: atît semnul simbolic, cît şi cuvîntul, o dată zugrăvite pe stîlp, nu ar mai avea nevoie de indicaţii suplementare; dimpotrivă, dacă ar apărea pe o tăbliţă atîrnată pe un pom din apropiere, ele nu ar mai constitui singure, prin ele însele doar, un indiciu pentru pericolul pe care-l reprezintă stîlpul. Cînd ceri *un ţap* într-o berărie, ai spus prin aceasta tot ce trebuia spre a fi înţeles, nu pentru că ar fi suficient acest cuvînt singur spre a indica înţelesul expresiei, ci fiindcă prin context se alege şi se completează valoarea semnificativă a acestui cuvînt: nu mai e nevoie de subliniat, într-o berărie, că nu e vorba de *ţap* « animalul rumegător etc. », ci de « paharul special » — ba, mai precis, de « berea » servită în acest pahar, care indică totodată şi « cantitatea consumată ». Cîte indicaţii ar trebui să fie date explicit — foarte pe larg şi totuşi fără mari şanse de a fi înţeleşi —, dacă nu s-ar face apel la contextul care rezolvă totul expeditiv.

Limbajul este bogat nu numai în corelate extralingvistice, în indicaţii concrete — verbale sau de gest — privitoare la elemente din situaţii, ci şi în apeluri la un context propriu-zis implicit. Dorinţa de a fi înţeles şi « printre rînduri », « subînţelesurile », arată nevoia raportării şi la ceea ce nu e explicit în expresii, presupunînd cunoştinţe comune, care să dea posibilitatea de a surprinde nuanţe ce ar putea scăpa altor interlocutori. Ceva mai mult: chiar o frază « completă » din punct de vedere lingvistic are nevoie, spre a fi într-adevăr înţeleasă, de referirea la un ansamblu mai larg, la corelate situaţionale în cazul limbajului vorbit, sau la textul anterior în cazul aceluia scris. «Du *asta* lui *Ion* şi roagă-l să vină *încoace* »: atîtea cuvinte, care nu spun totul prin ele însele sau prin legăturile dintre ele şi care necesită explicarea prin context (Tu, Vasile, cu care vorbesc, du cartea asta lui Ion, fratele meu etc.; şi: *încoace*, adică în casa ori în locul unde se află vorbitorul).

Lingviştii, în genere, n-au tras toate consecinţele teoretice de pe urma constatării acestor fapte care par atît de « banale », încît nici nu mai sînt observate. Şi totuşi, între faptele acestea « banale », pe lîngă posibilitatea de a rezolva omonimia şi polisemantismul cuvintelor, pe lîngă stabilirea numai prin context a unei întrebuinţări la figurat sau la propriu[1], pe lîngă alte fenomene lexicale, ar trebui înglobate şi diverse fenomene gramaticale, mai mult sau mai puţin importante. Cu toate acestea, în gramatici se aminteşte rareori despre importanţa contextului, iar în predarea limbii sau în lingvistică în genere se vorbeşte despre referirea la context doar ca despre o posibilitate de a fixa uneori sensul vreunui cuvînt. În cele mai bune cazuri, chiar atunci cînd totuşi se acordă un loc în gramatici şi influenţei contextului, nu se fac, remarcă şi O.I. Nikiforova, decît unele observaţii zgîrcite[2].

---

[1] Cf. L. A. Bulahovski, op. cit., p. 29.

[2] O. I. Nikiforova, op. cit., p. 205. Trebuie subliniat însă faptul că lucrările sovietice recente de lingvistică (de pildă, L. A. Bulahovski, op. cit., p. 27—31, A. N. Gvozdev, Pronumele şi contextul, în Studii despre stilistica limbii ruse, Moscova, 1952, pp. 112—117) scot în evidenţă importanţa contextului în fenomenele de limbă. Totodată, în şcoli se predau lecţii consacrate dependenţei cuvîntului de context: cf. A. V. Korneeva, Lecţia despre cuvîntul în context şi polisemantismul cuvîntului, în « Russkii iazîk v şkole », nr. 3, 1953, pp. 46—49.

Să menţionăm, în primul rînd, însuşi principiul care îngăduie folosirea pronumelor şi care se bazează tot pe putinţa de a raporta totul la un context. « I-am spus *eu lui* ce-*l* aşteaptă! »: *Eu* nu ar spune nimic în limbajul concret şi nici *lui*, fără referirea la context, la celelalte cuvinte (în special la acelea anterioare) cu care este legat. Dacă lipseşte această legătură ori dacă ea nu este precis exprimată de vorbitor sau dacă ascultătorul nu ştie să o stabilească în mod corect, sensul real, din acea împrejurare, al pronumelui este neclar şi poate duce la echivoc. A.N. Gvozdev dă un exemplu semnificativ din viaţa practică: dacă deschidem aparatul de radio în mijlocul unei emisiuni şi auzim un crîmpei de frază ca « Urmează romanţa... în *aceeaşi* execuţie » sau « Veţi asculta poezia... de *acelaşi* autor », nu vom putea şti nici cine va executa romanţa, nici de cine este poezia[1], deoarece nu avem nici o indicaţie, în lipsa contextului anterior, asupra substantivelor la care se referă adjectivele pronominale respective. Aşa dar, conchide Gvozdev, « semnificaţia concretă a pronumelui depinde adesea de context »[2].

Numai prin observarea valorii contextului pot fi înţelese just şi formele care exprimă în diferite limbi direcţia mişcării: aceasta este redată uneori nu numai prin adverbe — *aci* — *acolo*, fr. *ici* — *là*, germ. *dorthin* — *daher*, rus. сюда-туда, engl. *here* — *there* —, al căror sens e desemnat prin apropierea de vorbitor, ci — notează A.I. Smirniţki — şi prin verbe, care au un caracter « pronominal ». Semnificaţia verbului rus выходить « a ieşi » de pildă, nu e deplină fără momentul pronominal — fără acel element al sensului, care poate fi redat aproximativ prin gruparea « dintr-un loc oarecare ». « Prefixul вы — subliniază Smirniţki — are aici sens, tocmai pentru că avem în vedere un anumit loc, din care porneşte mişcarea; iar în mod concret, acest loc e determinat prin situaţia frazei (în special prin context) ». De exemplu: în răspunsul Он вышл? (« El a ieşit? »), la întrebarea H.H. здесь? («N.N. e aci?») se subînţelege « din cameră, din încăperea în care ne aflăm ». Dacă intervine însă o altă desemnare a locului, mai precisă şi mai completă, acest moment pronominal al verbului slăbeşte şi dispare[3]. Este foarte important, aşadar, pentru notarea momentului pronominal, să se ţină seama de cazurile în care s-a făcut apel la context pentru înţelegerea verbului respectiv.

Diferitele mijloace sintactice de a reda afirmaţia, negaţia pot fi de asemenea puse în lumină şi interpretate corect prin referirea la principiul adaptării la context: — « Ai dus scrisoarea? » — « *Am dus-o* ». « Duci cartea? » — « *Că altă treabă n-am!* » « A venit? » — « *Nici gînd!* » arată posibilitatea de afirmare şi de negare prin alte mijloace decît acelea strict lexicale (prin cuvintele *da*, *nu*, *ba* etc.) şi anume, pe baza apelării la context.

Cu cît o limbă este mai săracă din punct de vedere morfologic, cu atît mai mare este dependenţa cuvintelor ei de context, observă L.A. Bulahovski. Dacă în limba groenlandeză de pildă, limbă bogată din punct de vedere morfologic, înţelesul cuvintelor poate fi stabilit mai lesne fără context, în schimb într-o limbă ca germana, nu se poate face abstracţie de apelarea la context. Limba romînă este şi ea, credem, o limbă în care contextul joacă un rol însemnat, încă prea puţin sau aproape de loc studiat.

---

[1] A. N. Gvozdev. op. cit., p. 112.

[2] Ibidem.

[3] A. I. Smirniţki, Despre particularităţile privind stabilirea direcţiei mişcării în diferite limbi, (Despre metodica studiului comparativ al limbilor), în « Inostrannîe iazîki v şkole » nr. 2, 1953, p. 7.

Necesitatea de a studia în gramaticile noastre rolul contextului ne-o dovedesc nenumăratele împrejurări în care ambiguitatea sensului se datorește atît unei exprimări incorecte, în care legăturile contextuale nu sînt cu grijă indicate, cît și unei neîndemînări a cititorului sau a ascultătorului — nedeprins cu urmărirea atentă a înțelesului, peste punți azvîrlite uneori cu 3—4 fraze în urmă. În cazul genitivului subiectiv și al celui obiectiv de pildă, uneori se poate naște îndoiala asupra înțelesului: *spaima turcilor* poate fi și « spaima pe care o inspiră turcii cuiva », dar și « spaima pe care o încearcă turcii »; iar *grija mamei* înseamnă atît « grija pe care cineva o poartă mamei » cît și « grija pe care o poartă mama față de cineva ». În asemenea împrejurări, sensul enunțării nu poate fi determinat corect, decît prin raportarea ei la context. Totuși, gramaticile noastre nu indică de obicei rolul contextului în acest caz; iar Gramatica lui Tiktin, de pildă, face doar una dintre acele afirmații « zgîrcite » despre care amintea O.I. Nikiforova; « De regulă însă, adevăratul înțeles al genitivului va reieși din context »[1].

Un alt exemplu, tot din domeniul limbii romîne, ilustrează importanța contextului pentru a sezisa just valoarea temporală a unei anumite forme verbale dintr-o frază receptată pe calea limbajului scris. Se știe că în limba romînă accentul de intensitate poate avea valoarea fonologică, deosebind, de pildă, persoana a 3-a sg. a indicativului prezent de forma corespunzătoare a perfectului simplu: *cî'ntă* față de *cîntă'*. Pentru a se putea accentua corect, deci pentru a se fixa timpul unor asemenea verbe, formele respective trebuie raportate la sensul întregii fraze și la toate verbele cuprinse în ea. De exemplu: « Leana crăpă ușa. Hagiul se *uită* speriat, și văzînd cotoiul strecurîndu-se pe ușă se răsti... » (Delavrancea, Hagi-Tudose); sau: « Pe la miezul nopții i se păru că în odaia Hagiului se tîrăște cineva d-abușile. *Ascultă. Auzi* [în text, timpul e marcat și prin accentul pus pe i] deslușit un sunet de bani ». (ibidem). Pentru a înțelege just valoarea temporală a verbului și a se contura deci corect sensul unor astfel de fraze, e însă necesar, de cele mai multe ori, ca forma verbală în dubiu să fie raportată la întregul text, la frazele anterioare și la cele următoare, care uneori constituie singura posibilitate de orientare asupra intenției autorului. De pildă: « Deșteptîndu-se la ora fixată, cînd oamenii dorm, el *se uită* pe fereastră să vadă dacă X a venit ». Ca să putem sezisa valoarea temporală a formei *uită* (și a o accentua corect în lectură) e necesar să ne raportăm la întregul context: « El își puse ceasul să sune la 3. Deșteptîndu-se la ora fixată, cînd oamenii dorm, el se *uită* pe fereastră să vadă dacă X a venit. Văzîndu-l jos, se îmbrăcă repede și... ». Formele verbale *puse* și se *îmbrăcă*, precum și sensul ansamblului lingvistic, constituie indicii asupra timpului verbului în dubiu, *se uită*. Trebuie menționat, ceva mai mult, că referirea numai la o parte a contextului (mai ales a aceluia anterior) nu e întodeauna suficientă, ci e nevoie de raportarea la întregul context (și a aceluia următor). În exemplul de mai jos, deoarece frazele care precedă pe *preumblă* orientează asupra unei valori temporale trecute, verbul e accentuat, într-o lectură care nu îmbrățișează întregul context următor, *preumblă'*. « Mihai, fără a pierde vreme, căuta a se folosi de acest neînsemnat ajutor și de reîmbărbătarea oștilor sale, ca să smulgă biruința de la vrăjmași. El își *preumblă'* privirea pe cîmpul bătăliei, vede mișcările Turcilor, și după dînsele își pregătește pe ale sale ». (N. Bălcescu, Istoria Romînilor sub Mihai Vodă Viteazul).

[1] H. Tiktin, Gramatica romînă, Ed. Tempo, București, 1945, p. 178.

Nesocotirea importanței contextului de către autorii gramaticilor duce nu numai la neînțelegerea multor fenomene gramaticale de către cititorii manualelor respective, dar chiar la greșeli în încercările de a explica unele construcții, despre care gramaticile nu subliniază că sînt precizate în situațiile concrete ale vorbirii, prin context. [De pildă, în legătură cu construcții ca: *Ți-am vîndut casa*, în practica școlară se menționează uneori că este necesar ca ele să fie completate prin încă un pronume, spre a fi just înțelese; de exemplu: *Ți-am vîndut casa ta* (eu vorbitor, am vîndut cuiva casa ta, a auditorului) sau *Ți-am vîndut casa ție* (am vîndut o casă ție, auditorului). Tendință de a impune construcții artificiale, pe care vorbitorii nu le întrebuințează de obicei, numai pentru că nu se observă ce se petrece în situațiile practice de comunicare, în care ascultătorul știe foarte bine despre care casă este vorba, și dacă i-a fost vîndută lui sau altcuiva; asemenea construcții fac apel la context și sînt foarte bine înțelese prin raportarea la acesta].

Expresia este făcută din cuvinte, dar fiecare cuvînt nu este numai purtător al unei semnificații intrinsece, ci el mai capătă și o sarcină din concret, din întreaga situație actuală și din tot ce se presupune a fi cunoscut în comun de interlocutori. Contextul îl formează așadar atît expresia — cuvintele, cu corelatele auxiliare respective —, cît și mediul în care ea apare; adică manifestările intenționate expresive, dar și un fond implicit, pe care îl presupune vorbitorul, însă la care de multe ori auditorul urmează să se refere și din proprie inițiativă. Cum nu există fapt de limbaj în afara *cuiva* care-l produce, auditorul se referă și la persoana însăși de la care pornește expresia, la lucrurile despre care se face aluzie, la întreaga împrejurare — adică, în definitiv, la toate coordonatele expresiei. Pe de altă parte, ascultătorul reprezentînd el însuși o confluență de multiple coordonate, care-i influențează receptarea, urmează că înțelegerea se face și în raport cu un context implicit al auditorului: în funcție, de pildă, de interesul lui sau de experiența sa proprie (ce știe el depre cunoștințele celuilalt, despre sensul pe care-l poate avea la acela un cuvînt). Vorbitorul trebuie să țină seama de toate aceste date, pentru a nu risca să nu fie înțeles sau chiar să devină ridicul, ca de pildă unele personaje ale lui Caragiale, care fac aluzii la persoane și la lucruri, ca și cum ar fi vorba despre ceva foarte cunoscut; de exemplu: [vorbește stăpîna cățelului Bubico] « Noi sîntem băieți cuminți și bine crescuți. .. Noi nu sîntem mojici ca Bismark . . . —Ha? zic eu. — Bismark al ofițerului Papadopolinii » [cine e « Bismark », despre care abia mai tîrziu aflăm că e un dulău? dar « ofițerul »?, dar « Papadopolina ?] ».

Într-o perspectivă analitică — operînd artificial o secțiune transversală într-un moment de comunicare —, contextul ar apărea în ipostazele unor sistematizări din ce în ce mai limitate, dar toate purtînd pecetea contextului celui mai vast, a ansamblului complex, axat pe situația generală actuală. El poate apărea acestei analize — pornind de la unitatea cea mai cuprinzătoare dintr-un moment determinat — ca: 1) relația complexă, unitatea de situație în care se află vorbitorii și auditorii legați prin actul de comunicare; 2) totalitatea expresiei, cu corelatele ei — vorbire, gesturi, apelul direct la situație (alcătuind contextul explicit, caracteristic mai ales limbajului oral); 3) textul de natură strict lingvistică (contextul vorbit sau discursiv). Fiecare dintre aceste contexte simultane, rezultate în definitiv dintr-o analiză factice — deoarece în realitate ele nu apar izolate —, poartă caracteristicile unei organizări care necesită mereu o raportare la un sistem de referințe, și anume la contextul su-

perior, căruia i se subordonează celelalte. Fiecare context mai restrîns (fraza de exemplu) e subsumat contextului mai larg, care, la rîndul lui, apare ca o parte față de un alt întreg. Aceste subunități, care nu au existență independentă în momentul comunicării, trebuie neapărat să fie raportate la întregul în funcție de care există, care le distribuie rolul și, ca atare, valoarea semnificativă.

Totodată, relațiile se complică deoarece, în cursul unei întregi discuții de pildă (sau, în cazul limbajului scris, într-o întreagă operă), trebuie să se facă raportări și la contextele anterioare în timp (sintagma la fraze, acestea la paragrafe, acestea din urmă la ansambluri mai mari, la capitole etc.). Așadar, afară de precizarea spațială a contextelor celor mai largi, pot fi urmărite sisteme de referință din ce în ce mai ample, dacă se privește comunicarea și dintr-o perspectivă temporală, a momentelor succesive de emitere (cea mai importantă, de fapt, în cazul limbajului scris). Contextele mai restrînse delimitate prin această ultimă analiză nu au în realitatea concretă, practică, valoare prin ele însele. Ele nu sînt în fond decît niște pseudo-contexte; singurul context real, întregul mai mult sau mai puțin absolut, este dat de relația de limbaj în cazul complex al unei situații actuale. Gradul de importanță a contextului astfel delimitat crește proporțional cu numărul de « contexte restrînse » care depind de el (paragraful fiind de pildă mai important pentru interpretare decît fraza); iar valabilitatea — pentru o eventuală considerare izolată — a unui astfel de « context-restrîns » scade invers proporțional cu numărul de contexte supraordonate de care depinde (de exemplu o frază față de o întreagă unitate complexă de vorbire). Fiecare cuvînt, frază etc. este în funcție de t o a t e aceste contexte, care sînt cuprinse unul într-altul. În practică, există un singur context real: situația totală, care nu cuprinde numai toate ansamblurile lingvistice, dar și toate coordonatele spațiale ale unei situații.

15. În ce chip se realizează în practică adaptarea la context? Simpla afirmație că nu vorbim prin cuvinte izolate, că ele sînt încadrate într-o situație, că intră în relații și că astfel sînt raportate la context nu e suficientă, deoarece nu se arată prin aceasta nici ce înseamnă și în ce mod se manifestă « intrarea în relații », nici ce este faptul esențial, adaptarea la context.

Pentru aceasta, trebuie să înțelegem mai întîi cum reușește un vorbitor să arate precis că același cuvînt se referă odată la un lucru, iar într-o împrejurare deosebită, la altceva. Însuși faptul că orice cuvînt poate avea semnificații diverse, deci că se mulează după împrejurări, atrage nevoia, în primul rînd, a unei precizări în forme concrete, sezisabile de către ascultător, a noului sens acordat în acea situație: obiectul sau fenomenul concret la care este raportat cuvîntul de către ascultător trebuie să fie același la care s-a referit și vorbitorul. Numai privind limbajul din unghiul de vedere al relației — implicată în orice act de comunicare — care presupune atît vorbitori cît și ascultători, cărora primii li se adresează, se poate vedea clar dece limbajul nu poate fi definit și studiat doar prin aspectul « exprimare »: e x p r i m a r e a, în limbaj, nu este independentă și nici completă, fără atingerea scopului împletit în ea și anume î n ț e l e g e r e a de către cei care se află la capătul celălalt al relației. Nu e suficient, în limbaj, « să te exprimi », ci, exprimîndu-te p e n t r u c i n e v a, pentru comunicare, este necesar să-ți faci e x p r e s i a i n t e l i g i b i l ă. De aici nevoia o r g a n i z ă r i i e x p r e s i e i, în așa fel încît cuvintele, care par uniforme, să devină apte de a exprima realitatea cu tot ce conține ea nou în fiecare moment; dar, în același timp, să nu se cadă nici în arbitrar, să

se păstreze tot ceea ce este general în aceste cuvinte, ca puncte de reper universal valabile pentru aceeaşi limbă.

O adaptare la context organizată se manifestă, în primul rînd, prin alegerea mijloacelor expresive: a celor mai potrivite cuvinte pentru a desemna obiectele sau fenomenele respective, astfel încît însăşi coexistenţa lor să poată reflecta relaţiile existente în realitate într-o anumită situaţie. Pentru a exprima faptul că ai văzut în pădure ghiocei care, străpungînd zăpada, ies de sub ea, e necesar să alegi şi cuvintele corespunzătoare, care vor marca şi prin însăşi simultaneitatea lor relaţiile constatate: *ghiocel, zăpadă, a străpunge, a ieşi.* Trebuie subliniat însă că simpla coexistenţă a cîtorva cuvinte — socotite «importante» pentrucă, fiind substantive sau verbe, reprezintă obiectele sau fenomenele despre care e vorba — nu poate reflecta întotdeauna relaţiile reale: numai alegerea potrivită a t u t u r o r cuvintelor care să noteze şi legăturile dintre celelalte — adică prepoziţiile, conjuncţiile — dă putinţa de a exprima adecvat adevăratele raporturi din realitate. Alăturarea cuvintelor *cerc* şi *pătrat* nu spune ceva precis; din ele se poate construi şi fraza «Acest cerc este un pătrat», care e un nonsens nu pentru că nu pot sta alături cuvintele *cerc* şi *pătrat*; ea nu reflectă realitatea, pentru că în aceasta nu există corelate în a c e s t c h i p un cerc şi un pătrat. Simplul adaus al prepoziţiei *în* modifică tot înţelesul, chiar fără celelalte precizări: «*În* (acest) cerc este (închis) un pătrat». Aşadar, numai alegerea tuturor cuvintelor esenţiale pentru o situaţie înseamnă de fapt sezisarea relaţiilor din realitate şi dă putinţa exprimării lor. În momentul exprimării se petrece deci atît o alegere a cuvintelor potrivite, cît şi o ierarhizare a importanţei lor pentru situaţia respectivă, în raport cu legăturile pe care trebuie să le reprezinte; ierarhizare foarte necesară atît în momentul iniţial — cînd, pentru economia mijloacelor de expresie, se renunţă la anumite cuvinte (care ar putea fi de pildă înlocuite prin corelate situaţionale) —, cît şi pentru momentele următoare ale exprimării, în care se va da un anumit rol gramatical, sau se va pune un accent, se va marca prin intonaţie ori prin locul acordat, importanţa fiecărui cuvînt.

Depinde numai de context, ca un anumit cuvînt să aibă o importanţă mai mare sau nu. Anumite experimente ne-au dovedit mai de mult că există o ierarhizare lăuntrică, în interiorul frazei [1], în virtutea căreia unele cuvinte au o importanţă mai mare în situaţia respectivă, ele căpătînd un loc, şi mai ales un accent, deosebit. Cuvîntul cel mai important este acela care marchează specificul situaţiei şi care, din această cauză, este cel mai greu de înlocuit (de exemplu în cazul frazelor cu lacune) sau care ar putea reprezenta la nevoie — pentru un vorbitor grăbit — o întreagă frază: *Foc*! pentru: «Ajutor, a luat foc casa!». Uneori, acest cuvînt, subliniat prin intonaţie, este acela care marchează deosebirea dintre o situaţie şi celelalte: «Ion a plecat *la tîrg?*» (sau în altă parte?), «Ion *a plecat* la tîrg?» (sau mai e acasă?), «*Ion* a plecat?» (sau altcineva?). Ierarhizarea cuvintelor nu e însă întotdeauna aceeaşi, ci ea variază după împrejurarea generală, după momentul personal, după experienţa proprie a vorbitorului etc.

Acest fenomen, aparent elementar şi simplu, de alegere a cuvintelor, reprezintă deci un proces complex de oglindire şi de exprimare a relaţiilor din realitate. Fundamentul lui nu îl poate constitui, aşa cum s-ar părea, un simplu act de memorie — de apariţie a cuvintelor pe baza unei legături, mai demult

---

[1] Vezi şi concluziile cercetătoarei O. I. Nikiforova, op. cit., p. 220.

stabilite şi fixate între cuvinte şi noţiuni —, ci mai ales o activitate intelectuală superioară, de gîndire, care să poată discerne raporturile noi, actuale, dintre lucruri; care să discrimineze deci şi relaţiile noi dintre cuvintele menite să aplice semnificaţiile la fiecare caz concret. Ca atare, legarea cuvîntului de obiectul pe care trebuie să-l reprezinte într-o anumită situaţie nu se face pe o cale mecanică şi directă — printr-o simplă asociere cuvînt-noţiune —, ci prin reflectarea mai întîi a relaţiilor dintre acel obiect şi toată situaţia în care apare.

16. O dată ce ai gîndul clar, urmează apoi uşor şi expresia adecvată. Pentru a gîndi însă clar, pentru a preciza articulaţiile gîndirii, este nevoie tocmai de limbaj. Practica limbajului ajută organizarea gîndirii, fără care, de altfel, el nu ar putea exista: limbajul pune ordine în gîndire, dar şi gîndirea face să se realizeze organizarea necesară limbajului; reciprocitate care se manifestă şi în alegerea celor mai potrivite forme lexicale şi gramaticale pentru exprimare.

Cuvintele sînt alese ţinîndu-se seama de legăturile lor reciproce în limbă — care reflectă relaţiile din realitate —, raporturile cu termenii sinonimi, antonimi, derivaţi[1]. Totodată, se face şi diferenţierea între nuanţele semnificative şi între cuvintele cu sfere înrudite, grupate în jurul aceleiaşi noţiuni integrative (*culoare* — şi *roşu*, *verde* etc.). În sfîrşit, are loc şi alegerea celei mai adecvate nuanţe semnificative (*roz*, *vişiniu* etc.)[2].

Pe lîngă respectarea criteriilor lexicale, ale legăturilor dintre cuvinte în cadrul sistemului limbii respective, intervine şi raportarea la « posibilităţile lexico-gramaticale ale cuvîntului »[3]. O dată cu alegerea cuvintelor şi cu stabilirea ierarhiei lor se pune şi problema exprimării în forme inteligibile şi cît mai explicite, a relaţiilor dintre fenomenele din realitate, astfel încît ele să fie oglindite corect prin limbaj. Aici intervine rolul gramaticii; ea oferă scheme stabile de organizare a expresiei — în care aceasta să fie turnată aproape automat, şi din care, totodată, să transpară cu uşurinţă relaţiile. Ea pune astfel la îndemînă un bun comun al limbii, cu o valoare semnificativă egală pentru toţi, deoarece păstrează baza semnificativă a cuvîntului, făcîndu-l totuşi să varieze spre a exprima particularităţile fiecărui moment.

O dată cu încadrarea gramaticală, cuvîntul rămîne, din punct de vedere lexical, acelaşi[4]; *masă* îşi păstrează semnificaţia de bază şi în forma *mesei*, *pe masă* etc. Dar, totodată, prin modificările gramaticale sensul devine mai precis determinat, concretizat, aplicat la cazul particular: *Pune cartea pe* (această) *masă*. Gramatica constituie tocmai mijlocul de a actualiza semnificaţiile cuvintelor prin organizarea adaptată a expresiei, printr-o modificare formală a cuvintelor, care să indice astfel legăturile lor, relaţiile în care se află şi deci rolul pe care-l joacă fiecare în determinarea sensului total. Modificările morfologice şi determinările sintactice ale cuvintelor arată ascultătorului relaţiile dintre ele şi, în fond, pe acelea dintre obiectele şi fenomenele din situaţia concretă. Chiar fără respectarea topicii, amestecate de-a-valma, cuvintele unei fraze simple pot reliefa uşor, de la prima citire (cum ne-au dovedit-o experimentele), un sens clar numai prin raportarea la forma lor flexionară, la acordul dintre unele

---

[1] R. Ghinzburg, op. cit., p. 34.

[2] Vezi cercetările lui N. I. Krasnogorski cu privire la « integratori » sau la « sintetizatorii verbali », în Despre fiziologia dezvoltării vorbirii la copii, în « Jurnal vîsşei nervnoi deiatelnosti», nr. 6, 1951, trad. în « Anal. Rom.-Sov. », seria Pediatrie, nr. 3, 1953, pp. 9, 10.

[3] R. Ghinzburg, op. cit., p. 35.

[4] E. M. Galkina-Fedoruk, op. cit., p. 124.

cuvinte, care marchează anumite corelații (de ex.: « zăpada — ghioceii — străpungînd-o — sub — de — ies »).

Acest ansamblu de reguli, asemănător geometriei, datorită căruia « limba capătă posibilitatea de a îmbrăca gîndurile umane în învelişul material al limbii »[1], ajută exprimarea eficace, deci şi înţelegerea ei; procedeele gramaticale de organizare a expresiei contribuie la clarificarea gîndirii vorbitorului tocmai pentru că o ajută să se toarne în tiparele găsite, schematic, gata făcute. Iar pe de altă parte, ascultătorul are astfel mijloace sigure de a repera relaţiile, de a sezisa legăturile, aşa dar de a stabili sensul fiecărui cuvînt. Reprezentînd mijloace regulate de exprimare, luate de-a gata din experienţa îndelungată a societăţii, deprinse de fiecare persoană empiric sau pe baza unor reguli intenţionat învăţate, utilizarea schemelor abstracte ale gramaticii este bazată în primul rînd pe capacitatea de sintetizare, pe construirea unor sisteme de reacţiuni, pe lanţuri de reflexe condiţionate, în cadrul cărora o formă antrenează pe cealaltă (« acordul », de pildă). Gramatica se bazează pe de o parte pe « stereotipe dinamice » născute din tendinţa materiei nervoase corticale de a realiza — sub influenţa excitanţilor care se repetă permanent şi care acţionează într-o anumită ordine — sisteme relativ stabile de reacţii în lanţ, în care primul stimul atrage pe celălalt[2]. (« Menţiunea cu privire la *identitatea formelor gramaticale* — scria Pavlov în 1932 — coincide întru totul cu datele prezentate de noi în trecut, referitoare la elaborarea *unui anumit sistem în cadrul proceselor nervoase* din emisferele aflate în curs de activitate[3] »). Iar pe de altă parte, gramatica se bazează pe abstractizarea, pe generalizarea acestor relaţii, spre a putea cuprinde în ele şi alte moduri verbale decît cele învăţate, spre a se putea aplica la orice caz concret. O dată ce o schemă a fost însuşită, se va putea reproduce apoi forma gramaticală justă, introducîndu-se în ea orice alt material concret. De pildă, prin întrebuinţarea de către copil în mai multe împrejurări, a unei anumite combinaţii de cuvinte, spre a exprima o relaţie din realitate, el ajunge la desprinderea unei reguli care nu e decît o schemă abstractă, valabilă însă şi pentru orice situaţie particulară asemănătoare, tocmai pentru că a fost creată prin generalizare. La un an şi jumătate, copilul căruia i s-au creat anumite reacţii la frazele « Aşează păpuşa » şi « Dă clownul », va reacţiona corect, dintr-odată, şi la fraza « Aşează clownul », pe care nu o mai auzise pînă atunci[4]. Aceste tipare, care reprezintă raporturi abstracte, se adaptează totuşi la fiecare situaţie, indicînd, prin umplerea lor cu conţinuturi particulare, specificul relaţiilor unei situaţii determinate.

Cu ajutorul gramaticii se realizează astfel încadrarea a tot ce este variabil şi particular în fiecare situaţie, în elementele cele mai stabile ale limbii, în schemele abstracte reprezentînd generalizări de stereotipe dinamice. În mod paradoxal deci, tocmai aceste mijloace tradiţionale, fixe, dau cuvintelor putinţa de a-şi varia conţinutul, prin intrarea în relaţii cu altele, şi de a se înţelege astfel noutatea specifică a fiecărei împrejurări. Gramatica reprezintă

---

[1] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii, ed. cit., p. 50.

[2] Vezi N. I. Krasnogorski, op. cit., p. 10.

[3] I. P. Pavlov, Un fiziolog răspunde psihologilor, în op. cit., p. 158, (subliniat de noi).

[4] I. V. Zankov, Problema memoriei în lumina învăţăturii lui I. P. Pavlov, în Sovetskaia pedagoghika, nr. 3, 1951, trad. în « Anal. Rom.-Sov. », seria Pedagogie-Psihologie, nr. 4, 1951, p. 98; vezi, în legătură cu aceasta, mai pe larg, F. A. Sohin, Unele probleme ale însuşirii de către copil a structurii gramaticale a limbii, în lumina învăţăturii fiziologice a lui I. P. Pavlov, în Sovetskaia pedagoghika, nr. 7, 1951, trad. în « Anal. Rom.-Sov. », seria Pedagogie-Psihologie, nr. 3, 1951, pp. 101—125.

mijlocul bazat, în cea mai mare măsură, pe gîndirea abstractă, mijlocul cel mai statornic şi mai valabil totodată — prin cristalizarea şi verificarea lui în secole de practică a comunicării — de adaptare la context, de înţelegere a cuvintelor prin raportarea la legăturile lor cu celelalte şi cu întreaga împrejurare. Cînd însă nu se cunosc sau nu se respectă regulile unei corecte puneri în relaţii a cuvintelor, apar confuzii care uneori pot avea un efect mai grav decît acela, comic, subliniat deseori de Caragiale: « Considerînd că domnişoara Lucreţia Ionescu pretinde că este în dreptul său deoarece în virtutea contractului cu timbru în regulă, cînd se ştia că are domiciliu, neaşteptîndu-se nicidecum, căci nu a avut măcar cea mai mică somaţiune, iar biletul de închiriat a fost pus ilegal şi de aceea nu i-a dat nici o importanţă... (I.L. Caragiale, Proces-verbal).

17. În afară de mijloacele morfologice şi sintactice incluse de obicei în manualele de gramatică, limba mai dispune şi de alte procedee expresive, mai mobile în ceea ce priveşte formele lor de manifestare, dar nu mai puţin stabile prin regulile care le conduc şi care trebuie considerate de asemenea drept mijloace gramaticale. În primul rînd, există mijloace de legare a diverselor fraze ale aceluiaşi ansamblu, pe care gramaticile nu le descriu suficient, dar care fac parte din aceeaşi categorie de procedee ca şi formele de relaţie morfologice şi sintactice obişnuit cunoscute. Există, de pildă — observă O. I. Nikiforova [1] — un subiect al contextului, care uneşte de obicei toate frazele. « Această legătură între fraze poate fi denumită raportare, adică legătură prin care frazele nu se contopesc într-un tot, ci, păstrînd caracterul lor propriu, sînt raportate la subiectul general, sînt organizate într-un tot complex şi totodată fracţionat; separarea şi legătura sînt date aici simultan » [2]. Iar cercetătoarea amintită indică o serie de mijloace (diverse cuvinte care unifică, simpla învecinare a frazelor, unificatori de situaţie) prin care se realizează « raportarea frazelor la subiectul contextului » [3].

Pe lîngă aceste procedee, mai există încă şi altele, pentru completarea şi nuanţarea expresiei. Limbajul impune o organizare nu numai a gîndirii, dar şi a întregii vieţi psihice şi, în genere, a activităţii întregului organism, prin implicarea afectelor, prin apelarea la automatisme, prin mobilizarea voinţei, prin reglarea mijloacelor de articulare, a respiraţiei, a receptării auditive etc. Totul este condus, frînat sau intensificat, în vederea producerii unei cît mai eficace expresii verbale. Pentru realizarea acestui scop se petrece, în genere, şi o dirijare voită şi chiar gîndită, a unor mijloace expresive care uneori sînt emoţionale la origine. Se utilizează astfel conştient, pentru ajutorarea exprimării, unele resurse naturale ca: modularea, cîteodată melodică, a vocii, gesturi, mimică, mişcări sau acţiuni în cadrul situaţiei pentru a completa vorbirea (de ex., pentru a explica ucenicilor cum se manevrează o maşină, meşterul execută în acelaşi timp mişcările necesare punerii ei în funcţiune) etc. Această utilizare conştientă de mijloace naturale denotă — deşi au ecou uneori în expresii şi afecte mai puţin controlate — o acţiune a omului asupra lui însuşi în actul comunicării, o autostăpînire şi reglare în folosul exprimării; dar ea este totdeodată, şi un mijloc de indicare mai precisă a specificului fiecărei situaţii, de îmbogăţire şi în acelaşi timp de organizare a expresiei. Prin intonaţie se imprimă, în melodia frazei, direcţia semnificativă a ansamblului, suprapunînd accente, modificînd sensul aceloraşi construcţii — după cum se constată, se

---

[1] O. I. Nikiforova, op. cit., p. 206.
[2] Ibidem, p. 207.
[3] Ibidem, p. 208.

întreabă, se porunceşte etc. —, sau impunînd despărţiri — nu respiratorii, cum se crede uneori, ci mai ales în unităţi de sens. La crearea acestor diferenţieri interne joacă un important rol distribuţia emiterii verbale, cu pauzele ei mai mari sau mai scurte, care reliefează sensul, decupînd ansamblul.

Mijloacele fonice, ritmul şi intonaţia, sînt suplinite în limbajul scris prin procedee de ordin grafic, ca punctuaţia sau, în scrisul tipărit, de pildă, paginaţia. Intervalele dintre paragrafe, spaţiile sugestive dintre capitole, liniile sau parantezele — care arată că ideea e întreruptă, dar că se urmăreşte totuşi acelaşi fir —, cele « două puncte » — care ar fi traduse în vorbire printr-o intonaţie de demonstraţie — sînt cîteva dintre mijloacele, destul de palide totuşi, ale limbajului scris, pentru a înlocui bogăţia, şi economia totdeodată, a celui oral. Punctuaţia — care nu izbuteşte să redea perfect intonaţia —, grafia — cu spaţiile albe egale dintre cuvinte, care în debitul verbal ar fi fost emise prin pauze mult mai semnificative — nu transmit întotdeauna exact intenţia celui care scrie. De aici nevoia de a completa sensul în limbajul scris prin parafrazări, după cum şi lipsa corelatelor situaţionale obligă la conturări mai explicite şi precise prin procedee strict verbale.

Toate mijloacele fonetice cu valoare semnificativă — precum şi corespondentele lor grafice —, care se modifică în funcţie de situaţie, sînt completate de procedee topice; vorbitorul marchează importanţa deosebită a cuvintelor prin locul pe care li-l distribuie. De obicei — în limbajul oral în mod spontan, iar în acela scris uneori, şi mai ales din dorinţa de a căuta « efecte » — se interverteşte ordinea obişnuită a cuvintelor, spărgîndu-se astfel stereotipe dinamice vechi, care nu exprimă suficient de nuanţat realitatea, pentru a fi pus în prim plan cuvîntul care joacă rolul cel mai însemnat în situaţia respectivă (de ex. « Automobilul ! Bagă de seamă ! »). Asemenea elemente, care constituie adaptări mereu noi ale expresiei, dar care au la bază procedee generale de exprimare, pot fi incluse în gramatică, pe care o pot îmbogăţi chiar (deoarece gramatica, deşi se perfecţionează de obicei pe baza elementelor stabile, poate acumula şi elemente noi)[1].

În sfîrşit, în comunicarea orală se mai adaugă pentru îmbogăţirea expresiei — dar şi pentru economisirea timpului necesar pentru a emite cuvinte succesiv —, mimica feţei — în special a ochilor, cu care uneori se şi indică ucruri din situaţie —, sau gesturi de subliniere, de nuanţare, de descriere ori de arătare spre obiectele din jur, care deci nu mai e necesar să fie numite. În scris, acestea se exprimă mai ales prin anaforice şi deictice — prin pronume etc. —, care necesită şi ele un necontenit apel la context.

18. Prin mijloace de acest fel, alese intenţionat, expresia se îmbogăţeşte şi se adaptează cît mai deplin la realitatea pe care trebuie s-o reflecte; dar, în acelaşi timp, expresia se şi organizează astfel încît să fie inteligibilă interlocutorilor. Contextul presupune o organizare, realizarea unei unităţi complexe, în care legăturile temporare se sistematizează într-un ansamblu, iar în acesta, fiecare componentă este pusă în adevărata ei lumină numai prin stabilirea relaţiilor pe care le are cu ceilalţi excitanţi verbali (care-i determină poziţia, aspectul morfologic, accentul etc.), adică toate acele mijloace prin care se va contura adevărata lui semnificaţie din situaţia respectivă. « Din punct de vedere fizio-

[1] R. I. Budagov, op. cit., p. 16.

logic, contextul este sintetizarea unor excitanți verbali într-un tot unitar complex, în care fiecare cuvînt lasă o urmă în scoarța cerebrală »[1].

În vreme ce aşa-zisul « limbaj animal », răspuns monoton şi reflex la situații, cuprinde strigăte foarte puțin variabile după împrejurări, uniforme şi totodată lipsite de diferențieri semnificative lăuntrice, faptele de limbaj propriu-zis, uman deci, sînt caracterizate prin lipsa unei omogenități a expresiei; aceasta implică o diferențiere interioară, care presupune relații între părți, dar şi opoziții, determinări reciproce şi ierarhizări. În organizarea dată de vorbitor expresiei sale, cuvintele capătă valorile adecvate situației şi izbutesc să reprezinte intenția aceluia care vrea să comunice ceva. Relațiile dintre cuvinte, stabilite prin mijloace morfologico-sintactice, opozițiile dintre ele — marcate prin aceleaşi mijloace sau prin deosebiri între diversele semnificații, a căror ciocnire contribuie la reliefarea sensului, sau prin ritm etc. —, procedee diverse de ierarhizare — ca accente, eliminări prin elipse a ceea ce ar fi de prisos, topică —, toate acestea realizează o expresie cu caracter neomogen, în care există părți cu aspecte şi cu importanță inegale, din al căror antagonism chiar, apare ca final sensul. Relațiile creează o dinamică în organizare, o încrucişare de diferiți vectori, o continuă osmoză şi deci direcții alternative, marcînd astfel solidaritatea diverselor părți şi asigurînd continuitatea în interiorul întregii expresii.

Se realizează astfel o construcție dinamică, în care se fac rapide pendulări osmotice de la un « semnal » la altul, în care se leagă nucleul semnificativ al cuvîntului de vestigiile cuvintelor precedente sau de restul corelatelor situaționale. De aceea, un ansamblu expresiv, just organizat, presupune o dependență necontenită de un alt ansamblu, mai vast, în care primul e înglobat; iar lăuntric, e realizat printr-o stabilire de corelații, de opoziții, de ierarhizări — toate manifestate prin acordarea unor aspecte morfologice specifice funcției lor în ansamblu, unui loc, unor accente, unei intonații caracteristice sau unui gest adecvat. Fiecare act de limbaj, înțeles ca o exprimare verbală care se încadrează şi se adaptează la context, înseamnă de fapt o complicată arhitectonică, organizată nu numai pe linia temporală, succesivă, a emiterii sunetelor, ci şi prin aglomerarea, într-o adîncime aproape spațială, a diferitelor indicii care dau nuanțele unice ale fiecărui moment.

Complexitatea aceasta pluridimensională dă o valoare unică expresiei de limbaj, în care se suprapun mai multe planuri simultane, alcătuite din toate auxiliarele expresive (fonetice şi cinetice), din apelul la cunoştințele anterioare, la datele întregii situații, la ideea desprinsă din contextul verbal precedent. Nu numai că expresia verbală nu înseamnează deci o simplă înşiruire liniară de cuvinte, dar acestea devin inteligibile numai prin tot ansamblul care a fost organizat la un moment dat pentru a le grupa şi spre a transmite prin ele valori semnificative specifice situației concrete. Se pot folosi sau crea zeci de cuvinte, fără ca, totuşi, acela care vorbeşte să izbutească a se face înțeles, deoarece nu cuvîntul în sine e factorul principal în tehnica limbajului.

19. Din faptul că în limbaj cuvintele nu pot juca rol singure, prin ele însele, rezultă marea importanță a gramaticii. Dar, pe de altă parte, din sublinierea corolarului primei constatări, şi anume că numai contextul, înțeles ca un ansamblu

---

[1] T. M. Meşceriakova, Cîteva metode de predare a lexicului unei limbi străine în lumina învățăturii lui I. P. Pavlov despre activitatea nervoasă superioară, în « Inostrannîe iazîki v şkole », nr. 6, 1952, p. 16.

complex, determină cuvintele, ar trebui să rezulte şi necesitatea includerii în gramatică a studiului adaptării la context. Se poate afirma că adaptarea la context constituie de fapt însăşi baza gramaticii, care cuprinde regulile de punere în relaţii a cuvintelor, deci de încadrare a lor în ansambluri şi de modificare în raport cu celelalte. În cursul predării limbii în şcoli, ar trebui să se insiste mai mult asupra importanţei contextului pentru înţelegerea fenomenelor gramaticale şi lexicale. « Chiar din primul an de studiere a limbilor străine (în clasa a V-a) — observă L.B. Itelson — trebuie să formăm la elevi, cu perseverenţă şi în mod sistematic, deprinderea de a înţelege caracterul polisemantic al cuvintelor, dependenţa semnificaţiei cuvintelor de context, priceperea de a exprima în mod just această semnificaţie în limba rusă » [1]. Probleme ale analizei sintactice a propoziţiilor şi a frazelor — care nu sînt niciodată determinate prin ele însele —, acordul, coordonarea, subordonarea, elipsa, bazate, toate, pe o legare a părţilor şi pe o subordonare a fiecăreia părţi la ansamblu, ar trebui să fie discutate şi lămurite în legătură cu contextul. În manualele de gramatică ar trebui să nu se omită discutarea dependenţei de context a diverselor categorii gramaticale, ca de pildă a pronumelor, a unor adverbe, verbe etc., lipsite cu desăvîrşire de determinare prin ele însele. De asemenea, în problemele de vocabular e necesar să se contureze acelaşi principiu al adaptării la context şi să se sublinieze nevoia ca orice cuvînt să fie bine specificat prin celelalte şi prin întregul context, pentru ca expresia să fie înţeleasă just.

20. Acela care este conştient de modul în care trebuie să fie organizată expresia este apt şi pentru o *înţelegere* corectă. Acest al doilea moment sau aspect al limbajului constă dintr-o raportare la modul de organizare a expresiei. Cuvintele nu sînt înţelese izolat, aşa cum un traducător nepriceput ar nota corespondentul din dicţionar al fiecărui cuvînt, pentru a le uni apoi pe toate prin însumarea semnificaţilor, cu convingerea naivă că printr-un astfel de procedeu aditiv va surprinde sensul unei fraze. Înţelegerea este un act rapid (în termeni pavlovieni, o « închidere bruscă de circuit »), prin care cuvintele, cu nucleii lor semnificativi, adică toate vechile asociaţii, sînt raportate, ca la un sistem de referinţe, la context, pînă cînd apare sensul deplin. Astfel ia naştere un continuu curent osmotic, în care, în cursul unui proces de sinteză şi de analiză, pe de o parte ansamblul expresiv este constituit de semnificaţiile de bază ale cuvintelor, de legăturile temporare care conturează nucleii constanţi, iar pe de alta, acelaşi ansamblu face să apară valorile specifice ale diferitelor părţi, degajînd sensul general al expresiei. Toate acestea sînt explicabile, în ceea ce priveşte activitatea nervoasă superioară, prin stabilirea de legături între experienţa veche şi datele noi ale situaţiei [2], prin ciocniri ale unor zone de excitaţie cu focare de inhibiţie, prin iradieri ale semnificaţiilor şi prin concentrarea lor în urma ciocnirii de zonele iradiate corespunzătoare altor cuvinte, delimitîndu-şi astfel reciproc sensul; printr-o continuă sinteză, dar şi analiză totodată, prin care se creează sensul total, pe baza alăturării semnificaţiilor, dar şi a precizării lor analitice; în sfîrşit, prin crearea unei sistematizări momentane, a unui echilibru manifestat prin apariţia sensului, adică prin înţelegerea expresiei.

---

[1] L. B. Itelson, Munca lexicografică în clasele a V-a, a VI-a, a VII-a, în «Inostrannîe iazîki v şkole», nr. 5, 1952, p. 60; vezi şi pp. 62, 63.

[2] Vezi, pentru sublinierea rolului experienţei anterioare în înţelegere, D. N. Bogoiavlenski, art. cit.

Înțelegerea este o interpretare bazată pe sezisarea legăturilor reale, pe raportarea la context, cu grija însă de a nu denatura intențiile vorbitorului prin depărtarea de nucleul de bază, de semnificața consacrată, adică de experiența anterioară. C o n t e x t u l l i n g v i s t i c (d i s c u r s i v) este cel mai restrîns context — alcătuit din înșiruirea liniară a cuvintelor — la care e absolut necesar să se refere ascultătorul. Dar pe deasupra lui, înglobîndu-l și pe acesta, coexistă întregul context explicit, alcătuit din toate celelalte a u x i l i a r e. N. G. Morozova deosebește în limbaj două planuri: Unul, care «se exprimă în semnificațiile cuvintelor... în categoriile lingvistice», iar celălalt, care reflectă atitudinea personală față de ceea ce se vorbește și care se exprimă printr-o structură stilistică, specială, a mijloacelor lingvistice și printr-o nuanță specială a mimicii și a intonației, care este percepută în timpul ascultării sau care este reprodusă mintal în timpul citirii[1]. Autoarea subliniază necesitatea de a înțelege și acest din urmă plan, care este totuși mai greu de pătruns.

Înțelegerea adecvată a ascultătorului atent la toate nuanțele intonației și la corelatele situaționale este un act mai complex, interpretativ, care nu se mulțumește numai cu ceea ce este dat liniar. Ceva mai mult, ea însemnează și o raportare la ceea ce nu apare direct prin cuvinte sau în ceea ce este dat auxiliar. Înțelegerea presupune, de cele mai multe ori, o amplificare a celor oferite de către expresia explicită și, uneori, de aceea intenționată. Nu numai că, de pildă, sensul care revine fiecărui cuvînt se nuanțează cu note care nu erau cuprinse în semnificația de bază, dar interpretarea însemnează o depășire chiar a ceea ce a oferit vorbitorul prin diverse mijloace auxiliare. Înțelegerea elipselor, suplinirea cuvintelor neauzite, ca și citirea corectă a unor texte greșite, dovedesc putința de depășire a unor lacune, ca un plus adăugat de auditor, tinzînd să completeze sau să corijeze forme imperfecte. Ascultătorul se referă însă necontenit și la contextul încă mai cuprinzător, la acela i m p l i c i t — ceea ce cunoaște receptorul despre vorbitor ca persoană — și care nu e reprezentat în afară de vreun cuvînt, dar care îmbibă totuși întreaga expresie, cu tot ce a fost ales și modulat în funcție de ansamblu. Sezisarea a ceea ce este implicit spre a lega explicitul de el, și astfel, interpretînd, să se degajeze sensul, nu este decît o raportare la contextul real, la acela t o t a l. Contextul real al faptului de limbaj este o organizare din care doar o parte e propriu-zis perceptibilă lingvistic; această parte urmează a fi însă înțeleasă numai prin raportarea la ceea ce rămîne implicit și fără de care nu ar fi apărut în acea formă specifică. Expresia reprezintă și face să transpară contextul total la care ascultătorul trebuie s-o raporteze spre a o înțelege just. Astfel, din coincidența unei bune organizări cu aceea a unei corecte interpretări, se naște s e n s u l, puntea de legătură între partenerii relației de limbaj. Legea înțelegerii limbajului este, așadar, referirea la organizarea contextuală.

21. Din toate aceste observații, consecințe ale cercetării aspectelor reale ale limbajului definit ca fapt social, pot fi trase în primul rînd pentru lingvistică și pentru psihologie fie diverse concluzii de detaliu, fie sinteze principiale, decurgînd din legea adaptării la situația ambiantă. Contextul, ca organizare expresivă creată intenționat cu scopul comunicării, reprezintă în același timp o organizare cu funcție socială, menită să lege vorbitorii și ascultătorii, cărora li se transmite astfel sensul țintit. El constituie mijlocul cel mai eficace de

---

[1] M. G. Morozova, Despre înțelegerea textului, în Probleme de psihologia înțelegerii, ed. cit., p. 272; vezi și articolul lui V. E. Sîrkina, citat mai sus.

înțelegere, deoarece surprinde legile de organizare a realității, în care totul se leagă și se raportează la întreg. Comunicarea este făcută posibilă prin faptul apariției oricărui cuvînt în contexte care îi îngăduie variația și-i determină valoarea semnificativă, precum și prin neîncetata raportare, pentru înțelegere, la sisteme de referință. Limbajul însuși nu ar putea fi conceput fără existența acestor ansambluri, care stau la baza tehnicii lui ca o temă fundamentală, necesară atît momentului exprimării, cît și aceluia al înțelegerii.

Constatările de mai sus pot fi întregite, rămînînd în cadrul aceluiași principiu, dar privind fenomenele cercetate dintr-o altă perspectivă, destul de neobișnuită pentru lingviști, însă, credem, aptă să deschidă orizonturi noi lingvisticii și să-i ofere sugestii rodnice. Fenomenelor legate de adaptarea la context, observate și descrise în cadrul lingvisticii, supuse experimentului și considerate sub aspectul lor psihologic, li se poate da și o explicare mai largă, fiziologică, prin coordonarea lor cu observații făcute de Pavlov sau de colaboratorii lui în cursul experiențelor privitoare la activitatea nervoasă superioară.

În timpul experiențelor făcute cu cîini pentru provocarea reflexelor condiționate (de pildă pentru provocarea reflexului salivar nu numai la prezentarea unei bucăți de carne, dar și la aprinderea unei lumini care însoțise de repetate ori hrana), Pavlov a observat faptul următor: în primele faze ale fixării reflexului condiționat, animalul saliva nu numai cînd vedea carnea, dar și auzul pașilor laborantului care i-o aducea etc. În aceste experiențe, « excitanții glandelor salivare nu sînt reprezentați numai de proprietățile obiectelor, neesențiale pentru activitatea glandelor, ci de *absolut toată ambianța* în care apar aceste obiecte sau de care ele se leagă în realitate: vasele în care se găsesc aceste obiecte, mobila pe care ele se află așezate, camera în care se petrece acțiunea, oamenii care aduc aceste obiecte, pînă și sunetele pe care le emit acești oameni, chiar dacă nu sînt vizibili în acel moment, glasul lor și chiar zgomotul pașilor acestora »[1]. Este ceea ce Pavlov a numit reflexul condiționat de situație sau de ambianță.

Cu timpul, « reflexul de situație » poate dispărea; prin diferențierea unui anumit semnal — lumina de exemplu, la aprinderea căreia se va prezenta bucata de carne, deci care va fi singura « întărită » —, se ajunge la provocarea reacției salivare numai la excitantul dorit. Totuși, chiar în acest caz, întreaga ambianță continuă să-și exercite influența, putîndu-se modifica întreaga reacție, la cea mai mică schimbare petrecută în mediu. În asemenea împrejurări, același semnal — lumina — poate să nu mai provoace reacția cu care fusese asociată. « Cea mai mică variație a mediului extern sau intern, adesea abia perceptibilă sau pe care nici nu o bănuiam, modifică fundamental mersul fenomenelor »[2]. De aici și necesitatea perfectei izolări a laboratoarelor în care se fac astfel de experiențe, spre a se putea controla toate condițiile și a elimina posibilitatea de intervenție a unor factori noi, care, modificînd situația, să aducă schimbări în rezultate.

Dezvoltînd aceste observații și introducînd factorul variabilitate în mod intenționat în experimente, fiziologul E. A. Asratian și colaboratorii săi au dovedit că unul și același excitant poate condiționa, în funcție de împrejurări,

---

[1] I. P. Pavlov, Opere alese, ed. cit., vol. II. p. 10, (subliniat de noi); cf. și Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale, Ed. Acad. R.P.R., București, 1951, p. 100.

[2] I. P. Pavlov, Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale, ed. cit., p. 304.

reacţii diferite ale organismului. De pildă, în cursul creării unor reflexe condiţionate, *acelaşi semnal* (un anumit număr de bătăi ale metronomului) provoca — în aceeaşi cameră, dar cu experimentatori diferiţi şi la ore diferite (dimineaţa ori seara) — cînd un reflex alimentar pozitiv (apropierea de farfuria cu mîncare, salivare etc.), cînd unul de apărare (scheunat, lătrat, retragerea labei etc.)[1]. Un alt cercetător arată de asemenea că ambianţa are o mare însemnătate în reflexele condiţionate; de exemplu, dacă s-a fixat unei pisici un reflex condiţionat de fugă la sunet într-o anumită cameră, atunci cînd acelaşi sunet a fost produs în altă cameră s-a format numai o reacţie motorie dezordonată [2].

S-a dovedit astfel, prin experienţe variate, că se poate modifica sau « comuta » semnificaţia oricărui excitant, astfel încît el să declanşeze răspunsuri diferite, odată cu variaţia împrejurărilor, care joacă rolul unor « comutatori », « deoarece creează în scoarţa cerebrală o anumită stare funcţională, determinînd pentru un anumit timp caracterul activităţii reflex condiţionate»[3]. Acest principiu « al comutării » — caracteristic activităţii întregului sistem nervos, dar care atinge gradul cel mai înalt de dezvoltare în scoarţa cerebrală — creează posibilitatea unei funcţionări « mai labile şi variate, mai elastice, mijloc mai perfecţionat de adaptare a organismului la mediul mereu în schimbare ». « Datorită proprietăţii de comutare, scoarţa cerebrală poate acorda, după împrejurări, semnificaţii diferite unuia şi aceluiaşi semnal, ea fiind capabilă să-şi modifice în limite largi starea funcţională..., pregătindu-se în acest fel să răspundă în modul cel mai adecvat situaţiei existente, condiţiilor în care e pus organismul »[4]. Subliniind extrema importanţă a acestei probleme — pe care îşi propune să o cerceteze mai departe —, precum şi marele rol biologic al principiului comutării, E. A. Asratian notează că în activitatea scoarţei cerebrale comutarea devine mult mai variabilă, mai dinamică şi mai multilaterală[5].

Nimic nu ne împiedică să lărgim aplicabilitatea acestui principiu şi la activitatea nervoasă superioară umană, ba, mai mult, la modul de funcţionare al celui de-al doilea sistem de semnalizare, la semnalizarea interumană, deci la limbaj. Aplicarea aceasta nu e decît legarea principiului general al « comutării » de adaptarea la context, pe care am urmărit-o în fenomenele de limbaj. Observarea schimbării sensului cuvintelor prin modificarea situaţiei — ca şi variaţia reacţiei de înţelegere, deşi este vorba de aceleaşi cuvinte —, capătă deci o bază fiziologică de explicare, prin principiul comutării, care îngăduie adaptarea mai suplă la împrejurările variabile. Este firesc ca limbajul, fenomen caracteristic uman, să constituie şi procesul psihic cel mai suplu, drept consecinţă a dezvoltării unei scoarţe cerebrale extrem de plastice, pe care se pot schimba legăturile asociative rapid şi nuanţat. De aci posibilitatea de a opera cu cuvinte care, departe de a avea valori fixe, se adaptează, în special prin mijloace gramaticale, la context.

---

[1] E. A. Asratian, Principiul comutării în activitatea reflexcondiţionată, în « Jurnal vîsşei nervnoi deiatelnosti », nr. 1, 1951, trad. în Anal. Rom.-Sov., seria Pedagogie-Psihologie, nr. 5, 1952, pp. 62—68.

[2] G. P. Zelionîi, Cu privire la metoda de studiu a reflexelor condiţionate la animale, în « Jurnal vîsşei nervnoi deiatelnosti », nr. 2, 1951, trad. în Cercetări în domeniul activităţii nervoase superioare, Bibl. Anal. Rom.-Sov., seria Medicină, nr. 1, 1951, p. 17.

[3] E. A. Asratian, op. cit., p. 66.

[4] Ibidem.

[5] Ibidem, p. 67.

Încercarea de a privi fenomenele de limbă nu numai prin perspectiva psihologiei descriptive, dar şi prin aceea a fiziologiei, credem că poate ajuta lingvisticii atît pentru înţelegerea obiectului ei de cercetare, limba, în mod mai dinamic şi mai legat de realitatea concretă, cît şi pentru fundarea observanţiilor ei pe o bază de explicare ştiinţifică mai amplă.

ПРИНЦИП ПРИСПОСАБЛИВАНИЯ К КОНТЕКСТУ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Определение языка, как социального явления, предполагает наличие отношений между по меньшей мере двумя лицами, из коих одно выражает свои мысли с намерением передать их другому лицу, а это последнее, в свою очередь, играет активную роль в понимании выраженного. Наличие подобной двойственности (элемент выражения, связанный с элементом понимания), порожденной социальной необходимостью, присущей всякому языковому проявлению, оказывает большое влияние на способ пользования языком; двойственный его характер влечет за собою необходимость такого способа выражения, который был бы ясен для остальных лиц, и такого понимания, которое отвечало бы данному способу выражения.

Для того, чтобы позволить языку действительно служить средством описания и выражения динамической реальности, средством верной передачи излагаемого содержания, средством точного отображения диалектического движения действительности, необходимо допустить придание разнообразного смысла одному и тому же слову, произносимому в различных моментах речи. В основе словесных изъявлений лежит то обстоятельство, что между обеими сущностями слова — его формой и его смысловым содержанием — существует известная общность выработанная социальной практикой словесного общения. Эта связь между конкретным остовом слова и его внутренним смысловым содержанием не является строгой и не ограничивается возможностью лишь одного смыслового значения для каждого слова.

Для того чтобы уяснить себе это явление и его следствия и вывести соответствующие заключения, опирающиеся на конкретные факты, следует проверить и подвергнуть опытному исследованию, факт смыслового изменения слов, наблюдая за отношением как говорящего, так и слушателя к смысловым изменениям — в естественных условиях языкового общения — и следя в то же время за порядком этого изменения, за его причинами и пределами, лишь только соответствующее слово войдет в состав конкретной речи. Все эти наблюдения и опытные исследования, обнаруживающие смысловое разнообразие, коему подчинены слова в конкретной реальной речи, указывают лишний раз на то, что слову не только не присуще единое смысловое значение навсегда строго установленное и ограничивающее его применение узкими рамками обособленности, но, наоборот, смысл его может разнообразиться, давая ему тем самым возможность отражать динамическую и изменчивую действительность.

Все же слова не могут разнообразить свой смысл до бесконечности, существует предел, ограничивающий эту способность изменяться. Некоторые из произведенных опытов указали на наличие подобного предела. В каждом слове таится нечто, придающее ему известное смысловое постоянство и препятствующее произвольному его применению: это нечто представляет собою ячейку смыслового его равновесия, образовавшуюся в условиях социальной практики, являющуюся основой группового родства, и относящуюся к существенным, очень редко изменяющимся его характеристикам. Без этой ячейки, действующей как эталон, язык превратился бы в хаос беспрестанно меняющихся смысловых значений. Итак, для сообщений, заключенных в сравнительно немногочисленные конкретные основы языка, последний дает большое количество смысловых значений для каждой формы слова. (Эти значения содержатся в словаре под рубрикой соответствующего слова, или же, при различной этимологии, как отдельные, строго распределенные в лингвистическом порядке слова). Кроме того, язык дает широкую возможность дальнейшего создания новых смысловых значений для одних и тех же слов) по принципу полисемии, подразумевающего потенциальную способность разнообразить). В любой момент разговора избранное смысловое значение слова, с одной стороны, обособляется, приспосабливается путем его актуализации, к данному конкретному предмету, о котором в данный момент идет речь; с другой стороны, оно дополняется, даже расширяется, именно путем применения его к известному конкретному моменту, воздействующему на смысловое значение путем различных частных определений: характерных черт единичного предмета, эмотивного отношения к нему говорящего, оценки общего положения и т. д.

Итак, если слово содержит различные скрытые, а иногда и противоположные смысловые значения, то контекст, с его способностью усиливать, оттенять и даже создавать, может разграничить эти значения, выделяя одно из них, а затем дополняя его, приданием ему, через соответствующую функцию, соответствующей специфики. Влияние контекста ограничивается возможностью изменения значений. Оно зависит и от формы, построения данного выражения, общности значений, коими располагают говорящий и слушатель, общности их кругозора и т. д.

Однако в процессе наблюдения за конкретными проявлениями речи понятие о контексте должно быть расширено: кроме разговорного или языкового контекста (сплетение слов, сгруппированных согласно определенным грамматическим соотношениям, к которым должно быть отнесено каждое слово для уточнения его смысла) и контекста вспомогательного, вне языкового (жесты, мимика, взаимное положение, принимаемое разговаривающими лицами), играет роль также и контекст в собственном смысле этого слова, контекствынужденный (обращение к общим значениям, к общности кругозора и т. д.). Каждое слово, каждая фраза и т. д. находится в зависимости от этих контекстов, которые обнимают один другого; на практике существует лишь один реальный контекст: общее положение. В учебниках грамматики, для уяснения различных грамматических форм, необходимо учитывать значение как просто контекста, так и расширенного о нем понятия.

Что касается говорящего лица, то на практике оно принуждено приспособляться к контексту, вследствие необходимости составить путем специфического построения речи, легко воспринимаемое выражение (где слова, сохраняя свой общий характер, приспосабливаются к выражению индивидуальной реальности) с помощью грамматики, которая облекает все изменчивое и обособленное данного момента в форму самых устойчивых элементов языка. Помимо описанных в учебниках грамматики общеизвестных морфологических и синтаксических приемов, язык располагает и другими средствами для придания речи выразительности: это — способы связывать различные фразы одного и того же целого (существует даже « подлежее контекста ») модуляция голоса, жест, мимика, действие в рамках данного положения, расстановка знаков препинания (в случае письменной формы речи) и т. д. В свою очередь, момент «восприятия» должен считаться с этим построением. Понимание смысла означает истолкование сказанного, покоющееся на выявлении действительной связи, с помощью контекста, и сопровождаемое постоянной заботой не искажать смысла намерения говорящего и не отклоняться от основной ячейки, от общепринятого смыслового значения. Контекст является лучшим подспорьем в понимании, так как покоится на законах построения реальности, где все связано, все сводится к целому.

Эти выводы могут быть дополнены, а описанным выше явлениям может быть придан более полный — физиологический — облик, путем сопоставления их с результатами наблюдений, произведенных И. П. Павловым и сотрудниками в области физиологии высшей нервной деятельности. Что касается принципа коммутации, формулированного и прослеженного опытным путем Е. А. Асратяном (указывающего на то, что значение каждого раздражителя может быть изменено или «коммутировано» в смысле различия вызываемых им — при изменении обстановки — реакций), то принцип применим и к способу действия второй сигнальной системы, следовательно к речи; иначе говоря, общий принцип «коммутации» приложим и к контексту, который был только что рассмотрен при исследовании языковых явлений. Объяснение явления изменения смыслового значения слов, наблюдаемого при изменении обстановки — подобно изменению реакции при понимании одних и тех же слов — получает здесь физиологическое обоснование, благодаря принципу коммутации, допускающему более гибкое применение к меняющейся обстановке.

LE PRINCIPE DE L'ADAPTATION AU CONTEXTE

(RÉSUMÉ)

La définition du langage en tant que phénomène social suppose l'existence d'une relation entre deux personnes au moins, dont l'une s'exprime dans l'intention de communiquer quelque chose, tandis que l'autre joue un role non moins actif, qui est celui de comprendre ce qui a été exprimé. L'existence de cette double attitude — expression et compréhension —, issue d'une nécessité sociale et inhérente à tout fait de langage, a d'importantes conséquences

pour le mode de fonctionnement du langage: le caractère bipolaire du langage impose une expression intelligible pour les autres et une compréhension adaptée à la manière de s'exprimer de la personne qui parle.

Pour être vraiment utile à la communication et à l'expression de la réalité dynamique, pour rendre exactement le contenu variable, pour refléter exactement par le langage le mouvement dialectique de la réalité, la signification des mots utilisés au moment concret de la parole peut varier, jusqu'à un certain degré. La communication est fondée sur le fait qu'entre les deux aspects de la parole — forme et contenu ou signification — il y a une association réalisée dans la pratique sociale de l'action de communiquer; ces rapports entre le support concret du mot et son contenu significatif ne sont cependant pas fixés en vue d'une seule possibilité de signification.

Pour comprendre ce phénomène d'une manière plus complète, pour en suivre les implications et pour en tirer des conclusions fondées sur un ensemble de faits concrets, l'auteur a également étudié de manière expérimentale la variabilité de la signification des mots. On a poursuivi aussi bien l'attitude de la personne qui parle et de l'auditeur — dans les conditions naturelles de manifestation du langage — à l'égard de la variation des sens, que la manière, les circonstances et les limites où se produisent les changements des mots, dès qu'ils sont intégrés dans un fait concret de langage. Toutes ces observations et expérimentations, qui démontrent ce que les mots deviennent dans la réalité concrète du langage, constituent de nouveaux arguments en faveur de la thèse que loin d'avoir des contenus significatifs univoques, fixés une fois pour toutes et, par conséquent, valables pour un seul emploi, les mots sont variables, devenant justement par cela, aptes à refléter la réalité dynamique et changeante.

Les mots ne peuvent toutefois pas varier à l'infini: il existe une limite à laquelle leur capacité de variation s'arrête d'habitude. Certaines expérimentations ont souligné également la limite de résistance des mots à la modifications des significations. Il existe dans chaque mot quelque chose qui lui imprime une certaine constance et qui empêche son emploi arbitraire: c'est le noyau significatif fondamental acquis dans le cadre de l'expérience sociale, qui constitue la base de son groupement sémantique et qui se rapporte aux caractères essentiels, ceux qui, en général, changent très rarement. Sans ce noyau à fonction d'étalon, la langue risquerait de devenir un chaos de significations toujours nouvelles. La langue offre donc, pour la communication, comprises dans ses supports concrets, relativement peu nombreux, d'une part de multiples significations pour une seule et même forme (consignées dans les dictionnaires dans le cadre d'un seul mot ou bien, lorsque l'étymologie en est différente, séparées en plusieurs mots distincts, d'après les critères de la lexicographie). Elle offre par ailleurs de vastes possibilités de continuer à créer de nouvelles significations pour les mêmes mots (le principe de la polysémie, incluant donc aussi une capacité potentielle de variation). Lorsqu'on parle, la signification choisie est d'une part individualisée, adaptée par son actualisation, à l'objet particulier, concret, dont on parle au moment de la communication; d'autre part, la signification est complétée, amplifiée même, justement par l'application à un moment concret défini, qui agit sur elle au moyen de différentes déterminations particulières: notes caractéristiques d'un seul objet, attitude émotionnelle de la personne qui parle à l'égard de cet objet, des déterminations dues à la situation générale etc.

Par conséquent, si le mot a des significations latentes diverses et parfois même contradictoires, il n'y a que le contexte qui — grâce à ses possibilités de renforcer, de nuancer et même de créer — puisse délimiter les significations en actualisant une seule, qu'il complète ensuite, en lui donnant, par la fonction attribuée, la valeur spécifique actuelle. La capacité d'action du contexte s'encadre dans les limites de la possibilité de variation des significations, c'est-à-dire qu'elle s'arrête devant cette barrière différencielle qui lui est imposée par le noyau fondamental; elle dépend en même temps du degré d'organisation de l'expression et notamment de la force avec laquelle elle s'impose, des connaissances communes des auditeurs et des personnes qui parlent, de la valeur de l'ambiance générale etc.

La notion de contexte doit être élargie, par suite de l'observation de la réalité concrète des faits de langage : en dehors du contexte discursif ou linguistique (la texture de mots groupés ensemble par certains rapports grammaticaux, à laquelle chaque mot sera rapporté pour en fixer le sens) et du contexte auxiliaire, extra-linguistique (gestes, mimique, circonstances où se trouvent les sujets parlants, corrélations de situation), il ya encore le contexte proprement-dit implicite (l'appel fait au connaissances communes, à l'ambiance générale, aux antécédents provenant des expériences personelles etc.). Chaque mot ou phrase est en fonction de tous ces contextes qui sont contenus l'un dans l'autre; pratiquement, il n'existe qu'un seul contexte réel: la situation totale. Les manuels de grammaire devraient tenir compte de l'importance du contexte et de l'extension de sa notion, pour l'explication de diverses formes grammaticales.

En pratique, l'adaptation au contexte est réalisée, quant à la personne qui parle, comme une conséquence de la nécessité de formuler une expresion intelligible, par une organisation spécifique (grâce à laquelle, tout en gardant leur caractère général, les mots deviennent aptes à exprimer la réalité particulière), à l'aide de la grammaire, qui fait rentrer ce qui est variable et particulier à chaque situation dans le cadre des éléments les plus constants de la langue. Outre des moyens morphologiques et syntactiques dont s'occuppent généralement les manuels de grammaire, la langue dispose encore d'autres procédés d'expression: moyens d'établir des rapports entre les différentes phrases d'un même ensemble (il existe un « sujet du contexte »), modulation de la voix, gestes, mimique, certaines actions dans le cadre de la situation donnée, ponctuation (quand il s'agit du langage écrit) etc. Le moment de la « reception » doit tenir compte, à son tour, de cette organisation. La compréhension du sens est une interpretation qui s'appuie sur la perception des liaisons réeles, sur le rattachement au contexte, tout en ayant soin de ne pas dénaturer les intentions de celui qui parle, par le fait de s'éloigner du noyau fondamental de la signification consacrée. Le contexte constitue le moyen le plus efficace pour la compréhension du langage, parce qu'il s'appuie sur les lois d'organisation de la réalité, où tous les éléments se rattachent et se rapportent à l'ensemble.

Ces constatations peuvent être complétées et les phénomènes décrits peuvent acquérir une signification plus large, d'ordre physiologique, en les rapportant aux observations faites dans le domaine de la physiologie de l'activité nerveuse supérieure par I. P. Pavlov et ses collaborateurs. Le « principe de la commutation » en particulier, formulé et expérimenté par E. A. Asratiane (qui démontre que la signification de tout excitant peut être

modifiée ou « commutée » de manière que l'excitant déclenche des réponses différentes, selon la variation des circonstances) peut être appliqué aussi au mode de fonctionnement du second système de signalisation, donc au langage; cette application n'est que l'action de rattacher le principe général de la « commutation », à l'adaption au contexte, que l'on a étudiée dans les phénomènes du langage. L'observation des changements du sens des mots par les modifications survenues dans la situation — tout comme la variation de la réaction de compréhension, bien qu'il s'agisse des mêmes mots — peut par conséquent acquérir une explication physiologique, par le principe de la « commutation », qui permet une adaption plus souple aux circonstances variables.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, Nr. 1—2, 1954

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

S. I. OJEGOV, *Dicţionarul limbii ruse*, ed. a III-a, Moscova

Politica leninist-stalinistă în problema naţională a creat cele mai prielnice condiţii pentru dezvoltarea limbilor naţionale şi a dat posibilitate lexicografilor sovietici să privească munca de făurire a dicţionarelor de pe poziţii marxiste.

Lenin arăta necesitatea alcătuirii unui dicţionar al limbii ruse contemporane şi socotea aceasta ca una din sarcinile de bază ale lingvisticii sovietice. Astfel, la 18 ianuarie 1920, V. I. Lenin, caracterizînd dicţionarul lui Dal, scria lui A. V. Lunacearski: « E un lucru minunat, dar acesta este un dicţionar al regionalismelor şi e învechit. Nu e oare timpul să se alcătuiască un dicţionar al adevăratei limbi ruse, să spunem un dicţionar al cuvintelor care se folosesc acum şi care au fost folosite de clasici de la Puşkin pînă la Gorki »[1].

Acest lucru a fost înfăptuit între anii 1935 şi 1940 şi astfel a apărut « Dicţionarul explicativ al limbii ruse », în 4 volume, sub redacţia profesorului D.N. Uşakov. Autorii dicţionarului (prof. V.V. Vinogradov, prof. V.O. Vinokur, prof. B.A. Larin, docent S.I. Ojegov, B.V. Tomaşevski şi prof. D. N. Uşakov) îşi propuneau să realizeze un dicţionar al limbii ruse literare contemporane, dicţionar care să constituie un îndrumar util pentru corecta întrebuinţare şi pronunţare a cuvintelor.

Acest dicţionar cuprinde un număr de 85.289 de cuvinte. El e precedat de un articol în care se arată principiile care au stat la baza alcătuirii lui şi în acelaşi timp se dau cîteva indicaţii pentru folosirea dicţionarului. Munca intensă depusă de lexicografii sovietici, gradul de perfecţionare la care a ajuns lexicografia sovietică, se văd atît în dicţionarele apărute pînă acum, cît şi în cele în curs de elaborare; de exemplu: « Dicţionarul academic » în 15 volume (din care au apărut două), « Dicţionarul filozofic », dicţionarele bilingve (din care ţinem să cităm « Dicţionarul romîno-rus ») şi multe altele.

De o mare importanţă este apariţia dicţionarului lui S.I. Ojegov, care a fost editat în 1949. Acest dicţionar a fost alcătuit pe baza « Dicţionarului explicativ al limbii ruse » de D. N. Uşakov.

Autorul şi-a propus să dea un dicţionar normativ al limbii ruse contemporane, un dicţionar accesibil maselor largi şi care să cuprindă şi cuvintele noi, apărute în ultimele decenii.

Sarcinile acestea au determinat atît conţinutul dicţionarului, cît şi tratarea cuvintelor.

Tezele staliniste despre lingvistică au arătat că vocabularul oricărei limbi se găseşte într-o schimbare aproape neîntreruptă, oglindind indirect creşterea şi dezvoltarea societăţii în toate etapele istorice ale existenţei sale. Astfel fondul de cuvinte se schimbă nu pe calea schimbării vechiului, ci pe calea completării vocabularului existent cu cuvinte noi, pe calea schimbării sensului unor cuvinte şi de asemenea pe calea eliminării unui număr oarecare de cuvinte învechite.

---

[1] V. I. Lenin, Opere, vol. 35, ed. rusă 369.

Pe baza tezelor staliniste, S.I. Ojegov a revăzut atît fondul de cuvinte tratate în dicționar, cît și unele definiții, pentru ca dicționarul să oglindească, cît mai complet și cu toată precizia, situația limbii ruse contemporane. Au fost introduse astfel unele cuvinte care ulterior au căpătat o largă răspîndire. Ediția a doua a dicționarului lui Ojegov cuprinde cu 1900 de cuvinte mai mult decît prima (ediția I are 50.100, iar ediția a II-a 52.000).

Pe de o parte au fost excluse din dicționar o serie de cuvinte învechite, care nu intră nici în vocabularul pasiv al vorbitorilor.

Dicționarul într-un volum al limbii ruse este un îndrumător în ceea ce privește întrebuințarea, scrierea și pronunțarea corectă a cuvintelor; fără a oglindi întreaga varietate a fondului de cuvinte al limbii literare ruse contemporane, dicționarul cuprinde numai părțile lui esențiale.

Dicționarul explicativ într-un singur volum constituie un ajutor prețios pentru masele largi, un ajutor menit să contribuie în mare măsură la cultivarea limbii, la studiul și interpretarea limbii ruse contemporane.

În articolul « Despre cele trei tipuri de dicționare explicative ale limbii ruse contemporane[1] », S.I. Ojegov definește dicționarul într-un volum ca un « dicționar scurt, strict normativ ». El arată că astfel de dicționare înainte de toate vor fi un mijloc puternic de răspîndire a cunoștințelor aprofundate asupra limbii ruse, a bogăției și expresivității ei, un mijloc care înlesnește comunicarea indirectă între popoarele frățești ale Uniunii Sovietice, un mijloc puternic pentru ridicarea culturii vorbirii [2].

Necesitatea evidentă a dicționarului într-un singur volum, larga lui întrebuințare de către milioanele de oameni ai muncii din Uniunea Sovietică și din țările de democrație populară își găsesc o expresie vie în interesul cu care a fost întîmpinată apariția celei de-a treia ediții a dicționarului lui Ojegov.

În articolul de față ne propunem să dăm o scurtă prezentare și caracterizare a celei de-a treia ediții a dicționarului de S.I. Ojegov, recent tipărită, oprindu-ne asupra următoarelor probleme:

1) Legătura dicționarului cu viața,
2) Explicarea cuvintelor,
a) Sensul cuvintelor,
b) Folosirea cuvintelor,
3) Exemplele și expresiile în dicționar,
4) Pronunțarea și accentul,
5) Observații asupra celei de-a treia ediții,
6) Dicționarul — ajutor prețios la alcătuirea dicționarului limbii romîne.

1) Orice nouă lucrare lingvistică sovietică atrage o atenție deosebită nu numai din partea oamenilor sovietici, dar și din partea oamenilor de cultură din țările de democrație populară și este apreciată ca un eveniment important în viața culturală. Este evident că un răsunet deosebit au lucrările lingvistice cu un caracter de masă, destinate cultivării limbii vorbite și scrise a poporului.

O astfel de lucrare este și dicționarul limbii ruse într-un volum, alcătuit de S. I. Ojegov, care nu de mult a fost pus în vînzare și în țara noastră.

Ediția a treia prezintă unele deosebiri față de ediția a doua, pentru a oglindi schimbările care au avut loc în viața socială și politică a țării. De pildă, după Congresul al XIX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice s-a ivit necesitatea de a modifica unele definiții.

---

[1] S.I. Ojegov, Despre cele trei tipuri de dicționare explicative ale limbii ruse contemporane, « Voprosî iazîkoznaniia » nr. 2, 1952, p. 103.
[2] Ibidem.

Pe de altă parte, autorul a căutat să ţină seama de criticile aduse celei de-a doua ediţii. Astfel, după cum reiese din tratarea cuvîntului гуманизм « umanism », autorul a dat o explicaţie mult mai profundă şi mai cuprinzătoare, care permite cititorului să priceapă ce este adevăratul umanism şi în ce societate este posibil.

Un exemplu care arată că autorul a avut în vedere criticile aduse ediţiei anterioare este următorul: A. P. Evghenieva, în articolul său « Cu privire la problema tipului de dicţionar explicativ într-un volum al limbii ruse din epoca sovietică » arată că S. I. Ojegov, cu ocazia alcătuirii dicţionarului, s-a sprijinit într-o oarecare măsură pe dicţionarul în patru volume, editat de prof. D. N. Uşakov, prelucrînd şi scurtînd unele articole din dicţionarul în patru volume şi adaptîndu-le în felul acesta la dicţionarul într-un singur volum. Cu acest prilej, autorul înlăturase unele explicaţii esenţiale, iar explicaţiile existente nu cuprindeau întregul conţinut al cuvîntului. În ediţia a treia, autorul a remediat acest neajuns, întregind unele articole cu explicaţii precise, atunci cînd era cazul (vezi p. 384, cuv. « a înnoi » în ambele ediţii).

Totuşi autorul n-a ţinut întotdeauna seama de criticile aduse ediţiei a doua.

Vezi cuvintele: буравой « de perforat »; намыв « pămînt din apropierea unui mal udat de apă »; шериф « şerif »; камень « piatră »; нота « notă », сенсуализм « sensualism » şi altele a căror redactare a fost criticată de A. P. Evghenieva în articolul citat [1]. Ojegov n-a folosit totdeauna nici criticile aduse de P. P. Gelgart în recenzia sa la ediţia a doua a dicţionarului, în legătură cu cuvintele: « apus, sfîrşit de zi », « oglindă » şi altele [2].

Vorbind despre explicarea şi definirea cuvintelor, despre indicarea posibilităţilor lor variate de întrebuinţare (vezi mai ales cuvinte uzuale ca: « chestiune, problemă, fapt... », « drept », « limbă » şi multe altele), trebuie să remarcăm ajutorul preţios pe care îl aduce dicţionarul lui Ojegov oamenilor muncii din ţara noastră care studiază limba rusă.

2. După explicarea sensului cuvintelor, se dau exemple care ilustrează întrebuinţarea lor în vorbire. Exemplele ajută pe cititor să înţeleagă pe deplin sensul cuvîntului şi modul în care el poate fi folosit.

Ca exemple sînt date fraze scurte, asociaţiile cele mai frecvente de cuvinte, proverbe şi zicători.

De exemplu, la substantivul слово « cuvînt » găsim următoarele exemple: слово делатся « cuvintele se despart în silabe », происхождение слов « originea cuvintelor », рассказать в немногих словах « a povesti în cîteva cuvinte »; se mai citează « a trece de la vorbe la fapte » перейти от слов к делу — « cuvîntul de încheiere al conferenţiarului » заключительное слово докладчика, « a lua cuvîntul » взять слово...

Dacă asemenea expresii necesită o explicaţie suplimentară, adică dacă întreaga expresie capătă un sens nou, atunci ea este urmată de o scurtă explicaţie: по словам кого-нибудь (по рассказам, по выражению) « după cele povestite, după expresia », p. 674 (ed. a III-a); старый солдат (давно служащий) « soldat care slujeşte de mult », p. 706, ed. a III-a.

După explicarea sensului cuvîntului se dau sub semnul ◇ termenii speciali formaţi cu cuvîntul respectiv. (E vorba de unităţi frazeologice, al căror sens nu se poate determina prin intermediul sensului propriu al cuvîntului dat şi necesită o explicaţie mai amănunţită.)

O problemă importantă pentru dicţionarele explicative este problema expresiilor. Ea se pune atît din punctul de vedere al numărului de expresii care trebuie tratate, cît şi din punctul de vedere al locului pe care trebuie să-l ocupe în cuprinsul articolului. Trebuie să se creeze o legătură logică în explicarea sensurilor proprii şi figurate cît şi în privinţa interpretării cuvîntului, în situaţii cînd un anumit sens nu se poate preciza din expresia în care se găseşte, ci numai prin combinarea tuturor sensurilor cuvintelor care formează expresia.

---

[1] « Voprosî iazîkoznaniia » nr. 3, 1933.

[2] Vezi P. P. Gelgart, Slavari russkogo iazîka, în « Voprosî iazîkoznaniia », nr. I, 1953, p 136.

În legătură cu definirea şi explicarea cuvintelor, în ediţia a III-a autorul a introdus unele modificări, pe care le-a considerat strict necesare pentru cunoaşterea mai profundă a cuvîntului dat, cît şi pentru o mai bună precizare a cuvîntului.

Iată cîteva exemple:

Ediţia a II-a, p. 219

ИНТЕРНАЦИОНАЛ,-а, *м*. 1. Международное обьединение. *Коммунистический интернационал* (Международное обьединение Коммунистических Партий всего мира) 2. Гимн Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков)

INTERNAŢIONALĂ, *f)* **1.** Uniune internaţională. Internaţionala comunistă (uniunea internaţională a partidelor comuniste din întreaga lume). **2.** Imnul Partidului Comunist (bolşevic).

ОБНОВИТЬ,-влю,-вишь;-вленный (-ен, -ена); *сов. что*, 1. Заменить (негодное устаревшее) чем.-н. новым. *О методы работы*. 2. Восстановить, поправить. *О. мебель. О. свои знания. (перен)*. **3**. Впервые употребить, применить кую-н. новую вещь (разг.) *О. платье* несов. обновлять, -яю,-яешь. Сущ. *обновление*-я, ср. (к 1,2 знач.) *Прил. обновительный*,-ая,ое (по I знач.) п. 384.

A ÎNNOI 1. A schimba ceva nefolositor, învechit, cu ceva nou. A înnoi metodele de muncă. **2.** A restaura, a îndrepta. **3.** A întrebuinţa pentru prima dată . . .

ГУМАНИЗМ,-а *м*. 1. Гуманность, человечность в общественной деятельности (высок) 2. Прогрессивное движение эпохи Возрождения, направленное к освобождению человеческой личности от идейного застоя феодализма и католицизма

Ediţia a III-a, p. 219

ИНТЕРНАЦИОНАЛ,а *м*. 1. Международное объединение. *Коммунистический Интернационал* (международное объединение Коммунистических партий всего мира до 1943 года). 2. *Гимн Коммунистической партии Советского Союза.*

INTERNAŢIONALĂ, *f)* **1.** Uniune internaţională. Internaţionala comunistă (uniunea internaţională a partidelor comuniste din întreaga lume, pînă la 1943). **2.** Imnul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, p. 384.

ОБНОВИТЬ-влю,-вишь;-вленный, (-ен, -ена); *сов. что*. 1. Заменить ,негодное устаревшее) чем-н. новым.сделать более совершенным. *О. методы работы*. 2. Пополнить чем—н новым, придать новый вид.
О. мебель. О. свои знания. (перен) **3**. Впервые употребить, применить какую-н но—ую вешь (разг.) *О. платье несов обновлять*,-яю,-яешь *Сущ. обновление*-я *ср*. (к 1, 2 знач.) *прил. Обновительный*, -ая,-ое (по I знач.) п. 384.

A ÎNNOI 1. A schimba ceva nefolositor, învechit, cu ceva nou. A face mai desăvîrşit. A înnoi metodele de muncă. *A completa cu ceva nou, a da o nouă înfăţişare . . .*

ГУМАНИЗМ,-а *м*. 1. Гуманность, человечность в общественной деятельности (высок.) *Социалистический гуманизм* (подлинный, до конца последовательный гуманизм, возможный только в условиях социалистического общества, в котором уничтожена эксплуатация человека человеком). 2. Прогрессивное движение эпохи Возрождения, направленное к освобождению человеческой личности от идейного застоя феодализма и католицизма.

Ediţia a II-a, p. 126

UMANISM, omenie în activitatea socială (stil înalt). Mişcare progresistă din epoca Renaşterii, îndreptată spre eliberarea personalităţii umane din stagnarea ideologică a feudalismului şi capitalismului.

Ediţia a III-a, p. 126

UMANISM, omenie în activitatea socială (stil înalt). Umanismul socialist, umanism adevărat şi consecvent pînă la capăt; e posibil numai în condiţiile societăţii socialiste, în care este nimicită exploatarea omului de către om. Mişcare progresistă din epoca Renaşterii, îndreptată spre eliberarea personalităţii umane din stagnarea ideologică a feudalismului şi capitalismului.

Se vede deci că autorul, cu ocazia reeditării dicţionarului, a căutat să-l îmbunătăţească, dînd explicaţii cît mai logice şi mai clare.

Ed. a II-a, p. 445

ПАРТИЯ I-и, *ж*. Политическая организация, являющаяся ведущей частью общественного класса, защищая его интересы и руководящая его борьбой с враждебными классами. *Весесоюзная Коммунистическая Партия (большевиков) представляет и защищает интересы рабочего класса и трудящихся. Коммунистическая партия-авангард рабочего класса.*
Реакционные политические партии буржуазии. прил. *партийный*,-ая,-ое. *Партийная организация*. П. комитет. Партийная печать.

Ed. a III-a, p. 445

ПАРТИЯ, I-и, *ж*. Политическая организация, являющаяся ведущей частью общественного класса, защищающая его интересы рукогодящая борьбой с чвраждебными классами. *Коммунистическая партия Советского Союза есть добровольный боевой Союз единомышленников-коммунистов, организованный из людей рабочего класса, трудящихся крестьян и трудовой интеллигенции. Коммунистическая партия-авангард рабочего класса.*
Реакционные политические партии буржуазии. прил. *партийный*,-ая,-ое. *Партийная организация*. П. комитет. Партийная печать.

Traducerea

PARTID-E, *f)* Organizație politică; ea este partea conducătoare a unei clase sociale, care apără interesele clasei și o conduce în lupta cu clasele antagoniste.
Partidul Comunist (bolșevic) reprezintă și apără interesele clasei muncitoare și ale celor ce muncesc.

PARTID-E, *f)* Organizație politică; ea este partea conducătoare a unei clase sociale, care apără interesele clasei și o conduce în lupta cu clasele antagoniste.
Partidul Comunist al Uniunii Sovietice este o uniune voluntară de luptă, uniune organizată din oamenii clasei muncitoare, țăranilor muncitori și intelectualității muncitoare.
(Subliniat de noi)

Se observă că în ediția a III-a nu se explică numai rolul și sarcina de bază a partidului, ci se dă și o definiție amplă care cuprinde și componența partidului.

În legătură cu evenimentele importante care au avut loc în viața politică a Statului sovietic, se observă o serie de schimbări în ediția a III-a privind și explicarea și definirea altor cuvinte care oglindesc acest eveniment important— Congresul al XIX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. De pildă cuvintele: партиец «membru de partid», партком «comitet de partid», партийный «de partid», партор 2 «organizație de partid», парторганизация «organizație de partid» (p. 445).

Vezi la p. 445 cuvintele: политика «politică»; политический «politic»; p. 180 горком «comitet orășenesc» p. 820, член «membru».

Aceste schimbări sau adăugiri care au avut loc în dicționar confirmă pe deplin cele spuse de A. P. Evghenieva în articolul său «Cu privire la problema tipului de dicționar explicativ într-un volum al limbii ruse în epoca sovietică».

Dicționarul într-un volum este destinat celor mai largi cercuri de cititori, prin urmare în el trebuie să fie reprezentat lexicul larg întrebuințat, care oglindește diferitele laturi ale vieții. Totodată extrem de importantă în cazul de față este problema «celei mai mobile părți a fondului de cuvinte, în care cu o maximă claritate se oglindesc diferitele schimbări care au loc în viața noastră»[1].

3. O trăsătură caracteristică a oricărui dicționar explicativ este definirea și explicarea cuvintelor. Definiția trebuie să fie scurtă, dar destul de completă pentru a permite înțelegerea cuvîntului și a indica felul cum trebuie folosit cuvîntul în propoziția scrisă sau vorbită. Aceasta nu înseamnă însă că în dicționar trebuie arătate toate detaliile care caracterizează un anumit obiect sau o anumită noțiune.

[1] Vezi articolul lui A. P. Evghenieva în «Voprosî iazîkoznaniia» nr. I, 1953.

Termenii speciali şi expresiile idiomatice arată bogăţia şi originalitatea limbii ruse şi ele ne dau posibilitatea să exprimăm cele mai subtile gînduri.

Pentru a oglindi mai bine această bogăţie a limbii, S.I.Ojegov, atunci cînd a fost cazul, a făcut o nouă împărţire a materialului de expresii, schimbînd uneori şi conţinutul paragrafelor care le explică.

De exemplu cuvîntul глаз « ochi », în ediţia a doua, expresia « на глаз делать что-нибудь « a face ceva după ochi » era trecută la ilustrarea primului sens; în ediţia a treia, această expresie este trecută sub semnul ◇, care precede expresiile al căror sens nu se poate determina prin sensul propriu al cuvîntului dat.

Ba mai mult, autorul a socotit uneori necesar să schimbe întreaga expresie şi explicaţia ei.

Ediţia a II-a.	Ediţia a III-a
Expresia На глаз делать что-нибудь Explicaţia Приблизительно, без точности.	На глаз. ◇ Без помощи измеритеьных приборов, приблизительно.
După ochi (aproximativ, fără o măsură precisă).	După ochi, (fără ajutorul aparatelor de precizie, aproximativ).
Sau expresia: Отвести глаза кому-нибудь.	
Отвести глаза кому-либо (перен.: отвлечь внимание):	◇ Отвести глаза кому

отвести внимание (a distrage atenţia). [1]

4. În limba rusă pronunţarea are o importanţă deosebită, atît pentru înţelegerea sensului cuvîntului, cît şi pentru redarea muzicalităţii caracteristice limbii.

Consultînd gramaticile limbii ruse, se observă că nu întotdeauna oamenii de ştiinţă, filologii, au avut aceleaşi păreri asupra pronunţării.

În articolul introductiv, S.I. Ojegov dă indicaţii precise şi amănunte în legătură cu folosirea dicţionarului din punct de vedere al pronunţării. Ceea ce este esenţial în acest articol este faptul că sînt arătate atît normele ortoepice, valabile în momentul de faţă, cît şi cele caracteristice vechii pronunţări din regiunea Moscova. În felul acesta se dă şi un tablou al evoluţiei pronunţării. De exemplu: « În pronunţarea veche, caracteristică regiunii Moscova, înaintea consoanelor palatale, în majoritatea cazurilor, consoanele se palatalizau. În momentul de faţă, pentru multe consoane predomină în această poziţie pronunţarea tare » [2].

Pentru cei care studiază limba rusă, acest articol introductiv este de un real folos. Pentru cazul cînd s-ar ivi totuşi divergenţe de păreri, în ceea ce priveşte pronunţarea, se dau în paranteză lămuririle necesare. De obicei această explicaţie se dă numai pentru partea cuvîntului care necesită o asemenea precizare.

De exemplu.

тенденциозный (тэ, дэ)
тенденция (тэ, дэ)
тендер (тэ, дэ)
p. 733

темп (тэ)
тембр (тэ)
p. 733

sau

бухгалтер (contabil) (уха)
бухгалтер (уха)

---

[1] S. I. Ojegov, Slovari russkogo iazîka p. 111, ambele ediţii.
[2] Ibidem, ed. a III-a p. 7.

Accentul este de asemenea un factor însemnat de care depinde atît înţelegerea cuvîntului, cît şi a unor forme gramaticale.

Schimbarea accentului într-un cuvînt poate să-l transforme în alt cuvînt:

по́лки « poliţe »	полки́ « regimente »
вести « a aduce, a conduce »	ве́сти́ « veşti »
сто́ит « costă »	стои́т « se află, stă »
потом « cu sudoare »	пото́м « apoi »
за́мок « castel »	замо́к « lacăt »
доро́га « drum »	до́рога « scumpă »

O caracteristică a limbii ruse este că accentul e mobil, schimbîndu-şi adesea locul cu ocazia schimbării formei gramaticale a cuvîntului.

Avînd în vedere faptul acesta, autorul dă atît accentul formei iniţiale a cuvîntului, cît şi poziţia lui la alte forme.

De exemplu:

вода,-ы, вин. воду, мн. воды
« apă, — apei, ac. apă, pl. ape »

водить, вожу, водишь
« a duce, a conduce, conduc, conduci »

давать, давлю, давишь,
« a presa, a apăsa »

În felul acesta, dicţionarul este un ajutor preţios pentru acei care studiază limba rusă, creîndu-le posibilitatea de a evita unele confuzii de sens datorate accentuării greşite.

Atunci cînd sînt îndoieli, în ceea ce priveşte accentul, în urma procesului istoric complex de dezvoltare a accentului în limba rusă, autorul recomandă, drept accent al limbii literare, unul din aceste accente.

De exemplu:

În limba vorbită se întîlneşte şi кило́метр şi киломе́тр (kilometru), прине́сен şi принесе́н. Autorul recomandă километр şi принесен.

5. Aruncînd o scurtă privire asupra celor trei ediţii ale dicţionarului lui Ojegov, putem observa următoarele:

Cuvintele în prima ediţie a dicţionarului ating cifra de 50.100. În ediţia a doua şi a treia sînt 51.533.

În ediţia a doua au avut loc o serie de schimbări esenţiale în ceea ce priveşte cantitatea şi tratarea cuvintelor, în vederea îmbunătăţirii articolelor. Acest lucru reiese din recenziile şi articolele publicate în legătură cu ediţia a doua. În ediţia a treia se observă de asemenea unele schimbări, care totuşi, în comparaţie cu schimbările aduse ediţiei întîia, sînt mult mai reduse. Unele din aceste schimbări au fost expuse mai sus şi ele au avut loc în special în legătură cu vocabularul. Aceste schimbări dovedesc o dată mai mult că fondul de cuvinte, vocabularul, se găseşte aproape într-o continuă schimbare, oglindind schimbările care au loc în viaţa politică, socială şi economică. Dacă fondul de cuvinte este cea mai sensibilă parte din limbă, altfel stau lucrurile în ceea ce priveşte gramatica, structura gramaticală. Diferitele reguli de gramatică se schimbă mult mai greu, mai încet chiar decît fondul principal de cuvinte, deoarece ele, după cum arată istoria, « pot servi cu succes societatea în decursul unui şir de epoci »[1].

Iată de ce în ediţia a treia schimbări de ordin gramatical nu găsim.

---

[1] I. V. Stalin, Cu privire la marxism în lingvistică. Ed. P.M.R. 1950, p. 26.

Cu ocazia refacerii ediției a doua, observăm uneori că autorul, cînd este vorba de cuvinte cu aspect fonetic identic, dar complet diferite din punct de vedere lexical, le tratează în articole separate.

De exemplu:

Ediția a doua, p. 122.

ГРЕСТИ, гребу, гребёшь; греб, греблá, *несов*. **1**. Работать веслом или веслами для приведения в движение лодки. **2**. *что-чем*. Подбирать граблями, лопатой. Г. *село* *сущ*. *гребля*, .. и, *м*. (к I знач.) *прил*. *гребной*,-ая,-ое (по I знач.) *Г*. *спорт*.

A VÎSLI 1. a lucra cu vîsla sau cu vîslele pentru a pune în mişcare barca. **2.** A strînge cu grebla sau cu lopata. A strînge fînul.

Ediția a treia, p. 122.

ГЕСТИ, гребу, гребешь; греб гребла, *несов*., *что-чем*. Подбирать граблями, лопатой. Г. сено.
ГРЕСТИ, гребу, гребешь, греб, гребла; *несов*. Работать веслом или веслами для приведения в движение лодки *Сущ*. *гребля*,-и *ж*. *прил*. *гребной*,-ая,-ое *спорт*.

A GREBLA 1. a strînge cu grebla, cu lopata. A strînge fînul.
A VÎSLI 2. a lucra cu vîsla sau cu vîslele pentru a pune în mişcare barca.

Schimbări de acest fel scot în evidență atenția cu care autorul tratează lexicul limbii. Totodată, felul cum a fost tratat cuvîntul în ediția a treia evită orice confuzii asupra întrebuințării cuvîntului şi derivatelor lui în cele două sensuri.

Trebuie remarcat însă faptul că autorul nu a căutat întotdeauna să îndrepte unele greşeli făcute încă în prima ediție şi care au fost arătate atît în recenziile anterioare cît şi în manualul lui A. N. Zemski, S.E. Kriucikov şi M. V. Svetlaev.

În dicționar se spune că (лавры) « lauri » are în limba literară sensul: « succes, slavă triumf ». Acest sens se deduce artificial din unitățile frazeologice: пожинать лавры « a culege lauri », почить на лавры « a se culca pe lauri » лавры победы « laurii victoriei ».

Cuvîntul « laur » (лавр) nu are asemenea sens, luat în afară de unitățile frazeologice în care se găseşte.

Omul care nu posedă suficient limba literară ar putea — avînd în vedere sensul cuvîntului (лавры) « lauri » dat în dicționar — să spună incorect « a avea lauri »[1].

În dicționar nu se arată izvorul, proveniența materialului ilustrativ. În legătură cu propozițiile date spre exemplificare, cititorii pot doar să ghicească faptul că acesta este din Stalin ori din Lenin sau dintr-o oarecare operă literară. Şi aceasta o pot face în măsura în care cunosc bine operele clasicilor marxişti şi ale diferiților scriitori. Pe de altă parte, în dicționar predomină exemplele create de autor.

Este bine că accentul este dat nu numai în forma inițială a cuvîntului, dar şi cu ocazia schimbării formelor lui gramaticale. Totuşi, avînd în vedere că acest dicționar este folosit atît de popoarele multinaționale ale Uniunii Sovietice, cît şi de multe milioane de oameni care doresc să studieze limba bogată a poporului rus, ar fi bine dacă la o nouă ediție s-ar indica accentul şi în propozițiile sau unitățile frazeologice care însoțesc explicarea cuvîntului.

Pentru a accentua corect propoziția sau expresia dată, sînt dese cazurile cînd trebuie să căutăm şi accentul celorlalte cuvinte incluse în unitatea frazeologică. Semnalăm că dicționarul bilingv « romîno-rus » indică accentul nu numai în cuvîntul explicat, ci şi la toate celelalte cuvinte din propozițiile destinate să explice sensul dat cuvîntului.

6. Un ajutor deosebit de prețios în alcătuirea dicționarului limbii romîne literare contemporane a fost experiența lexicografiei sovietice. Dicționarele sovietice au servit drept model în munca lexicografilor noştri. Vom încerca să arătăm în ce măsură dicționarul lui S.I. Ojegov a folosit la alcătuirea dicționarului limbii romîne.

---

[1] M. M. Zemski, S. E. Kriucikov, M. V. Svetlaev, Russkii iazîk, p. 70.

În primul rînd putem vorbi despre felul cum lexicografii noştri au folosit definiţiile date unor cuvinte.

De exemplu, definiţia cuvîntului « apolitism » în dicţionarul romînesc a fost considerabil îmbunătăţită, după ce redactorii au consultat dicţionarul lui Ojegov. Ea sună astfel:

Atitudine de aparentă abţinere şi neutralitate faţă de viaţa politică, tendinţa de a se ţine departe de manifestările politice; indiferenţă politică sub care se ascunde o ideologie străină şi reacţionară.

S-au folosit definiţiile date de S.I. Ojegov, în special la cuvintele care aveau nevoie de o definiţie precisă, ştiinţifică, uşor accesibilă şi clară.

De asemenea, după S.I. Ojegov, s-a îmbunătăţit şi tehnica de lucru.

Astfel, cuvintele *exploziv* (adj.) şi *exploziv* (s.) au fost tratate în două cuvinte în loc de unul.

Dicţionarul lui S. I. Ojegov a ajutat în ceea ce priveşte interpretarea ştiinţifică a cuvintelor cu ocazia explicării lor (vezi cuvîntul misticism).

Acest dicţionar nu constituie numai un model în munca lexicografilor noştri. El este şi un îndreptar preţios pentru oamenii muncii din ţara noastră care vor să studieze limba rusă. Ojegov a reuşit cu multă măiestrie să facă accesibilă această limbă bogată şi armonioasă pentru toţi cei care doresc s-o cunoască.

I. Oiţă

PROBLEMELE LINGVISTICII MOLDOVENEŞTI

Editura Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. 1953 (220 p.)

Volumul cuprinde o culegere de comunicări prezentate la sesiunea ştiinţifică comună a Institutului de lingvistică al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. şi a Institutului de istorie, limbă şi literatură al filialei moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., sesiune care s-a desfăşurat între 3 şi 7 decembrie 1951 la Chişinău şi a fost consacrată lingvisticii moldoveneşti [1].

Culegerea a fost publicată în 1953 sub redacţia acad. V.F. Şişmarev, V.P. Suhotin, D.E. Mihalci şi prezintă un interes deosebit pentru lingviştii noştri, întrucît comunicările discută numeroase probleme teoretice şi practice ale limbii moldoveneşti, atît de apropiată de limba romînă.

★

În comunicarea « Problemele fundamentale ale ştiinţei sovietice despre limbă în lumina lucrărilor lui I.V. Stalin despre lingvistică », acad. V.V. Vinogradov arată că aceste lucrări, zdrobind erorile marriste şi clarificînd noţiunile fundamentale ale lingvisticii, pun acesteia noi probleme şi îi oferă noi metode de studiu, deschizînd astfel o etapă nouă în dezvoltarea lingvisticii.

Răspîndirea destul de mare a marrismului printre lingviştii moldoveni a avut ca urmare rezolvarea nesatisfăcătoare a multor probleme teoretice şi practice importante.

În comunicarea sa, acad. V.V. Vinogradov dă lingviştilor moldoveni îndrumări preţioase în vederea rezolvării unor probleme acute, ca: dezvoltarea limbii literare, perfecţionarea ortografiei, codificarea terminologiei.

Rezolvarea problemelor teoretice va facilita soluţionarea problemelor practice. Numai studiul comparativ-istoric al limbii moldoveneşti va face posibilă cunoaşterea temeinică a

---

[1] Revista « Voprosî iazîkoznaniia » nr. 1, 1952, a publicat o dare de seamă asupra sesiunii dintre 3 şi 7 decembrie 1951, semnată de R. G. Piotrovski. O prezentare extrem de succintă a sesiunii s-a făcut şi în nr. 1, 1952 al revistei « Limba romînă ».

structurii ei gramaticale şi a particularităţilor sale. Numai o astfel de cercetare va permite înţelegerea legăturilor ei cu limba romînă şi a modului de asimilare a influenţei ruse.

Discutînd problema legilor interne de dezvoltare, acad. V. V. Vinogradov pune chestiunea existenţei unor legi generale fundamentale de dezvoltare a limbilor naţiunilor socialiste. Lingviştii au datoria de a le descoperi pe baza studiului comparat al legilor de dezvoltare a limbilor naţionale contemporane din Uniunea Sovietică, dezvoltare bazată pe egalitatea şi cooperarea liberă a naţiunilor socialiste, a limbilor şi a culturilor lor.

În procesul de dezvoltare a limbilor naţionale socialiste, un loc important îl ocupă împrumuturile lexicale din limba rusă. Lingviştilor le revine sarcina de a studia, în lumina învăţăturii staliniste despre limbă, problema adaptării fonetice, morfologice şi ortografice a acestor împrumuturi.

★

Chestiunile privitoare la alcătuirea unei istorii a limbii moldoveneşti şi principiile care trebuie să stea la baza ei sînt tratate de B. A. Serebrennikov în comunicarea « Chestiunile studierii comparativ-istorice a limbilor şi problemele lingvisticii moldoveneşti ». Comunicarea e îndreptată împotriva rămăşiţelor teoriei lui N. I. Marr despre încrucişare ca factor determinant în apariţia noilor limbi. Autorul arată că istoria limbii trebuie studiată în legătură cu societatea respectivă. Or, istoria oferă cazuri de scindare (распад) a diferitelor colective sociale: ginţi, triburi, popoare (народность) etc. Deci *limba-bază*, din dialectele căreia — în urma divizării colectivităţii respective — s-au dezvoltat mai multe limbi înrudite, nu e o fantezie a comparatiştilor, ci o realitate istorică. O astfel de comunitate lingvistică este şi limba-bază *daco-romanică* (limba-bază din care se trag dialectele limbii moldoveneşti şi dialectele sud-dunărene şi nord-dunărene ale limbii romîne; *daco-romanica* a luat naştere prin separarea unui grup dialectal al latinei populare).

Studiul comparativ-istoric al limbilor romanice (ca şi al oricărui grup de limbi înrudite) ilustrează teza stalinistă asupra *trecerii treptate*, într-o perioadă istorică îndelungată, de la vechea calitate la cea nouă. Comunitatea care a existat între strămoşii celor ce vorbesc astăzi dialectele romîne şi moldoveneşti poate fi dovedită cu nenumărate exemple de asemănare din toate sectoarele limbii. Aceste trăsături comune nu pot fi întîmplătoare. Ele pot fi explicate numai prin existenţa istorică a comunităţii de limbă *daco-romanice*. În legătură cu încrucişările dintre daco-romanică şi alte limbi, B. A. Serebrennikov atinge problema *substratului*. Prin acest factor se explică:

a) sunetul de tipul rom. « ă » în limbile balcanice,

b) rotacizarea lui « n » în unele graiuri ale limbilor balcanice,

c) schimbarea timbrului lui « a » final neaccentuat în « ă ».

Influenţa slavă, mai tîrzie, se manifestă în împrumutul unei anumite părţi a lexicului şi a elementelor de derivaţie slave. Deşi foarte puternică, această influenţă nu atinge totuşi flexiunea. Or, înrudirea elementelor flexionare este criteriul cel mai sigur al înrudirii limbilor.

În concluzie, B. A. Serebrennikov arată că « limba moldovenească a fost cîndva unul din dialectele limbii-bază daco-romanice. Ulterior, în condiţii istorice specifice, ea s-a cristalizat într-o *limbă naţională de sine stătătoare, limba moldovenească*. Existenţa separată de romînă, influenţa diferitelor limbi slave şi în primul rînd a rusei a imprimat limbii moldoveneşti un colorit specific, care trebuie luat în seamă »[1].

Din faptele expuse mai sus, autorul consideră că este necesar ca, în şcolile superioare din R. S. S. Moldovenească, la facultăţile de filologie, să se studieze temeinic: dialectologia moldo-romînă, gramatica comparată a limbilor romanice şi limba latină (atît latina clasică cît şi latina populară).

---

[1] Pr. Lingv. Mold., p. 47.

D. E. Mihalci, în comunicarea « Sarcinile lingvisticii moldovenești », face o succintă prezentare critică a activității lingviștilor moldoveni și arată care sînt sarcinile de viitor care le revin acestora.

Lingvistica moldovenească nu a progresat suficient pentru că lucrările lui I. V. Stalin nu au fost suficient aprofundate și nu s-a dat deplină libertate luptei de opinii, ceea ce a avut ca urmare persistența multor idei ale « noii teorii a limbii ». Mai ales în problema originii limbii moldovenești s-au emis numeroase teorii marriste.

Autorul arată că lingviștii moldoveni și el însuși s-au depărtat de prețioasele indicații ale lui I. V. Stalin și de la drumul trasat de lingvistul M. V. Serghievski (care vedea în limba moldovenească o limbă romanică, între a cărei dezvoltare și dezvoltarea națiunii socialiste moldovenești există o legătură indisolubilă).

Conform « noii teorii a limbii », D. E. Mihalci a negat înrudirea dintre limbile romanice și a considerat elementul latin, latina populară, un simplu component al limbii moldovenești.

Aceste greșeli și ezitări în soluționarea problemei originii limbii moldovenești au întîrziat cu cîțiva ani rezolvarea altor probleme extrem de acute, ca aceea a unei gramatici școlare, a unor bune dicționare, a unei ortografii juste.

Gramatica existentă (I. D. Ciobanu) cuprinde o serie de inexactități și de formulări neclare. Crearea unei gramatici științifice ar duce la ameliorarea manualelor școlare.

Dicționarul publicat în 1949 (N. G. Corlăteanu și E. M. Rusev: « Russko-moldavskii slovar ») ar avea de asemenea nevoie de o serie de îndreptări. Dicționarul trebuie completat renunțîndu-se la aplicarea unui purism lingvistic exagerat.

Problema terminologiei social-politice și a celei tehnico-științifice nu a fost satisfăcător rezolvată, munca nu a avut o bază științifică solidă, nu a cuprins un număr mare de specialiști din diferite domenii de activitate.

În problema ortografiei s-a manifestat o grabă nejustificată, ceea ce a dus la stabilirea unor reguli ortografice care au suscitat numeroase proteste. În rezolvarea acestei chestiuni, D. E. Mihalci socotește că ar fi util să se ia în considerație experiența lingviștilor romîni în acest domeniu. Reforma ortografică poate corespunde necesităților reale numai dacă e supusă unor largi discuții libere.

În domeniul dialectologiei s-a lucrat. Expediții dialectale s-au făcut în fiecare an, dar materialul cules n-a fost prelucrat și publicat.

D.E. Mihalci discută de asemenea chestiunea dezvoltării limbii moldovenești ca limbă a unei națiuni socialiste, dezvoltare care depinde de soluționarea problemei limbii literare și a moștenirii literare.

Numeroase erori au întîrziat rezolvarea acestei probleme: « Refuzînd să recunoască drept moldoveni o serie de scriitori și socotind rușinoasă folosirea experienței de creație a clasicilor romîni, oamenii de știință și scriitorii moldoveni au limitat în mod artificial perspectiva istorică și s-au lipsit de posibilitatea cunoașterii nemijlocite a unor opere artistice remarcabile scrise în limba romînă, limbă atît de îndeaproape înrudită cu cea moldovenească » (p. 66). Mult timp nu au fost socotiți ca scriitori moldoveni (exceptînd pe cronicari) decît C. Negruzzi, C. Stamati și Al. Donici.

Autorul e de părere că se poate vorbi de o « comunitate a moștenirii literare moldovenești și romîne » și că această moștenire trebuie folosită atît în Moldova socialistă, cît și în Republica Populară Romînă.

Deosebit de utilă ar fi pentru scriitorii moldoveni studierea atentă a unui scriitor remarcabil ca M. Sadoveanu, care reușește să integreze cu atîta artă în opera sa, scrisă în limba poporului, regionalismele, arhaismele, termenii tehnici și elementele de jargon, atunci cînd acestea sînt necesare caracterizării personajelor sau descrierii mediului.

În continuare D.E. Mihalci pune problema ridicării cadrelor de lingviști. E necesar, după părerea lui, ca aceștia să cunoască bine limba latină, slava veche, rusa și romîna. Autorul soco-

teşte de asemenea că ar trebui introdusă, în toate universităţile unde există catedre de limbi romanico-germanice predarea limbii moldoveneşti şi a celei romîne.

O deosebită importanţă prezintă pentru linvgiştii romîni comunicarea acad. V.F. Şişmarev întitulată « Limbile romanice şi limba naţională a R.S.S. Moldoveneşti »[1].

În prima parte a comunicării — care n-a apărut în « Voprosî iazîkoznaniia » — autorul ia atitudine împotriva lingviştilor care au negat caracterul romanic al limbilor romînă şi moldovenească şi împotriva acelora care, începînd cu Schuchardt şi terminînd cu adepţii lui N.I. Marr, au susţinut că aceste limbi sînt limbi amestecate: « Limbile romanice din sud-estul Europei au fără nici o îndoială caracter romanic şi ca fond principal de cuvinte şi ca structură gramaticală. Nici un fel de apropieri sintactice sau lexicale slavo-romîne nu le pot transforma într-o limbă amestecată slavo-romînă şi nici un fel de balcanisme nu permit ca aceste limbi să fie considerate ca una din formele limbii « balcanice comune », deosebită de celelalte surori ale sale numai prin aceea că este exprimată prin cuvinte romanice » (p. 84).

A doua mare problemă discutată amănunţit şi pe baza unei largi documentări este aceea a formării limbii romîne. Luînd în considerare datele lingvistice şi pe cele pe care le oferă istoria, romanistul sovietic ajunge la concluzia că limba romînă s-a format în sudul Dunării. Infiltrarea slavilor (începută în secolul al VI-lea) a dus la dislocarea populaţiei romanice în mai multe grupuri. Unul din ele s-a deplasat spre nord şi, trecînd prin Banat, a ocupat teritoriul Transilvaniei. În secolul al XIII-lea şi al XIV-lea, din această populaţie stabilită în Ardeal s-au desprins două grupuri: unul, pornind din Maramureş, a ocupat Moldova; altul, din sud-estul Transilvaniei, a trecut munţii înaintînd în Muntenia.

Această afirmaţie se bazează pe faptul istoric al deplasării capitalelor celor două voievodate mereu mai spre sud şi pe realitatea lingvistică a asemănării dintre graiul din Moldova cu cel din nordul Transilvaniei şi a celui muntean cu graiul din sud-estul Ardealului.

Opinia acad. V.F. Şişmarev se deosebeşte în unele privinţe de părerile exprimate de Al. Philippide şi reluate mai tîrziu de M.V. Serghievski, după care Muntenia a fost ocupată de un grup venit pe acest teritoriu din sud, direct peste Dunăre.

Referindu-se la problema influenţei slave asupra limbii acestei populaţii, acad. V.F. Şişmarev precizează că termenii slavi au pătruns în această limbă romanică în epoci diferite; cele mai vechi datează din secolul al VII-lea şi al VIII-lea, cele mai multe au intrat însă în secolul al IX-lea, cînd influenţa slavă se accentuează. O dată « cu transformarea Moldovei şi Valahiei în voievodate independente are loc lichidarea treptată a bilingvismului » (p. 105).

În continuare, acad. V.F. Şişmarev urmăreşte îndeaproape procesul de formare şi dezvoltare a limbii romîne literare. Scriitorii munteni şi moldoveni participă la crearea unei limbi literare unice. Rezultatul acestor eforturi comune a fost acela că « dialectele romîne fundamentale au adus fiecare ceva propriu, la bază continuînd să rămînă însă limba Valahiei » (p. 113).

În ultima parte a comunicării, acad. V.F. Şişmarev pune problema dezvoltării limbii literare moldoveneşti.

În 1812, Basarabia vine în contact cu cultura progresistă rusă. Prin aceasta « istoria ei [Basarabiei] şi a limbii ei s-au îndreptat pe un nou făgaş. Ritmul formării naţiunii moldoveneşti şi a limbii moldoveneşti s-a accelerat » (p. 113).

Limba şi literatura moldovenească au cunoscut însă o adevărată dezvoltare în epoca sovietică, cînd au devenit obiect de studiu şi de învăţămînt.

Arătînd că munca de dezvoltare şi perfecţionare a limbii revine intelectualităţii, şi în primul rînd scriitorilor, acad. V.F. Şişmarev recomandă acestora să folosească limba poporului

[1] Vezi şi limbile romanice din sud-estul Europei şi limba R.S.S. Moldoveneşti, « Voprosî iazîkoznaniia » nr. 1, 1952, p. 80—106.

și moștenirea literară și să cunoască limba și literatura rusă și ale celorlalte republici socialiste, precum și literatura Republicii Populare Romîne.

În comunicarea « Limba moldovenească între celelalte limbi romanice », R.A. Budagov arată modul în care trebuie pusă problema specificului limbii moldovenești.

Limba moldovenească face parte din limbile romanice, și anume din ramura orientală a acestora dezvoltată în Peninsula Balcanică, ramura din care face parte și limba romînă. Datorită unor condiții asemănătoare de dezvoltare, cele două limbi au o serie de trăsături comune care le deosebesc de limbile romanice din apusul Europei. Deși aceste două limbi se aseamănă destul de mult, între ele există și unele diferențe.

Specificul limbii moldovenești nu poate fi constatat decît prin compararea ei cu celelalte limbi romanice și în special cu limba romînă. R.A. Budagov e de acord cu M. V. Serghievski că prezența în număr mare a cuvintelor slave și mai ales ruse în limba moldovenească constituie una din particularitățile ei importante.

Influența rusă s-a manifestat prin împrumutul direct a numeroși termeni și printr-o serie de calcuri. Acțiunea limbii ruse asupra celei moldovenești contemporane se exercită și în domeniul structurii gramaticale, și anume în domeniul formării cuvintelor. În limba moldovenească, ca și în cea romînă, există multe sufixe și prefixe de origine slavă. Ele sînt însă mai numeroase și, mai ales, mai productive în cea dintîi (prefixul *ne-* este mult mai frecvent în derivare în limba moldovenească decît în cea romînă, în care se preferă formațiile cu *in-*).

Lingvistul sovietic încheie arătînd că « oricărei limbi... îi sînt proprii o serie de particularități naționale specifice. Deosebirile specifice ale limbii moldovenești se manifestă înainte de toate în felul în care această limbă, fiind o limbă romanică, dezvoltă în mod specific structura gramaticală și fondul principal de cuvinte, proprii și celorlalte limbi romanice... Aceste particularități ale limbii moldovenești sînt determinate și de faptul că ea s-a dezvoltat în decurs de veacuri într-un mediu slav și a fost supusă neîncetat unei acțiuni puternice și fertile din partea limbii ruse » (p. 133).

Problemei raporturilor lingvistice slavo-moldovenești îi sînt închinate comunicările: « Raporturile lingvistice slavo-moldovenești și problemele specificului național al limbii moldovenești » de R. G. Piotrovski și « Elementele slave în limba moldovenească » de S. B. Bernstein. R. G. Piotrovski atrage atenția că trebuie să deosebim două probleme:

1. Relațiile limbilor romînă și moldovenească cu limbile slave meridionale (mai ales cu vechea bulgară și medio-bulgara, mai puțin cu sîrba).

2. Influența puternică a limbii ruse (și într-o măsură mai mică a celei ucrainene și polone) asupra limbii moldovenești.

Influența slavă meridională se exercită în perioada cînd limbile romînă și moldovenească erau « de fapt ramificații dialectale ale limbii unice daco-romanice ».

Următoarele împrejurări au condiționat această influență:

Puternice legături economice între cele două popoare; daco-romanii erau pricepuți crescători de vite; slavii erau mai ales agricultori. De aceea o serie de cuvinte ca: *vacă, cal, berbec, oaie, lapte, lînă* etc. sînt de origine latină, pe cînd cuvintele din domeniul plugăriei sînt mai ales slave: *boroană, brazdă, coasă, ovăz, plug, snop, greblă.*

Pentru că slavii aveau o situație predominantă în aparatul administrativo-militar, multe din cuvintele care denumeau noțiunile respective pătrund în limba romînă: *război, strajă, bogat, crai, vodă, răscoală, rob, slugă, pușcă, sabie, viteaz.* Influența se exercită nu numai prin limba vorbită, ci și pe calea cărților. De aici cuvinte ca: *poveste, povestire, cerneală, a citi,* sau termeni religioși ca: *duhovnic, mucenic, schimnic, vlădică, a se căi, icoană, molitvă, post, praznic.*

Legăturile limbii moldovenești cu rusa se stabilesc foarte de timpuriu (autorul presupune că ele datează din veacurile XIV-XV). Unele din cuvintele intrate în moldovenească

s-au transmis şi romînei *(covrig, cozoroc* etc.*)*. Majoritatea cuvintelor intrate în moldovenească din rusă, după 1812, nu se găsesc în graiurile dintre Prut şi Carpaţi sau în cele valahe. Această influenţă se întăreşte şi capătă un caracter calitativ nou după octombrie 1917. Îmbogăţirea lexicului limbii moldoveneşti se efectuează pe mai multe căi:

1) pe calea pătrunderii unor cuvinte internaţionale ca: *revoluţie, brigadă, tractor* etc. prin intermediul rusei,

2) prin împrumutarea direct din rusă a unor cuvinte ca: *soviet, zvenou, prizidatel, sovhoz, piatiletcă* etc.,

3) prin calchierea unor combinări de cuvinte existente în limba rusă: *casa de cultură, trudozi, întrecerea socialistă, zi de odihnă, inventarul îndeobştit* etc. multe dintre aceste cuvinte şi calcuri apar şi în limba romînă, care poate folosi, în unele privinţe, experienţa limbii moldoveneşti: *colhoz, colhoznic, sovhoz, iarovizare, mijlocaş, aţîţător la război* etc.

Altă problemă ridicată de autor este cea a raporturilor care se stabilesc între vechile elemente slave din moldovenească şi împrumuturile din limba rusă. R. G. Piotrovski stabileşte cîteva tipuri:

Sub influenţa dubletelor ruse, anumite elemente slave se păstrează în fondul principal de cuvinte: *norod, vreme, cinste;* în romînă sînt preferate sinonimele de origine romanică: *popor, timp, onoare.*

Sub influenţa cuvîntului rus se schimbă sensul unui cuvînt de origine veche-slavă: *puşcă* ajunge să însemne « tun », *prost* recapătă iarăşi sensul mai vechi de « simplu » etc.

Cuvîntul împrumutat din rusă se grupează în seria cuvintelor slave cu aceeaşi rădăcină: *bolniţă* — « spital » (bolnav, boală, a se îmbolnăvi).

În comunicarea sa, prof. S. B. Bernstein, cunoscutul slavist sovietic, arată unele puncte de vedere greşite care mai persistă în lingvistica moldovenească. În legătură cu părerea foarte răspîndită după care elementele slave din romînă sînt de origine meridională, iar cele din limba moldovenească de origine slavă-orientală, autorul atrage atenţia că, în ceea ce priveşte limba moldovenească, această părere necesită o serioasă corectare: « E indiscutabil că graniţa dintre triburile slave sudice şi cele orientale trecea pe la răsărit de Siret. Iată de ce în limba moldovenească întîlnim multe elemente sud-slave »[1]. (Cităm acest pasaj din comunicarea slavistului sovietic, deoarece el nu se deosebeşte de concluzia la care autorul ajungea într-o lucrare mai veche[2] în tratarea aceleiaşi probleme: primul contact dintre graiurile valahe şi moldoveneşti şi slavă se stabileşte numai după ocuparea Valahiei şi Moldovei de către viitorii moldo-valahi. Cei mai mulţi cercetători însă, printre care şi cei ale căror comunicări apar în culegerea pe care o prezentăm, socotesc că primul contact cu limba slavă se petrece mult mai devreme. Şi după părerea noastră, au mai multă dreptate.)

Prof. S. B. Bernstein spune în continuare că un alt punct de vedere greşit este acela că elementele slave ar fi pătruns în romînă şi moldovenească numai pe calea limbii scrise. În realitate, cuvintele slave de origine cărturărească alcătuiesc numai o parte neînsemnată a elementelor slave din cele două limbi.

După ce aminteşte că, din încrucişarea cu slava, limba moldovenească a ieşit învingătoare, păstrîndu-şi structura gramaticală şi fondul principal de cuvinte, S. B. Bernstein se ocupă de unele greşeli ce se mai fac în această privinţă sub influenţa « noii teorii a limbii ». Astfel, I.C. Vărticean a afirmat într-un articol că legea potrivit căreia flexiunea este latura cea mai impenetrabilă a structurii gramaticale nu se aplică limbii moldoveneşti. El aducea în sprijinul acestei afirmaţii: formarea numeralelor de la unsprezece la nouăsprezece, vocativul feminin în « — o », apariţia reflexivelor de tipul « a se teme ». Prof. S. B. Bernstein arată că nici

---

[1] Pr. Lingv. Mold., p. 155.

[2] S. B. Bernstein, Razîskaniia v oblasti bolgarskoi istoriceskoi dialektologhii, tom I, Iazîk valaşskih gramot XIV-XV vekov, Ed. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S. Moscova-Leningrad, 1948.

unul din argumentele aduse nu rezistă criticii: « formarea numeralelor respective nu face parte din flexiune; vocativul nu este un caz propriu-zis; reflexivul de tipul « a se teme » are corespondente în limbile romanice apusene, care ar fi ridicol să fie explicate tot prin slavă (şi el se deosebeşte de cel slav prin aceea că « se » nu este o particulă neschimbătoare — ca « se » din bulgară de exemplu — ci e forma persoanei a III-a a pronumelui reflexiv).

★

Ideea centrală a comunicării lui I. D. Ciobanu este că orice apropiere de limba marilor clasici din secolul al XIX-lea, orice păstrare a acelor elemente din limba literară care nu sînt specifice graiurilor teritoriale moldoveneşti, reprezintă distrugerea specificului naţional al limbii moldoveneşti. I. D. Ciobanu propune reflectarea în scris a pronunţării « k'atră », « k'işor », « n'ic », « j'in » etc.; adoptarea — ca normă — de către limba literară a cuvintelor « aist », « amu », « iamuş », « a jurui », « mîneştergură » etc., a formelor « oi mînca », « or duce », « uşî », « masî » etc. Iată ce spune în această privinţă B. A. Serebrennikov în comunicarea pe care o prezentam mai sus:

« Chiar ultima reformă a ortografiei, care a eliminat din scriere reflectarea palatalizării, a fost dictată într-o anumită măsură de considerente raţionale. Structura gramaticală a limbii literare moldoveneşti redă indiscutabil, în fond, structura gramaticală a limbii populare moldoveneşti şi a limbii romîne înrudite cu ea şi, ca atare, nu e ceva artificial, străin şi inventat ».

Îmbogăţirea şi perfecţionarea limbii literare moldoveneşti trebuie să aibă loc pe calea selectării celor mai expresive mijloace din vorbirea populară şi pe calea « împrumuturilor din limba rusă şi a folosirii într-o anumită măsură a succeselor obţinute de limba frăţească romînă, care se dezvoltă în prezent într-o direcţie absolut nouă ».

★

În comunicarea sa « Sarcinile studierii fondului principal de cuvinte şi vocabularului limbii moldoveneşti », lingvistul moldovean N. G. Corlăteanu, pornind de la cunoscuta teză stalinistă asupra fondului principal de cuvinte, face o succintă expunere a istoriei vocabularului moldovenesc. În a doua parte a lucrării, N. G. Corlăteanu studiază căile de îmbogăţire a lexicului limbii literare moldoveneşti. Foarte pe larg este tratată posibilitatea de traducere în moldoveneşte a unor cuvinte ruse reprezentînd noţiuni abstracte, legate de progresul ştiinţei şi culturii în societatea socialistă. Astfel, sufixul rusesc « *ostĭ* » se redă prin « — *itate* » (*operativnostĭ — operativitate*, *partiinostĭ — partiditate*) sau prin « — *nic-ie* » (*plodorodnostĭ — rodnicie*, *vecinostĭ — veşnicie*) sau — mult mai rar — prin sufixele « — *ime* » şi « — *inţă* » (*obşcestvennostĭ — obş'ime*, *gotovnostĭ — gătinţă*); cuvintele livreşti abstracte, formate cu sufixul « — *ostĭ* » de la participiile trecute pasive, nu se pot reda în moldoveneşte decît prin perifrază (*organizovannostĭ — caracter organizat*). Această problemă este foarte actuală şi în lingvistica noastră [1]. În unele cazuri, experienţa limbii moldoveneşti poate fi folosită de către limba romînă.

În ultima parte a comunicării, autorul face o scurtă trecere în revistă a lexicografiei moldoveneşti, arătînd succesele obţinute pînă în prezent şi sarcinile noi care stau în faţa lingviştilor moldoveni în domeniul lexicografiei.

Problemei specificului structurii gramaticale a limbii moldoveneşti îi e consacrată comunicarea « Unele legi (закономерность) ale dezvoltării structurii gramaticale a limbii moldoveneşti » de I. C. Vărticean, în care revin o serie de fapte discutate şi în articolul « Cu privire la problema structurii gramaticale moldoveneşti în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin » [2].

[1] Cf. discuţia din « Contemporanul » cu privire la reglementarea terminologiei tehnice şi ştiinţifice.

[2] Publicat în culegerea « Problemele lingvisticii moldoveneşti în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin ». Chişinău, 1951, recenzată de R. G. Piotrovski în « Voprosî iazîkoznaniia », nr. 1, 1952, p. 149—154.

Autorul arată că în limba moldovenească există fapte dovedind «dezvoltarea treptată» a materialului propriu, originar, romanic, iar pe de altă parte fapte de «perfecţionare şi îmbogăţire a structurii gramaticale a limbii moldoveneşti pe seama particularităţilor structurale ale limbilor slave şi în special ale limbii ruse şi ucrainene, ceea ce constituie o lege de dezvoltare a limbii moldoveneşti în general, a structurii sale gramaticale în special» (p. 211). Redacţia culegerii declară în notă că nu e de acord cu formularea autorului, iar R. G. Piotrovski consideră că ultima parte a acestei afirmaţii (privind perfecţionarea structurii gramaticale pe seama limbilor slave) este în contradicţie cu învăţătura stalinistă despre marea stabilitate a structurii gramaticale faţă de influenţa altor limbi [1].

Pentru ilustrarea afirmaţiei de mai sus, I. C. Vărticean aduce în discuţie cîteva fapte de morfologie şi sintaxă.

Ca rezultate ale «dezvoltării treptate» a structurii gramaticale romanice în domeniul sintaxei, se citează între altele: înlocuirea formelor de genitiv-dativ prin construcţii prepoziţionale (cu *de* şi *la*), construirea complementului direct cu prepoziţia *pe* şi lipsa concordanţei timpurilor în limbile romînă şi moldovenească — afirmaţie cu care R.G. Piotrovski nu e de acord [2] —, iar din morfologie, complexitatea articolului, numărul mare al pronumelor şi o serie de fapte privind sistemul verbal: substantivarea infinitivului lung, apariţia unor forme analitice de viitor.

Discutînd această ultimă chestiune, autorul compară formele *am să cînt* şi *voi fi cîntat*, socotindu-le echivalente, forme de viitor al II-lea, prima fiind proprie limbii moldoveneşti, iar a II-a celei romîne.

Punînd astfel problema, I.C. Vărticean greşeşte, întrucît ambele forme există şi în limba romînă şi în cea moldovenească. Această confuzie a fost semnalată de R.G. Piotrovski [3].

Analizînd valoarea celor două forme, autorul comunicării afirmă că viitorul al II-lea exprimă în limba romînă o acţiune nesigură, iar în limba moldovenească o acţiune sigură. Considerîndu-le sub aspect modal şi neglijînd aspectul temporal, I.C. Vărticean face greşeala de a pune pe acelaşi plan o formă de viitor I (am să cînt) şi una de viitor al II-lea.

Pentru a ilustra «perfecţionarea şi îmbogăţirea» structurii gramaticale a limbii moldoveneşti pe seama particularităţilor limbilor slave, autorul aduce două fapte de morfologie: prezenţa unui mare număr de afixe slave şi sistemul de formare a numeralelor de la zece în sus [4], iar din domeniul sintaxei cîteva construcţii datorite calchierii unor modele ruse, cum ar fi mold. *nu — pîn nu*: rus. не, пока не «n-am să mă duc pîn nu mi-a spune».

Comunicarea aduce un material destul de bogat de fapte.

★

Avînd în vedere varietatea problemelor tratate la sesiunea unită din decembrie 1951, ne putem da seama ce mare importanţă a avut aceasta pentru dezvoltarea lingvisticii din R.S.S. Moldovenească. Ajutorul pe care lingviştii ruşi îl acordă lingvisticii moldoveneşti este o dovadă a colaborării frăţeşti dintre naţiunile sovietice, a sprijinului pe care marele popor rus îl dă celorlalte popoare din U.R.S.S. Culegerea «Problemele lingvisticii moldoveneşti» reprezintă un ajutor important şi pentru dezvoltarea lingvisticii romîne. Originea limbii romîne, locul ei între limbile romanice, raportul cu limbile slave, sînt probleme care interesează direct pe cercetătorii noştri. De o mare importanţă este rezolvarea justă, ştiinţifică, a raporturilor istorice dintre ro-

---

[1] R. G. Piotrovski, Dare de seamă asupra sesiunii unite din 3—7 decembrie 1951, «Voprosî iazîkoznaniia» nr. 1, 1952, p. 183.

[2] Ibidem.

[3] R. G. Piotrovski, recenzia culegerii Problemele lingvisticii moldoveneşti în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin, «Voprosî iazîkoznaniia», nr. 1, 1952, p. 151.

[4] Vezi S. B. Bernstein, Elementele slave în limba moldovenească. «Problemele lingvisticii moldoveneşti», p. 157—158.

mînă şi moldovenească. Naţionaliştii romîni şi basarabeni nu voiau să recunoască caracterul de sine stătător al limbii naţionale pe care o vorbeşte şi în care scrie poporul R.S.S. Moldoveneşti. Pe de altă parte, unii lingvişti moldoveni socoteau că dreptul la independenţă pentru limba moldovenească se poate obţine numai luptînd pentru îndepărtarea limbii literare moldoveneşti de marii clasici din secolul al XIX-lea şi de limba romînă. Or, «graniţa între limbă şi dialect în cadrul unei grupe lingvistice înrudite, în perioada dezvoltării naţiunilor, este determinată uneori nu numai (şi chiar nu atît) de către gradul de deosebiri calitative în structura lor gramaticală şi în fondul principal de cuvinte, nu numai de către deosebirea legilor interne de dezvoltare a acestora, ci şi de către condiţiile social-politice, social-economice şi cultural-istorice ale vieţii poporului (cf., de exemplu, istoria limbii moldoveneşti în raportul ei faţă de romînă)»[1].

Cele mai multe teze ale comunicărilor cuprinse în culegerea prezentată sînt rezultatul cercetării atente şi interpretării ştiinţifice a faptelor şi constituie un bun îndreptar şi exemplu pentru lingvistica romînească. De aceea socotim că traducerea în romîneşte a culegerii «Problemele lingvisticii moldoveneşti» ar fi de un real folos.

Val. Guţu şi Al. Ionaşcu

«VOPROSÎ IAZÎKOZNANIIA» Nr. 5, 1953

Cu fiecare număr nou apărut, revista «Voprosî iazîkoznaniia» aduce lingviştilor sovietici şi celor de peste hotare un material nou şi bogat. În articolele de lingvistică generală, de gramatică sau de dialectologie, găsesc indicaţii preţioase şi o orientare justă şi specialiştii noştri în ştiinţa limbii. Pe de altă parte, prezentarea critică a activităţii ştiinţifice desfăşurate în diferitele institute care studiază problemele limbii în Uniunea Sovietică prezintă o deosebită importanţă în activitatea institutelor de lingvistică din ţara noastră. În recenzia de faţă ne propunem să prezentăm pe scurt problemele discutate în paginile numărului 5, ţinînd seama şi de posibilitatea lingviştilor romîni de a folosi rezultatele cercetătorilor sovietici în activitatea lor.

În articolul său «Principalele tipuri de sensuri lexicale ale cuvîntului», academicianul V. V. Vinogradov subliniază importanţa problemei sensului cuvîntului, a problemei laturii semantice a cuvintelor şi expresiilor.

Studierea acestor probleme trebuie să înceapă cu explicarea diverselor tipuri de sensuri lexicale ale cuvîntului şi ale felului cum se leagă ele în cadrul structurii semantice a cuvîntului.

După cum se ştie, cuvîntul constituie nu numai o denumire a unuia sau mai multor obiecte, ci şi expresia unei semnificaţii sau chiar a unui sistem întreg de semnificaţii. Însă nu toate sensurile unui cuvînt au valoare egală, ci între ele există diverse deosebiri calitative. Iată, de pildă, sensurile directe, *nominative*; ele par a fi îndreptate nemijlocit asupra obiectelor, acţiunilor şi însuşirilor din realitate. Sensul nominativ reprezintă un fundament acceptat în mod conştient de societate, pe care se bazează toate celelalte sensuri ale cuvîntului.

Sensurile nominative ale cuvintelor, mai ales ale cuvintelor din fondul principal, sînt extrem de durabile. Aceste sensuri pot fi numite libere, deşi libertatea lor este condiţionată din punct de vedere social-istoric şi obiectiv-logic. Acad. V.V. Vinogradov arată în continuare că un cuvînt poate avea mai multe sensuri libere, dintre care unul este cel principal, celelalte putînd fi numite sensuri *nominativ-derivate.*

[1] V. V. Vinogradov, Noţiunea de legi interne de dezvoltare a limbii în sistemul general al lingvisticii marxiste, «Voprosî iazîkoznaniia», nr. 2, 1952, p. 28.

Un alt tip de sensuri lexicale este cel *legat frazeologic* care se referă la cuvintele ce sînt lipsite în sistemul contemporan al limbii de sensuri directe nominative și se folosesc numai într-un număr restrîns de expresii. Sensurile acestor cuvinte sînt îngrădite în contexte frazeologice strict delimitate și pot servi la schimbul de idei în societate numai potrivit cu condițiile frazeologice istoricește stabilite ale folosirii lor.

Tipul de sensuri lexicale condiționat sub raport funcțional sintactic caracterizează cuvintele care au o funcție anumită în cadrul propoziției. Proprietățile sintactice ale cuvîntului ca parte de propoziție par a fi incluse chiar în caracteristica sa semantică.

Deosebit de complexă este sfera sensurilor *condiționate structural*. Multe sensuri ale cuvintelor reies numai din construirea lor cu alte cuvinte, pe baza unor forme strict determinate de combinații sintactice. Condiționarea structurală contribuie la diferențierea sensurilor și nuanțelor cuvîntului, precum și la delimitarea omonimelor.

Delimitarea principalelor tipuri de sensuri lexicale ale cuvintelor scoate în evidență caracteristicile semantice ale cuvintelor și ajută la definirea corectă a omonimelor și sinonimelor în sistemul lexical al limbii. « Diversele tipuri de sensuri ale cuvintelor — arată acad. V. V. Vinogradov — servesc în mod diferit la oglindirea și fixarea în limbă a succeselor activității de cunoaștere a poporului » [1]. De aceea, explicarea esenței sensului cuvintelor, analiza schimbărilor calitative în structura sensurilor cuvintelor — considerate în evoluția lor istorică — rămîne una din principalele sarcini ale lexicologiei.

În articolul « Problemele studierii dialectelor limbilor vorbite în U.R.S.S. », R.I. Avanesov și V.G. Orlova arată că lingvistica sovietică cercetează mersul formării dialectelor separat pentru fiecare limbă în parte, ținînd seamă de legile interne de dezvoltare caracteristice acestor dialecte, în legătură cu istoria poporului respectiv.

Plecînd de la teza stalinistă a comunității de limbă pe toate treptele de dezvoltare istorică, trebuie să subliniem — arată autorii — că și în cadrul limbii popoarelor formate pe baza uniunilor tribale se poate observa că un dialect capătă o importanță deosebită și e utilizat în comunicarea interdialectală. Acest dialect se impune ca fiind cel mai tipic reprezentant al limbii întregului popor.

Istoria unor limbi, de exemplu a celei cazahe și tadjice, arată că rolul precumpănitor al unui anumit dialect s-a menținut de-a lungul întregii lor istorii, inclusiv în perioada trecerii de la limba poporului la limba națională. În istoria altor limbi însă, rolul conducător a trecut de la un dialect la altul. Acest fenomen s-a produs atît în decursul existenței limbii poporului (de exemplu, în limba mongolă), cît și în perioada de trecere către limba națională. În istoria limbii ruse, rolul precumpănitor în limba poporului velicorus l-a avut dialectul din Rostov-Suzdal, însă la baza limbii naționale ruse a stat dialectul din Kursk-Orel.

În oricare limbă, diferențele dialectale constituie o categorie mobilă și istoricește neomogenă, întrucît dezvoltarea lor depinde de condițiile istorice, existența lor n-are caracter permanent. Diferențele dialectale dobîndesc în cadrul fiecărei limbi un specific calitativ legat de specificul istoriei purtătorilor limbii respective sau — mai precis — legat de însemnătatea perioadelor de dezvoltare relativ izolată a purtătorilor diferitelor dialecte. Istoria explică de ce diferențele între dialectele unor limbi sînt atît de profunde, încît ating și structura gramaticală și fondul principal de cuvinte, în timp ce dialectele altor limbi, cum ar fi dialectele limbii ruse, nu cunosc deosebiri atît de radicale. Diferențele dialectale cele mai frecvente privesc sistemul fonetic, vocabularul și în mai mică măsură fondul principal de cuvinte.

Autorii articolului arată mai departe că formarea națiunilor, dezvoltarea culturii naționale și îndeosebi a literaturii fac să înceteze procesul formării dialectelor și încetul cu încetul

---

[1] V. V. Vinogradov, Osnovnîie tipî leksiceskih znacenii slova, « Voprosî iazîkoznaniia » nr. 5, 1953, p. 29.

duc la contopirea lor. Desăvîrşirea acestui ultim proces, din cauza condiţiilor istorice, nu este posibilă decît în orînduirea socialistă. În epoca sovietică se creează condiţii favorabile pentru răspîndirea largă a limbii întregului popor, a fiecărei naţiuni socialiste. Procesul lichidării deosebirilor dialectale se desfăşoară în mod diferit în fiecare din aceste limbi în parte.

Pentru studierea structurii limbilor pe baza legilor interne de dezvoltare sînt necesare ample cercetări dialectologice, care să ducă la elaborarea de monografii şi dicţionare dialectale. De aici se va putea trece la programe dialectologice mai vaste, cu scopul alcătuirii unor atlase ale graiurilor teritoriale din cadrul diverselor limbi.

La rubrica « Materiale şi comunicări » revista publică articolul lui V.G. Lîtkin « Din istoria vocabularului limbilor permice ».

În ultimii 70—80 de ani, savanţii ruşi şi maghiari au obţinut realizări importante în domeniul studiului comparativ al limbilor fino-ugrice. Lingvistica comparativă a stabilit că limbile fino-ugrice (udmurtă, comi, marică, mordvină, estonă, maghiară, hautä etc.) provin dintr-un izvor unic comun — limba-bază fino-ugrică. Cu aproximativ 2500 de ani î. e. n. au început să se desprindă din masa poporului care vorbea această limbă, diverse unităţi periferice. Prima s-a rupt ramura orientală, care a servit ulterior drept bază pentru formarea popoarelor care vorbesc limbile ugrice (maghiară, hautä, marică). Ulterior, cam în mileniul I î. e. n. s-a despărţit şi ramura permică, din care se trag limbile udmurtă şi comi.

Autorul articolului analizează, pe rînd, elementele moştenite de limba-bază permică din fino-ugrica primitivă, împrumuturile din limba-bază indo-europeană şi alte influenţe mai recente. Se arată că îmbogăţirea vocabularului limbilor permice s-a făcut nu numai prin împrumuturi, ci, în primul rînd, pe baza propriilor legi interne de dezvoltare. Astăzi, după o dezvoltare multiseculară, aceste limbi au devenit instrumente puternice ale construcţiei socialiste şi dezvoltarea lor se va face într-un ritm şi mai accelerat în perioada trecerii de la socialism la comunism.

Rubrica « Lingvistica şi şcoala » este destinată discutării problemelor legate de predarea lingvisticii ca obiect de învăţămînt şi soluţionării practice a dificultăţilor care se ivesc în procesul asimilării cunoştinţelor de lingvistică de către studenţi. Articolul lui A. A. Beleţki « Despre cursul de lingvistică generală în universităţile de stat » e alcătuit pe baza rezultatelor muncii ştiinţifice şi metodice a catedrei de lingvistică generală de la universitatea de stat din Kiev « T.G. Şevcenko ».

Se arată că programele pentru cursul de lingvistică generală pe anul 1951—1952 sînt excesiv de încărcate cu tot felul de materiale care ţin, în fond, de alte cursuri, cum ar fi istoria lingvisticii, introducere în lingvistică etc. În scopul unei aprofundări temeinice a cunoştinţelor predate, ar fi de dorit să existe următoarea succesiune a cursurilor de lingvistică în facultăţile de filologie: anul I Introducere în lingvistică, anul II Fonetică generală, anul III Introducere în gramatica comparată a limbilor indo-europene, anul IV Istoria lingvisticii, anul V Lingvistică generală.

În ce priveşte cursul de lingvistică generală, A.A. Beleţki crede necesară o reducere a volumului de cunoştinţe prevăzute de programa existentă. Se acordă un spaţiu prea vast criticii teoriilor vulgar-sociologice ale lui N.I. Marr şi chiar expunerii acestor teorii.

În schimb, problema metodei comparativ-istorice ocupă în totul numai două paragrafe din programă, ceea ce este cu totul inadmisibil, mai ales dacă ţinem seama de faptul că studenţii n-au avut posibilitatea să audieze un curs special de introducere în gramatica comparată a limbilor indo-europene. Acelaşi număr de paragrafe este rezervat şi problemei aşa-numitei « metode paleontologice de analiză a celor patru elemente ». Din acest punct de vedere, programa pune deci pe picior de egalitate metodele idealiste ale lui N.I. Marr şi metoda comparativ-istorică.

Modificînd în mod corespunzător programa, cursul de lingvistică generală ar trebui să cuprindă, după părerea lui A.A. Beleţki, următoarele capitole principale:

1) Studiul problemelor de lingvistică generală în lumina lucrărilor de bază ale clasicilor marxism-leninismului;

2) Principalele realizări ale lingvisticii sovietice după discuţia din 1950, precum şi trecerea în revistă a literaturii lingvistice recente;

3) Metoda dialectică marxistă ca metodă principală a oricărei cercetări ştiinţifice şi metodele speciale: *a)* comparativ-istorică, *b)* descriptivă, *c)* statistică, *d)* experimentală;

4) Elemente de metodica predării lingvisticii generale.

În cadrul aceleiaşi rubrici se publică articolul lui A.M. Finkel « Despre conţinutul şi metodica ţinerii seminariilor la cursul de introducere în lingvistică ». Cu toate că programa cursului de introducere în lingvistică a constituit ani de-a rîndul obiectul unor dezbateri amănunţite — arată A.M. Finkel — problema conţinutului şi volumului orelor practice ce ţin de acest curs n-a fost luată pînă acum temeinic în discuţie.

Autorul prezintă spre discuţie un proiect în care repartizează astfel cele 32 de ore de seminar:

I. Limba ca fenomen social (Deosebirea dintre limbă şi suprastructură. Limba ca fenomen naţional, lipsit de caracter de clasă) (4 ore);

II. Fonetica (Sunetele şi literele. Însuşirea transcrierii fonetice. Clasificarea vocalelor şi consoanelor. Schimbările sunetelor. Corelaţia dintre limbă şi scriere. Principiile ortografiei) (8 ore);

III. Semantica (2 ore);

IV. Lexicologia (2 ore);

V. Lexicografia (2 ore);

VI. Gramatica (Structura cuvîntului, morfemele şi clasificarea lor. Exprimarea funcţiilor gramaticale în diverse limbi. Schimbarea categoriilor morfologice. Formele legăturii sintactice dintre cuvinte şi de exprimare a lor în diverse limbi. Tipurile de propoziţii şi varietatea structurii sintactice) (8 ore);

VII. Limbile vorbite astăzi şi clasificarea lor. (Limbile europene, limbile fino-ugrice, turce, mongolice, manciuro-tunguse, ibero-caucaziene, chinezo-tibetane, limbile dravidiene şi indoneziene) (6 ore).

Orele de curs şi cele de seminar vor trebui să se intercaleze, astfel ca orele practice să urmeze nemijlocit după cele teoretice, pentru a se putea completa unele pe altele. Studenţii vor trebui să cunoască din timp conţinutul seminarului, principalele probleme de discutat, precum şi bibliografia corespunzătoare. De pregătirea scrupuloasă a studenţilor, ca şi a profesorilor, depinde succesul acestor ore practice. În această direcţie devine deosebit de resimţită absenţa unui manual de specialitate. Alcătuirea lui, arată A.M. Finkel, trebuie să devină una din preocupările centrale ale organelor de resort, întrucît fără manual chiar şi cea mai bună programă riscă să rămînă nerealizată sau să fie realizată în chip simplist şi denaturat.

La rubrica « Critică şi bibliografie » se publică materiale de cea mai vie actualitate în legătură cu dezvoltarea limbilor popoarelor U.R.S.S. şi de peste hotarele ei, cu demascarea esenţei reacţionare a lingvisticii idealiste burgheze, articole cu caracter de discuţie, precum şi recenzii asupra celor mai importante lucrări ştiinţifice de domeniul lingvisticii.

De o mare însemnătate principială este articolul lui O. Leska (Praga) « În legătură cu problema structuralismului » (Două concepţii asupra gramaticii în cursul lingvistic din Praga).

Autorul arată că, deşi n-au creat o gramatică unitară şi unanim recunoscută şi deşi există deosebiri între diversele lucrări publicate de structuralişti, o analiză mai atentă descoperă legătura interioară care le uneşte: abordarea idealistă a problemelor lingvistice fundamentale.

Astfel, prof. D. Mathesius deosebeşte în sistemul gramaticii două domenii distincte de cercetare: *onomatologia* (învăţătura despre cuvînt) şi *sintaxa funcţională* (învăţătura despre propoziţie). Definind propoziţia după criterii funcţionale, prof. Mathesius nu acordă totuşi atenţie corelaţiei dintre categoriile gramaticale şi cele logice, deşi explicarea acestei corelaţii este indis-

pensabilă pentru definirea esenţei propoziţiei. În ceea ce priveşte onomatologia, aici intră studiul semnificaţiei lexicale a cuvîntului şi al corelaţiei dintre semnificaţiile lexicale ale cuvîntului şi modificările acestora în legătură cu un context dat. În acest fel însă se şterge hotarul dintre lexicologie şi gramatică, se lichidează specificul acestor două discipline. Sistemul gramatical al prof. V. Scalicica, alt reprezentant mai cunoscut al cercului lingvistic din Praga, este subordonat în întregime problemelor tipologiei limbilor. Considerînd că scopul analizei sistemului gramatical este de a defini locul limbii date printre celelalte limbi, el înlocuieşte cercetarea istorică a limbii concrete printr-o schemă tipografică mai mult sau mai puţin apriorică. Abia după revoluţia din mai 1945, în Cehoslovacia, în legătură cu adîncile prefaceri din toate domeniile vieţii sociale, cercul lingvistic din Praga a început să caute drumuri noi pe baze marxiste, constructive.

La aceeaşi rubrică se publică recenzia lui G. G. Maslov întitulată « O nouă încercare de periodizare a istoriei limbii bulgare », de V. Gheorghiev.

Rubrica « Viaţa ştiinţifică » cuprinde diferite comunicări şi dări de seamă asupra celor mai importante evenimente ştiinţifice legate de specificul ştiinţei despre limbă. Articolele publicate oglindesc marele rol al lingvisticii în rezolvarea problemelor practice ale dezvoltării culturii sovietice, naţională în formă şi socialistă în conţinut. Înaltul nivel teoretic şi marea valoare principială a referatelor ţinute la diferite consfătuiri ştiinţifice dovedesc rolul conducător al lingvisticii sovietice în cadrul ştiinţei mondiale despre limbă şi constituie un preţios îndreptar şi un nesecat izvor de experienţă pentru lingvistica noastră.

I. Rizescu şi S. Vieru

A 12-a SESIUNE A CONSILIULUI DE COORDONARE A ACTIVITĂŢII ŞTIINŢIFICE A ACADEMIILOR DE ŞTIINŢE DIN REPUBLICILE UNIONALE

În februarie 1953, la Institutul de lingvistică al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. au avut loc şedinţele plenare ale Secţiei de limbă şi literatură ale celei de-a 12-a sesiuni a Consiliului pentru coordonarea activităţii ştiinţifice a Academiilor de ştiinţe din republicile unionale.

Dezbaterile care au avut loc, problemele ridicate şi concluziile la care s-a ajuns prezintă o importanţă deosebită nu numai pentru activitatea ştiinţifică a institutelor de lingvistică şi literatură ale popoarelor din U.R.S.S., ci şi pentru activitatea ştiinţifică a institutelor de lingvistică şi literatură din ţara noastră.

Această sesiune a constituit un prilej pentru un bogat schimb de experienţă între institutele de lingvistică şi literatură din republicile unionale şi este un puternic imbold pentru oamenii de ştiinţă de pretutindeni spre o conlucrare organizată, creatoare. Academicianul V. V. Vinogradov a prezentat un referat cu subiectul: « Sarcinile ştiinţei filologice în lumina hotărîrilor celui de-al XIX-lea Congres al P.C.U.S. şi a noii lucrări a lui I. V. Stalin, „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“ , şi planul activităţii ştiinţifice de cercetare a Secţiei de limbă şi literatură a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. pe anul 1953 ».

Referatul a arătat că lucrarea lui I. V. Stalin « Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S. », cuvîntarea lui la Congresul al XIX-lea al partidului şi hotărîrea Congresului al XIX-lea trasează sarcini importante ştiinţelor sociale şi subliniază rolul uriaş al teoriei marxist-leniniste ca bază metodologică a ştiinţelor. Acad V. V. Vinogradov a examinat şi sarcinile lingvisticii şi ale ştiinţei literaturii. Membrii corespondenţi ai Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., S. G. Barhudarov, E. E. Bertels şi M. K. Dobrinin, doctori în ştiinţe filologice, au prezentat raportul « Cu privire la îndeplinirea hotărîrilor celei de-a XI-a sesiuni a Consiliului pentru coordonarea activităţii Academiilor de ştiinţe din republicile unionale în legătură cu problemele stabilite în vederea unei coordonări permanente şi în legătură cu planul de coordonare

a lucrărilor ştiinţifice de cercetare şi al măsurilor cu caracter ştiinţific şi organizatoric pe anul 1953 privind cele mai importante probleme ale ştiinţei limbii şi literaturii ».

S. G. Barhudarov s-a ocupat pe larg de felul cum au fost puse în practică recomandările sesiunii a XI-a cu privire la problemele de bază pe care urmau să le studieze institutele de lingvistică şi literatură din republicile unionale în cursul anului 1952: 1) lingvistică generală, 2) teorie şi practică lexicografică, 3) dialectologie, 4) dezvoltarea şi normalizarea limbilor literare şi a scrierii popoarelor Uniunii Sovietice.

S. G. Barhudarov a subliniat că în 1952 institutele de lingvistică au căutat să înlăture principala lipsă a planificării anterioare — prea marea varietate de teme —, că s-a observat o concentrare a forţelor lingviştilor pentru efectuarea lucrărilor care necesită o coordonare permanentă. Referentul a arătat de asemenea că s-a intensificat legătura dintre Institutul de lingvistică al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. şi institutele de lingvistică ale republicilor unionale.

O lipsă principală în activitatea academiilor unionale, afară de cea georgiană şi ucraineană, a continuat să rămînă faptul că nu se acordă suficientă atenţie studiului problemelor teoretice generale ale lingvisticii sovietice. Planurile lucrărilor ştiinţifice de cercetare ale academiilor unionale rezervă puţin loc problemelor de istorie a limbii, de lingvistică comparată.

S. G. Barhudarov mai arată că dialectele trebuie studiate pe plan istoric-comparativ, că este nevoie de o muncă coordonatoare a dialectologilor din republicile unionale. S.G. Barhudarov subliniază că munca lexicografică cu care se ocupă institutele de lingvistică ale tuturor republicilor unionale nu este organizată pe scară unională, că încă nu există o listă de cuvinte unică, completă şi amănunţită pentru alcătuirea unor dicţionare mari bilingve (ale limbii ruse şi ale limbilor celorlalte popoare sovietice), întrucît « Dicţionarul explicativ al limbii ruse » de sub redacţia lui D.N. Uşakov este destul de învechit, iar « Dicţionarul limbii ruse » într-un singur volum al lui S.I. Ojegov nu reflectă întreaga bogăţie a lexicului rus contemporan.

Problema: « Istoria literaturilor populare din U.R.S.S. în epoca sovietică » a fost examinată de E.E. Bertels, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. E.E. Bertels a arătat importanţa acestei probleme şi necesitatea de a se lua măsuri pentru ca institutele să pregătească studii de istorie a literaturii sovietice.

Acad. Vinogradov a expus planul activităţii ştiinţifice de cercetare a Secţiei de limbă şi literatură a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. pe anul 1953.

Planul prevede studierea următoarelor probleme de lingvistică: « Limbă şi gîndire », « Aplicarea metodei comparativ-istorice în lingvistica marxistă », « Legile de dezvoltare ale limbilor naţiunilor socialiste ale U.R.S.S. », « Structura gramaticală şi fonetică a limbii », « Studierea fondului principal de cuvinte şi a vocabularului limbilor », « Cultivarea vorbirii », « Istoria limbii şi legile interne ale dezvoltării ei », « Dialectele teritoriale »; următoarele probleme de literatură: « Bazele teoretico-metodologice ale ştiinţei literare », « Istoria literaturii ruse şi principiile periodizării ei », « Literatura realismului socialist », « Studierea literaturilor popoarelor U.R.S.S. şi a specificului lor naţional », « Istoria literaturilor de peste hotare şi căile de dezvoltare ale literaturii contemporane progresiste din Apus », « Problemele textelor şi ale editării operelor clasicilor literaturii ruse » şi o problemă generală: « Istoria ştiinţelor filologice ».

Directorul Institutului de lingvistică al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., B.A. Serebrennikov, a subliniat că sarcina sesiunii Consiliului de coordonare constă în primul rînd în a găsi formele de colaborare în munca institutelor de cercetare ştiinţifică.

V.P. Suhotin, secretarul Prezidiului Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., a deschis o largă discuţie în jurul problemei caracterului şi fondului coordonării activităţii ştiinţifice. El a vorbit despre absenţa unui plan de coordonare pe probleme şi despre necesitatea ca toate institutele, atît cele centrale cît şi cele locale, să se ocupe de munca teoretică.

În cadrul sesiunii au fost de asemenea discutate și planurile activității științifice de cercetare ale institutelor de literatură și lingvistică pe anul 1953 ale academiilor de știință din republicile unionale.

În legătură cu aceasta s-au citit o serie de referate și recenzii, au avut loc numeroase discuții, astfel încît participanții la sesiune au putut obține bogate informații referitoare la planurile de cercetare științifică pe anul 1953 ale institutelor de literatură și lingvistică din republicile unionale.

Din discutarea acestor planuri a reieșit că forțele lingviștilor, istoricilor și ale criticilor literari se concentrează în jurul soluționării problemelor stabilite în vederea coordonării permanente: probleme de lingvistică generală, de lexicografie, dialectologie, de dezvoltare și normalizare a limbilor literare ale popoarelor din U.R.S.S. în epoca sovietică.

Lucrările sesiunii au arătat că în toate institutele de lingvistică ale academiilor unionale se duce o uriașă muncă lexicografică. Se lucrează la dicționarul mare ucrainean în patru volume și la cel într-un volum, la dicționarul explicativ al limbii contemporane georgiene, la dicționarul explicativ al limbii cazace, la dicționarul mare rus-armean, la dicționarul cazac-rus, la volumul al II-lea al dicționarului rus-azerbaidjan, la dicționarul rus-tadjic, la dicționarul ortografic al limbii tadjice, la dicționarul rus-ucrainean, la dicționarul termenilor gramaticali, la dicționarul de sinonime ale limbii ucrainene, dicționarul Șevcenko, la dicționarul mare belorus, la volumele III și IV ale dicționarului mare al limbii lituaniene. Se va redacta definitiv dicționarul explicativ al limbii literare lituaniene într-un volum. Va continua munca la dicționarul mare normativ al limbii estone.

La aceeași sesiune a Consiliului de coordonare s-a propus alcătuirea unei liste generale de cuvinte, care să servească la elaborarea dicționarelor bilingve. Această listă se va face pe baza dicționarului în trei volume al limbii literare ruse, pe care-l pregătește Institutul de lingvistică al Academiei de Științe a U.R.S.S.

În legătură cu problemele de dialectologie, institutele de lingvistică vor studia următoarele teme fundamentale: « Studiul lexicului dialectal al limbii georgiene », « Clasificarea dialectelor armene », « Privire generală asupra dialectelor limbii azerbaidjene ».

Problema studiului dialectelor limbilor naționale contemporane se reflectă în planurile institutelor de limbă și literatură cazacă, turkmenă, uzbecă.

Se pregătesc o serie de atlase dialectale în Ucraina, Belorusia, Lituania și Letonia.

În cadrul sesiunii s-au dezbătut și unele din problemele științei literaturii. Teme legate de istoria literaturilor naționale se reflectă în planurile institutelor de cercetări literare ale academiilor unionale ucraineană, belorusă, lituaniană, letonă, estonă, tadjică etc.

În concluzie, acad. V.V. Vinogradov a subliniat ca neajuns principal lipsa unei coordonări mai bune, mai adîncite și mai concrete a activității științifice.

Totodată V.V. Vinogradov a subliniat că coordonarea activității științifice în lingvistică și în știința literaturii trebuie să cuprindă totalitatea temelor, ca și problemele teoretice care decurg din discutarea acestora.

Secția de limbă și literatură a celei de-a 12-a sesiuni a Consiliului pentru coordonare subliniază cu hotărîre că majoritatea institutelor nu acordă suficientă atenție cercetărilor comparativ-istorice și istoriei limbii.

De asemenea, în teoria și practica cercetărilor dialectologice se observă o serie de greșeli datorite lipsei unor principii unitare de studiere a dialectelor.

Din cauză că n-a avut loc un schimb de experiență în munca lexicografică între toate institutele din republicile unionale, Institutul de lingvistică al Academiei de Științe a U.R.S.S tratează problemele de teorie a lexicografiei fără a ține suficient seamă de specificul muncii lexicografice din republicile naționale. În domeniul lingvisticii, secția a hotărît, printre altele,

să propună tuturor institutelor de limbă să intensifice lupta împotriva rămăşiţelor învăţăturii lui Marr, împotriva influenţei concepţiilor idealiste burgheze şi a manifestărilor naţionalismului burghez în lingvistică, să se adîncească şi să se concretizeze munca de coordonare în lexicografie şi dialectologie, să se propună institutelor de limbă ale academiilor de ştiinţe din republicile unionale să participe în mod activ la pregătirea şi organizarea unor sesiuni ştiinţifice şi consfătuiri planificate de Institutul de lingvistică al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.

L. Paicu

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ Nr. 4
BUCUREŞTI

Preţul lei 10.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

3-4
ANUL V
IULIE - DECEMBRIE 1954

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

3-4
ANUL V
IULIE - DECEMBRIE 1954

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul V, Nr. 3–4 iulie – decembrie 1954

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome V, No. 3—4 juillet — décembre 1954

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том V, № 3—4 июль—декабрь 1954

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3-4, 1954

DICŢIONARUL LIMBII ROMÎNE LITERARE CONTEMPORANE

Două din cele cinci volume ale «Dicţionarului limbii romîne literare contemporane» se află sub tipar; iar celelalte trei volume sînt în faza ultimei revizii, urmînd a fi date la tipar în cursul anului 1955.

Publicarea acestei lucrări împlineşte o nevoie culturală adînc şi îndelungat simţită de poporul nostru. Atît din punct de vedere al prestigiului naţional cît mai ales din necesităţi practice, această lucrare trebuia să vadă de mult lumina tiparului.

Nevoile numeroase la care răspund dicţionarele în răspîndirea cunoştinţelor şi a învăţării unei limbi corecte şi unitare sînt deplin evidenţiate îndeosebi în cultura sovietică, prin numărul mare şi prin ediţiile dese ale acestor opere, pe drept cuvînt considerate ca manifestări de bază ale conştiinţei culturale a popoarelor.

Dicţionarul şi gramatica sînt pîrghii ale dezvoltării culturii, verigi ale progresului social al oricărui popor.

Regimul burghezo-moşieresc a lăsat şi în această privinţă poporul nostru în stare de inferioritate culturală, deoarece, deşi a început în mod pompos aceste lucrări în mai multe rînduri, el n-a fost niciodată în stare să le ducă la bun sfîrşit.

Elaborarea dicţionarului, ca şi a gramaticii limbii romîne, a devenit posibilă abia astăzi, în condiţiile avîntului cultural promovat prin politica Partidului Muncitoresc Romîn de lichidare grabnică a lipsurilor trecutului şi de creare a celor mai bune condiţii de dezvoltare a culturii naţionale.

Milioanele de oameni ai muncii din ţara noastră, ridicaţi la lumină prin politica de alfabetizare şi de largă dezvoltare a învăţămîntului, activiştii pe frontul culturii — propagandişti, lectori, instructori, corespondenţi, traducători, studenţi, profesori etc. — aşteptau cu nerăbdare apariţia unui dicţionar care să oglindească bogăţia limbii noastre şi care să-i ajute la folosirea ei cît mai corectă în scris şi vorbit.

Alcătuind «Dicţionarul limbii romîne literare contemporane», institutele de lingvistică ale Academiei R.P.R. s-au străduit să răspundă aceste cerinţe.

★

În trecutul nostru cultural, drumul străbătut pentru elaborarea unui dicţionar ştiinţific al limbii romîne a fost deosebit de lung şi de spinos. El oglindeşte în bună măsură drumul parcurs în dezvoltarea noastră culturală de la poziţiile idealiste, neştiinţifice, spre adevărul ştiinţific materialist.

Istoricul alcătuirii dicționarului științific al limbii romîne începe din momentul înființării fostei Academii Romîne.

La 1 aprilie 1866 locotenența domnească a Principatelor unite a decretat un « Regulament pentru formarea Societății literare romîne », viitoarea Academie Romînă, în al cărui prim articol se spune:

« Se va forma la București o societate literară cu misiuni speciale:

a) de a determina ortografia limbii romîne;

b) de a elabora gramatica limbii romîne;

c) de a începe și realiza lucrarea dicționarului romîn » [1].

Aceste trei obiective, fixate fostei Academii Romîne prin chiar actul ei de constituire, nu au fost atinse de ea niciodată.

Ortografia a fost stabilită de mai multe ori, pornindu-se însă aproape întotdeauna, în mod greșit, de la principiul etimologic. Abia astăzi s-a putut realiza ortografia științifică a limbii romîne, prin recunoașterea deplină a principiului fonetic ca unul din factorii fundamentali ai scrierii corecte a limbii noastre.

În ceea ce privește gramatica, alcătuirea ei a fost complet părăsită de fosta Academie, de la eșecul încercării latiniste a lui Timotei Cipariu (1869-1877).

Pentru elaborarea dicționarului limbii romîne, fosta Academie a dus însă o luptă persistentă și plină de ambiție.

Singura încercare făcută pînă atunci de a alcătui un dicționar al limbii noastre era doar « Dicționarul de la Buda » (1825) [2], rezultat din munca îndelungată începută de Samuil Micu-Clain, continuată de V. Coloși, Petru Maior și încheiată de I. Teodorovici și A. Teodori. Acest dicționar, scris în patru limbi — romînă, latină, maghiară și germană — după modelul operelor poligloților vremii, este însă o lucrare care, prin concepția greșită latinizantă ce i-a stat la bază, a fost puțin utilizabilă, chiar pentru vremea în care a apărut.

Încercări de a întocmi un dicționar al limbii romîne au mai făcut, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Iordache Golescu, în Țara Romînească, și I. Budai-Deleanu, în Transilvania, dar lucrările lor au rămas în manuscris.

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea avem cîteva încercări de dicționare tipărite, ca cele ale lui I. D. Negulici [3], Pah. T. Stamate [4], E. Protopopescu și V. Popescu [5] etc., care nu sînt însă altceva decît compilații empirice după dicționare străine.

Societatea Academică avea ca obligație, chiar de la înființarea ei, să întocmească un dicționar științific al limbii romîne. Ea și-a făcut atîta reclamă din această preocupare, încît în presa și în opinia publică a vremii era denumită, în mod obișnuit, « Societatea pentru limbă și dicționarul romîn ».

---

[1] Analile Societatei Academice Romane. Tomu I. București, 1869, p. 3

[2] Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemțescu quare de mai mulți autori, în cursul a trideci, și maĭ multoru ani s'au lucratu. Buda, 1825.

[3] I. D. Negulici, Vocabularulu romanu de toate vorbele străbune reprimite pînă acuma în limb'a romana și de toate quelle que suntu a se mai priimi d'acumu înainte și mai alesu în sciințe. Bucuresci, 1848 (VIII + 408 p.).

[4] Pah. T. Stamate, Disionorașul romînescŭ de cuvinte tehnice și altele greu de înțelesŭ. Iași, 1851 (IX + 310 p.).

[5] E. Protopopescu și V. Popescu, Nou dicționaru portativu de toate dicerile radicale și străine neintroduse și introduse în limbă, cuprinzîndŭ și termeni științifici și literari. București, 1862 (2 vol., XVI + 650 p.).

Stăpînită însă puternic de curentul latinist, Societatea Academică a hotărît întocmirea unui dicționar etimologist latinizant, însărcinînd cu elaborarea lui pe cei mai fanatici latiniști ai vremii: August Treboniu Laurianu și I. C. Massimu.

« Dictionarulu limb'ei romane » în 2 volume alcătuit de ei (ultimul volum în colaborare cu Iosefu Hodosiu și G. Baritiu) reprezintă, în istoria culturii noastre, momentul culminant al exagerărilor latiniste [1]. Întregul dicționar constă din cuvinte copiate din dicționarele latine sau născocite după modele latine, ignorînd limba romînă făurită și vorbită de popor. Principiul după care s-au condus autorii dicționarului a fost excluderea din limba noastră a tuturor cuvintelor nelatine, deoarece ele « nu potu și nu se cade să aibă locu într-unu dictionariu romanescu » [2].

Toate cuvintele limbii romîne care nu sînt de origine latină au fost considerate de autorii lucrării ca « parazite ». Ele au fost adunate de ei într-un volum aparte, intitulat « Glossariu care coprinde vorbele d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a loru, cumu și celle de origine indouiosa ». În realitate, tocmai acest « Glossariu » cuprinde cuvintele vii, uzuale, ale limbii romîne, printre care numeroase de origine latină, a căror etimologie autorii nu o cunoșteau și care, după ei, trebuiau îndepărtate din limbă.

Prin caracterul lui arbitrar, primul dicționar întocmit de fosta Academie Romînă a fost deci o lucrare vădit antipopulară și antiștiințifică, respinsă din primul moment de bunul simț al întregii opinii publice.

În același timp în care fosta Academie elabora această penibilă lucrare, A. de Cihac își publica remarcabilul său « Dictionnaire d'étymologie dacoromane » [3], care constituie o temeinică replică științifică dată elucubrațiilor latiniste ale vechii Academii.

Dicționarul lui Cihac este cel dintîi dicționar etimologic științific al limbii romîne, majoritatea explicațiilor lui etimologice fiind valabile și astăzi.

În prefața lucrării sale, A. de Cihac arată că elementul latin « constituie fără discuție substanța limbii romîne », gramatica ei fiind, « cu excepția cîtorva particularități traco-ilire, esențial latină » [4]. El adaugă însă că în ceea ce privește vocabularul, « latin ca fond », acesta cuprinde, ca urmare a împrejurărilor istorice în care a trăit poporul nostru, foarte numeroase elemente slave, maghiare, turcești, neo-grecești și albaneze. Făcînd statistica cuvintelor pe care le putuse el înregistra în dicționar, în număr abia de 5765, Cihac constată că elementele latine reprezintă abia o cincime din vocabularul romînesc, cele slave două cincimi, cele turcești o cincime, iar cele maghiare, neo-grecești și albaneze o altă cincime.

Această statistică, pe care Cihac a dat-o în aceeași prefață în care subliniase caracterul latin al gramaticii și al fondului vocabularului limbii romîne, a stîrnit o adevărată furtună de proteste, deoarece dezvăluirea componenței numerice a lexicului romînesc făcută de el contrazicea prea violent convin-

---

[1] A. T. Laurianu și I. C. Massimu, Dictionarulu limb'ei romane. Tomu I. A — H; Tomu II (Collaboratori Iosefu Hodosiu și G. Baritiu) I — Z; (Tom. III) Glossariu, care coprinde vorbele d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a loru, cumu și celle de origine indouiosa. București, 1873-1876.

[2] Prefața, p. VI.

[3] A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-romane, Francfort s/M. I: Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes, 1870; II: Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais, 1879.

[4] Vol. II, p. VIII.

gerea dominantă a oficialității în latinitatea limbii noastre, convingere care, chiar cînd nu era împărtășită în sens absolut, cum făceau latiniștii, era totuși destul de puternică pentru a nu fi acceptată statistica surprinzătoare a lui Cihac.

A persistat multă vreme la noi părerea că A. de Cihac a fost tendențios atît în elaborarea dicționarului său cît mai ales în ceea ce privește statistica amintită mai sus. În realitate, probitatea științifică a lui Cihac nu poate fi pusă la îndoială. Ceea ce i se poate însă, pe drept cuvînt, obiecta este numărul prea redus de cuvinte pe care îl putuse el înregistra în dicționarul său, fapt explicabil pentru vremea lui, cînd nu existau la noi lucrări lexicografice pe care să le fi putut folosi în determinarea numerică a lexicului romînesc.

Statistica lui Cihac rămîne totuși și astăzi exactă în ceea ce privește proporția elementelor latine în lexicul limbii romîne, de 1/5, — aceasta fiind de altfel proporția elementelor moștenite din latină și în limba franceză [1]. Dar ea nu este exactă în ceea ce privește proporția celorlalte elemente.

Numărul statistic de cuvinte nu este însă elementul care determină caracterul unei limbi, ci frecvența lor în circulație, fapt pe care l-a arătat, tocmai pe baza statisticii lui Cihac, Bogdan Petriceicu Hasdeu [2], formulînd cu acel prilej, pentru întîia oară în lingvistică, celebra lui teorie a « circulației cuvintelor » și dovedind că fizionomia latină a lexicului limbii romîne se datorește marii « circulații » a cuvintelor de origine latină.

Discuțiile stîrnite în opinia publică și în lumea științifică de apariția dicționarului academic și a celui al lui A. de Cihac au obligat fosta Academie Romînă să reia problema întocmirii dicționarului pe baze noi. Ea încredințează, în 1884, sarcina elaborării lui celui mai reputat lingvist romîn al vremii, Bogdan Petriceicu Hasdeu. Acesta pornește de la principiul sănătos că dicționarul trebuie să cuprindă limba vie a poporului, dar el concepe un dicționar de proporții prea vaste, cu caracter etimologic, istoric, folcloric, dialectal, onomastic, intitulat « Etymologicum Magnum Romaniae ». Hasdeu definește caracterul și proporțiile acestui dicționar astfel:

« A face etimologia în sensul științific al cuvîntului, lămurind prin metoda comparativă, întrucît e cu putință, nu numai originea vorbelor romîne ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată sorgintea credințelor și obiceiurilor exprese prin acele vorbe;

A discerne în limba romînă, așa cum o găsim în documente vechi și în gura poporului, *amestecul primar* care i-a dat naștere și multiplele *amestecuri secundare* prin care se caracterizează viața-i ulterioară în curs de veacuri;

A dezvălui adevărata fizionomie a graiului romînesc: ceea ce circulează în el și ceea ce nu circulează sau abia circulează;

Aceasta este ținta pe care și-o propune Etymologicum Magnum Romaniae » [3].

Hasdeu voia deci să înregistreze toată limba vie a poporului, precum și limba veche, toate cuvintele, indiferent de vechime și circulație, formele dialectale, toponimia și antroponimia, dînd despre fiecare cuvînt amănunte în legătură cu folclorul, istoria, etnografia și alte domenii, adeseori străine

---

[1] Vezi D. Macrea. Contribuție la studiul fondului principal de cuvinte al limbii romîne în « Studii și cercetări lingvistice », tom, V (1954), nr. 1-2, p. 7-16.
[2] B. P. Hasdeu, Cuvente den bătrîni. București, 1881, vol. III, partea I, p. 91—105.
[3] Prefață, p. LIX.

de interesul propriu-zis lingvistic. Dicționarul urma deci să fie nu numai un tablou complet al limbii romîne, ci mai ales un tablou al tuturor manifestărilor poporului romîn reflectate în limbă. « Dicționarul unei limbi — scrie Hasdeu — trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte. În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împrejurări, dar în care totuși ea își recunoaște pe deplin individualitatea; cum a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte și iarăși înainte, cum a ajuns acolo unde este » [1].

Este evident că un asemenea plan vast nu putea fi realizat de un singur om. Dicționarul, care trebuia terminat în șase ani, nu putea ajunge în felul acesta niciodată la sfîrșit. În decurs de 13 ani, Hasdeu a reușit să publice abia trei volume, cuprinzînd litera A și începutul literei B.

Ajunsă din nou într-un greu impas, fosta Academie încredințează, în 1897, elaborarea dicționarului profesorului ieșean Al. Philippide, care, timp de nouă ani, adună un bogat material din scriitorii vechi și noi, dar și el concepe lucrarea în proporții aproape tot atît de mari și, practic, tot atît de greu de realizat ca și cea a lui Hasdeu. Nevoind să accepte restrîngerea planului propusă de Academie, Philippide renunță, după 9 ani de muncă, la întocmirea lucrării, care este încredințată, în 1906, lui Sextil Pușcariu.

Timp de 38 de ani, cît a avut conducerea dicționarului, Sextil Pușcariu n-a reușit să publice decît literele A—C și F—L (pînă la cuvîntul *lojniță*).

Această gravă tergiversare a lucrării a fost cauzată de doi factori: lipsa sprijinului material din partea fostei Academii și a statului burghezo-moșieresc, dar îndeosebi concepția greșită a dicționarului-inventar.

În adevăr, în afară de hotărîrea demagogică de a alcătui dicționarul, fosta Academie și statul burghezo-moșieresc au pus la dispoziție fonduri atît de reduse pentru lucrare, încît comisia dicționarului a fost obligată să facă apel la tot felul de instituții publice ca să adune banii necesari. Astfel, în 1926, s-a inițiat chiar o colectă publică pentru continuarea lucrărilor dicționarului, al cărui material zăcea de ani de zile nevalorificat.

Dar chiar cu mijloacele materiale necesare, dicționarul nu putea fi dus la bun sfîrșit din cauza concepției lui greșite de dicționar-inventar, care voia să cuprindă întreg conținutul lexical din trecut și de astăzi, literar ca și dialectal, istoria și etimologia fiecărui cuvînt al limbii romîne.

Punctul de vedere istoric și explicațiile formaliste copleșeau, în acest dicționar, accepțiile vii și actuale ale cuvîntului, adică tocmai ceea ce cititorul caută de obicei într-un dicționar. Astfel, spre exemplu, verbul *a face*, care este de fapt un cuvînt bogat în sensuri, ocupă 37 de coloane, în care cititorul descoperă foarte greu, în mulțimea de sensuri ieșite din uz sau dialectale și în mulțimea de citate din literatura bisericească și veche, accepțiunile uzuale, vii, ale acestui verb.

Explicarea sensurilor cuvintelor, ca și ilustrarea lor cu citate, era expresia mentalității și ideologiei burgheze, fiind făcute în mod obiectivist, cosmopolit și, adeseori, șovin.

În felul cum fusese deci conceput și în parte realizat, dicționarul fostei Academii nu putea interesa marea masă a poporului. Dar chiar pentru specialiști el prezenta multe lipsuri, deoarece, urmărind să cuprindă lexicul sub

[1] Prefața, p. XVIII.

toate aspectele lui din trecut și din prezent, nu reușea să fie nici un bun dicționar explicativ, nici etimologic, nici istoric, nici dialectal, ci satisfăcea cu totul parțial aceste multiple pretenții.

În vreme ce se tergiversa astfel timp de decenii terminarea dicționarului academic, au apărut cîteva dicționare ale limbii romîne elaborate de lexicografi din afara Academiei, care au adus unele foloase practice. Dintre acestea menționăm «Dicționarul universal al limbii romîne» de Lazăr Șăineanu, apărut în 1896 și apoi într-o serie de ediții ulterioare. Cu foarte numeroase franțuzisme, cu explicații de cele mai multe ori insuficiente pentru cuvintele vii și populare, dicționarului lui Șăineanu nu i se poate totuși contesta meritul de a fi adus, prin larga lui circulație, servicii învățămîntului limbii romîne. Mai bogat ca material și mai precis în explicarea cuvintelor decît dicționarul lui Șăineanu, dar cu aceleași defecte în ceea ce privește mulțimea de franțuzisme și de sensuri traduse din dicționarele franceze, a fost « Dicționarul enciclopedic ilustrat « Cartea Romînească » de I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, apărut în 1931.

Alături de aceste dicționare explicative trebuie menționate, ca avînd o reală valoare științifică, două dicționare bilingve: « Nouveau dictionnaire roumain-français », alcătuit de Frédéric Damé și apărut între 1893 și 1895, cel dintîi dicționar bilingv al limbii romîne în care sensurile cuvintelor sînt ilustrate cu citate din cei mai buni scriitori romîni și din literatura populară, dar mai ales « Rumänisch-Deutsches Wörterbuch » al lui H. Tiktin, în trei volume, apărute între 1903 și 1924, operă remarcabilă a lexicografiei noastre, atît pentru precizia cu care sînt definite sensurile cuvintelor, bogat exemplificate cu citate, cît și din punct de vedere etimologic.

★

Luptînd cu viguroasă hotărîre pentru lichidarea rămînerii în urmă în toate domeniile culturii și pentru îndrumarea creatoare a cercetărilor științifice, Academia Republicii Populare Romîne, chiar din anul reorganizării ei, a început lucrările pentru întocmirea dicționarului științific al limbii romîne.

Sarcina conducerii lucrărilor a fost încredințată Institutului de lingvistică din București. Conducerea acestui institut, numită în 1948, nu a putut-o însă îndeplini din pricina situării sale pe vechile poziții idealiste ale lexicografiei burgheze, fapt care a fost demonstrat în dezbaterea publică organizată la sfîrșitul lunii iulie 1952 de Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R. [1].

În urma acestor dezbateri, Prezidiul Academiei R.P.R. a schimbat, în anul 1952, conducerea Institutului de lingvistică din București și, pornind de la principiul că dicționarul trebuie să fie o operă destinată marilor mase, a încredințat noii conduceri a Institutului de lingvistică din București sarcina de a alcătui, în colaborare cu Institutul de lingvistică din Cluj, un dicționar de tip nou, explicativ și normativ, care să cuprindă vocabularul limbii romîne literare contemporane, adică al limbii pe care o folosește literatura, presa, știința de astăzi și practica vorbirii curente.

Limba contemporană este, fără îndoială, primul și cel mai important obiectiv al unui dicționar care să poată fi consultat în primul rînd pentru a cunoaște exact sensul actual al cuvintelor și pentru a ști vorbi și scrie corect

[1] « Studii și cercetări lingvistice », anul III, 1952, p. 7-87.

romînește. Numai un asemenea dicționar corespunde nevoilor arzătoare ale societății actuale și practicii curente a muncii culturale, ca operă de îndrumare în folosirea bogățiilor limbii noastre.

Transformările petrecute în țara noastră după 23 August 1944 au dărîmat granițele dintre știință și popor, legînd creațiile științifice în mod organic de nevoile poporului. Operele științifice sînt prețuite astăzi în țara noastră după felul în care contribuie la ridicarea culturală și materială a maselor. De aceea oamenii muncii din toate ramurile de activitate, numărul mare de intelectuali ridicați în anii puterii populare cer lingviștilor opere de folos larg și imediat, nu dicționare-inventar de tipul celui al vechii Academii.

În ceea ce privește aspectul etimologic, istoric și dialectal al limbii noastre, Academia R.P.R., ținînd seamă de interesul științific pe care-l prezintă studiul limbii din aceste puncte de vedere, a hotărît întocmirea unor dicționare aparte: un dicționar istoric și etimologic, începînd cu limba celor mai vechi texte romînești, un dicționar dialectal și un dicționar de sinonime.

« Dicționarul limbii romîne literare contemporane », primul din această serie, poate apărea astăzi într-un termen atît de scurt datorită sprijinului dat întocmirii lui de către Partidul Muncitoresc Romîn, Guvernul Republicii Populare Romîne și Academia R.P.R., precum și însușirii din partea redactorilor lui a concepției lexicografice înaintate a lingvisticii sovietice.

Lingvistica sovietică, încadrîndu-se în politica statului sovietic de dezvoltare a culturii în folosul maselor muncitoare, a dat poporului opere utile și de înalt nivel științific. Astfel, în Uniunea Sovietică s-au alcătuit și continuă să se alcătuiască sute de dicționare ale limbii ruse și ale limbilor naționale: dicționare explicative și normative, dicționare etimologice și istorice, numeroase dicționare bilingve, dicționare de terminologie, dicționare pentru limbile cu scriere recentă etc., opere care au dat lexicografilor sovietici o bogată experiență practică și posibilitatea elaborării celor mai înaintate principii teoretice în materie de lexicografie. Discuțiile în jurul principiilor de elaborare a diferitelor tipuri de dicționare, introducerile acestor dicționare și criticile făcute după apariția lor formează un bogat material documentar pentru însușirea acestei îndelungate și rodnice experiențe lexicografice.

Încă din 1920, în plin război civil și al intervenționiștilor străini, Vladimir Ilici Lenin a cerut lingviștilor sovietici întocmirea unui dicționar al limbii ruse literare contemporane, de la Pușkin pînă la Gorki. Apreciind rolul unui dicționar în ridicarea culturală a maselor, Vladimir Ilici Lenin arăta necesitatea alcătuirii dicționarului limbii contemporane, adică a unei opere științifice utile pentru explicarea limbii literare ruse contemporane. Ca rezultat al drumului nou indicat de genialul Lenin, lexicografii sovietici au întocmit numeroase dicționare ale limbii ruse, între care cităm pe cele mai de seamă: « Dicționarul explicativ al limbii ruse », în patru volume, sub redacția lui D. N. Ușakov (1928-1940); « Dicționarul limbii ruse » (1 vol.) alcătuit de S. I. Ojegov (1949, ed. a II-a 1952); « Dicționarul limbii literare ruse contemporane » al Academiei de Științe din U.R.S.S., în 15 volume, din care au apărut în 1952 două volume; « Dicționarul de neologisme » sub redacția lui I. V. Lehin și F. N. Petrov (1 vol., ed. a III-a 1949); « Mic dicționar filozofic » sub redacția lui M. Rozental și P. Iudin (1 vol., ed. a III-a 1951); « Dicționarul limbii lui Pușkin » (în lucru); « Dicționarul normativ de uz curent » (în lucru), precum și numeroase dicționare bilingve, dintre care menționăm « Dicționarul romîno-rus », apărut în 1953, operă care con-

stituie o nouă mărturie a preţuirii şi interesului ştiinţei sovietice pentru limba noastră.

Aceste dicţionare ne-au servit ca model şi sprijin pentru munca noastră lexicografică, atît în ceea ce priveşte concepţia cît şi tehnica de lucru.

Lexicografia sovietică a făcut mari progrese îndeosebi în urma apariţiei clasicelor teze ale lui I. V. Stalin despre limbă, cuprinse în « Marxismul şi problemele lingvisticii ».

Tezele marxist-leniniste referitoare la structura şi dezvoltarea lexicului, delimitarea făcută de el între fondul principal de cuvinte şi restul vocabularului, interdependenţa dintre ele, caracterizarea lexicului dialectal şi al jargoanelor în raport cu limba naţională a întregului popor, arătarea cauzelor variabilităţii neîntrerupte a vocabularului, îmbogăţirea acestuia prin cuvinte adoptate din alte limbi etc. constituie o preţioasă călăuză în rezolvarea problemelor teoretice şi practice ale muncii lexicografice.

I. V. Stalin a arătat marea importanţă a vocabularului unei limbi, care — precizează el — « reflectă starea limbii; cu cît vocabularul este mai bogat şi mai variat, cu atît limba este mai bogată şi mai dezvoltată » [1].

Spre deosebire de fondul principal de cuvinte, care se caracterizează printr-o mare stabilitate, restul vocabularului este foarte sensibil la cele mai mici schimbări din viaţa societăţii, în toate sectoarele ei de activitate. « Dezvoltarea continuă a industriei şi a agriculturii, a comerţului şi a transporturilor, a tehnicii şi a ştiinţei cere limbii completarea vocabularului cu cuvinte şi expresii noi, necesare activităţii lor. Şi limba, reflectînd nemijlocit aceste nevoi, îşi completează vocabularul cu cuvinte noi, îşi perfecţionează structura ei gramaticală » [2].

Schimbările care se petrec în cuprinsul vocabularului în legătură directă cu producţia şi cu toate celelalte activităţi sociale « constau — scrie acad. V. V. Vinogradov — în dispariţia unui număr de cuvinte învechite, în completarea cu un număr cît mai mare de cuvinte noi, în dezvoltarea unei semnificaţii noi la cuvintele active care se păstrează, în formarea de noi expresii » [3].

Există epoci istorice bogate în evenimente, perioade de transformări sociale, cînd ritmul reînnoirii vocabularului este mult mai rapid şi devine mai evident prin dispariţia unor cuvinte şi apariţia a numeroase cuvinte noi. O astfel de epocă a fost cea de după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, cînd limba rusă a cunoscut o reînnoire sensibilă a vocabularului ei. « Ce s-a schimbat în limba rusă în această perioadă? — se întreabă I. V. Stalin. — S-a schimbat într-o anumită măsură vocabularul limbii ruse, s-a schimbat în sensul că a fost completat cu un însemnat număr de cuvinte şi expresii noi, ivite în legătură cu apariţia noii producţii socialiste, cu apariţia statului nou, a noii culturi socialiste, a noii vieţi sociale, a noii morale, în sfîrşit în legătură cu progresul ştiinţei şi tehnicii; s-a schimbat sensul unei serii de cuvinte şi de expresii care au căpătat o nouă semnificaţie; au dispărut din vocabular un anumit număr de cuvinte învechite» [4].

---

[1] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii. Editura pentru literatură politică, 1953, p. 21.

[2] Ibidem, p. 10-11.

[3] V. V. Vinogradov, în « Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin » Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 155.

[4] I. V. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii. Editura pentru literatură politică, 1953, p. 6.

Aceste teze marxiste precizează adevăratul drum al muncii lexicografice. Ele au constituit pentru institutele de lingvistică ale Academiei R.P.R. călăuza teoretică de bază în alcătuirea dicționarului de față, al cărui conținut îl formează partea activă a vocabularului limbii noastre, cuprinsă în literatura noastră contemporană și populară și în practica vorbirii curente.

Ce trebuie să înțelegem prin limbă literară contemporană? Definiția justă a acestei noțiuni a fost dată recent de lingvistul sovietic A. S. Cikobava, care arată că limba literară a unui popor este limba creațiilor artistice, a studiilor științifice, a tratatelor politice, limba ziarelor și a revistelor, adică limba scrisă [1].

Prin limbă romînă literară contemporană înțelegem limba națională folosită în literatura secolelor al XIX-lea și al XX-lea, care servește astăzi ca mijloc de comunicare și schimb de idei în toate domeniile vieții și activității poporului nostru.

În ceea ce privește epoca în care începe literatura romînă contemporană, istoria noastră literară a oscilat multă vreme între Școala ardeleană și poeții Văcărești. Dezbătînd această problemă în mai multe ședințe, sub președinția acad. Mihail Sadoveanu, Consiliul științific al Institutului de lingvistică din București a stabilit că, atît sub raportul conținutului de idei cît și ca limbă, literatura noastră contemporană începe în prima jumătate a secolului al XIX-lea, secol de răscoale și revoluții, cu scriitorii grupați în jurul revistei «Dacia literară». În centrul lor se situează M. Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Costache Negruzzi, N. Bălcescu, Ion Ghica, care au fost cei dintîi militanți activi pentru unitatea limbii și culturii noastre. Limba folosită de acești scriitori s-a impus ca limbă a literaturii noastre contemporane, fiindcă ea are la bază izvorul viu al graiului popular.

În această epocă încep să se producă la noi marile transformări economice, sociale și politice care domină secolul al XIX-lea, provocate de înlocuirea economiei feudale prin cea capitalistă. Vocabularul limbii noastre cunoaște, începînd din această epocă, un adevărat aflux de termeni și cuvinte noi, care desemnează noțiunile noi ale vieții economice, sociale, științifice, juridice și politice.

A doua mare epocă revoluționară în istoria noastră, cea pe care o trăim după 23 August 1944, aduce zilnic sub ochii noștri nenumărați termeni și cuvinte noi, care exprimă noile relații sociale și de producție, o bogată terminologie științifică, politică și filozofică, schimbîndu-se în același timp și sensul a numeroase cuvinte existente.

★

Strîngerea materialului pentru un dicționar constituie prima sarcină grea a muncii lexicografice.

Tradiția lexicografică a consacrat în această privință folosirea tuturor dicționarelor existente ca punct de plecare pentru inventarierea cuvintelor unei limbi. Precum am arătat însă mai sus, lexicografia noastră din trecut ne oferă foarte puține lucrări care să ne fi putut fi de un real folos în această privință. Dicționarele noastre de pînă acum sînt departe de a fi cuprins marea bogăție a lexicului limbii noastre literare contemporane, iar sensurile între-

[1] A. S. Cikobava, Vvedenie v iazikoznanie, ceast I. Moscova, 1952, p. 115—116.

gistrate de ele, pentru numeroase cuvinte, sînt adeseori învechite sau chiar eronate. În general, ele cuprind o terminologie științifică redusă și necorespunzătoare progresului științei nici chiar din timpul elaborării și apariției lor. La aceasta se mai adaugă — exceptînd doar dicționarele lui Cihac, Damé și Tiktin — tendințele reacționare și naționalist-șovine ale dicționarelor noastre din trecut. Pentru strîngerea materialului dicționarului de față am folosit tot ceea ce era valabil în dicționarele anterioare, inclusiv fișele și manuscrisul vechiului dicționar al Academiei. Dar partea cea mai bogată a materialului lexical și de citate a fost extrasă de noi din literatura secolelor al XIX-lea și al XX-lea, îndeosebi din scriitorii noștri progresiști care fuseseră anume lăsați la o parte pînă acum, din literatura noastră de după 23 August 1944, din literatura populară, din clasicii marxism-leninismului, din documentele de partid și de stat, din presă și din operele științifice.

A doua problemă importantă de natură principială în munca lexicografică este selectarea cuvintelor de introdus în dicționar. Limba vie a unui popor este atît de bogată și de nuanțată, încît un dicționar nu o poate cuprinde niciodată în întregime. Un dicționar al limbii literare contemporane, al cărui scop este să redea limba comună a întregului popor, nu poate să înregistreze, spre exemplu, întreaga terminologie tehnică, științifică și profesională, ceea ce l-ar transforma într-o enciclopedie, și nu trebuie să cuprindă cuvintele de jargon sau cuvintele care nu au decît o circulație restrînsă, regională. De aceea, dicționarul de față a făcut o selecție a cuvintelor după criteriul folosirii lor în scrisul nostru literar și științific și în vorbirea curentă.

În această muncă de selectare a cuvintelor am ținut seamă de principiul că limba însăși face în permanență alegere între cuvintele învechite care dispar și cuvintele care se dezvoltă în noile relații ale vieții sociale, economice și politice. « Dicționarul limbii romîne literare contemporane » a căutat să înfățișeze în primul rînd aspectul actual, în plină dezvoltare, al limbii noastre.

Spre deosebire de celelalte dicționare romînești din trecut, selecția cuvintelor nu a fost făcută după criterii etimologice sau puriste, ci după criteriul viabilității lor în limbă. Nu am căutat, spre exemplu, să excludem neologismele atunci cînd ele au venit în limba noastră o dată cu noțiunile noi pentru care nu avem cuvinte potrivite în romînește. În prefața ultimei forme a dicționarului fostei Academii, conceput în plină atmosferă sămănătoristă, se mergea atît de departe în restrîngerea neologismelor, încît se susținea că « chiar și mecanicul care introduce bunăoară locomotiva cu numirile ei franțuzești va putea înlocui o mare parte din acestea cu termeni romînești, căci multe din părțile locomotivei se găsesc și la carul țăranului nostru » [1].

Includerea a numeroși termeni științifici și tehnici în « Dicționarul limbii romîne literare contemporane » este cu totul firească dacă ținem seama de rapida dezvoltare a științei moderne și de rolul ei în viața de astăzi a societății. Introducerea acestor termeni științifici și tehnici s-a făcut însă numai în măsura în care ei depășesc sfera profesională îngustă de întrebuințare și fac parte din noțiunile științifice folosite în cărțile de largă răspîndire și în vorbirea curentă. Termeni ca *asolament*, *iarovizare*, *nuclear*, prin importanța lor în activitatea științifică modernă, sau termeni legați de avîntul construcției socialiste, ca *brigadier*, *hidrocentrală*, *combină*, *radioficare*, își

---

[1] Academia Romînă, Dicționarul limbii romîne, tom. I, București, Prefața, p. XXII.

găsesc un loc firesc în « Dicționarul limbii romîne literare contemporane » Selecția termenilor științifici în acest dicționar s-a făcut deci după circulația lor în limbă și după rolul lor în viața societății.

Conducîndu-ne în selectarea cuvintelor după criteriile de mai sus, nu am introdus în dicționar următoarele categorii de cuvinte:

a) arhaismele și regionalismele, cu excepția celor folosite în literatura contemporană;

b) termenii de strictă specialitate de care se servesc în munca lor numai tehnicienii și profesioniștii;

c) expresiile triviale și de ațîțare la ură națională și rasială;

d) termenii din jargoanele de clasă ale burgheziei și moșierimii, care au oglindit gusturile specifice ale fostelor clase stăpînitoare și care nu fac parte din limba comună a poporului;

e) formele corupte care apar la unii scriitori puse în gura unor personaje, ca *depandă, bagabont, catindat* etc.

A treia și cea mai importantă fază a elaborării dicționarului este redactarea lui, adică definirea sensului cuvintelor, ilustrarea lor cu citate și indicarea funcțiunilor lor gramaticale.

Definirea precisă a cuvintelor constituie rostul de bază al oricărui dicționar explicativ.

Am căutat ca definițiile din acest dicționar să fie precise, scurte și clare, dînd în ele numai caracteristicile de bază ale noțiunilor conform datelor de azi ale științei. Definirea noțiunilor într-un dicționar, spre deosebire de enciclopedie, nu se face prin redarea tuturor detaliilor, ci doar prin arătarea însușirilor esențiale și specifice ale conținutului noțiunii.

În ceea ce privește definirea termenilor din diferitele ramuri ale științei și tehnicii, problemă care a constituit întotdeauna una din greutățile mari ale muncii lexicografice, Institutul de lingvistică s-a adresat specialiștilor din celelalate institute ale Academiei R.P.R., atît în ceea ce privește completarea listelor de cuvinte cît și pentru revizuirea definițiilor. Concursul acestora ne-a fost deosebit de prețios, deoarece orientarea lexicografului în multiplele domenii ale științei este foarte anevoioasă la noi, din pricina lipsei dicționarelor tehnice pe specialități. Dacă pentru științele tehnice se poate astăzi consulta — cu toate lipsurile constatate — « Lexiconul tehnic romîn », pentru celelalte ramuri ale științei: medicină, filozofie, biologie, economie, științe juridice etc., nu avem dicționare pe specialități care să definească noțiunile curente ale acestor științe [1].

De un mare folos în definirea termenilor științifici — mai ales în domeniul filozofiei, politicii, economiei și moralei — ne-au fost dicționarele sovietice. Definirea în dicționarul nostru a noțiunilor din cuprinsul acestor științe ideologice a fost făcută în sensul științei marxist-leniniste și a formulării lor în dicționarele sovietice.

În ceea ce privește diferitele nuanțe de sens ale unui cuvînt — căci puține cuvinte au un singur sens — dicționarul de față le redă în ordinea folosirii lor actuale în scris și vorbire, fiindcă oricine consultă un dicționar

[1] Lucrări ca: Dicționarul sănătății de Dr. V. Bianu (Buzău, 1910) sau Marea Enciclopedie Agricolă de C. Filipescu (București, 1937), Enciclopedia veterinară de Gr. Hortopan (Craiova—București f.s.), Dicționarul juridic romîn-maghiar și maghiar-romîn de Traian Pop (Cluj, 1921) sînt astăzi cu mult în urma progreselor făcute de aceste științe.

vrea să găsească în el, în primul rînd, sensul actual, cel mai folosit al cuvîntului. Sensurile figurate și locuțiunile au fost de asemenea înregistrate în ordinea frecvenței lor în literatură și în vorbirea obișnuită. Acesta este singurul procedeu logic și practic pentru un dicționar care caută să reflecte în mod științific nivelul actual al limbii noastre.

Definițiile, ca și expresiile și locuțiunile, sînt ilustrate prin citate caracteristice din punct de vedere semantic, ideologic și literar. Aceste citate ajută și completează definițiile, deoarece ele înfățișează cuvîntul așa cum este el întrebuințat în limbă. Cuvintele curente ale limbii sînt exemplificate prin citate din literatura secolelor al XIX-lea și al XX-lea, din literatura de după 23 August 1944 și din literatura noastră populară, iar termenii ideologici prin citate din clasicii marxism-leninismului, din documentele de partid și de stat, din publicații și presă. O bună parte dintre citate oglindesc lupta din trecut pentru libertate și independență a poporului nostru, ca și lupta care se duce astăzi pentru construirea socialismului. Ele au astfel nu numai o valoare documentară de ilustrare a sensului cuvintelor, ci și un rol combativ, mobilizator.

★

Pe lîngă caracterul explicativ, care este rostul lui de bază, acest dicționar are și un caracter normativ.

Menirea lexicografului nu este numai de a înregistra și explica cuvintele unei limbi, ci și aceea de a interveni activ în dezvoltarea limbii pentru a-i asigura calitatea de a fi un mijloc cît mai precis de exprimare a gîndirii, de comunicare și înțelegere între oameni. Lingvistul sovietic S. I. Ojegov arată în mod just că lexicograful, vorbind el însuși limba colectivității, devine în mod firesc, « ca participant atent la creația lingvistică, un legiuitor al normelor limbii » [1].

« Dicționarul limbii romîne literare contemporane » este normativ prin însuși faptul că înfățișează vocabularul folosit de cei mai reprezentativi scriitori ai noștri din trecut și de astăzi, contribuind astfel la ridicarea calității și unității limbii noastre. Selecția cuvintelor a fost determinată tocmai de grija de a înfățișa ceea ce este mai expresiv, viu și corect în bogăția vocabularului limbii întregului popor și de a înlătura formele parazitare ale jargoanelor de clasă, arhaismele fără circulație în limba curentă sau regionalismele cu circulație teritorială prea restrînsă.

Caracterul normativ al dicționarului constă de asemenea în precizările de ordin gramatical, stilistic, ortografic și ortoepic pe care le cuprinde. Aceste precizări contribuie la folosirea corectă a cuvintelor și fac ca dicționarul să-și îndeplinească în mod cît mai eficace rolul său normativ.

★

Pentru completarea lămuririlor asupra concepției și caracterului acestui dicționar, socotim necesar să adăugăm cîteva indicații asupra modului cum a fost lucrat.

---

[1] S. I. Ojegov, O treh tipah tolkovîh slovarei sovremennogo russkogo iazîka, în « Voprosî iazîkoznaniia », 1952, nr. 2, p. 90.

Spre deosebire de trecut, cînd întocmirea dicţionarului Academiei era încredinţată când unuia când altuia dintre lingvişti, impunîndu-şi fiecare concepţia lui personală şi colaboratorii lui preferaţi — fapt care explică nu numai încetineala cu care s-a lucrat, ci şi greşelile de concepţie — dicţionarul de faţă este opera a două mari colective de peste o sută de colaboratori ai institutelor de lingvistică din Bucureşti şi din Cluj ale Academiei R.P.R. Părăsirea vechiului sistem individualist în întocmirea dicţionarului şi adoptarea metodei de lucru în colectiv este unul din factorii hotărîtori care au asigurat elaborarea acestei lucrări într-un timp atît de scurt. Deşi lucrat în localităţi diferite, unitatea lucrării a fost asigurată printr-un permanent contact şi schimb de experienţă între cele două colective redacţionale.

Institutul de lingvistică din Bucureşti a redactat literele: A, Ă, C, E, F, I, Î, J, K, L, M, N, O, T, Ţ, U, V, iar Institutul de lingvistică din Cluj literele: B, D, G, H, P, R, S, Ş, Z.

Munca pentru întocmirea dicţionarului nu a fost însă lipsită de serioase greutăţi. Cea mai importantă dintre ele a constituit-o lipsa cadrelor de lexicografi, împiedicate să se formeze în trecut de sistemul individualist de lucru al lexicografilor burghezi. Pentru remedierea acestei situaţii, Institutul de lingvistică din Bucureşti a iniţiat un curs de îndrumare pentru redactorii dicţionarului, care a fost urmat de un mare număr de colaboratori ai institutului şi de studenţi de la Facultatea de filologie a Universităţii din Bucureşti. Acest curs a dat bune rezultate, dar el constituie abia un început pentru ridicarea de cadre tinere, atît de necesare la noi în toate domeniile muncii lingvistice.

★

Recunoscînd marele rol al limbii în dezvoltarea culturii naţionale ca formă şi socialistă în conţinut, Partidul Muncitoresc Romîn a chemat pe lingvişti la o muncă intensă pentru înflorirea lingvisticii din ţara noastră [1]. Răspunzînd cu patriotism acestei chemări, lingviştii din ţara noastră care au lucrat la acest dicţionar s-au străduit să dea poporului o operă care i-a fost refuzată timp de decenii sub regimul burghezo-moşieresc. Ca şi «Gramatica limbii romîne», recent apărută, redactarea dicţionarului a fost considerată de către lingviştii romîni ca o sarcină urgentă şi de onoare pe care ei s-au străduit să o îndeplinească cît mai repede şi cît mai bine.

Dicţionarul de faţă nu este desigur fără lipsurile inerente unei lucrări atît de migăloase. Semnalarea acestor lipsuri de către masele cititoare ne va fi de mare folos pentru îmbunătăţirea ediţiilor ulterioare ale lucrării.

În munca ce se desfăşoară astăzi în ţara noastră pentru înflorirea ştiinţei în toate domeniile, apariţia «Dicţionarului limbii romîne literare contemporane» nu mai putea fi întîrziată. Dicţionarul constituie un important instrument pentru folosirea şi cultivarea limbii naţionale la nivelul vremii noastre. Pus la îndemîna milioanelor de oameni ai muncii, el va fi o preţioasă călăuză pentru cunoaşterea tezaurului limbii noastre şi în acelaşi timp un mijloc de orientare ideologică şi ştiinţifică în însuşirea culturii noi, socialiste.

---

[1] Pentru înflorirea lingvisticii în ţara noastră. «Scînteia» nr. 2100 din 25 iulie 1951.

СЛОВАРЬ СОВРЕМЕННОГО РУМЫНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

«Словарь современного румынского литературного языка» представляет собой труд исключительного значения, работа над которым стала возможной лишь теперь, в условиях культурного подъема, вызванного политикой Румынской рабочей партии.

История этого труда начинается с момента учреждения бывшей Румынской Академии, в план работ которой входила разработка румынского словаря. Во времена буржуазно-помещичьего режима, из-за отсутствия материальной поддержки и неправильного представления о словаре, как инвентарном списке, которое было поставлено в основу этого труда, он не мог быть доведен до конца.

Академия Румынской Народной Республики, с самого своего основания занялась трудами по составлению научного словаря румынского языка. В результате обсуждений, имевших место в Институте языкознания в Бухаресте в июле 1952 г., было принято решение создания словаря объяснительного и нормативного характера, который бы представлял современный румынский литературный язык. Этот словарь соответствует насущным нуждам текущей практики культурной работы. Другие аспекты языка (этимологические, исторические и диалектные) будут представлены в отдельно издаваемых словарях.

Работа над «Словарем современного румынского литературного языка» пользовалась постоянной поддержкой Партии, Правительства и Академии РНР. Многочисленные словари, вышедшие в Советском Союзе (особенно Словарь Академии и Словарь Ушакова послужили образцом как с точки зрения лексикографической концепции, так и с точки зрения технического метода.

Труд представляет современный румынский литературный язык, употребляемый в литературных работах, начиная с XIX столетия, в эпоху, которая характеризуется трудами писателей, группировавшихся вокруг «Дачиа Литерара». Для иллюстрации этого языка, кроме материала, заимствованного из прежних словарей, богатый материал был извлечен из современной румынской литературы, из сборников народной литературы, из идеологических трудов, из партийных и государственных документов.

Отбор слов, помещенных в словаре, производился по критерию их жизненности, их употребления в научной и художественной литературе и в живом разговорном языке. Словарь дает современную картину румынского языка, находящегося в полном развитии. При редактировании словаря преследовалось осуществление кратких, ясных и точных определений. Для специальных областей (наука и техника), из которых в словаре фигурируют только слова, имеющие широкое потребление, была использована помощь специалистов других институтов Академии.

Определения, выражения и обороты речи, выражающие различные смысловые оттенки того же слова в порядке современного его использования в письме и в живой речи, иллюстрируются соответствующими цитатами. Изображая все живое, выразительное и правильное в языке,

словарь содержит многочисленные уточнения грамматического, стилистического, орфографического и орфоэпического характера, которые придают ему ярко выраженный нормативный характер.

Над словарем работало два крупных коллектива сотрудников институтов языкознания в Бухаресте и в Клуже, которые постоянно обменивались опытом. Для создания необходимых кадров лексикографов Бухарестский институт языкознания учредил курсы для редакторов.

LE DICTIONNAIRE DE LA LANGUE LITTÉRAIRE ROUMAINE CONTEMPORAINE

(RÉSUMÉ)

Le « Dictionnaire de la langue littéraire roumaine contemporaine » est un ouvrage particulièrement important, dont l'élaboration est devenue possible aujourd'hui seulement, dans les conditions de l'essor culturel imprimé par la politique du Parti Ouvrier Roumain.

L'historique de cet ouvrage commence au moment de la fondation de l'ancienne Académie Roumaine dont l'un des objectifs était constitué par « l'élaboration du dictionnaire roumain ». Au temps du régime bourgeois-féodal à cause du manque de subsides et de la conception erronée de dictionnaire-inventaire sur laquelle il était fondé, l'ouvrage n'a pu être mené à bonne fin.

L'Académie de la République Populaire Roumaine a commencé dès sa fondation, les travaux d'élaboration du dictionnaire scientifique de la langue roumaine. A la suite des débats qui ont eu lieu à l'Institut de linguistique de Bucarest, en juillet 1952, on a décidé la réalisation d'un dictionnaire à caractère explicatif et normatif qui représente la langue littéraire roumaine contemporaine. Ce dictionnaire correspond aux besoins immédiats de la pratique courante du travail culturel. Les autres aspects de la langue (étymologique, historique et dialectal) seront présentés dans des dictionnaires à part.

L'élaboration du Dictionnaire de la langue littéraire roumaine contemporaine a été continuellement soutenue par le Parti, le Gouvernement et le Présidium de l'Académie de la République Populaire Roumaine. Les nombreux dictionnaires parus en Union Soviétique (tout spécialement le dictionnaire de l'Académie et celui de D. N. Ouchakov) ont servi de modèles, tant au point de vue de la conception lexicographique qu'à celui de la méthode technique.

L'ouvrage présente la langue littéraire roumaine contemporaine, employée dans les ouvrages littéraires, à partir du commencement du XIX-e siècle.

Pour illustrer cette langue, on s'est servi, outre le matérial valable trouvé dans les dictionnaires antérieurs, d'un riche matériel, extrait de la littérature contemporaine, des recueils de littérature populaire, ainsi que des ouvrages idéologiques, des documents du Parti et de l'État.

Les mots dont on traite dans le dictionnaire ont été sélectionnés en vertu de leur viabilité, de leur emploi dans les oeuvres littéraires et scientifiques et dans le langage courant. Le dictionnaire présente l'aspect actuel de notre langue, en pleine évolution. En rédigeant le dictionnaire, on a poursuivi de donner des définitions brèves, claires et précises.

Pour les domaines scientifique et technique, dont les termes les plus répandus se trouvent dans le dictionnaire, on a eu recours aux spécialistes des autres instituts de l'Académie.

Les définitions, les expressions et les locutions qui enregistrent les différentes nuances du sens d'un terme, dans l'ordre de son emploi actuel, parlé et écrit, sont illustrées par des citations caractéristiques. En présentant ce qui est vivant, expressif et correct dans la langue, le dictionnaire comprend de nombreuses explications, d'ordre grammatical, orthoépique, de style et d'ortographe qui lui donnent un caractère normatif prononcé.

Le dictionnaire est l'oeuvre de deux grands collectifs des collaborateurs de l'Institut de linguistique de Bucarest et de Cluj qui ont maintenu un continuel échange d'expérience. Pour la formation des cadres nécessaires de lexicographes, l'Institut de linguistique de Bucarest a fondé un cours pour la formation des rédacteurs.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

PROBLEME DE GRAMATICĂ ŞI VOCABULAR

UNELE PROBLEME ALE FORMĂRII CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÎNĂ [1]

DE

I. FISCHER

§ 1. « Vocabularul reflectă starea limbii » afirmă I. V. Stalin în « Marxismul şi problemele lingvisticii » [2]: « cu cît vocabularul este mai bogat şi mai variat, cu atît limba este mai bogată şi mai dezvoltată ».

Bogăţia vocabularului unei limbi nu poate fi privită numai sub raportul statistic al numărului cuvintelor la un moment dat. Ca orice fenomen lingvistic, bogăţia vocabularului trebuie studiată în dezvoltare, istoric. Într-adevăr, numărul cuvintelor unei limbi este în continuă creştere, fiindcă progresele gîndirii omeneşti, atît în dezvoltarea tehnicii, cît şi în dezvoltarea abstractizării, în crearea de noţiuni noi, de nuanţe noi, se reflectă în limbă în primul rînd prin îmbogăţirea vocabularului. Aşadar, creşterea numărului cuvintelor unei limbi fiind urmarea ridicării pe o treaptă superioară a necesităţilor exprimării, îmbogăţirea vocabularului se încadrează în problema mai largă a progresului în limbă şi în studiul ei trebuie să se ţină seama de acest aspect al faptelor lingvistice.

Limbile posedă, după cum se ştie, două mijloace de îmbogăţire a vocabularului, aflate într-o oarecare corelaţie, dar deosebite prin trăsături esenţiale: împrumutul şi crearea de cuvinte noi pe baza elementelor existente în limbă. Legile dezvoltării şi funcţionării fiecărei limbi în parte determină proporţia în care limba foloseşte aceste două mijloace. Între ele există multe puncte de contact: vom vedea mai jos rolul deosebit de important pe care-l are elementul împrumut în procesul de derivare şi compunere (împrumuturi de sufixe şi prefixe). Se ştie de asemenea că procedeul calcului lingvistic participă şi la categoria împrumutului şi la aceea a formării cuvintelor. Deosebirea principală consistă însă în faptul că, în timp ce prin împrumut se introduc în limbă elemente izolate, fără ca ele să afecteze în mod esenţial sistemul limbii, prin formarea cuvintelor elementele noi sînt create după cerinţele structurii limbii, fac parte din sistemul ei.

Din expunerea asemănărilor şi deosebirilor dintre împrumutul lexical şi formarea cuvintelor se poate uşor deduce importanţa pe care o are studiul formării cuvintelor: fiind într-o măsură destul de largă supus împrumutului,

---

[1] Comunicare ţinută în cadrul sesiunii din ianuarie 1954 a secţiei a VI-a a Academiei R.P.R.

[2] I. Stalin, *Marxismul şi problemele lingvisticii*. Ed. P.M.R., 1951, p. 21.

cunoaşterea procesului de formare a cuvintelor poate contribui la lămurirea legăturii dintre limbă şi societate, poate arăta natura contactului lingvistic, economic şi cultural între diferite popoare. Formarea cuvintelor fiind, pe de altă parte, un produs al sistemului limbii, studiul procedeelor de formarea cuvintelor dezvăluie un aspect deosebit de interesant al structurii unei limbi, cu implicaţii în numeroase domenii ale ei, şi poate servi la caracterizarea tipului structural al unei limbi.

Dar nu numai atît. Bogăţia cuvintelor unei limbi fiind reflectarea gradului de dezvoltare a acesteia şi, deci, a necesităţilor gîndirii vorbitorilor ei, studiul formării cuvintelor ajută la stabilirea corelaţiei dintre limbă şi gîndire, la caracterizarea puterii de expresie (în exactitatea ştiinţifică sau în nuanţarea stilistică) a limbii cercetate. Bogăţia, am putea zice excepţională, a limbii romîne în formaţii de abstracte verbale (şi, în mai mică măsură, adjectivale), avînd fiecare valori deosebite, poate să ne ajute să cunoaştem şi să înţelegem unele aspecte ale specificului dezvoltării şi nuanţării gîndirii vorbitorilor limbii noastre, şi poate să ne deschidă noi căi de înţelegere pentru operele literare. Tot aşa poate fi pus în legătură cu dezvoltarea gîndirii şi gradul de regularitate a derivării, gradul de menţinere a lanţului asociativ între o categorie de cuvinte radicale cu o anumită categorie de derivate formal analoage.

Permiţînd observarea perfecţionării şi dezvoltării sistemului limbii, a cărui parte integrantă este, şi în acelaşi timp stabilirea legăturilor dintre limbă şi societate şi dintre limbă şi gîndire, formarea cuvintelor limbii romîne trebuie studiată în ansamblu, după metode ştiinţifice. Acest studiu este o sarcină urgentă a lingvisticii noastre cu atît mai mult cu cît problema a fost prea puţin şi prea fragmentar cercetată în trecut [1], iar manualele noastre de gramatică sînt sărace din acest punct de vedere şi trebuie îmbogăţite.

În cele de mai jos vom încerca să schiţăm felul în care credem că se pot pune unele probleme, metodele de cercetare, dificultăţile şi perspectivele acestei cercetări. Nu vom da nici soluţii, nici material, şi credem că această comunicare îşi va fi atins scopul, dacă, dînd loc şi la discuţii, va trezi suficient interes pentru studiul formării cuvintelor ca să se poată alcătui o echipă de cercetători decişi să-l ducă la bun sfîrşit.

§ 2. Se cuvine să amintim la început, în treacăt — fiindcă acest lucru nu influenţează cercetările propriu-zise — o problemă oarecum teoretică, care a fost destul de mult dezbătută (la noi în deosebi în legătură cu alcătuirea Gramaticii Academiei R.P.R.): cărei discipline lingvistice (sau cărei părţi a fenomenelor lingvistice) i se integrează formarea cuvintelor: vocabularului (lexicologiei), morfologiei sau constituie o disciplină şi o categorie de fenomene aparte?

Legăturile formării cuvintelor cu vocabularul sînt evidente: formarea cuvintelor constituie unul din modurile de îmbogăţire a vocabularului, după cum am arătat mai sus. Dar şi cu morfologia legăturile nu sînt mai puţin strînse. Un afix, ca şi o desinenţă, se ataşează unei teme dînd naştere la o formă nouă cu valoare diferită. Dar în timp ce desinenţele creează forme gramaticale ale aceluiaşi cuvînt (cazuri, persoane etc.), afixele creează cuvinte

---

[1] Singura lucrare mai amplă, G. Pascu, *Sufixele romîneşti*, Bucureşti—Leipzig—Viena, 1916, este prea puţin valoroasă, ea nefiind decît o adunare de material neinterpretat şi destul de neclar ordonat.

noi, deseori cu funcţii gramaticale diferite (verbe din substantive, substantive din adjective etc. [1]).

Nu vom intra în mai multe amănunte ale discuţiei, ele fiind în general cunoscute [2]. Vom atrage numai atenţia că legătura formării cuvintelor cu morfologia nu constă numai în felul asemănător în care afixele şi morfemele îşi îndeplinesc funcţia, ci şi în rolul pe care afixele îl au în crearea unor morfeme. Se ştie că numeroase sufixe devin desinenţe (cf. rom. *-esc*, *-ez* < lat. *-esco*, *-izo*) şi că întregul sistem morfologic al limbilor indo-europene este explicat prin folosirea sistematizată a unor sufixe, iar evoluţia multor fenomene morfologice are la origine o modificare a raportului de derivare: faptul că, în limba romînă (şi în celelalte limbi romanice), participiul, la origine formaţie independentă, este legat de tema perfectului se explică prin preluarea de către participiu a funcţiilor perfectului, în momentul creării perfectului compus [3]. De altfel, în multe cazuri nici nu se poate face o distincţie netă între afix şi morfem şi se ajunge la discuţii care p ivesc mai mult terminologia decît faptele înseşi. Astfel, formarea unui verb denominativ presupune folosirea unui sufix care este în acelaşi timp desinenţa [4] infinitivului verbului respectiv: de la *ornament* formăm *ornamenta* prin adăugarea sufixului *-a*: dar acesta este în acelaşi timp desinenţa [4] infinitivului.

Nu vom prelungi discuţia aceasta asupra locului pe care-l ocupă formarea cuvintelor, fiindcă pe de o parte de rezultatul ei nu depind metoda de cercetare şi explicaţiile date fenomenelor, iar pe de altă parte nu se poate face nici în acest caz o distincţie netă, categorică, între diferitele discipline lingvistice, între diferitele părţi componente ale sistemului limbii. După cum elementele cu care operează morfologia ţin de sintaxă în ce priveşte conţinutul lor şi de fonetică în ceea ce priveşte forma, fără ca prin aceasta morfologia să fie inclusă în sintaxă sau în fonetică, tot aşa şi elementele cu care operează formarea cuvintelor ţin de vocabular în ce priveşte conţinutul, de morfologie în ce priveşte aspectul formal (cu toate implicaţiile lui). Aşadar vom putea considera că formarea cuvintelor este un capitol aparte al lingvisticii, deoarece afixele se opun morfemelor prin faptul că dau naştere la cuvinte noi, şi lexemelor, prin faptul că rezultatul afixării, cuvîntul nou creat, are un caracter mai puţin arbitrar decît al lexemelor obişnuite, el fiind legat direct de cuvîntul din care se formează. Această dublă legătură şi dublă opoziţie conferă formării cuvintelor caracterul de capitol independent.

După cum vom vedea mai jos, şi metoda de cercetare este distinctă: ca şi vocabularul (şi spre deosebire de morfologie) formarea cuvintelor va trebui, în principiu, să se ocupe de absolut toate cazurile concrete în care apare un anumit afix (toate cuvintele şi toate atestările lui), metodă filologică folosită în studiile de vocabular, dar va folosi în acelaşi timp şi metodele morfologiei pentru elucidarea aspectelor formale ale problemelor.

§ 3. Se ştie că limbile posedă în general trei mijloace principale de formare a cuvintelor: formarea de cuvinte compuse, prefixarea şi sufixarea.

---

[1] Am confundat intenţionat, pentru comoditatea discuţiei, sufixele morfologice cu desinenţele, deoarece aceste sufixe nu au valoare lexicală, ci una exclusiv morfologică, ca şi desinenţele.

[2] Gramatica Academiei R.P.R. îi consacră un capitol destul de dezvoltat. Cf. şi V. V. Vinogradov, *Ob osnovnom slovarnom fonde i ego slovoobrazuiuşcei roli v istorii iazîka*, în « Izvestiia Akademii Nauk SSSR. Odeleniie literaturî i iazîka », X, 3, p. 236 şi urm.

[3] J. Kuryłowicz, *Études indo-européennes*, p. 171 şi urm.

[4] Vezi mai sus nota 1.

Dezvoltarea relativă a celor trei procedee este specifică fiecărei limbi în parte.

Limba romînă, ca şi celelalte limbi romanice, nu are decît foarte puţine cuvinte compuse şi despre un sistem al compunerii ca în alte limbi indoeuropene nu poate fi vorba. De aceea studiul formării cuvintelor compuse în limba romînă nu va pune probleme deosebit de importante, deşi în stabilirea şi clasificarea tipurilor de cuvinte compuse apare o serie de amănunte interesante care trebuie elucidate. Astfel, ca să luăm numai cîteva exemple, la formarea compuselor în care ambele elemente sînt nume de popoare sau de ţări, poate fi discutată problema vocalei de legătură, a ordinii elementelor (de ce, de exemplu, se spune mai degrabă *anglo-american*, decît *americano-englez*) etc. Prezintă de asemenea interes chestiunile de cronologie, datele formării compuselor şi gradul de sudură. Pînă nu de mult adjectivul *cuminte* era invariabil; în publicaţiile noastre actuale se pot citi forme de genitiv nesudat *buneistări*, alături de nominativul articulat sudat *bunăstarea.* Şi nu este nesemnificativ pentru gradul de pătrundere în limbă a sistemului compunerii apariţia formei de genitiv *primeiveri* [1] la un cuvînt atît de vechi ca *primăvară.*

Un fapt care merită o deosebită atenţie şi care are şi o mare importanţă practică este acela al suplinirii incapacităţii limbii romîne de a forma compuse de tipul οἰκοφύλαξ şi ῥοδοδάκτυλος. Această incapacitate produce greutăţi în stabilirea terminologiei ştiinţifice şi filozofice şi în ultima vreme ne lovim mai mult de ea datorită faptului că limbile clasicilor marxism-leninismului (germana şi rusa) posedă aceste procedee. Cunoaştem cu toţii dificultăţile de care s-au lovit traducătorii « Problemelor economice ale socialismului în U.R.S.S. » în redarea cuvîntului *planomernîi.* Traducerea prin cuvîntul *planificat* păcătuieşte prin inexactitate, iar soluţia propusă recent, *planic*, mult mai avantajoasă, contravine întrucîtva normelor de derivare ale limbii romîne, sufixul *-ic*, în această funcţie, fiind neobişnuit în limba noastră şi simţit ca un germanism. Adoptarea acestui termen comod de către publiciştii noştri va sfîrşi totuşi prin a-l impune [2]. Sarcina lingviştilor în acest domeniu este dublă: să convingă pe cei care nu sînt încă convinşi că incapacitatea limbii romîne de a forma compuse de acest tip este o lege obiectivă a funcţionării ei, moştenită încă din latineşte, iar apoi să găsească soluţiile pentru ca terminologia noastră tehnică şi ştiinţifică să se poată îmbogăţi cu termenii de care are nevoie.

În linii mari există două soluţii posibile: fie forţarea limbii să accepte cuvinte compuse, fie găsirea în sistemul limbii romîne a unor procedee de înlocuire a lor. Prima soluţie contravine, după cum am arătat, unei legi obiective de dezvoltare şi funcţionare a limbii noastre şi este expusă eşecului (cf. încercările ridicole din secolul trecut, din care se citează *de perete frecătoriu, de gîtlegău* etc.). Totuşi, în unele domenii periferice ale sistemului compunerii s-au făcut începuturi. Citām mai vechiul *nord-american* şi recentul *vest-german*, foarte frecvente în presă. Sub influenţa directă a limbii ruse sau prin intermediul traducerilor pătrund în limbă un număr oarecare de cuvinte compuse. Nu credem că ele vor putea învinge incapacitatea struc-

---

[1] A. Pann, *Noul Erotocrit*, vol. V, p. 125.

[2] Cf. pentru întreaga problemă, D. Macrea, *Lingvistica în sprijinul stabilirii terminologiei ştiinţifice*, în « Contemporanul », 28 (364), 1953, p. 5.

turală a limbii romîne de a forma asemenea cuvinte. Astfel, ni se pare supărător cuvîntul compus din fragmentul următor: *meritul de importanță* istorico-mondială *al lui Lev Tolstoi* [1] și credem că ar fi fost mai corectă acumularea de adjective: *istorică mondială*. Compusul provine din rus. *vsemirnoistoriceskii* (germ. *welthistorisch*). Dar aceste exemple nu intră în miezul problemei care ne preocupă.

A doua soluție, găsirea suplinirilor posibile, trebuie studiată cu toată grija. Deoarece tipurile de compunere sînt relativ puține și elementele de compunere tot așa, este oarecum ușor să se găsească perifrazele și derivatele necesare fără să se creeze omonimii și echivocuri supărătoare și fără să se forțeze sistemul funcționării limbii noastre.

§ 4. Formarea cuvintelor cu ajutorul prefixelor pune un număr de chestiuni comune cu ale sufixării (clasificarea, metoda de studiu etc.); pe acestea le vom trece în revistă mai jos cînd vom studia problemele ridicate de sufixe. Rămîne însă să discutăm aici o serie de chestiuni specifice prefixelor.

Un fapt de terminologie trebuie să ne oprească atenția, cu atît mai mult cu cît a fost discutat destul de des, mai ales la noi, în ultima vreme: formarea cuvintelor cu ajutorul prefixelor intră în categoria derivării sau a compunerii? Terminologia tradițională o trece în categoria compunerii, pe de o parte datorită rolului diferit al prefixelor de acela al sufixelor și, pe de altă parte, faptului că cele mai multe dintre prefixe sînt la origine cuvinte independente și își păstrează chiar în compunere valoarea primitivă. Trebuie să examinăm dacă este cazul să menținem această terminologie sau, mai degrabă, dacă revizuirea ei este impusă de fapte. Cu alte cuvinte, vom expune în primul rînd dezavantajele păstrării vechii terminologii. Credem că singurul argument decisiv în vederea considerării prefixației drept un procedeu de derivare și nu de compunere este următorul: limba romînă (și, în mai mică măsură, limba latină) posedă un număr de verbe care arată trecerea într-o anumită stare, verbe care sînt în mod categoric derivate denominative: *îmblînzi*, *împietri*, *îmbolnăvi* etc. (cf. lat. *inueterasco*, *insenesco* etc.). Or, nu există posibilitatea de a considera aceste verbe ca fiind compuse din *în-* și *blînd*, *piatră*, *bolnav* etc., prefixul *în-* avînd în acest caz același rol (mai bine zis un rol complementar) cu sufixul (vocala tematică). Așadar verbele de acest fel, denumite parasintetice, trebuie considerate derivate cu o acumulare de mijloace de derivație (după cum pot exista și acumulări de sufixe): acest lucru nu ne mai poate permite să folosim termenul de « compunere » cînd vorbim despre prefixe. Dînd denumirea de « derivare » procedeului formării cuvintelor cu ajutorul prefixelor, sîntem oarecum obligați, în virtutea asemănării funcțiilor, să folosim același termen și pentru cuvintele formate cu ajutorul elementelor pe care unii lingviști le numesc « pseudoprefixe » sau « prefixoide »: *arhi-*, *amfi-*, *infra-*, *poli-*, *pseudo-* etc., lucru care la prima vedere e mai greu de admis, dată fiind independența destul de marcată a acestor elemente. Dar în realitate independența lor nu este un fapt de limbă romînă, ea existînd numai în limbile de unde aceste elemente au fost împrumutate (greaca și, în mai mică măsură, latina) și de aceea nici aceasta nu constituie o piedică în calea folosirii termenului « derivație » pentru ansamblul procedeelor de formare a cuvintelor cu ajutorul prefixelor. Repetăm însă că,

[1] « Scînteia », XXII, 2763, p. 1, col. 6.

din punct de vedere practic, problema aceasta de terminologie nu are nici o importanţă, neputîndu-se produce confuzii şi echivocuri.

Trecînd la discutarea propriu-zisă a problemelor pe care le pune studiul concret al prefixării în limba romînă, ne vom opri în primul rînd asupra rolului prefixelor în determinarea aspectului verbal. Se ştie că o parte a limbilor indo-europene, limbile slave în special, posedă un sistem regulat de opunere a aspectului perfectiv şi a celui imperfectiv al verbelor, bazat formal pe folosirea gramaticalizată a anumitor prefixe. Limba latină şi limbile romanice nu cunosc un astfel de sistem, dezvoltarea, încă din latineşte, a noţiunii de « timp » al acţiunii înlăturînd necesitatea exprimării aspectului. Există totuşi tendinţe uşoare de a exprima formal categoria aspectului şi în aceste limbi. A. Meillet a arătat că în latineşte verbele compuse cu prefixe al căror sens prepoziţional nu este net sînt în general perfective. S-au făcut şi alte studii asupra limbii latine şi a unor limbi romanice [1] în care se aprofundează această concluzie, fără însă ca subiectul să fie deocamdată epuizat în studii de ansamblu. Cercetătorii care vor lua asupra lor studiul prefixelor romîneşti au sarcina de a stabili valoarea din acest punct de vedere a prefixelor şi acest lucru este cu atît mai interesant cu cît unele prefixe romîneşti sînt împrumutate din limbile slave sau s-au dezvoltat sub influenţa slavă. Astfel va trebui studiat rolul în legătură cu noţiunea de aspect al prefixului *pre-* (*preface, prelucra, prelungi, prelinge*; cf. sl. *pre-*); categorii de aspect înrudite se vor găsi în studiul prefixelor *răs-* (*răstălmăci, răzgîndi, răsfoi, răsfrînge*; cf. sl. *raz-*), *stră-* (*străluci, străpunge, străfulgera, străbate*).

De sigur că studiul prefixaţiei pune şi multe alte probleme asupra cărora nu este locul să ne oprim aici; parte din ele vor reveni la studierea sufixelor: metoda de cercetare, concurenţa între prefixe cu valori apropiate, distincţia voit creată pentru nevoile terminologiei ştiinţifice etc.

Ne vom opri totuşi asupra unor chestiuni de ordin istoric de un interes deosebit fiindcă pun problema regularităţii sistemului prefixaţiei. Se ştie că limba latină literară, în epoca zisă « clasică », cunoştea un număr destul de mare de prefixe cu valori în general clare, deoarece proveneau în majoritate din prepoziţii folosite curent în limbă. În epoca tîrzie însă, necesităţi fonetice şi de expresivitate au făcut ca numărul cuvintelor derivate cu prefixe să crească şi prin aceasta să se şteargă în parte caracterul specific al fiecărui prefix. Într-adevăr este dificil ca într-un cuvînt ca **experlauare*, care stă la baza verbului romînesc *spăla*, cele două prefixe cumulate să aibă o valoare prea netă; acelaşi lucru se poate spune despre *excambiare* faţă de mai vechiul *cambiare*, cu acelaşi sens, şi despre multe altele. Pe de altă parte, la slăbirea valorii prefixelor a contribuit şi folosirea lor ca simple instrumente de derivare a unor verbe de la nume, aşa-numitele verbe parasintetice despre care am vorbit mai sus: prefixele *in-* (*inalbesco* etc.) şi *ad-* (**attitiare* > *aţîţa*) au căpătat în primul rînd acest rol.

Aşadar, la sfîrşitul perioadei de unitate a limbii latine, vorbitorii se găseau în următoarea situaţie: numărul mare de prefixe vechi foarte des folosite era compensat de quasiinexistenţa unor valori definite a fiecărui prefix în parte, cu alte cuvinte sistemul şi aşa destul de vag al prefixaţiei

[1] Cf., de ex., D. Barbelenet, *Questions d'aspect: l'imparfait chez Térence; traces d'aspect en français*, în « Mélanges Meillet », p. 1 şi urm.

latine era distrus. El trebuia înlocuit și în această înlocuire limba romînă se depărtează destul de mult de limbile romanice occidentale.

Diferențele privesc atît felul în care cele două grupuri au ales prefixele care s-au păstrat totuși, cît și modul în care sistemul a fost completat. În timp ce, de exemplu, pentru formațiile parasintetice grupul occidental a păstrat oarecum viu prefixul *ad-* (**adrationare*, **allongare*, fr. *accoutumer*, it. *abbracciare* etc.), limba romînă a păstrat, dîndu-i o extensiune mult mai mare, prefixul *in-*. Pentru a marca unele nuanțe ale felului acțiunii, limbile occidentale păstrează viu prefixul *re-* (fr. *racourcir*, *rattraper)*; romîna a păstrat pe *per- (prescurta, preschimba)*, în parte datorită existenței prefixului slav *pre-*. Așadar, într-o primă fază, alegerea prefixelor latine a fost diferită. A doua fază, aceea a completării sistemului, ne arată de asemenea diferențe esențiale: limbile occidentale folosesc ca prefixe prepoziții și adverbe latinești din care cele mai multe nici n-au avut rol de prefix în epoca mai veche a limbii latine (*contra*, *inter* și chiar *inde*, *foris*, *minus* etc.). Limba romînă se îmbogățește însă pe baza limbilor slave: prefixul latin *per-* (rom. *pre-*) se întărește pe baza slavului *pre-*, tot așa intrarea în limbă a sl. *raz-* este ușurată de existența unor cuvinte latine formate cu *re- (răspunde)*, privativul slav *ne-* înlocuiește cu totul pe *in-* (ajutat de faptul că particula negativă *nu* este asemănătoare foneticește cu *ne-*, în parte și de existența în latinește a prefixului *ne-* cu folosire limitată, cf. *nescius*).

Din punctul de vedere al extinderii procedeului, romîna are mai multe prefixe vii decît limbile occidentale: formații parasintetice cu *in-* și *des-*, făcînd perechi (*îmbrăca* și *dezbrăca* etc.), privative cu *ne-*, formații numeroase cu *pre-*, *stră-*, *răz-* etc.

Posibilitatea de formare a cuvintelor cu ajutorul prefixelor a crescut în mod considerabil în secolul trecut o dată cu pătrunderea culturii apusene, a influenței franceze și latine savante. S-au introdus (și au pătruns adînc în limbă, rămînînd vii) prefixe numeroase cu valori precise: privativul *in-* (în concurență cu *ne-* și cu grecescul recent *a-*), *re-* arătînd repetarea, *inter-* (mai ales sub forma «romînizată» *între-*) arătînd reciprocitatea etc., astfel că se poate afirma că limba romînă actuală are un sistem de prefixație mai bogat și mai clar decît însăși latina epocii clasice.

Prin expunerea sumară a evoluției limbii romîne de la rămășițele unui sistem descompus pînă la un sistem bine închegat, am vrut să arătăm care sînt problemele care trebuie să oprească atenția cercetătorilor: va trebui stabilită valoarea fiecărui prefix în parte, diferența între prefixele cu valori asemănătoare, gradul de viabilitate a fiecărui prefix, urmărindu-se în același timp și soarta prefixelor neproductive, moștenite sau împrumutate. Mecanismul împrumutului pune de asemenea probleme care n-au fost definitiv soluționate. Eforturile limbii în vederea construirii unui sistem regulat de prefixare, gradul de desăvîrșire al sistemului limbii actuale, lupta vechiului cu noul sînt iarăși probleme care nu pot fi omise. Va trebui de asemenea să se stabilească cronologia exactă a etapelor constituirii noului sistem și să se urmărească gradul de răspîndire a prefixelor împrumutate: trebuie văzut dacă limba populară a acceptat împrumuturile, dacă este pe punctul de a le accepta. De asemenea este interesant să se stabilească diferențele, din acest punct de vedere, între diferitele stiluri ale limbii literare.

§ 5. Ne vom ocupa acum de problemele puse de derivarea cu ajutorul sufixelor (şi, în subsidiar, de celelalte procedee: schimbarea categoriei gramaticale şi derivarea regresivă).

O primă problemă importantă pentru alcătuirea studiului proiectat este aceea a clasificării sufixelor. Există, în lucrările consacrate derivării, două feluri de a trata faptele: după criterii formale sau după funcţie. Fiecare din aceste două clasificări posibile prezintă o serie de avantaje şi de dezavantaje. Preferinţele noastre trebuie să se călăuzească după ajutorul pe care clasificarea îl poate da cercetărilor de detaliu, fiindcă o clasificare nu este o simplă ordonare didactică, dacă putem spune aşa, a materialului, ci o primă interpretare a lui. Pe de altă parte trebuie să alegem acea clasificare care face să reiasă cel mai clar funcţionarea sistemului în ansamblul lui. În lumina acestor considerente vom încerca să apreciem comparativ cele două posibilităţi de clasificare a sufixelor.

Clasificarea după formă nu este propriu-zis o clasificare, fiindcă destul de rare sînt cazurile de înrudire formală certă a două sufixe. În realitate este vorba de studierea exhaustivă a fiecărui sufix în parte, fiindcă ordonarea propriu-zisă se face în multe manuale după alfabet [1]. Avantajul principal al acestui fel de a trata sufixele este caracterul lui exhaustiv: un sufix este studiat sub toate aspectele lui, în toate nuanţele lui, cu evoluţia formei şi a sensului, astfel că valorile multiple ale aceluiaşi sufix se pot explica una prin alta, se poate găsi valoarea fundamentală a unui sufix şi felul cum s-au produs modificările. Principalul dezavantaj al acestei metode este că nu permite studierea comparativă a valorii sufixelor cu funcţii similare şi deci, pe de o parte, nuanţele mai fine nu pot fi decît cu greu stabilite, iar pe de alta, din studiul astfel întocmit nu se degajează o imagine a sistemului de sufixaţie al limbii studiate.

Din enunţarea acestor fapte rezultă atît avantajele metodei clasificării pe funcţii, cît şi direcţia preferinţelor noastre. Totuşi această metodă prezintă un dezavantaj serios: numeroase sufixe au valori multiple şi deci urmează să fie discutate în capitole diferite. În felul acesta, se pierde vederea de ansamblu asupra funcţiei şi vieţii fiecărui sufix în parte. De aceea este necesar ca o monografie dedicată sufixelor să cuprindă atît studiul sufixelor luate în parte cît şi al sistemului sufixelor [2]. Soluţia practică ar fi următoarea: se vor studia sufixele pe funcţii stabilindu-se exact valoarea fiecăruia în raport cu sufixele înrudite ca sens. Apoi, bazaţi pe principiul că «funcţiile diferite îndeplinite de o singură formă trebuie să aibă o bază comună» [3], vom căuta să stabilim valoarea fundamentală a fiecărui sufix şi la capitolul respectiv vom face studiul aprofundat al acelui sufix.

O dată stabilite avantajele clasificării pe funcţii, ne rămîne să discutăm felul în care ar trebui alcătuită această clasificare, adică principalele categorii de funcţii pe care le îndeplinesc sufixele şi legătura dintre aceste categorii. După aceasta, ne vom ocupa de metodele studiului şi de cîteva probleme care ar trebui avute în vedere în cercetarea descriptivă şi istorică a sufixelor.

---

[1] Cf., de ex., Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, p. 485 şi urm.; I. Iordan, *Limba romînă actuală* [2], p. 157 şi urm.

[2] Este ceea ce a făcut şi Brugmann, *Grundriss* [2], II_1, pornind însă de la formă şi tratînd sistemul într-o anexă sumară.

[3] E. Benvéniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, p. 6.

Sufixele au, precum știm, rolul de a crea cuvinte noi, de cele mai multe ori aparținînd altei părți de vorbire decît cuvîntul de bază. Așadar, în linii mari, funcțiile sufixelor sînt de a crea nume din verbe, adjective din substantive, substantive din adjective, adverbe din adjective etc. De abia pe al doilea plan se situează categoriile de sens cărora le aparțin derivatele. Astfel în studiul substantivelor abstracte, trebuie să se țină seama dacă provin din verbe sau din nume, deoarece atît sufixele, cît și valorile lor sînt destul de diferite (bineînțeles că se pot face, și este bine să se facă, apropieri între cele două feluri de abstracte, dar acest lucru nu se deosebește de paralelele care, în general, se pot face între categoria numelui și a verbului).

Așadar, în clasificarea sufixelor vom avea în vedere atît natura cuvîntului-bază cît și natura derivatului. Deși fără importanță teoretică specială, se pune problema dacă clasificarea trebuie să pornească de la unul sau de la celălalt, adică dacă vom studia împreună toate derivatele deverbative (substantive, adjective etc.), sau dacă trebuie să ne preocupe în primul rînd cuvîntul nou format, categoria derivatului, studiind împreună substantivele, adjectivele etc., atît cele deverbative cît și cele denominative. Considerente de ordin practic arată că e mai bine să ne bazăm pe natura derivatului: reiese mai clar felul în care limba își creează o anumită categorie de cuvinte, permite gruparea separată a verbelor derivate, care constituie o categorie cu totul specială, iar împărțirea ei în verbe derivate din nume și verbe derivate din verbe nu prezintă un interes deosebit; pe de altă parte, se ușurează astfel apropierea între diferitele categorii asemănătoare (abstractele verbale și abstractele calității), precum și studiul întrepătrunderii dintre sistemul derivației deverbative și denominative (importantă, cum vom arăta mai jos, în dezvoltarea și simplificarea sistemului derivării); nu trebuie însă să omitem specificul celor două sisteme de derivare pomenite aici.

În clasificarea propusă se integrează destul de greu o serie de derivate, cum sînt diminutivele, augmentativele, depreciativele, derivatele prin moțiune etc., care se formează cu aceleași sufixe atît de la substantive, cît și de la adjective și chiar de la verbe [1] și în care cuvîntul de bază și derivatul reprezintă aceleași părți de vorbire [2]. De aceea, ele vor putea fi studiate separat, fără ca astfel metoda să fie diferită sau clasificarea făcută să fie știrbită.

Urmează să trecem în revistă cîteva din problemele pe care le pune clasificarea înăuntrul categoriilor discutate mai sus.

La formarea substantivelor derivate din verbe se pot distinge două categorii principale de sens, de care depind cîteva categorii secundare: numele de acțiune (abstractele verbale) și numele de agent (desemnînd autorul acțiunii). De numele acțiunii se leagă numele mai concret al rezultatului acțiunii, cu care primele se confundă adesea, de numele de agent se leagă numele de instrument, de meseriaș, de loc etc.

În stabilirea categoriilor subordonate celor două categorii principale (ca de altfel în stabilirea tuturor categoriilor de derivate), trebuie să se țină seama că orice fapt lingvistic este definit prin asocierea unui conținut cu o formă. De aceea, nu toate categoriile pe care le poate stabili analiza exclu-

[1] v. B. Cazacu, *Despre unele forme verbale cu sufixe diminutivale*, în « Studii și cercetări lingvistice », I, p. 91 și urm.

[2] J. Kuryłowicz, Actes du sixième Congrès International des linguistes. Paris, 1949, p. 175 și urm.

sivă a sensului trebuie să intre în clasificarea derivatelor. S-ar putea, de exemplu, distinge în interiorul numelor de agent două valori destul de clar deosebite: numele de agent poate denumi obiectul (în sens larg, gramatical) care îndeplineşte o acţiune la un moment dat (*August a fost* învingătorul *în lupta de la Actium*) sau poate desemna obiectul care îndeplineşte o funcţie cu caracter oarecum permanent (*războiul este* distrugătorul *civilizaţiei*). Neexistînd însă nici un indiciu formal al acestei distincţii, nu putem decît să completăm definiţia noţiunii de nume de agent. Situaţia nu este însă peste tot aceeaşi. Într-o serie de limbi, cele două specii de nume de agent se pot deosebi şi formal: în greaca veche, de exemplu, ἰάτωρ este cel care a îndeplinit actul unei vindecări, ἰατήρ este medicul de profesie, δότωρ este cel care dă σίτοιο δοτῆρες (T, 44) sînt funcţionarii însărcinaţi cu distribuirea pîinii etc. [1].

Pe de altă parte, numele rezultatului acţiunii poate fi deosebit de abstractul verbal propriu-zis, deşi sufixele sînt aceleaşi, prin faptul că sufixele mai vechi dau limbii mai multe nume ale rezultatului acţiunii, în timp ce formaţiile cele mai productive, legate cel mai strîns de verb (infinitivul şi supinele) creează aproape exclusiv abstracte verbale, nume propriu-zise ale acţiunii.

O situaţie destul de asemănătoare o prezintă substantivele denominative. Şi aici există abstracte, abstractele calităţii, derivate de la adjective, cu concretizările obişnuite şi cu categoriile înrudite ale colectivelor şi ale numelor de locuri, iar în paralelă cu numele de agent, găsim aici numele de meseriaşi [2].

Al doilea capitol în clasificare îl constituie formarea adjectivelor. O primă categorie este formată de adjectivele deverbative care determină pe cel care îndeplineşte (în prezent, trecut sau viitor) acţiunea verbului din temă şi au, deci, o valoare foarte apropiată de aceea a numelui de agent, a cărui folosire adjectivală este, de altfel, destul de frecventă [3]. Limba romînă posedă un sistem destul de sărac de adjective verbale. În timp ce în limba latină se puteau distinge categorii clare de adjective active şi pasive, ba mai mult, unele se specializaseră pentru diferitele timpuri ale verbului (adjectivele care constituie sistemul participiului), limba romînă, pe lîngă valoarea destul de largă, moştenită din latineşte, a importantului adjectiv verbal în *-t* [4], nu are nici un adjectiv verbal cu adevărat productiv. Sistemul n-a putut fi

---

[1] Vezi, pentru această problemă, analiza făcută de Benveniste, op. cit., p. 9—62.

[2] Limba romînă, întocmai ca şi limba latină, nu posedă numele obiectului care are calitatea exprimată de tema adjectivului de unde derivă, formaţie care ar fi perfect paralelă cu numele de agent, şi se foloseşte, pentru acest caz, de falsa derivare, de schimbarea categoriei gramaticale, substantivînd adjectivele: *bătrîn* corespunde şi adjectivului francez *vieux* şi substantivului (format cu un sufix împrumutat) *vieillard*. Cf. totuşi *orbeţ* şi *orb*. Vezi, pentru această problemă şi pentru încercarea de a clasifica derivarea în legătură cu părţile propoziţiei, W. Doroszewski, Actes du sixième Congrès International des linguistes, p. 139 şi urm.

[3] Limba romînă a contopit în numele în *-tor*, substantivele latine în *-tor* şi adjectivele în *-torius*.

[4] Acest adjectiv are, în mod obişnuit, valoarea de participiu trecut pasiv. Valori de prezent şi active nu lipsesc totuşi: *mîncat, băut, umblat, citit*. Se pare că în limba literară actuală valoarea activă a participiului se rezumă numai la cazurile cînd determinatul este o persoană. În limba populară şi în limba mai veche, asemenea valori erau mai frecvente:

În opinci de capră stearpă
Nefătată *niciodată*

refăcut nici cu ajutorul împrumuturilor. Explicația acestui fapt rezidă în caracterul analitic al limbii romîne, funcția adjectivelor verbale fiind, în general, îndeplinită de propoziții atributive.

Adjectivele denominative se clasează cu greu în categorii clare, pe de o parte din cauza lipsei unor limite de sens precise, pe de alta datorită faptului că valoarea sufixului variază în raport cu sensul cuvîntului-temă. De aceea nu se vor putea stabili decît categorii foarte vagi. Și în acest caz observăm o sărăcire a sistemului, limba romînă preferînd construcțiile analitice cu prepoziție adjectivelor sintetice pe care latina le poseda din abundență.

Categoriile principale care se desemnează cu o oarecare claritate în limba romînă sînt: apartenența, în sensul cel mai larg (*-esc* în *tineresc, romînesc* etc.) și posesia, prevederea cu o anumită calitate, cu un anumit lucru (*-os* în *dureros, mînios* etc.). În această din urmă categorie, un loc însemnat îl ocupă și sufixul verbal *-t (dungat, aurit, limbut* etc.).

Se pot, desigur, încerca clasificări în interiorul formării adverbelor și a verbelor denominative. Dar aici schimbarea categoriei gramaticale fiind pe primul plan, cu greu se vor putea găsi sufixe specializate pentru anumite categorii de sens.

Urmează să ne ocupăm acum, pe scurt, de metodele care se pot folosi pentru studierea valorii sufixelor. Se știe că termenii aparținînd fondului principal de cuvinte se caracterizează în mare parte printr-o bogată derivare. De aceea, la asemenea cuvinte vom putea găsi formații cu sufixe destul de numeroase. Atașînd la tema unui cuvînt din fondul principal sufixe cu valori apropiate, vom putea stabili valoarea respectivă a fiecărui sufix. Dar acest lucru nu este decît un început și o călăuză în munca de determinare a valorii precise a unui sufix. După cum am afirmat mai sus, metodele de cercetare ale formării cuvintelor sînt în parte comune cu metodele lexicologiei. Este necesară, așadar, epuizarea materialului, trebuie să cunoaștem pe de o parte toate cuvintele formate cu un anumit sufix și toate valorile fiecărui sufix în parte. Numai atunci vom putea vedea care nuanță este imprimată unui cuvînt de către sufix, ce valori are acesta. Trebuie să avem în vedere că sensul unui derivat este dat și de temă, și de aceea nu trebuie să atribuim sufixului valori prea numeroase, inexistente în realitate. Într-o asemenea greșeală cade G. Pascu [1] cînd socotește că sufixul *-tor* comportă valoarea de « necesitate », bazîndu-se exclusiv pe *muritor*!

Pentru a realiza în practică lista tuturor cuvintelor formate cu același sufix, ar fi deosebit de utilă o lucrare pregătitoare, proiectată încă de mult la Institutul de lingvistică din București, și anume un index contrar al limbii romîne, adică lista tuturor cuvintelor așezate în ordinea alfabetică a sfîrșitului lor [2]. În acest index, toate cuvintele cu același sufix se grupează în

---

(poezie populară din Oltenia, citat după B. Cazacu, « Studii și cercetări lingvistice », IV, 1953, p. 120).

Aoleu! de taurul popii frică grozavă ce-avem!
Cînd vine de la pășune fugim de el cît putem.
C atît înfricoșat *este de gîndești că e turbat...*

(A. Pann, *O șezătoare la țară*, vol. II, p. 46).

Cf. și A. Graur, BL, VI, 1938, p. 85 și urm.

[1] op. cit., p. 123.

[2] Prototipul este lucrarea lui O. Gradenwitz, *Laterculi uocum latinarum*, Leipzig, 1904.

mod automat unul lîngă celălalt. Publicarea lui ar fi folositoare nu numai lingviştilor, care ar putea întreprinde cu uşurinţă studii de formare a cuvintelor (indexul este folositor şi pentru stabilirea valorii prefixelor, cuvinte ca *prinde*, *aprinde*, *deprinde*, *întreprinde*, *surprinde*, *desprinde*, *cuprinde* aflîndu-se alăturate), de fonetică (fonetica sfîrşitului de cuvînt, accentul în raport cu structura morfologică a cuvîntului etc.), dar ar putea constitui un început de dicţionar de rime şi ar putea fi de un real folos paleografilor şi epigrafiştilor, care ar găsi un ajutor în munca de completare a unui text.

După stabilirea listei complete, fiecare cuvînt trebuie urmărit în toate folosirile lui. Pentru aceasta se vor putea folosi dicţionarele şi fişierele existente. Cercetătorul îşi va putea face astfel o idee despre valoarea precisă a fiecărui cuvînt, despre evoluţia istorică a sensului şi va putea face delimitarea între evoluţia independentă a cuvîntului şi evoluţia valorii sufixului.

Vom trece în revistă acum unele probleme de care trebuie să se ţină seama în studierea sufixelor.

În primul rînd este necesară precizarea faptului dacă un sufix este productiv sau nu, dacă, altfel spus, cuvintele formate cu acel sufix fac parte dintr-o clasă bine definită, dar numeric constantă, sau dacă cu ajutorul sufixului se pot crea în permanenţă cuvinte noi după un sistem clar [1]. Numai după aceea vom putea trece la cercetarea valorii precise a sufixului, a concurenţei între diferitele sufixe, deoarece un studiu al concurenţei se poate face în primul rînd în legătură cu sufixele vii, productive. Problema aceasta a concurenţei şi a repartiţiei sufixelor la diverse categorii de cuvinte este desigur punctul central al cercetărilor privind sistemul de sufixare al unei limbi. În specializarea sufixelor intră considerente nu numai de ordin semantic, ci şi stilistic, în sensul cel mai larg, poate chiar fonetic, morfologic şi etimologic. Dăm un număr de exemple, foarte redus, pentru a ilustra importanţa problemei. Din mulţimea de sufixe cu valoare de abstracte verbale, numai trei sînt cu adevărat productive: infinitivele lungi, supinele şi formaţiile împrumutate în *-aţie* (*-sie*,*-ţie*): *cîntare*, *cîntat*; *cosire*, *cosit*; *administrare*, *administraţie*. Numai din simpla înşirare se vede că există deosebiri de nuanţe între ele, că infinitivul poate avea rolul de abstract verbal la aproape toate verbele, ceea ce nu e cazul pentru celelalte formaţii, că supinul are valoarea cea mai apropiată de a verbului (neputînd deveni nume al rezultatului acţiunii), formaţiile în *-aţie* sînt cele mai depărtate de verb etc. În stabilirea valorii formaţiilor sufixate trebuie să ţinem seama şi de existenţa unor derivaţii regresive şi a altor procedee similare; valoarea lui *cînt* (substantiv) va trebui scoasă în evidenţă în raport cu celelalte abstracte verbale ale lui *cînta*. Repartiţia lor poate avea şi justificări stilistice: este cunoscută deosebirea de nuanţă între *direcţie* şi *direcţiune* (denumind aceeaşi instituţie). Diminutivele, augmentativele etc. pot furniza numeroase exemple de valoare stilistică a unor sufixe [2]. Stilul ştiinţific foloseşte foarte des nuanţarea artificială a unor sufixe vechi sau împrumutate: acidul *sulfuric* este altceva decît cel *sulfuros*, numele de boli în *-ită* denumesc un anumit fel de afecţiune, cele în *-oză* altul etc.

---

[1] Nu ne vor preocupa sufixele devenite de mult neproductive şi care nu au decît un rol morfologic: *-ec*, în *încalec*, *alunec* etc.

[2] Vezi şi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, p. 174 şi urm.; cf. P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien*, p. XX.

Unele sufixe se atașează numai la anumite categorii semantice: colectivele în *-et* în special la numele de plante (*brădet, făget, frăsinet*), abstractele în *-et* (*-ăt*) mai ales denumirilor de sunete (*bocet, plînset, foșnet, scîncet, răcnet, strigăt* etc.) Altele se repartizează numai la o anumită categorie morfologică sau fonetică. Astfel, sufixul *-mente*, de formare a adverbelor, are un aspect desuet și întrucîtva ridicol dacă este atașat unor adjective care nu se termină în *-al* sau *-ar*: *eminamente, absolutamente, simplamente* dar *socialmente, realmente, funciarmente* [1].

Unele sufixe, în sfîrșit, se atașează numai unor cuvinte împrumutate. Este cazul lui *-ație* discutat și, în parte, a adjectivului care arată posibilitatea pasivă, *-bil* [2]. Acest lucru influențează și valoarea semantică a sufixului. Astfel, de la verbul *a afirma* există abstractul *afirmație*, care poate denumi și rezultatul acțiunii, și *afirmare*, care arată acțiunea însăși: de la *a întreba* nu există nici un abstract în *-ație* și de aceea *întrebare* are sensul perfect paralel cu al lui *afirmație*.

Repartiția sufixelor pune și probleme mult mai greu de rezolvat. Astfel pare, deocamdată, destul de obscură repartiția numeroaselor sufixe de diminutiv: de ce se poate spune *cuțitaș, copilaș*, și nu *cuțitel, copilel* (deși *băiețaș* coexistă cu *băiețel*)?

Sufixația pune și un număr mare de probleme de natură formală, asupra cărora nu e locul să ne oprim, ele fiind general cunoscute: tema la care se atașează sufixul, modificările în rădăcină, extinderea prin falsă analiză a unor fragmente din rădăcina unui cuvînt etc [3].

Ne vom ocupa, în treacăt, pentru a încheia acest paragraf, cu unele probleme puse de studiul sufixelor în evoluție. Și sufixelor le sînt aplicabile vorbele lui Horațiu cu privire la soarta cuvintelor:

Multa renascentur quae iam cecidere

cu aceeași restricție că în loc de *multa* ar trebui citit *pauca*. Poeților le este permis și aici să îndrăznească orice, cu condiția să nu se împotrivească legilor de derivare. Eminescu a putut folosi *rariște* (*dintr-o rariște de fag*, Lasă-ți lumea ta uitată), cuvînt format cu ajutorul unui sufix neproductiv, fiindcă sfera semantică a sufixului este bine precizată (*iniște, ariniște, pruniște, porumbiște* etc.) și fiindcă derivatul este corect alcătuit. Tot așa a putut crea abstractul verbal *licur* (*c-un licur, cu slaba-i lumină pălindă*, Speranța), deoarece derivatele regresive postverbale sînt foarte frecvente în limba romînă. Alți poeți, mai puțin cunoscători ai limbii, creează cuvinte ca *fîlfăt* pentru *fîlfîit*, nejustificabil, cel puțin formal.

Dar învierile de procedee vechi nu se produc numai pentru nevoile stilistice individuale, cum sînt creațiile poeților. În terminologia tehnică, științifică, politică, se ivesc uneori nevoi cărora mijloacele existente nu le pot face față. Ne aducem cu toții aminte de cîte dificultăți s-a lovit cuvîntul *partinic*, care urma să-l traducă pe rus. *partiinîi*: sufixul *-nic* este neproductiv, iar tema cuvîntului nu era clară. Necesitățile însă au impus cuvîntul și n-ar

[1] Observație comunicată de tov. Al. Graur. Cf. totuși *completamente*.

[2] Acesta începe să pătrundă și la cuvinte mai vechi. Vezi Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală* [2], p. 168 și urm.

[3] Asupra unora dintre aceste probleme se va putea consulta capitolul respectiv din Gramatica Academiei R.P.R.

fi exclus ca sufixul să devie din nou productiv, dacă încă unul sau două derivate noi vor reuşi să se încetăţenească în limbă [1].

Dar toate acestea rămîn totuşi cazuri izolate. Important de observat este că sufixele, deşi foarte apropiate de desinenţe, se schimbă foarte des (îşi schimbă valoarea, dispar, sînt supuse împrumutului) întocmai ca faptele de vocabular. Mecanismul tuturor acestor transformări şi cauzele lor trebuie să constituie un obiectiv major al cercetărilor formării cuvintelor. Trebuie stabilite legile unei semantici a sufixelor. Se va constata, poate, că printre principiile de schimbare în sistemul derivării se află şi faptul că un sufix, ataşîndu-se unui număr de cuvinte, dă acestora o independenţă pe care desinenţele nu o dau formelor flexionare; că aceste cuvinte urmează calea lor proprie de evoluţie semantică, atrăgînd în aceste transformări şi sufixul, care, pierzîndu-şi valoarea primitivă, va trebui înlocuit în această valoare. Astfel s-ar putea explica bogăţia şi împrospătarea continuă a sufixelor de abstracte. Infinitivele lungi formînd cuvinte ca *mîncare*, *adunare*, puternic concretizate, nu mai sînt apte să redea abstractul verbal pur, numele acţiunii, şi de aceea sînt înlocuite. Uzura expresivităţii ar putea, de asemenea, constitui un principiu de schimbare.

Problema împrumuturilor de sufixe trebuie şi ea elucidată, fiind atît o problemă de lingvistică generală cît şi, dacă ne ocupăm (şi trebuie să ne ocupăm) de cronologie, o problemă de istorie a limbii. Trebuie verificat şi analizat în amănunte (de ordin formal, de sens şi cronologic, deci şi în legătură cu istoria societăţii) principiul că sufixele se împrumută numai o dată cu cuvintele (şi nu independent), iar din momentul cînd cuvintele împrumutate sînt clar analizabile sufixul se poate extinde prin analogie şi la cuvinte vechi în limba respectivă [2].

Trebuie arătat apoi rolul pe care-l au împrumuturile în întărirea unor sufixe. Limba romînă e bogată în cazuri de acestea, deoarece a schimbat prea puţin aspectul fonetic latin şi împrumuturile savante din latineşte au putut fi uşor încadrate într-o categorie deja existentă, întărind-o. Este cazul, de exemplu, al sufixelor *-tate*, *-ar*, *-tor* etc. şi chiar al sufixului de nume de meseriaşi *-ier*, întărit de sufixul francez asemănător.

Nu trebuie omise din cercetare nici tendinţele generale de evoluţie a întregului sistem: simplificare şi normalizare. S-a putut vedea că unui număr mare de sufixe vechi îi corespunde, în diferitele categorii pomenite, un număr mic de sufixe productive, cu valori net delimitate. Din punctul de vedere al formei, este de remarcat tendinţa de grupare a derivatelor în sistemul verbal care are avantajul de a fi mai clar şi mai bine organizat. (S-au văzut, de exemplu, adjectivele denominative în *-t*, sufix verbal la origine [3]).

§ 6. O cercetare a procesului derivării trebuie să aibă în vedere şi dezvoltarea generală a limbii, a structurii ei. Va trebui să trateze, aşadar, liniile

---

[1] Vezi, de exemplu, *colhoznic* şi mai vechiul *artelnic* semnalat de A. Graur, BL, VI, 1938, p. 139.

[2] Cf. H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* ^{5}, § 282; V. Kiparski, Actes du sixième Congrès International des linguistes, p. 501 şi urm., vede posibilitatea unor împrumuturi (de prefixe, e drept) independente.

[3] A. Graur, *Incorporation des dérivés dans le système verbal*, BL, VIII_2, p. 205 şi urm.; P. Chantraine, op. cit., p. XXIII.

mari ale evoluţiei întregului sistem şi să desluşească, cu ajutorul trecutului şi al faptelor prezentului, dezvoltările viitoare.

Din latineşte tendinţa spre analiză se face din ce în ce mai simţită. Faţă de arhaicul *erilis filius*, latina epocii clasice are *filius eri*. Dispariţia adjectivelor care arată materia, de exemplu, se produce destul de devreme (cf. pasajul des citat din Virgiliu *templum de marmore*, pentru *marmoreum*).

Ce a adus elementul slav, ce concluzii istorice trebuie să tragem din schimbarea atît de radicală suferită de sistemul de derivare romînesc sub influenţa slavă sînt probleme care aşteaptă o nouă interpretare.

Care sînt tendinţele observabile azi în limbă? O cercetare atentă a materialului contemporan trebuie să ne dea răspunsul şi la această problemă capitală. Credem că se poate distinge, datorită necesităţilor unei exprimări clare, datorită progresului limbii literare, culte, în parte datorită şi influenţei ruse, o tendinţă nouă spre sinteză. Dar această tendinţă se observă numai parţial şi numai în cuvinte împrumutate, în expresii traduse, în formule tip. Genitivul, de exemplu, este înlocuit de un adjectiv în expresia atît de răspîndită *masele largi populare*, în loc de *ale poporului*, cum s-ar fi spus pînă nu demult. Tot aşa, se poate observa recenta înlocuire a construcţiei cu prepoziţie *ţări de democraţie populară* prin *ţări democrat-populare.*

* * *

În această schiţă am trecut în revistă problemele mai importante ale formării cuvintelor, fără însă a epuiza nici măcar înşirarea lor şi fără a încerca, cum s-a văzut, nici o soluţie; am căutat să arătăm pe de o parte importanţa, pentru cercetarea ştiinţifică a limbii noastre, a unei monografii consacrate acestui subiect şi pe de altă parte urgenţa cu care lingviştii noştri trebuie să treacă la realizarea ei. Dacă bogăţia de aspecte pe care am încercat s-o punem în lumină a putut să trezească interes pentru un studiu mai aprofundat, credem că această comunicare îşi va fi îndeplinit misiunea.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Настоящее сообщение ставит своей целью обсуждение важнейших задач и методов, которые необходимо учитывать при изучении словообразования в румынском языке. В то же время имеется в виду наметить общий план для составления монографии этого важного раздела языкознания.

Указавши на важность и спешность такой работы, автор переходит к обсуждению места, занимаемого словообразованием среди других дисциплин языкознания указывая на близость этого раздела, с одной стороны, к словарному составу и, с другой стороны, к морфологии. Автор приходит к выводу, что словообразование является самостоятельным разделом: подобно тому как элементы, которыми оперирует морфология, принадлежат синтаксису, что касается их содержания, и фонетики, что касается формы, причем морфология не включается в синтаксис или фонетику, точно также и элементы, которыми оперирует словообразование, принадлежат словарному составу в отношении

содержания и морфологии в отношении внешней формы. Именно эта двойная связь сообщает словообразованию характер самостоятельного раздела. Кроме этого существует и противоположность между аффиксами и морфемами, с одной стороны, основными и производными словами, с другой стороны: аффиксы создают новые словарные единицы, тогда как морфемы создают формы того же слова; производные слова имеют менее произвольный характер, чем коренные слова, так как они непосредственно связаны со словами, от которых происходят.

Затем автор последовательно переходит к рассмотрению трех основных видов словообразования. Образование составных слов, образование слов при помощи префиксов и суффиксов.

Указывая на бедность румынского языка в составных словах, автор рассматривает проблему замены этого приема в технической и научной терминологии, указывая в то же время на важность соблюдения норм румынского языка при создании новых слов.

Среди проблем словообразования при помощи префиксов автор отмечает роль этого приема при обозначении вида. Применение префиксов в связи с этой категорией находится в латинском языке только в виде следов; румынский язык в этом отношении представляет несколько более полную систему, находясь под влиянием системы славянских языков. Исследователям надлежит выяснить роль каждого префикса в обозначении вида и указать в то же время на специальную роль префиксов славянского происхождения, а также латинских префиксов, фонетически сходных с некоторыми славянскими префиксами, и т. д.

В кратком историческом очерке развития системы словообразования при помощи префиксов, автор указывает на различие румынского языка от западных романских языков: несколько сохранившихся в этих двух группах префиксов различаются между собой; парасинтетические языковые формации применяют, главным образом, префикс *ad-* в западных языках: фр *accoutumer*, префикс *in-* в румынском (*împietri*), западные романские языки сохранили префикс *re*, утерянный румынским языком, и т. д. Для создания новых префиксов западные языки использовали латинские предлоги и наречия *foris*, *minus*, *inde* и т.д.), румынский язык использовал заимствования из слявянского языка. Затем рассматривается роль префиксов более позднего происхождения *re-*, *inter-*, *trans-* и т. д.), которые дали возможность создать довольно стройную систему.

Этот краткий исторический очерк намечает ряд вопросов, которые должны занимать исследователей румынских префиксов: продуктивность, давность, происхождение, механизм заимствования, усилия для создания системы, борьба старого с новым, степень распространения новых префиксов в языке широких масс, положение с этой точки зрения различных стилей литературного языка и т. д.

Параграф, посвященный суффиксам, начинается обсуждением классификации; указывая на преимущества классификации по функциям, а не по формальным критериям при систематическом изучении, автор занимается некоторыми, более важными вопросами и категориями каждого элемента предлагаемой им классификации.

Переходя затем к вопросам методики, автор указывает на роль основного словарного фонда в словообразовании производных слов

и, следовательно, возможность яснее различать оттенки, исходя из производных слов основного фонда.

Затем обсуждаются некоторые задачи, которые должны привлечь внимание исследователя: продуктивность суффиксов, конкуренция между суффиксами сходного значения, распределение суффиксов с точки зрения стилистической, эволюция значения суффиксов и причины их обусловливающие (классификация которых могла бы привести к семантике суффиксов), обогащение системы и исчезновение суффиксов, вопросы заимствований, общие тенденции эволюции всей системы суффиксов и т. д.

В заключении указывается, что языковеды должны стараться выяснить основные линии будущего развития системы словообразования румынского языка. Автор предполагает, что можно установить некоторую тенденцию к синтезу, к увеличению производных слов, в ущерб аналитическим формациям.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA FORMATION DES MOTS EN ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

Cette communication se propose de discuter les problèmes et les méthodes les plus importantes, dont on doit tenir compte dans les recherches sur la formation des mots en roumain. En même temps, elle tend à esquisser un plan d'ensemble en vue d'une étude monographique consacrée à ce sujet.

Après avoir montré l'importance et l'urgence d'un tel travail, l'auteur discute la place que la formation des mots occupe parmi les autres disciplines linguistiques. Passant en revue les rapprochements entre ce chapitre et le vocabulaire, d'une part, et la morphologie, d'autre part, on arrive à la conclusion que la formation des mots constitue un chapitre indépendant: tout comme les éléments avec lesquels opère la morphologie relèvent de la syntaxe, quant à leur contenu, et de la phonétique, quant à leur forme, sans que, de ce fait, la morphologie soit incluse dans la syntaxe ou dans la phonétique, les éléments avec lesquels opère la formation des mots relèvent du vocabulaire, quant à leur contenu, et de la morphologie, quant à leur aspect formel. C'est justeme ntcette double liaison qui confère à la formation des mots son caractère de chapitre indépendant. Il existe, en outre, une opposition entre les affixes et les morphèmes, d'une part, les mots radicaux et les dérivés, d'une autre: les affixes créent des unités lexicales nouvelles, tandis que les morphèmes créent les différentes formes du même mot; les mots dérivés ont un caractère moins arbitraire que les mots radicaux, parce qu'ils sont directement liés aux mots dont ils dérivent.

On passe ensuite à l'examen successif des trois principaux moyens de former les mots: la formation des mots composés, la préfixation et la suffixation.

Tout en mettant en évidence le peu de ressources du roumain en ce qui concerne les mots composés proprement dits (du type οἰκοφύλαξ et ῥοδοδάκτυλος) l'auteur discute la nécessité de trouver des moyens pour remplacer ce procédé, nécessité qui est particulièrement ressentie pour a terminologie technique et philosophique.

Parmi les problèmes que pose la préfixation, la communication s'occupe du rôle des préfixes comme marques de l'aspect verbal. Cet emploi des préfixes ne se trouve en latin qu'à l'état de traces; le roumain possède un système un peu plus développé, influencé par le slave. On devra élucider le rôle de chaque préfixe, en tant que marque de l'aspect, et montrer en même temps le rôle des préfixes d'origine slave, des préfixes latins phonétiquement semblables à des préfixes slaves etc.

Dans une brève esquisse historique, l'auteur montre la manière dont le système latin a été remplacé en roumain, manière différente de celle des langues romanes occidentales. Les quelques préfixes hérités du latin sont différents dans les deux groupes: les formations verbales parasynthétiques se servent, en premier lieu, du préfixe *ad-* dans les langues occidentales (fr. *accoutumer*), du préfixe *in-* en roumain (*împietri*); les langues occidentales conservent le préfixe *re-*, disparu en roumain etc. Pour la création de préfixes nouveaux, les langues occidentales ont eu recours à des prépositions et adverbes latins (*foris*, *minus*, *inde* etc.), le roumain à des emprunts au slave. On discute ensuite le rôle des préfixes récents (*re-*, *inter-*, *trans-* etc.) qui ont permis la création d'un système assez cohérent.

A l'aide de cet exposé historique on arrive à esquisser les problèmes qui doivent retenir l'attention de celui qui se propose d'étudier les préfixes roumains: la productivité, les questions de chronologie, l'étymologie, le mécanisme de l'emprunt, les efforts en vue de constituer un système, la lutte de l'ancien et du nouveau, la pénétration des préfixes nouveaux dans le langage des couches larges de la population, la situation à cet égard des divers styles de la langue littéraire etc.

Le paragraphe consacré aux suffixes commence par une discussion sur leur classification. Après avoir montré les avantages, pour une étude systématique, d'une classification basée sur les fonctions et non sur des critères formels, l'auteur s'occupe de quelques unes des questions et des catégories de la classification qu'il propose.

Passant aux questions de méthode, il souligne le rôle du fonds essentiel du vocabulaire en tant qu'ordonnateur de la dérivation, et, par conséquent, la possibilité de distinguer plus nettement les nuances à l'aide des dérivés fournis par les mots du fonds essentiel.

On passe ensuite en revue quelques problèmes qui doivent retenir l'attention des chercheurs: la productivité des suffixes, la concurrence entre plusieurs suffixes aux valeurs proches, la répartition des suffixes du point de vue stylistique, l'évolution de la valeur des suffixes et les causes qui la déterminent (dont la classification pourrait aboutir à une sémantique des suffixes), l'enrichissement du système, les tendances générales de l'évolution du système dans son ensemble etc.

Pour conclure, on affirme que le linguiste doit chercher à dégager les tendances du développement futur du système de la formation des mots en roumain. L'auteur croit pouvoir noter une certaine tendance vers la synthèse, vers l'augmentation du nombre des dérivés, au détriment des formations analytiques.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

PROBLEME DE GR...

CORESPONDENŢA TIMPURILOR *

DE

P. CREŢIA

Problema corespondenţei timpurilor, adică a raportului dintre timpul verbului din propoziţia dependentă şi cel al verbului din propoziţia regentă a fost puţin studiată de gramatica romînească. Faptul nu e lipsit de oarecare justificare: uzul romînesc nu are nimic rigid şi limba literară nu exercită nici o constrîngere din acest punct de vedere asupra vorbirii păturilor largi ale populaţiei. În alte limbi romanice, ca franceza şi italiana, există reguli stricte de concordanţă a timpurilor, care nu au intrat în obişnuinţa generală şi pe care le observă numai oamenii cu o cultură mai îngrijită. Aceste limbi, afară de faptul că au o morfologie verbală mai bogată, au însă o lungă tradiţie latinizantă de care limba noastră este aproape complet liberă. Limba literară a consacrat, cu unele mici deosebiri, uzul comun.

Totuşi, acest studiu nu este lipsit de interes, imediat ce se părăseşte punctul de vedere normativ şi se urmăreşte o definiţie pe cît posibil clară şi documentată a caracterelor specifice ale limbii romîne în ce priveşte corespondenţa timpurilor. Acest lucru implică încadrarea teoretică a problemei şi o analiză minuţioasă şi atentă a faptelor.

Într-o frază dată acţiunile din regentă sau regente şi din subordonata sau subordonatele respective pot sta între ele în două raporturi temporale: 1. — de simultaneitate şi 2. — de nesimultaneitate. Raportul de nesimultaneitate poate prezenta două cazuri: *a)* acţiunea din subordonată este anterioară acţiunii din regentă şi *b)* acţiunea din subordonată este posterioară acţiunii.

Problema constă în a arăta la ce timp stă, în limba romînă, predicatul subordonatei în raport cu timpul predicatului regentei, pentru a marca fiecare din raporturile temporale arătate mai sus.

Dar pentru a urmări faptele îndeaproape nu este indiferent: 1. — felul subordonatei şi 2. — modul verbului din subordonată. De aceea, în ceea ce urmează se va ţine sistematic seama de aceşti doi factori.

---

* Comunicare ţinută în cadrul sesiunii din ianuarie 1954 a secţiei a VI-a a Academiei R.P.R.

PROPOZIŢIILE COMPLETIVE DIRECTE

A. PREDICATUL SUBORDONATEI ESTE LA INDICATIV

I. simultaneitatea

1. Cînd în regentă se găseşte *prezentul*, simultaneitatea acţiunii din subordonată se exprimă prin *prezent*.

> *Zici că nu doreşti nimica?* SADOVEANU, O. II 120.
> *Văd că pe mine mă auzi foarte bine.* CAMIL PETRESCU, N. 9.

2. Cînd în regentă se găseşte un *timp trecut*, se pot prezenta mai multe situaţii:

a) Acţiunea din subordonată este simultană în trecut cu acţiunea din regentă dar *se continuă* şi după încetarea acţiunii din regentă, *pînă în prezentul vorbitorului*; este deci simultană cu aceasta numai într-o parte a desfăşurării sale, restul petrecîndu-se posterior acţiunii din regentă.

În această situaţie în completivă se foloseşte timpul *prezent*, ca şi cînd acţiunea subordonatei ar fi independentă.

> *Am auzit că teatrul nemţesc este foarte frumos.* FILIMON, C. 197.
> *Şi prin vorbe, prin cuvinte*
> *Badea şi-a adus aminte*
> *Cum că are-o herghelie.* TEODORESCU, P. P. 151.

b) Acţiunea din subordonată are *caracter permanent* şi ca atare nu poate fi localizată în timp, fie că este vorba de fenomene eterne, fie că este vorba de adevăruri considerate ca atare; ea este deci simultană cu orice altă acţiune, fie ea trecută, prezentă sau viitoare.

Şi în acest caz în subordonată se foloseşte *prezentul*, dată fiind calitatea formelor de prezent de a exprima acţiuni permanente, fără limită în timp (prezentul etern).

> *Marx a demonstrat că evenimentele se desfăşoară în mod dialectic.*

Faptul romînesc iese mai bine în evidenţă dacă se face o comparaţie cu limba latină. Iată un exemplu (făcînd abstracţie de mod):

> *Quanta conscientiae vis esset ostendit.* CICERO, CAT. 3, 11 (A arătat cît de mare este puterea remuşcării)

în care propoziţia completivă enunţă un adevăr considerat general (puterea remuşcării) avînd însă verbul la imperfect, în virtutea regulilor de concordanţă a timpurilor, conform cărora prezentul nu poate fi folosit printr-o secundară depinzînd de o propoziţie cu verbul la un timp trecut. Citatul ar trebui tradus, literal, astfel: « A arătat cît de mare era puterea remuşcării », autorul latin mulţumindu-se să marcheze raportul de simultaneitate dintre acest adevăr general (uis conscientiae) şi un fapt trecut (ostendit).

c) Acţiunea din subordonată, desfăşurîndu-se paralel cu acţiunea din regentă, *se sfîrşeşte şi ea în trecut*, încetează înainte de prezentul vorbitorului.

> *Onofrei şi Ieronim . . . nu vedeau că erau urmăriţi de-un om.* EMINESCU, N. 101.
> *Nu putui deosebi ce ducea . . . cu atîta băgare. . . de seamă.* HOGAŞ M. N. 123.

Se poate observa însă că dacă, în exemplele de mai sus, înlocuim imperfectul cu prezentul, exprimarea rămîne corectă, *cu toate că acțiunea din completivă nu se mai petrece în prezentul vorbitorului.* Într-adevăr, în astfel de situații se folosește foarte frecvent prezentul, chiar mai frecvent decît imperfectul.

Habar n-avea de ce face noră-sa. CREANGĂ, P. 6.
Cînd a auzit că-l cheamă așa de aprig boierul, a făcut: Hm° SADOVEANU, H. A. 34.
Mi s-a părut că văd în părul ei... cornițele cu care voise o dată să-l împungă. SADOVEANU, H. A. 39.

Lucrul este mai evident în situații ca cele prezentate sub *a)*, în care acțiunea din dependentă se continuă și în prezent. Vorbitorul însă poate să neglijeze acest lucru și să exprime numai paralelismul în trecut al celor două acțiuni, indiferent de faptul că acțiunea din secundară se continuă. În acest caz se folosește *imperfectul.*

Știa cît erau de stricați. FILIMON, C. 197.

Spre deosebire însă de latină (cf. citatul latin de mai sus), folosirea imperfectului este cu totul greșită în cazul *b)*, cînd acțiunea din secundară are un caracter permanent. Dacă cineva ar spune:

Marx a demonstrat că evenimentele se desfășurau în mod dialectic,

s-ar înțelege că ceea ce exprimă completiva a fost cîndva adevărat, dar a încetat să mai fie.

3. Cînd în regentă se găsește *viitorul,* simultaneitatea se marchează prin *viitor* sau prin *prezent* (cu valoare de viitor), precizat de un circumstanțial de timp.

Vei vedea că va reuși la concurs.
Vei vedea că mîine își dă demisia.
Poimîni te uiți împrejur și vezi ce mai este pe la noi. SADOVEANU, F. J. I 180.

II. anterioritatea

1. Cînd în regentă se găsește *prezentul,* se marchează prin *perfect* sau *imperfect.*

Știi că în anul 1821 a izbucnit revoluția Greciei și că ea își avu începutul la Iași. NEGRUZZI, I 217.
Arîndașul zice că i se părea ca și cînd ar fi fost Lică. SLAVICI, N. II 97.

2. Cînd în regentă se găsește un *timp trecut,* se marchează nu numai prin mai-mult-ca-perfect, ca timp relativ pentru anterioritatea în trecut

ci, foarte des, și prin *perfect* (chiar într-o exprimare foarte îngrijită) sau prin *imperfect* (cînd exprimă acțiuni durative).

Ce se mai întîmplase în sat, la curte, nu știam. Sadoveanu, h. a. 33.
Încet, încet... își spuse istoria și ce păți pînă să ajungă la dînsele. Ispirescu, l. 8.
Întrebă pe muma vîntului dacă i-a spus fiului său ceva. Ispirescu, l. 115.
S-a aflat... că a ieșit prin părțile scaunului nou al Domniei. Sadoveanu, n. p. 138.
Îl întrebă dacă a mîncat, el spuse că a și plătit. Camil Petrescu, n. 5.
Îmi spunea tatăl meu că-i spunea bunul său, care a fost în bătălia aceea cu căpitanul Turculeț, că mulți Leși au pierit aici și că împăratul lor de necaz mare își bătea Ulanii cu sabia. Negruzzi, i 184.

Frecvența perfectului și a imperfectului (cu valoare de timp durativ absolut), se explică prin faptul că, foarte des, acțiunea trecută din completivă nu este raportată la acțiunea trecută din regentă *ci la prezent.*

a) fie la prezentul celui care enunță fraza;

b) fie la prezentul celui a cărui vorbire completiva o redă în stil indirect.

Analiza exemplelor de mai sus dovedește acest lucru.

3. Cînd în regentă se găsește *viitorul*, anterioritatea acțiunii din completivă poate avea trei grade: anterioară prezentului, în prezent, viitoare dar anterioară acțiunii din regentă și se marchează prin *perfect, prezent*, respectiv *viitor anterior.*

Am să-ți spun cum mi-au fost petrecerile mele prin țări străine. Sadoveanu, h. a. 102.
Pe urmă om bea un pahar de vin și ți-oi povesti ce nu știi. Sadoveanu, h. a. 45.
Vei afla ce voi fi făcut între timp.

III. posterioritatea

1. Față de *prezent*, se marchează prin *viitor* sau prin *prezent* (cu valoare de viitor).

2. Față de un *timp trecut*, se marchează prin *viitor*, prin *prezent* (cu valoare de viitor) sau printr-o *perifrază.*

Cred că n-ai să mă faci s-aștept mult. M. Caragiale, cr. 10.
Să știți... că are să ningă. Sadoveanu, f. j. iii 342.
Fii încredințată că mîne n-ai să ieși cu mînele goale de la casa mea. Creangă, p. 220.
Rămîne lucru hotărît că se opresc împreună la conac pentru o gustare. Caragiale, o. i 220.
Bathori putea... fi sigur că nu va fi supărat printr-alte năvăliri în operațiile sale împotriva lui Sinan. Bălcescu, o. ii 102.
Știam că de cealaltă parte voi găsi casa podarului. Sadoveanu, p. 124.
Ne-am gîndit că vine o furtună cu ploaie. Costin, let. 171.
Credeam că nu mai vii. Camil Petrescu, n. 41.
M-a întrebat cînd vine arîndașul. Slavici, n. ii 115.
Ieri am aflat că toate textele urmează să fie revăzute în colectiv.

Observaţii: *Imperfectul* verbelor *a pleca, a sosi, a veni* etc. (toate cu acţiune momentană), precizat de un circumstanţial de timp indică şi el posterioritatea în trecut.

Cînd am sosit acasă am aflat că fratele meu pleca peste două zile în alt oraş (= urma să plece).

3. Faţă de *viitor*, se marchează tot prin *viitor*, prin *prezent* (cu valoare de viitor) sau prin *perifrază*.

(Lupilor) *li se va lua în băgare de seamă reclamaţia, cînd vor da în scris... că nu vor mai mînca carne, ci vor paşte troscot ca nişte dobitoace ce sînt.* NEGRUZZI, I 280.
Poimîine voi şti dacă renunţ sau nu.
Vom afla curînd ce urmează să se întîmple.

B. PREDICATUL SUBORDONATEI ESTE LA CONJUNCTIV

În gramaticile unor limbi ca latina, franceza sau italiana, făcute pentru vorbitori de limbă romînă, se dă o importanţă deosebită problemei corespondenţei timpurilor în cazul subordonatelor care au predicatul la conjunctiv. Şi este normal să fie aşa: limbile pomenite au 4 timpuri la conjunctiv, a căror întrebuinţare în propoziţiile dependente se face după reguli stricte, iar situaţia limbii romîne din acest punct de vedere este cu totul alta. Conjunctivul romînesc are numai două timpuri: *prezentul* şi *perfectul*, dintre care al doilea are o întrebuinţare restrînsă cum se va arăta mai jos. Să ne ocupăm deocamdată de *prezent*, încercînd să vedem ce raporturi temporale poate să marcheze. Se ştie că spre deosebire de indicativ, care exprimă acţiuni reale sau sigure, conjunctivul exprimă numai acţiuni posibile, virtuale. Dar dacă este aşa, atunci este cu neputinţă să stabilim între acţiunea reală exprimată de verbul din regentă şi acţiunea posibilă din dependentă alt raport temporal decît acela de posterioritate a acţiunii din dependentă, în ipoteza că din posibilă va deveni reală, şi aceasta indiferent de timpul regentei.

Vreu să intru la stăpîn. CREANGĂ, P. 147.

(Şi dacă voinţa mea se va realiza, *voi intra* la stăpîn)

Aşteptam să vie lumina de aur a primăverii. SADOVEANU, O. II 127.

(Şi, după ce aşteptarea lor se va isprăvi, *va veni* lumina de aur a primăverii)

Am jurat ca peste dînşii să trec falnic, fără păs. EMINESCU, O. I 147.

(Şi, dacă îmi voi ţine jurămîntul, *voi trece* peste dînşii)

Am să încerc să trec... mîine pe la dumneavoastră. CĂLINESCU, E. O. I 176.

(Şi, dacă voi izbuti, *voi trece* mîine pe la dumneavoastră).

Două verbe, *a putea* şi *a şti* [1], au prin sensul lor o situaţie specială,

[1] Cu sensul de *a se pricepe, a fi capabil de a săvîrşi anumite acţiuni în urma experienţei sau a învăţăturii* (verbul poate avea şi alte sensuri şi se poate construi şi cu indicativul cînd are sensul de *a fi informat, a afla*).

pentru că ele nu exprimă un *proces*, ci exprimă ele însele o capacitate, o posibilitate, iar completiva lor conjunctivală nu exprimă o acţiune care se poate realiza la sfîrşitul procesului din regentă (ca în cazul voinţei, aşteptării, cererii, poruncii etc.). În cazul lor nu putem vorbi ca mai sus de posterioritatea acţiunii o dată realizate.

Poţi (ai putut, vei putea) să treci rîul.
O pălărie mare şi neagră putea... să mă apere şi de ploaie şi de soare. HOGAŞ, DR. I 1.
Ştie (a ştiut, va şti) să zugrăvească.

Completivele acestor verbe nu pot fi supuse analizei raportului de timp, pentru că ele nu exprimă, ca în cazul celorlalte verbe cu conjunctivul, o posibilitate, ci conţinutul unei posibilităţi.

Observaţie. Este de altfel remarcabil faptul că aceste două verbe şi mai ales *a putea*, sînt singurele care, în limba literară actuală, mai pot avea un infinitiv complement direct în loc de completivă conjunctivală.

Perfectul conjunctivului exprimă întotdeauna acţiuni anterioare acţiunii din regentă şi este întrebuinţat în completive numai în anumite situaţii.

a) după verbele *a crede, a-şi aminti, a şti* (= « a crede », « a-şi aminti », *a-şi închipui, dar numai cînd aceste verbe sînt predicatele unor regente negative*.

Nu cred să fi greşit.
Nu ştiu să fi primit de cînd sînt decît [o singură scrisoare]... *care să-mi fi adus o veste fericită.* L. CARAGIALE, CR. 7.

Toate aceste verbe pot avea şi completive cu indicativul: *Nu cred că am greşit. Nu ştiu dacă am primit...* etc.

b) după orice verb care se poate construi cu conjunctivul prezent şi care admite prin sensul său o dependentă anterioară, *dar numai cînd acel verb este la condiţional sau la imperfectul cu valoare de condiţional trecut* (ireal).

M-aş bucura să fi prins trenul.
Puteam să nu-l fi întîlnit.

c) după verbul *a părea.*

Cel de al doilea [muncitor] *părea să fi fost un ins slab şi cu faţa suptă.* CAMIL PETRESCU, N. 17.

A. PREDICATUL SUBORDONATEI ESTE LA INDICATIV

Condiţionalul poate exprima:

a) presupunerea, ipoteza
b) dorinţa (optativ)
c) îndoiala, incertitudinea.

Cînd *prezentul* condiţionalului exprimă:

a) presupunerea, ipoteza, acţiunea completivelor în care apare nu poate fi decît *posterioară* acţiunii din regentă; şi este normal să fie aşa pentru că enunţăm sub o formă ipotetică numai ceea ce nu există încă şi poate exista mai tîrziu, în funcţie de realizarea unor anumite condiţii.

Mi-a spus că, dacă ar obţine un mic concediu, ar pleca la ţară.

b) *dorința* și *c) îndoiala*, acțiunea din completivă este întotdeauna *simultană* cu cea din regentă, oricare ar fi timpul verbului regent.

M-a întrebat dacă nu cumva aș citi cartea aceea.

(Dacă nu cumva simțeam dorința de a citi cartea în momentul în care m-a întrebat)

Mi se spunea (mi se spune) că ar avea multe cărți.

Perfectul condiționalului exprimă întotdeauna *anterioritatea* (iar, în cazul valorii ipotetice a condiționalului, și irealitatea)

a) *Mi-a spus că, dacă ar fi obținut un mic concediu, ar fi plecat la țară.*

(Dar nu l-a obținut, deci n-a plecat).

Observații. Aceeași situație o au și completivele conținînd un imperfect cu valoarea ireală a condiționalului trecut.

Mi-a spus că, dacă obținea un mic concediu, pleca la țară.

b) *M-a întrebat dacă nu cumva aș fi citit cartea aceea în vacanță.*

O dorință trecută și anterioară întrebării)

c) *Mi s-a spus că ar fi avut multe cărți, dar că le-ar fi dăruit pe toate.*

În caz de certitudine s-ar fi folosit perfectul indicativului)

I se părea ca și cînd ar fi fost Lică. SLAVICI, N. II 97.

PROPOZIȚIILE ATRIBUTIVE

I. simultaneitatea

1. Cînd în regentă se folosește *prezentul* se marchează prin *prezent.*

Toți trei rămîn încremeniți la auzul acestui ecou, ce pare că vine dintr-o altă lume. CARAGIALE, O. II 41.

Măria-sa deschide slobozii pentru dreptcredincioșii ruși care fug de sub stăpînirea Craiului. SADOVEANU, F. J. I 179.

2. Cînd în regentă se găsește un *timp trecut*, atributivele se comportă la fel ca propozițiile completive, cu o singură deosebire, dar foarte importantă: cînd acțiunea din atributivă se desfășoară și se încheie în trecut, verbul ei nu poate sta niciodată la prezent (cf. propoziții completive I 2 c.). În cazul completivei acest lucru este posibil pentru că legătura dintre verbul regent și cel dependent este foarte strînsă, primul constituind, cum s-a arătat mai sus, o marcă temporală suficientă pentru a situa în trecut ambele acțiuni. În cazul atributivei legătura dintre cele două verbe nu mai este atît de strînsă, ea făcîndu-se prin intermediul unui substantiv sau pronume, adică a unei părți de vorbire lipsite de categoria timpului.

a) (Acțiunea din atributivă se continuă și în prezent)

A ieșit prin părțile scaunului nou al Domniei la Bîrnova și la Căpotești, care-s codri mai adînci decît acesta al nostru. SADOVEANU, N. P. 138.

M-a prezentat un unchi al meu cu care sînteţi prieten. CAMIL PETRESCU, N. 7.

b) (Acţiunea din atributivă este permanentă)

Am văzut acum cîţiva ani cometa care revine numai la un veac o dată.

Gura ei roşie purta totdeauna acel surîs voluptuos şi satisfăcut care-l au femeile frumoase şi fără de dorinţe. EMINESCU, PR. 281.

Reprezentaţia improvizată era mai mult o demonstraţie de tineresc neastîmpăr şi ambiţie iscoditoare, care prevestesc de obicei marile cariere în teatru, şi în artă în genere. CAMIL PETRESCU, N. 4.

c) (Acţiunea din atributivă se încheie în trecut)

S-au întors de sară la Cetăţuie, unde îi era doamna. NECULCE, CR. 280.

Le-a făcut o jalbă... în care dovedea... că... lupii au trăit în bună pace în ţară. NEGRUZZI, I 280.

Poştaşul... glumea cu toate nevestele ce întîlnea pe drum. ALECSANDRI, PR. 178.

În citatele de sub *c)* înlocuirea imperfectului cu prezentul este, cum se vede, imposibilă, fără a schimba raportul de timp.

3. Cînd în regentă se găseşte *viitorul*, simultaneitatea se marchează prin *viitor* sau prin *prezent* (cu valoare de viitor) precizat de un circumstanţial de timp.

Vom primi bine pe delegaţii care vor sosi (sosesc) mîine.

II. anterioritatea

1. Faţă de *prezent* se marchează prin *perfect* sau *imperfect* (durativ).

Citesc cartea pe care mi-ai împrumutat-o ieri.
Scriu cu tocul de care se folosea tatăl meu în tinereţe.

2. Faţă de un *timp trecut* se marchează prin *mai-mult-ca-perfect* sau *perfect.*

Veniră în tabără nobilii Ardealului, cari pusese în picioare treisprezece mii oameni. BĂLCESCU, O. II 103.

Doctorul (după care trimisesem fără ştirea lui) intră. NEGRUZZI, I 209.

În jur se adunaseră mulţi din cei care făcuseră gălăgia de adineaori. DUMITRIU. B. F. 8.

Tîrgul Movilăului s-a bucurat... de vestea ce ne-ai trimes. SADOVEANU, N. P. 219.

Ca în cazul completivei, perfectul se foloseşte ori de cîte ori acţiunea din dependentă este raportată la prezent, nu la momentul în care se petrece acţiunea din regentă.

3. Faţă de *viitor* anterioritatea se marchează:

a) printr-un *timp trecut*, cînd acțiunea este anterioară și prezentului vorbitorului.

Voi pedepsi pe cel care a tulburat liniștea.

b) prin prezent, cînd acțiunea este simultană cu momentul vorbirii.

Voi pedepsi pe cel care tulbură liniștea.

c) prin *viitor*, *prezent* sau *viitor anterior*, cînd acțiunea e posterioară prezentului, dar anterioară acțiunii din regentă.

Voi pedepsi pe cel care va tulbura (tulbură) liniștea.
Oi încărca... ce mi-i da. EMINESCU, PR. 283.
Cel ce va mînca pipota găinii se va face năzdrăvan. ISPIRESCU, L. 274.

Viitorul anterior se folosește rar și are caracter livresc. Din nevoia de precizie, el apare mai frecvent în textele juridice.

Cel mai mare să va certa, ca un ucigătoriu, cu moarte, iar ceilalți după voia giudețului și după rane ce vor fi făcut fiecarele. PRAVILA, V. L. 150 —151 .
Mai mult să va certa cela ce-l va fi lovit în piept, decît cela ce-l va fi lovit într-un deget. PRAVILA, V. L. 150 —151.

III. posterioritatea

1. Față de *prezent*, se marchează prin *viitor* sau prin *prezent* (cu valoare de viitor).

Aranjăm căminul de zi care va fi inaugurat (se inaugurează) săptămîna viitoare.

2. Față de un *timp trecut* se marchează:

a) prin *imperfect*, față de *mai-mult-ca-perfect*
Figura omului care stătea lîngă mine nu-mi atrăsese pînă atunci atenția.

b) prin *perifrază*, *imperfect* sau *prezent* față de *perfect* sau *imperfect* (spre deosebire de completive unde poate apărea și *viitorul*, chiar dacă acțiunea din dependentă se petrece înainte de prezentul vorbitorului)

[Tracul la lecție al lui Ladima] *era fața cealaltă, a hipersensibilității și emotivității dezordonate, care aveau să facă din el un poet.* CAMIL PETRESCU, N. 10.
Am vizitat pe acei delegați străini care urmau să plece (plecau) a doua zi.
Acest mazîl de la Bălăbănești, care se uită acum liniștit la noi și grăiește așezat, a fost un om cum nu erau mulți în țara Moldovei. SADOVEANU, H. A. 45.

c) prin *viitor* sau *prezent* (cu valoare de viitor) cînd acțiunea din relativă urmează să se petreacă după momentul vorbirii.

Am vizitat pe delegații care vor pleca (pleacă, urmează să plece) mîine.

3. Față de *viitor* prin *viitor* sau *prezent* (cu valoare de viitor).

Vom selecționa cu grijă semințele care vor fi exportate.

PROPOZIȚIILE CAUZALE

I. simultaneitatea

Din punct de vedere logic cauza nu poate fi decît anterioară efectului său, adică acțiunii exprimată de regentă, de aceea cînd în regentă și cauzală apare același timp, simultaneitatea este doar formală.

Îl întrerup, deoarece iese din subiect.
Îl întrerupeam, deoarece ieșea din subiect.

De fapt acțiunea din cauzală este în chip evident anterioară celei din regenta ei.

II. anterioritatea

1. Față de *prezent* se exprimă printr-un *timp trecut.*

Traduce bine pentru că a făcut multe exerciții.
Traduce bine pentru că făcea exerciții de cîte ori avea prilejul.
Traduce bine pentru că citise în întregime pe Vergiliu încă înainte de a intra în facultate.

2. Față de *perfect*, prin *perfect* sau *imperfect* (ca timp absolut), iar față de *imperfect* prin *mai-mult-ca-perfect.*

A reușit pentru că a muncit (muncea) ziua și noaptea.
Era sobru pentru că în tinerețe îndurase multe lipsuri.

3. Față de *viitor* anterioritatea se marchează ca în cazul propoziției atributive.

III. posterioritatea

Cauza nu poate fi posterioară efectului, deci se exclude în principiu posibilitatea unor propoziții cauzale a căror acțiune să fie posterioară acțiunii din regentă. Exemple ca:

a) *Sînt bucuros că voi pleca la munte*

nu desmint principiul, căci aici cauza nu este, direct, plecarea la munte, care nu poate produce nici un efect pentru că nu a avut încă loc, ci faptul că știu, am certitudinea, *acum*, că voi pleca la munte. În alte cazuri cînd nu este vorba de o cauzalitate psihologică, acest tip de fraze nu este posibil. Nu se poate spune și gîndi o frază ca:

Se sparge geamul pentru că am să-l lovesc.

Nici într-un exemplu ca:

b) *A fost angajat pentru că este un om harnic și cinstit*

cauzala nu este posterioară regentei; ea exprimă o calitate considerată ca permanentă, care la un moment dat, în trecut, a produs un anumit efect; este evident că bunele calități au precedat angajarea și n-au apărut după aceea; avem aici de-a face cu capacitatea prezentului de a exprima acțiuni permanente, în cazul de față el exprimînd o cauză permanentă.

PROPOZIŢIILE FINALE

Probleme de corespondenţă a timpurilor nu pun decît propoziţiile finale introduse cu *de* şi cu verbul la *indicativ*, celelalte, cu subjonctivul, avînd verbul întotdeauna la prezent.

La cele cu *de* + indicativul, din punct de vedere logic acţiunea subordonatei este în chip necesar posterioară, formal însă verbul regentei şi cel al subordonatei stau *întotdeauna* la acelaşi timp.

> *Atunce au trimes împărăţia de au luat pe Manolachi.* NECULCE, CR. 441.
>
> *Două escadroane de moldoveni... merg de asediază... cetatea.* BĂLCESCU, O. II 59.
>
> *Şi alerga unii şi din tîrg de le ducea loitre.* NECULCE, CR. 361.

Observaţii. Apariţia unui timp trecut într-o propoziţie finală se explică prin faptul că scopul este considerat ca realizat.

PROPOZIŢIILE CONSECUTIVE

Propoziţiile consecutive, exprimînd efectul, consecinţa acţiunii din regentă, nu pot fi din punct de vedere logic decît posterioare.

> *Se întunecase de nu se mai vedea nimic.*
> *S-a întunecat de nu se mai vede nimic.*
> *Se-ntunecă de n-o să se mai vadă nimic.*

Din punct de vedere formal poate să apară însă şi în subordonată acelaşi timp ca în regentă, mai ales cînd verbele sînt durative sau exprimă o stare şi acţiunile pot părea simultane.

> *Era (este, va fi) aşa de ostenit, că nici nu mai putea (nu mai poate, nu va mai putea) vorbi.* SADOVEANU, C. II 112.

Iar în cazul propoziţiilor consecutive introduse cu *de* folosirea aceluiaşi timp în regentă şi dependentă este riguros necesară.

> *A mîncat de-a crăpat.*
> *Mănîncă de crapă.*
> *Ai venit după noi de nici una dintre surori nu te-a văzut.* ISPIRESCU, L. 239.
> *Ce ai la sufletul tău de eşti tot fără chef şi mîhnit.* ISPIRESCU, L. 192.

PROPOZIŢIILE CONDIŢIONALE

I. *Cu indicativul.*

Condiţia nu poate fi decît anterioară acţiunii pe care o condiţionează. Limba însă nu exprimă formal acest raport, poate tocmai pentru că el este foarte evident, şi în fraza condiţională verbele apar cel mai adesea la acelaşi

timp sau la timpuri cu aceeaşi valoare (prezent cu valoare de viitor, sau viitor).

Dacă înveţi, ştii.
Dacă înveţi, vei şti.
Dacă vei învăţa, vei şti.
Dacă învăţai, ştiai. (Imperfect cu valoare ireală sau iterativă).
Dac-ajungem cu bine acasă, desfund o bute umplută de bunicul cu hidromel. SADOVEANU, O. VII 36.
Dacă duc cu dînşii doi oşteni turci... răzăşii s-or teme şi i-or primi bine. SADOVEANU, N. P. 194.
De v-a apuca ploaia-n pădure, apoi are să vă fie greu de tot. HOGAŞ, M. N. 153.

Observaţii. 1. Cu toate că propoziţia condiţională exprimă o acţiune viitoare anterioară unei alte acţiuni viitoare, nu se foloseşte niciodată viitorul anterior. (Cf. lat. *Si didiceris, scies*).

2. Cînd condiţionala este la *prezent* (cu valoare de prezent) sau la un *timp trecut* (cu excepţia imperfectului care are valoare de condiţional trecut) condiţia este considerată ca realizată şi propoziţia capătă sens cauzal.

II. *Cu condiţionalul* (sau imperfectul cu valoare de condiţional trecut) sînt posibile numai următoarele raporturi temporale:

1. prezentul în regentă

a) Anterioritate
Dacă te-ar găsi mama, ea te-ar omorî. EMINESCU, N. 9.
Dacă ai învăţa, ai şti. (Period ipotetic)

b) anterioritate mai îndepărtată
Dacă ai fi învăţat, ai şti. (Period ireal)

2. trecutul în regentă-anterioritate
Dacă ai fi învăţat, ai fi ştiut. (Period ireal)
Dacă nu era canalie d-l Georgescu, ...aş fi rămas în slujbă. CARAGIALE, O. II 46.

Conjunctivul în periodul condiţional se comportă exact în acelaşi mod.

PROPOZIŢIILE COMPARATIVE REALE

Se comportă ca relativele, fără probleme speciale legate de natura lor.

Rău îmi pare, cum îţi pare şi ţie. NEGRUZZI, I 30.
După cum spusese Pintea de mai nainte, Ghiţă nu putu să se întoarcă acasă decît ca om lăsat pe chezăşie. SLAVICI, N. II 116.
Îngrămădise foi late de podbal rotund, pe care stăteau aşternute şi mumificate, după cum pe fiecare le apucase vremea şi le încremenise fierbinţeala vetrii, popoare întregi de sglăvoace căpăţînoase şi de boişteni cu ochii holbaţi. HOGAŞ, M. N. 154.

PROPOZIŢII TEMPORALE

În cazul propoziţiei temporale, raportul temporal dintre acţiunea din regentă şi cea din subordonată se marchează nu numai prin timpurile verbelor, ci şi prin conjuncţia subordonatoare. Analiza corespondenţei timpurilor în acest caz trebuie deci să ţină seama de amîndouă aceste elemente:

I. simultaneitatea

1. Față de *prezent* se exprimă prin prezent. Conjuncția însă precizează natura raportului, care poate fi în acest caz de două feluri:

a) cele două acțiuni se desfășoară concomitent și paralel.

Cîtă vreme nu vorbesc, gîndurile lor umblă departe. CARAGIALE, O. II 40.

Pe cînd el salută în dreapta și-n stînga... ajungem la Episcopie, tăiem drumul și intrăm la Tripcovici. CARAGIALE, O. II 46.

În timp ce tu citești, eu scriu.

b) acțiunea din regentă se petrece ori de cîte ori are loc acțiunea din subordonată (raport iterativ).

Te mai însuflețești, mai trăiești un ceas, două... cînd mai stai de vorbă cu cineva SADOVEANU, O. VII 213.

N-am trac atunci cînd vorbesc cu prietenii. CAMIL PETRESCU, N 11.

Citesc de cîte ori am timp.

Cînd lucrează nu vorbește cu nimeni.

(Este de remarcat că o temporală introdusă cu *cînd* nu poate fi simultană cu regenta ei la prezent decît în cazul raportului iterativ).

2. Față de un *timp trecut* se exprimă prin alt *timp trecut* și anume:

a) cînd acțiunile se desfășoară concomitent și paralel sau sînt iterative *în ambele propoziții* stă *imperfectul* sau, tot în amîndouă, *perfectul.*

În timp ce tu citeai, eu scriam.

Cînd lucra nu vorbea cu nimeni

Cînd grăia și rîdea i se vedeau măselele ca niște bucăți de criță. SADOVEANU, H. A. 31.

Cît ai stat la el n-ai avut nimic de suferit.

De cîte ori ai fost pe la el, ți-a dat cîte o carte.

Aici perfectul are valoare durativă sau frecventativă din pricina conjuncției sau a locuțiunilor conjuncționale *(cît, cît timp, de cîte ori)* Abaterile sînt rare și constituie erori flagrante de limbă.

Cînd o început a boncăni cu surcelele, în scîndură, iute-iute corabia se făcea la loc și era gata. RĂDULESCU CODIN, L. 3.

De cîte ori s-a găsit în fața profesorului examinator... simțea o noapte grea, compactă, în creștetul capului. CAMIL PETRESCU, N. 10.

b) cînd subordonata precizează momentul sau durata de timp în care s-a petrecut acțiunea din regentă, se folosește *perfectul* (conjuncția *cînd*), respectiv *imperfectul* (locuțiunile conjuncționale *pe cînd, în timp ce*). În regentă se găsește totdeauna *perfectul.*

Copiii fură coprinși de frică cînd se văzură închiși în magazie. ISPIRESCU, L. 274.

Pe cînd citeam, cerul s-a acoperit deodată de nori.

Se găsesc totuși fraze în care predicatul regentei stă la *imperfect,* iar temporala este introdusă de *cînd* și are predicatul la *perfect.* O analiză sumară dovedește însă că în aceste fraze regenta este aceea care arată în realitate timpul în care se produce acțiunea din temporală și nu invers, cum este

normal (*cînd* invers). Aceste fraze pot fi convertite în fraze de tipul celor de mai sus şi anume cu predicatul regentei la *perfect*, conjuncţiile *pe cînd* sau *în timp ce* şi predicatul temporalei la *imperfect*, exprimînd astfel şi gramatical raportul real dintre cele două propoziţii. O temporală cu predicatul la un timp momentan nu poate determina din punct de vedere temporal acţiunea regentei cu predicatul la un timp durativ.

Tu citeai cînd am sosit eu.
Eu am sosit în timp ce tu citeai.
Şedeam într-o amiazi culcat la tulpina unei răchiţi... cînd zării deodată figura lui Porojan. ALECSANDRI, în GHICA, S. 638.

(de fapt: *Pe cînd şedeam culcat, zării deodată...*).

3. Faţă de un *timp viitor* (viitor, prezent cu valoare de viitor) prin *viitor* sau *prezent* (cu valoare de viitor).

Cîtă vreme stau eu aici, n-are să moară nici unul. SLAVICI, N. II 154.
Cînd a creşte mai mare, îl ia bunicul peste Siret, la coasă, îl ia bunicul la vînat, în zăvoaie. SADOVEANU, O. VII 293.
Cît vei fi tu departe, eu oi tot plînge. EMINESCU, N. 13.
Voi fi sora ta... pînă ce voi muri. CAMIL PETRESCU, B. 33.
Cu grijă şi cutremur mă voi înfăţişa cînd va bate ceasul. SADOVEANU, F. J. II 93.

II. anterioritatea

1. Faţă de *prezent* se exprimă numai prin *perfect*.

Acuma, după ce ai încurcat lucrurile, te dai la o parte.
Aşa pătimesc eu de cînd te-ai dus. CAMILAR, N. I 214.

(prezentul din regentă exprimă aici o acţiune care începe în trecut, în momentul realizării acţiunii din subordonată şi se continuă pînă în prezent).

De observat că *îndată ce*, *cum* nu se pot folosi în această situaţie (vezi mai jos).

2. Faţă de un *timp trecut* printr-un alt *timp trecut* şi anume:

a) faţă de *perfect* prin *perfect* sau, mai rar, prin *mai-mult-ca-perfect*.

După ce s-au aşezat în scaune, au şi început a se sfădi. NECULCE, CR. 410.
Cum văzură copiii aceste lucruri, odată se repeziră la dînsele. ISPIRESCU, L. 67.
După ce se deteră jos... rămaseră dinaintea unui palat... cu porţile de chiparos. ISPIRESCU, L. 115.
După ce căpătarăm lămuririle trebuincioase plecarăm înainte. HOGAŞ, DR. I. 4.
De cînd ne-am despărţit... ai pierdut o lumină (= un ochi). SADOVEANU, H. A. 44.

Din pricina conjuncţiei, care exprimă suficient prin ea însăşi anterioritatea subordonatei, se foloseşte în cele mai multe cazuri perfectul, cu toate că ar fi de aşteptat mai-mult-ca-perfectul, timp relativ pentru anterioritate

în trecut. Mai-mult-ca-perfectul se folosește mai ales atunci cînd și în regentă se găsește tot mai-mult-ca-perfectul.

Se auzi atunci că al doilea vizir... împresurase Cenadul și-l luase, după ce bătuse pe comandantul cetății. BĂLCESCU, O. II 200.

De altfel, același lucru se întîmplă în latină, după *postquam, ubi (primum), ut (primum), simul ac* etc.

Lacedaemonii, postquam audierunt muros strui, legatos Athenas miserunt. CORNELIUS NEPOS.

Helvetii, ubi de Caesaris adventu certiores facti sunt, legatos ad eum miserunt. CAESAR.

Și în latină mai-mult-ca-perfectul se poate folosi dacă verbul regent este și el la mai-mult-ca-perfect.

În temporalele introduse cu *îndată ce*, mai-mult-ca-perfectul nu se întrebuințează niciodată, probabil fiindcă acțiunea temporalei este imediat anterioară, aproape simultană. Totuși nici imperfectul ca timp al simultaneității în trecut nu este posibil, deoarece temporalele de acest tip presupun o acțiune încheiată.

b) Față de *imperfect*, numai prin *imperfect*, cele două acțiuni fiind iterative.

Începea să redacteze după ce (îndată ce) aduna tot materialul.

Și dacă trecea acela stol, la un ceas și jumătate, sosea altul. COSTIN, LET. 172.

3. Față de un *timp viitor* (viitor sau prezent cu valoare de viitor) prin *viitor* sau *prezent* (cu valoare de viitor). (În această situație prezentul are întotdeauna valoare de viitor).

După ce (îndată ce) primesc cartea încep să citesc.

După ce (îndată ce) voi primi cartea, voi începe să citesc.

După ce (îndată ce) primesc cartea, voi începe să citesc.

După ce (îndată ce) voi primi cartea, încep să citesc.

Cînd unul din aceşti o sută ajunge stăpîn, apoi taie pe ceilalți nouăzeci și nouă. SADOVEANU, N. P. 254.

Lumea mă va omorî cu pietre cînd va auzi una ca asta. ISPIRESCU, L. 273.

După ce ne-om închina acolo... om păşi la ostroavele unde trăiesc... zaporojenii. SADOVEANU, N. P. 139.

Cum se va încheia în primăvară cel codru verde m-oi duce să caut pe Nicoară Potcoavă. SADOVEANU, N. P. 139.

După ce-a veni măria-sa, eu nu mai pot spune nimic. SADOVEANU, F. J. II 173.

Cum o suna clopotul Mitropoliei în dungă închid prăvăliile și ies cu oamenii lor în stradă. CAMIL PETRESCU, B. 47.

În ce privește viitorul anterior, care ar fi de așteptat aici, se poate face aceeași observație ca mai sus, pentru mai-mult-ca-perfect. Viitorul anterior apare rar chiar în situații în care prezența sa ar fi necesară, cu atît mai rar aici, unde conjuncția precizează raportul.

După ce ne-om întoarce, a fi ce-a fi, dac-om avea noroc. SADOVEANU, N. S. 60.

III. posterioritatea

Există numai două tipuri de fraze, foarte deosebite, în care temporala exprimă posterioritatea și are verbul la un mod personal.

a) propoziții temporale introduse cu *pînă.* Față de perfect:

Am citit pînă te-ai întors.

Pînă ce au înnoptat au tot mers de la Ilince în sus pre părău. NECULCE, CR. 362.

Iorgu Samson nu m-a cunoscut pînă ce nu m-am vădit cine sînt. SADOVEANU, N. P. 30.

Față de imperfect:

Citeam în fiecare seară pînă te întorceai.

Față de viitor sau prezent cu valoare de viitor:

Voi citi (citesc) pînă te vei întoarce (te întorci).

Avem să rătăcim pînă ce-om ajunge în Ucraina noastră. SADOVEANU, O. VII 42.

Observații: 1. Nu se găsesc exemple de fraze de acest tip cu predicatul regentei la prezentul cu valoare strictă de prezent. Sensul frazei implică întotdeauna continuarea acțiunii din regentă în viitor. De aceea apar întotdeauna în astfel de regente verbe durative.

2. Predicatul regentei și cel al dependentei stau întotdeauna la același timp.

b) propoziții temporale introduse cu *cînd.*

Față de mai-mult-ca-perfect:

Cînd am sosit tu plecaseși.

Soarele asfințise, cînd ieșiră din cort. SADOVEANU, O. VII 24.

Față de viitorul anterior: *Cînd vei sosi tu eu voi fi plecat.*

Observații: 1. În fraze de acest tip, spre deosebire de atîtea alte cazuri, folosirea acelor timpuri relative este riguros necesară, dar în regente, nu în dependente.

2. Să se observe caracterul riguros momentan al verbelor din ambele propoziții.

CONCLUZII

Analiza detaliată a faptelor de corespondență a timpurilor, adică a raportului în care stă timpul subordonatei față de timpul regentei, nu duce la stabilirea unor reguli generale. Ea permite însă cîteva generalizări, care dacă nu pot cuprinde într-o formulă diversitatea faptelor, cel puțin pot limpezi într-o anumită măsură natura lor.

Limba dispune de un număr de timpuri ale verbului care au, fiecare, o valoare fundamentală, și, unele, valori derivate, de natură strict gramaticală sau de natură stilistică. În frază, corespondența timpurilor are la bază schema raportului dintre valorile fundamentale ale timpurilor și analiza nu se poate dispensa de a raporta cazurile concrete la această schemă care nu este un cadru formal ci ține de structura însăși a gîndirii și a mijloacelor de expresie.

Sînt însă o serie de fapte care determină, prin raport la schemă, abateri, nedeterminări sau lacune şi care duc, în realitatea vie a limbii la diversitate. Aceşti factori sînt:

1. *Factori care țin de valoarea și întrebuințarea timpurilor.*
   a) Valorile derivate ale timpurilor.
   b) Întrebuințarea restrînsă a timpurilor relative.
2. *Factori care pot exprima raporturi de timp și nu țin de forma verbului*
   a) Legătura dintre subordonată și regenta ei.
   b) Prezența conjuncțiilor temporale și a circumstanțialelor de timp.
3. *Factori care restrîng numărul raporturilor temporale posibile.*
   a) Natura propoziției subordonate
   b) Valoarea modului
   c) Sensul verbelor.

În expunerea analitică s-a putut urmări rolul fiecăruia dintre acești factori de la caz la caz. Aici sînt necesare doar cîteva generalizări.

Prezentul exprimă o acțiune simultană cu momentul vorbirii, viitorul, o acțiune posterioară acestui moment, imperfectul și perfectul, o acțiune anterioară (primul fiind durativ, al doilea exprimînd o acțiune încheiată). Acestea sînt timpurile absolute.

Timpurile relative, mai-mult-ca-perfectul și viitorul anterior, exprimă acțiuni anterioare unei alte acțiuni, primul, anterioare unei acțiuni trecute, al doilea, unei acțiuni viitoare.

Timpurile absolute au însă și ele valori de relație, atunci cînd nu le mai raportăm la momentul vorbirii, ci la alt timp: prezentul e posterior unui timp trecut, simultan cu un prezent, anterior viitorului; imperfectul este posterior mai-mult-ca-perfectului, simultan cu perfectul sau imperfectul, anterior prezentului și viitorului; viitorul este posterior tuturor celorlalte timpuri și simultan sau posterior față de un alt viitor etc.

I

1. Dar prezentul, pe lîngă valoarea sa fundamentală de a exprima o acțiune simultană cu momentul vorbirii mai are și altele. De pildă, poate exprima o acțiune viitoare (însoțit sau nu de un circumstanțial de timp), devenind în acest caz echivalent cu viitorul și putînd fi folosit ca atare; sau exprimă pur și simplu acțiunea, fără considerație de timp, și atunci, ca timp de relație devine indiferent. De asemenea perfectul unor verbe are valoare de prezent: *am aflat* = *știu*.

2. Pe de altă parte, toate faptele arată că mai-mult-ca-perfectul și viitorul anterior sînt timpuri cu o întrebuințare restrînsă, livrescă, în așa măsură încît întrebuințarea lor, mai ales a viitorului anterior, în vorbirea obişnuită, poate să apară pretențioasă. Funcțiile lor sînt preluate în mod curent de perfect, respectiv viitor, adică de două timpuri absolute. S-a văzut că este vorba de o raportare la momentul vorbirii, indiferent de timpul regentei.

II

1. Cînd legătura dintre subordonată și regentă este foarte strînsă, timpul regentei ajunge să fie suficient pentru situarea în timp a ambelor acțiuni. S-a văzut acest lucru în cazul completivei directe (subordonata cea

mai strîns legată de regenta ei), unde s-a arătat că unei regente cu predicatul la trecut îi poate corespunde, ca simultană, o completivă cu predicatul la prezent, deşi în realitate acţiunea din dependentă s-a încheiat.

Avem de-a face deci cu un caz în care o acţiune este situată în timp nu prin forma verbului care o exprimă ci printr-o relaţie sintactică.

2. Alte mijloace, cu totul deosebite de a exprima sau preciza timpul altfel decît prin forma verbului sînt conjuncţiile temporale şi circumstanţialele de timp.

Rolul conjuncţiilor este ilustrat de discuţia de la corespondenţa timpurilor în subordonatele temporale.

Circumstanţialele de timp joacă şi ele un rol important, mai ales cînd precizează valoarea de viitor a unui prezent.

3. Şi natura subordonatei poate avea un rol analog. În cazul condiţionalei de pildă, raportul logic implică posterioritatea acţiunii condiţionate, faţă de cea care o condiţionează. Totuşi, în ambele propoziţii poate apărea şi apare aproape întotdeauna acelaşi timp, raportul logic făcînd inutilă precizarea formală.

III

1. Natura propoziţiei are însă şi alt rol din punctul de vedere al corespondenţei timpurilor: acela de a face imposibile din punct de vedere logic anumite raporturi temporale. Un exemplu îl constituie chiar fraza condiţională unde nu se poate concepe o regentă anterioară subordonatei. Tot aşa consecutiva şi finala nu pot fi anterioare regentelor respective, iar cauzala nu poate fi decît aparent posterioară regentei sale.

Şi conjuncţiile temporale au un rol în această privinţă. Nu se poate concepe de pildă o propoziţie temporală introdusă cu *după ce* simultană sau posterioară regentei sale.

2. Valoarea modului poate să joace acelaşi rol. S-a văzut la completiva directă că conjunctivul prezent nu poate marca decît posterioritatea, în măsura în care conjunctivul nu exprimă decît acţiuni posibile.

3. Sensul verbelor. Sînt verbe care prin înţelesul lor nu pot intra în anumite raporturi de timp. Este, printre altele, cazul verbului *a pleca*, al cărui prezent şi imperfect nu exprimă o acţiune simultană în prezent, respectiv trecut, ci numai o acţiune posterioară. (Cînd spun *plec* n-am plecat încă, iar după ce am plecat nu mai pot spune *plec*).

★

Dacă facem o comparaţie între limba latină clasică şi limba romînă, din punctul de vedere al corespondenţei timpurilor, constatăm:

1. La indicativ latina foloseşte cu mai multă stricteţe mai-mult-ca-perfectul indicativului şi viitorul anterior, chiar în situaţii în care romîna nu le foloseşte de loc.

Cînd ai venit la mine, ţi-am dat o carte — Cum ad me uenisses (m.m.c.p.), *tibi librum* dedi (pf).

Dacă vei învăţa, vei şti = Si didiceris, (viit. ant.), *scies* (viit.).

2. Faţă de cele patru timpuri ale conjunctivului latin romîna prezintă numai două, dintre care unul cu întrebuinţare restrînsă cum s-a văzut (De la latină la romînă rolul conjunctivului în subordonare a scăzut considerabil

fiind înlocuit în multe situaţii cu indicativul sau condiţionalul). În latină existau reguli stricte de corespondenţă a timpurilor conjunctivului, reguli care, fireşte, în romînă lipsesc şi o dată cu ele şi capitolul respectiv de gramatică. De aici, impresia că în limba romînă nu se pune problema corespondenţei timpurilor în general confundîndu-se punctul de vedere teoretic cu cel normativ.

3. Din totalitatea faptelor se degajă impresia că în limba romînă dependentele constituie cu regentele lor o unitate mult mai liberă decît în latină, timpul regentei avînd o influenţă mai redusă asupra timpului dependentei. Este o situaţie asemănătoare cu cea din greaca clasică, unde optativul stilului indirect, nu este de loc obligatoriu, completivele putîndu-şi foarte bine păstra modul din stilul direct, chiar după un timp istoric, ceea ce din punctul de vedere al sintaxei latine, este o imposibilitate. Cazul completivei cu predicatul la prezent, simultană cu o regentă la trecut *(auzeam că mă strigă)* nu tulbură această impresie generală, ci dimpotrivă, căci verbul regentei ar trebui să aducă în sfera trecutului verbul dependentei şi formal, nu numai logic, cum se întîmplă în romîneşte. De altfel în latină se observă o grijă mai mare decît în romînă în ce priveşte marcarea *formală* riguroasă a raporturilor temporale, mai ales în trecut.

Comparată cu fraza latină, ale cărei elemente se determină atît de riguros şi uneori atît de mecanic unele pe altele, fraza romînească este mai liberă, mai suplă şi mai analitică.

СОГЛАСОВАНИЕ ВРЕМЕН

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Под согласованием времен обычно понимается отношение между временем сказуемого в сослагательном наклонении прямого дополнительного предложения и временем сказуемого главного предложения. Обычно к этому сводятся объяснения, которые даются в описательных и нормативных грамматиках. Иногда выделяется специальная статья, трактующая подчиненные предложения в изъявительном наклонении. С этой ограниченной точки зрения положение румынского языка может быть определено следующим образом.

а) Времена изъявительного наклонения обозначают те же отношения, что в латинском и других романских языках; по сравнению с латинским языком, взятым как тип, румынский язык представляет значительно больше свободы в использовании давно прошедшего времени и, особенно, предшествующего будущего, другими словами, меньше заботы к формальному обозначению отношений предшествования. Другой, еще более специфической особенностью румынского языка, является употребление настоящего времени в прямом дополнительном предложении, действие которого одновременно с прошедшим действием главного предложения; это объясняется тем, что в этом случае время главного предложения достаточно указывает место обоих действий в прошлом.

б) В румынском языке существуют только два времени сослагательного наклонения (по сравнению с четырьмя в латинском и других романских языках); учитывая также то, что простое прошедшее употребляется довольно редко и в совершенно определенных случаях,

которые анализируются этой статьей, можно утверждать, что в румынском языке проблема согласования времен сослагательного наклонения не существует, так как отношения времен формально не выражаются и понимание их основывается на контексте.

Эта статья выходит однако из рамок чисто практической и учебной стороны вопроса, пытаясь проследить отношения времени во всех типах подчиненных предложений и зафиксировать все факторы, играющие роль в выражении отношений времен: многочисленные значения времен и наклонений, логическое соотношение главного и подчиненного предложений, наличие союзов и наречий времен, значение глаголов и т. д. Анализ этот не мог привести к выводам общего характера, но привел к обнаружению ряда подробностей, некоторые из которых встречаются и в других языках, имея в виду универсальный характер выраженного отношения, а другие являются специфическими особенностями румынского языка, как например случай окончаний изъявительного наклонения, отчасти окончаний условного наклонения и, особенно, некоторых типов предложений времени, в которых соотношение союза и глагольной формы создает специальные случаи.

Проанализированные явления создают впечатление, что в румынском языке подчиненные предложения вместе с главными предложениями представляют собой значительно более свободную формацию, чем в латинском языке, так как время главного предложения имеет меньше влияния на время подчиненного предложения.

Это положение напоминает древнегреческий язык, где желательное наклонение косвенного стиля не является обязательным и дополнительные предложения могут прекрасно сохранять наклонение прямого стиля, даже если следуют после исторического времени, что, с точки зрения латинского синтаксиса, является невозможным. Случаи дополнительного предложения со сказуемым в настоящем времени при главном предложении в прошедшем времени *auzeam că mă strigă* не нарушает этого общего впечатления, даже напротив, так как глагол главного предложения должен был бы привести глагол подчиненного предложения в сферу прошедшего времени и формально, а не только логически, как это имеет место в румынском языке. Вообще в латинском языке наблюдается значительно большая забота, чем в румынском, в отношении строго фромального обозначения отошения времени, в особенности что касается прошедшего времени.

По сравнению с латинской фразой, элементы которой определяются с такой строгостью и часто в такой механической зависимости один от другого, румынская фраза представляется значительно более свободной, гибкой и аналитической.

LA CORRESPONDANCE DES TEMPS

(RÉSUMÉ)

Par correspondance ou concordance des temps on entend habituellement la relation entre le temps du verbe au subjonctif d'une proposition complétive directe et le temps du verbe de la proposition principale. C'est ce que présentent en général les grammaires descriptives et normatives. Par-

fois l'on trouve un paragraphe qui traite des propositions subordonnées à l'indicatif.

À ce point de vue restreint, la situation de la langue roumaine peut être ainsi définie:

a) *Les temps de l'indicatif* marquent les mêmes rapports qu'en latin et autres langues romanes; par rapport au latin, considéré comme type, le roumain présente cependant plus de liberté en ce qui concerne l'emploi du plus-que-parfait et surtout du futur antérieur, c'est à dire moins d'attention à marquer d'une manière formelle le rapport d'antériorité; une autre particularité, plus spécifique encore, est l'emploi du présent dans une proposition *complétive directe* dont l'action est simultanée avec l'action *passée* de la principale qui s'explique par le fait que, dans cette situation, le temps de la proposition principale est suffisant pour situer les deux actions dans le passé.

b) *Les temps du subjonctif* n'étant que deux (par rapport aux quatre du latin et des autres langues romanes) et tenant compte du fait que le parfait s'emploie assez rarement et dans des situations déterminées, analysées dans cet article, on peut dire qu'en roumain le problème de la correspondance des temps du subjonctif n'existe pas; les rapports des temps ne sont pas exprimés formellement et leur compréhension est basée sur le contexte.

L'article dépasse cependant les limites pratiques et didactiques du problème, essayant de suivre les rapports de temps dans tous les types de subordonnées et d'enregistrer tous les facteurs qui interviennent pour exprimer les rapports de temps: les valeurs multiples des temps et des modes, le rapport logique entre les propositions subordonnées et la principale, la présence des conjonctions et des adverbes de temps, le sens des verbes etc. Cette analyse ne pouvait mener à des conclusions d'ordre général; mais elle a permis de constater quelques faits de détail, dont certains se retrouvent dans d'autres langues aussi, étant donné l'universalité du rapport exprimé; d'autres détails sont spécifiques à la langue roumaine, telle la situation des finales à l'indicatif, en partie, celle des conditionnels et spécialement celle de certains types de propositions de temps, où la relation conjonction — forme verbale crée des situations spéciales.

L'impression qui se dégage de l'ensemble des faits est qu'en roumain les subordonnées constituent avec la principale une unité beaucoup plus libre qu'en latin, le temps de la principale ayant moins d'influence sur celui de la subordonnée. C'est une situation similaire à celle du grec classique où l'optatif du style indirect n'est nullement obligatoire, les complétives pouvant fort bien garder le mode du style direct, même après un temps historique, ce qui au point de vue de la syntaxe latine constitue une impossibilité. Le cas de la complétive dont le verbe est au présent, simultanément avec une principale au passé (auzeam că mă strigă = *j'entendais qu'on m'appelle*) ne trouble pas cette impression générale, car le verbe de la principale devrait amener dans la sphère du passé le verbe de la subordonnée d'une manière non seulement logique, mais formulle aussi, comme cela se passe en latin. D'ailleurs, en latin, on observe plus de soin qu'en roumain de marquer d'une manière *formelle* rigoureuse les rapports des temps, surtout au passé.

Comparée à la phrase latine, dont les éléments se déterminent si rigoureusement et parfois si mécaniquement les uns les autres, la phrase roumaine est plus libre, plus souple et plus analytique.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

PROBLEME DE GRAMATICĂ ŞI VOCABULAR

ACCENTUAREA DERIVATELOR CU DOUĂ SUFIXE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

EM. VASILIU

Între locul accentului şi sistemul de derivaţie al limbii romîne există o strînsă legătură. Unele sufixe, ca *-el*, *-iţă* etc., atrag deplasarea accentului de pe temă pe sufix. Alte sufixe, ca *-ed*, *-eş*, lasă neschimbat locul accentului. Cele mai multe sufixe atrag deplasarea accentului. (Cf. PASCU, SUF., 1,322, pass.)[1]

Dat fiind că derivatul *perniţă* se opune cuvîntului bază *pérnă* atît prin elementul sufixal *-iţă*, cît şi prin modul de accentuare, vom considera că *perniţă* este format cu ajutorul unui morfem de derivaţie multiplu: elementul sufixal + deplasarea accentului.

În cazul în care vocala din radical poate varia în funcţie de accent, morfemul de derivaţie devine tripartit, deoarece deplasarea accentului implică o alternanţă în vocalismul radical. Fenomenele se condiţionează în modul următor: sufixaţia determină deplasarea accentului, deplasarea accentului poate determina o alternanţă în vocalismul radical. Elementele morfemului multiplu se ierarhizează deci astfel: 1° sufixaţie, 2° deplasare de accent, 3° alternanţă în vocalismul radical:

casă + *-uţă* > (1°)* ***cásuţă*** > (2°)* ***casúţă*** > (3°) ***căsúţă***[2]

Există morfeme de derivaţie multiple care nu implică deplasarea accentului. Cînd vocala accentuată din radical variază în raport cu vocala din silaba imediat următoare, ataşarea sufixului feminin *-ă* sau *-e* poate provoca diftongarea vocalei din radical. Elementele morfemului se ierarhizează astfel: 1° sufixaţie, 2° alternanţă în vocalismul radical:

ológ + *-ă* > 1°* *ológa* > 2° *ol**oá**gă*

În ambele cazuri, alternanţa în vocalismul radical reprezintă o posibi-

---

[1] G. Pascu, *Sufixele romîneşti*, Bucureşti—Leipzig—Viena, 1916.

[2] Există cazuri în care, prin sufixaţie, se produce o alternanţă chiar atunci cînd radicalul conţine un *a*, *o*, *ea*, *ia*, *oa* neaccentuat; *Bacău* + — *an* > *băcăuán*, cf. *A. Graur* BL VII, p. 165 şi urm. Faptul demonstrează că există cazuri în care sufixaţia determină în mod *direct* vocalismul radical, nu prin intermediul accentului, ca de obicei.

litate, realizabilă numai în funcţie fie de natura vocalei, fie de poziţia ei faţă de accent [1].

Derivaţia se poate face cu ajutorul unui singur sufix *(ciubotă + -ar > ciubotar)* sau cu două sufixe *(ciubotă + -ar + -ie > ciubotărie)*.

În lumina celor arătate pînă aici, ne vom ocupa de derivatele cu două sufixe.

Am văzut că există sufixe care implică deplasarea accentului (categoria *a*) şi sufixe care nu o implică (categoria *b*). În cazul derivatelor cu două sufixe, posibilităţile de combinare a sufixelor din cele două categorii sînt următoarele:

1° *a* + *a*
2° *a* + *b*
3° *b* + *a*
4° *b* + *b*

1° Cînd ambele sufixe fac parte din categoria *a*, accentul se deplasează pe ultimul sufix:

-áşcu + *-án* > *-aşcán* : *romaşcán* < **romnaşcán* < *Róman* (Pascu, suf. 296); *-ălă* + *-óg* > *-ălóg*: *pisălóg* < *piséz* (Pascu, suf. 213); *-ár* + *-íe* > *-ăríe*: *ciubotăríe* < *ciubotár* (Pascu, suf. 184) < *ciubótă*; *-úş* + *-él* > *-uşél*: *căluşél* < *cal* (Pascu, suf. 149); *-úş* + *-ór* > *-uşór*: *acuşór* < *ac* (Pascu, suf. 166) etc.

2° Cînd primul sufix face parte din categoria *a* şi cel de-al doilea din categoria *b*, accentul se deplasează pe sufixul penultim: *-ár* + *-nic* > *-árnic*: *slugárnic* < *slúgă* (Pascu, suf. 337); *-ái* + *-iţă* > *-áiţă* [2]: *şopîrláiţă* «inflamaţie a amigdalelor» şi «plantă cu care se vindecă această boală» < *şopîrlă* (Pascu, suf. 263) etc.

3° Cînd primul sufix face parte din categoria *b* şi cel de-al doilea din categoria *a*, accentul se deplasează pe sufixul ultim: *-ov* + *-án* > *-ován*: *prostován* < *prost* (Pascu, suf. 288); *-eg* + *-ái* > *-egái*: *jărăgái* «jăratic mult» < *jar* (Pascu suf. 202); *-eg* + *-áu* > *-egău*: *fumăgău* < *fum* (Pascu, suf. 317) etc.

4° Cînd ambele sufixe fac parte din categoria *b*, accentul rămîne pe temă: *-ăt* + *-ă* > *-ătă*: *zácătă* «bătătură» («pe ce vreme aţi scos vitele din zăcată?») < *zac* (Pascu, suf. 34); *-ur* + *-ă* > *-ură*: *ştérgură* «prosop» *şterg* (Pascu, suf. 56); singurele exemple.

Din cele de mai sus rezultă că, în cazul derivatelor cu două sufixe accentul se deplasează întotdeauna pe u l t i m u l sufix, atunci cînd acesta face parte din categoria *a*; un sufix penultim din categoria *a* nu poate atrage accentul decît în cazul în care sufixul ultim nu implică deplasarea accentului.

Sufixul penultim stă faţă de sufixul ultim în acelaşi raport în care stă radicalul faţă de sufix: el intră, ca şi radicalul şi împreună cu acesta, în sfera

---

[1] În legătură cu problema morfemelor de derivaţie multiple, v. J. K u r y ł o w i c z, *La nature des procès dits « analogiques »*, « Acta linguistica », vol. V, fasc. 1, p. 15 şi urm.

[2] Sufixul *-iţă* implică de obicei deplasarea accentului: *garoáfă* + *-iţă* > *garofíţă*; în unele cazuri însă nu implică deplasarea accentului: *bívol* + *-iţă* > *bívoliţă*. În acest caz, avem a face cu sufixul *-iţă* în cea de a doua situaţie.

de implicaţii a ultimului sufix. Penultimul sufix poate să-şi piardă accentul sau să-şi modifice vocalismul:

cízmă + *-ár* + *-ie* > *cizm* + *-ăr* + *-íe*

rezultă deci că sufixul penultim este în dependenţă directă de sufixul ultim. Putem deci stabili că *accentuarea derivatelor variază în raport cu regimul de accentuare al ultimului sufix.*

Ţinînd seamă de cele de mai sus, putem spune că derivatele sînt oxitone, paroxitone sau proparoxitone, în funcţie de structura silabică a ultimului sufix, în cazurile 1° şi 3° şi în funcţie de structura silabică a ambelor sufixe, în cazul 2°. În cazul 4° derivatele sînt totdeauna proparoxitone, întrucît ambele sufixe sînt monosilabice.

Rezultă că, din acest punct de vedere, numai categoria 2° de derivate pune unele probleme. Vom da lista întreagă a formelor oxitone, paroxitone şi proparoxitone, rezultate din combinarea unui sufix din categoria *a* cu unul din categoria *b*:

a) *oxitone*: nu există

b) *paroxitone*: *-álnic, -áncă, -árnic, -oáncă, -ícă, -îce, -oáică, -úică, -úşcă*

c) *proparoxitone*: *-áiţă, -áriţă*[1].

Se observă, după cum era de aşteptat, că derivatele din categoria 2°, nu cuprind forme oxitone.

Se observă, de asemenea, că formele proparoxitone sînt datorite structurii disilabice a ultimului sufix.

Eliminînd din discuţie derivatele din categoria 4°, care sînt foarte rare şi care nu pun probleme, deoarece accentul nu se deplasează de pe radical, ajungem la concluzia că *derivatele din categoria* 1°,2° *şi* 3° *sînt oxitone, paroxitone sau proparoxitone, în raport cu structura silabică a ultimului sufix.*

Putem, în concluzie, să formulăm următoarea lege de accentuare a derivatelor cu două sufixe:

În derivatele cu două sufixe, locul accentului este determinat de regimul de accentuare şi de structura silabică a ultimului sufix. În cazul în care ambele sufixe sînt neaccentuate, derivatele sînt totdeauna proparoxitone.

УДАРЕНИЕ В ПРОИЗВОДНЫХ СЛОВАХ С ДВУМЯ СУФФИКСАМИ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В румынском языке существуют суффиксы, вызывающие перемещение ударения с основы на суффикс, и другие, не меняющие места ударения. В производных словах с двумя суффиксами место ударения определяется режимом ударения и силлабической структурой последнего суффикса. В случае, когда оба суффикса безударные, производные слова всегда пропарокситонные.

[1] Lista a fost alcătuită pe baza materialului extras din Pascu, op. cit.

L'ACCENTUATION DES DÉRIVÉS À DEUX SUFFIXES, EN ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

Il y a en roumain des suffixes qui attirent le déplacement de l'accent du thème sur le suffixe et d'autres qui laissent l'accent à la même place. Dans les dérivés à deux suffixes la place de l'accent est déterminée par le régime d'accentuation et par la structure syllabique du dernier suffixe. Au cas où les deux suffixes ne sont pas accentués, les dérivés sont toujours proparoxytones.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

PROBLEMELE LIMBII LITERARE

DESPRE LIMBA LUI NECULCE

DE

ACADEMICIAN IORGU IORDAN

Printre numeroasele manuscrise în care ni s-a transmis cronica lui Ion Neculce se află unul de o importanţă deosebită în ce priveşte autenticitatea. Este vorba de manuscrisul existent la Academia R.P.R. şi înregistrat sub nr. 253.

Importanţa lui constă în faptul că are cîteva pagini scrise de Neculce însuşi[1]. Aceasta dovedeşte nu numai că cronicarul nostru l-a avut în mînă, ci că l-a şi urmărit foarte de aproape, controlîndu-l, dacă nu pe baza unui text anterior, scris în întregime de mîna sa, cel puţin cu ajutorul memoriei, izvorul principal al cronicii.

Iată pasajele scrise de mîna lui Neculce[2]: foaia 257 v° (cîteva cuvinte

---

[1] La sfîrşitul volumului al II-lea (din întîia ediţie, cu litere chirilice) din « Letopisiţile Ţării Moldovii », M. Kogălniceanu, primul (şi pînă astăzi singurul) editor adevărat al lui Neculce, spune următoarele despre acest manuscris, căruia el i-a dat numărul de ordine I (spre a-l deosebi de celelalte): « Originalul cronicii lui Neculce, scris, cea mai mare parte, de chiar mîna sa ». Iar pe prima foaie (adăugată ulterior) a manuscrisului, editorul a făcut această însemnare: « N. 1 al letopisețului ce mi-au slujit la colecţie pentru Neculce — M. Kogălniceanu ». Este absolut de neînţeles cum a putut face Kogălniceanu o asemenea afirmaţie, care nu corespunde aproape de loc adevărului. O examinare sumară a manuscrisului arată foarte clar că este cu neputinţă să-l atribuim lui Neculce (în ce priveşte, evident, scrierea propriu-zisă), şi aceasta, în primul rînd, pentru motivul că cele 264 de foi care conţin cronica lui Neculce sînt scrise, judecînd după grafie, de opt sau nouă mîini diferite. Afară de asta, se vede uşor că avem a face cu copişti de meserie: chiar cei care scriu mai puţin îngrijit se dovedesc, sub raportul pur tehnic, mult superiori unui cronicar, oricît de învăţat, din vremea aceea. Singura explicaţie ar fi că Kogălniceanu s-a lăsat indus în eroare de însemnarea făcută pe o foaie mică de hîrtie, introdusă ulterior (la legarea din nou a întregului manuscris) între foile 436 şi 437 ale acestuia (paginaţia este cea dată de fosta Academie Romînă, după intrarea acesteia în posesia manuscrisului): « Aceste rînduri [este vorba de transcrierea făcută de autorul însemnării de pe foaia precedentă] sînt copiete de pe fila 490 din dos, scrise chear de mîna Vornic. Neculce, şi ori unde să va vide asemenea icoană, este tot a lui; înse trebui luat sama: că ce mai mare parte din această carte este scrise tot de dînsul, deşi să vedi a fi mai frumos decît rîndurile de sus pomenite ». Pare neverosimil, dar nu văd cum s-ar putea explica altfel această greşeală, într-adevăr surprinzătoare, a lui Kogălniceanu.

[2] Numerotaţia foilor o dau după paginaţia introdusă de fosta Academie Romînă. Trebuie să arăt că acest manuscris conţine următoarele opere istorice: *a)* De neamul Moldovenilor (Miron Costin); *b)* Despre descălecatul dintîi al ţării Moldovei (N. Costin); *c)* Cronica lui Ureche; *d)* Cronica lui Miron Costin; *e)* Cronica lui Neculce. Are numeroase lipsuri (foi rupte), cum dovedeşte, între altele, paginaţia originară, care nu-i continuă. Lipsesc astfel « O samă de cuvinte » şi multe pasaje, unele întinse, din cronica lui Neculce.

pe marginea din stînga); foaia 264 v° (4 rînduri adăugate, în locul lăsat gol, la sfîrşitul capitolului 83); 304 r° (4 rînduri la sfîrşitul cap. 86); 313 v° (4 rînduri la sfîrşitul cap. 88); 417 r° (cam $1^1/_2$ rînduri pe marginea jumătăţii de sus a paginii); 421 r° (ceva mai mult de un rînd în mijlocul paginii, la sfîrşitul unui paragraf); 429 r° (4 rînduri, dese, pe marginea paginii); 432 v° (1 rînd pe margine); 433 r° ($1^1/_2$ rînduri pe marginea din dreapta şi aproape un rînd pe cea din stînga); 436 v° ($6^1/_2$ rînduri în textul copistului, care a scris primele 3 şi ultimele $14^1/_2$ rînduri ale paginii); 437 v° ($^1/_2$ rînd, la sfîrşitul unui paragraf); 438 r° (7 rînduri în mijlocul paginii, scrisă în cea mai mare parte de copist); 438 v° (ultimele 16 rînduri ale paginii); 439 r° (pagina întreagă); 450 r° (ceva mai mult de un rînd în mijlocul paragrafului); 453 v° (un rînd spre sfîrşitul paginii, tot în cuprinsul unui paragraf); 473 r° (cuvintele Sfeti Gorghie [sic !] în locul rămas gol din rîndul 4); 474 r° şi 474 v° (ambele pagini în întregime) [1].

Întrucît textul cronicii lui Neculce umple foile 215—478, rezultă, din cele arătate, că majoritatea adaosurilor făcute de cronicar se găsesc către sfîrşitul manuscrisului. Faptul nu este de loc întîmplător. Ultimele 50 de foi (aproximativ !) sînt scrise de copişti cam neglijenţi în ce priveşte atît scrierea propriu-zisă, cît şi reproducerea mai mult ori mai puţin corectă a limbii folosite de cronicar. Intervenţia acestuia pare însă a fi fost determinată numai de neîncrederea pe care i-o inspirau copiştii în legătură cu integritatea conţinutului (dacă acesta era, adică, exact şi complet). Aşa cred că trebuie interpretate adaosurile lui Neculce, care se reduc la simple completări, fără nici o modificare a formei [2] sau măcar a conţinutului.

Atenţia cu care autorul a urmărit textul cronicii sale se vede mai ales din adaosurile făcute în interiorul paragrafelor sau pe marginea paginilor. Ele dovedesc, aş spune, un fel de colaborare cu copistul, în sensul că, pe măsură ce acesta transcria textul original (sau, mai puţin probabil, o copie anterioară), cronicarul controla transcrierea şi intervenea cu adăugiri, ori de cîte ori i se părea necesar. Nu putem presupune că adăugirile au fost făcute ulterior, după ce copistul transcrisese un număr de pagini sau de paragrafe. În această ipoteză ar trebui să admitem că sau copistul sau Neculce ştia de mai înainte unde va fi nevoie de adăugit anumite lucruri, ceea ce este cu totul neverosimil.

În ce priveşte completările mai puţin numeroase făcute la sfîrşitul unor capitole, situaţia se prezintă foarte clar. Între sfîrşitul unui capitol şi începutul celui imediat următor, copistul a lăsat deseori un loc gol, mult mai mare decît era necesar pentru separarea capitolelor. Cîteodată acest spaţiu ocupă aproape o treime din pagină. Nu încape îndoială că copistul a avut dispoziţii să procedeze astfel, şi faptul că uneori spaţiile goale au fost folosite de Neculce pentru a face adăugiri vorbeşte hotărît în sprijinul afirmaţiei mele.

Mai mult decît atît. Chiar între două paragrafe consecutive există, de obicei, un spaţiu nescris, prea mare ca să credem că el s-ar explica prin simpla deprindere a copiştilor de a arăta în mod material sfîrşitul unui paragraf şi începutul altuia. Iar dacă la aceste constatări adăugăm pe aceea,

---

[1] Ar fi de adăugat colontitlurile cîtorva zeci de foi de la sfîrşitul cronicii.

[2] În privinţa limbii se poate spune că cronicarul însuşi este mai puţin atent decît cel mai neglijent dintre copişti. Vom vedea aceasta mai departe.

aparent şi mai curioasă, că spaţiile goale în discuţie apar exclusiv în partea de manuscris care conţine cronica lui Neculce şi lipsesc cu totul în celelalte, presupunerea mea se transformă în siguranţă.

Trebuie să mai arăt că deosebirea dintre aspectul tehnic aici în discuţie al textului primelor patru cronici şi acela al cronicii lui Neculce merge şi mai departe. Paginile acelora au, în mod obişnuit, cîte 24—25 de rînduri, pe cînd ale acesteia numai cîte 20—21 de rînduri. (Mă refer, bineînţeles, la paginile scrise pretutindeni de acelaşi copist, acela care a transcris cea mai mare parte a manuscrisului nostru şi care se dovedeşte a fi fost un caligraf excelent.)

De unde ştim că adaosurile amintite mereu pînă aici sînt făcute de Neculce? S-ar putea răspunde, deocamdată, pornind de la constatarea că între felul cum scriu diverşii copişti ai manuscrisului şi felul cum scrie autorul adaosurilor deosebirea este, sub raportul tehnic, extraordinar de mare în favoarea celor dintîi (chiar atunci cînd aceştia scriu relativ rău). Este exclus ca trăsăturile acelea stîngace şi adesea nesigure care redau textul adăugit să fie ale unui copist, adică ale unui profesionist în materie de scriere. Se vede de la prima aruncătură de ochi că este vorba de un om nedeprins să scrie şi, pe deasupra, bătrîn, căruia îi tremură uneori mîna[1].

Răspunsul propriu-zis, direct, la întrebarea pusă ni-l dă însă un autograf al lui Neculce aflat în posesia Academiei R.P.R. (cota 51/XII) şi reprodus în facsimil în « Buletinul Comisiei istorice a Romîniei », IV, Bucureşti 1925. Asemănarea dintre acest act (confirmarea primirii unei sume de bani pe care o dase cu împrumut cronicarul), scris şi subscris de Neculce (« Pentru credinţă am iscălit: Ion biv vornic »), şi adaosurile aici în discuţie este perfectă. Singura deosebire constă în siguranţa mai mare, chiar mult mai mare, cu care mînuia condeiul autorul nostru pe vremea cînd, cu mulţi ani înainte de a-şi fi terminat cronica, a confirmat în scris primirea banilor.

Am insistat aşa de mult asupra acestor amănunte de ordin pur grafic, pentru a dovedi că textul cronicii lui Neculce din manuscrisul 253 a fost scris sub directa supraveghere a cronicarului şi că adaosurile făcute de altă mînă, deosebită în toate privinţele de celelalte, provin de la el însuşi. Din punct de vedere lingvistic, acest ultim fapt interesează în cel mai înalt grad. El ne ajută să vedem ce înfăţişare avea limba lui Neculce, limba vorbită de dînsul, care era, bineînţeles, şi aceea a contemporanilor săi moldoveni. Se ştie că editorii textelor noastre vechi, chiar cînd constată şi adesea afirmă că între aspectul real al limbii din epoca respectivă şi aspectul ei scris, aşa cum apare în textele transmise nouă, există, din cauza unui respect exagerat al copiştilor pentru tradiţie, deosebiri mari, continuă totuşi să le transcrie pe baza ortografiei tradiţionale şi, deci, să redea limba autorilor editaţi de dînşii altfel decît era ea în realitate. Aici stă interesul deosebit pe care-l prezintă adaosurile făcute de Neculce la textul cronicii sale.

Din păcate, aceste adaosuri sînt destul de reduse, şi, de aceea, materialul lingvistic conţinut în ele nu poate fi nici prea bogat şi nici prea variat. Afară

[1] Se ştie că Neculce şi-a compus cronica spre sfîrşitul vieţii sale. Nu pot spune cînd a început s-o redacteze, dar este evident că n-a terminat-o mai înainte de 6 iulie 1743, dată la care se opreşte cu povestirea evenimentelor. De aici rezultă că nici adaosurile, cel puţin ultimele (sau ultimul, mai lung decît toate, căci se întinde pe două pagini întregi), n-au putut fi făcute decît, cel mai de vreme, la aceeaşi dată, cînd cronicarul nostru avea cel puţin 70 de ani.

de asta, Neculce neglija deseori (la fel, de altmintrelea, cu mai toţi copiştii lui) redarea părţii finale a multor cuvinte, ca să nu mai vorbesc de faptul că, datorită, desigur, bătrîneţii şi, într-o anumită măsură, nedeprinderii cu scrisul, nu reproducea totdeauna în mod exact nici chiar tema cuvintelor. De aceea nu ne putem baza în toate cazurile pe textul cronicarului nostru pentru a trage concluzii asupra limbii vorbite realmente de dînsul şi, cu atît mai puţin, asupra limbii moldoveneşti de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Cu toate acestea, cred că sîntem îndreptăţiţi să luăm ca punct de plecare pentru aprecierea unor fapte lingvistice de acum două veacuri materialul conţinut în cele cîteva pagini scrise de mîna lui Neculce. Scopul urmărit de mine în acest studiu, mult mai modest decît îl anunţă, poate, titlul, este tocmai să arăt, cu ajutorul adaosurilor făcute de cronicarul însuşi, cîteva particularităţi, care mi se par sigure, ale graiului moldovenesc (pot adăuga, fără şovăială, şi ale celui muntenesc[1]) din prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi care trebuie avute în vedere la editarea cronicii lui (ca şi a altor texte din vremea aceea).

Iată faptele care mi se par mai importante în sensul arătat chiar acum.

Neculce nu întrebuinţează absolut niciodată pe ѣ sau ıa, indiferent de felul sau originea cuvintelor şi de poziţia în cuvînt (sub accent sau în silabă neaccentuată) a vocalei respective *(e)*. Pretutindeni, în adaosurile făcute de dînsul, întîlnim *e*. De pildă (dau numai exemple de *e* accentuat, ca fiind mult mai elocvente): *avere, boier*(*i*)[2], *cee (parte), cel*(*e*), *est*(*e*), *Eş* (= Iaşi), *petrece, putere, semne, trecere, vest*(*e*), *vreme*. Şi diftongul *ea* accentuat, în poziţie finală, din limba comună şi din majoritatea graiurilor romîneşti este scris la fel: *să-ş de peste cap*; *avè, pricepè* etc. (pers. III a imperfectului indicativ).

Tot prin *e* redă Neculce diftongul *ea*, rezultat prin sinereză din *e* final al cuvîntului precedent şi *a* iniţial al celui următor, precum şi pe *ea* final al substantivelor feminine de declinarea a III-a articulate[3]: *deu strînsu* (= *de au strîns*), *deu vinit (iar înapoi), ceu găsit (a boerilor)*; *ruşine ce iau făcut*; *bucurie sau schimba*(*t*) *în voe ră* etc.

Asemenea grafii arată clar că diftongul *ea* se pronunţa *e*, probabil puţin deschis, lucru, de altfel, ştiut şi admis în general, dar trecut cu vederea nu numai la transcrierea cu litere latine a textelor vechi, ci şi, adesea, la redarea cuvintelor citate ca exemple în lucrări lingvistice curente.

Dacă ar mai fi nevoie de o dovadă că pretutindeni, în cazuri ca cele invocate, avem un *e*, adică o vocală simplă, total deosebită de diftongul care i-a stat la bază într-o epocă anterioară, folosirea de către Neculce a lui ıa (şi numai a acestui semn) acolo unde exista realmente un diftong constituie o astfel de dovadă. De pildă: ıa*u rămas*, ıa*u ţinut*, ıa*r* (*ă*), ıa*rnă*; *cheltui*ıa*l*(*ă*), *chi*ıa*m*(*ă*), *împărăti*ıa*scă*, *munteni*ıa*scă* ş. a. Iar cînd « diftongul »

---

[1] Că vor fi existat deosebiri de la unul la altul (mă refer numai la faptele pe care le discut mai încolo), nu încape nici o îndoială, după cum iarăşi trebuie să admitem, cîteodată, uşoare deosebiri chiar între vorbirea lui Neculce şi aceea a contemporanilor sau a unora dintre contemporanii lui.

[2] Literele puse în paranteză lipsesc în textul cronicarului nostru. Fenomenul este foarte frecvent şi apare la tot felul de cuvinte şi pentru tot felul de sunete.

[3] Se ştie că acest diftong, în prima poziţie, este pronunţat de moldoveni ca un *e* (prin unele ţinuturi, uşor deschis).

era, de fapt, un *a* precedat de un sunet palatal (de obicei *č*), cronicarul întrebuințează, foarte just (grație alfabetului chirilic și tradiției ortografice), semnele corespunzătoare: *căz(ă)čască, întračastă vară, moschičască* etc.

Din punct de vedere istoric, interesează *e* final accentuat (< *eà*) și *e* final neaccentuat al substantivelor feminine articulate (< *ea*), prin faptul că monoftongarea (sub forma unui *e* deschis), începută, evident, mai de mult, era în vremea lui Neculce realizată pe deplin, dar, se pare, numai în graiurile moldovenești de nord[1].

Alt fapt, la fel de important, este apariția lui *u* final la cuvinte care, în limba comună actuală, au sfîrșit consonantic. Trebuie făcută o deosebire, după cum cuvintele sînt terminate în consoană simplă sau într-un grup consonantic. Ultimele sînt scrise de Neculce aproape totdeauna cu *u* final (scris *u*, nu ъ sau altfel). Deoarece fenomenul prezintă o importanță deosebită, dau toate exemplele găsite în pasajele adăugate de cronicarul nostru: *acestu Cantimir vodă* (foaia 264 v°); *nau mai ișit domnu, (ei) slujeșcu* [sic !, cu *ș*], *luîndu* (313 v°); *să margă domnu la munteni* (= să ajungă domn în Muntenia), *iau fostu bun, viindu pe drum, vădzîndu* (429 r°); *de suptu Moscu* (433 r°); *simțindu, dispre domnu* (438 r°); *viindu la Dunăre, nevoindu pač(e), Cîmpul lungu, deu strînsu, cîndu au fostu, purtîndu trebil(e), arătîndu* (438 v°); *simțindu de lucrurile lui Gligori vo(dă)* (438 v°—439 r°); *cîndu au sosit, mestecîndu, așe sintu, fiindu, înțelegîndu* (439 r°); *cîndu sau făcut zorba* (450 r°); *dreptu la Buh, dreptu la Don, sol turcescu* (de trei ori !), *sol moschicescu* (la fel !), *iau agiunsu* (de două ori !) (474 r°); *au așteptat răspunsu, viindule răspunsu* (nearticulat !), *celalaltu, Petriburcu, împăratul nemțescu, s(ă) strîngu, Amburhu, au mărsu, dîndu război, întracestu an* (de trei ori !), *au prinsu* (474 v°). Singurele cuvinte scrise de Neculce fără *-u* după un grup consonantic sînt: *înțelept, mult* (436 v°) și *Avgust* (474 v°). Față de cele cu *-u*, ele constituie o minoritate disparentă, peste care nu numai că putem, ci chiar trebuie să trecem, considerîndu-le ca simple scăpări din vedere.

Și după o singură consoană apare *-u*, dar foarte rar: *au zăbăvitu* (433 r°), *mai cu prețu* (474 v°), apoi *Țarigradu* (474 r°), care apare însă, obișnuit, sub forma *Țarigradъ* (304 r°, 315 v°, 439 r°, 474 v°[2]), iar o dată sub forma *Țarigrad* (474 v°).

Concluzia se impune de la sine. Neculce și, deci, contemporanii săi pronunțau încă pe *u* final, iar dacă luăm în considerație amănuntul, foarte important, că acest sunet este redat absolut totdeauna prin *u* și niciodată prin ъ, care știm că avea și valoarea unui *u* (și pe care Neculce îl folosește nu numai în general, ci și cu această valoare), trebuie să admitem că, după un grup consonantic, *u* final era silabic. Cît despre *-u* precedat de o singură consoană, numărul foarte mic de exemple, precum și faptul că, în cazul lui *Țarigrad*, acest sunet este redat prin ъ, arată că ne găsim în fața unui *u* semivocalic, destul de slab pronunțat, ceea ce explică rara lui apariție în scrisul lui Neculce.

Concluzia aceasta este confirmată, indirect, dar cu atît mai puternic, de situația actuală din unele graiuri daco-romînești. «Micul atlas lingvistic

---

[1] Cele de sud, judecînd după vorbirea mea de acasă (raionul Tecuci), păstrează pînă astăzi diftongul în pozițiile amintite. Cf. «Micul atlas lingvistic romîn» I, 2, hărțile 230 *(soră-mea)* și 250 *(al doilea)*, cu rezultate nu tocmai concludente.

[2] De două ori pe această pagină.

romîn » conține numeroase hărți[1], din care reiese clar că *u* final continuă să existe după consoane (indiferent dacă-i vorba de o singură consoană sau de un grup) în diverse ținuturi ale republicii noastre, printre ele Moldova de sud. Faptul că graiurile moldovenești de nord au pierdut acest sunet nu vorbește nici măcar teoretic, ca să spun așa, împotriva concluziei mele. Se știe doar că aceste graiuri sînt, în multe privințe, mult mai evoluate din punct de vedere fonetic decît cele din sudul Moldovei. Să ne gîndim numai la palatalizarea labialelor, care acolo a atins faza africatelor (în cazul lui *b*, *p*) și pe aceea a semioclusivelor *ś*, *ź* (în cazul lui *f*, *v*), pe cînd restul graiurilor moldovenești s-au oprit la fazele cunoscute și în Muntenia de est (*ǵ*, *k'*, resp. *h'*, *γ'*). Acest ultim amănunt prezintă importanță pentru geografia lingvistică, prin faptul că și situația actuală a lui *u* final apropie, în linii mari, graiurile moldovenești meridionale de cele muntenești răsăritene[2].

În materialul prezentat mai sus apar unele fenomene asupra cărora trebuie să mă opresc puțin, în vederea scopului deja amintit, acela de a stabili normele de transcriere a cronicii lui Neculce.

Avem astfel redarea prin *e* a lui *ea (ia)* accentuat. Distingem două serii de fapte. În prima intră persoana a III-a a imperfectului și cîteva cuvinte izolate, al căror diftong este tot final: *să pîrîè* (= se pîra), *viniè* (= venea), *să zavistuè, să pricepè, (nu) avè*; *abiè (era), prè (cu greu), așè* (= aș(e)a), *Anna ce* (= cea) *moschicească*. Cu acestea merge persoana a III-a a conjunctivului verbului *a da*: *să-ș de (peste cap)*. A doua grupă cuprinde cazuri destul de deosebite între ele din punctul de vedere al categoriei gramaticale, dar asemănătoare prin faptul că *ea (ia)* nu este final: *deu* (= de-au) *stînsu*, *decei* (= de-acei) *o(a)men(i) tiner(i)*, *Eș* (= Iași), *ceu* (= ce-au) *murit, deu pîrît, ceu găsit, deu făcut, deu așteptat, deu hotărît, eu tăet, deu strîcat.*

Și mai interesante decît acestea, întrucît n-au fost, cred, relevate de ingviști, sînt substantivele feminine de declinarea a III-a, care apar, la orma articulată, cu *-e* în loc de *-ea*: *(nu uită) rușine ce iau făcut, bucurie*

---

[1] Cf. II, 1, h. 28, 33, 41, 43, 68, 73, 82, 135, 140, 143, 144, 150, 159; I, 2, h. 215, 355; II, 1, h. 269, 343.

[2] Problema lui *u* final a preocupat pe lingviștii noștri. Primul care a studiat-o, pe bază mai ales de texte vechi, este Ov. Densusianu, Din istoria amuțirii lui *u* final în limba romînă (« Analele Academiei Romîne », Seria a II-a, tom. XXVI, Memoriile Secțiunii Literare, București 1904). Constatările lui sînt interesante și trebuie considerate ca valabile. În Codicele Voronețean, cel mai vechi dintre textele noastre romînești, găsim pretutindeni *-u* întreg, pe cînd în Psaltirea Scheiană și Psaltirea Voronețeană apare *-u* întreg la cuvintele accentuate pe penultimă și *-ŭ* la cele cu accentul pe antepenultimă sau anteantepenultimă. O situație asemănătoare constată autorul și în documente din secolul al XVI-lea. Mai tîrziu (în secolul al XVIII-lea), apariția celor două feluri de *u* final este în funcție de numărul consoanelor imediat precedente: după un grup consonantic, *u* întreg, iar după consoană simplă, *ŭ*. Interes deosebit pentru discuția noastră prezintă documente contemporane cu Neculce (trei la număr), pe care le cercetează Densusianu: în toate trei se respectă această ultimă regulă, căci întîlnim cuvinte ca *trăgîndu*, *răspunsu*, *largu*, *dreptu* etc., alături de *datŭ* etc.; apar, așadar, întocmai ca la Neculce, mai cu seamă în ce privește pe *-u* întreg. Al. Rosetti s-a ocupat de această problemă în mai multe rînduri (v., între altele, « Limba romînă în secolul al XVI-lea », București 1932, p. 48 urm. și « Mélanges de linguistique et de philologie », Copenhague-București 1947, p. 228 urm.). Bazîndu-se pe absența lui *u* final la nume proprii « articulate » *(Butul, Budul)* din documente maghiare scrise cu litere latine (secolul al XIII-lea) și pe cîteva cuvinte din documentele slave ale lui Ștefan cel Mare *(brad, buor, lac, nepot)*, Rosetti susține, foarte hotărît, că după consoană *u* final amuțise încă din secolul al XIII-lea. Abaterile, destul de numeroase cu ъ, ь sau chiar *u* (eventual *o* = *u*), sînt trecute cu vederea, pentru motivul că ierurile nu aveau valoare fonetică (erau,

sau schimbat în voe ră, căi giuruit(ă) domnie la munteni, la domnie întăi, iau agiunsu veste pe drumuri, cu to(a)t(ă) putere lor[1]. Pretutindeni trebuie să contăm cu un *e* deschis, întocmai ca la imperfect, căci fenomenul este identic: diftongul *ea* s-a monoftongat, transmiţînd monoftongului *e* timbrul deschis al lui *a* « dispărut »[2].

Aceste ultime fapte reprezintă particularităţi ale graiurilor moldoveneşti (în special din nord). Ele nu sînt, fireşte, singurele, ci numai cele mai caracteristice. Alături de ele apar altele, mai numeroase, pe care le cunosc şi graiurile din sudul Moldovei, ba şi din diverse alte ţinuturi ale ţării.

Deoarece, după cum am mai spus, înregistrarea faptelor aici în discuţie urmăreşte stabilirea unor norme în vederea transcrierii juste a cronicii lui Neculce, se impune să dau lista tuturor moldovenismelor, aşa cum ne întîmpină ele în pasajele scrise de cronicarul însuşi:

1) *e* > *ă*: *mărsau, făcusă, fus(ă)să*; 2) *ea* > *a*: *să margă, tocmal(ă), să nu o răsîpască*; 3) *e* neaccentuat > *i*: *ficior, trii, viniè* (şi *vinit*), *dispre, piste*; 4) *ă* neaccentuat > *î*: *amîndoî (părţile)*; 5) *i* > *î*: *strîca* (şi *strîcat*), *răsîpască*; 6) *î* pentru *u*: *să (nu mai) îmble* (şi *îmblat*), *sau împlut*; 7) *ă* pentru *î*: *întăi, păn(ă)*; 8) *f* urmat de *i* > *h*: *va mai hi, hire*; 9) *ǵ* pentru *j*: *agiunge* (şi *agiunsu*), *giurui*, *(în) gios*; 10) *a* la pers. a III-a viitor pentru *va*: *(nici în Moldova) na hi*; 11) *dz* pentru *z*: *răpedzit, vădzîndu* etc.

---

adică, scrise de prisos,), iar *-u* apare şi la cuvinte al căror etimon n-a avut un *u* final, deci iarăşi fără justificare. O dată pornit pe acest drum, de a neglija toate cazurile care nu corespund punctului său de vedere şi pe care le atribuie unei tradiţii ortografice greu (ca să nu zic imposibil) de dovedit, Rosetti ajunge la concluzia că oriunde întîlnim *u* final în textele noastre vechi avem a face cu simple grafii şi nu cu realităţi fonetice. Căci, dacă în prima lucrare citată mai sus autorul admitea existenţa unui *-u* drept continuator al lui *-u* latinesc după un grup consonantic («menţinut din motive fonetice: el apare, într-adevăr, în cuvinte terminate printr-un grup de consoane ») nu numai pentru limba veche, ci şi pentru graiurile actuale în care apare *-u* după consoană + oclusivă, în cealaltă lucrare (p. 249 şi urm.) el susţine că acest *-u* a dispărut într-o epocă anterioară secolului al XVI-lea şi că acolo unde el ne întîmpină totuşi are « origine fonetică » (produs al unui mod special de a se pronunţa consoanele oclusive la sfîrşitul cuvîntului). Această ipoteză mi se pare inacceptabilă, mai întîi pentru un motiv pur logic: dacă pronunţarea specifică oclusivelor finale este adevărata (şi singura) cauză a prezenţei lui *-u*, de ce astăzi această vocală nu apare pretutindeni sau măcar în majoritatea graiurilor daco-romîneşti, ci numai în cîteva (şi tocmai în acelea care se dovedesc şi prin alte particularităţi că sînt mai puţin evoluate)? Cum se poate dovedi că la un moment dat a încetat de a se mai pronunţa *-u* şi imediat după aceea a reapărut acest sunet pe cale pur fonetică, drept efect al felului de a se articula consoana precedentă? Între textele vechi şi actualele graiuri n-a existat şi n-a putut exista o soluţie de continuitate. Contra părerii lui Rosetti vorbesc şi faptele, nu numai logica. Hărţile « Atlasului lingvistic » enumerate în nota precedentă arată că *-u* (cu diversele lui nuanţe) se aude şi după spirante simple (cf. II, 1, h. 135: *pas*, 140: *gras*, 144: *gros*, 150: *păros*, 159: *vis*), şi tot după *s*, de astă dată combinat, îl găsim la Neculce *(agiunsu, răspunsu, prinsu, mărsu)*. De altfel, faptul că *-u* este mult mai frecvent după un grup consonantic, ceea ce a constatat Rosetti însuşi atît în texte, cît şi la experienţele sale de laborator, pledează, cred, pentru punctul meu de vedere (care nu e numai al meu): în această poziţie *-u* s-a menţinut mai uşor, fiindcă a găsit un sprijin în grupul consonantic precedent. M-am oprit asupra acestei probleme, care nu interesează direct tema studiului meu, pornind de la convingerea că pot contribui la o rezolvare mai justă a ei. Pentru limba lui Neculce, adică pentru o transcriere a cronicii lui conformă cu realitatea lingvistică din secolul al XVIII-lea, singurul scop pe care-l urmăresc în cercetarea de faţă, nu interesează originea lui *-u* (dacă-i continuatorul lui *-u* latinesc, cum cred eu, sau este un produs « fonetic » ulterior, cum crede Rosetti): prezenţa lui în pasajele scrise de mîna lui Neculce ne obligă să-l redăm pretutindeni unde ambianţa fonetică îl cere.

[1] Cf. şi *în cee* (= ceea) *parte*, care, fonetic vorbind, se încadrează tot aici.

[2] Să se compare *Neculce* alături de *Neculcea, atunce-atuncea, al doile-al doilea* etc.

Se pot adăuga fonetisme ca *rădica, răsîpi, răpedzi* (cu *ă* pentru literarul *e*), care, indiferent de aspectul inițial, etimologic, al cuvintelor respective, constituie o particularitate a graiurilor moldovenești. Cît despre *Gligori*, trebuie să-l considerăm mai degrabă ca o pronunțare populară decît ca una specific moldovenească.

Surprinde absența prefacerii lui *ă* neaccentuat în *a* sub influența unui *a* accentuat din silaba următoare: *rămas, (va) arăta, răbda, spătar.* (Ultimul apare destul de des, și totdeauna așa, cu o singură excepție, care este totuși elocventă, căci dovedește că Neculce pronunța, de fapt, *spatar*, dar scria *spătar*, conducîndu-se după ortografia tradițională.)

Dacă fapte ca acestea sînt în firea lucrurilor, întrucît cronicarul nostru, la fel ca toți boierii din vremea lui, se va fi deosebit în vorbire (mai ales în pronunțare) prea puțin de ceilalți locuitori ai Moldovei, în schimb izbesc unele particularități fonetice muntenești. Ele sînt neînsemnate ca număr, totuși prezintă interes și de aceea trebuie înregistrate. Astfel, Neculce scrie *(au) ișit, trimis, mira (ces mira biel[ii] o[a]men[i]), (iau) jecuit*, în loc de *ieșit, trimes, miera, jăcuit*, forme caracteristice pentru graiurile moldovenești. Surprinde mai ales ultima, care, așa cum apare la cronicarul nostru [1], reprezintă o contaminație între aspectul moldovenesc (cu *c* pentru munt. *f*) și cel muntenesc (cu *e* pentru mold. *ă*). Mai puțin interesante mi se par *înțelegîndu, aședzimînt* (și *să saședze*), ale căror *e* și *i* (în locul lui *ă* și *î*) se vor fi datorînd, mai de grabă, unei imitări pur grafice a formelor muntenești corespunzătoare.

De altfel, această ipoteză se poate pune și pentru celelalte « muntenisme » ale cronicarului nostru. Știm că era, după mamă, nepot de văr al lui Șerban Cantacuzino și că, în pragul adolescenței, a petrecut o bucată de vreme în Muntenia. Mă întreb însă dacă acest fapt, fie și ajutat de altele similare (relații ocazionale cu vorbitori de grai muntenesc), a putut determina pe Neculce, care se manifestă în toate împrejurările ca un moldovean «autentic» [2], să-și însușească unele particularități fonetice muntenești. La această întrebare cred că nu se poate răspunde decît negativ.

Ar mai fi, în sfîrșit, de notat un fonetism care prezintă, mi se pare, un interes deosebit din punctul de vedere al limbii actuale. Este vorba de absorbirea lui *i* final semivocalic de către *i* silabic imediat precedent. Întîlnim astfel construcții ca acestea: *șis strîngu crai și alectorii*; *rădicatusau Persi*; *împărat a Indii* (și *pe împăratul Indii*); *căi giuruit(ă) domnie la munteni* (= că i-i giuruită. . .). Consecința inevitabilă a acestui fapt este, exact la fel ca astăzi, apariția unui *i* final semivocalic după un *i* silabic acolo unde prezența lui nu se justifică: *a boerilor pribegii* (*și nepribegi*); *sol mare turcescu la moscalii*; *nămai* (= numai) *în codrii*; *vinič vesstii* [sic!] *bun*(*e*). Astfel de exemple dovedesc că contopirea lui *ĭ* final cu *i* imediat precedent, care provoacă astăzi atîtea dificultăți în ortografierea formelor corespunzătoare, este un fenomen vechi, cu rădăcini destul de adînci în trecut.

---

[1] Textele moldovenești vechi cunosc în aceeași vreme atît pe *jecui*, cît și pe *jăcui*. Pentru *e* după o șuierătoare, cf. *așè*, care ne întîmpină regulat la Neculce.

[2] Să se compare, de pildă, pasajul în care, povestind mazilirea lui Constantin Duca vodă, pune (cu intenții evident ironice) în gura soției acestuia, fiică a lui Brîncoveanu, cîteva vorbe specific muntenești: « *Aoi(e)o, aoi(e)o!* că va pune *taica* pungă de pungă din București pîn'în Țarigrad și, dzău, nu ne va lăsa, și iar ne vom întoarce cu domnie îndărăpt. »

Asupra altor fapte nu socot necesar să mă opresc, nu numai pentru că ele sînt mai puţin interesante, ci şi din alt motiv. Sper să pot publica cronica lui Neculce într-o ediţie « lingvistică », în sensul că, bazîndu-mă pe pasajele adăugate de cronicarul însuşi, voi adapta la felul lui de a scrie întregul text, indiferent de aspectul pe care i l-au dat diverşii copişti ai cronicii.

О ЯЗЫКЕ НЕКУЛЬЧЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор разбирает некоторые особенности языка знаменитого молдавского летописца Ивана Некульче так, как они проявляются в его собственноручных отрывках, к сожалению немногочисленных и необширных, в рукописи No 253, хранящейся в Академии Румынской Народной Республики. Из этих отрывков вытекает и то, что к середине XVIII века, когда Некульче составил свою летопись, *u* в конце слова после согласной или группы согласных произносилось, а старый дифтонг *ea* (*ie*), на который падало ударение, редуцировался в *e* (*ie*), когда в следующем слоге имелось *e*. В связи с последним явлением, впрочем хорошо известным и раньше эпохи Некульче, имеется очень важная, графическая подробность, а именно, что летописец никогда не пользуется буквами ѣ или ꙗ для (*e ie*), произшедшего от *ea* (*ia*). Отсюда следует, что издатели текстов XVII и XVIII веков должны передавать рассматриваемый звук посредством *e* (*ie*), ибо ѣ и ѧ (или ꙗ), которые встречаются даже в XIX веке, не только во всех рукописях, но и в печатных трудах, представляют лишь простое продолжение графической традиции и давно перестали соответствовать лингвистической действительности.

Наряду с этими интересными особенностями старинных румынских текстов всех областей, автор выявляет еще несколько специфических молдавских характерных черт, которые должны быть приняты во внимание издателями работ, написанных в Молдавии. Настоящий очерк является впрочем вступлением к изданию летописи Некульче, которое по возможности будет соблюдать подлинный язык этого ценного исторического труда.

À PROPOS DE LA LANGUE EMPLOYÉE PAR NECULCE

(RÉSUMÉ)

L'Auteur relève certaines particularités de la langue du célèbre chroniqueur moldave Ion Neculce, telles qu'elles apparaissent dans les passages, écrits par lui-même, du manuscrit 253, conservé à l'Académie de la République Populaire Roumaine. De ces passages — malheureusement assez brefs et peu nombreux — il ressort, entre autres, que, vers le milieu du XVIII-e siècle, lorsque Neculce rédigea sa chronique, on prononçait encore le *u* final précédé d'une consonne ou d'un groupe de consonnes; en même temps, l'ancienne diphtongue *ea* (*ia*) accentuée s'était réduite à *e* (*ie*), lorsqu'il y avait un *e* dans la syllabe suivante. À propos de ce dernier fait, connu d'ailleurs dès

avant l'époque de Neculce, il y a un détail graphique qui a son importance: le chroniqueur n'emploie jamais les lettres ѣ ou ꙗ pour *e* (*ie*) provenant de *ea* (*ia*). De ces constatations, l'Auteur conclut à la nécessité, pour les éditeurs de textes roumains des XVII-e et XVIII-e siècles, de transcrire le son qu'on discute uniquement par *e* (*ie*). ѣ et ꙗ (éventuellement ı-ѧ), que nous rencontrons, même au XIX-e siècle, non seulement dans tous les manuscrits, mais aussi dans les ouvrages imprimés, ne représentent qu'une simple continuation de la tradition graphique et ne correspondent plus, depuis longtemps, aux réalités linguistiques.

A côté de ces particularités, intéressantes pour les textes roumains anciens de toutes les régions, l'Auteur relève encore quelques traits, spécifiquement moldaves, que les éditeurs des œuvres écrites en Moldavie doivent prendre en considération. Cette étude représente d'ailleurs un fragment de l'introduction à une édition de la Chronique de Neculce, édition qui respectera — autant que possible — la langue authentique de cette précieuse œuvre historique.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

PROBLEMELE LIMBII LITERARE

EMINESCU DESPRE PROBLEMELE LIMBII LITERARE *

DE

GH. BULGĂR

Scriitorii clasici au manifestat întotdeauna un interes deosebit faţă de problemele limbii. Cu ajutorul materialului limbii ei au creat o artă literară originală în opere puternice prin frumuseţea stilului, prin bogăţia conţinutului, a imaginilor, prin varietatea şi noutatea asocierilor expresive. Acţiunile, sentimentele, oamenii capătă viaţă sub pana scriitorului iscusit în mînuirea limbii. Măiestria artistică e o condiţie esenţială a operei literare şi marii scriitori au excelat tocmai în realizarea acestei măiestrii a limbii operei lor.

Poezia lui Eminescu e, după părerea unanimă, un model de artă literară. Această artă se bizuie pe o largă asimilare şi o temeinică cunoaştere a limbii naţionale şi pe munca neobosită de a da la lumină frumuseţile acestei limbi modelată într-un stil capabil să sugereze emoţii intense cititorului. Căutarea continuă a celor mai bune soluţii stilistice în materialul limbii, pentru a realiza imagini plastice în care se dezvăluie, într-o formă neaşteptată, adîncimea cugetării şi sinceritatea emoţionantă a sentimentului, a însemnat nu numai cea mai originală experienţă poetică, ci şi o vastă înregistrare de forme şi valori lingvistice străbătute de frămîntarea şi permanenta şlefuire a graiului obştesc. Din această frămîntare a materialului limbii au apărut, o dată cu « elementele diamantine » ale poeziei lui, şi păreri teoretice, teze şi idei literare în care artistul şi-a fixat atitudinea în problemele atunci controversate ale îmbogăţirii şi dezvoltării limbii noastre literare.

Eminescu a depus o muncă susţinută şi pe tărîm teoretic, pentru a apăra linia justă a progresului limbii literare. Contribuţia pozitivă a scriitorilor clasici predecesori a fost valorificată şi îmbogăţită prin noi idei şi prin puternice argumente în sprijinul perfecţionării sistemului limbii noastre literare. Munca poetului în acest domeniu porneşte dintr-un sentiment patriotic sincer, dintr-o conştiinţă artistică exigentă. Progresul limbii literare ajută nu numai dezvoltarea literaturii, ci şi consolidarea temeinică a progresului culturii naţionale. Eminescu atribuie limbii o funcţie social-culturală de prim ordin: « Alăturăm observarea că limba, alegerea şi cursivitatea espresiunii în espunerea vorbită sau scrisă e un element esenţial ba chiar un criteriu al culturii .»[1]

---

* Comunicare ţinută în cadrul sesiunii din ianuarie 1954 a secţiei a VI-a a Academiei R.P.R.

[1] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare 1905, ed. Scurtu, p. 14.

Pentru a da acestui « criteriu al culturii » o înfăţişare şi un conţinut bogat şi variat, rolul scriitorilor e deosebit de important. În opera lor se vede alegerea, selecţionarea elementelor limbii pentru a da « cursivitate » stilului. Atitudinea scriitorului faţă de materialul limbii e una activă; prelucrarea creatoare a acestui material condiţionează succesul operei şi contribuie la progresul literaturii. Poetul atrage atenţia scriitorilor asupra necesităţii de a avea o limbă bogată, expresivă care să slujească mersului înainte al civilizaţiei: « Măsurariul civilizaţiunii unui popor astăzi e o limbă sonoră şi aptă a esprima prin sunete noţiuni, prin şir şi accent logic cugete, prin accent etic sentimente.»[1] Fraza aceasta sintetică cuprinde de fapt enunţarea unui vast program de creaţie şi anticipă lucrarea asupra limbii pentru a o face sonoră, aptă de a reda orice cugetare.

★

Problema limbii literare era deschisă de mult în literatura noastră. La începuturile culturii noastre moderne, Eliade fusese preocupat un timp de progresul limbii literare. El a inaugurat în prima parte a activităţii lui literare o adevărată campanie pentru îmbogăţirea şi şlefuirea limbii vorbite, căci « una din cele ce caracterizează o naţiune este limba desăvîrşită » — şi tot el a formulat importanţa naţională a progresului limbii noastre: « Dacă Europa ne socoate numai norod asta se datoreşte necultivării limbii. »[2] Problema era serioasă căci angaja însuşi viitorul Ţărilor romîneşti. Scriitorii progresişti şi-au strîns rîndurile pentru a sprijini înflorirea culturii şi a cultiva limba, purtătoarea acestei culturi. Eminescu e continuatorul lor. Combativ ca înaintaşii săi legaţi de popor, mai inspirat decît aceştia, el dă o deosebită atenţie problemelor limbii naţionale. Chiar cînd scria: « Nefiind filolog de competinţă, declar eu însumi că opiniunile mele sînt cu totul personale, şi nu merită a turbura lucrările filologilor »[3], el anunţa o contribuţie personală interesantă — şi se va vedea cît de valabilă — la elucidarea unor probleme importante privitoare la limba literară.

Eminescu a studiat multe probleme de lingvistică cu un zel de specialist. Încă din timpul studiilor de la Viena, s-a pregătit temeinic în domeniul filologiei şi a manifestat apoi tot restul vieţii o preocupare statornică. De altfel, poetul era în legătură cu filologii de autoritate de atunci: Gaster, Lambrior, Haşdeu, Cihac etc. ale căror opere le studia şi le comenta. La Viena şi la Berlin a audiat cursurile de romanistică ale lui Mussafia şi probabil ale lui Catto (italiana), Ebel (sanscrita), Peterman (chaldaică) etc.[4] Pe lîngă studiile de specialitate poetul cunoştea foarte bine toată desfăşurarea controverselor în jurul limbii cum şi toate operele scriitorilor şi ale filologilor noştri. În curentul de idei progresiste care preconiza îmbogăţirea limbii scrise pe baza limbii poporului, Eminescu a ridicat noi argumente, a formulat teze principiale importante pentru cultivarea limbii într-o epocă în care invazia cosmopolitismului în literatură şi limbă cîştigase teren.

Totuşi lui Ibrăileanu i se părea că Eminescu a activat prea puţin ca teoretician şi asta pentru că el nu ar fi avut pe cine combate în problemele dezvoltării limbii noastre: « O altă pricină — scrie Ibrăileanu (pe lîngă faptul

---

[1] Echilibrul, articol semnat Varro, în « Federaţiunea », Pesta 22 aprilie 1870.
[2] Scrisoare către Negruzzi, în « Convorbiri literare » XII, nr. 10, p. 375—377.
[3] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 74. În mod similar se pronunţase Negruzzi în Scrisoarea a XXXII în Opere, editate de V. Alecsandri, 1872.
[4] Iacob Negruzzi, Amintiri de la Junimea, p. 183—184.

că Eminescu a trăit la sfîrşitul epocii oamenilor universali) — pentru care n-a vorbit mult în privința limbii este aceea arătată de mai multe ori pînă aici şi anume faptul că pe la 1880 încetase primejdia stricării limbii. »[1] Trebuie să primim însă cu toată rezerva această afirmaţie a criticului ieşean. Din cercetarea ideilor exprimate de Eminescu în problema care ne preocupă, putem vedea, dimpotrivă, că poetul, pe deplin îndreptăţit, a luat atitudine critică faţă de primejdia stricării limbii. Unii scriitori, presa, teatrul, traducerile erau angajate în această acţiune. Eminescu condamnă ruperea scriitorilor de interesele şi aspiraţiile maselor dornice de cultură: « Faţă cu cea mai mare parte din scriitorii noştri moderni ţi se impune simţămîntul că ei nu sînt pentru public, nici publicul pentru ei, în fine că ei nu sînt inele în lanţul continuităţii istorice, a culturii noastre, ci cum s-ar zice *extra muros* ».[2] Scriitorii aceştia « moderni » au părăsit linia clasică a tradiţiei literare progresiste, legată de nevoile culturii naţionale. Despre izvorul istoric şi folcloric al unei adevărate literaturi au scris pe larg Russo, Negruzzi, Alecsandri etc. Eminescu era îndreptăţit să apeleze la autoritatea acestora pentru a readuce pe făgaşul normal dezvoltarea limbii literare într'o epocă în care mulţi oameni de cultură tindeau — cum spune poetul în Curierul de Iaşi din 29 sept. 1876, la rubrica — Diverse « să ne înveţe carte franţuzească astăzi, când am început a ne plînge de estrema galomanie a cercurilor noastre culte ».

Presa şi celelalte publicaţii erau departe de a folosi o limbă literară care să reflecte grija faţă de forma exprimării. În publicistică se folosea pe o scară întinsă ceea ce Eminescu numeşte « limbă păsărească » pentru că limba scrisă nu era pe înţelesul maselor. « El vorbeşte adeseori despre o limbă « păsărească » şi « păsăresc » e pentru dînsul cum nicăieri nu vorbeşte poporul, tot ceea ce în materie de limbă e născocit, rezultat din impulsiuni momentane ori alcătuit, fie în pripă, fie fără destulă pricepere »[3]. Poetul remarcă ironic: « Modul cum se ceartă îl numesc cu toţii presă. Ce fisionomie are drăguţa ceea de presă — despre ceea cititorul va fi avut bunăvoinţa de a se informa din articolul meu intitulat: Limba în ziarele din Romînia liberă. »[4] Acest articol nu s-a găsit însă; poate nici n-a fost terminat.

Pericolul stîlcirii limbii se arăta şi în teatru. Abaterea de la norma comună a vorbirii populare e criticată de poet în termeni categorici: « În teatrul romînesc ţi se pare că auzi citind pe cineva într-o limbă pe care el n-o pricepe. Ca să ne lămurim mai bine, vom stabili mai întîi că afară de accentul gramatical, pe care se înţelege că nu-l poate greşi un romîn, căci nimene nu zice mínune în loc de minúne, esistă aceea parte intenţională a vorbirii care se numeşte cu un cuvînt tecnic: accentul *logic* ». Şi după cîteva exemple adaugă imediat: « Ei bine, acest accent logic, sufletul vorbirii se aşază de către actori adesea cu totul fals. A vorbi natural este încă un mister pentru preoţii Thaliei romîne. »[5] Poetul a păstrat permanent un interes viu pentru problemele teatrului. Funcţia socială a acestui aşezămînt de cultură

[1] Ibrăileanu, Spiritul critic în cultura romînească, 1909, p. 153.
[2] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 14.
[3] I. Slavici, Amintiri, 1924, p. 41.
[4] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 29.
[5] Id. ib. p. 339—340.

fusese întrevăzută cu decenii înainte şi de Iancu Văcărescu, care recomandase:

« V-am dat Teatru, vi-l păziţi
Ca un lăcaş de Muze;
Cu el curînd veţi fi vestiţi,
Prin veşti departe duse.
În el năravuri îndreptaţi,
Daţi ascuţiri la minte;
Podoabe limbii voastre daţi
Cu romîneşti cuvinte »[1]

Mai poate fi socotită oare valabilă afirmaţia lui Ibrăileanu că « primejdia stricării limbii încetase pe la 1880 »? Fără îndoială că nu. Tocmai existenţa acestei primejdii făcea pe poet să ia atitudine în chip hotărît contra tendinţelor de a primejdui dezvoltarea firească a limbii literare.

Chiar în anul 1880, epoca la care se referă Ibrăileanu, poetul scria în « Timpul » (6 mai) următoarele rînduri: « Presa noastră — scrisă în mare parte într-o limbă cosmopolită, lesne de învăţat de către orice străin în cîteva zile, — e o presă naţională. Cu toate acestea, lucrarea ei zilnică asupra înţelegerii poporului şterge pînă şi rămăşiţele de originalitate ale graiului nostru străvechi... Dacă deschidem ziare de ştiinţe naturale, de medicină, de ce-o fi, ne ia ochii lipsa de respect pentru limbă, primirea de termeni străini fără trebuinţă şi numai din lene de a căuta echivalentul romînesc. Am văzut o carte intitulată « Despre cosmeticurile nuisibile sănătăţii ». Îşi poate închipui fiecine în ce stare e ameninţată să ajungă limba prin pretinşii oameni de ştiinţă.

« Cauza, pentru care s-a lăţit atît de mult stricarea limbii, încît astăzi gazetele şi cărturarii scriu o păsărească neînţeleasă de popor, subţire şi muieratică, e aceiaşi căreia peste tot îi datorăm toate relele de care suferim: politica ». Iar mai departe, subliniază că din interese străine de nevoile culturii, pretinşii filologi « au căutat să ne silească să dovedim că fiece vorbă e latină şi că toţi, fără osebire, ne coborîm de-a dreptul de la romani. De prisos aceasta, pentru că nu originea face pe un popor să fie trainic, ci munca lui proprie, fie cu mîna, fie cu mintea: primejdios era, pentru că una se zguduia unitatea preexistentă a poporului nostru, al doilea limba păsărească, trebuind învăţată ca orice limbă străină, răpea timpul altor învăţături folositoare, al treilea pentru că în multe cazuri nici dascălul nu ştia înţelesul cuvintelor nouă, necum şcolarul; şi, în sfîrşit, pierderea cea mai mare era că întreaga comoară a limbii, ce sta din zicători, proverbe, inversiuni, adecă în fraze gata, moştenite din neam în neam de la strămoşi, se arunca în apă pentru că în ele nu erau şi cuvinte de origine latină. Pare că cine ştie ce nenorocire ar fi fost aceasta, pare că n-am trăit cu vecinii sute de ani şi n-o să mai trăim, pare că se făcuse gaură în ceriu, dacă am primit noi cîte ceva de la ei şi ei de la noi ».

În asemenea condiţii de « purificare » a limbii în dauna bogăţiei ei, poetul trebuia să se ridice denunţînd pe « stricătorii de limbă ».

Mulţi ani trecuseră de la data cînd, la începuturile literaturii noastre moderne, Ienăchiţă Văcărescu propunea să se scrie « *în grai de curgere bună* » iar operele să aibă « *cugete frumoase cu poetice faceri* », pentru ca să i se împlinească testamentul lui literar în care cerea: « *Creşterea limbii romîneşti*

[1] Primii noştri poeţi, Biblioteca pentru toţi, 1954, p. 127.

Şi-a patriei cinstire». Eminescu se plînge într-o notă că, departe de a realiza «creşterea limbii» şi progresul literaturii, contemporanii preocupaţi de probleme minore şi de forme decadente au ajuns într-un «*degres*» condamnabil[1].

«Pasul negativ» despre care vorbeşte Eminescu înseamnă copleşirea culturii de împrumuturile cosmopolite: în conţinutul şi forma literaturii, în ştiinţă, presă, teatru etc. Acest curent nesănătos îngrădea fără îndoială posibilităţile de dezvoltare a culturii naţionale şi ameninţa în mod direct dezvoltarea limbii. Elementul pozitiv exista: erau clasicii literaturii amintiţi adesea de poet cu cuvinte de laudă şi mai ales izvorul limbii şi al literaturii populare.

I. EMINESCU ŞI LIMBA POPULARĂ

Pe calea dezvoltării limbii literare, Eminescu priveşte tezaurul de forme expresive «vii, mlădioase şi încîntătoare prin originalitate»[2] ale limbii populare ca o sursă permanentă de îmbogăţire a limbii scrise. «Norma limbii scrise trebuie să fie cea care există obiectiv şi în realitate în gura poporului de jos şi a societăţii mai fine, iară nu fantasiile mai mult sau mai puţin ingenioase ale filologilor noştri. Aşa dar adevăr obiectiv şi nu arbitraritate subiectivă. În acest proces de a stabili o normă pentru limba scrisă, trebuie luate în considerare şi acele influenţe istorice care au rezistat tendinţei de espulsiune şi s-au conservat în limba vie... Limba noastră cum ea există obiectiv, toată lumea o va recunoaşte de frumoasă şi dulce (V. Scherr, Allg. Litteraturgeschichte)»[3].

Afirmaţia aceasta are o dublă semnificaţie: întîi credinţa în valoarea artistică şi în bogăţia stilistică a limbii vii; de aceea e util a aduce în planul elaborării poetice elementele expresive ale limbii vorbite cu dinamica şi ritmul lor original; al doilea, concepţia ştiinţifică, originală, clar exprimată, despre caracterul obiectiv al legilor limbii.

Limba poporului îşi are legile ei de veacuri statornicite. Scriitorul trebuie să le observe şi să le respecte. El poate îmbunătăţi formele, şlefui nuanţele şi lărgi sfera vocabularului, ţinînd seamă de normele limbii naţionale. «În literatura beletristică, limba naţională a întregului popor cu specificul ei gramatical, cu întreaga bogăţie şi varietate a vocabularului se foloseşte ca mijloc şi ca formă a creaţiei artistice. Cu alte cuvinte, toate elementele, toate calităţile şi particularităţile limbii întregului popor... servesc aici ca mijloc de reproducere şi de prezentare artistică generalizată, tipizată a realităţilor sociale»[4]. Inspiraţia scriitorului, priceperea lui artistică şi experienţa muncii literare trebuie să-i indice soluţiile cele mai bune cerute de conţinutul de idei. Materialul plastic al limbii nu se lasă modelat fără o muncă persistentă. «*Să lucrăm limba noastră cea vorbitoare*» îndemna pe confraţi Mumuleanu în prefaţa lui la «Caracteruri». Chiar termenul de «cultivare» şi principiul cultivării limbii fusese enunţat încă de Eliade. «A cultiva o limbă va să zică a o curăţi de tot ce nu o face ca să înainteze, de tot ce nu este al său şi nici nu poate simpatiza cu dînsa; a pune tot lucrul şi toată vorba la locul

[1] Manuscrisul nr. 2262, f. 13.

[2] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 207.

[3] Id. ib., p. 21.

[4] V. V. Vinogradov, Însemnătatea lucrărilor lui I. V. Stalin pentru dezvoltarea lingvisticii sovietice, în culegerea: Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin, Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 27.

său, a boteza fiecare idee cu numele său, a o scăpa de tot ce poate fi echivoc şi a o face să esprime aceea ce gîndeşte cineva, iar nu alta ». Din astfel de idei a rodit apoi un puternic entuziasm creator. Clasicii literaturii noastre au mers pe acest drum de perfecţionare a limbii şi de sporire artistică a literaturii naţionale, prin marea exigenţă de care au dat dovadă în selecţionarea şi dezvoltarea mijloacelor de expresie şi prin valorificarea continuă a formelor şi expresiilor populare. « Eminescu nu vorbeşte altă limbă decît contemporanii săi, dimpotrivă lexicul uzează de un grai mai simplu aproape folcloric. Comite poetul un act arbitrar? Nu. El face aceste încercări ca exponent al poporului însuşi, propunînd noi forme posibile. Limba poporului nu e academică, ci totul stă în a face exact aceleaşi schimbări ce sînt în spiritul dezvoltării istorice. Aşa cum revoluţionarul social anticipă ideologic un moment înscris în chiar dialectica istoriei, tot aşa poetul mare, egal într-asta cu poporul, intuieşte forme în curs de afirmare ». (G. Călinescu).

Trebuie deci să vedem în atitudinea principială de ataşament faţă de materialul folcloric, dorinţa lui Eminescu de a ridica limba literară pe o nouă treaptă de expresivitate. Admiraţia exprimată poetic în « Epigonii » faţă de scriitorii dinaintea lui porneşte de la munca acestora în domeniul limbii. Eminescu le cunoştea bine meritele şi păşea pe drumul deschis de acei creatori. Vorbind despre problemele limbii el le relua gîndul dînd argumentării o nouă strălucire. Poetul avea de unde să se inspire şi pe tărîmul teoretic al problemelor. Alecu Russo, unul din marii admiratori ai folclorului şi limbii populare a scris înaintea lui Eminescu: « Poporul e un mare neolog cînd îi face trebuinţă: el răstoarnă sistemele învăţaţilor cînd ele nu sînt întemeiate pe logică şi îşi formează o limbă curată, expresivă, armonioasă, căci îi place armonia ». Şi în continuare, în acelaşi articol despre « Poezia poporală », el nota: « ... mărturisăsc că privind babilonia lingvistică din zilele noastre, (formula aceasta se va întâlni destul de des în notele lui Eminescu) mă ngrijesc pentru viitorul literar şi mă mîngîi numai cu credinţa că acest viitor va găsi loc de scăpare în poezia poporală. »[1] Aceeaşi speranţă o nutrea şi Kogălniceanu cînd în « Introducţia »-program a « Daciei literare » cerea: « ca romînii să aibă o literatură şi o limbă comună pentru toţi » (cap. III), şi se ridica hotărît contra tuturor jargoanelor cultivate de cercurile cosmopolite rupte de popor, care foloseau un « stil latino-polono-ruteno-ungaro-germano-romînesc ». Pentru a readuce limba şi literatura pe făgaşul inspiraţiei din creaţia populară s-au organizat în Muntenia dezbateri sistematice asupra limbii la care participau, în cadrul « Societăţii literare », Bolliac, Eliade, Bălcescu, Bolintineanu, Laurian etc. Astfel de dezbateri fireşte că au avut loc şi în Moldova. În mai toate publicaţiile literare ale epocii scriitorii simţind nevoia unui instrument de exprimare bogat, plastic, colorat, se preocupau de cultivarea limbii.

Gr. Alexandrescu a exprimat poetic această trebuinţă, în cunoscuta «Epistolă către Voltaire». Poetul se plînge de insuficienta dezvoltare a limbii naţionale şi de greutatea de a mînui materialul existent, pentru a găsi cadrul necesar exprimării abstracţiunilor filozofice:

> « Altfel era-n ţară la noi; noi trebuie să formăm,
> Să dăm un aer, un ton limbii în care lucrăm,
> Pe nebătute cărări loc de trecut să găsim
> Şi nelucrate cîmpii de ghimpi să le curăţim. »

[1] Alecu Russo, Opere alese, Biblioteca pentru toţi, p. 166—167.

Acest precursor al lui Eminescu întrevăzuse perspectivele dezvoltării limbii. Materialul necesar exista, căci: *Avem un dialect bun ușor și mlădios*. Trebuiau să vină arhitecții frazei sau, cum scria Negruzzi, « *creatorii nu croitorii nepricepuți* ».

Eminescu a dus mai departe în chip susținut munca acestor creatori preocupați de progresul culturii naționale și de îmbogățirea limbii noastre literare. Prin cercetarea atentă a creației populare se puteau într-adevăr remedia multe neajunsuri. Așa s-a întîmplat și în trecutul istoric al literaturii noastre: « . . . cam gîngăvise cîntarea bisericilor noastre, — scrie poetul — însă am purificat-o cu spiritul sînt al propriei noastre limbi »[1].

În concepția lui Eminescu nivelul însuși al culturii, al literaturii naționale poate căpăta o nouă creștere prin valorificarea folclorului: « Maturitatea culturii publice a spiritului poporal se manifestă cu deosebire în limba sa, și între culții unui popor se numără numai aceia care au suit înălțimea și domină terenul întreg.

« Comoara și puterea limbistică (sic), felul stilului și al espresiunii la un popor se reflectă și se manifestează în literatura sa națională (= populară); ea este izvorul din care să ieie fiecare. »[2] Pornind de la asemenea principii, poetul a adunat un imens material folcloric asupra căruia a stăruit îndelung pentru a-l prelucra și a scoate din el frumusețile uimitoare ale poeziei sale. Îndelungata și pasionata ucenicie literară în studiul folclorului, l-a ridicat pe Eminescu deasupra modelelor artei literare folclorice. Adesea, din numeroase variante create pentru a exprima o idee, poetul a ales pe cea mai apropiată de modelul popular. Aici a găsit el « cuvîntul ce exprimă adevărul ».

Cele mai multe dintre poeziile lui Eminescu ne arată că frumusețea simplă, clară și plastică a imaginii stă într-o exprimare apropiată de aceea a poporului. « Călin » și « Luceafărul » sînt pline de astfel de exemple. Variantele imaginilor stau la îndemîna oricui, sistematizate în ediția monumentală Perpessicius; există acolo un neprețuit indiciu al muncii creatoare a poetului. Concludent, în privința aderării poetului la folclor, e ultimul vers al primei strofe din « Luceafărul »:

A fost odată ca-n povești,
A fost ca niciodată,
Din rude mari împărătești
O prea frumoasă fată.

Înainte de a ajunge la această formă care ne pare ușoară, firească, logică, variantele s-au succedat în diferite combinații:

a) O luminoasă fată
b) Fecioară prea-curată
c) Un ghiocel de fată
d) O mult frumoasă fată
e) Un vlăstărel de fată
f) Un gangure (grangure) de fată
g) Un soi frumos de fată
h) O pasăre de fată
i) Un giuvaier de fată
j) Un cănăraș de fată
k) O dalie de fată.

[1] M. Eminescu, Scrieri politice și literare, 1905, ed. Scurtu, p. 409.
[2] Ib. ib. p. 12.

Şirul de comparaţii a căzut pînă la sfîrşit şi a rămas forma care se articulează cel mai fericit în atmosfera evocării, în ritmul şi intenţiile basmului:

O prea frumoasă fată.

Alecsandri declarase şi el în Introducerea la Basmele lui Ispirescu: «ele [basmele] au contribuit a mă face poet». Eminescu, cercetător atent al folclorului, susţine un adevăr care atunci avea nevoie să fie repetat, spus răspicat: «Farmecul poeziei populare — ne spune el în una din reflexiile sale — îl găsesc în faptul că ea este expresia cea mai scurtă a simţămîntului şi a gîndirii. Lăsînd la o parte tot ce e nenatural, ea nu este decît limba simţămîntului şi pentru ca această limbă să fie totdeauna curată, adeseori se renunţă şi la rimă şi căutîndu-se cuvîntul cel mai apropiat nu se impune nici o silă la construirea versului. Şi să sperăm că tot se vor mai găsi suflete care să nu fie jignite de rima neîndemînatică, sau de simplitatea unui cuvînt vechi, ci vor preferi a se adăpa mai bine la izvorul curat ca lamura şi mai preţios ca aurul al poeziei noastre populare, decît să bea din izvorul de apă de zahăr cu portocale.»[1]

Întocmai ca înaintaşii săi Negruzzi, Russo, Alecsandri, Odobescu etc., pe o scară adesea mai vastă şi cu un adevărat cult faţă de valoarea artistică a literaturii populare, poetul a adunat o foarte bogată literatură populară, cîntece, legende, basme, proverbe, zicători etc., notîndu-le cu grijă în caietele purtate prin toate regiunile locuite de romîni, prin Bucovina, Ardeal, Maramureş, Banat, Muntenia. Motivul e mărturisit într-o notă lapidară: «Dar o adevărată literatură trainică, care să ne placă nouă şi să fie originală şi pentru alţii, nu se poate întemeia decît pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradiţiile, obiceiurile şi istoria lui, pe geniul lui»[2].

Numeroase manuscrise ale lui Eminescu aflate azi la Biblioteca Academiei R.P.R. conţin o bogată literatură folclorică. Ea ar trebui pusă la îndemîna tuturor scriitorilor ca aceştia să-şi perfecţioneze măiestria stilistică aplicînd creator tezele teoretice ale poetului, luînd ca îndreptar munca lui stăruitoare.[3]

În toate poeziile lui Eminescu se poate vedea folosul artistic scos din materialul limbii populare. E suficient să ne gîndim numai la unele variante sinonimice pe care poetul le-a introdus în opera sa. Iată, de ex. pentru o noţiune avem aproximativ trei cuvinte: *praf, colb, pulbere.* Acestea apar în construcţii poetice diverse: *Toate-s praf... Lumea-i cum este...* (Epigonii); *Precum pulberea se joacă în imperiul unei raze* (Scris. I-a); *Dar lăsaţi măcar strămoşii ca să doarmă-n colb de cronici* (Scris. a III-a). Conţinutul de idei şi intenţia artistică a poetului au reclamat aici o anumită variantă sinonimică care nu poate fi înlocuită cu altă variantă fără să alterăm farmecul poeziei originale.

Fondul de idei şi formele artistice ale literaturii populare sînt surse de îmbogăţire a cugetării şi sensibilităţii poetului, un real sprijin pentru dezvoltarea talentului său original: «Cronicile şi cîntecele populare formează în clipa de faţă, un material din care culeg fondul inspiraţiunilor» scrie el încă în 1874[4]; iar la 20 de ani într-o notă fugară din manuscrise, purtînd titlul: «Strîngerea literaturii noastre populare», poetul dezvoltă interesante consideraţii

---

[1] Eminescu, Literatura populară, ed. Chendi, p. IX.
[2] «Timpul», 8 mai 1880.
[3] A se vedea mai ales mss. 2260, 2262, 2276, 2284.
[4] Scrisoare către Veronica Micle, în «Studii şi doc. lit.». IV, p. 127.

despre creaţiile poporului, în care se reflectă modul lui de viaţă în imagini realiste. « Materialul în care se sensibilizează ideea etern poetică sînt imaginile — nu însă imaginile tuturor popoarelor, ci a aceluia în care ele se sensibiliză. Tropii unei naţiuni agricole diferă de tropii, de imaginile unei naţiuni de vînători ori de păstori. Sub ce imagini va îmbrăca unul simţămîntul etern al amorului şi sub ce imagini celălalt, decît numai prin acele pe care le posedă? »[1].

Apropierea de clasicii literaturii din epoca premergătoare se impune şi aici. Bălcescu adunase şi el cuvinte şi expresii rare, arhaice şi populare (în ms. 82, mai ales f. 435—438). Negruzzi în « Păcală şi Tîndală » reproduce o serie de zicători populare; iar Russo, Alecsandri stau în fruntea curentului de valorificare a creaţiilor populare. Eminescu vrea să facă cunoscut acest tezaur maselor populare, pentru a stimula culegerea şi folosirea lui. Într-un manuscris (2257, f. 58) poetul îşi notează titlul unor conferinţe — « Prelegeri publice » — pe care urma să le ţină în Maramureş. Printre ele figurează şi o conferinţă: « Poezia populară ». De asemenea, pe linia orientării spre producţia populară, Eminescu a intrat în societatea culturală « Orientul », înfiinţată la 1 aprilie 1869, care printre altele îşi propunea să strîngă material folcloric regional. Poetul figura printre culegătorii din Moldova[2]; se ştie însă că aria cercetării sale s-a extins la teritoriul tuturor provinciilor, cum am amintit mai sus.

Cu toate că Eminescu a cunoscut în amănunt particularităţile dialectale ale limbii naţionale, în munca lui artistică poetul a selecţionat materialul cules pentru a reţine şi da la lumină numai ceea ce contribuia la o exprimare poetică de cel mai înalt nivel. Multe cuvinte regionale de circulaţie limitată, variate forme fonetice şi construcţii familiare neobişnuite, au rămas în caietele poetului şi n-au apărut niciodată în poezia definitivă. Simţul de organizare artistică a materialului literar a cernut cu mult zel materialul cules care prezintă variante numeroase. Forme ca: *mitutică, concertul ce-l intoană*; *cîntarea... ce freme*; *moartea ce răspînde*; *visările juniei*, toate în poezia « Din străinătate » vor dispare mai tîrziu. Ici-colo cîte un cuvînt regional localizează şi dă poeziei « *farmecul noutăţii* ». Culegerea unui bogat material folcloristic dă posibilitatea de a alege din el ceea ce e valoros, în folosul îmbogăţirii şi dezvoltării limbii. De aceea, el recomadă revistelor din provincie să adune folclor: « Dar la dreptul vorbind, la Piatra, într-un ţinut muntos plin de legende, de proverbe, locuţiuni, apoi de localităţi istorice, « Colectorul » (numele revistei) nu găseşte ce să culeagă? Un muntean de baştină, născut asemenea în ţinutul Neamţului e Ion Creangă. Citit-au vreodată colectorii pe « Dănilă Prepeleac », pe « Soacra cu trei nurori » şi altele, ca să vadă, care ar trebui să fie izvoarele din care să se inspire, şi cum vorbesc şi se mişcă ţinutaşii din Neamţ?

« Foi literare în provincie ar putea să facă un serviciu nemăsurat literaturii şi lexiconului romîn. Limba de rînd a ziarelor politice ameninţă a îneca ca buruiană rea, holda limbii vii a poporului. Afară de aceea, cu propăşirea realismului modern, se şterg legende şi poveşti, proverbe şi locuţiuni, adevărate nestimate ale gîndirii poporului romînesc. Dacă acele foi ni-ar da icoana locului prin culegerea *esactă* a formelor caracteristice ale gîndirii poporului, ele ar fi nepreţuite. Dar traduceri din franţuzeşte sau din nemţeşte a unor

[1] Ms. 2257, f. 62.

[2] I. Chendi, ed. cit. p. X.

producte nesănătoase? Cui folosesc? Ele întăresc numai ideea falsă că poporul în două mii de ani n-a avut nici limbă, nici cugetare, şi că aceste două trebuiesc plăsmuite în mod meşteşugit de către o anumită academie. »[1]

Orientat în acest chip, Eminescu se afla pe o poziţie ştiinţifică modernă, deoarece « lexicul dialectal poate fi însuşit de limba literară în mod nelimitat; completînd lipsurile, el îmbogăţeşte limba literară ». Şi A. S. Cikobava, în continuarea citatului dat mai sus, adaugă următoarele: « ... limba vorbită dialectală serveşte ca izvor ce alimentează limba literară. Dacă părăseşte acest izvor de importanţă vitală, limba literară încetează de a se dezvolta, devine o limbă moartă. »[2] Eminescu a păstrat tot timpul activităţii sale literare cel mai strîns contact cu limba vorbită şi şi-a asigurat în acest chip îmbogăţirea continuă şi noutatea surprinzătoare a imaginilor sale literare. « Prin faptul că Eminescu se sprijină în poezia sa pe literatura populară romînească de pretutindeni, pe folclor în primul rînd şi apoi pe literatura tîrgoveţilor, ca de pildă pe cîntecele de lume, i-a cîştigat spaţialitate, îmbrăţişînd în cea mai mare parte limba şi literatura din ţinuturile locuite de romîni, limbă căreia poetul îi dă un nou caracter unitar, sintetic, o mai mare bogăţie de nuanţe, o mai adîncă şi cuprinzătoare putere de exprimare. »[3]

Caracteristică pentru poezia eminesciană e prezenţa elementelor limbii populare chiar şi în poezia filozofică, în mediul cugetării abstracte, cum sînt « Scrisoarea I », « Melancolie », « Luceafărul ».

> Şi cînd gîndesc la viaţă-mi, îmi pare că ea *cură*
> Încet repovestită de o străină gură,
> Ca şi cînd n-ar fi viaţa-mi, ca şi cînd n-aş fi fost.
> Cine-i acel ce-mi spune povestea *pe de rost*
> De-mi *ţin la el urechea* şi rîd de cîte-ascult
> Ca de dureri străine?... Parc-am murit de mult.
> *(Melancolie)*

Prin opera sa artistică, Eminescu a demonstrat practic capacitatea limbii populare de a exprima ideile şi sentimentele cele mai înalte. De aceea, el a supus unei critici nimicitoare încercările unor pretinşi filologi, de a modifica limba. « A crede însă că un popor de peste zece milioane de suflete a fost compus numai din nătîngi şi că n-au avut nici destul auz, nici destulă minte pentru a-şi plăsmui o limbă cumsecade, a primi apoi ciudatul axiom că numai dnii filologi sînt oameni cuminţi, carii ne pot pune la cale după teorii pe care le sug între patru păreţi din degetul cel mic, o asemenea credinţă este o insultă pentru naţia romînească, care a vorbit şi scris bine şi într-un fel înainte chiar de a fi sămînţă de filologi pe plaiurile Daciei lui Traian. »[4] Cu puţin timp înainte de tragicu-i sfîrşit, în 1888, Eminescu scrie în revista « Fîntîna Blanduziei » aceste rînduri, un testament literar perfect de acord cu convingerile exprimate anterior despre arta literară: « Dacă în autorii antichităţii plini de adevăr, de eleganţă, de idei nimerite şi care vor rămîne pururi tineri, găsim un remediu în contra regresului intelectual, nu vom uita că şi în timpurile noastre există un asemenea izvor, pururea reîntineritor, poezia populară, atît cea de la noi cît aceea a popoarelor ce ne înconjoară ».

---

[1] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 308.
[2] A. S. Cikobava, Vvedenie v iazîkoznaniie, Moscova, 1952, p. 116.
[3] M. Beniuc, Eminescu, poet al poporului, în culegerea «Studii şi conferinţe cu prilejul sărbătoririi a 100 ani de la naşterea poetului», p. 71.
[4] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 311.

Întemeindu-se pe limba bogată a poporului şi utilizînd creator folclorul nesecat în imagini şi nuanţe expresive, Eminescu — prin vasta sinteză stilistică a operei sale — a deschis largi perspective de progres limbii literare. În această muncă artistică aliatul cel mai important al scriitorilor rămîne creaţia populară, folclorul care a ajutat şi va ajuta literatura în tot cursul dezvoltării ei, influenţînd pozitiv munca scriitorilor, corectînd exagerările şi erorile de limbă.

II. TEMEIURILE ISTORICE ALE LIMBII LITERARE MODERNE

Eminescu a ţinut seama de faptul că limba, bogăţia formelor ei a crescut şi s-a statornicit de-a lungul veacurilor, prin uzul cotidian. De aceea, cînd e vorba de dezvoltarea limbii literare, el ia în considerare şi etapele vechi ale evoluţiei limbii. Formele vechi istorice se află în documente scrise. În multe din aceste documente se oglindeşte autentic vorbirea colorată a maselor populare.

Interesul deosebit pentru limba veche e o notă originală a concepţiei poetului preocupat de îmbogăţirea şi progresul limbii literare. El se deosebeşte mult în această privinţă, de alţi scriitori. Chiar dacă unii scriitori ca Bălcescu, Negruzzi şi mai ales specialiştii filologi, ca Hasdeu de pildă, acordau importanţă culegerii şi studierii documentelor vechi, cea mai mare parte a scriitorilor — referindu-ne la clasici — erau departe de a manifesta entuziasmul pentru textele vechi, propriu lui Eminescu. Astfel, spre deosebire de Alecsandri, Russo, Alexandrescu, poetul nostru consideră limba veche ca un domeniu important de inspiraţie pentru scriitori, pentru îmbogăţirea limbii scrise.

Limba veche, a acumulat valori expresive pitoreşti, unele în uz încă, la care nu trebuie să se renunţe deoarece pierderea lor ar constitui de fapt o sărăcirea limbii, o limitare a stilului literar. Bineînţeles nu e vorba de a menţine numaidecît ceea ce uzul şi fireasca dezvoltare a limbii au eliminat ca învechit. Bogăţia şi forţa plastică a elementelor trainice ale limbii, aşa cum sînt înregistrate în documentele vechi, pot fi utile unui scriitor priceput.

Engels a arătat limpede că o limbă se poate înţelege şi cunoaşte temeinic numai «cînd se urmăreşte naşterea şi evoluţia ei treptată», deoarece «lipsa fundamentului istoric în cercetarea limbii duce la renaşterea gramaticii de modă veche cu tot arbitrarul ei»[1].

Limba veche conţine pe lîngă un bogat fond de cuvinte — parte din ele constituind rezerva pasivă a limbii — locuţiuni, expresii, forme gramaticale şi multe variante stilistice care ne ajută să înţelegem acţiunea legilor interne de dezvoltare a limbii. Versul *A turna în formă nouă limba veche şi înţeleaptă* nu e o metaforă, ci o sarcină de cinste de care un adevărat artist al cuvîntului trebuie să ţină în permanenţă seama; pentru Eminescu aceasta a constituit un vast program de activitate creatoare.

Într-o scrisoare din 15/27 octombrie 1877, poetul scrie: «Am adunat multe vechituri din manuscripte şi tipărituri vechi romîneşti pe care le-aş lua bucuros cu mine. Această împrejurare îmi scumpeşte călătoria dar mi-ar păstra materialele spre a-mi umple timpul liber cu adunarea de cuvinte şi locuţiuni,

« începe să mi se facă clar că limba romînească este într-adevăr bogată; posedă un număr de sufixe vii, ba chiar şi cantitate. În hîrţoage vechi am

[1] Engels, Anti-Dühring. Ed. pentru literatură politică, 1952, p. 378.

descoperit mai multe formaţii sintactice fermecătoare, mai multe timpuri care au fost uitate, apoi conjuncţii, prepoziţii şi adverbe şi chiar două moduri noi, deşi defective. S-ar putea strînge material pentru o sintaxă romînească. Numai timp şi linişte. Dar cine le are? »[1].

Totuşi poetul şi-a găsit timp (adesea citind, luînd note, studiind zile şi nopţi la rînd, neglijînd orice alte treburi şi chiar repausul, hrana, somnul) — cum ne spune Slavici în « Amintiri » — pentru a asimila literatura întreagă: « Noi cunoaştem aproape tot ce s-a scris în romîneşte », scrie el[2].

Cercetătorul acesta asiduu al vechilor manuscrise[3] urmărea documentele nu din vană erudiţie, ci pentru a putea fi stăpîn pe limbă, pentru a-i explora toate nuanţele şi subtilităţile, cu scopul practic de a crea un stil poetic, original, bogat. « Deplina stăpînire a limbii » despre care vorbeşte Slavici, atribuind această calitate lui Eminescu, explică succesul neîntrecutei sale creaţii literare.

În documentele vechi poetul găsea nu numai imagini şi expresii interesante, ci şi cugetări adînci şi valoroase. « De aceea cărţile vechi pe care oamenii nu le scriau numai iac-aşa ca să le scrie, ci pentru că gîndise ceva, ce le apăsa inima şi voiau s-o spuie şi altora, cărţile vechi eu unul le citesc şi găsesc între lucruri abstruse unele seminţe de lumină, pe care apoi le ţin minte »[4].

Îmbogăţirea cugetării şi a sensibilităţii care la Eminescu a atins un grad deosebit, a atras după sine îmbogăţirea şi nuanţarea exprimării. Legătura dintre gîndire, cunoaştere şi limbă fusese enunţată de mult. Eliade, în Prefaţa « Gramaticii » sale, a scris: « Acela ce cunoaşte şi ştie mai multe lucruri, a aceluia limbă este mai bogată de vorbe şi mai plăcută ». Iar Konaki stabilea cu vorbe vechi şi înflorite aceeaşi legătură: « Cu cît gîndirea minţii îşi întinde crugul ideilor şi le lămureşte, cu atît limba merge sporind ».

Asupra valorii limbii cărţilor vechi insistă poetul într-un raport adresat ministrului cultelor şi instrucţiunii publice cînd, ca director al Bibliotecii din Iaşi, cere să se cumpere pe seama instituţiei respective cărţi şi manuscrise vechi: « Netăgăduită este însă valoarea lor stilistică şi lexicală. *Stilistică*, căci nu sînt supt influenţa limbilor moderne, cel puţin nu a celei franceze, şi se găsesc în ele locuţiuni care încep a dispărea din limba de astăzi şi se înlocuiesc prin şabloane de frază, străine dezvoltării de pînă acum a limbii

---

[1] Scrisoare către Maiorescu în nemţeşte, care a fost publicată în « Contemporanul » din 29 august 1952, cu indicaţia, evident greşită, *inedită*. Ea se află însă publicată în Scriitorii clasici comentaţi în Prefaţa scrisă de C. Botez. După recenta publicare ea a fost reluată şi analizată în toată semnificaţia ei de prof. D. Macrea, Eminescu şi problemele limbii noastre. Pe marginea unei scrisori, în « Limba romînă », 1953, nr. 5.

[2] Scrieri politice şi literare, 1905, Ed. Scurtu, p. 306.

[3] Studii şi doc. lit. IV, p. 23. Ştefanelli, prietenul din copilărie al poetului, ne spune în « Amintirile » sale despre Eminescu, privind epoca petrecută împreună ca elevi la Cernăuţi, că ucenicul lui Aron Pumnul citea cu mare zel pe cronicari şi alte texte în slavoneşte, iar « Letopiseţele » lui Kogălniceanu le lua acasă. Gaster, în « Literatura populară romînă », scrisă în parte şi pe baza materialului documentar proprietate a poetului, aminteşte cîteva manuscrise vechi deţinute de Eminescu: « Varlaam şi Ioazaf », copie din 1814 după traducerea din 1648; 2 mss. de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, conţinînd romanul « Iliodor »; o copie a unui hronograf din 1757; manuscrisul cel mai vechi al cărţii « Minunile maicii domnului » 1692; « Cuvînt pentru viitoarea giudecată şi pentru sfîrşitul lumii » din 1815 (Gaster, op. cit. p. 35, 120, 128, 262, 431, 439, etc.).

[4] Ms. 2269, f. 23.

noastre; *lexicală*, prin mulţimea de cuvinte originale, pe care scriitorii bisericeşti şi laici, siliţi să recurgă la proprii mijloace, le întrebuinţează în compunerile lor. »[1]

Din textele scrise în limba veche puţini au înţeles ca Eminescu ce se poate lua cu folos pentru progresul limbii literare: « Limba literară, nu cea grăită în societatea cultă, limba cronicarilor şi a legendelor e pe alocurea de o rară frumuseţe. Multe texte şi bisericeşti şi laice au un ritm atît de sonor în înşirarea cuvintelor, încît e peste putinţă ca frumuseţea stilului lor să se atribuie întîmplării şi nu talentului scriitorului şi dezvoltării limbii »[2]. Nu e lipsită de interes nici această însemnare a lui Scurtu, editorul din 1905 al prozei lui Eminescu, care, în « Scrieri politice şi literare », notează la paginile 324—325: « Era un obicei al lui Eminescu să reproducă în « C. d. I. » (Curierul de Iaşi ») bucăţi din scrieri mai vechi romîneşti. De asemenea citea din ele la întruniri literare, precum mi-a împărtăşit d-na Matilda Cugler-Poni, ba şi ca profesor da elevilor de tradus pe nemţeşte fragmente din « Cronici », ceea ce mi-a comunicat d. V. Cosmovici, fost şi d-sa elev al poetului la Iaşi. Fragmentul de manuscris ce se reproduce aici (e vorba de un « mauscript din 1790 cuprinzînd gîndirile lui Oxenstirne ») are însemnătatea sa pentru istoricii literari, care pot constata în el un izvor de inspiraţie al minunatei poezii filozofice « Glossa », tipărită de Eminescu întîiaşi dată la 1883 »[3].

Bogăţia lexicală şi nuanţele stilistice originale ale textelor vechi îl îndeamnă pe poet să ducă mai adînc în trecut cercetarea monumentelor literare. Caracteristică pentru felul de a folosi limba veche e asocierea nouă, surprinzătoare a elementului vechi cu neologismele necesare construirii unor imagini plastice.

> De-a lui maluri sînt unite cîmpii verzi şi ţări *ferice*
> Memfis colo-n depărtare, cu *zidirile-i antice*,
> *Mur* pe *mur*, stîncă pe stîncă, o cetate de *giganţi* —
> Sînt gîndiri *arhitectonici* de-o grozavă măreţie!
> Au zidit munte pe munte în *antica lor trufie*,
> I-a-mbrăcat cu-argint ca-n soare să lucească într-un lanţ.
>
> *(Egipetul)*

Introducerea în versuri a unor particularităţi fonetice şi lexicale ca: *galbăn*, *răpede*, *paharǎ îmbla*, *rîsipi*, *izvoară*, *cătră*, *calare* etc. nu distonează în armonia întregului, cum nici elementele arhaice: *ceriure*, *pre*, *frumseţe*, *mur*, *colb*, sau variantele gramaticale: *paşi-pasuri*, *mite-mituri*, *vremi-vremuri*, *snopuri*, etc., nu fac dificultăţi cititorului căruia artistul îi oferă ţesătura meşteşugită e celor mai variate nuanţe şi culori pe care le sugerează îmbinarea nouă a cuvintelor.

Nu lipseşte apoi în consideraţiile lui teoretice nici legătura istorică cu societatea pentru a releva unitatea culturală a poporului şi unitatea limbii, caracterul ei original popular aşa cum s-a închegat ea încă de pe vremea lui Varlaam, a lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Epoca aceasta e deosebit de importantă pentru statornicirea limbii romîne. Poetul apreciază astfel importanţa începutului înfloririi culturii naţionale în ţările romîneşti: « Suta a şaptesprezecea e purtată de ţinta de a da unitate limbii şi poporului şi ne pare bine că în Senat se începe a se vorbi romîneşte pentru a restatornici de sus

[1] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 293—294.
[2] « Timpul », 21 noiembrie 1881, vezi şi ed. Perpessicius, vol. I, p. 263.
[3] « Convorbiri literare », XVII, 1883—1884.

unitatea compromisă prin experimente filologice şi prin înrîurirea dicţionarului franţuzit al breslei avocaţilor »[1].

Poetul comentează procesul creşterii literare făcînd observaţii plastice: « Cînd însă se manifestă o mişcare în sens invers de aceea ce-am indicat-o noi, o mişcare a decadenţei şi a decompoziţiunii, cînd în regiunea inteligenţii totul decade şi se decoloră, atunci epoca morţii sau în cazul cel mai bun al *regenerării* nu e departe. Atunci literaţii naţionali devin receptivi, diversele literaturi contemporane intrînd înăuntrul sufletului naţional, în contact, formează în el fermentul unor organisme nouă, se amestecă, se pătrund, se reîntineresc reciproc. E un proces analog cu transfuziunea sîngelui omenesc, din care avea să răsară pentru bătrîni o vigoare nouă, ceea ce a fost multă vreme visul veacurilor evului mediu »[2].

Conştiinţa acestei regenerări e vie în marii scriitori ai secolului al XIX-lea, care au întemeiat tradiţia sănătoasă a cultivării limbii literare în legătură cu limba vorbită. Scriitorii clasici au stat în necontenit contact cu limba veche pentru că scriitorii vechi au frămîntat materialul limbii. « Ba pentru că limba noastră cam veche, cu sintaxa ei frumoasă dar grea, cu multele ei locuţiuni îi cam jena pe prietenii noştri, am dat-o la o parte şi am primit o ciripitură de limbă păsărească cu sintaxa cosmopolită pe care cineva, dacă ştie niţică franţuzească, o învaţă într-o săptămînă de zile. Bietul Varlaam, mitropolitul Moldovei, şi al Sucevei... şi-ar face cruce creştinul auzind o păsărească pe care poporul, vorbitorul de căpetenie şi păstrul limbii n-o înţelege ».

« Dar Varlaam a fost un prost. În zilele noastre nici membru la Academie n-ar putea să fie »[3]. Săgeata e îndreptată contra vechii Academii, partizană a etimologismului lui Laurian şi Massim. « Limba vrednică a lui Nistor şi Grigore Ureche » sau cum mai numeşte el limba veche: « frumoasa limbă a strămoşilor », bogată şi expresivă, e un nesecat izvor din care scriitorul preocupat de progresul limbii literare, are de învăţat multe frumuseţi stilistice. « Şi limba strămoşească e o muzică; ea ne *atmosferizează* cu alte timpuri mai vrednice şi mai mari decît ticăloşia de astăzi, cu timpuri în care unul s-au făcut poporul şi una limba »[4].

E interesant de observat că în procesul creaţiei, poetul înlocuieşte adesea cuvintele noi — neologismele — prin termeni vechi. « *A lor dulce veşnicie* » a înlocuit în *Călin* forma iniţială « *dulcea lor eternitate* », cum *har* înlocuieşte pe *dar*. Înaintea lui Eminescu, un alt poet — Alexandrescu — procedase exact invers, înlocuind termenii vechi prin neologisme: *duh* prin *spirit*, *veac* prin *secol* etc. Eminescu însă a îmbogăţit limba poetică cu preţioase elemente expresive din limba vechilor texte, căci « nu este pagină din vechile noastre manuscripte şi tipărituri şi nu este bucată care să nu fie o adevărată lecţie de limbă pentru graiul de astăzi »[5].

---

[1] « Timpul », 1 mai 1882.
[2] Ms. 2258. f. 183.
[3] « Timpul », 22 ianuarie 1880.
[4] Ibidem, 1 mai 1882.
[5] N. Iorga, Eminescu, o conferinţă, în Bibl. Cuvîntul nr. 9, p. 10. Şi istoricul nostru adaugă ceva mai jos în acelaşi loc: « Această literatură (veche) a cunoscut-o Eminescu, toată, înaintea lui Gaster şi înaintea lui Hasdeu. El s-a cufundat în această limbă, i-a descoperit toate tainele — a fost astfel ucenicul rîvnitor al tuturor scriitorilor, pe care ni i-au lăsat veacurile cu mai puţin noroc decît al nostru ».

Astfel literatura populară contemporană şi veche este împreună cu graiul viu şi colorat al poporului de pretutindeni dascălul de preţ pentru poetul nostru. El l-a iubit şi i-a întors cu «asupra de măsură» învăţătura primită de la el.

III ROLUL SCRIITORILOR ÎN PROCESUL DEZVOLTĂRII LIMBII

Dezvoltarea limbii literare se realizează treptat şi prin pătrunderea în mase a unui alt factor de stimulare şi de sprijin al perfecţionării sistemului limbii: opera scriitorilor. Deşi limba poetică a operelor literare nu e exact acelaşi lucru cu limba literară, pentru că prima recurge la toate elementele limbii — la fondul activ cît şi la cel pasiv — pentru a realiza un stil adecvat acţiunii descrise, totuşi scriitorii influenţează în chip hotărîtor dezvoltarea limbii literare prin munca lor de prelucrare artistică a materialului limbii vii, prin alegerea şi prezentarea îngrijită a vocabularului şi a construcţiilor stilistice originale. De aceea ei au şi fost numiţi artişti ai cuvîntului. Operele literare, ştiinţifice, presa, publicaţiile pătrund în mase şi împreună cu alţi factori de cultură cum sînt teatrul, azi radio-ul, cinematograful, şi bineînţeles şcoala chemată să cultive limba, influenţează felul de a vorbi şi extind întrebuinţarea justă a limbii în relaţiile sociale.

Popularizarea clasicilor şi cunoaşterea directă a operei lor e cea mai bună armă de luptă împotriva curentelor nesănătoase în limbă, pentru progresul limbii vii a poporului prin literatură. În acest sens era orientată întreaga activitate a lui Russo, Kogălniceanu, Negruzzi, Alecsandri etc., prin operele cărora limba noastră literară s-a emancipat de sub influenţa nefastă a latinismului şi a franţuzismului. Despre acest rezultat pozitiv în cultura noastră pomeneşte manuscrisul 2258, f. 222: «Momentul emancipaţiunii unei limbi de sub influenţa atît etimologică cît şi sintactică a unei alteia sau a unor altora străine e cel mai fericit şi cel mai fericit în privinţa limbii însăşi». Dar pentru a reuşi în această strădanie e nevoie nu numai de asimilarea întregului material ci şi de creaţii noi stilistice, de lărgirea capacităţii expresive a limbii. Începutul notei de sus precizează: «Cînd dezvoltarea literaturii ajunge la punctul acela, unde scriitorii înving şi-şi domineează limba, deşi cu oarecare cheltuială de putere, atuncea ei scriu *mai* bine».

În literatura noastră astfel de scriitori de la care trebuie să învăţăm a folosi limba sînt: Bălcescu, Negruzzi, Kogălniceanu, Odobescu, Alecsandri[1], al căror merit îl subliniază poetul de mai multe ori fără a uita pe cei mai vechi, începînd cu cronicarii Ureche, Neculce, Costin, şi trecînd la Pann, Eliade, Donici etc. Despre aceşti scriitori ne spune el în «Epigonii» că au scris «o limbă dulce ca un fagure de miere». Iată, bunăoară, cum se exprimă Eminescu despre meritele lui Bălcescu, care aparţine şi el «zilelor de aur a scripturilor romîne»: «Limba lui Bălcescu este totodată culmea la care a ajuns romînimea îndeobşte de la 1560 începînd şi pînă astăzi, o limbă precum au scris-o Alecsandri, Const. Negruzzi, Donici şi care astăzi e aproape uitată şi înlocuită prin păsăreasca gazetarilor. Deşi Bălcescu se întemeiază pretutindenea pe izvoare şi scrierea lui e rezultatul unei îndelungate şi amănunţite munci, totuşi munca nu se bagă nicăieri în seamă, precum în icoanele maieştrilor mari nu se vede amestecul amănunţit de văpsele şi desemnul îngrijit

[1] Radicalismul în învăţămînt, în «Convorbiri literare», 1 septembrie 1877.

linie cu linie. O neobişnuită căldură sufletească, răspîndită asupra scrierii întregi, topeşte nenumăratele nuanţe într-un singur întreg şi asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea şi-i aude vorbind după cum le dictează caracterul şi ajunge mintea, încît toată descrierea persoanelor şi întîmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-şi fi îngăduit a întrebuinţa undeva izvodiri proprii ca poeţii ».

« Nicolae Bălcescu e de altmintrelea o dovadă că limba romînească pe vremea lui şi nainte de dînsul era pe deplin formată şi în stare să reproducă gîndiri cît de înalte şi simţiri cît de adînci, încît tot ce s-a făcut de atunci încoace în direcţia latinizării, franţuzirii şi a civilizaţiei « pomădate » a fost curat în dauna limbii noastre »[1]. În felul acesta Bălcescu a restituit galeriei de creatori ale căror merite le-a subliniat poetic în « Epigonii ».

Despre Alecsandri se exprimă astfel în epoca în care influenţa şi prestigiul acestuia erau necontestate: « Alecsandri, el ce luminează geniul poporului în calea sa spre ceriu — elegant poet de salon care cu toate astea se rătăceşte (pe) piscurile de granit a(le) gîndirii, în nourii cei suşi ai melancoliei puternice. El şi-a muiat aripile sale în cîntece şi inima sa în senin — căci simţirile sale sînt senine şi dulci ca razele cele mai strălucite şi cele mai albe ale soarelui de mai »[2]. Opera clasicilor literaturii contribuie la progresul culturii şi al limbii căci « pleiada scriitorilor noştri celor mai buni: Alecsandri, C. Negruzzi, Bolintineanu, Donici, Bălcescu şi alţii... ştiau o limbă frumoasă, vrednică şi înţeleasă de opincă şi de vodă »[3].

Opera lui Eminescu trebuie să servească scriitorilor noştri ca un exemplu strălucit de felul cum se poate învăţa de la clasici.

Deşi în poezia de tinereţe e vizibilă maniera lui Bolintineanu: acumularea de epitete exprimate prin gerunzii-adjective: *colibele dorminde*, *vinele vibrînde*, *lumina pălindă*:

> Aşa şi speranţa — c-un licur uşor,
> Cu slaba-i *lumină pălindă*,
> Animă-ne-odată *tremîndul picior*,
> De uită de sarcini, de uită de nori,
> Şi unde o vede s-avîntă.
>
> *(Speranţa)*

în poezia sa de maturitate Eminescu se eliberează de acest procedeu al imitaţiei formale.

Eliade îndemnase în « Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începutului romînilor » să se folosească « partiţipiile » declinabile de tipul *răsărinda lună*, care pot da « înlesnire şi vrednicie » limbii. Artificial literar n-a prins, uzul n-a generalizat acest procedeu. Azi sînt în uz puţine forme de acest fel; *crescînd* de exemplu: *viteză crescîndă*.

Experienţa practică treptată a lui Eminescu şi contactul sporit cu scriitorii contemporani, mai ales cu « acel rege al poeziei, vecinic tînăr şi ferice » — Alecsandri, perfecţionează stilul poetului. Pînă să ajungă la originalitatea

---

[1] « Timpul », 24 noiembrie 1877.
[2] Ms. 2258, f. 179, cca 1869.
[3] « Timpul », 13 decembrie 1877.

exprimării poetice se pot observa la Eminescu reflexe şi din Alecsandri în mulţimea de epitete prezente în descrierea tablourilor din natură.

Şi prin tufele de mături, ce cresc verzi, adînce, dese,
Păsări îmblînzite-n cuiburi destind penele alese
Ciripind cu ciocu-n soare, gugiulindu-se cu-amor.

(*Egipetul*)

Poetul nu rămîne însă aici. La tot ce a învăţat de la popor, din limba veche şi de la predecesori, a adăugat propria-i strădanie pentru o limbă şi un stil original. Stilul clasic se caracterizează prin sinteza elementelor expresive: «Căci numai o limbă în care cuvintele sînt împreunate cu un înţeles hotărît de veacuri, este clară, şi numai o cugetare care se serveşte de o asemenea limbă e limpede şi cu temei» remarcă Eminescu în unul din articolele lui obişnuite din ziarul Timpul.[1]

Spre acest stil clasic tindeau scriitorii mari ai epocii, al căror epigon se consideră Eminescu. În lupta de idei pentru o limbă literară bogată, cu sprijinul hotărît al lui Eminescu, a învins orientarea sănătoasă în limbă, inaugurată încă înainte de scriitorii inspiraţi din creaţia populară. Putem spune însă că aportul teoretic şi opera poetică a lui Eminescu au fost hotărîtoare pentru dezvoltarea limbii noastre literare. Pe lîngă că literatura a profitat cel mai mult de activitatea lui teoretică şi de creaţia lui poetică, nu mai puţin presa şi teatrul, în care limba era mult mai ameninţată de cosmopolitism, prin critica susţinută a poetului, au primit un ajutor rodnic pentru a reveni la făgaşul normal al dezvoltării literare.

Astfel, în articolul publicat în «Convorbiri literare» din 1 august 1877, intitulat: «Despre limba cărturarilor romîni din Ardeal», Eminescu se arată nemulţumit de felul cum se scria atunci în această provincie: «În urma înrîuririi germane şi a celei maghiare scriitorii romîni din principatul Ardealului îşi formaseră şabloane sintactice, pe care le împleteau cu cuvinte latineşti spre marea daună a limbii naţionale. Limba germană e foarte bogată în vorbe în urma înlesnirii cu care dintr-o radicală se pot forma o mulţime de cuvinte derivate, fie prin adăugirea unei sufixe, fie pe altă cale. Acuma unii scriitori căutau a altoi limbii noastre fisionomia alteia cu totul străine de ea şi prin acest soi de cultivare a limbii au ieşit la lumină fenomene, care au dat ocasie penelor satirice să facă haz de jurnalistica de peste Carpaţi, care altfel în privirea onestităţii politice merită mai mult respect decît gazetele noastre. . . ». Iar mai departe, poetul precizează: «Apoi autorii din Ardeal au mai ţinut seamă de aşa-numita puritate a limbii şi pentru acest scop au crezut de bine a prăda lexiconul latinesc şi acelea ale limbilor romanice şi a alunga toate cuvintele slavone, chiar cele mai nevinovate, chiar acelea care la noi îşi pierduseră demult înţelesul primitiv». Tendinţele eronate şi exagerările pedante de care pomenea şi Russo aveau aderenţi şi în Academie. «Maioreştii şi Laurianii. . . ne-au scălîmbat limba prin pedantismul lor» — scria poetul în 1880[2] şi faptul acesta se vede limpede în amintita lucrare lexicografică, Dicţionariul ai cărui autori în zelul lor, se pare că s-au grăbit «de a nu lăsa neschimonosit nici un cuvînt romînesc»[3]. În termeni aspri este criticat şi Eliade Rădulescu despre care se ştie că în ultima parte a vieţii sale a

[1] «Timpul», 8 februarie 1878.
[2] «Timpul», 14 noiembrie 1880.
[3] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu. p. 329.

devenit un înfocat italienizant. Eminescu, tînăr publicist, revoltat de teoriile lui Eliade propagate cu scopul de a rupe limba literară de limba poporului, scrie un articol vehement în care condamnă aceste idei: «Eliade se vede a fi fost în tinereţe un om foarte inteligent. Prin gramatica sa elimineazā din ortografia romînă toate semnele prisositoare, prin cărţile sale didactice a dat fiinţă limbii ştiinţifice, din tipografia sa a ieşit la lumină între anii 30—50 aproape tot ce s-a scris mai bine în romîneşte. Cam de pe la anul 1845 începe însă în mintea scriitorului bucureştean o suficienţă nemaipomenită şi o decădere intelectuală cu atît mai primejdioasă cu cît Eliade era privit atunci ca un fel de oracol. Limba «Curierului de ambe sexe» se latinizează şi se franţuzeşte, el începe a scrie c-o ortografie imposibilă, nesistematică, un product bastard al lipsei sale de ştiinţă filologică positivă şi al unei imaginaţii utopiste. Făr-a avea el însuşi talent poetic dă cu toate aceste tonul unei direcţii poetice a cării merite constau într-o limbă pocită şi în versificarea unor abstracţii pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice. Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înrîuririi stricăcioase a lui Eliade... »[1].

Dar poetul nu a rămas la aceste concluzii de tinereţe prea severe, legitime însă pentru un atît de convins apărător al cultivării limbii literare pe baza limbii poporului. Atitudinea definitivă a lui Eminescu faţă de Eliade e expusă într-un scurt articol scris cu prilejul dezvelirii statuii lui Eliade, unde spune că ar trebui «să se deosibească înrîurirea hotărîtor bună asupra limbii romîne, de o seamă de rătăciri ulterioare». Eminescu recunoaşte că Eliade a scris o limbă frumoasă în partea întîi a activităţii sale; poetul se referă îndeosebi la Gramatica romînească redactată într-un ton «mai firesc» şi apoi conchide: «El scria cum se vorbeşte; viul grai a fost dascălul lui de stil. Prin el limba s-a desbărat de formele convenţionale de scriere ale evului mediu şi ale cărţilor eclesiastice, a devenit o unealtă sigură pentru mînuirea oricării idei moderne. Din acest punct de vedere Eliade a fost cel întîi scriitor modern al romînilor şi părintele acelei limbi literare pe care o întrebuinţăm astăzi. Chipul propus de el la 1828, pentru încetăţenirea termenilor tehnici a terminilor noi pentru idei nouă, se urmează şi se recomandă şi astăzi ca cel mai potrivit. Dacă mai tîrziu el, omul practic al bunului simţ şi al esperienţei, a început a croi sisteme apriori de ortografie, meritul lui nu scade. Literatura s-a ţinut de începuturile sale bune (1826—1848) şi au lăsat la o parte erorile»[2].

Un folos real putea aduce limbii literare popularizarea marilor noştri scriitori. Însă după părerea lui Eminescu presa timpului, în loc de a sprijini răspîndirea clasicilor şi de a stimula îmbogăţirea şi progresul limbii literare, contribuia într-o destul de largă măsură la «stricarea limbii». Abia intrat la «Timpul», poetul publică o serie de şase articole, în care analizează critic unele probleme politice, sociale, culturale şi economice. Aceste articole care apar la intervale mici îi stabilesc o reputaţie definitivă. E vorba de ciclul «Icoane vechi şi nouă», în care poetul critică corupţia politică, venalitatea ziariştilor, superficialitatea, cosmopolitismul în conţinutul şi forma celor mai multe scrieri contemporane. Interesant e faptul că în fiecare din cele şase articole, apărute la foarte mică distanţă unul de altul (11, 13, 14, 18, 21 şi

[1] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 301.
[2] «Timpul», 21 noiembrie 1881.

23 decembrie 1877), Eminescu ridică într-un fel sau altul probleme privind limba noastră literară. Nu putem reproduce aici toate precizările de amănunt ale poetului: dăm doar cîteva date în legătură cu problemele limbii, cuprinse în aceste articole.

Dezvoltarea limbii nu putea progresa dintr-o sumă de cauze: învățămîntul, mai ales universitar (dar și cel elementar și cel mediu, cum arătase la vreme, ca revizor școlar) neglija cu totul învățarea limbii romîne. Profesorii improvizați, ridicați la acest rang datorită relațiilor lor politice, ajungeau să susțină « autenticitatea unei scrieri, care pentru filologii elementari chiar, e o galimatia deplină și un falsificat greoi, pe care-l recunoști ca atare la cea dintîi vedere» (articolul «Actualitatea», 11 decembrie 1877). Cultura e în declin deoarece mai ales scriitorii, în loc să învețe scrierea frumoasă a limbii pornind de la limba vie a poporului și de la clasicii literaturii naționale și universale, se apucau adesea să compună într-un jargon imposibil (« Paralele economice », 13 decembrie 1877).

De asemenea, stîlcirea limbii de către tineretul franțuzit și de către adepții curentelor filologice revolta pe poet, căci masa poporului « trăit în țară, nepricepînd altă limbă decît cea romînească, închinîndu-se în aceasta, vorbind cum se vorbește cu temei și sănătos..., auzind țiunile și țiònele, imperatorele, redaptorelele, admisibile și propriamentele, au gîndit în gîndul lor: « De frate ! Noi om fi fost proști. Noi socoteam că, dacă știm ceaslovul și psaltirea, cum se ară gospodărește un ogor, cum se cresc vite și cum se strîng banii, apoi știm multe. Da ia auzi-i că nu știm nici măcar romînește » (« Bătrînii și tinerii », 14 decembrie 1877). Și răul pornea chiar de jos, din școala elementară, unde neglijarea învățării gramaticii și a formelor corecte ale limbii se datora mai ales cadrelor, față de care organul tutelar, ministerul, și statul burghez nu manifestau nici o grijă: învățătorii nu arătau nici ei prea mult interes pentru studiul limbii romîne: « Afirmăm — scrie Eminescu — că sînt sute de învățători care nu știu să despartă cuvintele unul de altul, nici să puie punct și virgulă unde trebuiește. Nu mai pomenim de sintaxă sau de ortografie, căci în privința aceasta e vavilonie curată, și fiecine crede că poate scrie cum îi place » (« Ilustrații administrative », 18 decembrie 1877).

Imaginea nepăsării față de cultivarea limbii e zugrăvită realist mai ales în ultimele două articole ale ciclului amintit. Moda epocii era de a se inspira atît în literatură, știință, cultură cît și în stil, din literatura apusului, mai ales din cea franceză. Subiectele generale cît și ideile « le luăm frumos din cărți străine — observă poetul, — le așternem pe hîrtie în limba păsărească și facem ca negustorul care nu-și dă nici el seama de unde-i vine marfa — numai ca să se treacă. Chiar învățații noștri cînd vor să polemizeze, polemizează cu citate. Cutare minunea străinătății, d. X sau Y a vorbit cutare lucru, deci trebuie să fie neapărat adevărat deci să se potrivească pentru că a ieșit dintr-o morișcă de creier...

« La gazetarii romîni, mai ales la cei liberali, lucrul e mai simplu. Își pune mai întîi degetul în gură și vede cîte « cuvinte » îi vin în minte. La chemarea aceasta se deschide dicționarul nepaginat al capului, compus din prea puține file, pe care stau scrise libertate, egalitate, legalitate, suveranitate și alte cuvinte tot cu atîta cuprins material, și după aceea le înșiră mai puind pe la soroace și cîte un Ștefan sau Mihai Viteazul din buzunările cărora scoatem ce ne poftește inima » (Din « Abecedarul economic », 21 decembrie 1877.)

Totuşi în o atare situaţie în cultura romînă, oricît de stăruitor ar fi fost curentul nesănătos al «culturii frazelor» propagată de tineretul «ce se caracterizează prin o rară lipsă de pietate faţă cu nestrămutata vrednicie a lucrurilor strămoşeşti, vorbind o păsărească coruptă în locul frumoasei limbi a strămoşilor»[1], vigoarea graiului viu nu putea fi înăbuşită, chiar dacă alterarea fondului de idei a influenţat şi exprimarea. Decăderea aceasta îi inspiră însă accente critice: «în sfîrşit presa nu-i cu mult mai mult decît o fabrică de fraze care cu făţărnicie omenească îmbracă interese străine de interesul adevărat al poporului» («Frază şi adevăr», 23 decembrie 1877).

Situaţia era oarecum similară şi în teatru. Adesea cronicarul dramatic comentează combativ manierele deplasate ale actorilor care dispreţuiau limba vorbită de popor. «O limbă foarte interesantă din punct de vedere patologic — notează poetul. Căci într-adevăr, pentru ca un simplu actor să-şi închipuiască a reforma în sensul său (şi ce sens!) vocalele unei limbi plăsmuite de secole şi milioane de oameni, trebuieşte neapărat ceva din instinctul nostalgiei îndreptat spre ţara păsărească»[2]. Evident că arta actorului fără respectul limbii literare rămîne un joc gratuit şi neînţeles. Teatrul putea şi trebuia să devină un loc de cultivare a limbii literare. Actorii sînt ţinuţi a întrebuinţa un stil şi o pronunţare care să fie un model de limbă.

Nu exista oare un remediu practic contra acestor erori? Eminescu răspunde afirmativ. Ridicarea nivelului limbii e posibilă orientînd limba scrisă, limba literară, după limba vie a poporului, pe care arta clasicilor, scriitorii de talent, au şlefuit-o cu deosebită înţelegere pentru frumuseţile expresive ale limbii. Căci bunăoară: «Limba (în «Pseudokineghetikos» al lui Odobescu) e curată şi are farmecul noutăţii. O mulţime de cuvinte şi forme idiomatice, pînă acum scrise puţin sau de fel, dar a căror origine întăritoare este limba poporului nostru, fac cartea preţioasă şi din punct de vedere lexical; citaţiile arată gustul şi cultura autorului, în sfîrşit, pentru a ne servi de o locuţiune, din care provine originea cuvîntului *nuga* (arhaic *noga, nogae*), nu se poate zice despre cartea autorului ceea ce se poate zice despre altele: «non nauci esse». De aceea nu ne place capitolul XII, dar ca alusiune la «Societatea Academică» treacă»[3]. Să reţinem formula «*farmecul noutăţii*» care, alăturată celorlalte ca «dulcea limbă a trecutului», sau «limba spornică şi plină de figuri a poporului»[4], arată preţuirea poetului acordată scriitorilor care au adus contribuţii originale la îmbogăţirea limbii. Slavici scrie, cu dreptate, despre el: «Pentru dînsul limba este marmura în care varsă chipul gîndirii sale alese». Eminescu stă în fruntea acelor scriitori clasici despre care el scria odată că sînt o bună şcoală contra tendinţelor nesănătoase de a limita sau compromite progresul limbii literare: «Astăzi cînd ziare, profesori, ba pînă şi o academie şi-au pus în cap să stîlcească graiul romînesc, singurul liman şi adăpost împotriva limbii păsăreşti, practicate de gazetari ş.a., sînt, fără îndoială, scrierile celui mai bun prosaist romîn (C. Negruzzi) şi a(le) celui mai mare poet al nostru, V. Alecsandri»[5]. S-ar putea cita aici aprecierile

[1] «Timpul», 14 decembrie 1877.
[2] Ms. 2254, f. 303 şi urm.
[3] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 298.
[4] «Timpul», 21 decembrie 1877.
[5] «Studii şi doc. lit.», IV. p. 270, v. şi 92, 104 etc.

pozitive pe care le-a scris poetul despre valoarea poveştilor lui I. Creangă şi I. Slavici. Literatura acestora inspirată din realităţile vieţii poporului, conţine « originalitate de stil » pentru că « se razimă pe însuşi graiul poporului. »[1]

Limba literară apare astfel ca rezultatul unei munci conştiente şi sistematice pe care o depune atît poporul, creator de folclor, cît şi scriitorii angajaţi în munca artistică de prelucrare a limbii comune. Odobescu susţinea just că scriitorii « pot inova în baza cunoştinţelor şi a simţului limbii » iar Negruzzi avertiza în Scrisoarea a XIV-a că « nu e dat tuturor a crea ziceri şi a băga scalpelul în biata limbă pentru a o struji cum li se pare ». Materialul limbii în întregime se află în graiul viu. Eminescu considera că limba poporului adesea poate fi luată drept un corectiv stilistic şi gramatical al limbii literare. Organizarea acestui material într-un stil artistic, în modele de exprimare, au realizat-o clasicii literaturii. În opera lor limba poporului capătă o întărită funcţie de comunicare şi i se pun în lumină frumuseţile stilistice şi plasticitatea.

IV. ALTE PROBLEME SPECIALE PRIVIND CULTIVAREA LIMBII LITERARE

Dezvoltarea şi îmbogăţirea limbii literare sînt strîns legate de problemele de vocabular şi de gramatică. Răsfoind manuscrisele lui Eminescu, întîlnim numeroase şi interesante note şi observaţii privind vocabularul, gramatica şi alte probleme speciale de limbă. Vocabularul ca « material de construcţie pentru limbă », pe de o parte, şi gramatica « un ansamblu de reguli privitoare la modificarea cuvintelor şi îmbinarea lor în propoziţii », înregistrează nemijlocit orice aport original, valabil, adus de un scriitor la perfecţionarea sistemului limbii naţionale. Orice creaţie poetică puternică pune în lumină raportul dintre lexicul limbii literare şi cuvintele de circulaţie limitată la o epocă, la un domeniu sau la o regiune: arhaisme, regionalisme, termeni tehnici etc. Eminescu a manifestat o atitudine de chibzuită preţuire a acestor cuvinte, primindu-le în limita utilităţii lor stilistice, a capacităţii lor expresive. Valorile stilistice ale vocabularului regional şi ale celorlalte cuvinte speciale sînt acceptate de poet, dacă nu stînjenesc funcţia comunicativă a limbii. S-ar putea da spre exemplificare numeroase citate, mai ales din « Călin »:

> Iar de sus pîn' în podele un păinjăn prins de vrajă,
> A ţesut subţire pînză străvezie ca o mreajă.
> Tremurînd ea *licureşte* i se pare a se *rumpe*,
> Încărcată de o *bură*, de un *colb* de pietre scumpe.

De bună seamă că, pe deplin îndreptăţit, poetul cerea respect faţă de ceea ce a scris cu trudă şi mai ales cu atîta artă găsind soluţiile cele mai bune pentru a zugrăvi ideile prin « *cuvîntul ce exprimă adevărul* ». Secretul artei? Ni-l spune poetul: « Eu din parte-mi am cîntărit orice cuvînt» — scrie el lui I. Negruzzi[2].

Deşi în faza de tinereţe a activităţii sale Eminescu a folosit numeroase arhaisme şi regionalisme, cum se poate vedea limpede în « Postumele » publicate în ediţia Perpessicius, pe măsura maturizării sale artistice, principiul selectării s-a impus, dominat de acela al expresivităţii. Găsim, desigur, unele arhaisme şi regionalisme şi în opera de maturitate; ele sînt însă dozate în

[1] « Timpul », 7 mai 1880.
[2] Ms. 2255, f. 312.

ansamblul vocabularului poetic, aşa ca să constituie în frază o noutate expresivă utilă potenţării afective a stilului. Poetul combătea provincialismele exagerate ale lui Slavici şi se ştie că personal a intervenit de multe ori pentru a corecta în mod substanţial stilul prietenului său din Transilvania. Vorbele rare şi frumoase i-au plăcut însă totdeauna pentru că aveau mai multă plasticitate şi «*farmecul noutăţii*». Au rămas statornicite în limba lui poetică unele arhaisme (*pală, roinic, mur, asupra de măsură* etc.), multe neologisme (*tenebre, ev, colonadă, superb, spasmodic* etc.) şi dese regionalisme (*bură, colb, sfadă, ilău, batîr, mîngîios* etc.). Slavici ne spune în « Amintiri » că Eminescu era refractar neologismelor. E drept că n-a exagerat, dar nu mai puţin adevărat e că, în chipul cel mai izbutit şi nou, în imagini de o neîntrecută vigoare, poetul a asociat elementele limbii curente cu termenii noi, ori de cîte ori a simţit nevoia unei exprimări precise: *zidirile-i antice, cetate de giganţi, antica lor trufie* (în « Egipetul », strofa a III-a) etc.

Limba literară desigur nu se poate dispensa de neologismele care sînt direct legate de evoluţia vieţii economice, sociale, culturale. Realităţile vieţii în necontenită dezvoltare, impun primirea şi adaptarea cuvintelor noi, legate de noţiuni noi, de obiecte reale noi: « Vocabularul nu se schimbă în acelaşi fel ca suprastructura, nu se schimbă prin anularea vechiului şi construirea noului, ci pe calea completării vocabularului existent cu cuvinte noi, apărute în legătură cu schimbările orînduirii sociale, cu dezvoltarea producţiei, cu dezvoltarea culturii, a ştiinţei etc. Deşi din vocabular dispare de obicei un anumit număr de cuvinte învechite, i se adaugă un număr mult mai mare de cuvinte noi »[1].

Problema acceptării neologismelor a fost latura cea mai controversată a temelor lingvistice, în speţă a vocabularului. Conservatorii s-au ciocnit adesea violent cu partizanii îmbogăţirii vocabularului prin neologisme. Scriitorii clasici au adoptat o poziţie raţională şi justă. Nici o limbă nu se poate dispensa de termenii care vin o dată cu obiectele noi.

În legătură cu neologismele şi cu adaptarea lor în limbă, transcriu aici o preţioasă observaţie a lui Eminescu păstrată în ms. 2257, f 238: « *Pomologia.* Mai întîi o mică observaţie filologică. *Pomologia* e un cuvînt hibrid, pe care autorul ar fi trebuit să-l eviteze, cum trebuiesc evitate toate hibridele. Oare s-ar putea zice dumnezeologie, în loc de teologie, sau s-ar putea zice în limba germană *Versfussologie* în loc de *Metrik*? Nu. Prin urmare, nici pomologie. Autorul cred că nu împărtăşeşte eroarea cea foarte răspîndită că bogăţia unei limbi consistă în *cuvinte*. Adevărata bogăţie consistă totdeauna în *locuţiuni*, în acele tiparuri neschimbate, care se formează în curs de mii de ani şi dau fiecărei limbi o fizionomie proprie, apoi în bogăţia formelor flexionare, în sufixe, în prepoziţiuni (de care limba noastră are foarte multe), în sfîrşit în acele mulţimi de fineţe psihologice, care ele dau abia viaţă sunetelor moarte din cuvinte. Dacă n-ai un cuvînt, îl circumscrii pur şi simplu, sau îl primeşti aproape neschimbat dintr-o limbă înrudită. Asfel, în loc de *pomologie*, se potrivea credem mai bine *cultura pomilor*, căci a pune două cuvinte în loc de unul — *claritatis causa* — n-a fost niciodată un păcat. Cît despre cuvintele multe, în loc de a îmbogăţi, ele sărăcesc cumplit o limbă. Ele iau ideii vioiciunea intuitivă. Cînd la rostirea mai multor cuvinte ai să-ţi

[1] I. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii. Ed. pentru literatură politică, 1953, p. 22–23.

închipuieşti acelaşi lucru, ajungi a nu-ţi închipui nimic, sau mai nimic la rostirea fiecăreia din ele».

«Această parte netraductibilă a unei limbi (locuţiunea) formează adevărata ei zestre de la moşi-strămoşi, pe cînd partea traductibilă este comună gîndirii omeneşti în genere. Precum într-un stat ne bucurăm toţi de oarecare bunuri, care sînt a tuturor şi a nimănui — uliţi, grădini, pieţe — tot astfel şi în republica limbelor sînt drumuri bătute, care sînt a tuturor, — adevărata avere proprie însă o are cineva acasă la sine; iar acasă la dînsa, limba romînească este o bună gospodină şi are multe de toate»[1].

In legătură cu ideia exprimată în partea finală a citatului nu e lipsită de interes următoarea notă care se poate citi în acelaşi ms. pe fila 175: ,,Limba romînă la sine acasă e o împărăteasă bogată căreia multe popoare i-au plătit dare în metal aur, pe când ea se pare a nu fi dat nimănui nimica. A o desbrăca de averile, pe care ea amică (!) şi mlădioasă le-a adunat în mai bine de o mie de ani, însemnează a o face din împărăteasă cerşetoare''.

Citatele aceste lungi ilustrează grija de a introduce cumpănit în limbă numai cuvintele necesare exprimării precise a unei noţiuni; ele recomandă a nu se abuza de neologisme inutile. Dacă acest lucru este adevărat pentru cuvintele de circulaţie rară, pe cale de a pătrunde în limbă, cu atît mai adevărat e pentru cuvintele care au corespondente în limbă, cunoscute şi folosite în limba comună: «Cît despre limba traducătorului — ar putea fi mai romînească — scrie Eminescu. Ce va să zică *prizon*? N-avem vorbe romîneşti îndestule pentru a însemna punerea la răcoare? *Inchisoare, temniţă, prinsoare,* nu sînt destul de bune pentru traducător? Cererea curăţeniei limbii e atît de dreaptă şi apoi nu ţine pe nimenea nimic. Traducătorul n-are decît să se întrebe cum zice romînul cutărui sau cutărui lucru, pentru a se lecui de galomanie»[2].

În interesul cultivării limbii noastre literare, aşa cum Eminescu combate abuzul de germanisme, din presa ardeleană, el condamnă viguros, în multe ocazii, mania franţuzirii limbii — curentul cel mai puternic şi mai periculos a cărui persistenţă ajunge pînă în vremea noastră. Ne putem imagina cît rău ar fi făcut literaturii şi limbii galomania dacă n-ar fi fost consecvent criticată de un scriitor de autoritatea lui Eminescu. Iar autoritatea lui se sprijinea pe cea mai solidă documentare asupra elementelor limbii. Nici un scriitor n-a cunoscut mai bine materialul limbii ca Eminescu. Faptul e demonstrat în chiar caietele poetului pline cu interesante note şi liste lexicografice, culegeri de termeni regionali, un dicţionar de rime, colecţii de cuvinte, întocmite de poet pentru a avea sub ochi o bogăţie cît mai mare de termeni în procesul creaţiei literare.

★

Vocabularul intră în tipare gramaticale ca să poată exprima pe înţelesul tuturor ideile autorului. A cunoaşte normele gramaticale e prima cerinţă a celui care foloseşte în scris limba naţională. «E datoria unui publicist de a respinge productele greşite şi criticele sale vor fi cu atît mai aspre, cu cît

[1] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 314.
[2] Id. ib. p. 341

literații, despre care va vorbi, vor fi mai lipsiți de cultură. Cînd cineva nu s-a împrietenit nici măcar cu gramatica romînească, să nu cuteze a scrie poesii și novele »[1]. Eminescu laudă pe Cipariu, « căci gramatica sa, desigur o lucrare foarte serioasă, n-a îndreptățit pe nimenea la clădirea babiloniei academice ».[2] Învățarea limbii și studiul gramaticii trebuie să preocupe în primul rînd școala. În această privință situația era nesatisfăcătoare. Ca revizor școlar, Eminescu a făcut interesante observații care privesc și limba, gramatica, metodele de predare. Deoarece nu putem da aici toate aceste amănunte, ne oprim la cîteva citate care se impun atenției. « Scrierea e în toată școala [din Roman] neglijată, caligrafia o noțiune cunoscută numai teoreticește, gramatica există ca un fel de schematism de cuvinte, a căror întrebuințare reală li lipsește copiilor »[3]. Iar mai tîrziu, într-un raport adresat Ministerului la 1 mai 1876, Eminescu remarcă lipsa de metodă în învățarea gramaticii în școlile din Vaslui. « Gramatica se predă mecanic, după manualul lui Măcărescu, care conține definiții, nu garantează însă nicidecum cunoștința concretă a regulilor limbii. În privința ortografiei, se înțelege că nu e de cerut ca să știe și copilele cutare sau cutare din multele sisteme ortografice, a căror cunoștință primejduiește bunul simț; ci întrebarea se reduce mai cu seamă la *pronunția corectă* și la scrierea — fie chiar cu totul fonetică — a cuvintelor și formelor pronunțate corect »[4]. La limita cealaltă a ierarhiei administrative școlare, în minister, nu se depunea prea multă grijă față de problemele limbii, căci poetul scrie: « Nu vor găsi oare cititorii noștri că oarecari cunoștințe de gramatică, interpuncțiune și stilistică, n-ar fi cu totul de prisos la acel onorat oficiu » (al ministerului) [5].

Slavici ne spune că Eminescu privea cu cea mai mare atenție toate amănuntele gramaticale și se edifica stăruitor asupra numeroaselor chestiuni lingvistice. « Cu deosebire stăruitor era Eminescu în ceea ce privește corectitudinea gramaticală, și după puțina mea știință, nu era nimeni la noi atît de dumirit cum era dînsul asupra etimologiei romîne »[6]. Și în continuarea relatării sale despre « Eminescu și limba romînească », Slavici dă amănunte bogate despre multiplele probleme de morfologie și sintaxă de care se preocupa îndeosebi Eminescu.

Sfera de cercetare a problemelor de limbă apare încă mai vastă dacă ne referim la chestiunile speciale legate de dezvoltarea limbii literare: ortografie, ortoepie, istoria limbii etc. Eminescu a fost un adversar constant al sistemelor artificiale de pronunțare și scriere, neconforme cu realitatea limbii vii. În dezbaterea privitoare la ortografie el s-a declarat un adept convins al fonetismului, atitudine justă și logică, confirmată de istoria ulterioară a stabilirii unei ortografii științifice a limbii noastre. « Noi ne bucurăm de propășirea fonetismului în Transilvania — scrie poetul în « Curierul de Iași » din 26 august 1876, la « Noutăți » sub titlul: « Foloasele ortografiei fonetice ».

---

[1] M. Eminescu, Scrieri politice și literare, 1905, ed. Scurtu, p. 387.

[2] Ib ib., p, 329. Cipariu s-a impus atenției poetului probabil și pentru că în discuțiile aprinse în jurul problemelor limbii, filologul adusese vederi spornice, admițînd slavonismele — elemente esențiale ale limbii pe care *vremea le-a sfințit* de veacuri fiind necesare limbii (« Foaie pentru minte, inimă și literatură », I, 106)

[3] M. Eminescu, Scrieri politice și literare, 1905, ed. Scurtu, p. 256.

[4] M. Id, ib. p.258.

[5] « Curierul de Iași », 13 iunie 1876.

[6] Slavici, Amintiri, p. 38.

Acesta este un puternic mijloc pentru a păstra vechea noastră avere națională: unitatea în limbă și o normă unică în pronunție.» Alteori, în interesul răspîndirii culturii în mase, poetul se bucură că: «Ortografia e fonetică, cu concesiile etimologice pe care le-am făcut și noi.» Sistemul acesta ortografic a favorizat răspîndirea tipăriturilor în popor.

Cunoașterea temeinică a foneticii limbii noastre ar fi rezolvat definitiv problema ortografiei. Eminescu s-a și pronunțat în ce chip s-ar putea reglementa scrierea, pornind de la teze generale fonetice pe care el le interpreta într-un chip diferit de unii lingviști ai timpului, mai just decît aceștia și mai aproape de realitățile limbii noastre: «Cheia pentru fonologia romînească îmi pare de asemenea sigură. Legile noastre fonetice sînt cele vechi slave, care sînt neobișnuit, ba chiar de mirare, apropiate de cele romanice, așa încît contopirea lor în limba romînă este cu totul naturală. Din «Columna» am înțeles limpede că Dl. Hasdeu pricepe în mod practic vechea slavonă, dar în ce privește fonetica face greșeli cu totul elementare. Lucrul mi s-a părut curios căci dacă el ar fi cunoscut fonologia slavonă, — i-ar fi fost ușor să pună la locul lor pe etimologiști și să rezolve definitiv chestiunea ortografică.»[1]

Problema ortoepiei e legată de preocuparea permanentă a lui Eminescu de a asigura unitatea limbii prin unitatea pronunțării. S-ar putea scrie un bogat capitol despre grija specială a poetului de a impune uzului obștesc pronunțarea cea mai frumoasă și mai potrivită structurii și legilor limbii romîne. Interesul ce-l avea pentru teatru i-a dat prilej de a se ocupa mai mult de ortoepie. Și în pronunțare exista o tendință vădită de a altera sistemul fonetic propriu limbii, printr-o afectare cosmopolită, în special franțuzită, a rostirii cuvintelor. Atunci teatrul era divertismentul cercurilor adînc influențate de cultura străină, franceză. Multor spectatori cum și actorilor li se părea mai nimerit să vorbească altfel decît «vulgul». Eminescu atacă viguros încercările de a introduce în limbă «deprinderi de rostire contrare ortoepiei romînești», care tocmai pentru că porneau de pe scenă puteau influența în largă măsură publicul prin «unele intonări false».[2]

În manuscrisul 2254, f. 303 unde citim interesante note privind teatrul romînesc, poetul face observații asupra pieselor, actorilor, asupra pronunțării. Pe lîngă cele spuse pînă aici despre galomanie și despre erorile latiniștilor, adăugăm o singură observație: «Nu știm de unde și pînă unde actorii romîni au pronunții atît de străine. Limba romînească este din acelea cu dreaptă măsură; ea n-are nici consoane prea moi nici prea aspre, nici vocale prea lungi sau prea scurte; mai toate sunetele sînt medii și foarte curate. Cu toate acestea în teatru avem ocazia de a auzi vorbindu-se cu un ton franțuzesc (nazal) sau spaniol (gutural).»

Eminescu regretă apoi că nu avem un tratat de ortoepie care era așteptat și atunci întocmai cum era așteptată și o bună ortografie ca să pună ordine în scris, în acea perioadă de fluctuație a scrierii și pronunțării limbii literare. «E drept — scrie poetul — că o ortoepie romînească, o carte despre buna rostire lipsește, dar nu lipsește rostirea vie a claselor culte, nu lipsesc scrierile bune, nu lipsește limba scrisă, a cărei dreaptă rostire este fixată de două sute de ani și mai bine. Ba chiar actorii romîni vorbesc foarte omenește acasă și cu

---

[1] Scrisoarea din 17/27 octombrie 1877, citată la p. 357—358.
[2] M. Eminescu, Scrieri politice și literare, 1905, ed. Scurtu, p. 355.

prietenii lor; pe scenă îi altceva, acolo trebuie să vorbească ca franţujii şi spaniolii »[1]. Şi îndată, în acelaşi loc, urmează o observaţie de specialitate, în care Eminescu într-adevăr apare ca un filolog bine informat: « Am spus-o de mai multe ori, că un *n* nasal de felul celui franţuzesc nu există în limba romînească şi pronunţia *conte*, *contra*, în care *o* şi *n* să se rostească ca un singur sunet nu se află după a noastră ştire decît în vechea limbă bulgară, în limba polonă de astăzi şi în cea franţuzească. Căci *on* nasal nu e sunet compus, ci o vocală de sine stătătoare pentru care în limba romînească nu aflăm nimic analog. Totodată protestez contra unor neologisme, introduse în frumoasa traducere a lui C. Negruzzi. « *Resbel* civil » desigur că nu este în scrierea lui Negruzzi, deşi l-am auzit rostindu-se. »

Sînt notate apoi şi unele particularităţi dialectale specifice pronunţării în unele provincii romîneşti[2]. Poetul consideră aceste forme drept abateri supărătoare care ştirbesc unitatea limbii. În amintita notă despre un program de conferinţe pe care urma să le ţină în Maramureş poetul a inclus şi subiectul privind ortoepia: « Studii asupra pronunţiei » ca al treilea punct. Dar poetul nu rămîne nici în acest domeniu la simple abstracţiuni. El vorbeşte despre aspectul practic al problemei în următoarele rînduri: « Fiecăruia din noi i-ar fi ruşine să pronunţe rău nemţeşte, romîneşte ba. Bărbaţii noştri din Transilvania — cei de litere chiar — nu pronunţă mai bine decît oamenii din satul lui (pentru *lor*, în manuscris e un lapsus evident) natal. Silescu-se oare profesorii de prin gimnasiile romîneşti ca să înveţe junimea a-şi pronunţa bine limba lor natală? Poate.... dar nu credem; căci dovadă vie e junimea din Universităţi, care adeseori îşi face o mîndrie din aceea că pronunţă cum (se pronunţă) în provincia lui [lor] respectivă. Cum am mai spus — nu facem nimănui o crimă din străinismi, cum nu-i facem din pronunţia rea, însă pe cît avem încă vreme, să ne silim prin şcoli, de nu şi în casă şi în viaţa publică, de a introduce o pronunţie *generală* »[3].

Ortoepia şi ortografia sînt legate între ele. Eminescu are încă o dată ocazia să sublinieze necesitatea principiului fonetic în ortografie, aşa cum de fapt el a şi biruit pînă la urmă: « Daunele ce le face sistemul etimologic pur pronunţiei romîneşti sînt însemnate. Avînd fiecare facultatea de a pronunţa cum vrea, generaţiune de generaţiune vom păstra viciul pronunţiei corupte, şi teama etimologiştilor cum că fonetiştii vor consacra prin uz pronunţia provincială şi vor face dialecte, e ilusorie »[4].

Eminescu arată apoi că limba « veche şi înţeleaptă » refuză să asimileze orice « product nesănătos », elemente eterogene nepotrivite structurii ei gramaticale. Istoria limbii pînă la Eminescu, şi mai ales de la el pînă azi, ne arată că orice încercare de a altera prin intervenţii artificiale temelia limbii literare, care s-a dezvoltat pe baza limbii vii a poporului, e o încercare zadarnică şi fără sens, care nu poate reuşi: « Limba noastră, scrie poetul, nu e nouă, ci din contra, veche şi *staţionară*[5]. Ea e pe deplin formată în părţile ei,

---

[1] Scrieri pol. şi lit. p. 356—357.
[2] Ms. 2257, f. 53—55.
[3] Ms. 2257, f. 55 r.
[4] Ibidem f. 53 v.
[5] Sublinierea e a poetului care desigur înţelege că *staţionar* nu înseamnă că limba nu poate progresa ci că ea nu se poate schimba după bunul plac al reformatorilor influenţaţi de teorii străine dezvoltării normale a limbii.

ea nu mai dă muguri şi ramuri nouă şi a o silnici să producă ceea ce nu mai e în stare, înseamnă a abusa de dînsa şi a o strica ».[1] În ms. 2257 în care problemele de limbă abundă, datînd probabil de pe cînd poetul se afla la Viena ca student şi cînd problemele de limbă l-au preocupat în chip special, pe fila 68 e scris clar: « Celor care doresc o purificare absolută a limbii, li vom răspunde că acele vorbe pe care vor ei să le alunge sînt aşa (de) încrescute în ţesătura limbii romîne încît trebuie să rupi toată ţesătura ca să le scoţi —, şi cum că limba se deşiră alungînd vorbe de o iluzorie origine slavă, e dovadă în latiniştii noştri.

« Celor care nu vor acea curăţire de fel, li vom răspunde, că ei singuri sînt neconsecvenţi căci ei au lepădat o mulţime de vorbe grece şi ruse, pe care le întrebuinţau încă părinţii lor... Am fi cam temerari de a susţine cum că limba noastră şi-a sfîrşit deja curăţirea sa, că e origanisată, că a ajuns la stadiul ultim al dezvoltării sale, şi că acum n-ar trebui decît constatarea formală a acestei dezvoltări prin etimologie şi sintaxă. Limba noastră placă-ne-o a crede — are un trai lung şi de aceea-i *şi* trebuie o dezvoltare lungă. Purificarea ei merge nainte, şi e mai bine ca ea să meargă prea încet decît prea iute. Noi — generaţiunea de faţă, nu împlem decît şanţurile — noi avem să dăm *noţiuni* poporului nostru, ca să cugete, limba clasică e sarcina generaţiunilor viitoare. »

Greşelile celor două tabere despre care aminteşte mai sus Eminescu izvorau din desconsiderarea perspectivei istorice a limbii, din necunoaşterea dezvoltării treptate a elementelor constitutive ale limbii. În legătură cu trecutul limbii, Eminescu poseda o temeinică informaţie de specialitate. El laudă pe Fr. Diez pentru că a susţinut cu puternice argumente romanitatea limbii noastre.[2] In procesul evoluţiei sale, pornind de la baza ei latină, limba noastră, în condiţii istorice specifice, a căpătat anumite trăsături care nu-i scapă poetului: « Limba romînă de aceea s-a depărtat şi s-a înmuiat aşa de tare, pentru că aşa de lungă vreme nu a fost scrisă. Consistenţa unei limbi începe cu scrierea ei. Elementele primite în această scriere nouă fiind chiare [clare], devin consistente şi rămîn în limbă, dacă nu contrazic cu direcţiunea spirituală a poporului. Ele nu trebuie să coincidă cu natura limbii, ci numai să nu-i contrazică. »[3]

El arată apoi importanţa considerabilă a influenţei slave, vizibilă în elementele de fonetică slavă şi de vocabular slav. În acelaşi manuscris, citat mai sus, la f. 40, găsim notat: « Noi de n-am înţelege rolul limbii slavice am cădea în erori ».

Se poate vedea din notele poetului că era preocupat şi de etimologii Eminescu a apreciat la justa lui valoare dicţionarul lui Cihac: « Meritul acestei opere e cu atît mai mare cu cît volumul I e cea dintîi încercare reuşită a unui dicţionar comparativ a limbilor romanice, luînd de temei limba romînă. Îndoit merit. »[4] Alte note disparate precizează că « limba romînă are cantitate, »[5] în altele vedem preocupări de toponimie. »[6] Trecem

---

[1] « Convorbiri literare », 1 august 187,7 p. 197—199.

[2] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905 ed. Scurtu, p. 326; a se vedea şi « Timpul », 20 februarie, 1879.

[3] Ms. 2285, f. 169.

[4] « Timpul », 22 octombrie 1881.

[5] Ms. 2266, f. 5.

[6] « Timpul », 3 martie 1878.

peste aceste amănunte pentru a ne opri, în încheiere, la unele note semnificative pentru adîncimea informaţiei şi interesul purtat studiului limbii. Iată un îndemn adresat tineretului: « Filologii clubului (studenţilor de la Universitatea din Iaşi) ar putea să se ocupe cu strîngerea locuţiunilor şi proverbelor, cu cestiuni fonologice ale limbii romîne, cu stabilirea nomenclaturii ştiinţifice, cu adunarea numirilor de plante, insecte, metale ş.a. E drept, că aceste sînt cestiuni care cer muncă, dar n-ar suferi de sterilitatea teselor generale. Am pune de exemplu întrebarea cum de se preface în limba romînă grupul *sc* în *şt*? Ce înrîurire are *i* consonans asupra vocalelor şi consoanelor, cu care se întîlneşte? Cum se poate esplica prefacerea lui *d* în *j* (putred, putrejune; veşted, veşteji). Iată numai cîteva din sutele de cestiuni de detalii, care merită atenţia unui filolog tînăr. »[1] Sau această precizare de lexicografie: « *A* praepositio, dar care şi-au pierdut în mare parte natura sa prepoziţională, care înseamnă *cătră, la, ca şi, deşi*, există încă în frazele: *a*-casă, urlă *a* pustiu, miroase *a* brînză, vremea-i *a* ploaie, *a* ninsoare, este vrednic *a* mare întristare şi lacrimi (Pravila lui Matei Basarab, pag. ТПД »[2] (384)). În fine înregistrăm o notă interesantă care oglindeşte aspectul filologic şi poetic al preocupărilor lui de limbă: « *U* scurt nu vine după licvide (l, m, n, r). Oriunde se cere un *u* scurt după un sunet (p, t) rima nu e cantabilă. Pentru a putea fi cantabilă, cată să se sfîrşească ori c-o vocală ori c-o licvidă. »[3]

★

Putem spune, în încheiere, că din toate citatele de mai sus, pe care le considerăm numai un material parţial, antologic, reiese deosebitul interes al poetului pentru limbă, spiritul combativ care l-a călăuzit în lupta pentru îmbogăţirea limbii literare. Ideile lui temeinic argumentate pot exercita azi o influenţă binefăcătoare asupra creaţiei literare.

Eminescu a considerat limba literară ca o problemă esenţială a culturii şi a literaturii naţionale. Datorită cunoaşterii depline a limbii şi a procesului de valorificare a resurselor ei, organizînd materialul lexical cu un simţ artistic neegalat, poetul a indicat cu multă precizie calea pe care trebuie să se dezvolte limba noastră literară. Temeinicia şi realismul tezelor sale au fost confirmate de evoluţia ulterioară a limbii noastre.

În primul rînd poetul a acordat o mare importanţă limbii şi literaturii populare pe care le consideră ca o sursă inepuizabilă de îmbogăţire a limbii scrise. Nici un scriitor al nostru nu a cunoscut atît de bine limba tuturor regiunilor şi limba textelor scrise, ca Eminescu. Din acest tezaur pe care l-a cercetat cu multa rîvnă, poetul a ales şi a prelucrat în forme artistice originale limba vie a poporului. El nu s-a mulţumit să cunoască numai limba contemporanilor vorbită pe aria geografică a diverselor regiuni, ci a extins cercetarea formelor de limbă şi la aspectul istoric, arhaic al limbii, pentru a-şi da seama de vasta bogăţie a limbii naţionale.

Scriitorii noştri clasici pe care Eminescu i-a preţuit îndeosebi pentru opera pe care ei au creat-o, sînt o permanentă sursă de îmbogăţire şi perfecţionare a limbii literare. Exemplul creator al unor scriitori clasici progre-

---

[1] M. Eminescu, Scrieri politice şi literare, 1905, ed. Scurtu, p. 234.
[2] Ms. 2306, f. 43.
[3] Ms. 2261, f. 131.

şişti ca: Bălcescu, Kogălniceanu, Alecsandri, Negruzzi, Russo etc. trebuie să fie un permanent îndemn la cultivarea limbii. Victor Hugo avea dreptate cînd nota « *Limba progresează datorită marşului maiestos al marilor scriitori.* »

Indicaţiile lui Eminescu privind problemele de vocabular, gramatică, fonetică, ortografie, etimologie, istoria limbii etc. cuprind observaţii juste şi utile tuturor celor ce se interesează de problemele limbii literare.

Argumentele teoretice şi întreaga muncă artistică a poetului ne arată că dezvoltarea limbii literare e strîns legată de progresul general al culturii, al societăţii.

Rolul scriitorului în dezvoltarea limbii literare e deosebit de important. În strădania lui de a găsi noi mijloace expresive, el aduce în circulaţie elemente variate, expresii, cuvinte, construcţii cu grijă alese din materialul limbii şi le imprimă forţă expresivă, valori stilistice noi şi funcţiuni de comunicare sugestive, în imagini originale. Scriitorului i se pun probleme adesea complicate în procesul prelucrării limbii comune pentru că el se loveşte permanent de dificultatea de a reda adecvat un conţinut de idei bogate printr-o formă comună limitată, tradiţională. Un artist al cuvîntului e chemat să învingă aceste dificultăţi. El contribuie conştient la dezvoltarea limbii prin lărgirea capacităţii expresive a limbii comune: « În limbă ies la iveală contradicţii inevitabile între mijloacele existente de exprimare şi noile sarcini mai complexe şi mai ample de comunicare, sarcini impuse fără întrerupere limbii de viaţa societăţii. Tocmai în biruirea structurii existente a limbii, în adaptarea ei la noile sarcini, în perfecţionarea şi îmbogăţirea ei cu noi mijloace de exprimare constă dezvoltarea limbii.»[1]

Printr-o asiduă muncă artistică, Eminescu a biruit greutăţile şi lipsurile limbii; la el limba capătă o nouă putere pentru a exprima toate nuanţele cugetării înalte a filozofului-poet. M. Sadoveanu observă just: « De la epitetul convenţional, Mihail Eminescu se înalţă brusc, ca într-o fîlfîire de păuni şi ca într-un « colb de pietre scumpe », la vorbele care, despărţite şi izolate de la începutul limbii, dintr-o dată se cunosc şi se logodesc într-o bucurie tainică. »[2] Iar această măiestrie a limbii marelui poet, maestrul prozei contemporane o explică prin aceea că: « Ochii lui s-au umplut de imagini, de chipuri şi privelişti din toate părţile romînimii noastre, la urechea lui au sunat cîntecele şi plîngerile fraţilor noştri de pretutindeni. »[3]

În laboratorul de lucru al poetului, materialul limbii — întregul material adunat din scrieri vechi, din cărţi şi din graiul viu al poporului de pretutindeni — a căpătat valori stilistice noi şi noi funcţiuni expresive printr-o atentă prelucrare a lui, printr-o stăruitoare şlefuire a formei poetice. De aceea citim şi azi cu nescăzută încîntare versurile celui mai mare artist al cuvîntului romînesc. Sensibil la frumuseţile limbii, poetul a făcut din ea cadrul armoniei, al muzicii, al imaginilor puternice — expresie a artei lui poetice.

Surprinzătoare e şi orientarea lui teoretică în problemele limbii literare pe care opera lui a îmbogăţit-o şi a statornicit-o pe calea progresului ei continuu. Partea lui de contribuţie la acest progres e sintetizată de către

---

[1] V. A. Zveghinţev, Istoria poporului şi dezvoltarea limbii în « Innostranîe iazîki v şkole », 1953, nr. 3.
[2] Prefaţa la: Eminescu Poezii, Biblioteca pentru toţi, 1951.
[3] Opere, vol. VI, p. 467.

maestrul M. Sadoveanu, cel mai de seamă continuator al operei poetului în domeniul perfecționrăii limbii literare, a limbii poetice, în această frază: « Măiestrie poetică, armonie, îmbogățire de vocabular, noutatea expresiei, reluarea motivului popular pe un plan superior artistic adîncime, — iată ce a realizat Eminescu în mai puțin de două decenii.[1]»

ЭМИНЕСКУ О ВОПРОСАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Эминеску проявлял живой и постоянный интерес ко всем вопросам румынского литературного языка и высказывал своеобразные соображения, не потерявшие своего значения по сегодняшний день. Поэт считал язык одной из основных проблем культуры, одним из важнейших факторов в художественной литературе.

Вокруг этой основной мысли он сгруппировал в различных местах своих произведений и по различным поводам теоретические соображения чрезвычайной практической важности для развития и обогащения румынского литературного языка.

Хотя поэт и не считал себя компетентным филологом, его мнение оценивается как значительный вклад в развитие румынского литературного языка. Борьба поэта за обогащение языка имела еще большее значение, будучи приурочена к эпохе глубоких экономических, социальных, политических и культурных преобразований.

Нужно было бороться с нездоровыми течениями, с искусственными образованиями, с неразумным введением западных элементов в румынский язык, с насилованием языка по заграничным шаблонам, с презрением к живому народному слову. Сознавая обязанности писателя, тесно связанные с массами и с благородной традицией предшественников — прогрессивных писателей, среди которых многие были активными борцами революции 1848 года, поэт взял на себя обязательство защищать язык и литературу от опасностей всевозможных искажений. В этой культурной работе сказалось упорство поэта и солидные научные основы, которые выявляются в настоящей работе.

Имеющийся документальный материал можно систематизировать приблизительно по следующим крупным разделам: *а)* соотношение литературного языка и живого народного языка; *б)* значение классиков и использование литературного наследства; *в)* замечания о словарном составе языка, о грамматике и фонетике с точки зрения культуры языка.

В полном согласии с положениями, высказанными Когэльничану, Бэлческу, Александри, Негруцци и др., поэт считает разговорный язык неистощимым источником для пополнения и обогащения литературного языка. Основной задачей подлинных писателей является переработка этого богатого лингвистического материала. «Норма литературного языка должна быть та, которая объективно и реально существует в народном языке, а также в более изысканном обществе, а отнюдь не более или менее удачные фантазии наших филологов. Таким образом, объективная правда, а не субъективный произвол. В процессе

[6] Evocări, 1954, p. 84.

установления нормы литературного языка нужно учитывать и исторические влияния, которые сохранились, сопротивляясь тенденции исключения из языка, и в живом разговорном языке... Наш объективно существующий язык будет признан прекрасным и благозвучным безусловно всеми».

В этих словах выявляется вера в поэтическую ценность народного языка, утверждается его основная роль в литературном языке; в них видна научная концепция, особенно ясно сформулированная, относящаяся к объективному характеру закономерностей развития языка, который не может быть искусственно создан или изменен, как это предлагали некоторые лженаучные течения во времена Эминеску. Повторение термина «объективный» указывает главным образом на необходимость знания внутренних законов языка для того, чтобы поддержать прогресс литературного языка. Во-первых требуется знание народной литературы, в которой накопились особенно ценные элементы выражения. Но подлинная, жизнеспособная литература, которая бы нам нравилась и была, в то же время, интересной и своеобразной и для других, может основываться только на живой народной речи, на традициях, обычаях и истории народа, на его языке.

Богатство и красота разговорного языка широких народных масс имеют древние исторические основы. Следовательно, нужно знание старого языка для того, чтобы, как указывает Энгельс, проследив его зарождение и постепенное развитие, понять и основательно изучить язык. Для Эминеску выражение «отлить в новые формы старый и мудрый язык» не является простой метафорой, а основным заданием писателя. Известно, что поэт ревностно собирал «многие древности из старых румынских рукописей и печатных произведений», «из старых книг, которые написаны людьми не только для того, чтобы писать но потому, что все это они продумали, что все это лежало у них на сердце и они хотели поделиться этим с другими; что касается меня лично, я читаю старые книги и нахожу во многих забытых произведениях ценные зерна, которые и запоминаю». Сама форма, в которую облечены древние тексты, заслуживает внимания: «Литературный язык, а не язык культурного общества, язык летописцев и язык легенд местами отличается поразительной красотой. Многие церковные и светские тексты обладают поразительной звучностью ритма в распределении слов, настолько, что невозможно приписать простой случайности красоту стиля и следует признать и талант писателя и развитие языка». Изучение творчества видных писателей можно рассматривать как верное средство против заблуждений латинистов, против французизмов и всевозможных космополитических тенденций. Классический стиль является ценным руководством в развитии языка.

Плеяда лучших румынских писателей: Александри, Негруцци, Болинтиняну, Донич, Бэлческу и др., которые «владели прекрасным языком, богатым и понятным как крестьянину, так и князю, способствовали этому развитию. Список этих авторов включает и другие имена. «Псевдокинегетикос» Одобеску написан чистым языком», имеющим и очарование новизны; многочисленные слова и идеоматические формы, которые до того мало или совершенно не употреблялись в литературном языке и происхождение которых мы находим в языке

нашего народа, делают это произведение ценным и с точки зрения языкознания. Следует отметить также определения, которыми пользуется поэт, чтобы подчеркнуть богатство и красоту национального языка, способного развиваться при заботливом его культивировании. «Очарование новизны», о котором упоминается выше как о заслуге художественной литературы, «прекрасный язык прошлого», которые всегда вызывают восторг поэта, «живая и образная речь народа», по мнению поэта является верным залогом здорового и реального прогресса литературного языка.

Литературный язык остро ставит проблему правильного применения лексики состава языка соблюдсния грамматических правил. у Эминеску было совершенно правильное отношение к неологизмам, архаизмам и провинциализмам. Неологизмы оправдываются тогда, когда они появляются для обозначения новых понятий, введенных в язык для объектов, названия которых не находятся в румынском языке; архаизмы и провинциализмы языка могут быть использованы в художественной литературе только тогда, когда они стилистически необходимы, чтобы подчеркнуть местные или исторические особенности. Грамматика с ее точными правилами сочетания слов в фразе дает возможность использования обширного языкового материала в фразеологических единицах, которыми передается мысль, изображаются и создаются образы, придается личный характер стилю. Изучение грамматики оставляет желать лучшего не только в преподавании, но и в прессе, в публикациях, и даже в самом Министерстве народного образования.

Замечания Эминеску о фонетике, ортоэпии, истории языка, этимологии и орфографии представляют большой научный и документальный интерес. Его передовое научное представление о языке можно иллюстрировать многочисленными цитатами, не потерявшими интереса и в наши дни; это доказывает, что его взгляды на язык не устарели, а некоторые положения, которые могли казаться смелыми и оригинальными, были подтверждены современной наукой языкознания. Например, там, где он говорит об объективных законах языка, о фонетическом принципе румынской орфографии, о значении славянского элемента в румынском языке, а также его непримиримая борьба с космополитизмом в языке.

EMINESCU AU SUJET DES PROBLÈMES DE LA LANGUE LITTÉRAIRE

(RÉSUMÉ)

Eminescu a manifesté un vif et permanent intérêt pour tous les problèmes de la langue littéraire et a formulé des opinions originales, encore actuelles aujourd'hui. Le poète a considéré la langue comme un problème essentiel de la culture, un facteur primordial de la littérature.

Autour de cette idée centrale, il a groupé, à diverses occasions et en différents endroits, des considérations théoriques de la plus grande importance pratique pour le développement et l'enrichissement de notre langue littéraire.

Quoique le poète ne se soit pas considéré un philologue compétent, ses « opinions » peuvent être appréciées comme une importante contribution au progrès de notre langue littéraire. La lutte du poète pour l'enrichissement de la langue avait une double importance, à une époque de profondes transformations économiques, sociales, politiques, culturelles. Il fallait combattre les courants malsains, les créations artificielles, l'importation irrationnelle d'éléments occidentaux dans la langue, sa déformation d'après des modèles étrangers, le mépris de la langue vivante, la langue du peuple. Le poète, conscient de la tâche de l'écrivain attaché aux masses et à la noble tradition de ses prédécesseurs, les écrivains progressistes, dont beaucoup furent des combattants actifs de la révolution de 1848, assuma la défense de la langue et de la littérature contre le danger des altérations de toutes sortes. Le travail culturel du poète comporte un esprit combatif et repose sur de solides bases scientifiques que cet article essaie de mettre en lumière. Le matériel documentaire qui est à notre portée peut être approximativement systématisé dans les chapitres suivants:

a) Le rapport entre la langue littéraire et la langue vivante au peuple; *b)* l'importance des classiques et la mise en valeur de l'héritage littéraire; *c)* les observations sur le vocabulaire, la grammaire, la phonétique, au point de vue de la culture du langage. D'accord avec les thèses soutenues par Kogălniceanu, Bălcescu, Alexandri, Negruzzi etc., le poète considère la langue parlée comme une source intarissable de renouvellement et d'enrichissement de la langue écrite. La tâche primordiale des véritables écrivains est de refondre ce riche matériel linguistique. «La langue écrite doit se guider d'après celle qui existe, objectivement et en réalité, dans la bouche du bas peuple et de la société plus raffinée et non pas d'après les fantaisies, plus ou moins ingénieuses, de nos philologues. Donc, vérité objective et non pas arbitraire subjectif. Dans ce procès qui tend à établir une norme de la langue écrite, il faut également prendre en considération les influences historiques qui ont résisté à la tendance d'expulsion et se sont conservées dans la langue vivante. ...Notre langue, telle qu'elle existe objectivement, sera reconnue par tout le monde comme une langue douce et belle.

On en déduit la double signification de la thèse: la foi dans la valeur poétique de la langue populaire, son rôle essentiel dans la langue écrite; puis la conception scientifique, fort nettement affirmée, ayant trait au caractère objectif des lois du développement de la langue, qu'il est impossible de créer ou modifier artificiellement, comme les courants anti-scientifiques du temps d'Eminescu se proposaient de le faire. La répétition du terme « objectif » impose surtout le principe de la nécessité de connaître les lois de la langue, pour pouvoir aider au progrès de la langue littéraire. En premier lieu, il faut connaître la littérature populaire ou se sont accumulées des valeurs expressives, particulièrement précieuses. Mais une véritable litérature qui dure, qui soit à notre goût et en même temps originale pour d'autres, ne peut être fondée que sur le langage vivant de notre propre peuple, sur ses traditions, ses coutumes et son histoire, sur son parler.

Mais la beauté et la richesse de la langue parlée par les masses a d'antiques fondements historiques. Il faut donc connaître la langue ancienne parce qu'ainsi que l'a montré Engels, une langue ne peut être bien comprise et connue à fond que lorsque « on a suivi sa naissance et son évolution graduelle ».

Pour notre pète: *Fondre dans une forme nouvelle la langue ancienne et sage* ne constitue pas une métaphore, mais bien la tâche centrale d'un maître de la parole écrite. On sait que le poète a recueilli avec beaucoup de zèle « bien des vieilleries dans les anciennes oeuvres roumaines imprimées », « vieux livres que les hommes m'écrivaient pas pour le simple plaisir d'écrire, mais parce qu'ils avaient pensé quelque chose qui leur pesait sur le coeur et qu'ils voulaient dire encore à d'autres; les vieux livres, quant à moi, je les lis et je trouve, parmi des choses abstruses, certains graines de lumière que je retiens ensuite ». La forme même sous laquelle les anciens textes sont écrits mérite également l'attention: « la langue littéraire, non celle parlée par la société cultivée, la langue des chroniqueurs et des légendes, est, par endroits, d'une rare beauté. Beaucoup de textes d'église et laïques ont un rythme si sonore dans l'enchaînement des mots qu'il est impossible d'attribuer la beauté de leur style au hasard et non pas au talent de l'écrivain et au développement de la langue ». L'étude de l'oeuvre des écrivains de valeur de la littérature peut être considéré comme un antidote contre les errements latinistes, gallicistes, cosmopolites de toute espèce. Le style classique est un guide précieux pour le développement de la langue.

La pléiade de nos écrivains les meilleurs: Alecsandri, C. Negruzzi, Bolintineanu, Donici, Bălcescu et d'autres... qui « connaissaient une langue belle valeureuse, également comprise par le peuple et par le souverain », a contribué à ce développement. La liste de ces auteurs comprend aussi d'autres noms. Dans le « Pseudokynegetikos » d'Odobescu, la langue est pure et a le charme de la nouveauté. Une multitude de mots et de formes idiomatiques rarement écrits jusqu'à présent ou point du tout, mais qui tirent leur origine vivifiante de la langue populaire, rendent le livre précieux au point de vue lexicographique. Dignes de retenir notre attention sont les attributs que le poète emploie pour montrer la beauté et la richesse de la langue nationale, à même de se développer encore plus si elle est cultivée avec soin. « Le charme de la nouveauté » rappelé plus haut comme un mérite de la littérature artistique, « la douce langue du passé » qui lui a toujours inspiré de l'enthousiasme, « la langue riche et imagée du peuple », sont, selon le poète, les garanties certaines du progrès sain et réel de la langue littéraire.

La langue littéraire pose d'une manière impérative le problème de l'emploi juste du vocabulaire et du respect des règles grammaticales. Eminescu a adopté une attitude sage en ce qui concerne les néologismes, les archaïsmes et les régionalismes. Les néologismes sont justifiés lorsqu'ils apparaissent en même temps que les notions ou les objets nouvellement introduits dans la langue et pour lesquels il n'y a pas de correspondant adéquat en roumain les archaïsmes et les régionalismes doivent être mis en valeur dans la littérature seulement, lorsque les nécessités du style l'exigent pour donner la couleur locale ou historique. Avec ses règles précises qui enchaînent les mots dans la phrase, la grammaire rend possible l'emploi du vaste matériel lexicographique par unités phraséologiques, au moyen desquelles s'établit la communication, se construisent les images, s'imprime une note personnelle au style. La connaissance de la grammaire laisse beaucoup à désirer non seulement dans l'enseignement, mais aussi dans la presse, les publications culturelles et même au Ministère de l'Instruction.

Les observations d'Eminescu sur la phonétique, l'orthographe, l'histoire de la langue, l'étymologie etc. sont aussi d'un grand intérêt scienti-

fique et documentaire. On peut illustrer sa conception scientifique avancée par de nombreuses citations de stricte actualité, ce qui prouve que ses opinions sur la langue sont demeurées valables, et certaines thèses qui pouvaient sembler alors hardies et originales ont été confirmées par la science de la linguistique actuelle. Tel est le cas des lois objectives de la langue, tel est le principe du phonétisme dans notre orthographe, l'importance de l'élément slave en roumain, la justesse de son acharnement contre le cosmopolitisme dans la langue etc.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

PROBLEME DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

DESPRE UNELE ASPECTE ALE LINGVISTICII BURGHEZE CONTEMPORANE

DE

LUCIA WALD

Despre locul pe care trebuie să-l ocupe lingvistica în sistemul general al ştiinţelor s-a vorbit multă vreme. Ea a devenit o ştiinţă în sensul strict al cuvîntului, cu mult în urma celorlalte ştiinţe, iar caracterul ei nu a fost definit de la început. Determinarea caracterului lingvisticii ca ştiinţă este în strînsă dependenţă de modul în care este definit obiectul lingvisticii — limba. Cîtă vreme limba a fost concepută ca un fenomen pur biologic, un organism (şi această concepţie, explicabilă pentru perioada de început a lingvisticii, nu a dispărut încă), lingvistica a fost considerată ştiinţă a naturii. Dar studiul mai adînc al limbii a arătat din ce în ce mai limpede că ea este un fenomen social strîns legat de viaţa societăţii. Această teză a fost afirmată adesea de lingviştii burghezi, dar nu s-au tras din ea concluziile cuvenite, pentru că concepţiile lor asupra societăţii erau greşite. În practică, lingviştii burghezi nu au ţinut seama în cercetările lor de legătura limbii cu societatea, de condiţionarea ei de către colectivul uman. Pentru N. I. Marr, limba, ca fenomen social, nu avea trăsături distincte, proprii faţă de fenomenele sociale cuprinse în suprastructură. Pornind de la această premisă, el a tras unele concluzii simpliste asupra rolului lingvisticii ca ştiinţă socială, ca element al suprastructurii, precum şi asupra influenţei pe care o exercită asupra lingvisticii curentele ideologice ale unei epoci. El a legat direct şi nemijlocit lingvistica burgheză, luată în anasamblu, de poziţia de clasă a burgheziei imperialiste, fără a analiza, în adîncime şi în evoluţia lor, curentele lingvistice burgheze. Lucrările privitoare la lingvistică ale lui I. V. Stalin, care continuă şi dezvoltă tezele lui Marx, Engels şi Lenin asupra limbii, publicate în vara anului 1950, au lămurit cu deplină claritate locul limbii între fenomenele sociale. Lingvistica este o ştiinţă socială, cu particularităţi şi legi proprii. Ea este o parte a suprastructurii şi, prin urmare, serveşte interesele clasei dominante şi reflectă concepţiile ei, atît în perioada de ascensiune cît şi în perioada de declin. Lucrările de lingvistică sînt pătrunse, conştient sau inconştient, de concepţiile ideologice ale unei epoci. Se desprinde deci sarcina cercetării curentelor lingvistice sub acest aspect. Numeroasele lucrări şi teorii lingvistice vor apărea, în acest fel, încadrate în anumite sisteme.

Istoria lingvisticii, ca şi istoria tuturor ştiinţelor sociale, reprezintă un aspect al luptei dintre materialism şi idealism. Ca şi celelalte ştiinţe sociale,

lingvistica a constituit şi constituie un mijloc de luptă şi de propagandă. În perioada actuală, cînd în ţările capitaliste lupta de clasă se ascute tot mai mult, aceste scopuri apar făţiş exprimate.

Nu trebuie să uităm într-o asemenea cercetare că teoriile lingvistice nu pot fi reduse la formule ca: teorie idealistă, teorie materialistă, pur şi simplu. Adesea ele reflectă înseşi contradicţiile epocii, între pătrunderile între curente, şovăiri şi reveniri, reflexe tîrzii şi schimbări de poziţie în opera aceluiaşi autor.

În acest articol sîntem departe de a îndeplini această sarcină complexă. Ne propunem doar să trasăm în chip sumar istoria curentelor lingvistice, insistînd mai mult asupra celor contemporane.

*

În evoluţia lingvisticii se pot urmări liniile mari ale evoluţiei oricărei ştiinţe. Studiul limbii apare încă în antichitate, un studiu empiric şi limitat, de cele mai multe ori, la observaţii asupra normelor limbii literare. Gramaticile filologice ale vechilor greci s-au transformat la Roma în gramatici normative şi tehnice şi au devenit, în Evul Mediu, manuale pentru studiul limbilor clasice.

Unii filozofi greci au încercat să apropie categoriile limbii (numele, verbul etc.) de categoriile logice. Pe baza unor asemenea lucrări, şi îndeosebi a lucrărilor lui Aristotel, se elaborează la sfîrşitul Evului Mediu gramaticile numite raţionale sau filozofice. Ele se pretind a fi gramatici universale, valabile pentru toate limbile şi toate epocile aşa cum procesele care dau naştere categoriilor logice (care sînt exprimate prin categorii gramaticale corespunzătoare) sînt identice pentru toţi oamenii. Pornind de la premisa justă că limba este expresia gîndirii, autorii acestor gramatici operează numai cu date abstracte, apriorice, nu ţin seama de varietatea materialului lingvistic în timp şi în spaţiu. Viciul fundamental al acestor gramatici este că nu au ţinut seama de evoluţia limbii, au considerat limba ca expresie a unor categorii logice neschimbătoare, deci ca ceva imuabil. Această reprezentare statică a limbii corespundea în fond concepţiei dominante în filozofia şi ştiinţa secolelor XVII — XVIII care privea lumea în întregul ei şi părţile sale componente ca ceva dat o dată pentru totdeauna. Materialismul mecanicist, reprezentat îndeosebi de marii filozofi francezi ai secolului al XVIII-lea, era un produs al stadiului încă înapoiat al ştiinţelor din acea vreme.

Sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea este perioada de ascensiune a burgheziei industriale, a capitalismului industrial. Ştiinţa este împinsă spre noi cercetări. Cercetarea amănunţită a fenomenelor naturii a dus la concluzia existenţei unui necontenit proces de dezvoltare. « Ideile evoluţioniste au pus stăpînire pe noi şi noi domenii — de exemplu, în teoriile cu privire la originea şi dezvoltarea sistemului solar, precum şi a stelelor şi galaxiilor; în geologie, care urmăreşte evoluţia scoarţei pămînteşti, pe o altă cale în chimie, cu tabloul periodic al elementelor, întocmit de Mendeleev; în biologie, cu teoria evoluţiei speciilor organice; în diferite concepţii despre evoluţia treptată a societăţii umane »[1].

În primul pătrar al secolului al XIX-lea, ideile evoluţioniste pătrund şi în domeniul ştiinţei limbii. Gramatica comparată este produsul direct al

---

[1] M. Cornforth, În apărarea filosofiei, împotriva pozitivismului şi pragmatismului Ed. de Stat, 1953, p. 49.

acestor idei. Studiul limbii sanscrite a fost factorul hotărîtor care a dus la crearea celor mai de seamă lucrări din această vreme. Prima jumătate a secolului al XIX-lea este caracterizată prin apariția a numeroase lucrări în care se analizează, într-un spirit metodic, limbile din familia indo-europeană. Lucrarea lui Franz Bopp « Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache, nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat in genauen metrischen Ubersetzungen aus dem Originaltexte und einigen Abschnitten aus den Veda's » (1816) e prima în acest gen. Ea a fost urmată de cea a lui Rasmus Rask « Undersögelse om det gamle Nordiske » publicată în 1818. Cu studiul istoric al limbilor slave s-a îndeletnicit, pentru prima oară, învățatul rus Alexandru Vostokov, în lucrarea « Rassujdenii o slavianskom iazîke » (1820). Au urmat « Gramatica limbii germane » a lui I. Grimm (1822 — 1836) și cea a limbilor romanice publicată de Diez între anii 1836 — 1843. Lingvistica trecea în această perioadă prin faza inerentă constituirii oricărei științe, aceea a strîngerii de material și a stabilirii unei metode proprii de cercetare. Pentru a se putea explica ansamblul — limba în general — era necesar să se explice mai întîi elementele care o compun, să se studieze un număr de limbi pentru ca, pe baza lor, să se poată stabili concluzii generale. În timp ce în științele naturii această fază a fost depășită mai repede, în științele sociale, din cauza complexității fenomenelor studiate, cercetările au fost îndreptate multă vreme numai în această direcție. Lingviștii care aparțin acestui curent au adunat un material prețios, pe baza căruia se putea clădi studiul lingvisticii generale. Ei au fundamentat și principiile metodei comparative-istorice, prima metodă științifică a lingvisticii.

Dar lucrările publicate în această vreme se prezintă cu lipsuri serioase. Astfel limbile erau cercetate ca niște fenomene de sine stătătoare. S-a pus accentul pe studiile de gramatică și s-a neglijat vocabularul, în care s-ar fi determinat mai ușor influența istoriei societății asupra limbii. Astfel Bopp, adîncit în studii de morfologie comparată și lipsit de o perspectivă mai largă a faptelor, a ajuns să includă în familia limbilor indo-europene și unele limbi malaio-polineziene. Încă din această vreme apar unele lucrări de sistematizare a materialului studiat și se emit chiar unele teorii de lingvistică generală.

Wilhelm von Humboldt (1767—1836) a publicat unele lucrări de lingvistică deosebite de acelea ale vremii lui. Prin metoda sa de lucru, el amintește mai degrabă pe autorii gramaticilor raționale. Deși cunoștea și studiase cîteva limbi, concluziile lui asupra naturii limbii sînt numai un reflex al concepțiilor lui filozofice și politice și nu sintetizarea unui material concret. Cu unele mici abateri, Humboldt a fost un adept consecvent al lui Kant. Un loc de seamă în teoriile lui îl ocupă concepția lui Kant cu privire la existența, în sufletul oamenilor, a unor forme apriorice de reprezentare și de gîndire [1].

Vorbirea, după părerea lui Humboldt, este produsul unor necesități interne ale omului; ea se naște fără intenție și fără scop. Progresele limbii s-ar datora geniului etnic; și popoarele ca și indivizii, pot fi dotate cu genia-

[1] « Die allgemeinen an den einzelnen Gegenständen zu bezeichnenden Beziehungen und die grammatischen Wortbeugungen beruhen beide grösstenteils auf den allgemeinen Formen der Anschauung und der logischen Anordnung der Begriffe », citat de B. Delbrück, Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung, Leipzig, 1904, IV Auflage p. 44.

litate. Ca produs al geniului etnic, fiecare limbă trebuie studiată pentru sine. Oamenii se înţeleg între ei nu prin relaţiile comune, ci prin faptul că posedă în comun reprezentări senzoriale şi elemente ale gîndirii. În problema legăturii dintre limbă şi gîndire, Humboldt emite părerea că limba este organul creator al gîndirii în sensul că gîndurile, existente subiectiv în conştiinţa fiecărui individ, devin, cu ajutorul limbii, elemente obiective, cunoscute şi de alţii.

Spre deosebire de cei vechi, care considerau limba o materie moartă, un lucru (ἔργον) Humboldt o defineşte ca activitatea neîntreruptă a sufletului (ἐνέργεια), care face sunetul articulat capabil de a exprima gîndirea[1]. Vorbirea e alcătuită din două părţi: o latură internă, noţională *(die innere Sprachform)* şi una externă, sonoră *(die äussere lautliche Sprachform)*. El acordă prioritate laturii interne şi merge chiar mai departe pe linia aceasta idealistă considerînd sunetele, materia, drept un obstacol în calea gîndirii.

Lipsit de o concepţie justă în determinarea cauzelor datorită cărora se naşte şi se dezvoltă limba, Humboldt ajunge la concluzia că în viaţa limbilor există două perioade: o perioadă cînd activitatea creatoare e în creştere după care, în urma unei pauze, urmează declinul.

Concepţiile ştiinţifice şi filozofice ale vremii au influenţat şi lucrările lui A. Schleicher (1823 — 1868). Teoriile lui reprezintă sinteza concepţiilor lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Bazîndu-se pe cercetările înaintaşilor săi, Schleicher încearcă să reconstituie limba indo-europeană, să-i determine trăsăturile esenţiale şi evoluţia. Acesta este obiectul lucrării sale fundamentale, « Kompendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzer Abriss einer Laut — und Formenlehre der indogermanischen Ursprache, des altindischen, alteranischen, altgriechischen, altitalischen, altkeltischen, altslawischen, litauischen und altdeutschen » (1861).

Schleicher a fost puternic influenţat de metodele şi concluziile ştiinţelor naturii care, în această vreme, ating o mare dezvoltare. El operează cu materialul lingvistic ca un naturalist, care sistematizează şi clasifică. Gramatica o defineşte ca « învăţătura despre viaţa limbii ». Limbile sînt, pentru el, nişte organisme naturale care, fără a fi legate de viaţa oamenilor, cresc şi se dezvoltă după legi fixe de evoluţie, pe care le poartă în sine. În lucrarea « Sprachvergleichende Untersuchungen », (1848) Schleicher caută să stabilească legi lingvistice valabile pentru toate limbile. Schleicher a fost un adept al lui Hegel. El a adoptat şi a raportat la studiul limbii teza conform căreia istoria nu poate începe decît atunci cînd spiritul uman devine conştient de libertatea sa. După Schleicher, formarea limbajului şi a istoriei sînt etape succesive ale dezvoltării spiritului uman (cf. « Sprachvergleichende Untersuchungen »). Considerînd limbajul ca un produs al spiritului, fără legătură cu viaţa socială a oamenilor, el ajunge la idei cu totul deformate în ce priveşte evoluţia limbii şi rezultatul acestei evoluţii. Pentru Schleicher, ca şi pentru Humboldt, istoria limbii începe cu o perioadă de dezvoltare care culminează cu apariţia limbii literare, după care limba rămîne fixată şi, în cele din urmă, decade. «O dată cu apariţia literaturii limba rămîne fixă »[2].

[1] Sie ist nämlich die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes den artikulierten Laut zum Ausdruck des Gedankens fähig zu machen », citat de B. Delbrück, op. cit., p. 45.

[2] A. Schleicher, Sprachvergleichende Untersuchungen, p. 24.

Istoria lingvisticii îi apare ca un proces de declin al limbilor subjugate din ce în ce prin trecerea treptată a gîndirii către libertatea deplină. Între istoria limbii şi istoria societăţii el vede deci un antagonism deplin. Limbile vorbite de naţiunile contemporane le consideră numai relicve senile. Şi aici se vădeşte concepţia sa despre îmbătrînirea şi degradarea limbii [1]. Analizînd sistemele diferitelor limbi din punctul de vedere al morfologiei, A. Schleicher ajunge la concluzia că stadiul flexionar e stadiul suprem în dezvoltarea limbilor, pentru că abia în această fază limba îşi realizează rolul, dînd o imagine fidelă a gîndurilor.

Studiul aprofundat al limbilor vechi l-a influenţat pe Schleicher şi l-a dus la concluzia că acestea, prin numărul lor mare de forme verbale şi cazuale, sînt prototipul ideal al unei limbi.

Atît concepţiile lui Humboldt, cît şi cele ale lui Schleicher sînt departe de a da răspunsuri juste în problemele lingvisticii generale. Eroarea lor fundamentală stă în modul greşit în care autorii citaţi au conceput limba, natura ei. Ei n-au sezisat esenţa socială a limbii şi de aceea, chiar cînd apropie limba de gîndire, ei săvîrşesc grava greşeală de a considera aceste elemente ca produse ale sufletului uman, conceput sub aspectul lui cel mai general şi abstract şi nu ca fenomene sociale, condiţionate de întreaga evoluţie a speciei umane din momentul separării ei de lumea animală. Rupînd istoria limbii de istoria societăţii ei ajung, pe căi diferite, la concluzia absurdă şi infirmată de faptele reale, că drumul limbii este un permanent declin.

Cercetările de amănunt în domeniul ştiinţei limbii au continuat şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Metoda comparativă-istorică a fost extinsă şi la studiul altor familii de limbi. Asemenea studii au dat şi continuă să dea roade bune. Studiile comparative au îngăduit clasificarea genealogică a limbilor. Metoda comparativă-istorică s-a îmbunătăţit şi şi-a precizat sfera de aplicare. Studiile de fonetică şi semantică, precum şi lucrările de etimologie au adus o mai mare precizie în stabilirea prototipului. Lingviştii au renunţat la ideea reconstituirii limbii indo-europene şi s-au mulţumit să determine caracterele ei generale. Metoda comparativă-istorică a rămas pînă astăzi un instrument util de cercetare. Totuşi, aşa cum arată faptele şi cum a precizat I. V. Stalin [2], metoda comparativă-istorică are o serie de lipsuri grave. Unele din aceste lipsuri au fost scoase la lumină în lucrările lingviştilor sovietici [3].

Cercetările de amănunt asupra limbii au fost continuate către sfîrşitul secolului al XIX-lea de lingviştii aparţinînd curentului neogramatic. Reprezentanţii acestui curent în frunte cu H. Osthoff şi K. Brugmann s-au ocupat cu studiul detaliat al fiecărui sector al limbii şi au stabilit o serie de legi. Preciziunea studiilor lor a fost de folos lingvisticii şi a dus la îndreptarea unor concepţii greşite. Totuşi concluziile lor, aşa cum s-a dovedit ulterior, erau prea înguste. Legile descoperite erau considerate ca nişte legi oarbe, care acţionează în mod riguros şi fără excepţii, aşa cum acţionează unele legi din dome-

---

[1] A. Schleicher, Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft

[2] I. Stalin, *Marxismul şi problemele lingvisticii*, Ed. pentru literatură politică, 1953, p. 30.

[3] Cf. B. A. Serebrennikov, Cu privire la lipsurile metodei comparative-istorice în lingvistică în « Izvestiia Akademii Nauk S.S.S.R. », 1950, vol. IX, fasc. 3, p. 177—185. A. I. Smirniţki, Cu privire la metoda comparativă-istorică în lingvistică în « Voprosî iazîkoznaniia », 1952, nr. 4, p. 3—19 etc.

niul ştiinţelor naturii. Nici neogramaticii nu au înţeles caracterul complex al limbii ca fenomen social.

În aceeaşi vreme, paralel cu adîncirea cunoştinţelor, se emit şi teorii de ansamblu. Ele ocupă locul principal în istoria lingvisticii începînd cu sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Lingvistul a cărui teorie a influenţat în mare măsură întreaga orientare a studiilor lingvistice din secolul nostru este Ferdinand de Saussure. Acesta şi-a început activitatea printr-o lucrare de fonetică comparată « Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes » (1878), lucrare care conţine multe idei originale şi juste. În problemele de teorie lingvistică însă Saussure este un reprezentant tipic al gîndirii idealiste. Aşa cum vom vedea, în numeroase cazuri concepţiile sale teoretice greşite vin în contradicţie cu cunoştinţele sale lingvistice, cu ceea ce-i arăta realitatea.

Tezele lui Ferdinand de Saussure au fost expuse în cursurile de lingvistică pe care le-a ţinut la Universitatea din Geneva între anii 1906 şi 1913. După moartea lui (1913), doi elevi, Charles Bally şi Albert Sechehaye, i-au publicat prelegerile sub titlul (« curs de lingvistică generală »)[1].

La baza concepţiei lui Saussure stă înţelegerea greşită, idealistă a semnului lingvistic sau a cuvîntului. După părerea lui, cuvîntul este un fenomen pur psihic constituit din « unirea unui concept cu o imagine acustică »[2].

El continuă linia psihologismului lingvistic. Asemeni lui Humboldt, el încearcă să elimine din limbă orice element material. « Limba este un sistem bazat pe opoziţia psihică a impresiilor acustice »[3]. Limba nu e deci, după părerea lui, nici măcar suma impresiilor acustice, ci numai raportul, opoziţia între impresii acustice. Limba, în sensul lui Saussure, apare uneori identică cu facultatea lingvistică despre care Humboldt afirmă că este o activitate care pune în mişcare sunetele pentru a reda gîndirea. Şi Saussure e obligat să recunoască existenţa elementului material, a sunetelor, dar, după părerea lui, acest element e în afara limbii. « De altfel e imposibil ca sunetul, element material, să aparţină prin el însuşi limbii. Pentru limbă, el nu e decît un element secundar, o materie pe care ea o pune în mişcare »[4].

În analiza cuvîntului pe primul plan stau opoziţiile. Nu sunetele interesează, ci numai diferenţele fonice care permit ca acel cuvînt să se deosebească de toate celelalte. Fonemul e definit, nu prin însuşirile lui concrete, ci prin aceea că se opune altor foneme; el nu există în afara opoziţiilor. « Fonemele sînt înainte de toate entităţi opozitive, relative şi negative [5].

După ce, prin astfel de raţionamente, Saussure înlătură din limbă elementele materiale, el trece la analiza conceptului sau a noţiunii, care constituie esenţa sensului cuvîntului.

Se ştie că oamenii, în procesul de cunoaştere şi supunere a naturii, au început să deosebească între ele diferite obiecte concrete, pe baza cărora şi-au formulat noţiuni cărora le-au dat nume. Cu vremea, o dată cu perfecţionarea gîndirii, cu progresul abstractizării, oamenii, comparînd între ele obiecte din

---

[1] Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale. Paris, 1915, ed. I-a; 1922, ed. a II-a.

[2] « Le signe linguistique est donc une entité psychique à deux faces » Ferdinand de Saussure, op. cit., p. 99.

[4] Ibidem, p. 16.

[3] Ferdinand de Saussure, op. cit., p. 164.

[5] Ibidem.

aceeaşi specie, au reţinut elementele lor comune şi, pe baza lor, şi-au format noţiuni, mai complexe şi mai abstracte. Ei şi-au formulat şi concretizat noţiunile cu ajutorul cuvintelor. La baza sensului cuvîntului stă tocmai noţiunea, adică reflectarea generalizată a obiectelor din realitate. Aceasta conferă limbii caracterul ei generalizator care îngăduie comunicarea între oameni. Prin conţinut, cuvîntul este reflectarea realităţii. Ferdinand de Saussure nu ţine seama de existenţa elementului obiectiv în conţinutul cuvîntului. Ca şi fonemele, noţiunile sînt definite în lucrarea sa numai prin opoziţia reciprocă în cadrul sistemului. Valorile semnificaţiei sînt pur diferenţiale, definite, nu pozitiv — prin conţinutul lor obiectiv, ci negativ — prin raporturile cu alţi termeni. Astfel limba în totalitatea ei devine, în concepţia saussuriană, un joc de opoziţii negative. « În limbă nu există decît diferenţe — fără termeni pozitivi »[1]. Negînd conţinutul obiectiv al sensului, Saussure neagă legătura cuvîntului cu realitatea materială şi în acest fel rupe limba de cei care o vorbesc.

Una din cele mai importante probleme ale lingvisticii generale este problema legăturii dintre limbă şi gîndire. Numai printr-o adîncă cercetare a cauzelor sociale care au dus la apariţia concomitentă a limbii şi a gîndirii, ca al doilea sistem de semnalizare specific omului, se poate rezolva ştiinţific această problemă. Dar, aşa cum am văzut, Saussure consideră limba în sine. El nu este capabil să înţeleagă unitatea indestructibilă dintre aceste două fenomene, care au trăsături specifice. Pentru a lămuri problema, el apelează la facultatea lingvistică, înnăscută oamenilor, datorită căreia limba ar interveni şi ar transforma gîndirea incluzînd-o în cuvinte. Saussure recunoaşte de altfel că limba şi gîndirea nu pot exista separat, dar explicaţia pe care o dă este neştiinţifică: « gîndirea, haotică prin natura ei, e silită să se precizeze prin descompunere. Nu e vorba nici de materializarea gîndurilor, nici de spiritualizarea sunetelor, ci de acel fapt, oarecum misterios, în care « gîndirea-sunet » implică diviziuni, iar limba îşi elaborează unităţile sale, constituindu-se între două mase amorfe »[2].

Rupînd limba şi gîndirea de realitatea materială, autorul, cum e şi firesc, ajunge la concluzia că limba este un sistem de semne convenţionale. El nu înţelege rolul uriaş al limbii în formarea gîndurilor şi consideră că Whitney nu e întru totul greşit cînd afirmă că oamenii ar fi putut alege şi alte semne (de exemplu gesturile) pentru a-şi expune gîndirea. Rezultă de aici, pe de o parte, că Saussure nu înţelege că între limbă şi gîndire există o legătură indisolubilă din momentul formării lor: afirmaţiile lui cu privire la unitatea inseparabilă între limbă şi gîndire îşi pierd conţinutul lor real. Pe de altă parte, pornind de la ideea caracterului convenţional al semnelor lingvistice, el a ajuns la concluzia că semnele lingvistice nu sînt calitativ deosebite de alte semne convenţionale cum ar fi scrierea, alfabetul surdo-muţilor, riturile simbolice, semnalele militare etc.[3].

Saussure nu înţelege nici rolul limbii ca cel mai de seamă mijloc de comunicare între oameni, fără de care nu numai că n-ar exista celelalte forme ale comunicării, pe care le citează, dar n-ar exista nici gîndire, nici oameni. Con-

[1] Ferdinand de Saussure, op. cit., p. 166.
[2] Ibid p. 156.
[3] Ibidem, p. 33.

secvent cu părerile sale, el propune încadrarea lingvisticii într-o ştiinţă mai cuprinzătoare, ştiinţa semnelor (semiologia)[1].

Limba se prezintă sub diverse aspecte dialectice: ea este un produs al societăţii, dar se manifestă prin indivizi izolaţi. În strînsă legătură cu societatea, ea suferă influenţa acesteia; în acelaşi timp în limbă se produc schimbări şi datorită unor cauze interne, contradicţiilor sistemului lingvistic; limba se schimbă neîncetat prin elementele sale mobile (vocabularul), dar se păstrează în esenţă prin elementele sale stabile (structura gramaticală şi fondul principal lexical). Aceste aspecte contradictorii îl pun în dilemă pe Saussure, care le observă şi le descrie dar nu le poate depăşi[2]. El pune faţă în faţă aspectele diverse ale limbii şi le studiază de pe poziţia metafizică, izolat, rupte unele de altele.

Saussure împarte limbajul în două părţi distincte: vorbirea *(la parole)* şi limba *(la langue)*. După părerea lui, vorbirea este aspectul individual al limbajului, un element accesoriu şi întîmplător, în timp ce limba este elementul social, esenţial.

Saussure defineşte vorbirea drept un act individual de voinţă şi inteligenţă, realizat printr-un mecanism psihofizic. Prin aceasta, el încearcă să elimine din vorbire orice element social[3].

Dar caracterul social se manifestă şi în vorbirea individuală. Acest lucru îl demonstrează cu multă claritate lingvistul sovietic A. S. Cikobava[4].

E adevărat că actele vorbirii (ale pronunţării şi ale audiţiei) au loc pe baza unor procese psihofiziologice care se produc în scoarţa cerebrală. Dar vorbirea nu poate fi redusă la aceste procese — după cum crede Saussure — căci în felul acesta se neglijează tocmai conţinutul comunicării. În primul rînd, scopul actelor vorbirii e social. Orice individ izolat poate pronunţa cuvinte, dar acestea nu reprezintă vorbire decît atunci cînd el se adresează cuiva cu scopul de a comunica ceva, cînd aceste cuvinte sînt înţelese şi de alţii. În al doilea rînd, elementele vorbirii (cuvîntul, propoziţia) nu pot fi folosite arbitrar, după bunul plac al individului, ci după normele stabilite de întreaga societate. Piedica nu e de ordin psihic sau fiziologic, ci de ordin social: putem crea la întîmplare combinaţii de sunete, dar acestea nu constituie cuvinte, cîtă vreme nu le înţeleg alţii. Chiar în monolog, individul foloseşte limba colectivului din care face parte. Prin urmare e greşită atitudinea lui Saussure de a considera actul vorbirii lipsit de orice element social.

Dar fără conţinut real e şi termenul de aspect social al limbajului *(la langue)* în lucrarea lui Saussure. După cum s-a văzut mai sus, elementul de bază al limbii se consideră că este constituit din unirea unui concept cu o imagine acustică, ambele elemente fiind deopotrivă psihice. Nu se arată nicăieri cine creează cuvintele şi în ce scop. Înţelegerea greşită a esenţei limbii provine şi din concepţia idealistă a lui Saussure asupra societăţii umane, care ar fi doar o sumă de indivizi şi nu un sistem organizat. Limba ar reprezenta suma amprentelor depuse în creerul fiecărui individ, suma imaginilor verbale. Aceasta nu explică în nici un fel cum s-a ajuns la constituirea sistemului limbii şi la sensul comun al cuvintelor pentru toţi membrii societăţii.

---

[1] După gr. σημεῖον = semn.
[2] Ferdinand de Saussure, op. cit., p. 24.
[3] « Il n'y a donc rien de collectif dans la parole; les manifestations en sont individuelles et momentanées » (op. cit. p. 38).
[4] Cf. A. S. Cikobava. Vvedenie v iazîkoznanie, Moscova, 1954, ed. II. p. 24 — 28.

În concepţia lui Saussure, limba, avînd o natură supraindividuală, e exterioară indivizilor şi e acceptată de ei în virtutea unui contract. Sociologismul lui Saussure duce în fapt la negarea esenţei sociale a limbii şi la separarea, nejustificată din punct de vedere obiectiv, a istoriei limbii în istoria «externă» şi istoria «internă» a limbii.

Studiul fenomenului lingvistic în sine trebuie să constituie obiectul lingvisticii interne. Saussure arată că nu e indispensabil să cunoaştem împrejurările în care s-a dezvoltat o limbă şi că, uneori, lingviştii sînt obligaţi să studieze unele limbi vechi, fără a avea date asupra vorbitorilor acestor limbi. Dar tocmai în asemenea cazuri studiul lingvistic se reduce, prin forţa împrejurărilor, la nişte scheme goale care nu explică nici ansamblul, nici particularităţile limbii respective. Pentru a lămuri mai clar poziţia sa în această problemă, Saussure compară limba cu un joc de şah arătînd că, după cum pe jucători nu-i interesează cine a creat piesele, din ce ţări vin etc. ci doar numărul şi valoarea lor, tot astfel pe lingvişti trebuie să-i intereseze numai studiul sistemului lingvistic, modificările sale interne.

Legăturile limbii cu celelalte fenomene sociale, precum şi influenţele pe care le suferă ea ca urmare a acestor legături formează, în lucrarea lui Saussure, obiectul lingvisticii externe. Capitolele lingvisticii externe cuprind, chiar în enumerarea lui Saussure, cele mai de seamă fapte din istoria unei limbi: legătura dintre istoria limbii şi istoria poporului, legătura diverselor instituţii cu limba vorbită şi, îndeosebi, cu limba literară, extensiunea limbilor şi diversificarea lor în graiuri şi dialecte. Asemenea fapte sînt însă considerate de autor de puţină importanţă pentru studiul limbii deoarece, după părerea lui, modificările produse pe această cale nu pot atinge sistemul limbii. În cursul lucrării sale, Saussure e obligat să ţină seama de factorii externi; pentru aceasta el se scuză la sfîrşitul lucrării sale, precizîndu-şi încă o dată punctul său de vedere în această problemă: « Din incursiunile pe care le-am făcut în domenii vecine cu ştiinţa noastră se desprinde o concluzie cu totul negativă dar cu atît mai interesantă cu cît ea concordă cu ideea fundamentală a acestui curs: « *lingvistica are drept unic şi adevărat obiect limba considerată în ea însăşi şi pentru ea însăşi* » (sublinierea autorului).

O poziţie metafizică adoptă Saussure şi în problema evoluţiei limbii. S-a văzut că lingvistica s-a născut o dată cu aplicarea punctului de vedere istoric în studiul limbii. Saussure critică aspru pe lingviştii comparatişti din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au pus bazele studiului istoric al limbii. El recunoaşte posibilitatea studiului istoric dar numai cu privire la fapte izolate de limbă, în afara legăturii lor cu alte fapte de limbă. Acesta este conţinutul capitalului «lingvisticii diacronice ». După Saussure sistemul limbii, prin însăşi natura lui, poate fi studiat numai static (în cadrul «lingvisticii sincronice »). Fiind un lingvist cu multe cunoştinţe de specialitate, Saussure nu poate afirma totala imobilitate a faptelor de limbă. Dar în sistemul lingvistic pe care-l analizează, esenţiale pentru el nu sînt elementele limbii, ci relaţiile abstracte dintre ele, relaţii care se păstrează vreme îndelungată.

Saussure revine la studiul metafizic al limbii, preconizat de gramaticii antici şi medievali şi care a fost aspru criticat de Engels [1].

---

[1] Cf. Fr. Engels, Anti-Dühring. Ed. pentru literatură politică, 1952, ed. a II-a, p. 378 – 379.

Saussure nu e capabil să înțeleagă în ce fel o limbă se modifică, dar își păstrează calitatea. El nu poate explica științific nici de ce se păstrează sistemul și nici de ce se modifică elementele lui. Astfel el susține că o limbă se păstrează pentru că semnele lingvistice sînt arbitrare și numeroase, pentru că sistemul este complex și, în sfîrșit, pentru că « ea se contopește cu viața socială și aceasta, fiind în mod natural inertă, apare înainte de toate ca un factor conservator »[1].

Se arată în lucrare că factorii care determină schimbările în limbă sînt exclusiv de ordin intern. Această explicație e pe deplin justificată la un autor care a înlăturat rolul factorului social din viața limbii. Necesitatea schimbării o atribuie necontenitei scurgeri a timpului. « Timpul schimbă totul; nu e nici un motiv ca limba să se sustragă acestei legi universale »[2].

Antiistorismul lui Saussure, ruptura între sincronic și diacronic nu putea duce decît la lichidarea noțiunii de lege. Într-adevăr deși la începutul lucrării sale Saussure arăta că una din sarcinile lingvisticii este de « a căuta forțele care se află în joc în mod permanent și universal în toate limbile și de a desprinde legile generale la care se pot raporta toate fenomenele particulare ale istoriei », în fapt el elimină din limbă existența legilor și nu găsește nicăieri trăsături generale care să dirijeze fenomenele lingvistice.

În încheierea lucrării sale, Ferdinand de Saussure revine, pentru a explica direcția de dezvoltare a unei limbi, la « geniul » rasei sau al poporului, afirmîndu-și încă o dată legătura sa ideologică cu Humboldt.

★

Am expus mai pe larg tezele cuprinse în lucrarea lui Ferdinand de Saussure deoarece ele au constituit punctul de plecare a numeroase curente lingvistice burgheze contemporane și au exercitat influență și asupra lingvisticii din țara noastră. Lucrarea lui Saussure reflectă limpede impasul la care se găsește lingvistul care, posedînd un bogat material de fapte, nu are o metodă științifică de cercetare și o concepție justă asupra lumii. În același timp ea este o dovadă a incapacității lingvisticii burgheze de a elabora teorii lingvistice științifice, pe baza realității și în acord cu ea. În « Cours de linguistique générale » se mai păstrează unele urme de raționalism. Urmașii lui Saussure le-au înlăturat total și au « eliberat » în acest fel teoria lingvistică de balastul legăturilor cu lumea materială. Sub influența concepțiilor filozofice ale lui Humboldt și în strînsă dependență de Saussure se dezvoltă structuralismul. Pe primul plan, în concepția structuraliștilor, stau relațiile între elementele limbii și nu elementele înseși. Structuralismul a apărut ca o concepție generală în știința burgheză a secolului al XX-lea.

Structuralismul lingvistic s-a manifestat și în domeniul foneticii. Reprezentantul său de frunte a fost N. S. Trubețkoi. Acesta a trasat o linie netă de demarcație între fonetică și fonologie, considerînd că pe lingvist nu trebuie să-l intereseze sunetele, ci numai fonemele. Ca elemente constitutive ale sensului, fonemele sînt, după părerea lui, incorporale. În articolul program « La phonologie actuelle » din volumul « Psychologie du langage » (1933), Trubețkoi caracterizează trăsăturile metodei structurale în fonologie [3].

---

[1] Ferdinand de Saussure, op. cit., p. 108.
[2] Ibidem, p. 112.
[3] Claude Lévi-Strauss, L'analyse structurale en lingvistique et en anthropologie, « Word», April 1945. p. 35.

a) Fonologia trece de la studiul fenomenelor lingvistice conştiente la infrastructura lor inconştientă.

b) La baza analizei stau relaţiile între termeni; nu există termeni în afara relaţiilor.

c) Analizează structura sistemelor fonologice.

d) Urmăreşte legi generale, absolute, prin inducţie sau deducţie logică.

Aceste teze au fost aplicate şi în studiul structurii limbii. Ceea ce e mai periculos în lucrările lingviştilor structuralişti e că, în timp ce duc mai departe tezele idealiste ale lui Saussure, ei îşi camuflează scopurile prin critica pe care o aduc vechii lingvistici [1] care, după părerea lor, era metafizică şi apriorică. Prin aceşti termeni ei reproşează lingviştilor comparatişti faptul de a fi studiat limbi concrete, limitate în timp şi în spaţiu şi a nu-şi fi construit teorii generale în afara faptelor reale, cu alte cuvinte le reproşează că au pornit de la analiza unor date concrete. Aşa cum am văzut, acest stadiu al analizei nu putea fi evitat în constituirea lingvisticii ştiinţifice. Nici o teorie lingvistică nu poate fi considerată justă decît dacă e construită pe baza faptelor de limbă existente şi dacă se verifică prin ele. Structuraliştii pretind că renunţă la o abordare subiectivă a fenomenelor lingvistice şi că îşi dau osteneala să prelucreze în amănunt o metodă care ar îngădui să se determine legile de funcţionare ale fiecărei părţi a limbii şi a limbii în general, pe baza unor date obiective. În urma cercetărilor lor, lingvistica ar urma să se transforme într-o ştiinţă exactă, în felul fizicii sau al matematicii [2].

Tezele şcolii structuraliste au fost expuse de reprezentanţii ei de frunte, Louis Hjelmslev [3] şi de Viggo Bröndal [4].

Principiul lor de bază, just în litera dar nu în conţinutul pe care ei i-l dau, este că limba nu constituie o aglomerare întîmplătoare de elemente, ci un ansamblu coerent, un sistem, o entitate. Această entitate nu e suma părţilor şi nici măcar (aşa cum ne-am aştepta) esenţa lor, ansamblul elementelor celor mai generale, existente în diferite limbi, ci un tip ideal. « Această unitate — spune Bröndal — trebuie considerată un tip ideal şi ca şi autonom în raport cu conştiinţa savantului ». Această concepţie asupra limbii se apropie de noţiunea lui Humboldt despre « *die innere Sprachform* » şi de ceea ce Saussure înţelegea prin *la langue*. Limba e concepută ca o entitate pur abstractă, o normă deasupra indivizilor. Entitatea lingvistică e considerată a fi independentă de fenomenele din jur, ea este autonomă prin excelenţă. « Esenţa limbajului — spune Hjelmslev — nu stă în funcţia lui biologică, fiziologică, psihologică sau sociologică, cum au crezut, în mod greşit, diverşi cercetători ». Lingvistica structurală consideră limbajul în sine. De aceea, lingvistica structurală se pretinde a fi o lingvistică lingvistică sau o lingvistică imanentă. Teza finală a lucrării lui Saussure [5] devine un motto în teoriile structuraliştilor. Se vede cum Saussure e depăşit: el cel puţin recunoaşte existenţa lingvisticii externe, măcar că nu vedea utilitatea ei.

---

[1] Adică lingvistica din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

[2] A. I. Smirniţki şi O. S. Ahmanova, Despre cursul de lingvistică generală în « Voprosi iazîkoznaniia », 1953, nr. 4 p. 72 — 73.

[3] Acta lingvuistica, vol. IV, fasc. 3. Prefaţa.

[4] Linguistique structurale, vol. Essais de linguistique générale. Copenhaga, 1943.

[5] « La linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même ». Ferdinand de Saussure, op. cit., p. 317.

În cadrul sistemului limbii există o strictă interdependență a părților componente. Elementele sistemului nu au valoare de sine stătătoare, nu există decît în cadrul sistemului. Structuraliștii înțeleg sistemul limbii ca o schemă abstractă de tipuri lingvistice cu legi impuse din afară și nu deduse din analiza concretă a limbilor.

Un loc important în concepțiile structuraliștilor îl ocupă sincronia. O stare a limbii e considerată produsul unor principii imanente, conduse de legi sincronice generale. Ca și Saussure, Hjelmslev recunoaște existența unor variații în fonetică și semantică dar le consideră neimportante pentru limbă. Structuraliștii elimină, în acest fel, problema evoluției care ține de elementele concrete, reale ale limbii. Istoria limbii e, pentru structuraliști, un termen absurd de vreme ce nu se poate deriva o stare a limbii din istoria ei.

Și tot asemeni lui Saussure, pe primul plan stau relațiile și nu părțile componente ale sistemului. Pe această cale limba este redusă la un sistem de relații, dincolo de orice substanță sau realitate. Critica materialismului naiv al lingviștilor comparatiști ascunde, în realitate, înlăturarea ultimelor resturi de concepție științifică din lingvistică.

Structuraliștii recunosc de altfel că datorează mult lui Saussure. Unii dintre ei nu se sfiesc însă să-l critice pentru că, după părerea lor, a fost materialist, ceea ce, în limbajul lor, înseamnă că nu a tras ultimele consecințe ale ideilor sale reacționare, așa cum se grăbesc să facă ei [1].

Concepția filozofică care a influențat profund structuralismul lingvistic este pozitivismul contemporan. Trăsăturile de bază ale pozitivismului au fost analizate și esența lor reacționară a fost demascată în lucrarea lui M. Cornforth « În apărarea filozofiei. Împotriva pozitivismului și pragmatismului ». (Londra 1950, tradusă în limba romînă în 1953).

Pozitivismul logic este o variantă a pozitivismului contemporan, el însuși o formă a idealismului subiectiv. Trăsătura de bază a pozitivismului este faptul că se bazează pe o teorie a cunoașterii conform căreia noi nu putem cunoaște decît propriile noastre percepții. În afara percepțiilor pozitiviștii nu recunosc nimic; după părerea lor, a cerceta obiectele materiale care provoacă senzații înseamnă a face speculații metafizice. Știința n-ar reprezenta cunoașterea lumii, ci doar un sistem de formule și reguli. Premizele pozitivismului logic au fost enunțate încă acum treizeci de ani de Cercul de la Viena și în deosebi de R. Carnap. După părerea lui Carnap sarcina filozofiei este de a analiza judecăți logice, judecăți care se referă numai la relațiile abstracte dintre simboluri, dintre cuvinte. « Ceea ce interesează este însăși limba și nu lucrurile pe care le exprimă ea. Deci analiza logică a limbii, care este identificată astfel cu filozofia, nu poate să se refere la legătura dintre simboluri și obiectele pe care ele le simbolizează, cu alte cuvinte nu poate să se refere la « sens ». Analiza logică a limbii se ocupă exclusiv cu relațiile dintre simboluri, cu structura logică — sau sintaxa limbii. A te referi la legătura dintre « simboluri » și obiectele simbolizate înseamnă să încerci a folosi o « limbă » a obiectelor în filozofie și deci să cazi în metafizică »[2].

În felul acesta Carnap reduce mai întîi filozofia la analiza logică a limbii, iar apoi reduce analiza logică la sintaxă, la analiza relațiilor dintre simboluri.

---

[1] Cf. Recenzia făcută de Al. Graur lucrării, Travaux du cercle linguistique de Copenhague, vol. V. Rechèrches structurales, 1940 în « Studii și cercetări lingvistice » anul I, fasc. 2, 1950 p. 305 — 306.

[2] M. Cornforth, op. cit., p. 36 — 37.

După ce Carnap s-a stabilit în S.U.A. el a continuat cercetările şi a dezvoltat sintaxa logică a limbii într-un sistem mai larg la care au contribuit şi alţi autori. S-a constituit astfel o ştiinţă a semnelor a cărei sarcină fundamentală este studiul relaţiilor dintre obiecte independent de obiectele care intră în relaţii. O altă trăsătură a pozitivismului logic este concepţia sa subiectivistă asupra legilor ştiinţei care ar constitui ceva arbitrar, introdus din afară în « haosul amorf » al realităţii [1].

Dar legile ştiinţei au un caracter obiectiv, ele reprezintă generalizarea unor fapte care se petrec în mod real. I. V. Stalin a dezvoltat teza marxistă asupra caracterului obiectiv al legilor ştiinţei arătînd că « marxismul concepe legile ştiinţei — indiferent dacă este vorba de legile ştiinţelor naturii sau de legile economiei politice — ca o oglindire a proceselor obiective care au loc independent de voinţa oamenilor »[2].

Trăsăturile de bază ale pozitivismului sînt aplicate de structuralişti la analiza limbii.

Structuralismul, pornind de la principiile generale pe care le-am enunţat, se prezintă sub forma unor teorii variate, care propun diferite mijloace de studiu al limbii. Cea mai reprezentativă formă a structuralismului e *glossematica* [3]. L. Hjelmslev şi H. J. Uldall s-au ocupat de problema relaţiilor reciproce dintre sistemul fonematic şi sistemul gramatical al unei limbi. Rezultatele cercetărilor lor le-au prezentat sub forma unei teorii de ansamblu numită glossematica, teoria fonemelor, a gramaticii şi a semanticii, avînd două aspecte: *cenematica* [4] « cu glosseme ca elemente vide » şi *plerematica* [5] « care conţine glosseme cu conţinut ». Glossematica este una din metodele « imanente » ale structuralismului european. Ea este o variantă lingvistică a doctrinei pozitivismului logic care militează în şcoala agnosticismului, căutînd noi mijloace « de fundamentare » a ideilor despre imperceptibilitatea lumii, despre « metafizicismul » şi « transcendentalismul » fiecărei substanţe, a fiecărei realităţi obiective, care există în afara conştiinţei noastre şi independent de ea »[6]. Concepţia lui Hjelmslev asupra limbii s-a constituit în diferite etape. Prima lucrare de mai mare întindere este « Principes de grammaire générale »[7] în care dezvoltă tezele lingvisticii sincronice a lui Saussure. Hjelmslev subliniază cu insistenţă în această lucrare importanţa primordială a categoriilor abstracte. El preconizează existenţa unei stări lingvistice abstracte în afara timpului şi a unui sistem lingvistic veşnic, în raport cu care limbile care există în mod real sînt numai părţi realizate întîmplător. El se arată aici puternic influenţat de teoriile filozofului reacţionar Husserl, apologet militant în slujba idealismului, care reînvie concepţia idealistă a categoriilor ideale a lui Platon, Kant etc. Adoptînd poziţia lui Husserl, Hjelmslev merge mult mai departe decît Saussure pe drumul idealismului. Gramatica lui Hjelmslev e alcătuită dintr-un sistem pancronic de categorii funcţionale în care se mai folosesc

---

[1] Cf. A. I. Smirniţki şi O. S. Ahmanova, « Despre cursul de lingvistică generală » în « Voprosî iazîkoznaniia », 1953, nr. 4. p. 67

[2] I. Stalin, *Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.* Ed. pentru literatură politică, 1953, p. 4.

[3] Cf. O. S. Ahmanova. Glossematica lui Louis Hjelmslev ca manifestare a decăderii lingvisticii burgheze contemporane în « Voprosî iazîkoznaniia », 1953, nr. 3. p. 25 — 47.

[4] De la gr. κενός-ή-όν = gol.

[5] De la gr. πλήρης-ες = plin.

[6] O. S. Ahmanova op. cit., p. 25.

[7] Principes de grammaire générale. Copenhaga 1928.

vechile categorii gramaticale ale numelui, verbului, dar definite într-un mod cu totul nou. Aşa cum e şi de aşteptat, sistemul pancronic al categoriilor limbii imaginat de Hjelmslev se arată greu aplicabil limbilor reale. Dar acest lucru nu-l supără prea tare pe Hjelmslev. Ceea ce fac lingviştii cînd încearcă, pornind de la noţiuni, să explice în ce mod se reflectă ele într-o anumită limbă, e după părerea lui Hjelmslev, apriorism inadmisibil. Încă de pe acum autorul glossematicii se arată de acord cu Carnap.

Publicarea lucrării « Categoria cazurilor » (1935 — 1937) înseamnă o nouă etapă a activităţii lui Hjelmlsev, trecerea lui la glossematică. Rezultatele cercetărilor lui în acest domeniu au fost expuse la congresul foneticienilor ţinut la Londra. Aşa cum arată O. S. Ahmanova în lucrarea citată, glossematica înseamnă o trecere deschisă către idealismul militant, studiul limbii ca formă pură, « eliberată » de orice substanţă. Expunerea teoretică a glossematicii se face în lucrarea « Pentru fundamentarea unei teorii a limbii » (1943)[1]. Analiza glossematică constă în separarea unui text în clase şi subclase pînă la cele mai mici elemente. Aceasta este metoda empirică sau deductivă. Teoria lingvistică, după părerea lui Hjelmslev (care reproduce ideea lui Russel, Carnap etc.) trebuie să fie independentă de orice experienţă. Ea trebuie să cuprindă definiţii formale, care au ca scop de a defini noţiuni în raport cu alte noţiuni definite şi nu definiţii reale în sensul acelora din vechea lingvistică care erau « metafizice » pentru că defineau noţiunile pe baza realităţii înconjurătoare.

O trăsătură caracteristică a glossematicii lui Hjelmslev, ca şi a altor variante ale structuralismului, este izomorfismul. Vechile categorii sînt desfiinţate, toate elementele limbii sînt puse pe acelaşi plan. Schimbările fonetice sînt considerate identice cu cele morfologice, semantice etc. Pe această cale, structuraliştii se rup de esenţa reală a limbii şi adîncesc şi mai mult prăpastia, săpată de predecesorii lor, între istoria limbii şi istoria societăţii. La această concluzie denaturată se ajunge uşor pe calea desfiinţării « materiei » în limbă, a unităţilor şi a elementelor componente ale limbii. Stabilirea legilor comune pentru toate sectoarele limbii e un pas pe calea stabilirii legilor pancronice. În acelaşi timp, desfiinţarea graniţelor între morfologie şi sintaxă, considerarea pe acelaşi plan a silabei, a cuvîntului şi a grupurilor de cuvinte e un pas însemnat pe calea desfiinţării deosebirilor calitative între limbă şi celelalte sisteme de semne, pe calea prelucrării mai departe a ideii lui Saussure despre semiologie, ca ştiinţă universală a semnelor. Definiţiile ce se dau sînt cu totul lipsite de conţinut şi sînt prezentate într-un chip foarte confuz. Astfel semnul lingvistic e definit ca unitate a două *functive*, legate prin funcţia semnului. Cele două functive sînt: conţinutul (c- formă) şi expresia (e- formă)[2]. Ele sînt constituite exclusiv din funcţiile lor reciproce şi formează împreună un semn. La aceste două functive e coordonat ceva ce poartă numele de c - substanţă şi e - substanţă. Substanţa e factorul care se manifestă[3] iar forma este factorul manifestat[4]. Funcţia manifestării e definită ca o determinare unde forma e constantă şi funcţia e variabilă. Termenul de substanţă

---

[1] L. Hjemslev, Omkring sprogteoriens grundlaeggelse.
[2] Svend Iohansen, Glossematics and logistics. Acta linguistica, vol. VI, f. 1. p. 17-30.
[3] *The manifesting factor.*
[4] *The manifested factor.*

e dat în lipsa altuia mai bun şi pentru motivul că este de prisos în lingvistică [1].

Fără a mai intra în alte amănunte cu privire la funcţia semnului lingvistic, reiese limpede că definiţia cuvîntului sau a semnului lingvistic, e făcută cu ajutorul unor termeni lipsiţi de un conţinut real. În limbă, conţinutul şi expresia apar numai ca relaţii, legate prin forţa comutaţiei. Pentru a ajunge la algebra imanentă a limbii, Hjelmslev cere ca ştiinţa despre expresie să fie construită fără premize sonore sau fenomenologice, iar ştiinţa despre conţinut fără premize ontologice. Teoria expresiei n-ar mai fi fonetică, iar teoria conţinutului n-ar mai fi semantică.

Glossematica lui Hjelmslev, din care am desprins doar cîteva aspecte, e departe de ceea ce se poate numi teorie lingvistică, în sensul propriu al cuvîntului. La tot pasul, autorul îşi arată mulţumirea pentru faptul că a reuşit să creeze ceva nou şi original în lingvistică. De fapt, cum am văzut, teoria nu e nouă şi nici originală şi e un compromis între idealismul declarat al structuraliştilor şi pozitivismul «logic». Teoriile vagi şi încîlcite plutesc în abstract, materialul lingvistic e infim. În schimb insuficienţa teoretică e compensată de folosirea abundentă a tot felul de termeni noi şi originali. Iată cîteva exemple:

Cazurile sînt construite pe teoria celor trei dimensiuni, fiecare cuprinzînd o zonă semantică: apropiere (depărtare); coerenţă (incoerenţă); subiectivitate (obiectivitate). În prima dimensiune (a direcţiei) există trei zone semantice: apropiere (semnul +) depărtare (—) şi repaos (0) etc.

Limba are trei funcţii: interdependenţă, determinare şi constelaţie. Acestea sînt definite pe baza conceptelor de *constant* şi *variabil*. Constantul este o functivă a cărei prezenţă e o condiţie necesară pentru prezenţa altei functive a funcţiei; variabilul este o functivă a cărei prezenţă nu e necesară pentru prezenţa altei functive. Pentru a fi lămuriţi pe deplin, ni se spune că conceptul de *prezenţă* pare a fi un concept semantic. Exemplele de acelaşi fel ar putea continua. Cele citate sînt însă suficiente pentru a ne demonstra marasmul în care se zbate lingvistica structuralistă, golirea ei de orice conţinut real. Teoria glossematicii duce, în fapt, la nimicirea lingvisticii ca ştiinţă. Ea încearcă să dizolve limba sonoră, cel mai important mijloc de comunicare între oameni, în masa diferitelor semne şi semnale. Hjelmslev contribuie şi el la propagarea concepţiilor reacţionare, expresie a imperialismului muribund, prin care se urmăreşte să se semene confuzii în mintea oamenilor, să se clatine încrederea în forţele lor creatoare, în puterea minţii lor de a găsi adevărul şi de a cunoaşte realitatea. În lucrarea lui Saussure se arătau primele semne ale decadenţe lingvisticii burgheze. În lucrările structuraliştilor, acest lucru se arată pe deplin. E semnificativ faptul că revistele prin care structuraliştii îşi propagă ideile cuprind două feluri de articole: unele de pură teorie structuralistă, de reclamă a noii metode de cercetare, articole lipsite de material lingvistic şi altele, în genul «vechii» lingvistici «metafizice» cuprind cercetări asupra limbilor concrete: analiza desinenţelor cazuale ale unei limbi,

---

[1] « The only reason why these factors are called substances is that the procedure of glossematics shows that they are superfluous in the analyses of lingvistic structure and that therefore they should be excluded from lingvistics: but in the sciences which deal with the lingvistic substances (physics and psychology) they are ought to be regarded as forms » (S. Johansen, art cit. p, 20).

istoria unui sufix etc. Lipsită de baze reale, lingvistica structuralistă rămîne o teorie pentru sine, fără valoare ştiinţifică şi fără aplicaţii practice.

★

Pentru a încheia această lungă şi totuşi sumară expunere asupra curentelor lingvistice burgheze reacţionare e necesar să arătăm unele aspecte ale lingvisticii contemporane din S.U.A. Dezvoltarea capitalismului monopolist a făcut din S.U.A. centrul reacţiunii mondiale. Întreaga suprastructură a fost pusă în slujba intereselor magnaţilor imperialişti. Lingvistica burgheză din S.U.A. e tot ceea ce a produs lingvistica mai reacţionar şi mai neştiinţific. Alături de frazele înşelătoare apar şi lucrări în care scopurile lingviştilor sînt destul de clar exprimate. Începînd cu anul 1940, Carnap a dezvoltat îndeosebi capitolul semanticii din ceea ce numeau el şi adepţii săi « analiza limbii ». Semantica e înţeleasă de ei ca analiza funcţiei semnificative a limbii « teoria înţelesului şi a interpretării ». Semantica e pentru Carnap o « teorie a desemnării », a adevărului şi a deducţiei logice. Studiile semantice pot fi de două feluri: semantica « descriptivă » care ar urma să se ocupe de limbile istoriceşte constituite, de vocabularul şi gramatica lor, lucru de puţină importanţă, după părerea autorului şi semantica « pură », căreia Carnap îi acordă o deosebită atenţie care este teoria generală a construcţiei şi analizei sistemelor semantice, a definiţiilor şi a regulilor pe care le implică înţelesul. E o teorie pur abstractă, fără legătură cu limbile reale.

Un sistem semantic cuprinde « reguli de desemnare » (care arată ce anume obiect desemnează un termen într-o limbă) şi « reguli de adevăr » (care arată în ce condiţii unele teze sînt adevărate, iar altele false).

Iată un exemplu de felul în care Carnap aplică regulile de adevăr: « O propoziţie atomică... constînd dintr-un obiect urmat de o constantă individuală este adevărată dacă — şi numai dacă — individul la care se referă constanta individuală posedă însuşirea la care se referă predicatul »[1]. Demonstraţia e o pură tautologie. Adevărul nu se verifică deci prin raportarea la realitate, el e dedus din regulile semantice. Gramatica pură stă la baza logicii. Principiile logicii formale sînt consecinţele regulilor semantice folosite pentru a da un sens propoziţiilor noastre. În acest fel, după părerea lui Carnap, ele devin adevăruri necesare. În teoriile semantice ale lui Carnap, metafizica şi idealismul subiectiv sînt împinse pînă la ultima limită. El studiază sensul cuvîntului în sine, rupînd limba de realitate iar ca obiecte desemnate creează nişte entităţi abstracte, apoi caută regulile pe baza cărora aceste entităţi sînt exprimate prin cuvinte şi aceste legi semantice le ridică la rangul de principii ale adevărului.

Dacă în teoriile lui Carnap scopul practic e mai greu de desluşit, în lucrările unui alt semanticist american Stuart Chase [2], acest scop apare limpede.

După părerea lui Chase şi a adepţilor lui, multe rele sociale şi conflicte provin din greşita folosire a limbii. Dacă oamenii şi-ar formula ideile lor în mod clar, conflictele ar fi uşor rezolvate. Sarcina semanticii este deci de a lămuri pe oameni asupra acestei probleme. În mîinile semanticiştilor americani semantica devine o doctrină menită să ducă la salvarea omenirii.

---

[1] R. Carnap, Înţeles şi necesitate, p. 1 — 3, citat de M. Cornforth, op. cit., p. 117.

[2] În lucrarea « The tyranny of words » din care citează Cornforth.

Societatea actuală suferă de multe boli. Unele provin din faptul că oamenii nu înţeleg natura semantică a cuvintelor abstracte. Există mai multe trepte în procesul abstractizării, pe care Chase ni-l înfăţişează în modul următor: pe prima treaptă facem cunoştinţă cu un obiect prin simţuri; pe a doua treaptă obiectul capătă un nume; pe a treia treaptă de abstractizare legăm de nume diferite teze în legătură cu însuşirile obiectului; pe a patra treaptă facem generalizări sau deducţii cu privire la toate obiectele de acelaşi fel. Dar oamenii nu înţeleg că există diferite trepte de abstractizare şi cred că abstracţiunile de ordin înalt sînt lucruri reale, ei cred că « numele este lucrul ». După cum se vede, Chase rupe noţiunile abstracte de realităţile pe baza cărora s-au format. Dacă e adevărat că numele nu este identic cu obiectul desemnat, nu se poate spune că abstracţiunile de ordin înalt nu sînt reflectarea generalizată a unor lucruri şi fenomene reale. Din exemplele pe care le dă Chase ne lămureşte unde vrea să ajungă. El urmăreşte să demonstreze că anumite cuvinte, exprimînd noţiuni politice, sînt lipsite de un conţinut real. Astfel el se referă la termeni ca: patrie, naţiune, drapel, constituţie, lege, progres, comunism, libertate, mase, muncă, capital, fascism, Wall-Street etc.

Oamenii, după părerea lui Chase, consideră că acestor cuvinte abstracte le corespunde ceva în realitate şi numai de aceea se încaieră. Cine cercetează îndeaproape lucrurile constată că oamenii se luptă între ei în numele unor abstracţiuni de ordin înalt, în fond lipsite de sens, cum sînt: « muncă şi capital », « sistemul profiturilor », « socialism », « comunism », « capitalism », « fascism ». De fapt, oamenii n-au de ce să se lupte pentru că nu există nimic real care să corespundă acestor noţiuni. Sîntem cu toţii victimele unei tiranii, spune S. Chase, ale « tiraniei cuvintelor ». Dintr-o singură trăsătură de condei, Chase, credincios apologet al capitalismului, înlocuieşte tirania regimului capitalist cu tirania cuvintelor şi aduce ca leac împotriva relelor sociale... semantica. « O bună disciplină semantică ne dă posibilitatea de a deosebi mecanismele mintale de fenomenele concrete, ne face conştienţi de abstractizare, ne împiedică de a popula universul cu lucruri inexistente »[1].

Semanticiştii consideră că termenii abstracţi sînt cuvinte lipsite de o bază reală, le consideră creaţii pure ale minţii. E uşor de înţeles de ce semantica şi-a găsit o largă aplicare în politica imperialistă a S.U.A. În 1937 Chase declara că cuvîntul « fascism » este cuvînt lipsit de sens. După părerea lui există manifestări ale fascismului, dar fascismul nu e un fapt real.

Stuart Chase şi-a exprimat punctul de vedere şi asupra conflictelor dintre oameni. Soluţia aplanării conflictelor, a întronării păcii între oameni este de a se căuta « la ce se referă numele ».

Tezele semanticiştilor americani au fost aplicate în diferite lucrări. Semnificativă este cartea lui W. Vogt « Calea spre salvare ».

Teza principală a acestei lucrări este neomalthusiană: deoarece populaţia omenească creşte mai repede decît mijloacele de existenţă, oamenii trebuie să controleze şi să micşoreze populaţia şi, în acelaşi timp, să refacă resursele naturale. Aplicarea de către Vogt a semanticii se face prin următorul raţionament: Oamenii folosesc o serie de termeni lipsiţi de conţinut şi au impresia că vorbesc despre lucruri reale. Realitatea nu se poate exprima prin cuvinte, ea este « de nerostit ». « Astfel, spune Vogt, pămîntul este « o realitate de nerostit ». În jurul acestei « realităţi de nerostit » noi generalizăm cu ajutorul

[1] Stuart Chase, op. cit., p. 69 citat de Cornforth, op. cit., p. 148.

a tot felul de abstracţiuni de ordin înalt (adică cuvinte) cum ar fi: « păşune », « pădure », « bazinul unui rîu », « pămînt arabil », « proprietate funciară » etc. Aceste « abstracţiuni de ordin înalt » ar fi vinovate de epuizarea fără limite a solului în S.U.A. Vogt spune explicit acest lucru: « De pe urma discuţiilor despre « păduri » sînt epuizate resursele lemnoase, de pe urma discuţiilor despre « pămînturi arabile » regiunile fertile sînt transformate în pustiuri, şi aşa mai departe. Astfel este de cea mai mare importanţă, spune Vogt, ca aceste abstracţiuni dăunătoare să fie criticate în lumina unei semantici « sănătoase » şi trebuie să ne dăm seama că pămîntul adevărat nu este pădure, bazinul unui rîu, pămînt arabil sau proprietate funciară, ci este ceva de nerostit »[1].

Prin tezele pe care le propagă, semanticiştii americani urmăresc în primul rînd, să abată atenţia oamenilor de la conflictele reale, de la lupta de clasă; în al doilea rînd ei caută să zdruncine încrederea oamenilor în posibilitatea lor de a cunoaşte lumea şi legile ei. Realitatea materială este prezentată ca ceva incognoscibil şi inexprimabil; prin aceasta semanticismul recunoaşte criza filozofiei şi a ştiinţei burgheze. Lupta împotriva cuvintelor abstracte este o luptă împotriva termenilor ştiinţifici.

O variantă americană a concepţiei pozitiviste este pragmatismul. Acest curent încearcă să dea o « metodă de interpretare » a teoriilor şi a ideilor şi anume pe baza consecinţelor lor practice. Concepţia noastră despre un obiect ar trebui să implice efectele practice pe care le poate provoca acel obiect, senzaţiile pe care le poate produce. Astfel o teorie sau o ideie e considerată adevărată dacă ne poate servi bine în viaţa noastră de toate zilele. Verificarea adevărului unei idei nu se face prin raportarea ei la realitate, prin confruntarea ei cu datele realităţii materiale. Şi pragmatismul ca şi celelalte curente pozitiviste nu recunoaşte existenţa lumii reale, obiective. Credincioşi adepţi ai doctrinei subiectiviste, pragmaticii se alătură aceluiaşi lagăr al filozofiei idealiste, reacţionare care cuprinde pe Berkeley, Mach sau pe Husserl. Într-una din lucrările sale, W. James declara: « experienţa în întregul ei se cuprinde în sine însăşi şi nu se sprijină pe nimic »[2].

Cel mai de seamă reprezentant al filozofiei pragmatice este J. Dewey. El a dezvoltat o concepţie « naturalistă » despre gîndire, concepţie care e îmbrăcată într-o terminologie materialistă, dar care nu are nimic comun cu concepţia materialistă. Polemizînd cu idealiştii de orice nuanţă, Dewey pretinde că gîndirea s-a născut din interacţiunea dintre om şi mediu şi că este o continuare a proceselor biologice. J. Dewey nu recunoaşte însă deosebirea calitativă dintre materie şi gîndire. Materialismul filozofic marxist a arătat că gîndirea este faţă de materie, factorul secund, derivat, că ea este produsul cel mai înalt al materiei. Concepţia pragmatică se prezintă sub forma unui materialism vulgar, în care gîndirea e considerată continuarea unor procese biologice. În acelaşi timp, deşi vorbeşte despre gîndire ca element născut din interacţiunea dintre om şi mediu, ca element capabil de a modifica lumea, Dewey nu recunoaşte că ea este oglindirea realităţii materiale înconjurătoare care există în afara ei şi independent de ea. Pretinsul atac al pragmaticilor împotriva idealismului este o camuflare a atacului lor împotriva materialismului. Esenţa gîndirii, după părerea lor, constă în a elabora o reacţie motorie faţă de stimuli din afară. Întreaga activitate a oamenilor este consi-

---

[1] M. Cornforth, op. cit., p. 150.

[2] Cf. W. James, Esseuri despre empirismul radical, p. 193, citat de M. Cornforth, op. cit., p. 197.

derată numai pe plan biologic. Dewey şi adepţii săi nu vor să înţeleagă rolul determinant al activităţii sociale şi al muncii ca cel mai de seamă factor al ei în naşterea şi dezvoltarea gîndirii şi a limbii.

Tezele de bază ale curentului pragmatic, aplicate în lingvistică, au dat naştere lingvisticii descriptive, care continuă linia reacţionară a lingvisticii burgheze, idealiste. Reprezentantul de frunte al acestui curent este L. Bloomfield [1]. Esenţa antiştiinţifică, reacţionară a lingvisticii descriptive a fost demascată în întregime de lingviştii sovietici [2].

Trăsătura principală a lingvisticii descriptive este biologizarea limbii. Actele vorbirii se consideră a fi constituite dintr-un şir de stimuli şi de reacţii. Limba este astfel coborîtă la nivelul primului sistem de semnalizare şi al reflexelor condiţionate [3].

În lucrările lingviştilor burghezi, începînd cu cea a lui Saussure, limbajul omenesc era pus pe acelaşi plan cu celelalte mijloace de comunicare, create pe baza lui (scriere, semnalizări, coduri etc.). În lucrarea lui Bloomfield limbajul uman este comparat cu lătratul cîinilor, cu ţipetele papagalilor şi concluzia este că limbajul omenesc nu e deosebit calitativ ci are doar un număr de sunete în plus [4].

Procesele comunicării între oameni sînt considerate procese biologice în primul rînd, care au însă şi un aspect social. Scopul comunicării, după părerea lui Bloomfield, este satisfacerea unor necesităţi fizice nemijlocite. Bloomfield şi adepţii lui duc pozitivismul pragmatic pînă la ultima limită. Astfel ei consideră că nu există nimic nefizic şi ca atare nu se poate vorbi de existenţa gîndirii, a voinţei, a sentimentelor etc. Gîndirea este eliminată prin următorul raţionament: ştiinţa trebuie să se ocupe cu desemnarea şi clasificarea faptelor oferite de experienţă. Gîndirea, ideile, noţiunile nu ne sînt oferite de experienţă, nimeni nu le-a văzut şi deci nu există. După părerea adepţilor acestei concepţii mecaniciste, care se intitulează «adevăraţii materialişti», conduita umană şi vorbirea se datoresc complexităţii organismului uman şi ele nu sînt deosebite de celelalte procese fizice şi chimice care au loc în corpul omenesc [5]. Ceea ce înţeleg «mentaliştii» prin gîndire,

---

[1] B. Blomfieid, Language. New-York, 1933.

[2] Cf. articolele publicate de M. Guhman, Împotriva idealismului şi a reacţiunii în lingvistica americană contemporană, în «Izvestiia Akademii Nauk, SSSR», secţia literatură şi limbă, vol. XI, fasc. 4 p. 281 — 294 şi de O. S. Ahmanova, Despre metoda cercetării lingvistice a structuraliştilor americani, în «Voprosî iazikoznaniia», 1952, nr. 5. p. 92—105.

[3] Cf. lucrarea lui John B. Watson, Behaviorism. New York, 1924 p.191, citată de Margaret, Schlauch, Early behaviorist psychology and contemporary lingvistics în «Word», 1946 vol. II nr 1. p. 28.

[4] «Human speech differs from the signal like actions of animals, even of those which use the voice, by its great differentiation, Dogs, for instance, make only two or three kinds of noise- say barking, growling and whining — a dog can set another dog acting by means of only these few different signals. Parrots car make a great manykinds of noise, but apparently do not make different responses to different sounds. Man utters many kinds of vocal noise and makes use of variety: under certain types of stimuli he produces certain vocal sounds and his fellwos, hearing these same sounds, make the appropriate response». B. Bloomfield, op. cit., p. 27.

[5] «The *materialistic* (or, better, *mechanistic* (theory supposes that the variability of human conduct, including speech, is due only to the fact that the human body is a very complex system. Human actions, according to the materialistic view, are part of cause and effect sequences exactly like those which we observe, say in the study of physics or chemistry». L. Bloomfield, op. cit., p. 33. «Human behavior in the last analyses is of the same order as the physical and chemical processes» A. P. Weiss, A theoretical basis of human behavior Columbia, Ohio 1925 p.96 citat de M. Schlauch, Early behaviorist psychology and contemporary linguistics, Word, 1946, vol. II nr. 1 p. 29.

voinţă, sentiment etc. nu e altceva decît o sumă de termeni care desemnează variate mişcări corporale, sinonime ale vorbirii. Totul e deci redus la elementele fizice şi la procese biologice. Argumentele pe care le aduc în sprijinul lor adepţii lingvisticii descriptive nu sînt noi. De la Mach şi Avenarius, ele au fost mereu folosite de reprezentanţii idealismului subiectiv.

În analiza cuvîntului şi a limbii în general nu se ţine seama de existenţa gîndirii. Conţinutul limbii este definit « situaţia în care vorbitorul foloseşte o formă lingvistică, precum şi răspunsul pe care îl provoacă din partea ascultătorilor »[1]. De vreme ce situaţia în care se află vorbitorul variază necontenit rezultă concluzia că putem prevedea răspunsul pe care-l va da cineva la un stimul verbal numai dacă cunoaştem toate datele vieţii lui, situaţia organismului lui de la naştere şi felul cum a răspuns la fiecare stimul pînă în prezent etc. Concluzia lui Bloomfield este că nu cunoaştem şi nu putem cunoaşte mecanismul care-i face pe oameni să spună anumite lucruri în anumite situaţii sau să răspundă într-un anumit fel cînd anumite sunete le ating auzul. Concepţia mecanicistă îl duce pe autor la un impas. Dacă fiecare stimul verbal are un sens diferit pentru fiecare individ (în raport cu situaţia sa prezentă şi trecută) cum e posibilă atunci comunicarea între oameni? Pentru a scăpa de această dilemă, Bloomfield şi adepţii săi adoptă teza saussuriană despre caracterul obligatoriu şi supraindividual al semnului lingvistic. Iată cum exemplifică Bloomfield această idee: pentru *mere* de dimensiuni, forme, culori variate şi de care am luat cunoştinţă în împrejurări variate folosim un acelaşi cuvînt *măr*, (engl. apple) numai pentru motivul că aşa ne-am obişnuit din fragedă copilărie.

Rezultă de aici că, din punctul de vedere al lingvisticii descriptive, cuvîntul în întregimea lui, este un semn arbitrar, fără legătură cu lumea reală şi că limba deci, în totalitatea ei, este o sumă de semne arbitrare.

Structuraliştii americani consideră că singura sarcină a lingvisticii este a descrie şi clasifica faptele de limbă. Ei continuă teza lui Saussure conform căreia istoria falsifică datele [2].

Clasificarea formală a unităţilor limbii e pătrunsă de izomorfism. Dispare în fapt diferenţa între morfologie şi sintaxă, între morfologie şi lexicologie; propoziţiile sînt puse pe acelaşi plan cu cuvintele derivate, intonaţia în frază e considerată identică cu accentul în cuvînt. Lucrarea lui Bloomfield abundă în termeni noi, adesea lipsiţi de conţinut: endocentrism şi exocentrism, alternanţă fonetică automată etc.

Lingvistica descriptivă continuă concepţiile lingvisticii structuraliste dar într-un spirit mult mai reacţionar. Ceea ce o deosebeşte de saussurianism şi de structuralismul european este absenţa noţiunii de sistem lingvistic.

Teoriile lui Bloomfield au stîrnit critici chiar în S.U.A. printre aşa numiţii « mentalişti » care consideră absurdă teza conform căreia ideile, voinţa, sentimentele sînt numai nişte termeni verbali. Aşa cum se exprimă Louis Gray [3],

---

[1] « We have defined the *meaning* of a linguistic form as the situation in which the speaker utters it and the response which it calls forth in the hearer » Bloomfield, op. cit., p. 139.

[2] « In order to describe a language one needs no historical knowledge whatever; in fact, the observer who allows such knowledge to affect his description, is bound to distort his data ». Bloomfield, op. cit., p. 19—20.

[3] Louis Gray, Mécanisme et mentalisme en langage. Acta lingvistica, vol. V, fasc. 2, p. 72 şi articolul citat scris de M. Schlauch în Word, 1946 vol. II nr. 1 p. 25—26.

în lucrarea lui Bloomfield, « limba devine un caleidoscop, guvernată doar de legile mutării şi ale combinării ».

Să vedem acum prin ce se caracterizează celălalt curent al lingvisticii americane, al aşa-numiţilor mentalişti. Reprezentantul de frunte al mentaliştilor este Edward Sapir. Cu puţină vreme înainte de apariţia lucrării lui Bloomfield a apărut lucrarea lui E. Sapir « Language. An introduction to the study of speech », New-York, 1921. Această lucrare, foarte populară în lingvistica burgheză, a influenţat într-o oarecare măsură pe însuşi Bloomfield, care se declară elevul lui Sapir. Tezele lui Sapir se dezvoltă aparent pe o altă bază decît cele ale lui Bloomfield. Astfel autorul declară de la primele pagini că limba nu e o funcţie biologică, ci o moştenire a unui grup social, produsul activităţii sociale. Mai departe, Sapir se arată un adversar al rasismului şi afirmă că între rasă şi limbă nu există o legătură directă [1]. Însă lucrările lui Sapir din ultimii ani ne arată că el a trecut în tabăra rasiştilor şi că sprijină prin noi teorii unul din cele mai reacţionare curente ale lingvisticii americane contemporane, curent ce a fost denumit de lingvistica sovietică « etnolingvistica » sau « lingvistica entografică »[2]. Acest curent are o strînsă legătură cu antropologia şi etnografia rasistă americană. Evoluţia ideologică a lui Sapir este o oglindă a coruperii tot mai adînci a ştiinţei burgheze de ideologia imperialiştilor americani, care încearcă să-şi justifice exploatarea, asuprirea popoarelor şi raselor « inferioare » de rasa « superioară » anglo-americană. Sîmburele concepţiilor rasiste ale lui Sapir şi ale adepţilor lui poate fi urmărit încă în lucrarea sa de acum treizeci de ani.

În « Language », E. Sapir preia o serie de principii fundamentale ale lingvisticii burgheze (de la Humboldt şi pînă la lingviştii contemporani). De la teza că nu există o legătură directă între limbă şi rasă, Sapir ajunge să afirme că nu există legătură între limbă şi istoria culturii şi în general istoria unui popor [3]. Pe acest teren al absolutizării formei lingvistice, Sapir se întîlneşte cu Bloomfield. Limba e concepută ca un sistem arbitrar de relaţii pure. Dar ce determină esenţa limbii? Afirmaţiile pe care le face Sapir la începutul lucrării sale despre limbă ca produs al societăţii nu trebuie să ne înşele. În capitolele III, IV, V şi VI, Sapir dezvoltă o teorie proprie a « modelelor » (patterns) limbii, esenţe nemateriale care reflectă « spiritul limbii », o nouă formă a lingvisticii « interne » saussuriene. Asemeni ideilor platonice, aceste « modele » sînt nişte categorii conceptuale care-şi subordonează faptele lingvistice reale, empirice. Ele determină întreaga esenţă a limbilor care niciodată nu se pot ridica la înălţimea modelelor lor ideale [4]. Aceste modele

---

[1] « As there is nothing to show that there are significant racial differences in the fundamental conformation of thought, it follows that the infinite variability of linguistic form, another name for the infinite variability of the actual process of thought, cannot be an index of such significant racial differences ». E Sapir op. cit., p. 232 — 233.

[2] Cf. critica adusă acestui curent de M. Guhman: E. Sapir şi lingvistica etnografică în « Voprosî iazîkoznaniia », 1954, nr. 1. p. 110—127.

[3] « Nor can I believe that culture and language are in any true sense causally related Culture may be defined as *what* a society does and thinks. Language is a particular *how* of thought », E. Sapir, op. cit., p. 233.

[4] « Speech, like all elements of culture, demands conceptual selection, inhibition of the randouness of instinctive behavior. That its « idea » is never realized as such in practice, its carriers being instinctively animated organisms, is of course true of each and every aspect of culture, E. Sapir, op. cit., p. 40.

determină geniul structural al unei limbi şi sînt date o dată pentru totdeauna.

Din analiza limbii, Sapir, ca şi Bloomfield, înlătură studiul vocabularului care i-ar fi oferit exemple clare de influenţă directă a istoriei societăţii asupra istoriei limbii şi se opreşte la analiza sistemelor fonetice şi morfologice ale limbilor.

În concepţia lor materialist-vulgară, N. I. Marr şi adepţii săi căutau influenţa directă a societăţii asupra categoriilor gramaticale. Dar asemenea cercetări, cum e şi firesc, n-au dus la nici un rezultat. Încă F. Engels arăta că nu se poate urmări influenţa schimbărilor economice asupra sistemului sonor [1]. În fonetică şi în gramatică legătura cu istoria societăţii se manifestă indirect. Evoluţia gîndirii, care ajută la perfecţionarea limbii, este rezultatul întregii evoluţii a societăţii [2]. De la constatarea că formele gramaticale nu au legătură directă cu istoria societăţii Sapir trage concluzia că nu există între ele nici un fel de legătură.

Într-un mod cu totul greşit a înţeles Sapir legătura dintre limbă şi gîndire. Astfel el concepe această legătură în mod mecanic şi din prezenţa sau absenţa unor anumite forme morfologice trage concluzia prezenţei sau absenţei categoriilor logice corespunzătoare.

Modelele limbii sînt neschimbătoare deci şi categoriile gîndirii. În lucrările sale ulterioare Sapir şi-a dezvoltat concepţia sa rasistă despre limbi superioare şi limbi inferioare, despre forme de gîndire avansată şi înapoiată. După ce, sub influenţa pozitivismului, Sapir coboară limba la nivelul celorlalte semne şi semnale, el îi acordă un rol determinant în gîndirea şi în viaţa oamenilor: întreaga activitate socială ar fi creată de limbă. Astfel el neagă existenţa obiectivă a lumii materiale şi ajunge la concluzii agnostice în ce priveşte puterea cunoaşterii umane. Care sînt scopurile practice ale etnolingvisticii? După cum arată M. Guhman sînt două asemenea scopuri. În primul rînd să arate că deosebirile de cultură între popoarele « superioare » şi cele « inferioare » sînt sortite să rămînă pe veşnicie în această situaţie. În al doilea rînd să justifice aservirea popoarelor din colonii prin superioritatea culturii asupritorilor.

Tezele lui Sapir, aşa cum e şi de aşteptat, au fost îmbrăţişate de întreaga pleiadă a exponenţilor imperialismului anglo-american. Elevul lui Sapir, B. L. Whorf a aplicat tezele acestuia la analiza limbilor indienilor nord-americani. Utilizînd spre comparaţie şi fapte din domeniul altor limbi, Whorf ajunge la concluzia că fiecare sistem gramatical determină un alt mod de gîndire.

Ideea « modelelor » lingvistice nu e întru totul nouă. Ea aminteşte de teoriile lui Humboldt şi de concepţia lui Kant asupra raţiunii pure. Autorii americani însă trag de aici cele mai reacţionare concluzii. După cum semnalează M. Guhman în articolul citat, în revista « Studia lingvistica » nr. 2 din 1949, a apărut un articol al lui P. L. Garvin [3] în care se afirmă că limbile slave, deşi fac parte din familia indo-europeană, sînt apropiate de limbile indienilor nord-americani. Această afirmaţie absurdă a fost criticată de lingvistul francez

[1] Cf. K. Marx-F. Engels, Izbrannîe pisma, 1947, p. 423 (cu referire la mutaţia consonantică din limbile germanice).

[2] Cf. art. lui B. A. Serebrennikov. Cu privire la problema legăturii dintre fenomenele limbii şi ale istorii societăţii, în « Voprosî iazîkoznaniia », 1953, nr. 1, p. 34—51.

[3] P. L. Garvin, Standard average European and Czech.

A Sauvageot în recenzia articolului lui Garvin din « Bulletin de la Societé linguistique de Paris », Paris, 1950, fasc. 2, p. 16 — 20.

Sumara trecere în revistă a principalelor curente ale lingvisticii burgheze ne arată strînsa legătură dintre ele. Lingvistica burgheză contemporană este rezultatul inevitabil al întregului drum al lingvisticii burgheze, care reflectă, la rîndul lui, concepţiile de clasă ale burgheziei imperialiste. De la concepţiile ştiinţifice, care-şi fac loc la începutul secolului al XIX-lea, lingvistica burgheză a ajuns astăzi un simplu mijloc de propagandă a ideilor expansioniste ale imperialiştilor de peste ocean. Sub aparenta diversitate a curentelor contemporane găsim, în toate, aceleaşi trăsături fundamentale şi aceleaşi scopuri: negarea existenţei realităţii obiective, agnosticism, denaturarea esenţei limbii. Şi concepţia mecanicistă a lui Bloomfield şi cea mentalistă a lui Sapir sînt sădite pe temelia pozitivismului de diferite nuanţe. Teoriile lingvistice la modă astăzi în S.U.A. urmăresc să sădească neîncrederea popoarelor în propriile lor forţe, să le condamne la pasivitate, să propage dispreţ pentru limbile naţionale. Ele sînt menite să uşureze propaganda în favoarea limbii artificiale basic-english — forma camuflată de propagare a limbii engleze, « limbă superioară », — ai cărei creatori sînt doi elevi credincioşi a lui Sapir: S. K. Ogden şi I. A. Richards.

★

De patru ani şi mai bine, lingvistica sovietică eliberată de greşelile lui N. I. Marr prin intervenţia salutară a lui I. V. Stalin se dezvoltă pe baze sănătoase. Ea a devenit centrul lingvisticii progresiste mondiale. Urmînd învăţăturile clasicilor marxismului şi aplicînd creator tezele cu privire la lingvistică ale lui I. V. Stalin, ţările de democraţie populară au pornit şi ele pe un nou drum. Învăţătura marxistă asupra limbii este farul călăuzitor şi al lingviştilor progresişti din ţările capitaliste. Cu toate condiţiile grele în care lucrează, ei demască adevăratele scopuri ale autorilor de limbi artificiale şi arată criza la care a ajuns lingvistica burgheză, fundamentată pe teoriile şubrede ale pozitivismului, sub toate aspectele lui.

Aceste glasuri de protest sînt şi ele o dovadă a contradicţiilor din sînul lingvisticii apusene, ele sînt germenele noii orientări către care se îndreaptă elementele progresiste, conştiente de sfîrşitul orînduirii în care trăiesc.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ СОВРЕМЕННОГО БУРЖУАЗНОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Как отдельная наука языкознание появляется сравнительно поздно. Ни буржуазные языковеды, ни Н. Я. Марр не могли правильно понять место языкознания среди других социальных наук. Трудами по языкознанию И. В. Сталина было впервые правильно уточнено, что и язык является социальным явлением со специфическими чертами и собственными законами. Общее языкознание является социальной наукой, частью надстройки, проникнуто классовой идеологией. История языкознания представляет собой часть борьбы между материализмом и идеализмом.

Эмпирические исследования языка начинаются еще в древности. В XVII и XVIII веках составляются философские грамматики, объясняющие категории языка соответствующими логическими категориями, которые рассматриваются как неизменные и тождественные для всех людей. Философские (рациональные) грамматики проникнуты понятиями материализма, господствовавшего в XVII и XVIII веках. Рост промышленной буржуазии побудил науку заняться новыми исследованиями. Исследование явлений природы привело к идее непрерывного процесса развития. В первой половине XIX века эволюционистские идеи проникают и в языкознание. Таким образом зарождается сравнительное языкознание в работах Ф. Боппа, Р. Раска и А. Востокова. Языковеды, принадлежащие этому течению, собрали богатый лингвистический материал и положили основы сравнительно-исторического метода. Теории общего языкознания этой эпохи основываются на априористических концепциях. Они проникнуты идеализмом и заимствуют метафизический метод в анализе языка и мышления. В. Гумбольдт применял в изучении языка неокантиантские положения. А. Шлейхер находился под влиянием естествознания. Он рассматривал язык как организм и сделал неправильные выводы, как например, вывод о постепенном упадке языков. Неограмматики обогатили языкознание работами по отдельным вопросам.

Теории общего характера в изобилии появляются к концу XIX столетия. Самым крупным языковедом этой эпохи является Фердинанд де Соссюр. Он пытается изгнать из языка всякий материальный элемент. Язык рассматривается им как система отношений, отрицательных противопоставлений. Соссюр не считается с социальной природой языка и с его объективными законами. Диалектические аспекты языка трактуются им отдельно, в отрыве один от другого. Язык ставится в одной плоскости с различными системами сигнализации.

Под непосредственным влиянием соссюрианизма зарождается течение структуралистов. В философской плоскости структурализм проникнут позитивистской концепцией. Язык рассматривается как идеальная система чистых отношений, законы которой вводятся извне. Одним из вариантов европейского структурализма является глоссематика. Характерными чертами глоссематики являются: формальные определения без связи с действительностью, отрыв языка от мышления и от истории общества, изоморфизм и изобилие неподходящих и лишенных реального содержания терминов.

В настоящее время центр буржуазного реакционного языкознания находится в Соединенных Штатах Америки. Особое развитие получило здесь семантическое течение. Сторонники этого течения стараются доказать, что смысл слов не имеет никакой связи с окружающей действительностью. По их мнению конфликты между людьми объясняются исключительно неправильным пониманием слов. Семантические положения были распространены и на социологию и политику.

Прагматический вариант позитивизма породил описательное языкознание. В трудах Бломфильда, одного из главных представителей этого течения, язык рассматривается как биологическое явление, а процесс общения низводится до уровня первой системы сигнализации. Практические труды ограничиваются описанием и классификацией явлений

языка на основании ненаучных критериев. Наряду с описательным языкознанием в Соединенных Штатах Америки получило бо́льшое развитие этнолингвистическое течение. Основной идеей этого течения является трактовка языка как самостоятельного явления, факты и законы которого управляются некими не материальными «моделями», извечными и определяющими как форму языка, так и способ человеческого мышления.

Все эти течения преследуют одну цель — доказать существование на земном шаре некоторых «высших» и «низших» языков, распространять недоверие к человеческим способностям и к возможности прогресса.

Ярким контрастом с мрачной картиной, представляемой современным буржуазным языкознанием, является прогрессивное языкознание, развивающееся на здоровых основах марксистского учения о языке. К нему примыкают и прогрессивные языковеды капиталистических стран.

SUR CERTAINS ASPECTS DE LA LINGUISTIQUE BOURGEOISE CONTEMPORAINE

(RÉSUMÉ)

En tant que science, la linguistique fait une apparition tardive. Les linguistes bourgeois, pas plus que Marr, n'ont vu juste la place que la linguistique tient parmi les sciences sociales. Pour la première fois, les travaux linguistiques de Staline ont précisé que la langue est un phénomène social, ayant des traits spécifiques et des lois propres. La linguistique générale est une science sociale, une partie de la superstructure, pénétrée de l'idéologie de classe. L'histoire de la linguistique constitue une partie de la lutte entre le matérialisme et l'idéalisme.

Même dans l'antiquité on faisait des recherches empiriques sur la langue. Au XVIIe—XVIIIe siècles on écrit des grammaires philosophiques, qui expliquent les catégories de la langue par les catégories logiques qui lui correspondent et les considèrent immuables et identiques pour tous. Les grammaires philosophiques (rationnelles) sont imbues de la conception du matérialisme, qui a dominé au XVIIe—XVIIIe siècles. L'ascension de la bourgeoisie industrielle a poussé la science vers de nouvelles recherches. L'investigation des phénomènes de la nature a conduit à l'idée d'un continuel processus d'evolution. Dans la première moitié du XIXe siècle, les idées évolutionnistes pénètrent en linguistique aussi.

C'est ainsi que prend naissance la linguistique comparative, qui débute par les ouvrages de F. Bopp, R. Rask et et A. Vostokov. Les linguistes comparatistes ont amassé un riche matériel linguistique, ont posé les fondements de la méthode comparative. Les théories de la linguistique générale de ce temps-là sont basées sur des conceptions aprioristiques. Elles sont imbues d'idéalisme et adoptent une méthode méthaphysique d'analyse de la langue et de la pensée. W. Humboldt a appliqué à l'étude de la langue les thèses du néokantisme. A. Schleicher a été influencé par les sciences de la nature. Il a considéré la langue comme un organisme et en a tiré des conclusions erronnées, telle celle de la décadence graduelle des

langues. Les néogrammairiens ont enrichi la linguistique de travaux de détail.

Les théories d'ensemble se multiplient à la fin du XIXe siècle. Le linguiste le plus distingué de cette époque est Ferdinand de Saussure. Il essaie d'éliminer de la langue tout élément matériel. La langue est considérée comme un système de relations, d'oppositions négatives. Saussure ne tient pas compte de la nature sociale de la langue et de ses lois objectives. Les aspects dialectiques de la langue sont traités isolément, détachés les uns des autres. La langue est mise sur le même plan que divers systèmes de signalisation.

Le courant structuraliste prend naissance sous l'influence directe du saussurianisme. Sur le plan philosophique, le structuralisme est pénétré de la conception positiviste. La langue est considérée comme un système idéal de relations pures, dont les lois viennent du dehors. L'une des variantes du structuralisme européen est la glossématique. Les traits caractéristiques de la glossématique sont: des définitions formelles, sans rapport avec la réalité, la séparation de la langue d'avec la pensée et d'avec l'histoire de la société, isomorphisme et abondance de termes impropres et sans contenu réel.

Le centre actuel de la linguistique bourgeoise réactionnaire se trouve aux Etats-Unis. Le courant sémantique y a pris un essor tout particulier. Les adeptes de ce courant ont pour but de démontrer que le sens des mots n'a aucun rapport avec la réalité environnante. A leur avis, les conflits entre les hommes sont exclusivement dus à une interprétation erronée des mots. Les thèses de la sémantique ont été étendues à la sociologie et à la politique.

La variante pragmatique du positivisme a donné naissance à la linguistique descriptive. Dans les ouvrages de Bloomfield, le principal représentant de ce courant, la langue est considérée comme un phénomène biologique et le processus de la communication est ramené au niveau du premier système de signalisation. Les études pratiques se bornent à décrire et à classifier les faits linguistiques, d'après des critériums non scientifiques. A côté de la linguistique descriptive, le courant de l'ethnolinguistique est en plein épanouissement aux Etats-Unis. L'idée fondamentale de ce courant est de traiter la langue comme un phénomène en soi, dont les faits et les lois sont gouvernés par certains « modèles » immatériels, éternels, qui déterminent tant la forme de la langue que celle de la pensée humaine.

Tous ces courants ont pour but de montrer l'existence sur le globe des langues « supérieures » et d'autres, « inférieures » de propager la méfiance pour les capacités de l'homme et la possibilité d'un progrès.

En contraste avec le sombre tableau de la linguistique bourgeoise contemporaine, la linguistique progressiste évolue sur les fondements solides de la théorie marxiste de la langue. Les linguistes progressistes des états capitalistes y adhèrent aussi.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul V, nr. 3–4, 1954

VALORIFICAREA MOŞTENIRII LINGVISTICE

UNELE CONTRIBUŢII LA RECONSIDERAREA OPEREI LUI H. TIKTIN

DE

I. RIZESCU

H. Tiktin, unul din marii noştri lingvişti din trecut, îşi începe activitatea ştiinţifică la Iaşi, în al optulea deceniu al secolului trecut.

Este epoca în care scriitori legaţi de popor, cu dragoste de popor, ca Eminescu, Creangă, Caragiale, Coşbuc, Vlahuţă, Neculuţă creează opere de deosebită însemnătate pentru dezvoltarea culturii romîneşti, în luptă cu acţiunile burghezo-moşierimii care frîna tot ce venea în conflict cu interesele ei de clasă, tot ce era progresist.

Şi în domeniul lingvisticii s-au afirmat personalităţi de seamă ca A. de Cihac, Lambrior, Hasdeu, care se găseau pe o poziţie ştiinţifică.

De la aceste mari personalităţi ale culturii romîneşti a învăţat Tiktin dragostea pentru popor, pentru limba lui, a învăţat modestia, cinstea şi dîrzenia în munca ştiinţifică.

În lingvistica romînă, studiile erau încă la începuturile lor. Astfel, în ce priveşte studiile de gramatică istorică, putem cita « Cuvente den bătrîni » a lui B. P. Hasdeu care cuprinde şi texte, glose slavo-romîne, o încercare de dicţionar etimologic al limbii romîne, precum şi ediţia critică a celei mai vechi cronici cunoscute la acea dată. În fonetică amintim lucrările lui Lambrior asupra vocalismului romîn şi a tratamentului labialelor în graiurile populare, şi, în sfîrşit, studiile lui Gaster cu privire la guturale.

Existau destul de puţine lucrări de gramatică. Astfel, în morfologie, se poate cita « Principii de limbă » (1886) a lui Cipariu, care conţine multe afirmaţii neştiinţifice datorate influenţei concepţiilor greşite ale latinizanţilor.

Încă şi mai puţin se studiase sintaxa. În afară de postpunerea articolului, care l-a preocupat, între alţii, pe Hasdeu, puţine au fost problemele cercetate de lingviştii noştri [1]. Lexicografia e reprezentată prin lucrări mai numeroase.

---

[1] Dăm cîteva date asupra problemelor studiate:

B. P. Hasdeu, Tipul sintactic *homo ille ille homus* şi originea sa în « Archivio glottologico italiano », III şi dezvoltat în Cuvente den bătrîni, II.

B. P. Hasdeu, Un principiu estetic al sintaxei romîne în « Columna lui Traian », iulie 1883.

Gruber, Studii asupra genului elementelor latine în romîneşte, în comparaţie cu celelalte limbi romanice, Iaşi, 1884.

W. Meyer, Soarta neutrului latin. Halle, 1883 (cu referiri la limba romînă).

I. Nădejde, Articolul hotărît şi întrebuinţarea lui în dialectul istrian, în « Contemporanul », IV, 674, 681.

D. Macrea, Opera lingvistică a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, « Limba romînă », 1954, nr. 3, pag. 5–21.

O deosebită importanță prezintă dicționarul lui Cihac, care a reușit să îndepărteze ideile antiștiințifice ale latinizanților și să prezinte limba romînă în realitatea ei vie.

Monumentalul dicționar al lui B. P. Hasdeu « Etymologicum Magnum Romaniae », rămas neterminat, cu toate lipsurile pe care le are « rămîne totuși în cultura noastră o lucrare de toată atenția atît pentru concepția înaintată a lui Hasdeu despre limbă, cît și ca realizare concretă a ei »[1].

Tiktin a folosit în mod just tot ce era valabil în operele lingvistice anterioare și contemporane lui. Prima sa lucrare, « Un fenomen morfologic în limba romînă », publicată în anul 1879, a fost bine apreciată. Ni se pare sugestiv faptul că Tiktin s-a adresat lui Hasdeu, cu rugămintea ca să-i publice articolul în « Columna lui Traian », deși ar fi putut folosi coloanele « Convorbirilor literare », unde apăreau adesea și lucrări de lingvistică. Deși Tiktin a căutat probabil să evite cercul « Junimii », a fost totuși nevoit să-și publice prima sa lucrare în « Convorbiri », deoarece la acea epocă revista lui Hasdeu era suspendată. Răspunzînd rugăminții lingvistului de a i se publica lucrarea în « Columna lui Traian », Hasdeu scrie: « Îmi pare bine de a recunoaște în autorul studiului pe un lingvist serios, cu știință și cu metodă, încît regret foarte mult că « Columna » este suspendată pînă la 1880, încît sînt pus într-o imposibilitate materială de a publica interesanta dvs. cercetare» [2].

Lucrarea care l-a consacrat pe Tiktin ca lingvist a fost teza de doctorat: « Studii privitoare la filologia romînă » (« Studien zur rumänischen Philologie », Leipzig, 1884) — teză de doctorat, în care — după ce face un scurt studiu asupra sunetelor din limba noastră — analizează diftongii *ea* și *ia*, precum și influența lui *ș* și *j* asupra vocalelor învecinate. Printre alte probleme interesante, autorul expune și pe cea a tratamentului lui ѣ din vechea slavă în poziție postonică și protonică.

Într-o recenzie nesemnată făcută asupra acestei lucrări, se arată printre altele: « se vede la fiecare pas multă muncă și un metod sigur, lucruri care au lipsit din nenorocire adeseori, împreună cu modestia, la o bună seamă din cei ce-au scris despre limba romînă »[3].

Cu toate că, la acea dată, Tiktin ajunsese un lingvist cunoscut în țară și peste hotare, totuși, statul burghezo-moșieresc n-a vrut să-i asigure locul pe care-l merita și l-a menținut multă vreme ca învățător la școala primară « Cultura » din Iași. Mai tîrziu reușește să ajungă doar profesor la Gimnaziul din Iași.

Cu avîntul caracteristic adevăratului om de știință, el publică în anii următori numeroase lucrări. Astfel, în domeniul foneticii: « Vocalismul limbii romîne » (« Der Vokalismus des Rumänischen » în « Zeitschrift für Romanische Philologie », 1887, vol. X, p. 246 — 255) și după cîțiva ani: « Consonatismul limbii romîne » (« Der Konsonantismus im Rumänischen ») în care se ocupă în special de consoanele *l*, *n*, *r*. Printre primele sale lucrări de gramatică trebuie amintită: « Poziția pronumelor și formelor verbale atone în limba romînă», « Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumäni-

---

[1] « Convorbiri literare », nr. VIII, 1. XI, 879, p. 294 — 303.
[2] Scrisoarea lui Hasdeu către Tiktin poartă data de 24 martie 1879.
[3] « Convorbiri literare » anul XVIII.

schen» (în «Zeitschrift für Romanische Philologie» 1886, vol. IX, p. 590—696).

Tiktin, un apărător consecvent al principiului fonetic în ortografie, continuă tradiţia progresistă pentru care luptase Lambrior înaintea lui. În «Călăuza ortografică», Tiktin scrie: «Uniţi în toate punctele esenţiale cu vederile răposatului nostru amic noi prin lucrarea de faţă nu facem altceva decît a continua şi săvîrşi, deşi după un plan diferit, opera începută de el (Lambrior)»[1].

Iar în alt loc îşi arată speranţa în impunerea definitivă a ortografiei fonetice «care e singura ştiinţifică şi are toţi sorţii de a deveni ortografia viitorului»[2].

Vechea Academie Romînă a silit pe Tiktin să adopte în unele scrieri (de ex. vol. I al «D.R.G.») aşa-zisa ortografie oficială semietimologică, întocmită la 1880 — 1881; printr-o luptă îndîrjită el reuşeşte să-şi impună punctul de vedere, astfel că volumul al II-lea al «D.R.G.» şi o serie de alte lucrări ale sale au fost tipărite cu ortografia fonetică.

O trăsătură importantă a operei lui Tiktin este aceea a îmbinării teoriei cu practica, în vederea îmbunătăţirii predării limbii romîne în şcoli.

În scurta perioadă cît a funcţionat ca profesor la Gimnaziul din Iaşi, Tiktin a reuşit să cunoască mai bine greutăţile întîmpinate de cadrele didactice în predarea limbii romîne, din cauza lipsei unei gramatici ştiinţifice. De aceea, el alcătuieşte «Gramatica romînă pentru învăţămîntul secundar» în două volume: morfologia şi sintaxa, care vede lumina tiparului între anii 1893 — 1894. Această gramatică, alături de numeroase alte lucrări ale lui Tiktin, a contribuit atît la dezvoltarea filologiei romîneşti, cît şi a învăţămîntului nostru [3]. Iată cum îşi aminteşte acad. B. Lăzăreanu de felul cum se studia această gramatică acum mai bine de jumătate de veac: «Nu pot uita timpul, cînd, elev în clasa I divizionară a Liceului Laurian din Botoşani, la ora domnului Rocneanu, eram pus nu să desemnez tulpini de arbori, ci să aştern pe tablă — după chestionarul gramaticii lui Tiktin — tulpina cîte unui cuvînt despărţită printr-o linioară de terminaţia lui... În cartea lui Tiktin, lucrurile, pe care toate gramaticile (şi a lui) le declară neînsufleţite, se animau prin exemplele cele mai apropiate imaginaţiei noastre».

De altfel, trebuie să scoatem în evidenţă curajul lui Tiktin, care peste capul forurilor conducătoare şcolare, care apărau etimologismul, introduce în «Gramatică» — manual şcolar şi nu o lucrare doar pentru specialişti — ortografia fonetică. Peste cîţiva ani publică «Elemente de limba romînă» («Rumänisches Elementarbuch», 1905). Această lucrare, deşi cuprinde probleme generale, totuşi a putut fi folosită ca «un accesoriu excelent pentru exerciţii în învăţămîntul universitar»[4]. În «Grundriss der romanischen Philologie» (1888) al lui Gustav Gröber, Tiktin scrie un studiu care cuprinde o privire asupra diferitelor domenii ale limbii romîne (fonetică, gramatică lexic) [5].

---

[1] «Arhiva» societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi, 1889 (iulie-august), p. 18.

[2] H. Tiktin, Gramatica Romînă, ed. 1893, partea I, p. IV.

[3] Vezi articolul lui Em. Vasiliu, Din activitatea în domeniul gramaticii a lui H. Tiktin, din «Limba Romînă» 1954, nr. 1.

[4] H. Tiktin «Gramatica romînă», Prefaţă, p. IV.

[5] Literaturblatt für germanische und rumänische Philologie, 1907, col. 240, W. Zauner,

Tiktin a desfăşurat de asemenea o activitate importantă în cadrul comitetului de conducere al revistei « Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare » din Iaşi, care apare începînd din anul 1889.

Nevoit să plece la Berlin în primul deceniu al veacului al XX-lea, Tiktin, adînc legat de poporul nostru, purtînd o dragoste nemărginită limbii romîne, a continuat să lucreze la « D.R.G.», deşi era complet lipsit de sprijinul statului burghez. Numirea ca membru onorific al Academiei Romîne în 1919 nu înseamnă nici pe departe recunoaşterea meritelor sale ca om de ştiinţă şi nici n-a putut îmbunătăţi situaţia lui materială.

În ciuda tuturor greutăţilor, Tiktin munceşte din răsputeri pentru a termina dicţionarul. De altfel, pe lîngă lucrările de mai sus, el publică numeroase articole în revistele de lingvistică din ţară şi străinătate, care ar merita să fie de asemenea studiate. Astfel, amintim articolele: « Formarea condiţionalului romînesc », « Die Bildung des rumänischen Konditionalis » în « Zeitschrift » vol. XXVIII, p. 691 — 704 (an. 1904), de asemenea « Despre vocabularul istro-romîn », « Zum istrorumänischen Wortschatze » în aceeaşi revistă vol. XXXI, p. 226 — 230 (an. 907), precum şi numeroase recenzii (de exemplu, asupra lucrării lui Iosif Popovici « Dialectele romîne din Istria » 1911).

De asemenea, începînd din anul 1895, editează dicţionarul romîn-german, la care va lucra peste 30 de ani.

Cu toate că avea sub conducerea sa un seminar de limba romînă pe lîngă Universitatea din Berlin, totuşi nevoile materiale l-au silit să vîndă, în 1927, întreaga sa bibliotecă statului german. Din acest tezaur de ştiinţă, doar fişele care au folosit la alcătuirea dicţionarului au fost donate de cumpărător statului romîn, iar în prezent, se găsesc la Institutul de lingvistică din Cluj.

Deosebit de grei au fost ultimii ani de viaţă ai lui Tiktin. Mica pensie cu care-şi achita doar chiria îi fusese şi ea tăiată. De aceea, cel care a dat lucrări de bază pentru lingvistica romînă, intrate definitiv în patrimoniul spiritual al filologiei romîneşti, a fost nevoit să trăiască în adîncă mizerie.

★

Concepţia lui Tiktin despre limbă cuprinde numeroase elemente materialiste. Poziţia sa ştiinţifică înaintată se împletea în mod armonios cu dragostea adîncă faţă de popor, faţă de limba poporului. El şi-a însuşit cele mai bune tradiţii ale culturii noastre.

Este o trăsătură comună pentru toţi marii noştri scriitori, poeţi, oameni de ştiinţă, dragostea pentru masele populare, ura faţă de clasele exploatatoare. Pe drept cuvînt, arată B.P. Hasdeu că burghezo-moşierimea dispreţuieşte poporul şi limba vorbită de acesta şi neglijează faptul că adevărata limbă, materialul de studiu al lingvisticii, « se află mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi »[1].

Adînc pătruns de frumuseţile limbii romîne, de cele ale folclorului, Tiktin salută cu entuziasm apariţia volumului de poezii populare culese de către V. Alecsandri, scriind: « Meritul de a fi recunoscut cel dintîi marea valoare poetică a cîntecelor populare romîneşti nu poate fi contestat lui Alecsandri ». Şi, mai departe, arată meritul poetului de a fi scos la iveală bogatul tezaur folcloric, într-o epocă în care alţii se îndepărtau de limba poporului, de obiceiurile lui.

---

[1] B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae, vol. II, p. XII.

Ca şi Hasdeu, Tiktin a combătut atitudinea dispreţuitoare cosmopolită a claselor exploatatoare, care, în galomania lor, stîlceau cu totul limba romînească. În lupta sa împotriva cosmopolitismului, el a demascat fără cruţare şi putreda concepţie a unor lingvişti străini, în slujba capitalismului, care susţineau necesitatea unei limbi universale, artificiale, « volapük »-ul. Această limbă universală reprezenta una din armele capitalismului, de a menţine şi întări exploatarea şi subjugarea popoarelor.

★

Însuşindu-şi elementele valabile din domeniul ştiinţelor naturii şi al lingvisticii, Tiktin concepe materia ca factor prim în lume, concepe materia ca veşnică şi indestructibilă. « Este incontestabil — arată el — că numai materia este indestructibilă, iar viaţa individului se mişcă într-o lume mărginită la amîndouă capetele prin puncte numite viaţă şi moarte »[1]. Pentru a putea aprecia elementele materialiste din concepţia sa, trebuie să ţinem seama de faptul că în acea epocă burghezia începea să dea asaltul împotriva a tot ce era progresist, pentru a-şi impune putredele ei teorii reacţionare.

Tiktin reuşeşte să pătrundă legătura necesară dintre cauză şi efect. Orice fenomen este determinat de o anumită cauză, nimic nefiind întîmplător în lume. Aceasta a exprimat-o el destul de precis în diferite lucrări. În cadrul unei conferinţe despre cuvîntul « hazard » el afirmă: « Cînd cauzele unui fenomen ne sînt necunoscute sau cînd nu ne e cu putinţă a urmări acţiunea factorilor care au produs fenomenul, aşa încît s-ar părea că fenomenul n-are nici o cauză, zicem că e opera hazardului »[2]. Iar în « Gramatică », referindu-se chiar în capitolul privitor la schimbările fonetice arată că: « aceste schimbări nu prezintă un simplu capriciu al limbilor, ci ele toate au cauzele lor şi se operează sub anumite condiţii »[3].

Schimbările care au loc în natură şi societate, ca şi în limbă, nu au loc la întîmplare, ci sînt determinate de anumite legi.

Încă în primul articol de lingvistică « Un fenomen morfologic în limba romînă », după ce combate lipsurile studiului lui St. Stefurcă, privitor la unele derivate ale verbelor romîneşti de conjugarea a II-a şi a III-a, arată că: « Acest studiu (e vorba de studiul lui Stefurcă) deşi conţine unele observări demne de atenţie — mai ales în privinţa terminologiei gramaticale — este totuşi o nouă dovadă pentru tristul fapt că cunoştinţa legilor după care s-a dezvoltat limba noastră din forma ce avea odată în gura poporului romîn, ajungînd la starea în care ea ni se prezintă astăzi, este încă foarte puţin răspîndită chiar printre aceia care se ocupă mai în specie cu studiul gramaticii romîne »[4].

Referindu-se la fonetică, arată că şi aici schimbările nu-s întîmplătoare: « Se ştie — afirmă el — că prefacerile sunetelor se operează după nişte anumite legi, aşa-zisele legi fonetice »[5]. Pentru a concretiza acţiunea legilor fonetice, Tiktin dă o serie de exemple.

---

[1] « Arhiva... » 1890 (mai-iunie) p. 743.
[2] Manuscris nr. 77, 1950 din Bibl. Acad. R.P.R.
[3] Gramatica romînă, cartea I-a, ed. 1893, p. V.
[4] Un fenomen morfologic în limba romînă în « Convorbiri literare », 1 noiembrie 1879 p. 294.
[5] « Arhiva... » 1890 (mai-iunie), p. 132.

Veşnicia materiei, indestructibilitatea ei, ca şi legătura cauzală dintre fenomene, existenţa unor legi în limbă, concepută în necontenită schimbare şi dezvoltare, sînt elemente de deosebită importanţă în concepţia lui Tiktin şi l-au ajutat să se poată orienta just în analiza problemelor de limbă.

★

Tiktin reuşeşte într-o oarecare măsură să se apropie de concepţia ştiinţifică a limbii ca fenomen social, combătînd teoriile idealiste care susţineau că limba ar fi de esenţă divină. Limba, arată el, « nu e un dar al naturii, ci o instituţiune omenească ». Dar această « instituţiune omenească » nu e fixată o dată pentru totdeauna, ci « variază de la popor la popor şi se schimbă din veac în veac »[1]; limba este deci într-o neîncetată mişcare, dezvoltare.

El se apropie de ideea că schimbările din limbă nu ating diferitele ei laturi în aceeaşi măsură. Dacă vocabularul e mai sensibil la schimbări (« limba unui orator de parlament din ziua de astăzi nu e şi nu poate fi identică cu aceea a unui învăţat teolog din secolul al XVI-lea »), în schimb, arată mai departe Tiktin, structura gramaticală e mai rezistentă şi nu evoluează deopotrivă la toate limbile. Fără a putea da o fundamentare teoretică mulţumitoare, ci cu unele şovăieli, el încearcă totuşi să enunţe această idee astfel: « de la prima apariţiune pe scenă a limbii romîne şi pînă astăzi, gramatica a suferit aşa de puţine schimbări, încît pe cînd francezul şi germanul modern nu poate citi fără comentar scrierile unui Rabelais şi Hans Sachs, documentele cele mai vechi ale literaturii romîne nu prezintă nici o dificultate unui romîn din timpul nostru, care din contra, citeşte traducerile unui Coresi sau scrierile originale ale cronicarilor aproape cu aceeaşi uşurinţă ca şi o poezie de ale lui Alecsandri sau Eminescu »[2].

Din definirea limbii ca « o instituţiune omenească » se poate observa legătura pe care o face lingvistul ieşean între limbă şi societate. Schimbările din limbă nu pot fi înţelese dacă le luăm izolat, ci numai studiind istoria poporului, care a creat limba. De aceea arată el că: « Orice mişcare din viaţa unui popor este însoţită de o mişcare în viaţa interioară a cuvintelor ». Şi mai departe: « Orice schimbare în credinţele religioase ale unui popor, în instituţiunile sale politice şi sociale, în moravuri, ştiinţe, arte, meşteşuguri îşi află exprimarea în schimbarea semnificării cuvintelor »[3].

Schimbările care au loc în limbă duc la dezvoltarea, la perfecţionarea ei. Scopul vorbirii — arată Tiktin — este « ca să ne împărtăşim unul altuia ideile noastre... Şi cu cît aceasta se face mai uşor şi mai grabnic, cu atît mai bine »[4].

Referindu-se la schimbările care au avut loc în limba latină în perioada formării limbilor romanice, arată că: « Nu e mult de cînd aceste schimbări fonetice se considerau ca corupţiuni condamnabile şi, îndeosebi în evul mediu, pentru care limba latină era idealul limbilor, învăţaţii nu vedeau în limbile romanice decît o latinească stricată. Acesta e însă punctul de vedere al răposatului Cipariu, care voia să reducă limba romînă la o formă mai « primitivă », adică mai apropiată de latineşte. Cipariu şi adepţii lui

---

[1] « Arhiva . . . » 1890 (martie-aprilie) p. 336.
[2] Ibidem, p. 736.
[3] « Arhiva. . . » 1890 (mai-iunie) p. 738.
[4] « Arhiva... » 1890 (mai-iunie), p. 739.

uitau un singur lucru. Corupţiunea este acea schimbare a unui lucru prin care acest lucru devine mai puţin apt pentru scopurile la care serveşte ». Şi, în continuare, arată că « limba romînă din contra reprezintă o treaptă superioară de dezvoltare faţă de limba latină, deoarece poate mai uşor face faţă procesului de comunicare, de schimb de idei între oameni »[1]. Aceasta înseamnă o demascare a concepţiilor greşite ale latinizanţilor, care vedeau în limba romînă o formă « coruptă » a limbii latine, în loc de a vedea progresul pe care-l prezintă limba romînă faţă de latină.

Deci orice limbă mai nouă faţă de cele mai vechi, din care derivă, reprezintă noul în dezvoltarea limbilor, iar noul e mai complex, e superior vechiului.

Pornind de la analiza părţilor componente ale limbii, autorul ajunge la concluzia că « cuvîntul este elementul esenţial al limbii ... Căci putem să ne închipuim o limbă care să nu aibă flexiune sau care să nu aibă sintaxă, dar nu ne putem închipui o limbă fără cuvinte ». Cuvîntul — arată Tiktin în continuare — este format dintr-un element fiziologic (acustic, sunetul) şi dintr-un element psihologic (semnificaţia). O problemă pe care o ridică aici este raportul dintre aceste două laturi, dintre cuvînt şi noţiune. Legătura dintre aceste două elemente nu este o legătură necesară, adică nu există vreo lege fizicală sau psihologică după care cutare cuvînt ar trebui să aibă cutare semnificaţie şi nu alta, ci din contra, în principiu, oricare cuvînt poate servi pentru exprimarea oricărei noţiuni »[1].

Prin ce mijloace dovedeşte autorul această afirmaţie? Prin faptul că în două limbi şi chiar în aceeaşi limbă o singură noţiune se exprimă prin cuvinte diferite şi unul şi acelaşi cuvînt exprimă noţiuni diferite. Astfel — arată el — cuvîntul *car*, în rom. înseamnă « căruţă », în franceză « căci » sau *mal* fr. « rău », rom. « marginea unei ape ». De asemenea *lac* « apa » şi *lac* = « un anumit lichid »; *pară* = « fruct » şi *pară* « de foc ». Deci existenţa sinonimelor şi omonimelor dovedeşte că nu există o legătură necesară între sunet şi sens, între cuvînt şi noţiune.

Dacă această legătură este doar întîmplătoare, se naşte întrebarea cum are loc procesul de comunicare între oameni. Autorul explică astfel: « Cînd individul A pronunţă cuvîntul *masă* în prezenţa individului B, în creerul lui se naşte reprezentarea obiectului masă, nu din cauză că sunetele din care se compune cuvîntul *masă* ar avea proprietatea inerentă de a reproduce în creerul lui B reprezentarea obiectului *masă*, ci din cauză că între A şi B există o convenţie tacită, după care B este ţinut a-şi reprezenta o masă ori de cîte ori aude pe A pronunţînd cuvîntul masă». Şi mai departe: « Dacă n-ar fi aşa, dacă raportul dintre cuvînt şi noţiune ar fi un raport natural, bunăoară ca raportul dintre materie şi greutate, dintre căldură şi dilataţie, atunci toţi oamenii ar trebui să exprime aceeaşi noţiune prin acelaşi cuvînt şi fiindcă un mare număr de noţiuni este comun întregii omeniri, toţi oamenii din lume ar avea o limbă identică »[2]. Ce înţelegea Tiktin prin aceea că între A şi B există o « convenţie tacită »? Credem că Tiktin concepea aceasta nu ca « o convenţie » încheiată între oameni pentru a da cutărei noţiuni o anumită expresie sonoră, ci că un cuvînt, născut din trebuinţa oamenilor, în procesul muncii, de a denumi anumite obiecte, cu timpul se « fixează » solid de un anumit obiect, capătă o anumită semnificaţie. De aceea, transformarea arbi-

[1] « Arhiva... » 1890, (mai-iunie), p. 732.
[2] « Arhiva ... » 1890, (mai-iunie) p. 732.

trară a denumirii unui obiect asupra altuia sau înlocuirea arbitrară, inutilă, a unor denumiri prin altele, este absurdă.

« De aci urmează că — arată Tiktin — cuvîntul îşi poate schimba forma independent de noţiunea exprimată prin el şi invers. Noţiunea se poate modifica independent de cuvîntul prin care este exprimată. În al doilea rînd, legătura dintre cuvînt şi noţiune se poate rupe cu desăvîrşire, aşa încît cuvîntul A, care însemna ieri noţiunea B, astăzi poate servi pentru însemnarea noţiunii C şi B, care ieri era desemnată prin cuvîntul A, poate fi astăzi reprezentată prin cuvîntul D »[1].

O problemă interesantă ridicată de Tiktin este şi aceea a legăturii dintre funcţia logică şi cea gramaticală a cuvîntului. Tiktin accentuează în special asupra necorespondenţei dintre categoriile logice şi cele gramaticale, fără a fi putut însă observa că în ansamblu există o unitate între sistemul categoriilor logice şi al celor gramaticale. Astfel, cuvinte ca *rudă, sentinelă, gardă*, deşi după funcţia lor gramaticală sînt feminine, după cea logică sînt masculine; sau cînd imperfectul are rol de condiţional *(o făceam dacă ştiam că o doreşti)*. Desigur că aceste consideraţiuni lingvistice sînt valabile pentru orice limbă. În latină, verbele deponente după funcţia logică sînt *active*, după cea gramaticală sînt *pasive*. Aceeaşi idee o găsim exprimată şi în prefaţa la ediţia a III-a a gramaticii sale. « În fine nu putem să nu accentuăm că profesorii trebuie să se ferească de a confunda valoarea logică a cuvintelor cu funcţia lor gramaticală ». Şi în continuare dă cîteva exemple în acest sens. În propoziţia « a sosit episcopul *de Roman* », ultimul cuvînt nu este în cazul genitiv, deşi are acest sens (de *al Romanului*), ci de atribut exprimat printr-un substantiv în cazul acuzativ cu prepoziţie.

De o deosebită actualitate devine în zilele noastre problema raportului dintre cuvînt şi noţiune. Diferite curente ale putredei lingvistici burgheze caută să rupă limba de gîndire, să interpreteze în fel şi chip raportul dintre noţiune şi cuvînt.

Reprezentanţii curentului semanticist din lingvistica burgheză rup cunoaşterea şi gîndirea de realitate, neagă existenţa sensurilor cuvintelor, sensuri stabile şi înţelese ca atare de întreg poporul. După părerea lui Carnap — unul dintre cei mai de seamă semanticişti burghezi — « studiul limbii concrete », adică al diferitelor limbi naţionale, reale, care s-au constituit în decursul istoriei, nu poate duce la descoperirea legilor limbii « simbolice » generale, deoarece un asemenea studiu s-ar lovi inevitabil de « ficţiuni » care încarcă universul cu lucruri inexistente (printre asemenea « ficţiuni » semanticiştii consideră şi realitatea mişcărilor de eliberare naţională şi a luptei sociale)[2].

Lingvistica sovietică, bazată pe învăţătura marxistă, studiind problema de deosebită importanţă a unităţii indisolubile dintre limbă şi gîndire, a adus importante contribuţii şi în problema raportului dintre cuvînt şi noţiune. Dacă fiecărui cuvînt îi corespunde un anumit sens, avînd deci un rol precis în procesul vorbirii, în schimb nu oricărui cuvînt îi corespunde o noţiune. « Exprimarea noţiunilor prin cuvintele vorbirii omeneşti — ne arată L. A. Bulahovski — nu prezintă de obicei un asemenea paralelism între cuvinte

---

[1] « Arhiva... » 1890, (mai-iunie) p. 732.

[2] Sarcinile lingvisticii sovietice în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin şi revista « Voprosi iazikoznaniia », 1952, nr. 1, p. 5.

pe de o parte şi noţiuni (sensuri) pe de altă parte, paralelism pe care-l putem presupune privind problema de pe poziţii nejuste, în nici un caz să nu se creadă că în limbă sînt tot atîtea cuvinte, cîte noţiuni »[1].

O problemă importantă de vocabular este studiul creării cuvintelor. În capitolul respectiv din gramatică — Tiktin arată că « o vorbă se formează spre a însemna o noţiune, pentru care încă nu se află o vorbă în limbă »[2]. De altfel şi în « Introducerea » la acelaşi manual[3], referindu-se la raportul dintre cuvînt şi noţiune, arată că nu întreg cuvîntul reprezintă noţiunea, ci numai tulpina sau tema lui, iar în ceea ce priveşte terminaţia, aceasta stabileşte doar raporturile dintre cuvinte. Desigur că de aici se naşte şi problema: care sînt căile de naştere a cuvintelor noi. Două sînt aceste căi — ne arată Tiktin: *a)* se ia un grup de sunete şi i se dă funcţia de a însemna o anumită noţiune; *b)* se ia un cuvînt existent deja în limbă şi prin anumite operaţiuni se formează un cuvînt nou.

Este clar pentru noi că dacă Tiktin a văzut just procesul schimbărilor semasiologice, dacă în genere a reuşit să stabilească ştiinţific natura raporturilor dintre cele două laturi ale limbii, cea sonoră şi cea semasiologică, dintre noţiune şi cuvînt, în schimb a apreciat *subiectivist, voluntarist,* prima cale de naştere a cuvîntului. Astfel, el afirmă: « putem lua o combinaţie de sunete de altmintrelea fără nici un înţeles şi putem să o însărcinăm cu funcţiunea de a însemna o anumită noţiune ». De ce e greşită această teză? Pentru că în procesul transformării maimuţei în om, o dată cu apariţia limbii şi a gîndirii, sunetele scoase din gîtlejul omului nu mai erau doar sunete în sine, ci ele deveniseră purtătoare ale unor sensuri. Oamenii nu pot « însărcina » diferite sunete să capete funcţie de cuvînt, deoarece — cum s-a arătat mai sus — caracterul convenţional trebuie înţeles ca o fixare a cuvîntului de obiect printr-o îndelungată perioadă de zeci şi sute de ani şi nicidecum ca o hotărîre luată în comun de oameni. În procesul muncii, în procesul apariţiei de noi obiecte, de noi trebuinţe, au apărut şi noi cuvinte. Unii lingvişti merg atît de departe în concepţiile lor subiectiviste încît nu se sfiesc să afirme, aşa cum arată M. Bréal, că omul e un regizor, care intervine în limbă ca într-o piesă de teatru, dirijînd cuvintele, artiştii din piesă[4]. De aici şi pînă la posibilitatea creării unei limbi artificiale, în laborator, desigur că nu este decît un pas.

Şi pentru a demonstra mai bine că Tiktin s-a plasat pe o poziţie subiectivistă, vom arăta şi comparaţia pe care o face între această cale de naştere a cuvintelor şi aşa-zisa generaţie spontanee a *organismelor.* « Precum, după părerea unor naturalişti, care ce e drept are mulţi adversari, primele formaţiuni organice s-ar fi născut prin generaţiune spontanee, tot aşa cele dintîi organisme lingvistice, primele cuvinte ale limbii omeneşti, par a fi fost formate în modul dintîi. Şi precum în lumea organică generaţiunea spontanee nu se mai observă în ziua de astăzi, ci orice individ existent presupune existenţa prealabilă a unui alt individ din care s-a născut, tot aşa astăzi un cuvînt nou nu se poate naşte decît dintr-un cuvînt vechi ».

Din cele de mai sus rezultă o împletire a două idei greşite şi anume: *subiectivismul* şi *organicismul.* Compararea limbii cu un organism a fost susţinută

[1] L. A. Bulahovski, Introducerea în lingvistică, Moscova, 1953, partea a II-a, p. 20.
[2] Gramatica romînă, ed. a II-a, 1895, p. 198.
[3] Ibidem, p. 24.
[4] M. Bréal, Essai de sémantique, p. 234.

de numeroşi lingvişti anteriori şi contemporani lui. F. Bopp şi, mai tîrziu, A. Schleicher au susţinut că întocmai cum organismele vii trăiesc, se dezvoltă, îmbătrînesc şi mor, tot astfel şi în istoria limbilor a existat o perioadă — în primele epoci ale antichităţii — de înflorire, după care a urmat degradarea lor [1]. Schleicher scria în cartea sa « Despre importanţa limbii pentru istoria omenirii » (« Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen ») că limbile se degradează « după legi vital determinate din punct de vedere sonor şi formal ». De asemenea toate limbile formate în epoca preistorică au ajuns într-o stare de degradare în perioada istorică.

Despre limba romînă scrie Schleicher în « Limbile Europei în prezentare sistematică » (« Die Sprachen Europa's in systematischer Übersicht ») la pagina 194: « Vocabularul, flexiunea, fonetica (limbii romîne) toate acestea sînt romanizate, dar şi degenerate şi dezordonate ».

Concepţia organicistă este reluată sub alte forme de neogramaticii Brugmann şi Osthof. Mai tîrziu J. Vendryes, pe aceeaşi linie antiştiinţifică, compară limba cu un caleidoscop care, scuturat de nenumărate ori, dă noi combinaţii de elemente, fără a aduce nimic nou.

Toţi aceşti lingvişti vest-europeni se găsesc pe o linie comună, aceea de a nega dezvoltarea limbilor, arătînd că, dimpotrivă, limbile tuturor popoarelor în epoca contemporană se găsesc în regres.

Elementele materialiste din concepţia lui Tiktin nu l-au lăsat să alunece pînă la capăt în concepţia greşită organicistă, pentru că îşi dădea seama de procesul de dezvoltare care există în limbă ca şi în natură. Toate fenomenele din lume se găsesc într-o necontenită schimbare şi dezvoltare, deşi nu sînt toate organisme, Tiktin n-a mers pînă la capăt în această concepţie greşită, pentru că el vedea clar că limbile se dezvoltă şi nu sînt în regres. Aceasta s-a putut constata şi din afirmaţia sa că limba romînă constituie un progres faţă de limba latină.

Tiktin se ocupă de asemenea de problema *formării* cuvintelor prin *derivare* şi *compunere*, susţinînd însă că formarea de noi cuvinte este din ce în ce mai « secată ». Dar este cunoscut faptul că în anumite epoci de schimbări în orînduirea socială, de avînt cultural, de dezvoltare vertiginoasă a forţelor de producţie, are loc o deosebită îmbogăţire a vocabularului.

Una din problemele noi pe care ni le pune în faţă lingvistica marxistă este cea a limbii literare, a raportului dintre limba literară şi dialecte, a momentului în care se poate considera limba literară ca definitiv închegată.

Tiktin, fără a fi întreprins un studiu special al acestei probleme, susţine — într-un articol publicat în anul 1881 [2] — că « existenţa unei limbi literare romîne fixate în substanţă (este) un fapt mai presus de orice îndoială », de aceea, arată el în continuare, e greşită poziţia lui Cipariu, care recomandă gramaticului să aleagă formele cele mai corecte şi mai regulate dintre toate dialectele tuturor epocilor şi ale tuturor locurilor. Tiktin nu putea fi de acord cu această «alegere», o dată ce există o limbă literară formată cu norme unice de existenţă.

Tiktin a înţeles în mod just importanţa deosebită a cunoaşterii studierii şi însuşirii limbii literare... Astfel, în prefaţa la « Gramatica romînă », arată: « Pornind de la convingerea că sarcina de căpetenie a gra-

[1] V. A. Zveghinţev, Legile interne de dezvoltare a limbii, p. 12 – 18.
[2] « Arhiva... » p. 154.

maticii şcolare este de a învăţa uzul corect al limbii materne şi că şcoala în primul rînd e chemată a lupta împotriva particularităţilor dialectale din graiul celor mulţi, ne-am îndreptat luarea aminte în mod cu totul deosebit asupra chestiunilor ortoepice »[1]. Care trebuie să fie graiul de bază pentru limba noastră literară? La aceasta răspunde că e necesară « *recomandarea uzului muntenesc* ».

O problemă care merită să fie dezbătută este concepţia lui Tiktin asupra limbilor « mixte », termen pe care-l întrebuinţează uneori.

În diferite lucrări, Tiktin a pornit de la o premisă justă şi anume că nu există limbi « pure », că popoarele de-a lungul veacurilor venind în contact unele cu altele, se influenţează şi astfel au loc împrumuturi reciproce în limbile lor. « Numai un popor care s-ar încuia îndărătul unui zid chinezesc ar putea să aibă o limbă « omogenă », cum a visat-o răposatul Cipariu. Purismul abstract în materie de limbă nu este numai o utopie, el este şi o absurditate »[2].

Din analiza acestui citat, ca şi a altor materiale, rezultă că Tiktin — în ceea ce priveşte limbile « mixte » — nu se află pe poziţia greşită a lui Schuchardt şi a altor lingvişti, care concepeau că orice limbă este rezultatul încrucişării a două sau mai multe limbi, ci concepea doar că vocabularul unei limbi se află într-o necontenită dezvoltare, într-o necontenită îmbogăţire cu cuvinte noi. Într-adevăr, el afirmă mai departe că « toate limbile din lume sînt limbi « mixte » şi cu cît contactul dintre naţiuni este mai viu, cu atît dicţionarele lor trebuie să devină mai « împestriţate ». Este clar că prin « împestriţarea vocabularului » nu se poate înţelege o « nouă » limbă, ci doar faptul că în vocabularul unei limbi se găsesc cuvinte de origine diferită. Termenul de limbi « mixte » este acceptat deci în opera sa în opoziţie cu cel de limbi « pure ».

Studierea elementelor materialiste din opera lui Tiktin ne arată că nu poate exista un lingvist, un om de ştiinţă din orice domeniu, ca şi un scriitor, poet etc., care să nu aibă o anumită concepţie despre viaţă şi lume, despre obiectul pe care-l studiază.

În operele tuturor marilor noştri scriitori din trecut, ale oamenilor de ştiinţă, legaţi de popor, reprezentînd năzuinţele poporului, găsim astfel de elemente materialiste, tocmai ca o expresie a poziţiei lor înaintate.

Dar elementele materialiste din opera lui Tiktin ne mai ajută să putem înţelege în mod just întreaga sa operă, atît lucrările de fonetică, cît şi cele de gramatică şi lexicografie.

★

Elementele materialiste din concepţia despre limbă a lui H. Tiktin şi-au găsit aplicarea în diferite lucrări de fonetică, de gramatică, lexicologie etc. Printre aceste opere un loc de o deosebită importanţă îl ocupă « Dicţionarul romîn-german ».

Înainte de a analiza în ce constă valoarea dicţionarului romîn-german şi în ce mod acesta reflectă concepţia lexicologică înaintată a lui Tiktin, e bine să cunoaştem ce l-a îndemnat pe autor să întocmească această lucrare.

« Cînd pe la începutul deceniului al şaptelea al veacului trecut — arată autorul în prefaţă — mi-am îndreptat interesul spre studiul limbii romîneşti, lipsa cea mai simţitoare ce am întîmpinat a fost aceea a unui dicţionar pe care

---

[1] Gramatica romînă, p. 187

[2] « Arhiva... » (mai-iunie) 1890, p. 735.

să-l pot întrebuința măcar cîtuși de puțin. M-am văzut silit atuncea să recurg la singurul mijloc, care într-un asemenea caz îmi sta la îndemînă, să încep adică o adunare de fișe, în care îmi notam toate cunoștințele asupra limbii romînești, căpătate fie din citirea operelor literare, fie din vorbirea zilnică. Continuînd neîntrerupt această activitate, crescu, în scurgerea vremii, număr l fișelor la multe sute de mii și astfel sosi un moment în care puteam să-mi pun întrebarea dacă n-ar fi nimerit... să mă apuc eu însumi a scrie dicționarul care lipsea »[1].

Am arătat mai sus care era situația lexicografiei în țara noastră în secolul al XIX-lea. Comparînd dicționarul său cu « Etymologicum Magnum Romaniae » al lui B. P. Hasdeu, Tiktin arată în aceeași prefață: « O tratare a limbii romîne, așa cum s-a întreprins aici, s-a încercat și de către alții, anume de dl. B. P. Hasdeu în al său *Etymologicum Magnum*, rămas neisprăvit. Asupra intențiunilor sale, autorul s-a explicat îndeajuns... Ele sînt fundamental deosebite de ale mele ». Pornind de la ideea că gîndirea și simțirea unui popor se oglindește în modul cel mai limpede, cel mai bogat și mai complet, în limba sa « Hasdeu voia deci să ne dea nu atît un tablou al limbii romînești, cît mai degrabă un tablou al spiritului poporului romîn, întrucît el se reflectă în limbă. În opera de față din contra, obiectul propriu al cercetării îl formează limba în sine, iar felul de a gîndi, credințele, știința, activitatea, moravurile și obiceiurile poporului numai într-atîta sînt atrase în sfera cercetării, întrucît servesc la înțelegerea fenomenelor lingvistice și principala atențiune este îndreptată nu asupra limbii populare, ci asupra limbii literare, alăturea de care însă se acordă locul cuvenit și vorbirii omului incult, care se știe că de multe ori prezintă mult mai mult interes pentru cercetător decît limba măiestrită a scriitorului »[2].

O problemă care se ridică pentru cercetătorul oricărui dicționar este cunoașterea materialului bibliografic folosit de autor. Urmărind această problemă la D.R.G., observăm că bibliografia respectivă îmbrățișează o epocă foarte întinsă de 2 — 3 secole, și anume din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pînă la începutul secolului nostru pînă prin anii 1912 — 1913. Anumite condiții obiective ca plecarea din țară nu i-au dat posibilitatea de a fi la curent cu ultimele cărți apărute. Este posibil, de asemenea, ca Tiktin să fi socotit că enormul material adunat ar putea oglindi în suficientă măsură întreaga bogăție a limbii romîne.

Trebuie să remarcăm că bibliografia primului volum al dicționarului — apărut în fascicole începînd din 1893 — cuprinde și titluri de cărți apărute doar cu un an înainte de această dată.

De aici putem trage concluzia că, deși volumul respectiv se găsea la tipar, Tiktin continua să extragă material dintr-o serie de cărți apărute între timp, dovadă grăitoare asupra concepției sale despre neîncetata mișcare și dezvoltare a vocabularului, în strînsă legătură cu istoria poporului. Astfel, în prefața la volumul al II-lea (pag. I), arată că: « Materialul de prelucrat pe care parte îl culegeam eu însumi din lectura continuată mai departe, parte îl găseam depus în numeroase culegeri lexicografice de tot felul, căpăta din an în an o întindere tot mai mare ».

---

[1] Tiktin, D.R.G., vol. I, p. III.
[2] H. Tiktin, D.R.G., Introducere, p. V.

Izvoarele dicţionarului aparţin celor mai diferite domenii începînd cu literatura religioasă şi istorică a secolului al XVI-lea, al XVII-lea şi continuînd cu cea beletristică, cu folclorul, cu diferite manuale etc.

Pentru a putea cunoaşte problemele lexicologiei istorice a limbii romîne, Tiktin nu s-a mulţumit să citească doar cărţi tipărite sau manuscrise din secolul al XVI — XVII-lea ci a şi studiat şi publicat diferite texte vechi. Astfel, sub titlul « Documente romîne » el publică diferite zapise din 1603, 1636, 1646 etc.[1]

Tiktin nu s-a mulţumit numai cu utilizarea izvoarelor scrise ci a căutat să cunoască cît mai multe aspecte ale limbii vorbite, călătorind prin ţară, stînd de vorbă cu oamenii, ascultînd minunatele noastre basme şi cîntece populare, întreţinînd mai ales o vastă corespondenţă cu oameni din diferite regiuni şi de diverse ocupaţii.

« Izvorul meu principal — spune Tiktin — a fost poporul de la care am putut învăţa mereu timp de un deceniu şi jumătate »[2]. După ce arată cum a studiat atît limba romînă literară cît şi graiurile din Moldova, Muntenia, regiunile apusene ale ţării, îşi exprimă regretul că n-a putut cunoaşte prin proprie experienţă dialectele romînilor din Macedonia şi Istria, cu atît mai mult cu cît în acea vreme erau puţine studii de specialitate în acest domeniu. «O mulţime de texte din toate perioadele literaturii romîne pe care le-am cercetat cu atît mai atent cu cît ele îmi serveau ca material pentru dicţionarul ştiinţific al limbii romîne la care lucrez de mulţi ani — arată el mai departe — mi-au arătat fazele prin care a trecut limba din secolul XVI pînă acum. Numai în cazul cînd cei doi martori siguri — limba scrisă şi limba vorbită — nu-mi mai puteau folosi, am recurs la dicţionare şi alte mijloace de informaţie »[3].

În bogata sa corespondenţă un loc important îl ocupă schimbul de scrisori cu marii noştri scriitori clasici. Tiktin a folosit acest mijloc, pentru a cunoaşte cît mai precis definiţia unor noţiuni, anumite forme dialectale etc. Nu întîmplător s-a adresat Tiktin lui Creangă, Vlahuţă, Eminescu, unor folclorişti ca A. Gorovei, oameni de ştiinţă ca prof. Bădărău, Dr. G. Antipa etc.

Un nepreţuit ajutor i-a dat Vlahuţă, publicîndu-i în « Gazeta Săteanului » o serie de întrebări referitoare la unele cuvinte şi expresii, pe care autorul dicţionarului voia să le cunoască cît mai exact. Este interesantă scrisoarea lui Al. Vlahuţă din 1897, prin care îi promite tot sprijinul căci: « face un întreit bine: revistei, cititorilor şi D-vstră. Cum sînteţi la litera *b* — dacă vreţi să vă folosiţi şi mai departe de acest mijloc de a obţine bune şi sigure răspunsuri de la chiar *depozitarul secretelor limbii noastre — poporul* (sublinierea e a noastră) vestiţi-mă printr-o carte poştală şi voi face să se consacre în cadrul revistei o pagină specială în care vom publica la fiecare 15 zile întrebările ce mi le veţi trimite şi răspunsurile cele mai bune şi chiar din cele mai pe alăturea de drum, cînd le voi găsi interesante ». Într-adevăr, în numărul din 1897 al « Gazetei Săteanului » apar următoarele: « Cu numărul de astăzi introducem o nouă rubrică în cadrul revistei noastre. Punem cititorilor un şir de întrebări, de obicei privitoare la limba şi literatura noastră. Răspunsurile se vor trimite redactorului nostru Al. Vlahuţă, 4 Bulevardul Academiei Bucureşti, şi se vor publica în numărul următor cu iscălitura autorului şi

---

[1] « Arhiva... » 1889, nr. 1, p. 103 şi urm.
[2] H. Tiktin, Studien zu rumänischen Philologie, 1884, p. 2.
[3] Ibidem.

indicarea locului de unde ne vin »[1]. Se pare că cititorii revistei nu s-au prea grăbit să trimită răspunsuri, ceea ce a determinat pe Tiktin să facă şi sacrificii materiale, acordînd premii în bani, aşa cum rezultă din numărul pe decembrie al revistei.

Printre întrebările puse, multe din ele se referă nu atît la aplicarea unor expresii ca (Logofete *brînză-n-bete*) ci mai ales la definirea şi accentuarea unor cuvinte dialectale. Astfel întreabă care este corespondentul muntenesc al cuvîntului *bondar* (folosit în Moldova). Multe întrebări se referă însă mai des la definirea unor cuvinte, care presupun cunoştinţe fie în domeniul agriculturii (diferitele părţi ale plugului: *plesul*, *bîrsa*, *cormana*, *bolfeul*) fie al ştiinţelor naturii (deosebirea dintre *dulău*, *zăvod*, *copou*, *prepelicar*, *ogar*, *box*, *boldar*, *şoricar* etc.) Numărul insuficient de studii de lexicografie, dialectologie etc. au determinat pe autor să recurgă la ajutorul presei, prin care putea ţine legătura cu oamenii din diferite regiuni ale ţării. Legătura cu un număr important de oameni prin această gazetă, de la care căuta să afle cît mai multe « secrete » ale limbii dovedeşte dragostea lui Tiktin pentru popor, dovedeşte că el concepe limba ca un fenomen special, « ca o instituţiune omenească care... variază de la popor la popor şi se schimbă din veac în veac ». Iată de ce el îşi dădea seama că poate avea un ajutor preţios în rezolvarea multiplelor probleme pe care le ridica elaborarea dicţionarului, prin observaţiile şi lămuririle primite de la diferiţi cititori. Aceasta îl îndeamnă să publice şi unele extrase din dicţionar (de ex. verbul « a ajunge »)[2] în dorinţa de a-şi îmbunătăţi cît mai mult lucrarea.

Trebuie să subliniem această atitudine a lui Tiktin, caracteristică tuturor lingviştilor progresişti, a celor care, avînd elemente materialiste în concepţia lor, nu concep limba ca fiind de esenţă divină sau apărută din cauze « necunoscute », ca « un dar al naturii », ci ca născută în societatea omenească şi strîns legată de ea. Legătura cu poporul, cu oameni din diferite pături sociale, a însemnat pentru Tiktin o călăuză în activitatea ştiinţifică. Sutele de mii de fişe scoase din citirea a zeci şi zeci de volume, dintre care unele manuscrise, vasta corespondenţă purtată, activitatea sa pe teren, la sate, dovedesc lupta dusă de Tiktin pentru exactitate ştiinţifică. De altfel, cei care vor studia întreaga sa operă, vor fi izbiţi la tot pasul de exigenţa deosebită faţă de sine şi faţă de alţii, atunci cînd era vorba de exactitatea ştiinţifică. În această direcţie dăm ca exemplu recenzia pe care o face lucrării de dialectologie a lui G. Weigand, « Die Sprache der Olympe-Walachen » Leipzig, 1888. Tiktin ridică aici o interesantă problemă, şi anume necesitatea unei bune cunoaşteri a limbii literare şi de către cei care fac studii de dialectologie. Or, spune Tiktin, « Cît de puţin însă autorul (e vorba de Weigand) cunoaşte în realitate limba noastră — spune Tiktin — aceasta va fi arătat aici prin cîteva exemple ». Şi urmează argumentarea. În încheierea recenziei, arată că Weigand are o erudiţie « extensivă » şi nu « intensivă », este deci necesară o cercetare ştiinţifică temeinică în orice domeniu ca şi în dialectologie, unde, pe lîngă cunoştinţe temeinice, este necesar un material bine auzit şi fixat într-o transcriere exactă.

Am arătat mai sus că materialul bibliografic îmbrăţişează o epocă de aproape trei veacuri. Aceasta ar fi poate suficient, pe lîngă alte dovezi ce le

---

[1] « Gazeta Săteanului », 20 octombrie 1897, p. 413.

[2] « Arhiva... » 1895, (noiembrie-decembrie), vol. VI, p. 198 — 203.

vom aduce mai departe, pentru a demonstra că «D.R.G.» este un dicţionar istoric. Acad. V. V. Vinogradov, în articolul său privitor la diferitele sensuri ale cuvîntului, citează interesanta caracterizare făcută de Scerba dicţionarelor istorice şi anume: «Istoric în adevăratul sens al acestui termen ar fi un dicţionar care ar prezenta istoricul tuturor cuvintelor în decursul unui anumit interval de timp, începînd de la cutare sau cutare dată sau epocă determinată, indicîndu-se în acelaşi timp nu numai apariţia noilor cuvinte şi a noilor sensuri, ci şi dispariţia lor treptată şi modificările lor»[1].

Putem afirma că, în bună parte «D.R.G.» corespunde acestor cerinţe. Pentru a putea analiza caracterul dicţionarului, este necesar să vedem care este structura unui articol de dicţionar. Din alcătuirea articolelor dicţionarului putem să ne dăm seama şi de caracterul dicţionarului, deoarece acesta se reflectă în fiecare parte componentă, ştiut fiind că generalul se reflectă în particular şi prin particular. În prima parte a articolului se dau diferitele sensuri ale cuvîntului, în limbile romînă şi germană, începînd cu cele mai vechi şi ilustrate de numeroase citate. Urmează a II-a parte a articolului şi anume cîteva noţiuni gramaticale, forme dialectale, iar în încheiere se dă etimologia cuvîntului. Vom da cîteva exemple pentru a arăta că Tiktin începe întotdeauna cu sensurile mai vechi ale cuvîntului. Astfel *fiinţă* are următoarele sensuri: 1. Existenţă (existenz) ilustrat cu mai multe citate printre care şi unul din Eminescu «*Atunci lumea cea aievea pentru noi avea fiinţă*». 2. Natură, fel. (Wesen, Natur) citat Odobescu. *Eu îndată voi îndrepta-o după fiinţa adevărului.* 3. Prezenţă (Gegenwart) *Alergarea rămase a se face numai în fiinţa d-lui guvernator.* C. Negr. 34. Ultimul sens, sensul cel mai răspîndit şi actual: Fiinţă (prin opoziţie cu lucruri) *(lebendes Wesen). Că vita, fiară sălbatică, pasărea... tot fiinţe sînt ca şi omu.* JIP. Opinc. II 259. Cuvîntul *nevastă* cu sensurile: 1. Mireasă (Braut) cu un exemplu din Biblia de la 1688: *Ca unui ginere puse mie mitră şi ca pre o nevastă mă împodobi cu podoabe.* 2. soţie, ilustrat cu zicătoarea: *Nevasta cu mintea bună e bărbatului cunună.*

Cuvîntul *lume*: sensul 1. Lumea ochilor (Augapfel) ilustrat printr-un exemplu din Psaltirea lui Coresi ; la sensul 2. Lume (Welt) dăm unul din citate: *Şi cînd colo, vede şi el ce nu se mai văzuse... de cînd lumea şi pămîntul.* Creangă, cl. XI, 27; sensul 3. Oameni (Welt, Leute) citat tot din Creangă: *vreau... să te văd om ca toţi oamenii, în rînd cu lumea.* 4. O anumită piatră preţioasă. Sensurile de «lumină» şi «lume» se explică prin influenţa cuvîntului sl. *svĕtu* care are şi el aceste două sensuri.

De asemenea *a munci*: sensul 1. a chinui: *Şi prinse pre toţi boierii cei mari... şi-i munci cu multe munci şi cumplite.* Mscr. 1654 GCR. sensul 2. a lucra.

Falnic. sensul 1. lăudăros; sensul 2. mîndru, frumos. Primul sens de la *falnic* (înv.) este ilustrat printr-un citat din Cantemir: «*Rar falnicul tainic se află*»; iar al doilea prin: «*Pîn'a n-ajunge plugar: Avea falnic harmăsar*». AL. PR. 169. *Mişel.* sensul 1. *sărac,* sensul 2. nevrednic. Cuvîntul mişel la primul sens, e ilustrat prin *Du-te şi vinde avuţia ta şi dă mişăilor.*

---

[1] V. V. Vinogradov, Principalele tipuri de sensuri lexicale ale cuvîntului, în «Voprosî iazîkoznaniia» 1953, nr. 5, p. 3.

Cor. Tetr. Matth. 1921, iar sensul 2. printr-un citat din Bălcescu: *Cel ce fuge dinaintea duşmanului este mişel.*

Deci un prim caracter al dicţionarului este cel istoric.

Autorul ia atitudine faţă de sensurile cuvintelor, arătînd de cele mai multe ori — unde e cazul — dacă e « învechit », « popular », « familiar » etc. Astfel, la sensul 1. al verbului « a munci » (= a tortura) se precizează că e « învechit », sau « a dori » sensul 2. de « a dori *de cineva* » arată că e « învechit » şi « popular ».

Tiktin nu s-a mulţumit niciodată să redea sensurile, ci le-a şi susţinut cu citate. Faptul că el foloseşte în special exemple extrase din diferite opere, e încă o dovadă a seriozităţii ştiinţifice cu care a lucrat, ceea ce măreşte însăşi valoarea lucrării. Astfel, la cuvîntul « faţă », în care cele 8 sensuri sînt ilustrate prin 37 de citate din diferiţi autori, numai două sînt exemple personale.

Uneori Tiktin dă citatele în ordine istorică. Astfel, la cuvîntul *mohor* după citatul din Nic. Costin, urmează unul din I. Negruzzi, sau la *obşte* se dă un citat din Ureche, după care unul dintr-un document de la 1880.

O mai atentă cercetare a dicţionarului ne arată că Tiktin n-a respectat întotdeauna ordinea cronologică în dispunerea exemplelor. La sensul 1. al cuvîntului *fiinţă* apare mai întîi un citat din Eminescu, apoi unul din Odobescu, « doar », sensul 3., citat din Eminescu, înainte de Pann: *frumuseţe*, un citat din Vlahuţă înaintea unuia din Alecsandri, şi astfel de exemple sînt numeroase. De aici putem trage concluzia că exemplele în genere nu sînt date în ordine cronologică, deoarece Tiktin a pus pe primul plan scoaterea în evidenţă, reliefarea sensurilor cuvintelor. De aceea a dat — adeseori — în primul rînd exemplele cele mai sugestive. Astfel, la verbul *a gîndi* sensul II (diateza reflexivă), se dă exemplul din Vlahuţă: « Raţiu simte în clipa asta că milioane *de Romîni, se gîndesc* la el », iar apoi din Letopiseţul lui Muste: « Dzeu ... te *surpă cînd nu te gîndeşti* » de unde reiese mai puţin sensul de « a avea gîndul îndreptat spre cineva ». Sensul 3. al adv. *doar* « nur etwa », « höchstens » (cel mult) e redat mai sugestiv prin exemplul din Eminescu: « Ah ! garafa pîntecoasă *doar* de sfeşnic mai e bună » decît prin cel din Jarnik-Bîrseanu: « Că n-ai... Nici o brazdă de ogor, Făr'doar ciare şi şinor ». Desigur că o asemenea distribuire a citatelor e adeseori subiectivă, deoarece nu întotdeauna se poate preciza care citat e mai expresiv pentru a reda un sens al unui cuvînt.

Problema sensurilor cuvîntului, problemă atît de interesantă şi de actuală, dezbătută astăzi de lingviştii sovietici, desigur că în acele condiţii, cînd studiile lexicologice erau la începuturile lor, nu-şi avea încă o fundamentare teoretică. Fără a supraaprecia latura semantică a limbii, totuşi aceasta « alcătuieşte o parte a structurii ei şi determină calitatea şi în acelaşi fel ca şi sistemul fonetic al limbii, structura ei gramaticală şi vocabularul » [1]. Tiktin a reuşit în genere să sesizeze just diferitele sensuri şi subsensuri ale cuvîntului. Justa interpretare şi filiaţiune de sensuri trebuie explicată nu numai prin pătrunderea temeinică a limbii romîne, ci şi prin existenţa unor elemente materialiste în concepţia ei. Tiktin — aşa cum am arătat mai sus — a conceput vocabularul în necontenită schimbare şi dezvoltare. De asemenea a reuşit să demonstreze raportul dintre cele două laturi ale cuvîntului

[1] V. V. Vinogradov, art. cit., p. 10.

latura fiziologică şi cea psihologică), dintre cuvînt şi noţiune. Tocmai cunoaşterea acestor raporturi îi dă posibilitatea să reliefeze diferitele sensuri ale cuvîntului. Dar nu numai atît, o muncă deosebită a trebuit să depună şi în elaborarea articolelor despre cuvintele cărora nu le corespund noţiuni şi anume, a pronumelor, a uneltelor-gramaticale etc.

Articolul privitor la adverbul *doar* e dezvoltat în şase sensuri. Tiktin reuşeşte să găsească cele mai fine nuanţe ale adverbului *doar*[1], începînd cu « posibilitatea » (vielleicht): *Îi părea că doară visează sau bîiguieşte*. Dos. V. S. oct. 22; « realitate » (wöhl): *De va zice neştinne ceva, pentru ca doară că ce au fost şi acestea oameni cu trup ca şi noi*. Mscr. 1612, Gcr, I 77; « cauzalitate» (weil): *Vedea că i-au fost luat banii prin înşelăciune şi tîlhărie, iar nu doar că ştiau juca mai bine*. C. Negruzzi, 79. În continuare, arată întrebuinţarea adverbului în propoziţii interogative cu sensul de « oare », « nu cumva »; *Ce tot faci de nu scrii carte? Doar hîrtia s-a scumpit?* Strîns legat de primul sens este şi al doilea care redă nuanţa de scop. *Se uită în toate părţile, că doar va zări vreo lumină încotrova*. Ispir. Leg. I 106. Sensul 3. « cel mult », « numai ». *Ah! garafa pîntecoasă! Doar de sfeşnic mai e bună*. Emin. 47. În restul articolului respectiv sînt date expresiile: « într-o doară » (indicînd, pe lîngă faptul că are circulaţie în special în Muntenia şi Transilvania, şi faptul că e popular), cît despre expresia *fără doar şi poate*, aceasta arată Tiktin, că se întrebuinţează mai mult în Moldova şi în mod familiar. Deşi cuvîntul *doar*, la sensul 5 are înţelesul de « desigur » (exprimînd ceva real) ca în citatul: *Fii mîne la unu după amiază la locul ştiut. Doar n-ai pierdut cheia*. C. Negruzzi Cl. IV 345, totuşi autorul îşi dă seama că acest sens are o oarecare legătură cu primul şi de aceea menţionează aceasta printr-o paranteză. Se observă din cele arătate mai sus că înşiruirea sensurilor cuvintelor nu e întîmplătoare, ci respectă o filiaţie logică.

Iată aprecierea făcută de I. Bianu în privinţa articolelor dicţionarului: « Partea cea mai de valoare este întîia; clasificarea semantică a citatelor, care de multe ori prezintă cele mai mari greutăţi — mai ales cînd se fac întîia oară, cum a făcut-o dl. Tiktin. Multe din cuvintele cu sensuri şi nuanţe variate şi multiple formează adevărate monografii de o admirabilă claritate, din cauza grupării logice a sensurilor şi dezvoltărilor unele dintr-altele. Aceasta se vede mai ales la cuvintele cu cea mai mare circulaţie în limbă, la cuvintele ei fundamentale »[2].

O deosebită importanţă acordă Tiktin exemplelor extrase din diferiţi autori, oameni de ştiinţă, prin care ilustrează sensurile cuvintelor. Extragerea şi selecţionarea cu deosebită grijă a exemplelor poate reliefa uneori diferitele sensuri ale cuvîntului cu mai mult succes decît o definiţie bine formulată. « Cine ştie că o citaţiune bine aleasă spune adesea mai mult decît o lungă explicaţie — arată Tiktin — va putea să preţuiască valoarea citaţiunilor, care s-ar părea poate, la întîia privire, prea cu risipă oferite, dar din care nici una nu este pusă fără un anumit scop »[3].

Trebuie să remarcăm, că Tiktin studiază întreaga bogăţie de sensuri a cuvintelor şi în special a acelora care fac parte din fondul principal. Astfel,

[1] Tiktin, D.R.G. p. 83.
[2] Analele Academiei Romîne, seria II-a, tomul XXXIV, 1911 — 1912.
[3] H. Tiktin, D.R.G., vol. I, Introducere, p. IX.

verbul *a face*, dezvoltat pe 7 coloane, cuprinde 18 sensuri grupate în cadrul a 3 grupe (sub cifre romane). Subst. *inimă*, cu trei sensuri, e dezvoltat pe patru coloane şi cuprinde 57 de citate; adv. *mai* e tratat pe patru coloane. În numeroase articole se foloseşte şi gruparea materialului sub cifre romane. Dar aceste mari diviziuni nu urmăresc sensul cuvîntului, ci forma gramaticală. Astfel, la verbul *a mulțumi*, I reprezintă forma tranzitivă, II cea intranzitivă şi III diateza reflexivă; cuvîntul *jos* e tratat astfel: I, subst., II. adj., III. adverb; tot aşa *luciu*: I. adjectiv, II. substantiv.

Tiktin a avut o poziție nejustă față de neologisme [1], pe care le-a tratat sumar în primul volum dar le-a exclus aproape cu totul din volumele următoare. De pildă: cuvinte ca *fabrică*... etc. care încep să circule tot mai mult la finele secolului al XIX-lea, în legătură cu schimbările din viața economico-socială a țării, sînt cu totul omise. Este o exagerare, o alunecare în « purism ». A nu înregistra astfel de cuvinte, care au pătruns şi sînt frecvente în limbă, înseamnă o inconsecvență în concepția lui Tiktin, care pe de o parte afirmă că orice mişcare în viața poporului are urmări şi în limbă, pe de altă parte omite din dicționar o serie de cuvinte care reflectă tocmai neîncetata dezvoltare a societății.

O problemă importantă pentru oricare dicționar bilingv este tratarea unor cuvinte şi expresii specifice unei limbi (de ex. termeni referitori la port). Tiktin nu se mulțumeşte să dea echivalentul lor în limba germană, ci explică pe larg termenii respectivi. Astfel la cuvîntul *fotă* se spune: « Fetele, şi în unele regiuni şi femeile măritate, poartă adesea două şorțuri, în locul unuia singur, dintre acestea unul acoperă fața, altul spatele jumătății inferioare a corpului. Ele se numesc în Muntenia, Transilvania catrințe (pl.) în schimb în Moldova sub *catrință* se înțelege şorțul simplu, iar sub *fotă* şorțul dublu. Alte denumiri sînt: opreg, prigitoare, vîlnic, zavelgă ». Iată cum descrie *opinca*: « încălțămintea țăranilor, constă dintr-o bucată de piele, care cu ajutorul nojițelor trase prin margine capătă forma piciorului: capătul nojițelor se fixează deasupra gleznei ».

Dacă am aduna toate aceste definiții privitoare la port, la viața de țară, credem că s-ar putea forma un mic tratat de etnografie.

Studiul diferitelor opere ale lui Tiktin scoate în evidență elementele materialiste din concepția sa, unitatea şi consecvența în problemele tratate. Referirile gramaticale din dicționar se găsesc întru totul pe linia Gramaticii sale. Ba mai mult, în « Dicționar », Tiktin a studiat şi unele probleme de morfologie care n-au putut fi cuprinse în gramatică, şi anume diferitele neregularități din declinare şi conjugare. « D.R.G. » cuprinde însă şi probleme a căror lipsă se observă în « Gramatică ». Astfel, în « Dicționar » întîlnim cuvinte derivate cu ajutorul unor afixe, care nu sînt amintite în capitolul respectiv din « Gramatică ». De exemplu sufixul *işor*, în cuvintele *merişor* (pag. 969), *păltişor* (pag. 776).

Am arătat mai sus că la volumul al II-lea al dicționarului, Tiktin împotriva « dorințelor » ministrului Instrucțiunii — a folosit ortografia fonetică. Şi aici se poate vedea unitatea dintre principiile care stau la baza « Gramaticii », « Dicționarului » şi « Manualului ortografic », nu numai în ceea ce priveşte notarea sunetelor, dar şi în alte probleme, ca de exemplu scrierea într-un singur cuvînt a compuselor: bunăvoință, fărădelege, miazănoapte etc.

---

[1] *Neologisme* e luat în sensul de cuvinte împrumutate din alte limbi.

Tratarea istorică a faptelor de limbă, metodă care derivă din însăşi concepţia lui Tiktin despre mişcare şi dezvoltare în natură, societate şi gîndire, apare nu numai în coloanele dicţionarului ci şi în « Gramatică ». Observaţiile istorice pe care le face (deşi « Gramatica » e descriptivă) « nu au pretenţiunea de a forma o expunere sistematică a istoriei limbii, al cărei loc ar fi abia într-o carte destinată pentru învăţămîntul superior, ci sînt menite numai a arăta elevilor într-un mod cît se poate de simplu *dezvoltarea* (sublinierea e a noastră) uzului modern, din cel vechi romîn sau latin »[1].

La sfîrşitul fiecărui articol de dicţionar se dă etimologia cuvîntului.

Ca şi Hasdeu şi Cihac împotrivindu-se curentului latinist care avea încă destui reprezentanţi, Tiktin s-a străduit să redea adevărata origine a cuvintelor din vocabularul limbii romîne.

S-ar putea arăta multe etimologii care sînt propria lui creaţie, pe lîngă cele acceptate de la Cihac, Hasdeu etc., a căror tradiţie progresistă, şi în această direcţie, a continuat-o cu succes. Dintre aceste etimologii semnalăm: *drum* < gr. *dromos*, venit prin filieră sîrbă *drumu*; (*a*)*dospi* < sl. *dospeti*; *dîrz* < vsl. *druzu*; *fală* < vsl. *hvala*; *dovedi* < vsl. *doveşti*; *mire* probabil de la *miles* (despre care Körting afirmă că nici o limbă romanică nu l-a păstrat); *dimineaţa* < lat. *de manitia*; *cîlcîi* < lat. *calcaneus*; *dichisi* < gr. διοικέω cu aoristul διοίησα.

Este interesant a observa uneori în originea unui cuvînt întrepătrunderea elementului latin cu cel slav, fără ca să fie posibilă o delimitare rigidă. Astfel, adj. *domesnic* (înv. şi pop.) are ca etimon şi pe *domesticus* (lat.) dar e influenţat şi de vsl. *domestinu*; Tiktin arată că în general sufixul slav *-inu* îi corespunde în rom. *-nic* (*grozinu* < *groaznic*, *naprasinu* < *năpraznic*).

Cei mai mulţi lingvişti au fost de acord cu etimologiile găsite de Tiktin şi le-au adoptat în dicţionarele lor (Candrea, Puşcariu, Scriban etc.). Nici acest domeniu al etimologiei cuvintelor n-a fost scutit de exagerările latinizante. Astfel vom aminti de cuvîntul *drum*, pe care Densusianu l-a considerat o vreme printre elementele moştenite ale limbii romîne (< lat. *dromos* cf. şi sicil. *dromu*)[2]. Dar mai tîrziu şi Densuşianu a renunţat la acest pseudoetimon, acceptînd pe acel al lui Tiktin. Desigur că, de atunci, studiile de etimologie au adus noi contribuţii importante şi au confirmat numeroase etimologii ale lui Tiktin. În acest sens, amintesc de cuvîntul *diplă*, al cărui etimon este, după Tiktin, sîrb. *diple*, putînd fi înrudit cu gr. δίπλα. Cercetările ulterioare făcute de Puşcariu, Scriban, ajung cam la acelaşi rezultat. Al. Graur (în B. L. II 149), deşi îl derivă de la cuvîntul ţigănesc *dibla*, aducînd argumentul că lăutarii în secolele trecute erau în special ţigani, admite totuşi că aceştia l-au luat din sîrbă.

Dicţionarul redă de asemenea diferite variante regionale ale cuvintelor, ceea ce-i imprimă şi un caracter dialectal (ex. la *grumaz*, apar şi formele regionale *grumadz* şi *gurmadz* (în Mold.).

Fiind *istoric*, *etimologic* şi *dialectal*, dicţionarul capătă deci un caracter de *dicţionar-inventar*. Faptul însă că fiecare cuvînt e redat într-o mare bogăţie de sensuri şi explicat prin definiţii, face ca dicţionarul să poate fi folosit cu uşurinţă. Dar despre valabilitatea sa pentru zilele noastre vom reveni la sfîrşitul capitolului.

---

[1] H. Tiktin, Gramatica Romînă, vol. I, Prefaţa, p. V.

[2] E. Diculescu, DR. IV I 419.

Cu toate că Tiktin a folosit un imens material bibliografic, cu toate că a avut o strînsă legătură cu scriitorii noştri clasici, cu un număr mare de oameni de diferite ocupaţii, dicţionarul, fiind totuşi opera unui singur om, nu putea fi lipsit de greşeli.

Iată de ce Tiktin a preconizat într-o serie de articole ulterioare întocmirii primului volum, noi metode de lucru în lexicografie. Astfel, în articolul «Dicţionarul viitorului» («Wörterbuch der Zukunft»)[1]. Tiktin arată că o cauză fundamentală a greşelilor existente e aceea că dicţionarele sînt întocmite de obicei de un singur filolog sau de un număr restrîns de filologi. Ca urmare, o serie de termeni din domeniul ştiinţelor naturii, tehnic, comercial etc., necunoscute decît prea vag filologilor, vor suferi în ceea ce priveşte exactitatea definiţiilor.

În introducere la volumul I al «Dicţionarului» e exprimată o idee asemănătoare. După ce arată că s-ar putea găsi o serie de lipsuri în lucrarea sa el afirmă că: «Dar aceasta este un neajuns inerent determinărilor de asemenea natură, experienţa unui singur om nefiind niciodată suficientă pentru a le putea face cu siguranţă desăvîrşită».

Este o dovadă a preţuirii din partea lui Tiktin a muncii colective, necesară în special unor opere de proporţii mari, deoarece munca în colectiv asigură nu numai scurtarea perioadei de elaborare, dar şi exactitatea ştiinţifică. O altă cauză a lipsurilor multor dicţionare este insuficienţa izvoarelor. Dar ambele categorii de lipsuri se pot lichida nu numai prin munca unor colective, deşi aceasta e de o importanţă primordială, ci şi printr-o colaborare rodnică cu specialişti din diferite *domenii de activitate.*

Istoria celor trei decenii de alcătuire a «D.R.G.» reprezintă un act de acuzare împotriva burgheziei, care a lăsat pe Tiktin să se zbată în cele mai grele condiţii materiale, dispreţuind opera şi pe autorul ei. Deşi volumul al treilea a fost terminat prin 1919, totuşi statul a refuzat sub diferite motive să-l tipărească.

Tiktin se vedea ameninţat ca ultima parte a operei sale să rămînă în sertar. Disperat de această crudă situaţie, revine după 1900 în ţară, pentru a putea obţine tipărirea ultimului volum.

După multe insistenţe Densusianu găsi o soluţie şi anume ca tipărirea acestui volum să fie încredinţată Casei Şcoalelor. Dar această soluţie îl lipsea pe autor cu totul de drepturile cuvenite pentru uriaşa muncă depusă. Tiktin, prin contractul încheiat cu Casa Şcoalelor a cedat toate volumele dicţionarului, iar pentru ultimul volum n-a căpătat nimic. Aceasta însemna că înapoiase toţi banii primiţi pînă atunci pentru realizarea lucrărilor sale. Tiktin îşi duce ultimii ani ai vieţii în cele mai grele condiţii, silit să trăiască dintr-o pensie de mizerie, care mai tîrziu i-a fost tăiată de hitlerişti.

★

«D.R.G.» s-a bucurat încă de la apariţia lui de un mare răsunet în cercurile ştiinţifice.

Astfel, acad. I. Iordan a publicat o recenzie în «Zeitschrift für rumanische Philologie»[2]. După ce arată că autorul a fost fericit că şi-a văzut

---

[1] H. Tiktin, Wörterbuch der Zukunft. Germanisch-Romanische Monatschrift, 1910. Sonderabdruck aus Jahrgang, 1910.

[2] Zeitschrift für romanische Philologie, anii 1928 şi 1930, p. 716 — 722 şi p. 117 — 121.

opera gata după 30 de ani, apreciază just că dicţionarul este « un mare dar poporului romîn ».

În Prefaţa la volumul I al dicţionarului găsim cîteva extrase din aprecierile unor lingvişti străini, publicate în diferite reviste.

Interesantă este aprecierea lui Theodor Gartner, publicată în « Herrig's Archiv », 1896, din care reiese şi importanţa dicţionarului lui Cihac: « Existau şi pînă acum cîteva dicţionare romîne, dar ele sînt atît de defectuoase, încît în locul lor, preferam să consultăm dicţionarul etimologic al lui Cihac ... Fireşte că e şi incomod şi insuficient să recurgi la un dicţionar etimologic şi de aceea apariţia unui dicţionar romîn-german mai mare e binevenită, mai ales cînd, în cazul primei fascicole, pe care o avem în faţă, este scris de un savant consacrat ».

Astfel Meyer-Lübke, în « Zeitschrift für österr. Gymnasien », 1897 scrie: « Nu mă sfiesc să declar că, judecînd după cele dintîi fascicole, opera corespunde întru totul aşteptărilor pe care le formulasem de mai înainte, şi că întrece cu mult toate dicţionarele bilingve pe care le cunosc ». Şi mai departe: « Cine îi cunoaşte pe predecesorii lui Tiktin, ştie că alcătuirea internă a articolelor este, în cea mai mare parte, propria sa operă. Tot astfel, în partea etimologică, se aduc multe elemente proprii şi noi. Încă o dată, dicţionarul trebuie recomandat tuturor celor ce vor avea prilejul să se intereseze de limba romînă ».

« D.R.G. » a fost socotit nedemn de a fi încununat de vreo răsplată, atunci cînd autorul şi-a prezentat primele două volume, în anul 1912, la concursul pentru decernarea premiului Năsturel. Abia în zilele noastre, în anii puterii populare, clasa muncitoare care a făcut dreptate tuturor oamenilor de ştiinţă progresişti din trecut, legaţi de popor, a făcut dreptate şi lui Tiktin. Opera lui este astăzi revalorificată Tiktin fiind socotit pe drept cuvînt, printre marii noştri lingvişti din trecut.

★

« D.R.G. » a lui Tiktin este cea mai importantă operă lexicografică scrisă pînă astăzi la noi. Încă de la apariţia ei, această lucrare a stat pe masa de lucru a tuturor lingviştilor. Nu există dicţionar care să fi apărut între timp şi să nu fi folosit « D.R.G. ».

La baza dicţionarului se găseşte un material imens, selecţionat cu grija caracteristică adevăratului om de ştiinţă, material care ilustrează întreaga bogăţie semantică a cuvintelor. Trebuie să remarcăm nu numai faptul că citatele extrase respectă cu stricteţe izvorul din care provin, dar şi interpretarea lor este cît se poate de exactă.

În necrologul publicat de vechea Academie Romînă, care nu s-a interesat de Tiktin cît a fost în viaţă, se spune: « Ca o încununare a operei sale, Tiktin a redactat cea mai importantă lucrare de lexicografie romînească « Dicţionarul romîn-german » [1].

Iată de ce şi astăzi, după 30 de ani de la apariţia ultimului volum, lexicografii pot folosi cu succes « D.R.G. » şi aceasta nu numai în ceea ce priveşte citatele extrase, ci şi sensurile cuvintelor. Gramaticii pot folosi preţioasele notiţe gramaticale cu privire la variantele formale şi la formele fle-

---

[1] Analele Academiei Romine, tomul LVI, şedinţele din 1935 — 1936.

xionare de la cele mai multe cuvinte. Şi foneticienii şi dialectologii pot găsi de asemenea date interesante.

Dar un deosebit ajutor reprezintă acest material pentru cercetătorul fondului principal de cuvinte al limbii romîne. Dacă peste cuvinte ca *dreptar*, *flamur* (pe care le dă în paranteză ca « învechit ») trece repede, dacă unor neologisme ca: diversiune, doleanţă, dogmă, a divide, le dă doar corespondentul german, în schimb cuvinte ca: om, casă, a iubi, femeie, sus, pe etc. sînt dezvoltate cu multă atenţie.

Dar valoarea dicţionarului nu poate fi întru totul înţeleasă decît dacă ne gîndim la condiţiile de timp şi loc în care a fost creat. Nu exista în acea perioadă nici un dicţionar de astfel de proporţii şi la nivelul ştiinţific al « D.R.G. » Nici o lucrare anterioară în acest domeniu nu folosise un material de limbă atît de bogat, nu se baza pe atîtea citate şi mai cu seamă nici un lexicograf nu-şi asumase răspunderea de a studia întreaga bogăţie de sensuri a cuvintelor vocabularului limbii noastre.

Iată de ce, dacă unele laturi ale lucrărilor sale sînt astăzi depăşite, în schimb opera în ansamblul ei rămîne de o valoare de netăgăduit.

★

Lexicografia romînă are de îndeplinit în prezent sarcini mărețe. Renăscută la viaţă ea se bucură de toate condiţiile create de P.M.R. şi guvernul R.P.R. pentru un nou avînt în diferitele domenii ale lingvisticii, ca şi pe întreg frontul cultural. Lexicografia, ca orice ştiinţă, foloseşte în mod creator moştenirea culturală progresistă din trecut pe care o îmbogăţeşte necontenit cu noile date cucerite, rod al muncii în colectiv a unui număr important de cercetători ştiinţifici, care şi-au pus toate forţele în slujba poporului muncitor.

О ТВОРЧЕСТВЕ Х. ТИКТИНА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В первой части этого труда, после определения места, занимаемого Тиктиным в истории румынского языковедения, анализируются материалистические элементы его взгляда на язык.

Тиктин приблизился к научному пониманию языка, как социального явления, развитие которого может быть правильно понято только в связи с историей народа.

Одной из интересных анализируемых им проблем является вопрос об отношении между словом и понятием, которое не может быть отношением необходимым, а лишь случайным.

Занимая передовые позиции, Тиктин ведет ожесточенную борьбу против всех тех, которые пытаются сбить язык с естественной линии его развития, борясь как против фанатизма латинистов, так и против космополитизма галломанов.

Хотя в некоторых вопросах Тиктин занимает ошибочную органистическую позицию, он все же занимает видное место среди прогрессивных языковедов прошлого — Б. П. Хаждэу, А. Чихак, А. Ламбриор.

Во второй части статьи автор занимается анализом румынско-немецкого словаря.

Словарь и грамматика Тиктина отображают существеннейшие черты всей его деятельности: связь теории и практики, то есть связь с нуждами развития народного образования.

Румынско-немецкий словарь является самым крупным лексикографическим произведением того времени.

Затем указывается, что ценность словаря состоит именно в том, что он является первой работой такого рода, использующей огромный материал из старой и современной языковедческой литературы. Впервые анализируются все семантическое богатство словарного состава румынского языка. Кроме того почти для каждого слова дается грамматическое объяснение.

Почти после тридцати лет со дня появления последнего тома словаря, он сохранил почти всю свою ценность, представляя богатый источник опыта для людей, занимающихся лексикографией, грамматикой, фонетикой и диалектологией.

CONTRIBUTIONS À LA RÉCONSIDERATION DE L'OEUVRE DE H. TIKTINE

(RÉSUMÉ)

Dans la première partie de l'ouvrage, après avoir montré la place que Tiktine occupe dans l'histoire de la linguistique roumaine, on analyse les éléments matérialistes de sa conception de la langue.

Tiktine s'est approché de la compréhension scientifique de la langue en tant que phénomène social et dont le développement ne peut être compris qu'en rapport avec l'histoire du peuple.

Un problème intéressant qu'il analyse est celui du rapport entre le mot et la notion et qui ne peut être un rapport nécessaire, mais seulement fortuit.

Linguiste d'avant-garde, Tiktine mène une lutte sans merci contre tous ceux qui essaient de faire dévier la langue de son évolution naturelle, aussi bien contre le fanatisme des «latinisants», que contre le cosmopolitisme gallomane.

Quoiqu'il ait glissé parfois vers une position erronnée, organiciste, Tiktine occupe pourtant une place importante parmi les linguistes progressistes du passé, aux côtés de H a j d e u, d e C i h a c, L a m b r i o r.

La seconde partie de l'article s'occupe de l'analyse du dictionnaire roumain-allemand.

Le dictionnaire ainsi que la grammaire et différents manuels scolaires réflètent le trait essentiel de toute son activité: le rapport entre la théorie et la pratique, c'est-à-dire les nécessités du développement de l'enseignement.

Le dictionnaire roumain-allemand est l'oeuvre lexicographique la plus importante qui eût été écrite jusqu'à Tiktine. Par la suite on montre que la

valeur du dictionnaire réside dans le fait que c'est le premier ouvrage de ce genre qui emploie un immense matériel extrait de la littérature ancienne ainsi que contemporaine du linguiste.

Pour la première fois on analyse toute la richesse sémantique du lexique de la langue roumaine. On donne également des explications grammaticales presque pour chaque mot.

Près de trente ans après l'apparition du dernier volume, le dictionnaire conserve toute sa valeur, étant une riche source d'expériences pour les lexicographes, les grammairiens, les phonéticiens, les dialectologues.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul, V nr. 3—4, 1954

DISCUŢII

CÎTEVA PROBLEME DE FONETICĂ A LIMBII ROMÎNE

DE

ACADEMICIAN AL. ROSETTI

1. Despre diftongi

Acad. E. Petrovici, în studiul său « Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba romînă »[1], a pus în discuţie existenţa diftongilor în limba romînă.

« În cuvinte ca *teamă, deal, seamăn, leagăn, neagră, zeamă* etc. », afirmă acad. E. Petrovici, « se vorbeşte greşit despre diftongul *ea*. Din punctul de vedere al sistemului limbii romîne, în toate aceste cuvinte avem consoane moi urmate de *a* »[2], adică *t'amă, d'al* etc.

Îmi propun să combat, în paginile următoare, teza acad. E. Petrovici, şi să arăt că nu e cazul să ne revizuim părerea privitoare la existenţa diftongilor în limba romînă.

★

Un diftong este o înşirare de două sunete vorbite, de apertură (grad de deschidere) diferită (semi-vocală + vocală sau vocală + semi-vocală), pronunţate în aceeaşi silabă, cu o singură tensiune musculară. Articulaţiile sunetelor care formează diftongul depind una de alta; ele sînt modificate prin faptul reunirii lor în diftong.

Diftongul e alcătuit dintr-un sunet închis urmat de un sunet deschis, sau vice-versa. Sunetul închis este o vocală (*e, i* sau *u*) în funcţie consonantică (de aceea poartă numele de « semi-vocală » sau « semi-consoană »); astfel *i* din diftongii *ia (iapă)* sau *ai* (*cai*, pl.) se notează cu un semicerc dedesubtul semi-vocalei, care indică funcţia sa. Aşadar: *i̯a* sau *ai̯*. (Dacă cele două elemente ale diftongului nu ar fi reunite în aceeaşi silabă, atunci ar fi separate prin limita silabei, fiecare element aparţinînd unei alte silabe: *i — a* sau *a — i*. Pentru grupurile alcătuite din două vocale, care urmează una după alta, există, aşadar, numai două posibilităţi: sau de a alcătui un diftong, sau de a face parte din două silabe diferite).

★

Acad. E. Petrovici pleacă de la constatarea că limba romînă cunoaşte, la finală, consoane moi, notate în ortografia obişnuită printr-un *i* care înto-

[1] « Studii şi cercetări lingvistice », anul I, 1950, p. 172 şi urm.
[2] Ibidem, p. 178

vărăşeşte consoana şi constituie semnul pluralului sau al persoanei a 2-a a prezentului verbelor: *pomi*, *cutezi* (opuşi formei de singular *pom* şi celei de pers. 1 *cutez*). Analiza fiziologică a acestui *-i* arată, însă, că el nu mai există ca vocală propriu-zisă, fiind un simplu gest vocalic: *-i* e articulat simultan cu consoana precedentă şi caracterizează timbrul exploziei consoanei, căreia îi conferă caracterul moale. Aşadar, în *pom*^{i}, de exemplu, foneticianul notează, la finală, un *m* moale sau palatalizat: *pom*^{i} ; şi la fel în toate cazurile similare[1].

Pe plan fonologic, opoziţia dintre singular şi plural sau dintre pers. 1 singular — pers. a 2-a singular a prezentului este de aceeaşi natură: consoană dură — consoană moale (sau palatalizată): *m (pom)-m′* (*pomi*, pl.). (Faptul că ortografia limbii literare impune scrierea lui *-i* final nu modifică opoziţia, care rămîne aceeaşi, dar e notată, în cazul acesta, într-altfel: *-i*, în loc de′)

Pornind de la aceste fapte, recunoscute mai de mult, acad. E. Petrovici îşi propune să demonstreze că consoanele moi există şi în altă poziţie decît la finală. Astfel *leac* ar fi alcătuit dintr-o consoană muiată + *a (l′ac)*. Şi la fel în *deal* etc. Acad. E. Petrovici afirmă că notaţia cu *l′* este fonematică, nu fonetică. Aşadar, fonemul *l′*, în *leac*, e opus fonemului *l*, în *lac*, şi aşa mai departe.

Aceasta este o eroare şi ea viciază întreg raţionamentul Acad. E. Petrovici. Eroarea consistă în a considera o notaţie subiectivă, valabilă într-un grai local (unde s-a înregistrat un *l′* în *leac*), drept o pronunţare normală în limba literară, adică în limba întregului popor. Norma limbii literare e însă diferită. În limba literară, în *leac* se pronunţă un *l* urmat de diftongul *ea*. Opoziţia fonologică dintre *leac* şi *lac* e constituită, pentru cineva care vorbeşte romîneşte, de opoziţia dintre un diftong şi o vocală: *leac*: *lac* [2].

Ce dovezi avem că faptele trebuie explicate în felul acesta?

---

[1] Trebuie marcată, aici, diferenţa între consoană palatalizată (sau moale), în cazul lui *pomi*, şi consoană muiată. Acad. E. Petrovici, în studiul său asupra lui *i* final în limba romînă (« Bulletin linguistique », II, p. 86 urm.) a arătat că această distincţie e redată, în scris, prin notarea unui *i* mic după consoana respectivă *(pom*^{i}*)*, pe cînd consoana muiată e întovărăşită de un semn distinctiv, deasupra sau după consoană: *pom′* (sau *pom′*; semnul tipografic numit « primă »). Acad. E. Petrovici adaugă (loc. cit., p. 97) cu dreptate că *n* palatalizat, în *oameni*, e cu totul diferit de *n* din rus. *den′* « zi ».

Pe plan fonologic, diferenţa între aceste două categorii de consoane nu e menţinută, pentru că notarea fonematică nu face diferenţa între consoană palatalizată şi consoană muiată, şi nici nu există un semn adecvat pentru redarea consoanei palatalizate. De aceea, consoana palatalizată e notată cu semnul care indică muierea consoanei: ′. În schiţa unei fonologii a limbii romîne, scrisă în colaborare cu Al. Graur şi publicată în 1938 (ibidem, VI, p. 5 şi urm.), am notat, deci, consoanele finale palatalizate cu ajutorul semnului întrebuinţat pentru redarea muierii: pom′ (= *pomi* pl.) etc.

Dacă ne referim la mişcările articulatorii ale organelor vorbirii, şi, în cazul nostru, la contactul muşchiului lingual pe bolta palatului, constatăm că diferenţa dintre o consoană palatalizată şi o consoană muiată e mare; ea interesează nu numai punctul de articulaţie al consoanei, ci şi modul ei de articulaţie. Consoana palatalizată e constituită din două elemente: consoana propriu-zisă şi elementul palatal care o însoţeşte (*-m*^{i}, în *pom*^{i}), pe cînd consoana muiată este un sunet simplu. (Vezi palatogramele reproduse în cartea mea, « Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle », Paris, 1926, p. 115 şi trimiterile de la p. 111, nota 1, la lucrările abatelui Rousselot.)

[2] În *leac* — pronunţarea din limba literară — se poate întîmpla ca diftongul să evolueze spre *ia*, prin închiderea lui *e*, prim element al diftongului *ea*. Dar chiar în cazul acesta, consoana iniţială este moale sau palatalizată, şi nu muiată. Muierea lui *l*, astfel încît să se ajungă la stadiul fonetic *l′ac*, indicat de acad. E. Petrovici, nu constituie, în nici un caz, o normă a limbii literare.

În cazul lui *pom-pomi*, *cutez-cutezi*, examinat mai sus, am văzut că trebuie să recunoaştem existenţa unei opoziţii fonologice între o consoană dură şi o consoană moale sau palatalizată, în limba literară. În cazul lui *lac* opus lui *leac*, sau lui *bat* (vb., pers. 1 sg. ind. prez.) opus lui *beat*, opoziţia fonologică consoană dură: consoană muiată (*l* : *l'*, *b* : *b'*) caracterizează numai unele graiuri locale, nu însă şi limba literară, în care opoziţia fonologică, în aceste cuvinte, este vocalică. În realitate, pentru cineva vorbind romîneşte, *beat* este asociat cu pluralul *beţi*, *bete*, după cum *seară* cu pl. *seri*, opoziţia fonologică fiind deci vocalică: *ea-e*. De fapt, o opoziţie fonologică consonantică nici nu se poate stabili între sg. *beat* şi pl. *beţi*, *bete*, întrucît, în cazul singularului şi pluralului găsim aceeaşi consoană (*b*) urmată de *e*. Opoziţia consoană dură: consoană muiată există numai în cazul lui *beat* opus lui *bat* (vb.), şi numai dacă ne adresăm la graiurile locale. Dar asociaţia dintre aceste două cuvinte (substantiv — verb) este fictivă, căci în practică opoziţia există numai între formele asociate în mod spontan de vorbitor, şi anume între singular *(beat)* şi plural *(beţi-bete)*; aceasta este o realitate cu care lingvistul poate opera.

Limba literară, în cazul de mai sus, operează aşadar cu alternanţe vocalice, nu consonantice, după cum susţine acad. E. Petrovici.

În consecinţă, în cazul lui *beat*, de exemplu, limba literară nu cunoaşte un fonem-consoană muiat (*b'*), urmat de vocala *a*, ci un fonem-consoană uşor palatalizat, urmat de semi-vocala *e*, care formează diftong cu *a* şi alcătuieşte opoziţia fonologică *ea-e* : *beat* — *pl. beţi*, *bete*, şi tot astfel *meargă* 3 sg. — *mergi* 2 sg. etc. Această alternanţă *(ea : e)* arată că nu consoana se schimbă, ci vocalele. Subiectul vorbitor operează cu o alternanţă vocalică, cu atît mai mult cu cît, în cazul acesta, nici nu există vreo alternanţă consonantică, după cum am văzut mai sus, întrucît *b* sau *m* au acelaşi caracter în *beat* şi în *beţi* etc., fiind urmaţi de un *e*[1].

★

Să trecem, acum, la analiza fiziologică a procesului.

Problema este următoarea: în limba literară, un cuvînt ca *beat* este oare alcătuit dintr-o consoană muiată iniţială, urmată de *a* : *b'at*? Sau trebuie să recunoaştem aici o consoană urmată de diftongul *ea*?

Foneticienii care au analizat diftongii formaţi dintr-o semi-vocală şi o vocală sau vice-versa, au arătat că diftongii sînt mai lungi decît fiecare din cele două elemente care formează diftongul, luate izolat.

La acest rezultat am ajuns şi eu (în 1924 — 1926), cînd am procedat la măsurarea duratei diftongilor din limba romînă literară, în comparaţie cu vocalele simple. Iată cîteva cifre care exprimă, în sutimi de secundă, durata vocalelor simple, comparată cu a diftongilor:

Vocalele accentuate *a* sau *e*:

cadă	17,25
samă	18
bete	15,30

[1] De notat că consoanele moi, în romînă, apar numai atunci cînd sînt urmate de o vocală prepalatală *e* sau *i*. Palatalizarea consoanei precedente s-a făcut, aşadar, prin contact cu vocala prepalatală următoare. Romîna nu cunoaşte consoane moi în altă poziţie; ea nu a creat consoanele moi în mod spontan, aşa cum indo-europeana a creat o serie de ocluzive prepalatale cu apendice labio-velar: lat. *quis*, de exemplu, deci k^w înaintea lui *i*.

Diftongii *oa*, *ea* şi *ie*:

coadă	18,40
seamă	22,05
biete	21,7

Aceste cifre sînt concludente. Într-adevăr, creşterea duratei, care se observă la diftongi, în comparaţie cu vocalele simple, dovedeşte că după consoana iniţială în *beat*, de exemplu, urmează un complex de sunete care durează mai mult decît o vocală simplă. Această constatare ne obligă să abandonăm explicaţia acad. E. Petrovici, întrucît în *beat* figurează două vocale, reunite în diftong, şi nu una singură *(b'at)*.

După cum vedem, analiza fiziologică a sunetelor nu confirmă nici ea teza acad. E. Petrovici.

★

Teoria acad. E. Petrovici mai prezintă inconvenientul de a fi în contradicţie cu fonetica istorică a limbii romîne. Pentru a explica diftongarea lui *e* accentuat, atunci cînd era urmat în silaba imediat următoare de o vocală deschisă (*e*, *a* sau *ă*), trebuie să admitem că *e* a fost grupat cu vocala deschisă din silaba imediat următoare. Fenomenul e cunoscut sub numele de metafonie sau diftongare condiţionată; în esenţă, este un fenomen de asimilare vocalică, produs de vocala din silaba imediat următoare: *lege*> *leage*, *mergat*> * *merga* >*meargă* etc. Existenţa diftongului, în cuvintele de mai sus, e dovedită în textele noastre vechi. Într-adevăr, cele mai vechi monumente de limbă romînă redau în mod consecvent diftongul *ea* în *leage*, *meargă* etc., cu o slovă chirilică care, în vechea bulgară, nota un diftong de tipul celui romînesc. În privinţa mecanismului fenomenului, este greşit de a spune că în **mergă* *e* s-a deschis pînă la *a*, fiind precedat de o consoană palatalizată (*m'*), căci *m* (+ *a*) nu şi-ar fi putut păstra apendicele palatal. Cazul lui *masă* (mai vechi *measă*) probează aceasta, întrucît constatăm că elementul palatal a dispărut. Aşadar, *m'argă* ar fi trebuit să devină *margă*, ca *measă* > *masă*[1].

Diftongarea condiţionată a lui *e* (şi *o*), în situaţia examinată mai sus (fenomenul nu se produce atunci cînd silaba imediat următoare conţine o vocală închisă — *i*, *o* sau *u* —: *leage*, dar pl. *legi*, *meargă*, dar *mergi* etc.) este caracteristică pentru limba romînă şi o diferenţiază de celelalte limbi romanice. Fenomenul nu e izolat, în limba romînă; el este condiţionat de o lege internă a limbii romîne, care se manifestă şi în alte cazuri (astfel vocala nazală v. sl. *ę* este redată în limba romînă prin *i* sau *î*, după cum silaba următoare conţine sau nu o vocală din seria palatală: cf. *pinten*, cu *i*, dar *sfînt*, cu *î*, şi prototipurile din vechea slavă ale acestor cuvinte: *pętĭno* şi *svętŭ*).

★

În concluzie, vom spune că în cazurile examinate mai sus limba literară operează cu diftongi şi că opoziţia dintre consoanele dure şi moi nu există, în limba literară, decît la finală.

Aşadar, în *pom* sg. — *pomi* pl., limba literară utilizează în scop fonologic alternanţa consonantică *m*: *m'*, pe cînd în *beat* — *beţi* ea operează cu alternanţa vocalică *ea* : *e*. Limba romînă literară cunoaşte un mare număr de

---

[1] *Meargă* e fonetismul general; *margă* e o pronunţare locală, semnalată în Ardeal.

diftongi, semnalați în limba veche și care sînt justificați istoricește printr-o lege internă a limbii noastre.

2. Despre *u* final

În studiul său « Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba romînă »[1], acad. E. Petrovici pune din nou în discuție problema lui *u* final în limba romînă.

De această problemă m-am ocupat în mai multe rînduri. Pornind de la înregistrarea, cu ajutorul cilindrului inscriptor, a cuvintelor *mîncînd*, *împărat*, *dîmb*, *cînd* și *venit cu*, în 1924 — 1925, am observat că destinderea ocluzivelor finale ale acestor cuvinte era întovărășită de vibrații vocalice.

În anii 1928 — 1931 am procedat la noi înregistrări, cu subiecte vorbind dacoromîna și aromîna; aceste cercetări m-au dus la concluzia că, deși în regulă generală consoanele finale, în limba romînă, sînt implozive, atît dacoromîna cît și aromîna posedă consoane finale explozive, a căror emisiune e urmată, în majoritatea cazurilor, de o explozie pe traseul aerului expirat, uneori întovărășită de vibrații vocalice de timbru nedeterminat sau de timbru *u*, și de vibrații glotale, mai ales în cazul consoană + ocluzivă [2].

Fenomenul era cunoscut, întrucît el fusese semnalat de dialectologi, atît la nordul cît și la sudul Dunării.

Acad. E. Petrovici a cercetat la rîndul său comportarea ocluzivelor la sfîrșitul cuvîntului (subiecte din regiunea Cluj și Hunedoara). El a înregistrat numai mișcările laringelui și ale buzelor, în timpul emisiunii consoanelor finale. Într-un cuvînt ca *sat*, a constatat existența unei consoane rotunjite: la articulația proprie a consoanei se adaugă o articulație suplimentară, consistînd din proiectarea înainte și rotunjirea buzelor. Sunetul acesta se aude ca *u* scurt (p. 134 și urm.).

În privința lui *î* final, acad. E. Petrovici a arătat că în unele localități de la nordul Dunării anchetate pentru « A.L.R. », timbrul vocalei urmează după o explozie puternică (p. 133, 136)[3].

Am explicat prezența lui *-u*, în cazurile amintite, precum și a timbrelor vocalice *î* și *ă* indicate mai sus, la finală, prin articularea explozivă a consoanei de la sfîrșitul cuvîntului.

Acad. E. Petrovici se ridică împotriva acestei explicații, pentru motivul că, susține el, dacă e adevărat că limba romînă a cunoscut dispariția lui *u* final în *lupu* și tratarea ca implozivă a consoanei finale în *lup*, atunci nu mai

---

[1] « Studii și cercetări lingvistice », anul III, 1952, p. 127 și urm.

[2] Vezi tablourile rezumative din cartea mea « Mélanges de linguistique et de philologie », București, 1947, p. 243—244; cf. p. 228. Felul în care acad. E. Petrovici, op. cit., p. 133, rezumă rezultatul experiențelor mele, nu concordă cu realitatea: « Înregistrările publicate de Al. Rosetti nu arată, după o consoană finală, o deplasare a liniei suflului și vibrații pe linia suflului și a laringelui caracteristice unei vocale ». În privința lui *ŭ* din ortografia limbii noastre literare, vezi observațiile mele din Mél. ling., p. 250, n. 1. Trebuie să mai relevăm aici că în cîntece populare, cînd lipsește o silabă, se introduce, pentru întregirea ritmului, o vocală de timbru *u*, *î* sau *ă* la sfîrșitul versului (v. Mél. ling., p. 251 și urm.)

[3] Trebuie amintit aici că terminația în *-ă* a gerunziului și a participiului trecut (de exemplu, *lucrîndă*, *lucrată*; cf., în limba literară, *venitără*, *făcutără* etc.), care apare în mai toate graiurile de la nordul Dunării și a pătruns și în limba literară, e provocată de articulația consoanei finale (v. expunerea mea din Mél. ling., p. 176 și urm.)

poate fi justificată tendința contrară, de tratare a consoanei finale ca explozivă și de restaurare a lui *u* final [1].

Obiecția este, teoretic, valabilă. Dar faptele o infirmă, după cum vom vedea numaidecît.

E locul să observăm aici că explicația materialistă a fenomenului trebuie să pornească de la realitatea faptelor, și nu de la idei preconcepute.

Examinarea faptelor de limbă privind tratamentul consoanelor finale, în limba romînă vorbită, arată că în două arii întinse ale dacoromînei (cam jumătatea teritoriului de la nordul Dunării, după evaluarea acad. E. Petrovici, p. 137), pronunțarea explozivă a consoanei finale a dat naștere unor timbre vocalice în care observatorii au recunoscut un *u*, *ŭ*, *ă* sau *î*. Dacă *u* final este reprezentantul vechiului *u* latin, după cum crede acad. E. Petrovici [2], cum se explică, atunci, prezența lui *ă* sau *î* la finală, în aria lui *-u*? Acad. E. Petrovici recunoaște el însuși prezența unui *î* foarte scurt, nesilabic, în unele localități anchetate pentru «A.L.R.» (p. 136), dar nu își dă seama că prezența acestei pronunțări explozive infirmă afirmația sa, că un astfel de fenomen ar fi «în contradicție cu evoluția fonetică nu numai a limbii romîne, ci a tuturor limbilor» (p. 153). Această teorie e contrazisă de faptele citate chiar de acad. E. Petrovici și de fenomenele de armonie vocalică din limba romînă. Astfel, trecerea de la starea de monoftong la cea de diftong, a unei vocale accentuate, și apoi trecerea ei din nou la starea de monoftong, petrecută în timpul evoluției istorice a limbii romîne, la epoci diferite și în condiții diferite: *e* din lat. *legem* diftongat în *ea*: *leage* (stadiu fonetic atestat în secolul al XVI-lea), provocat de *e* din silaba imediat următoare, și apoi din nou *lege* (limba de astăzi), monoftongare cauzată de același *e* din silaba imediat următoare.

Așadar, trebuie să admitem că, după dispariția vocalelor finale și tratarea ca implozive a consoanelor finale, fenomen care constituie o lege internă a limbilor indo-europene cu accent de intensitate și deci și a limbii romîne, în diverse puncte ale teritoriului dacoromîn și în aromînă, la epoci diferite și în condiții diferite, consoanele finale au fost tratate ca explozive.

★

În privința originii lui *-u*, sînt două păreri:

1. Acad. E. Petrovici, potrivit celor indicate mai sus, susține că *u* de astăzi continuă vechiul *u* latin; la cuvintele care nu au cunoscut pe *-u*, prezența lui *u*, în limba vorbită, s-ar explica prin adaptare fonetică (p. 154 și urm.).

2. În baza faptelor de limbă de astăzi și din textele vechi, am susținut că *u* final a dispărut la o epocă anterioară primelor documente de limbă romînă (sec. al XIII-lea) și că apariția lui *-u*, în limba vorbită, care nu poate fi despărțită de apariția celorlalte timbre vocalice (*ă* și *î*), se datorează unei pronunțări explozive a consoanelor finale.

---

[1] «Revenirea unei consoane implozive la starea de consoană explozivă și dezvoltarea ulterioară a unui timbru vocalic după această consoană explozivă finală nouă e în contradicție cu evoluția fonetică nu numai a limbii romîne, ci a tuturor limbilor» (p. 153), afirmă acad. E. Petrovici.

[2] «Atît rotunjirea, cît și înmuierea consoanelor finale se datoresc existenței, într-un trecut îndepărtat, a vocalelor *u* și *i* după aceste consoane», afirmă acad. E. Petrovici (p. 153); vezi și pagina 157: «rotunjirea consoanelor finale, în unele graiuri dacoromîne și aromîne, este prin urmare un rest al lui *u* final, amuțit probabil prin secolul al X-lea».

Ocupîndu-se de aspectul geografic al problemei, acad. E. Petrovici constată că faptele se grupează în două arii mari: o arie care ocupă o parte a teritoriului Transilvaniei (regiunea Baia-Mare, Oradea, Hunedoara, Cluj, Orașul Stalin), și o a doua arie în partea orientală a Țării Romînești, sudul Moldovei și o parte a Dobrogei (regiunea Galați, Constanța, Bîrlad, sud-est Bacău, est București, Ploiești).

Cum trebuie interpretată această repartiție geografică a faptelor? Dacă se poate admite — în principiu — că o pronunțare arhaică s-a putut menține în Transilvania, teritoriu uneori mai conservativ, nu același lucru se poate spune despre a doua arie, care cuprinde regiuni în care s-au petrecut mari mișcări de populație (în special în regiunea București).

Din capul locului, așadar, se naște un dubiu în privința posibilității ca în aria de sud-est a fenomenului să se fi păstrat, în decursul vremurilor, o pronunțare arhaică. (În Dobrogea, colonizată în parte de mocani veniți din sudul Ardealului: Orașul Stalin, Făgăraș, Sibiu, fenomenul a putut să fie importat în cursul secolului al XIX-lea).

Acad. E. Petrovici își însușește concluzia mea cu privire la faptul că *-u* nu apare în textele vechi romînești. Părerea acad. E. Petrovici e că aceasta s-ar datora faptului că textele provin dintr-o regiune care nu cunoștea fenomenul. Într-adevăr, el admite că repartiția geografică a faptelor era, în trecut, cam la fel cu cea din zilele noastre. Faptul că în « Codicele Voronețean » *-u* e notat în mod consecvent, s-ar explica prin aceea că acest text ar proveni din altă regiune decît celelalte texte.

Să ne oprim puțin asupra problemei lui *-u* în textele vechi.

Cercetarea noastră ne-a arătat că *-u* nu apare în texte, începînd cu secolul al XIII-lea ; de notat că această lipsă a lui *-u* se constată în *toate* textele, nu numai în textele care fac parte din regiuni situate în afara ariei lui *u*, cum arată acad. E. Petrovici (p. 148 — 149).

Pe de altă parte, ipoteza acad. E. Petrovici, privitoare la faptul că « Codicele Voronețean » ar proveni din altă regiune decît celelalte texte rotacizante, trebuie respinsă, fiind contrazisă de fapte: primele traduceri romînești de texte religioase provin dintr-o regiune unitară și restrînsă, care explică particularitățile de limbă ce le au în comun.

Prezența constantă a lui *-u* în « Codicele Voronețean » (notația cu ieruri, la finală, apare rareori în acest text) pune o problemă de ordine generală: a mecanismului redării prin scris a sunetelor vorbite, problemă fundamentală pentru justa interpretare a textelor scrise.

În această privință, Al. Philippide a observat cu dreptate că « limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale »[1], ceea ce, cu alți termeni, înseamnă că, în scrierea obișnuită notăm foneme, aplicîndu-le reguli ortografice învățate, și nu notăm sunete [2].

Aceasta înseamnă că dacă acel care a scris « Codicele Voronețean » a pronunțat într-adevăr ocluzive finale rotunjite, el nu a putut să noteze acest fenomen, dacă o astfel de notație nu i-a fost impusă de o regulă ortografică. Cu alte cuvinte, *u*, ca sunet individual, nu avea șanse de a fi reprezentat prin scris, spre deosebire de fonemul *u*, care dacă s-ar fi pronunțat, ar fi fost cu siguranță redat prin scris.

---

[1] Istoria limbii romîne, vol. I, p. 237.

[2] Vezi expunerea noastră din Mél. ling., p. 9 și urm.

Dacă nu putem admite că *Codicele Voronețean* a fost tradus în afara regiunii unde s-au tradus şi celelalte cărţi religioase rotacizante, şi în acelaşi timp, atunci notările cu *u* din acest text trebuie studiate laolaltă cu notațiile cu *-u* care apar într-o serie de texte din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Aceste scrieri cu *-u* sînt simple grafii, fără valoare fonetică.

Astfel, regăsim scrieri cu *u* în «Letopisețul» lui Miron Costin. Într-un manuscris al cronicii copiat în 1710, găsim deseori pe *-u*, alături de grafii fără *-u*. Iată cîteva exemple [1]: notaţia zero: *hatmanul, au trecut, oblicindu-l, au trimis, au oprit, au silit, cît, n-au avut*; notaţia cu *-u*: *leşăscu, dîndu, cîndu, întrebîndu, Osmanu, curundu, opritu, fostu, nevrîndu, răspunzîndu, venitu, pornitu*. Reproducem cîteva pasaje (loc. cit.), care ne lămuresc asupra repartiției în frază a cuvintelor cu *-u*: «*era şi solul leşăscu den Ţara Moschicească pornit de craiul la împărăţiie, anume Trăbinschii, pre carele (dîndu ştire craiului Conețpolschii, hatmanul, cîndu veniia asupra lui Abaze paşe cu oşti turceşti) îl trimiseră la împărăţiie craiul, întrebîndu de Turci, ce pricină ar hi stricăciunei de pace cei legate la Hotin cu sultan Osmanu. Şi au trecut solul acela pen ţară, curundu în urma lui Abaza paşe... Ce, oblicindu-l Abăza paşa, au trimis de l-au opritu..., temîndu-să să nu să obliciască prin soliia lui aceie cale a lui, cum au fostu*».

În schimb, în «Cazania» lui Varlaam (1643), nu găsim pe *-u*, ci numai pe ier, la sfîrşitul cuvîntului, sau zero.

De notat că Miron Costin aparţine unei regiuni dialectale unde nici astăzi nu e semnalat *-u* [2].

Aplicînd textului «Codicelui Voronețean» observaţia pe care am făcut-o cu privire la textele dialectale culese în ancheta pentru «A.L.R.», în care — după cum vom vedea — *-u* final apare mai ales la sfîrşitul frazelor, acolo unde suflul scade, conchidem că nu se poate admite că mai toate cuvintele erau pronunţate cu *-u*.

Transcriem aici cîteva fraze din «Codicele Voronețean», pentru a arăta că o pronunţare reală, cu *u* final, ar fi străină de spiritul şi de accentuarea limbii romîne: *cele ce lu prinsemu pre legea noastră şi vremu se giudecămu lui* (Cod. Vor., 58/10—12), *că mită da-se-va lui de la Pavelu se lu dezlege elu* (64/3—5), *plinră de milosti, de plodulu bunrătăţiloru* (126/10 — 11), *rebdarea lu Iovu audzitu şi sfîrşitulu domnului vădzutu, că multu iaste milostivu şi eftinu* (133/10 — 13).

Această presupusă alcătuire ritmică (cu *u*) trebuie comparată cu fraze din limba vie, din aria cu *-u*, în care *-u* apare la sfîrşitul frazei: *de o muieri, să mă duc să moşescu* [3]; *a văzut ultoin(d) oi pentru vărsat^u. Care le-o ultoit,*

---

[1] Ed. P. P. Panaitescu, p. 94—95.

[2] Cazurile de notaţie a lui *u* ortografic sînt numeroase în textele noastre vechi. Iată cîteva fraze dintr-un document publicat de Haşdeu (Arh. ist., I, 1, p. 31), scris la Brăneşti (Ţara Romînească), în 1622: «adică noi aceştie moşteni ot satul Brăneşti, care ne-amu numitu, adeverim cu această scrisoare a noastră precumu să să ştie: că avându dumnealor boeri ... şi văzîndu acel locu aşa frumosu, au datu dumnezeu gîndu ca să facă sfînta mănăstire. Şi nefiindu moşiia a dumnealor, au întrebatu pe ore cineva din oameni, a cui este moşiia pe acelu vîrfu frumosu. Le-au spusu cineva, că este a nostră, moştenilor ...».

[3] E. Petrovici, Texte dialectale, p. 52/8, Scărişoara, j. Turda.

*o scăpat, care nu le-o ultoit, o murit*ᵘ [1]; *fac un crac de lemn*ᵘ [2]; *mi s-a-ntîmplat d-am văzu' şi io şarpili di casă alb*ᵘ [3].

Scrierea lui *-u*, în «Codicele Voroneţean», răspunde deci unei necesităţi grafice de a marca sfîrşitul cuvîntului, ca şi ierurile [4]. De aceea, în «Codicele Voroneţean» *-u* e notat chiar în cuvinte care nu au avut niciodată un *-u* final: *aburu, acestu, aleanu, duhu, sboru* (= săbor), *eftinu, eresu, gîndu, glasu, izecleanu, Isacu, istovu, Iovu, Irodu, kinu, kipu, Cnidu, comarnicu, Lotu, Militu, Mitilinu, năravu, năsipu, ostrovu, podu, potopu, prostu, rîndu, Rimu, rodu, sfîntu, Sionu, iadu* [5].

Ce rezultă din consideraţiile noastre privitoare la *-u* în textele noastre vechi? Că, în regulă generală, grafia cu *u* nu notează pe *u* final şi deci că nu putem stabili, în baza textelor, harta dialectală a lui *u* în secolul al XVI-lea şi în cele următoare.

★

Trecînd la stadiul actual al fenomenului, se impune să cercetăm nu numai materialul de cuvinte din hărţile «A.L.R.»-ului, ci trebuie să examinăm comportarea cuvintelor în frază. Ne vom adresa, deci, «Textelor dialectale» culese de acad. E. Petrovici, cu prilejul anchetei pentru «A.L.R.».

Consultînd aceste texte vorbite provenind din ariile cu *-u*, constatăm că, în regulă generală, dar nu întotdeauna, *-u* (sau *ŭ*) apare la pauză, adică în momentul cînd organele fonatoare reintră în starea de repaus, după emisiunea unei fraze [6]. Această observaţie este foarte importantă, pentru că ea ne lămureşte asupra naturii mecanice a lui *-u*, ca şi a celorlalte timbre vocalice finale, ca o urmare a expiratiei, la sfîrşitul frazei. Rezultă din această observaţie că, dacă acest *-u* ar fi, după cum îl consideră acad. E. Petrovici, un simplu gest bucal de rotunjire a buzelor, el nu ar putea fi influenţat de ritmul frazei. Fiind însă dependent de ritmul frazei, înţelegem de ce e perceput cînd ca un *u*, cînd ca un *ă* sau un *î* şi de ce, pe de altă parte, nu apare, în regulă generală, în alte împrejurări fonatorii [7].

Cum se explică prezenţa timbrului vocalic care întovărăşeşte articulaţia consoanei finale? Acad. E. Petrovici neagă caracterul exploziv al consoanei urmate de *u*. Înregistrările făcute de acad. E. Petrovici nu au avut în vedere cercetarea coloanei de aer expirat, întrucît a înregistrat numai vibraţiile laringiene ale sunetului şi mişcările buzelor.

În schimb, înregistrările mele nu au avut în vedere mişcarea buzelor, ci vibraţiile vocalice, mişcările coloanei de aer expirat şi vibraţiile laringiene.

---

[1] Ibidem, p. 67/4, Feneş, j. Alba.
[2] Ibidem, p. 128/27, Boiu-Mare, j. Someş.
[3] Ibidem, p. 246/6, Gura-Sărăţii, j. Buzău.
[4] Vezi expunerea noastră, din Istoria limbii romîne, vol. VI, p. 128 şi urm.
[5] *Codicele Voroneţean*, ed. Sbierea, Glosarul.
[6] Cf. E. Petrovici, p. 143: «am spus mai sus că aceste consoane rotunjite finale, fie nemuiate sau muiate, apar în poziţie finală absolută».
[7] Sînt însă cazuri cînd *-u* apare şi în interiorul frazei: *un om*ᵘ *d-acasă* (p. 245/24, j. Dîmboviţa, E. Petrovici, Texte dialectale), *îl punem într-un vas*ᵘ *şi-l încălzim puţin* (p. 233/4, j. Ialomiţa), *pă lumea asta mă leapădă*ᵘ *şi voi fi frate de cruce cu tine* (p. 233/26), *şi acuma ăştia să numesc*ᵘ *fraţi dă cruce* (p. 233/28), *îl strecurăm*ᵘ *în oale* (p. 234/4, j. Ialomiţa).
În privinţa celorlalte timbre vocalice produse după articularea consoanelor finale, trimit la cercetările mele mai vechi, unde am adunat materialul necesar (Mél. ling., p. 176 şi urm. şi 228 şi urm.), la care se adaugă materialul cules în cursul anchetei pentru «A.L.R.» (vezi E. Petrovici, Texte dialectale p. 244/28, Valea-Lungă — Cricov, j. Dîmboviţa: *s-aude pă cer cîntîndă*; p. 242/29, Gura-Sărăţii, j. Buzău: *am văzut şi io jucîndă comoara* etc.).

Observaţiile precise ale acad. E. Petrovici, confirmate de alţi cercetători, atestă mişcarea buzelor în articularea consoanelor finale. Am văzut mai sus că aceste consideraţii nu explică, însă, prezenţa celorlalte timbre vocalice nelabiale şi nu ţin seamă de caracterul exploziv al consoanelor, atestat în traseurile mele.

Acad. E. Petrovici a căutat să explice timbrul *u* sau *ă*, *î* prin natura consoanei precedente. E, într-adevăr, justificată foneticeşte prezenţa vocalei *u* după o consoană labială, şi a lui *ă* sau *î* după o consoană nelabială. Din păcate, faptele nu confirmă explicaţiile acad. E. Petrovici, întrucît exemplele culese din cîntecele populare arată că *u* apare şi după dentale [1].

Faptele din aromînă nu confirmă, nici ele, vechimea lui *-u*.

Într-adevăr, dacă în nordul domeniului aromînesc *-u* apare, în general, în schimb în sudul domeniului *-u* e semnalat rareori. La romînii din Albania, prezenţa lui *-u* nu e generală, ci variază de la om la om [2].

Faptele din aromînă confirmă, deci, mai degrabă teza după care *-u*, în aromînă, e recent.

În sfîrşit, mai există un fapt pe care îl considerăm deciziv pentru confirmarea tezei noastre că *-u* e un fenomen recent, legat de tratamentul special al consoanei finale.

Anume, în localitatea Drăguş (reg. Stalin, raionul Făgăraş), Mihai Pop a înregistrat, în cursul unei anchete (1932), faptele următoare: 1. generaţia veche nu cunoaşte pe *-u*, 2. în graiul generaţiei mijlocii (30 — 40 de ani), *-u* apare în graiul bărbaţilor, pe cînd graiul femeilor cunoaşte numai pe *-ŭ*, 3. *-u* final apare în mod constant în graiul copiilor şi al adulţilor [3].

Faptele acestea confirmă explicaţia după care prezenţa lui *-u* e cauzată de articulaţia consoanei finale.

*

Ajunşi la capătul expunerii noastre, vom rezuma rezultatele la care am ajuns, după cum urmează: în graiurile dacoromîne şi în aromînă, consoanele finale sînt pronunţate uneori exploziv, cu dezvoltarea unui timbru vocalic (*u*, *ă* sau *î*). În frază, timbrul vocalic de la sfîrşitul cuvîntului apare de obicei la pauză (finală absolută).

НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ ФОНЕТИКИ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

1. *О дифтонгах*. После указания элементов, составляющих дифтонг, определяется разница между палатализованной или мягкой согласной (*m* мн. *pomi*) и смягченной согласной. Румынский язык обладает палатализованными согласными в окончаниях (*m* в *pomi*) но в слове *leac* нормальное произношение литературного языка с дифтонгом *ea* после *e*, тогда как *l'ac* (со смягченным *l*) является местным произношением. Противопоставление *beat* — *bat* (гл.) является фиктивным.

[1] Vezi expunerea noastră din Mél. ling., p. 255 şi urm

[2] Ibidem, p. 248.

[3] Ibidem p. 251.

Самопроизвольная ассоциация между *beat* и формами множественного числа *beți*, *bete* представляет собой вокальное чередование: *ea: e;* физиологический анализ дифтонгов *oa*, *ea* и *ie* доказывает, что дифтонги длятся более чем одна гласная, что говорит в пользу того, что в слове *beat* в действительности произносится дифтонг. Дифтонг *ea* отмечен как таковый в самых древних памятниках румынского языка соответствующей буквой кирилицы, которая передает дифтонг румынского типа. Факты подтверждают существование в румынском языке дифтонгов проанализированных типов. Литературный язык оперирует чередованием согласных, а именно, твердая согласная — палатализованная согласная в окончании, например в *pom* — *pomi* (мн) и с чередованием гласных в слове *beat* мн. *beți*, *bete*.

2. Об *u* в окончании. В румынском языке согласные в окончаниях, как общее правило, имплозивные. Но как дако-румынский, так и аромынский язык обладают взрывными согласными в окончаниях, произношение которых сопровождается вокальными вибрациями неопределенного звука или звуков *u*, *ú*, *á* или *î*. В отношении буквы *u*, которая является остатком конечного *u*, которая перестала произноситься в X веке, указывается, что налич. е вокальных звуков в окончании развивающихся после взрывного согласного, не противоречит внутреннему закону румынского языка, согласно которому согласные окончания трактуются как взрывные, так как при монофтонгировании дифтонга *ea*, происходящего от *e*, отмечается возвращение к исходному пункту *legem leage lege*; явления эти произошли не одновременно, а в различные эпохи и в различных условиях. *u* не появляется в наиболее древних памятниках румынского языка, но в текстах XVI столетия он представляет собой скорее графическое явление (подчеркивающее окончание слова), не имеющее фонетического значения. В разговорном языке (фразы, отмеченные по случаю анкеты для Атласа румынского языка) *u* обычно появляется в паузе (абсолютное окончание как последствие выдыхания. Издаваемый в этих условиях гласный звук слышится то как *u* *ú* иногда как *á* иногда как *î*. Механический характер гласной окончания подтверждается явлениями, наблюдавшимися в селении Дрэгуце (район Сталин) в 1932 г., где *u* постоянно появляется в говоре детей и совершенно не встречается в разговорном языке взрослых

QUELQUES PROBLÈMES DE LA PHONÉTIQUE DU ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

1. *Sur les diphtongues.* Après avoir montré quels sont les éléments dont se compose une diphtongue, l'auteur établit la différence entre une consonne palatalisée ou molle (*m* dans le pluriel *pomi*) et une consonne mouillée. Le roumain possède des consonnes palatalisées en fin de mot (*m* dans *pomi*), mais dans *leac*, par exemple, la prononciation normale de la langue littéraire comporte une diphtongue *ea*, après *l* tandis que *l'ac* (avec *l* mouillée) est une prononciation régionale. L'opposition *beat-bat* (vb.) est fictive. L'association spontanée existe entre *beat* et les formes du pluriel *beți*, *bete*; c'est une alternance vocalique (*ea*: *e*). L'analyse physiologique des

diphtongues *oa*, *ea* et *ie* prouve que la diphtongue dure plus longtemps qu'une voyelle simple, ce qui plaide en faveur du fait que dans *beat* on prononce réellement une diphtongue. La diphtongue *ea* est notée comme telle dans les plus anciens textes roumains.Pour conclure, les faits confirment l'existence en roumain de la diphtongue *ea*. La langue littéraire emploie l'alternance consonantique consonne dure — consonne palatalisée à la finale, dans *pom- pomi* (pl.), et l'alternance vocalique dans *beat* (pl. *beți*, *bete*) etc.

2. *Sur l'u final.* Les consonnes finales sont généralement implosives en roumain. Mais le daco-roumain, tout comme l'aroumain, possède des consonnes finales explosives, dont l'émission est accompagnée de vibrations vocaliques de timbre indéterminé ou de timbre *u*, *ŭ*, *ă* ou *î*. En ce qui concerne l' *-u*, qui serait le reste de l'*u* final amui vers le Xe siècle, on constate que la présence de timbres vocaliques, à la finale, après une consonne explosive, ne contredit pas la loi interne du roumain, selon laquelle les consonnes finales sont traitées comme explosives, puisque, tout comme la monophtongaison de la diphtongue *ea* provenant de *e*, suivie du retour à *e*: *legem* > *leage* > *lege*, les changements ne se sont pas produits simultanément mais à des époques différentes et dans des conditions différentes. *-u* n'apparaît pas dans les plus anciens monuments de la langue roumaine; dans les textes du XVIe siècle, c'est une simple graphie, sans valeur phonétique, pour marquer la fin de mot. Dans la langue parlée — phrases notées pendant l'enquête pour *l'Atlas linguistique roumain*, *-u* apparaît habituellement à la pause (finale absolue), au moment de l'expiration. Le timbre vocalique émis dans ces conditions est perçu *u*, *ŭ*, *ă* ou *î*. L'origine mécanique de la voyelle finale est confirmée par les faits observés en 1932, à Drăguş (région Staline), où *-u* apparaît constamment dans le parler des enfants, tandis que la génération ancienne ne le connaît pas.
